Archiv města Brna vydal:

1. J. Dřímal
Archiv zemského hlavního města Brna. Brno 1930.
Rozebráno.

2. J. Dřímal
Zemský dům v Brně. Brno 1947.
Cena 40,– Kčs.

3. V. Burian
Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618. Brno 1948.
Cena 20,– Kčs.

4. Průvodce po výstavě Moravská knižní malba. Brno 1954.
Rozebráno.

5. A. Friedl, J. Dřímal, V. Burian
Moravská knižní malba.
Brno 1955.
Cena 20,– Kčs.

6. Brno od pravěku k dnešku I–II
Brno 1959.
Rozebráno.

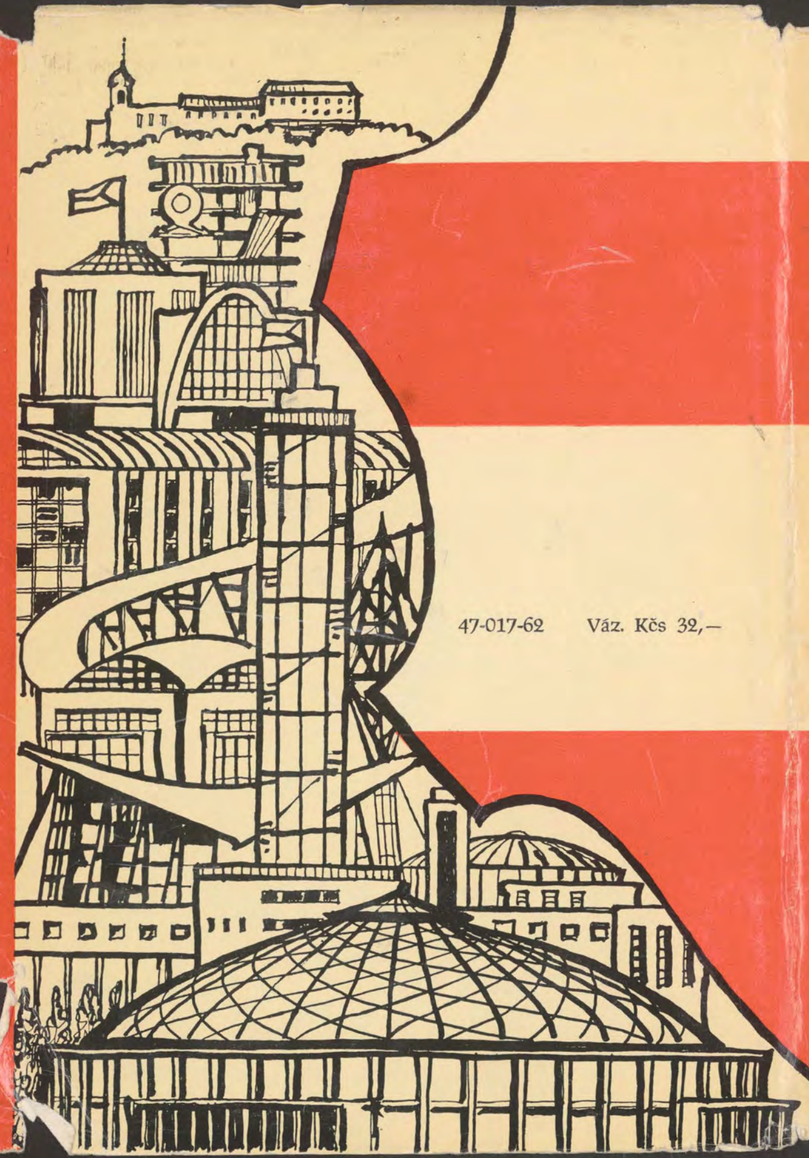
7. Brno v minulosti a dnes I.
Brno 1959.
Cena 21,– Kčs.

8. Brno v minulosti a dnes 2.
Brno 1960.
Cena 33,– Kčs.

9. Brno v minulosti a dnes 3.
Brno 1961.
Cena 30,– Kčs.
Rozebráno.

Nákladem archivní správy ministerstva vnitra v Praze vyšlo:

10. J. Dřímal
Archiv města Brna.
Průvodce po fondech a sbírkách.
Praha 1956.
Cena 23,35 Kčs.

47-017-62 Váz. Kčs 32,–

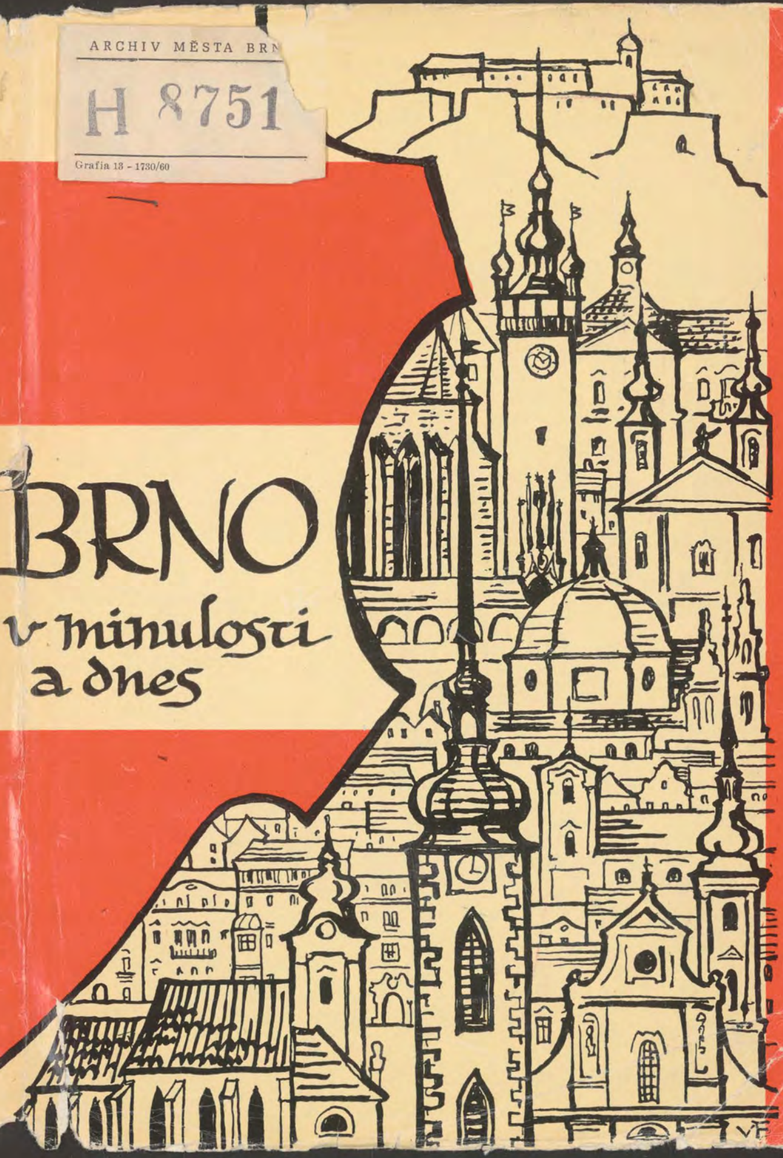
BRNO v minulosti a dnes

4

1962

ARCHIV MĚSTA BRN
H 8751
Grafia 18 - 1730/60

BRNO v minulosti a dnes

BRNO V MINULOSTI A DNES

Čtvrtý ročník sborníku pokračuje v uveřejňování přípravných prací pro sepsání dějin města Brna. Jeho studie se obírají kulturními poměry ve městě: studie B. Marčáka je zaměřena k dílu vědce a kritika Bedřicha Václavka. Jaroslav Sedlář se obírá dílem barokního malíře Ecksteina a Jaroslav Dřímal se zabývá vývojem berně královských měst na Moravě od poloviny 15. stol. do r. 1526. Starším dějinám města je věnována rozprava J. Mezníka, jež osvětluje novým způsobem sociální a správní poměry města v době předhusitské. Jedné složce hospodářského podnikání věnuje práci J. Šilhan. Přes studii D. Uhlíře o vztahu Brna k italským dějinám v 19. století přivádí sborník čtenáře k bezprostřední a aktuální minulosti studií M. Laichmana o bojích proletariátu v třicátých letech. Řada drobných článků zachycuje mnohostrannou minulost a přítomnost města.

VYDALO
KRAJSKÉ NAKLADATELSTVÍ
V BRNĚ

BRNO

V MINULOSTI A DNES

BRNO

V MINULOSTI A DNES

Sborník příspěvků
k dějinám a výstavbě Brna

IV

Brno 1962

KRAJSKÉ NAKLADATELSTVÍ V BRNĚ

ARCHIV MĚSTA BRNA
ad H 8757 [2125]

Řídí komise pro dějiny města Brna při Historickém ústavu ČSAV (nám. Rudé armády 9/I):
J. Dřímal, předseda (Archiv města Brna), B. Bolečková (Archivní oddělení KSMV), V. Burian (Archiv města Brna), K. Fojtík (Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV), D. Jeřábek (Filosofická fakulta), J. Jirásek, tajemník redakce (HÚ ČSAV), F. Jordán (Filosofická fakulta), J. Kolejka (Filosofická fakulta), V. Peša (HÚ ČSAV) a O. Toman (Muzeum města Brna).

Adresa administrace sborníku „Brno v minulosti a dnes":
Brno, náměstí Družby národů 1, Archiv města Brna.

OBSAH

STUDIE

Miloslav Laichman, Revoluční proletariát na Brněnsku v boji za jednotnou frontu a mezinárodní solidaritu v letech 1933—1934 9
Bohumil Marčák, K hlavním stránkám kritické činnosti a žurnalistiky Bedřicha Václavka v brněnské Rovnosti 20
Dušan Uhlíř, Brněnská internace účastníků neapolské buržoasní revoluce roku 1820 32
Vladimír Nekuda, Z minulosti Horních Heršpic (1. část) 49
Jindřich Šilhan, Špitálská papírna na Starém Brně 70
Jaroslav Dřímal, Městská berně královských měst moravských od polovice 15. století do roku 1526 85
Jaroslav Sedlář, K brněnskému dílu F. Ř. I. Ecksteina 125

MATERIÁLY

Miroslava Ludvíková, Pracovní kroj brněnského venkova 137
Štěpán Vlašín, Pseudonymy Jiřího Mahena 150
Karel Tihelka, Sídliště z doby bronzové v brněnských Černých polích 161

DROBNOSTI

Věra Jiřičková, O rozvoji pracovní iniciativy v Závodech Jana Švermy v Brně v letech 1945—1961 167
Marie Julínková, Z historie n. p. Slatina 174
Josef Nožička, Snahy o zkrášlení Brna a rozhojnění jeho zeleně 180
Jiří Jirásek, Venkovské statky města Brna před Bílou horou 187
Miroslav Krejčíř - Zdeněk Štrejn, K historii dolování stříbra u Deblína 195
Ivan Krška, Brněnská právní naučení Uherskému Hradišti ve druhé polovině 14. století 200

ZPRÁVY A LITERATURA

Brněnští historikové ke 40. výročí KSČ *(Josef Kolejka)* 210
Brněnské podnikové archivy *(Edmund Knesl)* 213
Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí v Brně *(Jiří Kasal)* 217
K otevření Národopisného ústavu Moravského musea *(Karel Fojtík)* . . 219
Dnešní jazyková situace v Brně *(Jan Chloupek)* 223
O tradiční mluvě v předměstích Brna *(Josef Skulina)* 230
Příspěvek ke knize Hugo Sáňky: Pomístní názvy brněnského okolí *(Rostislav Vermouzek)* 233
K jazykové kultuře na Brněnsku *(Věra Michálková)* 241

ROZPRAVA Č. 4

Jaroslav Mezník, Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století 247

БРНО

В ПРОШЛОМ И В НАСТОЯЩЕМ

Сборник статей по истории и строительстве г. Брно
IV/1962 г.

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Милослав Лайхман, Революционный пролетариат Брненской области в борьбе за объединенный фронт и международную солидарность в 1933—1934 гг. 9
Богумил Марчак, К основным сторонам критической деятельности и журналистики Бедржиха Вацлавека в брненской газете Ровность (Равенство) 20
Душан Углирж, Интернование участников Неаполитанской буржуазной революции 1820 г. в г. Брно 32
Владимир Некуда, Из прошлого брненского предместья Горни Гершпице (1-ая часть) 49
Генрих Шилхан, Госпитальская бумажная фабрика в Старе Брно .. 70
Ярослав Држимал, Городская подать королевских городов моравских с половины XV века до 1526 г. 85
Ярослав Седларж, К брненскому делу Ф. Г. И. Экштейна 125

МАТЕРИАЛЫ

Мирослава Людвикова, Рабочий костюм жителей деревни Брненской области 137
Степан Влашин, Псевдоными Иржиго Махена 150
Карель Тигелка, Поселок эпохи бронзы в брненских Черных Полях 161

КРАТКИЕ СТАТЬИ

Вера Иржичкова, О развитии трудовой инициативы на Заводах им. Яна Швермы в г. Брно в 1945—1961 гг. 167
Мария Юлинкова, Из истории национального предприятия „Слатина" 174
Иосиф Ножичка, Стремление украсить г. Брно и увеличить его сады 180
Иржи Ирасек, Деревенские поместья г. Брно перед Белой Горой .. 187
Мирослав Крейчирж—Зденек Штрейн, К истории добычи серебра около с. Деблин 195
Иван Кршка, Брненские правовые поучения г. Угерске Градиште во второй половине XIV века 200

СООБЩЕНИЯ И ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Брненские историки к 40-овой годовщине КПЧ *(Иосиф Колейка)* 210
Брненские архивы на предприятиях *(Эдмунд Кнесл)* 213
Чехословацкое Общество по распространении политических и научных знаний в г. Брно *(Иржи Касал)* 217

К открытию Института Этнографии Моравского музея *(Карель Фойтик)* 219
Сегоднешнее положение языка в г. Брно *(Ян Хлоупек)* 223
О традиционной устной речи на предместьях г. Брно *(Иосиф Скулина)* 230
Примечания к книге Гуго Саньки: Местные названия брненской окресности *(Ростислав Вермоузек)* 233
К языковой культуре Брненской области *(Вера Михалкова)* 241

БОЛЬШАЯ СТАТЬ № 4

Ярослав Мезник, Брненский патрициат и бои овладеть городом в XIV и XV веках 247

BRNO

IN DER VERGANGENHEIT UND GEGENWART

Sammelschrift zur Geschichte und Aufbau von Brno
IV/1962

INHALT

STUDIEN

Miloslav Laichman, Das revolutionäre Proletariat im Gebiet von Brno im Kampfe um die Einheitsfront und internationale Solidarität in den Jahren 1933—1934 9
Bohumil Marčák, Zu Hauptseiten kritischer und journalistischer Tätigkeit *Bedřich Václaveks* in der Zeitung „Rovnost" in Brno 20
Dušan Uhlíř, Internierung der Teilnehmer der neapolitanischen bürgerlichen Revolution im Jahre 1820 in Brno 32
Vladimír Nekuda, Aus der Vergangenheit von Horní Heršpice (1. Teil) 49
Jindřich Šilhan, Die Spitaler Papiermühle im Stadtviertel Staré Brno in Brno 70
Jaroslav Dřímal, Die Stadtsteuer der mährischen königlichen Städte seit der Hälfte des XV. Jahrhunderts bis 1526 85
Jaroslav Sedlář, Zum Werk F. G. I. Eckstein's in Brno 125

MATERIALIEN

Miroslava Ludvíková, Das Arbeitskleid der Dorfbevölkerung um Brno 137
Štěpán Vlašín, Jiří Mahen's Pseudonyme 150
Karel Tihelka, Eine Siedlung aus der Bronzezeit im Stadtviertel Černá pole in Brno 161

KLEINIGKEITEN

Věra Jiříčková, Über die Entfaltung der Arbeitsinitiative in den „Jan Šverma Werken" in den Jahren 1945—1961 167
Marie Julínková, Aus der Geschichtte des VEB Slatina 174
Josef Nožička, Bemühungen um die Verschönerung der Stadt Brno und um Vermehrung ihrer Parkanlagen 108
Jiří Jirásek, Ländliche Güter der Stadt Brno vor der Schlacht am Weißen Berge 187
Miroslav Krejčíř - Zdeněk Štrejn, Zur Geschichte des Silberbergbaues bei Deblín 195
Ivan Krška, Rechtsbelehrungen von Brno an Uherské Hradiště in der zweiten Hälfte des XIV. Jahrhunderts 200

NACHRICHTEN UND BIBLIOGRAPHIE

Historiker in Brno zum 40. Jahrestag der Kommunistischen Partei der ČSSR *(Josef Kolejka)* 210
Betriebsarchive in Brno *(Edmund Knesl)* 213
Tschechoslowakische Gesellschaft für die Verbreitung politischer und wissenschaftlicher Kenntnisse in Brno *(Jiří Kasal)* 217
Zur Eröffnung der Volkskundlichen Anstalt des Mährischen Museums *(Karel Fojtik)* 214
Heutige Sprachlage in Brno *(Jan Chloupek)* 223
Über die traditionsmäßige Sprache in den Vorstädten von Brno *(Josef Skulina)* 230
Ein Beitrag zum Werk Hugo Sáňka's: Pomístné názvy brněnského okolí (Ortsnamen in der Umgebung von Brno) *(Rostislav Vermouzek)* . . . 233
Zur Sprachkultur im Gebiet von Brno *(Věra Michálková)* 241

ABHANDLUNG NR. 4

Jaroslav Mezník, Die Patrizier von Brno und Kämpfe um die Stadtherrschaft im XIV. und XV. Jahrhundert 247

Miloslav Laichman

REVOLUČNÍ PROLETARIÁT NA BRNĚNSKU V BOJI ZA JEDNOTNOU FRONTU A MEZINÁRODNÍ SOLIDARITU V LETECH 1933—1934

Od doby nastolení fašistické diktatury v Německu v roce 1933 stal se hlavním obsahem celého dějinného období do druhé světové války boj proti fašismu a jeho uchvatitelským snahám.

Protifašistický boj se tehdy rozvíjel zároveň s poznáváním reakčnosti a nebezpečí fašismu u širokých demokratických a lidových vrstev. Ale hlavním odpůrcem a nejdůslednější silou v protifašistickém boji byl mezinárodní revoluční proletariát, vedený Komunistickou internacionálou.

Boj proti sílícímu fašismu, vyrůstajícímu ze snah monopolistické buržoazie, nebyl snadný. Komunistické hnutí musilo hledat nejúčinnější způsoby protifašistického boje, který se stával stále závažnějším. Protifašistický boj, vedený Komunistickou internacionálou, měl své úspěchy i neúspěchy. Do VII. kongresu KI v roce 1935 probíhal v komunistickém hnutí poznávací proces, velmi důležitý pro stanovení nové strategie a taktiky revolučního proletariátu. Zvláště zkušenosti z protifašistického boje revolučního proletariátu z let 1933 a 1934 významně přispěly k závěrům VII. kongresu Kominterny.[1])

Poučení z vyhraných i prohraných bitev let 1933–1934 ukazovaly na nutnost zesílení protifašistického boje revolučního proletariátu v mezinárodním měřítku a boje

[1]) Ukazuje na to např. následující literatura o bojích revolučního proletariátu za mezinárodní sclidaritu v protifašistickém boji v letech před VII. kongr. K. I.: *Foster W. Z.,* „Istorija trech Internacionalov", Moskva 1959, str. 116. *Hrbata František,* „Evropský protifašistický sjezd v roce 1933", ČsČH 1960/2, str. 134—161.
Hrbata František, „Amsterodamský protiválečný kongres v roce 1932", Sborník Acta universitatis Carolinae, svazek pod názvem „O revoluční jednotu československého dělnického hnutí", Praha 1961, str. 93—126.
Hrbata František — Suchopár Vladimír, „K dějinám Komunistické internacionály" sv. 2. a 3., SPN, Praha 1959, Učební texty vysokých škol.
„Komunističeskij Internacional pered VII. vsemirnym kongresom", Moskva 1935.
Rachmanova I. P., „Iz istorii meždunarodnogo antifašistskogo dviženija v svjazi s Lejpcigskom procesom", Voprosy istorii 1957, N. 5., str. 113—131.
Rachmanova I. P., „Georgi Dimitrov na Lejpcigskom processe", časopis Novaja i novějšaja istorija 1957/2, str. 3—24.
Valeva O. P., „Borba rabočego klassa Avstrii protiv reakcii i fašizma (1932 g. – fevral 1934 g.)", časopis Novaja i novějšaja istorija 1959/3, str. 26—48.
A jiné další práce.

za jednotu hnutí dělnictva v národním měřítku v té které zemi. Na růst protifašistických sil mezinárodního proletariátu i celé demokratické fronty působilo ovšem i tehdejší vítězství socialismu v SSSR a mírová sovětská zahraniční politika.

Také boje o jednotu proletariátu a uplatňování zásad mezinárodní solidarity u československého proletariátu, vedeného KSČ, byly důležitou součástí mezinárodního protifašistického boje a sílící tendence k vytváření široké lidové protifašistické fronty. Náš revoluční proletariát se významně podílel na rozvoji protifašistického boje v roce 1933, zejména v souvislosti s lipským procesem.[2])

Lze to dokumentovat i na regionálním pohledu jednoho z důležitých středisek dělnického hnutí v předmnichovské republice, jímž Brněnsko nesporně bylo.

Mezinárodní solidarita a uplatňování zásad proletářského internacionalismu u revolučního proletariátu na Brněnsku v roce 1933 navazovaly na podobné, i když třeba méně časté projevy tohoto druhu již z předcházejících let období hospodářské krize. Je tu také skutečnost, jestliže se totiž mezinárodní solidarita československého proletariátu do té doby převážně soustřeďovala k SSSR a již méně k ostatnímu mezinárodnímu proletariátu, nyní od roku 1933 se dostává plně do popředí i otázka obrany proletariátu a vůbec lidu zemí porobených fašismem. To nijak neznamenalo, že by boj za uznání SSSR a vztahy k němu byly oslabeny. Naopak, v těch letech boj našeho proletariátu významně přispěl ke konečnému uznání SSSR od československé buržoazní vlády de jure a k vybojování vzájemné smlouvy československo-sovětské.[3])

Současně s těmito vývojovými rysy se tehdy počala také stále úspěšněji rozvíjet myšlenka a praxe jednoty proletariátu. Touha po společném protifašistickém boji všeho dělnictva a postupně i dalších demokratických sil začala vzrůstat zvláště po nastolení fašismu v Německu. Fašisté v Německu se sice obrátili svým terorem hlavně proti komunistům (zatčení E. Thälmanna a jiných komunistů, postavení Komunistické strany Německa mimo zákon, podvodný lipský proces atd.), ale brzy i proti sociálním demokratům a proti všemu demokratickému. To zapůsobilo i na dělníky sociální demokraty a na pokrokovou inteligenci v celém světě. Tím se také otevíraly oči dalším pracujícím a rozšiřovaly se řady antifašistů.

V této souvislosti vznikla na jaře roku 1933 první vlna protifašistického hnutí, která zasáhla i Československo. Na Brněnsku měla svůj průběh v četných protifašistických projevech, které nebyly jen akcemi komunistů, ale i drobných příslušníků reformistických stran nebo bezpartijních. Doklady toho byly nejenom v Brně a blízkém okolí, ale i např. v Břeclavi, Hodoníně, Třešti, Znojmě, Mikulově, Letovicích, Svitávce a jinde v prostoru dnešního Jihomoravského kraje. Na některých těchto projevech byli také zúčastněni představitelé sociálně demokratické opozice. Také v brněnských závodech se počala rozvíjet jednota v podobě souhlasu sociálně demokratických dělníků s výzvami KSČ a Komunistické internacionály ke společnému boji. V brněnské textilce u Schöllera se závodní výbor také jednomyslně postavil proti plánům vlády na zhoršení podpor v nezaměstnanosti.[4]) Podobně se také počala

[2]) Viz o tom článek Vlad. Krechlera „Hnutí na obranu Dimitrova při lipském procesu", „Příspěvky k dějinám KSČ" 1959, č. 8., str. 42—66.

[3]) Otázka československo-sovětské smlouvy byla ovšem i výsledkem taktiky československé buržoazie, ale ne jako její projev upřímného přátelství k Sovětskému svazu.

[4]) Doklady o tom ve Státním archivu v Brně (dále jen SAB), fond B 40, 1-K, fascikl 422, fol. 9778 a fol. 9884. Dále též v „Dělnické rovnosti", orgánu KSČ Brno ve dnech 21., 24., 26., a 30. března 1930 a v práci L. Kováře „KSČ v boji proti fašismu", Praha 1958, str. 157—158.

rozvíjet jednota a jednotná fronta mládeže. Na Brněnsku hlavně v Brně, Boskovicích a ve vzdálenější Břeclavi nebo Hodoníně.[5]) Také pracující inteligence, její levicová část projevovala svůj postoj po boku dělnictva. Svědčil o tom mohutný projev dělnictva a inteligence v sále brněnského Dopzu 30. března 1933. Více než dva tisíce účastníků na něm projevilo rozhodný protifašistický postoj. Byli tu zúčastněni nejen dělníci komunističtí, ale i reformistických stran a široké vrstvy brněnské levicové inteligence. Z vedoucích činitelů schůze alespoň uveďme právníka dr. Richarda Fleischnera, univ. profesora Antonína Trýba, univ. profesora Vladimíra Helferta a architekta profesora Jiřího Krohu.[6])

Již od března 1933 volali dělníci na Brněnsku po jednotném 1. máji. Tak na schůzi textilního dělnictva ve Svitávce vyslovili všichni účastníci přání, aby se první máj konal společně. Ve stejné době také sociálně demokratičtí dělníci v Jedovnicích prohlásili, že první máj nesmí být roztříštěn. Podobné zprávy docházely do Brna i ze sousedního hodonínského kraje, kde dělníci sociálně demokratičtí a národně socialističtí počali jednat s komunisty o tom, aby májové projevy roku 1933 byly pořádány v okresních centrech společně jako protestní projevy proti fašismu.[7])

Mohutné společné projevy soc. dem. a komunistů se na Brněnsku konaly také v Mikulově, Letovicích, Rousínově, Ivančicích a zejména v Brně. Hnutí po jednotném prvním máji se tak stále rozrůstalo. V dubnu 1933 byl tento požadavek postaven na velkých společných protifašistických projevech v Ivančicích, Letovicích, ve Zbýšově na Rosicku, v Újezdě u Sokolnic, v Koryčanech, v Šakvicích, ve Studnicích na Vyškovsku a v řadě obcí na Slovácku.[8]) Nic nepomáhala oficiální protikomunistická linie reformistických stran, dělníci chtěli jít ruku v ruce proti fašismu společně.

Samotný 1. máj roku 1933 proběhl na Brněnsku ve znamení rostoucí bojovné jednoty. Konal se také na velmi četných místech. Nebyl to jenom mohutný průvod a projev v Brně, ale i v Boskovicích, kde promluvil poslanec Josef Juran. Nebo snad ještě mohutnější oslava v Rosicích, úspěšné komunistické průvody a tábory v Blansku, Tišnově, Pohořelicích, Vyškově, Jedovnicích, Oslavanech, Bučovicích a také i v menších střediscích, jako v Pozořicích, Újezdě u Brna nebo Moravských Málkovicích. Silné komunistické prvomájové demonstrace je možno zaznamenat i ve vzdálenějších střediscích, jako např. v Hodoníně, Břeclavi, Uherském Hradišti a Uherském Ostrohu, Strážnici, Jihlavě, Žďáru, Třešti, Bystřici n. Pernštýnem, Třebíči, Telči a jinde. Zvláště je třeba uvést místa, kde došlo ke společným akcím komunistů se sociálními demokraty i jinými dělníky. Bylo tomu tak v Březové na Blanensku, v Koryčanech, Letovicích, Újezdě u Brna, ve vzdálenějších Šakvicích, Třebíči, Mikulově, Štěpánově, Bystřici n. Pernštýnem a ve Studnicích u Vyškova. Zčásti společné prvomájové demonstrace pak byly uspořádány v Ivančicích a v Třešti. Na některých místech mimo Brno došlo také ke srážkám dělníků se státním aparátem, jako např. ve Znojmě, kde bylo 5 zatčených.[9])

V samotném Brně měly projev i demonstrace 1. máje 1933 mohutný průběh, zejména komunistická akce. Na ni pochopitelně nechyběla mimořádná pohotovost

[5]) „Dělnická rovnost" a „Rudé právo" 21. a 28. 3. 1933.

[6]) „Rudé právo" 26. 3. 1933.

[7]) „Dělnická rovnost" 23. 4. 1933.

[8]) „Dělnická rovnost" 2., 12. a 23. dubna 1933.

[9]) „Dělnická rovnost" 3. 5. 1933.

a silná asistence policie, předem podrobně instruované, jako obyčejně při takových příležitostech, z policejního ředitelství. Všichni policejní agenti a úředníci byli na nohou, aby oslabili nebo překazili akci KSČ. A přesto se na Zelném trhu, tradičním dějišti velkých komunistických akcí, sešel téměř dvacetitisícový tábor komunistické strany. Kromě brněnských řečníků zde tehdy promluvil i jeden z vedoucích činitelů ÚV KSČ, Antonín Zápotocký. Bouřlivě byla na tomto táboru přivítána i část zdejší sociálně demokratické oposice, jejíž zástupce na táboru také krátce promluvil. V ulicích města, kudy procházel komunistický průvod, bylo velké nadšení a bojovná nálada. To přirozeně znamenalo několikeré zatčení, jemuž tehdy neušel např. ani otec Františka Halase, brněnský dělnický předák a bouřlivák, známý zejména mezi textilním proletariátem.[10])

Celý průběh 1. máje i následujících týdnů a měsíců roku 1933 provázela také stále sílící perzekuce státního aparátu, s cílem likvidovat KSČ a všechno revoluční ve státě. Perzekuce se vyznačovala další fašizací státního aparátu a novými brutálními zásahy proti dělnictvu od prohlídek, zastavování činnosti pokrokových organizací nebo okrajových organizací KSČ, až ke střelbě do dělnictva. Hlavní směr náporu buržoazie byl odtrhnout od komunistické strany pracující masy, izolovat a likvidovat její akce, rozrušit její organizaci, překazit její úlohu mezi pracujícími ve všech směrech, zejména v jejím protifašistickém úsilí sjednocování pracujících v národním i mezinárodním měřítku. Cílem celé buržoazní perzekuce bylo rozdrtit Komunistickou stranu Československa.

Buržoazie se však zklamala. KSČ bojovala ve ztížených podmínkách s nemenší intenzitou než předtím, prostřednictvím legální i ilegální houževnaté práce, kdy hrozilo i přímé rozpuštění strany. Léta 1933 a 1934 a jejich zkušenosti byly proto v dějinách Komunistické strany Československa významné pro pozdější ilegální práci v době fašistické okupace. Bylo v nich načerpáno mnoho zkušeností, jak vytvářet ilegální výbory strany, jak ilegálně rozšiřovat tisk, letáky, jak ilegálně připravovat různé akce a jak tedy upevňovat stranické řady i spojení s masami pracujících v boji za jejich jednotu v protifašistickém boji.

Na Brněnsku byl boj proti perzekuci velmi pozoruhodný a v některých směrech významný i z hlediska celostátního vývoje strany.

Vedení krajské organizace i okresní výbory přikročily ostražitě a pohotově k budování ilegálních výborů a jiných orgánů vedle legálních. Tyto ilegální formy práce nejenom doplňovaly legální činnost, ale byly budovány i proto, aby v případě potřeby plně nahradily dosavadní legální organizační formy. Vedle starých osvědčených bojovníků se v nich počali uplatňovat noví, mladší funkcionáři a odchovanci nebo přímo členové Komunistického svazu mládeže.[11])

Dobré úspěchy měli tehdy komunisté na Brněnsku při vydávání ilegálních tiskovin, ať to již bylo nahrazení „Dělnické rovnosti" ilegální „Proletářskou rovností" nebo vydávání četných dalších tiskovin, letáků a brožur. Jejich prostřednictvím (pochopitelně vedle dalších faktorů, jako osobní agitace, houževnatost, bojů atd.), si komunistická strana dokázala udržet masový vliv v dělnických řadách. Důležité při tom bylo, že v ilegálním tisku mohli komunisté (neomezení tu cenzurou) lépe a konkretněji poukazovat na skutečné poměry ve státě, na pravý stav věcí.

[10]) Fr. Halas starší byl také jedním z předních činitelů krajského akčního výboru nezaměstnaných v Brně. O brněnském 1. máji 1933 hlavně materiál SAB, B 40 1-K, f. 424, fol. 38255.
[11]) SAB, B 40, 1-K, f. 423, fol. 36967/34, f. 425, fol. 45492 a f. 430, fol. 29654.

Zejména si zaslouží vyzvednutí ilegální „Proletářská rovnost". Jejím úkolem především bylo nahradit „Dělnickou rovnost", zastavenou v říjnu 1933, jež počala znovu vycházet až od 1. března 1934. Od konce dubna 1934 byla opět „Dělnická rovnost" zastavena a plynule vycházela vlastně až v roce 1935. Ilegální „Proletářská rovnost" ji mohla nahradit jen částečně, protože nemohla vycházet denně. Ale přesto její zachovalá čísla ukazují na bojovnost tohoto časopisu i na houževnatost KSČ na Brněnsku v ilegální práci. Po zásluze je tu třeba také zdůraznit, že jedním z nejvýznamnějších pracovníků KSČ na Brněnsku při vydávání „Proletářské rovnosti" i jiného ilegálního tisku byl znamenitý komunistický redaktor Josef Lieberzeit.[12])

Na Brněnsku byla dále vydávána dlouhá řada dalších periodik. Ze zjištěných a zachovalých uveďme hlavně „Bič" na Blanensku a Boskovicku, vydávaný Rudolfem Tererem a jeho spolupracovníky. Dále to byla celkem početná řada dalších tiskovin, většinou neperiodických, jako „Rudý zbrojovák", „Rudá pěst", „Rudý drtič", „Rudý buditel", „Rudý dělostřelec", „Rudý voják", „Levá-levá-levá", „Voják" (ten vycházel ještě německy jako „Der Soldat" a maďarsky jako „Katona") a „Prapor". Na Prostějovsku vycházela ilegální „Stráž lidu", ve Zlíně se tiskl ilegálně „Baťovák" a jiné.[13])

Již tento počet svědčil o intenzívní ilegální práci KSČ na Brněnsku. Jejich obsah také prokazuje bojovnost a pohotovost stranické práce ve ztížených podmínkách. Buržoazii se nepodařilo likvidovat vydavatele i kolportéry těchto ilegálních periodik a tiskovin komunistické strany. To je svědectvím dobré konspirativní práce i oddanosti věci proletariátu u četných bojovníků, kteří se jakýmkoliv způsobem podíleli na tomto významném úseku práce.

Již z uvedeného tedy vidíme, že přes velkou perzekuci komunistické hnutí žilo a bojovalo. Komunistická strana Československa bojovala proti buržoaznímu útoku nejen za sebe, ale i za proletáře i jiné pracující jiných politických stran a bezpartijní. Měla stále i na zřeteli otázky mezinárodní solidarity a jednoty proletariátu. Proto dokázala i ve ztížených podmínkách vést boje, které se dotýkaly základních práv pracujících, denních sociálních zájmů i širších otázek protifašistického boje.

Z období těchto bojů je zvláště charakteristická pozoruhodná obrana G. M. Dimitrova a jeho druhů v druhé polovině roku 1933 a počátkem roku 1934. Hitlerovští fašisté, skuteční žháři říšského sněmu, chtěli tehdy v lipském procesu zostudit mezinárodní komunismus. Chtěli si tak vytvořit ještě výhodnější podmínky pro svůj protirevoluční a protilidový teror, zaměřený v prvním bodě proti komunistickému hnutí. Odpovědí jim však byl vznik mohutného mezinárodního hnutí na obranu obviněných komunistů a nezapomenutelná skvělá vlastní obhajoba G. M. Dimitrova, příklad, jak má jednat komunista před podvodným buržoazním soudem.[14])

Již v období před započetím lipského procesu byly zveřejněny závažné materiály, svědčící o skutečných žhářích – fašistech. Zejména to byla známá Hnědá kniha. Hlavně však četné velké demonstrace v mnohých velkých i malých městech Evropy i v ostatním světě a hrdinné, skvělé vystupování G. Dimitrova při procesu, to byly pádné rány fašistickým výpočtům.

V akci podvodného protikomunistického procesu v Lipsku 1933 fašisté svého

[12]) Viz o tom článek Ludvíka Kubíčka ve sborníku Brno v minulosti a dnes III., 1961, pod názvem „Revolucionář Josef Lieberzeit", str. 31—51.
[13]) Archiv ústavu dějin KSČ, Praha, sb. 45, j. 157, 290, 322, 323, 291 a 318.
[14]) Viz o tom Rachmanova a Vlad. Krechler ve výše cit. článcích.

cíle nedosáhli. Naopak, osvobození G. M. Dimitrova a jeho druhů a odhalení pravého pozadí celého procesu znamenalo vlastně porážku hitlerovských fašistů. Historický význam vítězství protifašistických sil kolem lipského procesu je především v tom, že šlo o další stupeň rozmachu mezinárodního antifašistického hnutí, a pokroku ve vývoji a vytváření jednotné antifašistické fronty v řadě zemí.

Československý revoluční proletariát a jeho komunistická strana mají v tomto boji závažné místo. Přispěl tímto bojem k praktickému uplatnění zásady proletářského internacionalismu. Důležité také bylo, že tento boj byl v naší zemi spojován i s jinými otázkami, jako s bojem za sociální požadavky, za obranu demokratických práv. Dokladem k tomu je i podíl revolučního proletariátu Brněnska v tomto úsilí.

Již v etapě před zahájením lipského procesu byly z četných schůzí komunistů na Brněnsku odesílány protestní telegramy. Také komunistická brněnská „Dělnická rovnost" obsáhle a pravidelně rozebírala chystaný justiční zločin.[15])

V Brně také rozvinula činnost Mezinárodní rudá pomoc, i když tehdy pracovala ilegálně. Využívala ke své činnosti zvláště veřejných schůzí a táborů, jejichž iniciátorem byli komunisté a představitelé pokrokové levicové inteligence na Brněnsku. Tak např. 21. června na schůzi v Dělnickém domě v Brně-Juliánově, konané v rámci tzv. Mezinárodního týdne pomoci obětem fašismu v Německu,[16]) nebo na několika dalších veřejných schůzích v Brně, konaných v srpnu 1933.[17]) Tyto akce byly početně navštíveny a vyjadřovaly názor nejen komunistů, ale i četných bezpartijních nebo příslušníků jiných politických stran.

Ještě více těchto akcí proběhlo na Brněnsku během měsíce září 1933, o nichž podával zprávy komunistický tisk a o nichž nás informuje archivní materiál buržoazních úřadů. Tak např. jen na neděli 17. září 1933 bylo na Brněnsku (ve volebním kraji Brno) ohlášeno 6 schůzí na téma „Kdo zapálil říšský sněm?".[18]) V ten den také projevila své rozhodné protifašistické smýšlení komunistická mládež Brna a okolí. Při současně pořádaném automobilovém závodě pomalovala závodní dráhu protifašistickými hesly a početně se zúčastnila i demonstračních schůzí.

Velká bojovná demonstrace na obranu Dimitrova proběhla v Brně 19. září 1933. Začala projevem a přerostla v pouliční demonstrace. Před německým konzulátem promluvil ke stovkám rozhořčených dělníků komunistický poslanec na Brněnsku Štourač.[19]) Proti demonstrantům zasáhla brněnská policie, která zatkla čtyři demonstranty z řad účastněných nezaměstnaných dělníků, kteří se k akci připojili ve větším počtu.

Do jednotných řad antifašistů se i na Brněnsku zapojovali představitelé pokrokové levicové inteligence. Je tu na místě uvést, že brněnští komunističtí právníci dr. Loria a dr. Stern se přidali k dalším československým právníkům (kolem dr. Ivana Sekaniny), kteří žádali právo obhajovat Dimitrova a jeho druhy v Lipsku.[20])

V říjnu a listopadu 1933, tj. již v průběhu procesu, byl obranný boj v Československu vlivem perzekuce oslaben. Avšak v prosinci, s blížícím se zakončením procesu, zvedla se nová vlna protestních akcí. I tehdy se do brněnských protifašistic-

[15]) „Dělnická rovnost" 16. 7., 23. 7. a celé září 1933.
[16]) SAB, B 40, 1-K, f. 416, fol. 38642/33 a fol. 38634/33.
[17]) SAB, B 40, 1-K, f. 416, fol. 38642/33.
[18]) SAB, B 40, 1-K, f. 416, fol. 35384/33 a „Rudé právo" 3., 17., 20. a 22. září 1933.
[19]) SAB, B 40, 1-K, f. 416, fol. 35385/33.
[20]) „Dělnická rovnost" 17., 9. a 29. 9. 1933.

kých akcí připojovali početní nezaměstnaní proletáři. Na Brněnsku probíhaly i sbírky pro záchranu E. Thälmanna, G. Dimitrova a jiných.[21])

Celé toto hnutí bylo stále spojováno s každodenním bojem za chléb a za obranu politických práv. Celá kampaň obrany Dimitrova a jeho soudruhů byla důležitou součástí protifašistického boje, vedeného Komunistickou stranou Československa. Znamenala především posílení politického boje a pokrok v chápání myšlenek mezinárodní solidarity.

Ani po skončení lipského procesu KSČ a jí vedené vrstvy pracujících nepřestávaly bojovat proti fašistickému nebezpečí. Komunisté si byli vědomi toho, že přes osvobozující rozsudek může být Dimitrov hitlerovci zavražděn, že fašistická spravedlnost je pokrytectví a klam. Do této solidarity se také řadila solidarita s jinými vězněnými antifašisty v Německu (zejména s E. Thälmannem). Bylo třeba rozvinout širokou protifašistickou frontu a dát výhost všem poraženeckým tendencím a nejasnostem, které v protifašistickém boji byly. O jejich vyjasnění se velmi zasloužilo XIII. plénum Exekutivy Komunistické internacionály, které jednalo v prosinci 1933, a v naší zemi též celostátní konference KSČ, která se sešla v lednu 1934.

Proto také již první polovina roku 1934 proběhla ve znamení pokračujícího rozmachu masového protifašistického hnutí v Československu, které zasahovalo stále širší vrstvy proletariátu i jiných pracujících, z nichž ještě mnozí pod vlivem reformistů váhali, nebo stáli mimo tohoto boje. Stejně tak tomu bylo v mezinárodním měřítku. Tato vlna protifašistického boje se v naší zemi opět slévala s novými boji nezaměstnaného i zaměstnaného proletariátu v boji za sociální požadavky.

Ukazují na to některé protifašistické akce na Brněnsku v prosinci 1933 a lednu 1934, provázené protifašistickými konferencemi.[22]) Tak tomu bylo i v Brně 10. ledna 1934 při demonstraci na Cejlu, před textilkou Brück-Engelsmanna, kde při odchodu dělnictva z práce došlo k demonstraci proti fašismu a za sociální požadavky dělnictva. Demonstraci vedli komunističtí poslanci Juran a Štourač.[23]) Proti demonstrantům brzy zakročila policie, ale dělníci se sešli na jiných místech a v demonstraci pokračovali.

V té době nebyly Komunistické straně Československa a pokrokovým organizacím povoleny schůze na téma „Kdo zapálil říšský sněm". O protifašistické problematice však bylo hovořeno a jednáno v jiných akcích, jak vyjadřovaly rezoluce zejména ze schůzí nezaměstnaných na Brněnsku v prosinci 1933 a lednu 1934. V Brně se také počala rozšiřovat akce k vyslání dělnické delegace do Německa, která měla urychleně pomoci na svobodu G. M. Dimitrovovi a jeho druhům, nebo alespoň zjistit pravý stav věcí kolem této otázky. Rozhodujícím způsobem pak pomohla Dimitrovovi sovětská vláda, když mu udělila sovětské státní občanství a pomohla mu v příjezdu do SSSR.

V únoru 1934 přišel fašismus s novým náporem proti socialismu a komunismu a vůbec proti pracujícímu lidu. Zahájil útok na uchopení moci ve Francii a Rakousku. V obou zemích se nápor na fašistickou diktaturu setkal s rozhodným dělnickým odporem. Ten však byl úspěšný jen ve Francii, zatímco v Rakousku byli dělníci poraženi.

[21]) SAB, B 40, 1-K, f. 417, fol. 48766, dále Vl. Krechler cit. práce na str. 52 a L. Kovář cit. práce na str. 210.
[22]) *L. Kovář*, „KSČ v boji proti fašismu", poukazuje též na demonstrační protifašistickou stávku v Rousínově na Brněnsku podle materiálu Archivu ústavu dějin KSČ, Praha 1934/412.
[23]) SAB, B 40, 1-K, f. 418, fol. 576539.

Pokus o fašistický převrat ve Francii 6. února 1934 byl odražen rychlou protiakcí, organizovanou Francouzskou komunistickou stranou. Francouzští komunisté byli podporováni všemi dělníky bez rozdílu politického přesvědčení. V tomto boji se zrodily základy široké protifašistické Lidové fronty ve Francii. Projevila se tu zřetelně nová taktika mezinárodního revolučního proletariátu, i když ještě teoreticky nevyjádřená. V jednotě dělnické třídy Francie se prakticky ukázala síla, schopná zastavit fašistický nástup. Byla to tehdy zpočátku ovšem především jednotná fronta zdola. Později však byla rozšiřovaná o dohodnutou akční jednotu mezi Francouzskou komunistickou stranou a Socialistickou stranou, které ukazovaly příklad pro dělnictvo ostatních zemí.[24])

Vystoupení francouzského proletariátu v únoru 1934 bylo rozhodujícím přelomem v rozvoji úsilí za jednotnou dělnickou frontu a počátkem masového protinástupu evropského proletariátu proti fašismu.

V únoru 1934 došlo také k ozbrojenému boji v Rakousku. Na rozdíl od Francie byl tamní proletariát poražen. V Rakousku zvítězila klerikálně fašistická diktatura. Dělníci tam byli poraženi především vinou oportunistického pravicového vedení sociální demokracie, které spontánní dělnický boj zradilo a neorganizovalo jeho podporu. Drobní příslušníci i někteří funkcionáři rakouské sociálně demokratické strany se však přesto hrdinně zúčastnili krvavých bojů. Na druhé straně četní reformističtí předáci stáli přímo na straně zfašizované buržoazie. Jednotná proletářská fronta se tak v Rakousku vytvářela navzdory vedení sociální demokracie. Roztříštěný a zrazený rakouský proletariát však připravenému útoku reakce podlehl.

Mnozí poražení rakouští dělníci, komunisté, sociální demokraté i bezpartijní emigrovali před nastalým fašistickým terorem. Mezi jiným i do Československa, hlavně do moravských měst Brna, Znojma, Blanska, Hodonína, Mikulova, Šternberku a jinam. Tato emigrace se dála samozřejmě proti vůli československé buržoazie a její vlády. Názor československého lidu a zejména dělnické třídy byl však jiný.

Již ve dnech bojů rakouského proletariátu se v republice projevily sympatie a solidarita s bojujícími rakouskými dělníky. Buržoazie odpovídala vydáváním směrnic proti komunistickým pouličním projevům a demonstracím na podporu rakouských bojovníků proti fašismu. Náš revoluční proletariát se však odradit nedal a nezalekl se. Brněnská organizace KSČ reagovala zvlášť velmi pohotově a rychle, jak to ocenil i Klement Gottwald, neboť již v první den výbuchu rakouského povstání brněnští dělníci demonstrovali.[25]) Ještě tentýž večer a v noci byli zdi brněnského nádražního viaduktu pomalovány hesly „Ať žije revoluční boj socialistických dělníků v Rakousku", nebo na jiných místech další hesla, jako „Ať žije revoluce rakouských dělníků!" apod.[26])

Jestliže se v době povstání rakouských dělníků rozvinuly desítky demonstrací i stávek organizovaných KSČ po celé republice,[27]) zúčastnila se jich i masa socialistických a bezpartijních proletářů, nezůstalo ani Brněnsko pozadu. Tyto akce jako

[24]) To později vysoce ocenil G. M. Dimitrov na VII. kongresu Kominterny. Viz G. D. Dimitrov, „Výbor z projevů a článků", Praha 1950, str. 79.
[25]) *Klement Gottwald*, „Spisy" V, str. 164.
[26]) Viz Vladimír Voldán v článku „Postoj KSČ k povstání rakouských dělníků v únoru 1934", Brněnský archivní věstník 1961/1, str. 111—120.
[27]) *Klement Gottwald*, „Spisy" V, str. 163.

celek však měly i své nedostatky. Bylo třeba ještě větší pohotovosti a rychlého reagování i větší organizovanosti demonstrací i jiných akcí. Na Brněnsku se v tom směru projevila dobrá snaha, zejména prostřednictvím letáků.[28]) Pozornosti si zaslouží např. následující obsah komunistického návrhu obecnímu zastupitelstvu v Dubňanech u Hodonína 17. února 1934, kde čteme: „Vzhledem k událostem v Rakousku, kde se použilo proti dělníkům, kteří hájili svoji svobodu, nejhroznějších prostředků, kde se střílelo z děl a kulometů proti bezbranným ženám a dětem – ani ve světové válce se tak brutálně nepostupovalo, jako v těchto dnech v Rakousku – stavíme se na stranu dělnictva, které hrdinně hájilo svá práva, naše sympatie jsou na straně dělníků a protestujeme co nejrozhodněji proti těm, kteří jsou vinni tím, že v Rakousku padlo tisíce mužů, žen a dětí. Zasíláme tímto rakouským dělníkům pozdrav a padlým vzdáváme čest. Pryč s režimem, který je proti dělníkům!" – A skutečně obecní zastupitelstvo Dubňan tento protest odhlasovalo. Jedině zásah okresního hejtmana v Hodoníně znemožnil jeho odeslání.[29])

Hlavní formou solidarity s rakouským proletariátem byly demonstrace a veřejné projevy, organizované KSČ. Ty se ještě více než v únoru rozšířily v březnu 1934. Klement Gottwald je ocenil tak, „že široké masy dělníků v Československu rázem, instinktivně, spontánně pocítily nutnost dát solidaritě s bojujícími dělníky Rakouska výraz v okamžitém, daleko viditelném demonstračním vystoupení."[30]) Celé solidární akci však ještě mnoho chybělo na organizovanosti.

Od března 1934 se dostala do popředí otázka pomoci rakouským emigrantům-dělníkům. Na Brněnsku byla zvláště závažnou nejen pro velký počet zde přítomných emigrantů, ale i proto, že právě v Brně bylo emigrantské vedení rakouské sociální demokracie. Bylo zde zřízeno tzv. „Auslandsbüro der österreichischen Sozialdemokraten" (Alös), které mělo vytvořit ústřední sekretariát rakouské sociálně demokratické strany.[31]) V jeho čele stáli Otto Bauer a Julius Deutsch, známí rakouští sociální demokraté, kteří se snažili spolupracovat s československou sociální demokracií. Pomocí ní usilovali nadále udržet pod svým reformistickým vlivem poražené dělníky-emigranty, zejména proto, aby pod vlivem poznání nepřešli do řad komunistických. Dokonce svému členstvu doporučovali vstoupit do národně socialistické strany v Rakousku.[32])

Ale ani to nebylo rakouským reformistům nic platné. Nemohli zabránit zkušenostem a poznání mnohých dělníků, kteří viděli svou cestu do řad komunistické strany a Komunistické internacionály. Na překážku tomuto vývoji nebyla ani ta skutečnost, že drtivá část dělnických emigrantů byla do značné míry závislá na hospodářsko-sociální pomoci reformistických vůdců československé sociální demokracie. I přesto se totiž na výzvy zástupce sovětské vlády k emigraci do Sovětského svazu hlásili četní rakouští Schutzbündleři, kteří se zároveň rozcházeli se sociální demokracií. Toho si bedlivě všímali brněnští předáci sociální demokracie a rakouským

[28]) Viz V. Voldán ve výše cit. článku, str. 113—115.
[29]) Tamtéž, str. 116 a SAB, B 40, 1-K, f. 420, fol. 18116/34 a f. 419, fol. 6356/34, 7383/34 a 7489/34.
[30]) *Klement Gottwald*, „Spisy" V, str. 163.
[31]) „Dělnická rovnost" 28. 4. 1934 a SAB, B 40, f. 220, fol. 36959/34.
[32]) SAB, B 40, f. 213, č. 7493/34 a f. 289, č. 15665/38. Uvádí též ve své diplomní práci Jindra Únarová, „K otázce únorového boje rakouského proletariátu v roce 1934", Brno 1956, str. 93—94.

dělnickým emigrantům, kteří se rozcházeli se sociální demokracií, odmítali další hmotnou pomoc.[33])

Podobně jednali reformističtí předáci i v jiných táborech rakouských uprchlíků v Hodoníně, Znojmě, Šternberku i jinde.[34])

Reformisté se však přepočítali. Byla tu Komunistická strana Československa a široká dělnická solidarita, sympatizující s poznávacím procesem rakouských dělníků-emigrantů. KSČ vyzvala své členy k podpoře vyloučených sociálně demokratických dělníků. Četní tito dělníci se přestěhovali z nouzových táborů v Brně na Stadioně DTJ, na Pražské ulici, Marxově ulici a Merhautově ulici, do dělnických rodin v Brně.[35])

Z druhé strany je však zajímavé, jak se k rakouským emigrantům-dělníkům, hlavně těm, kteří poznali, kde je pravda, postavily československé úřady. Snad postačí poukázat na zastavování činnosti komité na pomoc pronásledovaným rakouským a německým fašismem, jak tomu bylo v Brně[36]), nebo na přípis ministerstva vnitra presidiu Zemského úřadu v Brně, v němž se uvádí, „aby z tábora vyloučení emigranti, kteří označeni jsou jako stoprocentní komunisté, byli... vyhoštěni z ČSR jako obtížní cizinci a s urychlením odstraněni krátkou cestou za hranice ČSR. ... Ostatní emigranti... buďtež podrobeni pečlivému dohledu a zjistí-li se u jednotlivých z nich jakékoliv nepřístojnosti, zejména také účast v komunistickém hnutí, budiž proti nim zakročeno stejným způsobem."[37]) K tomu snad není třeba ani nic dodávat, neboť je to dostatečné svědectví jak československý státní aparát nahrával reformistům a i fašismu.

Jiného mínění však byli četní rakouští dělníci-emigranti v Brně. Jejich poznání podporovali brněnští komunisté i jiní pokrokoví občané. V den, kdy odjížděl z Brna první transport rakouských emigrantů do SSSR (23. dubna 1934), došlo nejen k velké solidární demonstraci brněnských dělníků, ale i k vystoupení 130 Schutzbündlerů z II. internacionály a k jejich přihlášení se do Kominterny.[38])

Také druhý transport rakouských dělníků z Brna dával hlasitě najevo svůj rozchod s reformisty zpěvem Internacionály, sborovým „Rote Front", „Práci čest" apod.[39])

V první polovině roku 1934 pokračovaly také hospodářské a sociální boje československého proletariátu. Na Brněnsku se projevily několikerým odražením útoků na mzdy a v tom, že odhodlaný dělnický postoj zabránil dalšímu propouštění z továren. Tento úspěch měli zejména blanenští kováci, brněnští textiláci i kovodělníci, třebaže úspěchy nebyly ve všech případech stejné.[40])

Také hnutí nezaměstnaných bylo v pohybu, neboť řady nezaměstnaných opět vzrostly do čísel blízkých předcházející zimě. Ještě v dubnu 1934 demonstrovali v ulicích Brna četní nezaměstnaní. Při jedné takové demonstraci pochodovaly proudy nezaměstnaných před zemský úřad v Brně, kde se demonstranti dožadovali vyplácení zadržených podpor rudým odborům.[41])

[33]) SAB, B 40, f. 289, č. 15665/38.
[34]) Dipl. práce Únarové, str. 113.
[35]) Tamtéž.
[36]) SAB, B 40, 1-K, f. 419, fol. 11219.
[37]) SAB, B 40, fol. 289, č. 15665/38.
[38]) SAB, B 40, 1-K, f. 420, fol. 19634.
[39]) „Dělnická rovnost" 14., 19. a 20. 4. 1934.
[40]) SAB, B 40, 1-K, f. 418, fol. 5705. Též „Dělnická rovnost" 24. 4. 1934.
[41]) „Dělnická rovnost" 13. 4. 1934.

Jen pozvolna odcházela hospodářská krize z Československa. Zůstávaly její četné důsledky v sociální situaci a mnohé krizové jevy, jako vysoká nezaměstnanost nebo snižování mezd. Sociální postavení pracujících, zejména dělnické třídy se tedy nelepšilo. Také útoky na revoluční proletariát nepřestávaly. Fašistické nebezpečí se stávalo stále hrozivějším. Revoluční síly proletariátu vedené komunistickou stranou musily své úsilí protifašistického boje zvyšovat. Úkoly jednotné proletářské fronty a mezinárodní protifašistické solidarity stály tedy i nadále v popředí boje.

Proto pokračoval i na Brněnsku protifašistický boj, vedený především dělnickou třídou v čele s komunisty. Ve znamení jednotného protifašistického boje byl připravován 1. máj roku 1934. Velkou aktivitu v protifašistickém boji vyvíjeli zvláště brněnští textiláci. V dubnu 1934 se konala v Brně konference jednotné fronty textiláků, která ve svém jednání i provolání spojila dvě hlavní stránky dělnického boje v té době; nutnost organizování boje proti každému útoku podnikatelů i boje proti fašismu a válce.[42]) Tato konference, kde 83 delegátů zastupovalo 16 velkých textilních závodů města Brna, prohlašovala: „Boj proti fašismu je věcí všeho dělnictva". Nebo: „Socialističtí, křesťanští a ostatní dělníci! Nečekejte, až Vám vůdcové soc. dem., nár. soc. a křesť. soc. organizací dají svůj souhlas k jednotnému nástupu. Toho se nedočkáte tak, jako se toho nedočkali dělníci v Německu a Rakousku. Nastupte s námi k boji proti fašismu a válce již teď! Tvořte v závodech jednotné protifašistické výbory, proti fašismu, za své požadavky, za vítězství dělnické třídy".[43])

Stejný protifašistický nástup probíhal i na blízkém Slovácku, zejména v Uherském Hradišti, Břeclavi, Hodoníně.[44])

Protifašistická konference brněnského kraje se sešla v úterý 24. dubna 1934. Dostavilo se na ni přes 100 delegátů z celého kraje. Byli tu zástupci ze 16 velkých závodů Brna, delegace z Rosicka, Slavkova u Brna, Znojma, Ivančic, Ostrovačic, Lažánek, Jedovnice, Blanska, Bystrce, Újezda u Brna atd. Byli tu textiláci, kováci, stavebníci, dřevodělníci, delegáti mládeže, sportovců atd. Mezi nimi bylo i 22 delegátů, kteří předložili legitimace sociálně demokratické a národně socialistické strany. Byl utvořen krajský protifašistický výbor a přijat manifest ke všemu pracujícímu lidu brněnského kraje.[45]) Započal organizovaný nástup k tvoření protifašistických výborů na závodech i ve městech a obcích.

Zdola se tedy jednotná fronta proti fašismu počala slibně rozvíjet. Jejími iniciátory byli četní dělníci komunisté i nekomunisté, kteří si uvědomovali vážnost nebezpečí fašismu. Stále více se však ukazovalo, že jen jednotná fronta zdola nestačí. K úspěšnému protifašistickému boji byla nutná jednota i shora, – mohutná lidová fronta. Na tu však reformističtí vůdcové přistoupit nechtěli a přes četné výzvy KSČ ji odmítali. Příčinou tu nebyl jen nesouhlas s komunistickými idejemi a politikou KSČ, ale i strach z vlastních poctivých straníků a z pracujícího lidu vůbec.

Rozmach protifašistického boje a mezinárodní solidarity probíhal v Československu a v rámci něho i na Brněnsku v určitých etapách a stupních. Rok 1933 a první polovina roku 1934 se ukazuje být jednou z těchto etap, neobyčejně důležitých z hlediska narůstání myšlenky a úsilí po jednotě proletariátu a vzrůstu mezinárodní solidarity. Celá etapa měla i své nedostatky a obtíže. Na jejich překonání a na zkušenostech v bojích proti nim závisel další průběh revolučních bojů proletariátu.

[42]) Tamtéž.
[43]) Tamtéž.
[44]) Tamtéž.
[45]) „Dělnická rovnost" 18. 4. 1934.

Bohumil Marčák

K HLAVNÍM STRÁNKÁM KRITICKÉ ČINNOSTI A ŽURNALISTIKY BEDŘICHA VÁCLAVKA V BRNĚNSKÉ ROVNOSTI

U novin je počet let jejich existence okolnost nemálo zajímavá a přitažlivá, ale přece jen druhořadá. V pohledu na kterékoli noviny nás především zajímá, jak zasahovaly do života. Pozoruhodná historie brněnské Rovnosti, dnes našich nejdéle vycházejících novin, začíná hned prvním ročníkem (1885) tohoto listu.

Rovnost sehrála (byla také za tím účelem založena) vynikající úlohu v boji o „sjednocení a dohodnutí se strany socialistické", tj. sociálně demokratické, rozdělené v osmdesátých letech na radikální a umírněné proudy.[1]) Rozsah těchto rozporů, důsledky sjednocovacího boje (i žurnalistická úroveň) prvního ročníku Rovnosti, to vše nabádá zkoumat její význam v soustavě tehdejšího dělnického tisku v Rakousku a ve střední Evropě vůbec. Řečeno v mírné hyperbole: Heinfeldskému sjednocovacímu kroku v celorakouské sociální demokracii předcházel Slučovací sjezd v Lužánkách a tomu zase sjednocovací úsilí brněnských sociálních demokratů a Rovnosti, jejíž dosah přesahuje rámec Moravy.

Důkladnější zhodnocení si vyžádají také pozdější ročníky. Nesetkáme se zde jen s linií Josefa Hybeše, ale také s oportunismem Tusarů, Habrmanů, Roučků a jiných z tohoto ražení, kteří zde jako redaktoři působili.

Zcela mimořádnou pozornost si zasluhuje cesta Rovnosti mezi dvěma válkami. Tato studie si klade za cíl upozornit alespoň v hrubých rysech na činnost, kterou zde v meziválečném období vyvíjel Bedřich Václavek.

K pohledu na kulturní rubriku Rovnosti se dostáváme poměrně pozdě. Rovnost byla zatlačena do pozadí zájmem literárněvědné obce o Lidové noviny. „Lidovky" měly svůj význam, přispívali sem i pokrokoví spisovatelé. V redakční sestavě nehrál vždy prim jen Ferdinand Peroutka. To však neznamená, že by tvořily základnu (jedinou a rozhodující) k hodnocení našeho kulturního vývoje. O Lidových novinách jako celku platí to, co svého času napsal F. X. Šalda: „Lidové noviny to je kejklířství, to je novinářská cocota nalíčená a hrající všemi barvami, to je snobism, to je prázdný a pustý liberalism. ‚Neue Freie Presse' v novém formátě a v nové úpravě. Socialismu a revoluci neškodí tolik ‚Politika' nebo ‚Národní listy' jako ‚Lidovky'."[2])

Základním měřítkem a principiálním východiskem k pohledu na kulturní vývoj

[1]) Dějiny KSČ, str. 45. SNPL 1961.
[2]) Literární noviny č. 14, roč. 1957, str. 6.

je kulturní politika strany, v tomto smyslu jejího orgánu Rudého práva a v Brně, především ve dvacátých letech, Rovnosti. Badatelský přístup k jejímu literárněhistorickému vývoji přináší dobré výsledky. Shromážděná fakta, jak si konečně v některém z příštích odstavců ukážeme, nepolemizují jen s „kultem" Lidových novin, ale také s názory vyslovenými k Václavkově vývoji před charkovským sjezdem, zvláště k Václavkově vztahu k sovětské literatuře. Ale o tom později.

Počátek Václavkovy spolupráce s Rovností můžeme datovat koncem roku 1925, s tím, že první, prokazatelně Václavkovy příspěvky zde nacházíme v prvním čtvrtletí šestadvacátého roku. První etapu této spolupráce tvoří léta 1926–1928, druhou 1929–1933. Nejsystematičtěji spolupracuje Václavek s brněnským deníkem do počátku roku 1929. Od ledna 1929 vychází Rovnost jako hlavičkový list Rudého večerníku (později Rudého práva) a je vydávána v Praze jako Dělnická rovnost (později Moravská rovnost). Zároveň začíná v roce 1929 vycházet Václavkův Index. Václavkových příspěvků v Rovnosti ubývá a jsou to vlastně příspěvky psané pro Rudé právo, s jehož redakcí Václavek od roku 1929 nepřetržitě spolupracuje. Když bylo v září 1931 přeneseno vydávání Dělnické rovnosti opět do Brna, uplatňují se v její kulturní politice spíše Václavkovi druhové z brněnské Levé fronty. Píše sem ovšem také Bedřich Václavek, ale už jen zřídka. V třiatřicátém roce, jak se zdá, už tato spolupráce zaniká docela.

Od roku 1926 do roku 1928 byl Bedřich Václavek v Rovnosti faktickým vedoucím kulturní rubriky. Jeho činnosti zde předcházelo působení Jaroslava Seiferta, Františka Halase, Václava Kaprála a jiných z Devětsilu. Prostřednictvím Artuše Černíka se zde v první polovině dvacátých let uplatňují názory Karla Teiga. Václavek tedy přichází do listu, kde je významná kulturní rubrika. Velmi záhy jí vtiskuje pečeť své osobnosti. Nepůsobí zde ovšem sám. Od roku 1927 do začátku roku 1929 (a ještě déle v Dělnické rovnosti už jako s redaktorem Rudého práva) se zde setkáváme také s Janem Krejčím. Bylo by zajímavé zamyslet se nad jemnými odstíny kritických názorů obou vůdčích postav kulturní rubriky Rovnosti.

Nejpodstatnější část Václavkových příspěvků je v Rovnosti uveřejněna v letech 1926–1928. Václavek se ve většině případů podepisuje Reed. Volba pseudonymu podle příjmení amerického autora nejslavnější reportáže o Velké říjnové revoluci byla pro tehdejší Václavkův postoj příznačná. Ve své kritické činnosti v Rovnosti se orientuje právě na tuto linii socialistické literatury dvacátých let, blízkou reportážnímu dokumentarismu (Kisch, Holitzer, Reissnerová atd.).

V Rovnosti je uloženo kolem půltřetího sta Václavkových statí, kurzívek, glos, recenzí apod., počítaje v to i překlady z německé literatury.[3])

Abychom si učinili představu o Václavkově pracovní intenzitě, připomeňme si jeho účast na vydávání „Pásma" (1924–1926), rozhodující podíl na „Frontě" (1927), spolupráci na „Redu" (1927–1930). Z knih spadají do tohoto období dvě: „Od umění k tvorbě" (1928) a „Poezie v rozpacích" (1930). Kromě toho od začátku roku 1926 do konce roku 1927 rediguje s Františkem Halasem Šlehy, satirický čtrnáctideník tehdejšího XVI. kraje (Brněnského) KSČ. Ve Šlezích najdeme, kromě účasti na redakční práci, 23 Václavkových překladů z německé satirické literatury a mezi těmito příspěvky také několik vlastních satirických pokusů. K dokreslení Václavkova pracovního rejstříku bychom měli vypočítat účast na veřejném a politic-

[3]) Viz Boh. Marčák: Bedřich Václavek a Rovnost. Vydala universitní knihovna Brno. 1961.

kém životě. Ve vlastní kritické činnosti Bedřicha Václavka najdeme neobyčejně příkladný a cenný rys. Václavek studuje a recenzuje cizí literaturu v originále. Tím ji k nám vlastně uvádí!

Z rozsáhlé činnosti Bedřicha Václavka v Rovnosti si všimněme nejdříve jeho politické žurnalistiky. Václavkův vztah k poměrům v první republice je vyjádřen hned v jedné z prvních kurzív, které v Rovnosti tiskne. Konstatuje: „Aby 28. října 1926, po osmi letech, nemohlo býti pochyby, oč šlo 28. října 1918, zasedla k vládnímu stolu vláda mezinárodní buržoazie. Odvržena všecka hesla o vlastenectví, jen když je možno tlačiti společně proletariát níž a níž.

Nezaměstnanost a rostoucí nouze v dělnictvu po osmi letech konsolidace – mluví výmluvně o smyslu tohoto „národního svátku".[4])

Bedřich Václavek zde píše také k otázkám zahraniční politiky. Všimněme si alespoň jedné z jeho útočných, stylově vyhraněných a jiskřivě vtipných kurzív: „Pan Peroutka ... zasedl v Pondělníku Lidových novin na kritické křeslo a vykládá komunistům, že co se odehrává v Číně, je hnutím nacionalistickým, ne komunistickým, a že nelze hledat mezi Číňany ‚komunistického založení' ... Milý pane teoretiku liberalismu a otče Kondelíkův! Nejde o nějaké to založení, ale o další přízrak konce kapitalistické Evropy, která ztrácí možnost vysávat milióny čínského lidu a zároveň území, v němž by léčila svou nemoc nadprodukce, která ji saje poslední morek z kosti, a tím i rozvahu z hlavy. A to je revoluce!"[5])

V zahraničních komentářích Bedřicha Václavka najdeme glosy, které bychom mohli dnes otisknout doslova, jako součást aktuálního politického boje: „Sotva kdy se sešla podařenější konference, než je ‚odzbrojovací' konference, jež zasedá právě v Ženevě. Sotva Rusko prohlásilo, že na konferenci půjde, počaly se v měšťáckých státech jeviti ‚obavy', že bude této konference ‚využívat k propagandě'. A vskutku – sotva ruští delegáti vyslovili požadavek opravdového všeobecného odzbrojení, řičí přímo všechen měšťácký tisk o ‚demagogické propagandě'. Zajímavé: Odzbrojovací konference, na níž vyslovení požadavku odzbrojení se nazývá demagogickou propagandou. Či by se snad nazývala odzbrojovací proto, že se na ní mají imperialistické státy shodnout, *jak zbrojit*?"

Václavek dále v této kurzívce ukazuje, co znamená mírová výstavba Sovětského svazu a jak sovětský návrh na skutečné odzbrojení zasahuje imperialistické státy „v jejich nejsvětějších citech.". Uzavírá: „... přes všechny hranice, hory pomluv a úsilné mrzačení pravdy měšťáckým tiskem, slyší hlas SSSR veškerý evropský proletariát a cynickým či jesuitsky potměšilým odpovědím imperialistů dobře rozumí ..."[6])

Velmi rozsáhle vystupuje Bedřich Václavek k vnitropolitickým otázkám. Terčem jeho útoku jsou např. tzv. „politikové středu": „... ‚socialism' jejich projevil se včera skvostně voláním ... po vlastenecké policii na socialistické a komunistické rušitele klidu v parlamentě a na dělníky na ulicích. Viděli jste někdy trapnější tanec, než jaký provádějí tito zkrachovaní rádobyvůdcové ztraceného středu? Levá! Levá! Levá!"[7])

V letech 1925 až 1928 probíhá boj proti oportunistickým silám uvnitř strany, proti

[4]) Rovnost 27. 10. 1926, str. 3. „Dva dny, jež mluví."
[5]) Rovnost 30. 3. 1927, str. 3. „Pan Peroutka hledá komunistické založení.
[6]) Rovnost 4. 2. 1927, str. 3. „Demagogická propaganda."
[7]) Rovnost 22. 6. 1926, str. 3. „Politikové ztraceného středu."

likvidátorům, jejichž hlavním představitelem v brněnské krajské organizaci je Kovanda, Ečer a spol. Likvidátorům se dokonce podařilo strhnout část členstva, připravit stranu o majetek, vytlačit Rovnost z tiskárny. Jedním z prvních, kteří vystupují v komunistickém tisku proti Kovandovcům, je Bedřich Václavek. Stať namířenou proti Kovandovi a jeho „opozici" končí důrazně formulovanou větou: „... svou nejkrásnější vlastnost: proletářskou disciplinu si strana uchová vždy, dokud bude stranou komunistickou!"[8])

Když dochází k vítěznému nástupu Gottwaldova vedení, stojí Bedřich Václavek politicky i literárně na jeho straně.

Ve výpočtu tematiky, která se v těchto glosách a kurzívkách objevuje, bychom mohli pokračovat. Pokusme se ji zachytit alespoň ve výpočtu několika titulů: „Demokratická pohostinnost"[9]) – výsměch těm, kteří mají strach z návštěvy tří sovětských básníků; „Sokolský slet"[10]) – o sokolských frázích a skutečnosti; „Dělnický rozhlas"[11]) – o tzv. dělnickém vysílání a jeho reformistické podstatě. Brání film „Potěmkin" („Soudruzi ... kde Vám nedovolili vidět revoluční čin, tam si v tmavém kinu, dívajíce se na Potěmkina, slibte, že si tuto podívanou připravíte jednou sami.")[12]) a zamýšlí se nad protiklerikálním postojem učitelstva: („Nechce-li učitelstvo ztratit svou pověst a chrakter živlu pokrokového, musí svůj protiklerikální boj doplnit radikální orientací sociální. Starými ‚volnomyšlenkářskými' metodami svého boje nevyhraje.")[13])

Velký význam mají ty kurzívky, v nichž se Václavek staví na obranu pokrokových osobností kulturní fronty a pokrokových literárních děl. Odhaluje zde např. zákulisní rejdy brněnské buržoazie proti vynikajícímu brněnskému malíři Jaroslavu Královi. Lipský proces proti J. R. Becherovi nazývá justičním skandálem a dodává: „Bude-li Becher odsouzen, vystavuje se skutečně napříště každý německý spisovatel a básník nebezpečí, že bude obžalován z velezrady, jestliže v jeho románech, novelách nebo divadelních kusech někdo vykřikne: ‚Ať žije revoluce!' ")[14])

Jindy zase Bedřich Václavek míří na reakční politiku kulturní rubriky Lidových novin: „... nazvala šmejdem prozaické práce Horovy a Haškova Švejka ... Nyní harcují estétští kulturtrégři z Lidových novin do pole proti Barbussovi a Sinclairovi. Je to povedená donquichotiáda viděti brněnské občánky v boji proti Sinclairovi, jehož význam dnes uznává celý svět. Estétské hnidopyšství, jež dovede psát sloupce o všelijakých ‚veličinách' československého průměru, za nimiž nežbluňkne voda, až budou padat v blízkou náruč zapomenutí, rozhání se proti lidem světového jména. Ovšem, že nelze Sinclaira ... hodnotit jedině esteticky – to kritikové Lidových novin všech rubrik dobře vědí u jiných politických zjevů. Ne však u lidí blízkých komunismu. Tam je nutno zaujmout jednotnou kapitalistickou frontu.")[15])

Bedřich Václavek proniká v těchto kurzívkách, glosách a polemických poznámkách do politické a sociální skutečnosti s obdivuhodnou intenzitou. Sžívá se s osudem a bojem dělnické třídy, stává se jejím mluvčím. V těchto letech jde u Václavka už

[8]) Rovnost 2. 3. 1928, str. 4. „Buržoasní rezerva."
[9]) Rovnost 26. 1. 1928, str. 4. „Demokratická pohostinnost."
[10]) Rovnost 17. 6. 1926, str. 5. „Sokolský slet."
[11]) Rovnost 7. 10. 1926, str. 3. „Dělnický rozhlas."
[12]) Rovnost 17. 10. 1926, str. 3. „Dva světy".
[13]) Rovnost 24. 5. 1927, str. 3. „Staré metody"
[14]) Rovnost 18. 1. 1928, str. 5. „Justiční skandál v Německu."
[15]) Rovnost 21. 3. 1928, str. 3. „Husarský kousek."

dávno o rozumové, tedy nejen citové spojení s osudy a pochodem proletariátu. Jeho činnost poskytuje obraz, který lze nazvat „splynutím v šik", jak jednou tohoto termínu užil sám Bedřich Václavek – osobnost prostoupená charakterem dělnické třídy, komunista.

Nejvíce nás z Václavkovy činnosti v Rovnosti zajímá činnost kritická. Dokresluje Václavkův vývoj od r. 1925, kdy přestal soustavně recenzovat literaturu v Československých novinách, do charkovské konference. Václavkovou kritickou prací v Rovnosti máme tak doplněnu dlouholetou mezeru ve Václavkově trvalém kontaktu s denním tiskem.

Obsahově znamená tato činnost mnohem víc než okrajovou epizodu spolupráce s dělnickými novinami. Rozšiřuje nám obraz literatury dvacátých let, jak jej známe z Poesie v rozpacích a jeho další knihy Od umění k tvorbě. Usnadňuje lépe vidět dělící čáru „dvou literatur v každé literatuře" a pronikat k literárnímu proudění v širší míře než dosud. Toto tvrzení platí především o kulturní rubrice Rovnosti jako celku. Při hodnocení a analýze umělecké tvorby a kritiky dvacátých let, jak na to upozornila celostátní konference o umělecké kritice, bude třeba v Brně sáhnout právě sem, k literárněhistorickému vývoji Rovnosti. Odtud lze dospět k zajímavé konfrontaci některých tvůrčích hodnot např. Karla *Čapka* a nejpokrokovější dobové kritiky. V Rovnosti najdeme jedno ze základních měřítek skutečného významu a úlohy Literární skupiny, časové a tím velmi cenné soudy o dílech jejich členů, např. Lva Blatného a jiných, soudy odporující některým čerstvě vysloveným názorům. Především *lze z literárně historického vývoje Rovnosti soudit, že zdaleka nevystačíme s dosavadními prameny, z nichž se posuzovala literární avantgarda a především Václavkův tvůrčí profil těchto let.*

I v Rovnosti se ovšem u Václavka hlásí víra v laboratorní tvorbu, „zrevolucionisování samého pojmu umělecké činnosti" (Lu Martennová), představy o vydělování estetické funkce (Teo van Doesburg) aj. A přece se zde setkáme s něčím novým, přece jde o složitější stránku věci, než by se na první pohled zdálo. V popředí stojí konfrontace soudobých teorií a Václavkových názorů s životem. Bedřich Václavek, jak je zvláště zřejmé ze statí o sovětské literatuře, sleduje v Rovnosti určitý cíl. Chce být proletářské obci čtenářů více než jen vykladačem soudobé literatury, hledá, „čím si může každý opravdový revolucionář posíliti své revoluční odhodlání". Musí přitom vidět, že to, co zde od literatury čekává, co od ní žádá život, nemůže splnit jen žurnalistická próza a tím méně čistá poezie.

Jak známo, v Odpovědi Josefu Horovi Václavek píše, že jel do Sovětského svazu na své názorové změny připraven. „Právě tím, že jsem v knížce Poesie v rozpacích na jaře před tím důsledně domyslil teorii ‚čistého umění', dostavily se mi těsně po dopsání knihy četné pochybnosti."[16])

Nechci schematizovat, šlo o složitější proces, než lze v krátké studii zachytit. Jsem však přesvědčen, že ty „četné pochybnosti *těsně po dopsání knihy*" pramenily m. j. z této Václavkovy revoluční praxe. Přinášela mu leckteré důkazy, dávala pocítit, že „teorie čistého lyrismu" je bezvýchodná. Bedřich Václavek se přesvědčuje o „nesmyslnosti naprosté autonomnosti uměleckého zobrazení" a tak se dostává až k opětovaným přáním, „aby destrukce tvaru byla naplněna novou duchovností", což už

[16]) Čin III, č. 33, 14. 4. 1932, str. 778—779. „Odpověď Josefu Horovi."

souvisí s cestami k novým hlediskům ideovosti, které Václavek nastoupil v třicátých letech.[17])

Charkovská konference proletářských spisovatelů se nám pak v těchto souvislostech jeví spíše jako dovršení toho, co léta ve Václavkovi, nikoli ovšem přímočaře a bez složitých spirál, zrálo, jako životodárná síla, která protrhla stavidla bránící proniknout nahromaděné síle vyrostlé z revoluční praxe a zkušenosti. Tedy žádný náhlý obrat na čtyráku, žádné nenadálé osvícení, jak to byli tenkrát schopni Václavkovi teoretičtí protivníci vykládat.

Výchozím pohledem na Václavkovu kritickou činnost v Rovnosti bude stať „Dočasná stabilizace starého umění". Tvoří protějšek k Václavkově práci „Vzkříšení románu", publikované o několik týdnů dříve v ReDu.

V „Dočasné stabilizaci starého umění" nepřehlédněme úvodní odstavec, v němž se mj. praví: „Náběhy, jež byly učiněny po světové válce, váznou dnes jednak proto, že smysl a nadšení autorů pro experiment a výboj ochably s poklesající vlnou revoluční, jednak že práce těch, kdož domysleli vývoj slovesné práce v přítomnosti, *ocítá se v konfliktu s konsumem čtenářstva*, a co víc: je brzděna dočasnou všeobecnou reakcí, kterou stabilizace kapitalistického systému s sebou nese."[18]) (Podtrženo mnou, bm.)

Další odstavce jsou stručným přehledem Václavkových dobových názorů. Na rozdíl od „Vzkříšení románu" obsahují heslovitý pohled na současnou dramatickou literaturu:

„Pohlédneme-li např. na *poetickou tvorbu* u nás v posledním roce, vidíme, že mnozí, kteří dočasně zabloudili na pole poesie proletářské nebo i čistě moderní lyriky, vrátili se ke staré romantické poesii. Nejen to: činí z tohoto subjektivního návratu hned celý systém kritický, hlásajíce návrat k osudové tragice. Typickým příkladem je tu A. M. Píša svou tvorbou poetickou a kritickou. Ale těchto desertérů od dobových úkolů slovesné práce jest mnoho a jsou podporováni teoreticky řadou starých kritiků, kteří myslí, že konečně došlo na jejich slova. – Ale jsou i konflikty hlubší. Tak vidíme, že když zklamala prozatímní koncepce proletářského umění, ti, kdož šli tímto směrem, vracejí se – všeobecně řečeno – k subjektivním, individuelním básním, do nichž pouze mediem své osobnosti propouštějí sociální dění doby, na př. J. Hora v ‚Strunách ve větru'. Což nelze vytýkati jim osobně, ale v celku naší poesie jeví se tím mezera. Neboť vedlo-li domyšlení tohoto principu a této větve poesie jinde k přímé službě básnické práce konkretním úkolům, stali-li se někteří básníci (v Německu J. R. Becher, v Rusku Děmjan Bědnyj, abych jmenoval jména nejznámější) bojovými rétory za konkretní cíle sociální revoluce, u nás této větve poesie není. Zůstala jen epigonská, rozmělněná, nerevoluční a ideologicky stále mělčejší ‚sociální poesie'. – Konečně pak ti básníci, kteří nastoupili cestu čisté umělecké tvorby, jež můžeme pokládati za předzvěst umění v budoucí socialistické společnosti, dostávají se dnes do nejprudších konfliktů s tendencí doby. I zaplavuje verše jejich poesie, která předpokládá vyrovnanou společnost, smutek jakožto reakce jejich sensibility na prozatímnost, bolest a tíži doby (Seifert, Závada, Halas aj.). Není to zajisté žádné příliš aktivistické vyrovnání s dobou, ale čestné aspoň ve smyslu osobní odolnosti vůči reakcionářským tendencím.

[17]) Česká literatura č. 3, 1951, str. 362. M. Nosek: „Bedřich Václavek a Rovnost", recense stejnojmenné bibliografie.

[18]) Rovnost 24. 12. 1927, str. 7—8. „Dočasná stabilizace starého umění."

V *prose*, jež nebyla dospěla – zvláště u nás – k tak vyhroceným důsledkům jako poesie, se reakce jeví mnohem jasněji. Jednak ti, kteří kdysi se zamýšleli nad dobou a odhodlali se k experimentům, dnes pokojně píší starou realistickou prosu, jednak vyvstala t. zv. „druhá vlna" mladé generace, jež si tuto prosu, můžeme říci, učinila programem. Typem jejím je A. C. Nor, jenž vnesl do mladé literatury tradiční českou selskou konservativnost, myšlenkovou i uměleckou, jež, pracujíc některými prostředky novými, vtírá se neoprávněně v dobovou tvorbu. Také prosa, jež si béře za téma sociální neklid doby, velmi s poklesem revoluční vlny ideologicky zploštěla – a se i rozšířila. Dnes píší ‚sociální' romány i členové starší generace (Tilschová aj) a sociální román objevuje se i u těch mladších, jímž byl celkem cizí (An. Nový, Kovárna). To je svědectvím, že prosa mimoděk cítí svůj nejvlastnější úkol: býti spolubojovnicí za lepší svět. Ale ovšem u nás ji plní dosud velmi neuvědoměle a nedokonale, používajíc staré formy tradičního románu. Zatím co na př. v Německu jest uvědoměle pěstována a roste revoluční reportáž velkého slohu, u nás jí takřka vůbec není. – Konečně ani prosa poetická, obdoba čisté lyriky, není u nás příliš pěstována. Z letošního roku by se stěží dalo co jmenovati, co by obstálo vedle předních představitelů ostatních oborů slovesné tvorby. V. Vančura, její průkopník u nás, letos ji probojovával spíše obsahově, než tvárně a v poslední době pracoval dramaticky, a některé pokusy nemají jiné ceny než prvních experimentů. Zdá se, že ohlašované romány některých mladých autorů v příštím roce vyplní trochu tuto mezeru.

O *dramatické* literatuře můžeme psáti pouze v souvislosti s divadlem. Probírati literaturu, jež se hrá na oficielních scénách, není potřeby, neboť to není slovesná tvorba, ale rozmnožení vzorů minulosti. Že sociálním tématům či dokonce revolučním se dnes tato divadla a tedy i dramatikové vyhýbají jak čert kříži, je samozřejmé. V souvislosti s „Osvobozeným divadlem" v Praze počíná vznikati spoře sice zatím, ale přece jen nová dramatická literatura, jež chce býti jen součástí divadelní práce, ne cílem a vládcem scény, nýbrž pouze divadelním libretem. I ta je ovšem pouze v začátcích.

Z toho stručného přehledu je však patrna především jedna věc: Jak valná většina dnešní produkce slovesné je co do konsumu, jemuž je určena, třídní. Ba můžeme říci, že spotřeba literatury v soudružských kruzích se v posledních dvou letech musí krýti především překlady. To je věc, nad níž by se mohli čeští spisovatelé, stojící na straně proletariátu, trochu zamysliti."

Václavkův zřetel k úloze literatury v životě je zde zřejmý. Ještě z recenzí sovětské literatury vyplyne, že Václavek ani v tomto období, tj. v období poetismu, nepřestává hledat společenskou funkci literatury!

V pohledu na Václavkův vývoj, jak jsem již uvedl, nevystačíme s dosavadními prameny, zvláště ne tenkrát, jsou-li zúženy na knižní studie. Václavkova kritická činnost v Rovnosti je doplňuje a v mnohém se zde setkáváme s názory původnějšími a v jistém smyslu i odlišnými. Hned recenze Halasovy „Sepie"[19]) je od známého monografického zpracování odlišná. (Pro úplnost uvádíme recenzi z Rovnosti v příloze.) Obsahuje zřetelnější dobový kolorit.

Jinde jsou zase statě Rovnosti a některé pasáže Václavkových knižních studií shodné. Např. rozbor Rozmarného léta najdeme v knize Od umění k tvorbě. Mnohé

[19]) Rovnost 1. 12. 1927, str. 6. „Mezi dvěma světy."

z dalších statí, které v Rovnosti publikoval, tvořily k téže knižní práci jen hrubý základ, výchozí bod. Jiné zase podstatně přepracoval. K těm přepracovaným a doplněným patří např. recense Menší růžové zahrady. V Rovnosti staví Václavek do popředí Nezvalův vztah k revoluci. Recenzi doplněnou pohledem na Nezvalovu prózu končí značně vyhraněným zjištěním: „Nezvalovi chybí silné, revoluční, proletářské zážitky i ideologická orientace, a přece jich nutně potřebuje, nemá-li utonout v měšťácké kalužině, s níž jej nebezpečně poutá nejeden rys jeho duševního profilu, nemá-li jeho práce pro revoluci zůstati jen odevzdáním hlasovacího lístku."[20]) Pokud z dostupných pramenů vím, k této formulaci se Václavek už nikde nevrací.

Do jmenované knižní studie přejímá téměř úplně recensi Blížence a Akrobata. Porovnání textu však ukazuje, že zde *mění a doplňuje formulace stěžejních myšlenek* o poslání a stavu poesie. Příbuznost s názory uplatňovanými v Poesii v rozpacích je zřetelnější ve starší kritické stati z Rovnosti.[21])

Takto bychom se mohli zastavit u zkoumání kritik básnických sbírek Konstantina Biebla, A. M. Píši a jiných z generace. Snad každá něco dokresluje, něčím nutí k srovnávání a zamyšlení.

Při třetím vydání Šrámkova Těla se Václavek zamýšlí nad spisovatelovým poměrem k první světové válce a je mu tento poměr (pro Šrámka a mnohé jiné) zkušební lučavkou, která dává tušit, že Šrámek „se zde nevyrovná s věcmi do základů a přejde tam, kam podle své bouřlivácké mladosti nepatřil. Než to je jen náznak.[22]) Jedinečný je mu Šrámek ve své nejvlastnější podstatě – lyrik puberty, erotického okouzlení.

V Neumannově Písni o jediné věci nachází doznívání básníkovy kolektivistické noty.[23]) Nejkrásnější svět Marie Majerové charakterizuje jako jedno z mála dobrých líčení života za války a po převratě do r. 1920. Nejkrásnější svět mu znamená poctivé vyrovnání s dobou.

Olbracht je v těchto kritikách zastoupen pohledem na Zlé samotáře a Devět povídek z Rakouska a republiky, v nichž bojuje dobrý boj proti tomu, co starý rakouský i nový československý svět měl společného.[24])

K Václavkovým pohledům na Mahena si budeme z Rovnosti muset připojit zapomenutou poznámku k Mahenovým Kamarádům svobody. Pro úplnost uvádím v kontextu s odstavcem vztahujícím se k „Jaru generace" Benjamina Kličky.

„*Benjamin Klička* ve své zatím nejlepší práci, sociálním románě ‚Brody' kolísal mezi skutečnostní prósou a svéprávným uměním slovesným. V ‚Jaru generace', jež zahajuje větší prosaický cyklus ‚Generace' se ukázalo, že to byl jenom dočasný vliv Vl. Vančury, co Kličku zdánlivě vedlo k výtvarnému úsilí slovesnému. Když opadl, ukazuje se vám Klička jako realista, jehož výraz je sice zostřen jako u všech těchto autorů, kteří, opustivše autonomní vytváření, přiklonili se k ‚nové věcnosti', t. j. k naturalistické metodě tvárné, ale jenž se od svéprávné slovesné tvorby zásadně odklonil. ‚Jaro generace' není však ani kolektivním obrazem generace, jíž se rozumí generace válkou oloupená o mládí, nýbrž historií jedince, doplněnou dvěma foliemi spolužáků a pozadím rodiny. Nelze usuzovati z tohoto důvodu ani na celek

[20]) Rovnost 14. 6. 1926, str. 3. „Básník a revoluce."
[21]) Rovnost 21. 7. 1927, str. 6. „Vyhlídka a oproštění."
[22]) Rovnost 8. 3. 1928, str. 6. „Nové vydání Šrámkova ‚Těla'."
[23]) Rovnost 16. 2. 1928, str. 6. „Píseň o touze."
[24]) Rovnost 15. 3. 1928, str. 6. „Staronový svět."

cyklu, ani nelze souditi definitivně knihu, jež je úvodem. Poctivé slovesné práce ve smyslu realismu nelze jí však upříti.

Někde zcela jinde leží vývojově Mahenův román *‚Kamarádi svobody'*, vyšlý po prvé roku 1909. Zdá se mi, že nervu vývoje umělecké prósy je bližší než Kličkův skoro o dvě desetiletí mladší román. Je to román o citově výchově studentské pětice, a nejvýše Tomáše Černého. V tomto suostředění na vypravování o citových osudech mládí je román předchůdcem moderní prósy dušeslovné. Stýká se tím i se současným impresionismem, ale proti, řekněme, Šrámkově rozplizlé citovosti je to impresionism mužný, statečný a v duchovém smyslu i jemnější. Všichni známe ta leta, kdy by se člověku tolik chtělo žít, a přece nemůže, nedovede, protože ještě nedorostl plnému životu. Bolestí dorůstá se k plnosti a volnosti života – i v Mahenově románu. Mohli bychom – jistě ne neprávem – hledati v Mahenově románě i generační boj, průboj od nihilismu k aktivitě a shledati četné příznaky blížící se nové doby, ale především chceme vyzvednouti poctivost a sílu této zpovědi, a odhodlané spolehnutí na vlastní smysl umělecké prósy. Pro ně si plně zasloužila tato kniha, aby byla znovu vydána.“[25])

Najdeme zde glosy k dílu Čestmíra Jeřábka a nejeden odstavec brněnskému kulturnímu životu druhé poloviny dvacátých let. Podobně jako ve Slezích setkáváme se také s Václavkem jako překladatelem německé poesie a prózy. Jeho kontakt se soudobou německou literaturou mj. obsahuje stať „V příbuzném světě“,[26]) odpovídající přímo na konkrétní Václavkův styk s pokrokovým literárním Německem. V letech 1925–1928 věnoval zde největší pozornost J. R. Becherovi, který mu byl „básníkem třídního boje, jednou z nejpozoruhodnějších postav mezi německými komunistickými spisovateli“.

Vracím se k tvrzení, že zdaleka nevystačíme s dosavadními prameny, z nichž se někdy posuzovala literární avantgarda. V případě Bedřicha Václavka to lze ukázat hned na vztahu k sovětské literatuře (v období charkovské konference proletářských spisovatelů).

Už ve svých prvních studiích k činnosti Bedřicha Václavka v Rovnosti jsem upozornil, že zde Václavek vystupuje jako vroucí obhájce sovětské skutečnosti. Ne náhodou píše v desátém roce existence Sovětského svazu seriál statí nazvaný knihy z Ruska a o Rusku, doplněný úvahou Ruská revoluce a literatura. Ne náhodou převládají ve Václavkových kritických recenzích díla, vztahující se tak či onak k otázkám současné existence Sovětského svazu a socialistické revoluce. V té části listu, která je věnována vnitřní a zahraniční politice, útočí proti nepřátelům Sovětského svazu u nás, osvětluje širokým vrstvám pracujících sovětskou zahraniční politiku. V kulturní rubrice seznamuje čtenářskou obec s literárními díly odrážejícími co nejpravdivěji sovětský život.

I když se v těchto statích objevují známky spojitosti s estetikou avantgard, *zůstává jasný Václavkův vztah k sovětské revoluční literatuře*. Z Rovnosti vyplývá, že Václavek sovětskou literaturu znal; snažil se jí porozumět a byl i jejím propagátorem, třebaže ne vždy souhlasil s tezí o „naplňování zděděných forem“ novým obsahem.

O sovětské slovesné tvorbě soudí: „... bude se ubírati namnoze úplně jinými cestami než na západě. V Rusku se dostaly široké vrstvy ke konsumu i produkci

[25]) Rovnost 7. 10. 1928, str. 6. „Tři knihy soudobé kultury.“
[26]) Rovnost 31. 7. 1926, str. 2—3. „V příbuzném světle.“

slovesné, a to přinese lecjakou jistě lecjakou okliku. Ale již dnes můžeme říci, porevoluční ruská literatura rozvinula směle všechny nejzazší problémy, které slovesná tvorba musí v nejbližší době řešiti, a v některých, dík náskoku ve vývoji, který má dnešní Rusko proti západní Evropě, došla co do důslednosti v jejich řešení mnohem dále než ostatní Evropa. Kulturní tvořivost revoluce je dnes, po deseti letech, ve slovesné tvorbě skvěle dokázána. Ještě větší rozmach lze však očekávat v blízké budoucnosti, kdy nepůjde již o vyrovnání kroku s Evropou anebo předstihování v jednotlivostech, ale o veliký důkaz přednosti společnosti socialistické před kapitalistickou ve všech oborech kulturních.“[27])

Svého času vyšla u nás studie, která na základě kusého materiálu vyslovovala pochybnosti o Václavkově poměru k sovětskému socialistickému umění. Proti stranickému pojetí sovětské literatury prý Václavek stavěl svůj požadavek bezideového, apolitického „čistého umění“ a realistickou literaturu prý příkře odsuzoval.[28]) Neoprávněnost těchto a ještě dalších tvrzení prokazují statě z Rovnosti, které ovšem autorka studie nezvala v úvahu. Poznání těchto Václavkových statí ukazuje logické předpoklady Václavkova hodnocení sovětského kulturního vývoje a literatury v třicátých letech.

Shrnuji: Kritické stati, úvahy, kulturně politické projevy a glosy, které Václavek do Rovnosti napsal, významně dokreslují jeho vývojový profil. Zpřesňuje se nám zde rozsah Václavkova přijetí estetiky levých avantgard a teoretických tézí poetismu. Materiály z Rovnosti ukazují, že Václavek ani v letech 1926–1929 nepřestával hledat společenskou funkci literatury. Je zřejmé, že při hodnocení tohoto období ve Václavkově životě a díle nevystačíme s dosavadními prameny, zejména pokud by byly zúženy na knižní studie „Od umění k tvorbě“ a „Poesie v rozpacích“. Právě Václavkovy příspěvky v Rovnosti nám pomáhají lépe porozumět základní kulturně politické a literární problematice dvacátých let.

Demokratická pohostinnost.)*

Tři proletářští ruští básníci, Bezymenskij, Utkin a Žarov přijeli do ČSR, aby poznali kulturu země a hlavně literaturu, aby mohli z ní překládati do ruštiny. Měli na pozvání pražské Společnosti pro hospodářské a kulturní styky s Novým Ruskem přednášeti minulý pátek v Odborovém domě v Praze své verše. Měli zajeti do Moravské Ostravy a snad i do Brna.

Ale tu je jednoho dne zrána vytáhl z postele policejní komisař a vyzval je, aby co nejdříve opustili ČSR, jinak že budou dopraveni postrkem na hranice. Měli totiž povolení pobytu jen na několik dní a o prodloužení jeho vyjednávali s ministerstvem vnitra. Ministerstvo odpovědělo takto na jejich žádost.

To bylo trochu moc i na nervy tak osvědčeného demokrata a přívržence ČSR, jako je legionářský básník Kopta. Rozpomněl se asi, jak s ním zacházeli při ná-

[27]) Rovnost 6. 11. 1927, str. 7—8. „Ruská revoluce a literatura.“
[28]) *K. Hanzíková:* „Bedřich Václavek a sovětská literatura“. V čas. Sovětská literatura č. 3—4, 1955, str. 405—410.
*) Rovnost 26. 1. 1928, str. 4.

vštěvě v Rusku, a jistě si říkal, že by s ním dnes, kdy překládají do ruštiny jeho Hlídače, zacházeli stejně přes všecky ty štiplavosti, s nimiž o dnešním Rusku po návratu psal. Proto v Národním osvobození zaprotestoval. S. Bezymenskij se rozloučil s demokratickou ČSR slovy, jež by si mohla dáti za rámeček. Byl slušný i v té chvíli, kdy se mu na rameno položila policejní tlapa, a mírně ironický.

My se však ptáme: Jak daleko půjde směšná nadutost této zemičky v poměru k ruskému obru?

Zblbli jste už, pánové, docela?"

Reed.

*„Dva dny, jež mluví." *)*

„Dnešního dne hledí všecka ‚vlastenecká' veřejnost zpět do minulosti, k 28. říjnu 1918. Oficielní řečníci budou zdlouha a široka, někdy též slavnostně mluviti o tomto dni. Jako vždycky osvědčuje se lépe i dnes pohlédnouti do přítomnosti, ohlédnouti se okolo sebe a vykládati význam minulosti přítomností.

Jak vypadá 28. říjen 1918 pod úhlem dneška?

Jsme překvapeni, pohlédneme-li na něj takto: Jak málo tento den měl co dělati s osudy dělnické třídy, totiž jak málo významu pro ni měl. Svržení zbytku feudálního systému, opožděná nacionální revoluce buržoasní, pro níž, jako tak často už v dějinách, propůjčil svou sílu také proletariát, toť celý 28. říjen 1918. Zdálo se tehdy, že se u nás udělal krok k socialistické společnosti, či aspoň krůček. Bylo to zdání, jež buržoasie dovolovala a podporovala, aby se masy snad neodhodlaly ke skutečnému činu. Na rozbouřené vlny byl nalit hned první den olej prohlášením dalšího dosavadního právního a trestního systému, výzvou k práci a pak se lily už celé proudy: Svornost! Pořádek! Na vás se dívá svět! Sláva legionářů! atd. atd.

Dnes, po osmi letech, není již buržoasii třeba ustupovat dělnické třídě. Nalapavši její část na heslo ‚vlastního' státu a jeho konsolidace, je už dnes tak daleko, že mohla zpupně vykopnouti i ty, kdo jí zachránili moc v pohnutých dobách na konci války: obě socialistické strany. Aby 28. října 1926, po osmi letech, nemohlo býti pochyby, oč šlo 28. října 1918, zasedla k vládnímu stolu vláda mezinárodní buržoasie. Odvržena všecka hesla o vlastenectví, jen když je možno tlačiti společně proletariát níž a níž.

Nezaměstnanost a rostoucí nouze v dělnictvu po osmi letech konsolidace – mluví výmluvně o smyslu tohoto ‚národního' svátku. A zároveň připomíná, že musí přijíti jiný den, jenž bde vypadati zcela jinak, než bude jinak."

Reed.

*Mezi dvěma světy.**)*

„Osobnost *Františka Halase,* jehož knižní prvotina ‚Sepie' vyšla v nakladatelství Odeon (J. Fromek) v Praze, představuje svérázné zkřížení dvou světů: proletářského primitivismu a neproblematičnosti a vysoké kultury sensibilní, životní a poetické. Zkřížením oba se rozkládají, zvířujíce nejhlubší vrstvy duše až hluboko do podvědomí a na tomto rozrušeném životě vyrůstá intensivní poesie, květ budoucnosti. V Halasově knize je několik typů básní: jednak básně osobní, subjektivní, jež vyjadřují jeho vnitřní život, jednak básně objektivní, vyjadřující dobu, jednak vyznavačské básně o poesii a básnickém řemesle.

V prvních žije rozklad osobního životního slohu a jeho průvodce: melancholie. ‚Erynie našeho století', civilisovaná, odromantičtěná, smutek, jenž ‚jak periskop nade vše trčí'. Jeho vidění světa je zatíženo tím, že vidí vždy i rub života, hynutí a rozklad. Jeho klid je jen chvílí vybalancovaného pesimismu. Ale přece jen bojuje statečně se svými vnitřními krisemi a hledí vpřed, stále vpřed. Není to zde stará problematika básníků-individualistů, ale kus dobové bolesti, životního slohu a vnitřních osudů neméně silných, než byly u oněch, jen pravdivějších a méně patetických. Je to smutek doby, jež se v několika letech obrátila čelem vzad a dusí vše silné, životné a nové. Je to melancholie velmi sensibilního člověka, jehož tísní dnešní životní sloh měšťáckého prostředí.

Tímto rozpolcením vlastním Halasovi bylo umožněno, aby napsal několik dobrých dobových básní: Báseň o tragedii v Mazurských bažinách, báseň ‚Paříži, až tě nebude...', jež shrnula syntetickou zkratkou celý rozvrat doby i její pučící naděje, a báseň o neznámém vojákovi, kde proti demokraticko-měšťáckému ‚zbožňování' hrobu neznámého vojáka staví drastický a veliký symbol vojáka uváznuvšího v drátěných překážkách. V těchto básních rozšířil Halas hranice poetismu a ukázal, že čistá lyrika moderní může býti v nejlepším smyslu lyrikou dobovou. Neboť jsou jí zajisté verše, jako:

‚Evropa slehne
do kouta noste jí sny
z úst jí padají růže
a karabiny.'

Halas miluje poesii, poetickou tvorbu, t. j. stálé vynalézání poeticky působících slov, stálé chvění nervů, ale je si vědom její nicotnosti v dobovém dění, v zápase sil. Tak se vyhýbá uzavření ve skořápku poesie i recidivám do starého ideologického umění a vycítuje do kořene dnešní problematiku poesie. Je zamilován do poetické tvorby, ale nese zároveň bolestně onen životní úkol: loviti sensace, býti vyzvědačem ve vlastním životě. I rozdvojuje se mu poesie v nářek andělů – a v útok, a opouští-li ji často pro jiná opojení a touhy skutečnostnější.

Halas je básník prudké, až bolestně obsažné sensibility, jenž při tom vládne poetickou mocí slov, jehož poetisační význam byl postihl. Jeho básně jsou plny krásných poetických nápadů a obrazů, jež vynášejí z povědomí dávné poetické zážitky a syntetisují je v prototypy věcí a života, mimo usuzování rozumové a morální. Vyplývá jich mnoho, než několika dá vykrystalisovat. Kázeň je problémem jeho vývoje."

Reed.

---

*) Rovnost 27. 10. 1927, str. 3.
**) Rovnost 1. 12. 1927, str. 6.

Dušan Ublíř

BRNĚNSKÁ INTERNACE ÚČASTNÍKŮ NEAPOLSKÉ BURŽOASNÍ REVOLUCE R. 1820

O italských karbonářích, vězněných na brněnském Špilberku, bylo v historické literatuře napsáno mnoho. Uveďme jen z cizích prací knihu Zaniboniho a Montiniho[1]) a knihu Atta Vanucciho.[2]) Psal o nich i R. Huch,[3]) E. Lennhoff[4]) a Viktor Bibl.[5]) Z českých autorů, nečítáme-li několik zpracování beletristických, věnoval těmto italským revolucionářům pozornost O. Schiller.[6]) Až dosud unikala historikům ta okolnost, že zhruba v době, kdy byli na Špilberku vězněni první karbonáři z rakouských provincií Itálie, byli dole ve městě internováni dva významní představitelé neapolské karbonářské revoluce z roku 1820, Pietro Colletta a Gabriele Pepe.[7]) Nepatrnou zmínku o Collettovi najdeme jedině v Dvořákových Dějinách markrabství moravského. Vztahy neapolské revoluce k českému prostředí nebyly však vůbec zkoumány. Tato revoluce patří k proudu evropských buržoasně-vojenských revolucí 20. let 19. století, které zachvátily jižní a východní Evropu od Španělska až po carské Rusko. Generál Colletta, autor Dějin království Neapolského,[8]) a plukovník Pepe, spisovatel a literární historik, jsou známými postavami vojensko-

[1]) *Renzo U. Montini:* I processi spielberghiani, Aldo Zaniboni: I fogli matricolari dello Spielberg, — Řím 1937.

[2]) *Atto Vannuci:* I martiri della libertà italiana dal 1794 al 1848. Florencie 1934.

[3]) *Ricarda Huch:* Menschen und Schicksale aus dem Risorgimento. Lipsko 1921.

[4]) *Eugen Lennhoff:* Politische Geheimbünde im Volkergeschehen. Berlín 1932.

[5]) *Viktor Bibl:* Lügen der Geschichte. Drážďany 1931, — Der Zerfall Österreichs. Vídeň 1922. O italských karbonářích na Špilberku viz též *Hermann Reuchlin:* Geschichte Italiens, Lipsko 1859 a *Ludo M. Hartmann:* 100 Jahre italienischen Geschichte. Mnichov 1916, — Kurzgefasste Geschichte Italiens. Gotha 1924.

[6]) *Ot. Schiller:* Zápas Čech a Italie o svobodu. Praha 1933. Viz též *F. Bauer:* Podzemní žaláře na brněnském Špilberku. Praha 1888. — *L. Nopp:* Špilberk, jeho dějiny a památnosti. Praha 1926.

[7]) *Pietro Colletta* (1775—1831) — neapolský liberál, stoupenec Muratův, ženijní důstojník, od roku 1809 generál, žurnalista a historik.

Gabriele Pepe (1779–1849) – neapolský důstojník a politik, stoupenec Muratův. Bojoval v Napoleonově italské legii u Marenga, za španělského tažení dosáhl hodnosti plukovníka. Roku 1848 jmenován generálem. Vynikl též jako literární kritik a spisovatel.

[8]) Státní archiv v Brně, Moravskoslezské zemské gubernium, fond B 95, kart. 842, 88/23: Neapolitanische Exilirte Colletta u. Pepe, denenselben werden die Stadt Brünn zu ihrem Aufenthalte bestimmt. — a též 64/23: Podporování Colletty a Pepeho. — Dalším pramenem je nám „Brünner Zeitung" ročníky 1820—1823 a Pietro Colletta: Storia del reame di Napoli dal 1734 sino al 1825. Milán 1848.

buržoasní revoluce v Neapoli. Ve svém článku, který je částí obsáhlejší práce z dějin neapolské buržoasní revoluce a jejího ohlasu v Evropě, bych chtěl zachytit činnost těchto dvou Neapolitánů v revoluci a zejména pak jejich pobyt v brněnském prostředí na základě archivního materiálu v brněnském Státním archivu.[9]) Jak Colletta, tak i Pepe patřili k pravému křídlu revoluce 1820 v Neapoli, a proto s nimi bylo po její porážce Rakušany jednáno s větším ohledem než s příslušníky karbonářské levice. Na osudech Colletty a Pepeho před jejich zatčením, tedy v průběhu revoluce, si můžeme zajímavým způsobem demonstrovat i příčiny její porážky.

1. Neapolská buržoasní revoluce a účast Colletty a Pepeho v ní

Francouzská revoluce zanesla do Itálie nové společenské proudy, jež zde nacházely živnou půdu a napomohly celkovému rozvoji této země. Napoleonská okupace zlikvidovala celou plejádu drobných italských států a spojila celý poloostrov pod jedinou vládou. Tento fakt musel nutně působit na národní cítění Italů, jejichž cílem se stalo od jisté doby sjednocení celého italského národa. Mnozí viděli v Napoleonovi naplnitele této myšlenky. Brzy se však dostavilo zklamání. Francouzi sice svým příchodem probudili národní cítění Italů, ale jejich národní požadavky nerespektovali. Proto vzniká v řadách italských unionistů odpor k cizí nadvládě, který přerůstá v organisované hnutí proti ní. Do čela tohoto hnutí se postavila tajná společnost karbonářů, která byla založena někdy v prvních letech 19. století na jihu Itálie v Neapolském království, spravovaném od roku 1808 Napoleonovým švagrem králem Joachimem Muratem.[10]) Společnost byla organisována po zednářském vzoru a soustřeďovala ve svých řadách především buržoasní inteligenci, pokrokové důstojnictvo a špičky italské nacionální šlechty. Záhy se hnutí rozšířilo po celé Itálii, kde vedle karbonářů vzniklo několik sesterských organisací jako guelfi v Církevním státě a federáti v Lombardii. Všechny tyto organisace sledovaly myšlenku osvobození a sjednocení Itálie. Vytvořila se rozsáhlá konspirační síť, která přispěla značnou měrou k pádu Napoleonova panství v Itálii.

Vídeňský kongres na základě zásady legitimismu rozdělil opět Itálii na řadu království a vévodství, dosadiv na jejich trůny korunované despoty vypuzené Napoleonem. Tím padly i naděje italské karbonérie, která se stala za osvobozenecké války proti Napoleonovi organisací takřka masovou. Nadvládu Francouzů vystřídala nadvláda Rakušanů. Lombardie a Benátsko se stávají nedílnou součástí rakouského mocnářství a ostatní italské provincie, ač formálně nezávislé, jsou pod přímou rakouskou kontrolou.

Brzy po pádu Napoleonově padl i jeho švagr Joachim Murat v Neapoli. Na jeho místo se vrátil Bourbon Ferdinand, který uprchl před francouzskými bodáky na Sicílii. Spojil nyní Neapolsko a Sicílii, území, jež jím byla ovládána před vpádem Francouzů do Neapole jen jako pouhá personální unie, v jednotné království, jež neslo honosný název království Obojí Sicílie. Ferdinand tím zrušil staré výsady

[9]) *Pietro Colletta:* Storia del reame di Napoli dal 1734 sino al 1825. Milán 1848.

[10]) O vzniku a založení karbonářské organisace existuje řada teorií. Některé z nich hledají její počátek už ve středověku. První doklady o ní máme však až z doby po roce 1799. Největšího rozšíření došla společnost až za vlády Muratovy, který byl jejím krutým, avšak neobratným pronásledovatelem.

ostrova, anuloval tím jeho suverénní postavení a odvolal i ústavu, kterou tam byl nucen vyhlásit roku 1812. Obyvatelstvo pevninské části království, která se pod Muratem začala slibně rozvíjet, neslo nelibě návrat bourbonského absolutismu do Neapole. Většina liberálních reforem, zavedených Muratem, byla odvolána, řada státních úředníků a důstojníků byla propuštěna. K moci se dostala legitimistická klika emigrantské šlechty. Ovšem během Muratovy vlády se poměry v Neapoli změnily natolik, že Ferdinand nemohl odstranit ze státního aparátu všechny osoby, jež kdysi sloužily Muratovi. Musel ponechat i část muratiánských zákonů. Tak počal uvnitř bourbonského aparátu narůstat vážný rozpor. Vytvořilo se opoziční křídlo muratovců. Proti nim stálo křídlo loajálních služebníků vládnoucí dynastie, jež na sebe strhlo moc. Tento rozpor se nejmarkantněji projevoval v bourbonské armádě, kde se udrželo poměrně nejvíc Muratových stoupenců. Největším nebezpečím pro monarchii však nebyli muratovci, vnitřně neorganisovaní a neschopní aktivního odporu. Nejnebezpečnější opositi byla oposice karbonářská. Karbonáři, kteří nedosáhli svého cíle roku 1815, obrátili nyní svoji činnost jiným směrem. Upustili za vlády reakce dočasně od svého unionistického požadavku a zaměřili se na požadavek konstituce, od které si slibovali liberalisaci poměrů a odstranění rakouského vlivu, který brzdil rozvoj italského hospodářství. Vystoupili tedy opět s národními hesly, kterými získali na svou stranu i část mas. I nyní pracovala po celé Itálii rozsáhlá síť tajných organisací požadujících ústavu a odstranění potupného rakouského diktátu. Proti nim rozpoutaly vlády celého poloostrova bílý teror.

Činnost karbonářů dostoupila vrcholu na počátku roku 1820, kdy došla do Neapole zpráva o vypuknutí španělské buržoasně-vojenské revoluce. Španělská ústava z roku 1812, vyhlášená revolucí, se stala jihoitalským karbonářům vzorem. Myšlenka na revoluci ovládla všechny karbonářské buňky. Vláda se rozhodla čelit tomuto nebezpečí vojskem. Proto dal král stáhnout většinu vojenských jednotek do nejbližšího okolí Neapole, aby je měl po ruce, kdyby mělo k něčemu dojít. Signál k revoluci však měl vyjít právě z armády, té nespolehlivé opory trůnu, jíž král neprozřetelně soustředil v blízkosti hlavního města.

2. července 1820 povstalo 127 mužů královského jízdního pluku Borbone, kteří leželi posádkou v malém městečku Nole, východně od Neapole. V jejich čele stáli dva mladí podporučíci Morelli a Silvati. Tato akce uvedla do varu celou zemi. 4. července zachvátilo povstání celou pevninskou část království. Král odpřísáhl španělskou revoluční ústavu. Království Obojí Sicílie se stalo konstituční monarchií. Byla jmenována nová vláda, do níž však pronikla rozhodující většina muratovců. Karbonáři ovládli jen větší část armády a hlavní město. V nejkratší době měly být provedeny volby do parlamentu. Revoluce zvítězila, aniž byla prolita kapka krve.

Tu se však situace náhle zkomplikovala. Sicílie, vědoma si svého výjimečného postavení, požadovala obnovení sicilské ústavy z roku 1812 a tím i obnovení své autonomie. Muratovská vláda v Neapoli se ukázala jako krajně netolerantní k sicilským požadavkům a rozhodla se potlačit projevy nespokojenosti s neapolskou politikou, jež vypukly v Palermu, mocí. V září 1820 vyslala proti Palermu, které se postavilo do čela bouřících se sicilských provincií, vojenský sbor v čele s generálem Florestanem Pepem. Ten zatlačil Siciliany do defensivy a oblehl Palermo. Velení města kapitulovalo. Florestan Pepe kapitulaci přijal a zavázal se přimluvit za sicilské požadavky v Neapoli.

Počátkem října bylo v Neapoli slavnostně zahájeno zasedání parlamentu, jemuž měla být předložena kapitulace vzbouřenců ke schválení. Ve volbách do parlamentu

však získali většinu opět muratovci, kteří dovedli za sebou strhnout většinu nevědomého venkovského obyvatelstva, takže karbonáři, kteří tvořili parlamentní levici, byli v menšině. Generál Florestan Pepe, který byl příslušníkem strany karbonářské, byl v parlamentě napaden pro málo radikální postup proti Palermským. Zvláště ho napadl poslanec Gabriele Pepe, „který v nejvýš ostré řeči trval na tom, aby byl generál Florestan Pepe povolán před parlament, aby složil účty ze svého chování při této kapitulaci... Současně trval poslanec Gabriele Pepe na tom, aby byla kapitulace zavržena, aby byla na Sicílii odeslána co nejrychleji posila 6000 mužů a aby byl jmenován nový velitel pro tamější obléhací armádu".[11]) Tento Gabriele Pepe, mladý plukovník neapolské armády a poslanec parlamentu za svou rodnou provincii Molise, patřil k radikálnějšímu křídlu muratovců, k té části neapolského revolučního parlamentu, která zaujímala střed mezi pravicovými muratovci a karbonářskou levicí. Jeho návrh ze 14. října 1820 mluvil z duše ostatním muratovským poslancům, kteří neměli nikterak v lásce Florestana Pepeho ani jeho bratra Guglielma, který byl hlavou karbonářské strany.[12])

Návrh Gabriele Pepeho byl přijat většinou hlasů. Velením armády na Sicílii neměl být pověřen nikdo jiný než generál Pietro Colletta. Tento muž dosáhl řady významných hodností za Muratovy vlády a byl jedním z dvou neapolských generálů, kteří podepisovali po jeho porážce válečnou kapitulaci s Rakušany v Casa-Lanza. Bourbon Ferdinand ho vzal na milost a jmenoval ho divisionářem v Salernu. Po vítězství revoluce byl muratovskou vládou povýšen na vrchního velitele ženijních jednotek království Obojí Sicílie. Patřil k muratovské pravici, která ho také nyní navrhla na místo nového vojenského velitele ostrova Sicílie. Proti Collettovu jmenování se však ozvaly silné hlasy levice, jež mu projevovaly svou nedůvěru, neboť Colletta byl znám jako člověk konservativní, o jehož kladném vztahu k revoluci se pochybovalo. Nakonec mu však vyslovena důvěra a on se odebral ihned na Sicílii, aby se ujal velení. Nakonec Colletta potlačil tvrdě sicilskou revoluci a vnutil Palermu španělskou ústavu. Zůstal pak ve funkci velitele ostrova až do února 1821. O tomto období své činnosti ve své knize, která je jedním z nejvýznamnějších pramenů k dějinám neapolské buržoasní revoluce, Colletta skromně mlčí.

Evropské reakční mocnosti nehodlaly však nečinně přihlížet tomu, jak revoluce ovládla jižní část Apeninského poloostrova. Proto byl z iniciativy kancléře Metternicha a ruského cara svolán kongres velmocí do Opavy, který měl v diplomatických jednáních řešit otázku Neapole. Bylo rozhodnuto sáhnout po vojenské intervenci proti revoluci. Spojení panovníci poslali do Neapole pozvání králi Ferdinandovi, aby je navštívil v Lublani, kam měl kongres přesídlit v prvních dnech nového roku 1821. V Lublani měly být dojednány další podrobnosti chystané intervence proti Neapoli.

Král uvítal pozvání monarchů, neboť v něm viděl jedinou možnost jak uniknout ze zajetí svých poddaných. Věc však měla jeden háček. Neapolská ústava totiž dovolovala králi opustit půdu království jedině se souhlasem parlamentu. Ten pojal k pozvání velkou nedůvěru. Rozhodně proti královu odjezdu ze země vystoupili poslanci levice a středu. Jedním z nejhorlivějších se ukázal opět poslanec Gabriele Pepe. Nakonec však parlament králi odjezd povolil, když král znovu odpřísáhl ústavu a přislíbil, že bude před shromážděnými panovníky hájit její zásady. 13. pro-

[11]) Brünner Zeitung 1. listopadu 1820.
[12]) *Gabriele Pepe* nebyl příbuzným žádného z obou bratří.

since 1820 pad odcestoval do Lublaně. Odtud vyzval své vzpurné poddané, aby zanechali neposlušnosti, chtějí-li se vyvarovat zásahu spojenců a prohlásil ústavu, kterou předtím odpřísáhl, za zrušenou. Šedesátitisícová rakouská armáda generála Frimonta měla sestoupit do Neapole, aby skoncovala s revolucí.

Neapol žila v horečné přípravě na invasi nepřítele. Koncem února byl jmenován generál Colletta ministrem války a byl povolán ze Sicílie do Neapole, aby se ujal vedení obrany země.

Rakouská armáda překročila 5. února 1821 Pád a nastoupila pochod k jihu. 7. března porazila přední voj neapolské armády u Rieti. Vzápětí se celá špatně vyzbrojená a demoralisovaná neapolská armáda dala na útěk. Zklamaly i Collettovy zálohy. Colletta sám neprojevil osobního hrdinství, zanechal nám však ve svém díle podrobný popis válečných operací a pokusil se svést vinu za neúspěch především na karbonáře.

Revoluce byla poražena, ústava padla, Rakušané obsadili Neapol. S návratem reakce do Neapole došlo k tvrdým represáliím proti revolucionářům. Rozpoutal se teror proti karbonářům. Na tisíce jich bylo popraveno. „Neuplynul den, aby nebylo slyšet umíráček, vyzývající k modlitbě za odsouzeného,"[13]) píše Colletta. Ani on, ani ti nejkonservativnější z muratovců neměli ujít trestu za účast na revoluci. Upadli v nemilost a byli pozatýkáni a uvězněni. Colletta byl uvězněn v pevnosti Castel Sant'Elmo. Do téže pevnosti byl dopraven i plukovník Gabriele Pepe, zajatý po bitvě u Rieti. Mnozí provinilci se zachránili útěkem ze země.

Revoluce padla, protože byla vybudována na úzké třídní základně. Lid nebyl pro revoluci získán, vůdčí složka revoluce, buržoasní inteligence, byla izolována od mas. A pak zrádný král, rozdělení buržoasie na dva politické tábory, nevyřešená sociální otázka a sicilský problém – to vše usnadnilo práci Rakušanům a přispělo k pádu revoluce.

Neapolská vojensko-buržoasní revoluce vyvolala silný ohlas na severu Itálie i v ostatní Evropě. V polovině března 1821 vypukla karbonářská revoluce v Piemontě, byla však po necelém měsíci trvání potlačena rakouskými bajonety. V Miláně pracovala organisace lombardských federátů, vedená hrabětem Confalonierim, která měla styky s karbonářskými buňkami téměř po celé Itálii. V této skupině byl rovněž zapojen básník Silvio Pellico. Rakouské úřady v Lombardii přišly činnosti federátů na stopu, a tak byl na podzim 1820 zatčen Pellico a jeho přítel Pietro Maroncelli. Oba byli odsouzeni k mnoha letům žaláře na brněnském Špilberku. Po porážce revoluce v Piemontě začal rakouský policejní aparát pracovat se zostřenou bdělostí. Z jara 1821 byla odhalena celá Confalonieriho organisace. Ve velkolepě inscenovaném procesu byli provinilci odsouzeni k těžkým žalářům. Svůj trest si měli odpykat rovněž na Špilberku. Nové represálie proti karbonářům propukly v Církevním státě, v Parmě a Modeně. Tak posléze opadla revoluční vlna v Itálii, zanesená sem ze Španělska. Bílý teror ovládl poloostrov. Policejní režimy udržely pro tentokrát svoji moc. Vlna buržoasně-vojenských revolucí se stěhuje na východ Evropy, do Řecka, Rumunska a Ruska. Rozmáhá se činnost tajných společností ve Francii, Polsku a Irsku. Působí zde silně i příklad Italů.

[13]) *Pietro Colletta:* Storia del reame di Napoli, tomo II., str. 299. Marxistický výklad dějin neapolské buržoasní revoluce 1820, viz: *Trevisani-Canzio:* Storia d'Italia, v Calendario del Popolo, ročník 1959. — Očerki istoriji Italiji, Moskva 1959 — Vsemirnaja istorija. Tom VI., Moskva 1959. — též: *Josef Polišenský:* Opavský kongres a evropská politika 1820—1822. Článek. V rukopise.

2. Italští vězňové v brněnském prostředí

Mezi rakouskou vládou a vládou království Obojí Sicílie byla uzavřena dohoda, dle níž mělo být dopraveno šest muratiánských poslanců revolučního parlamentu do vyhnanství do Rakouska. Jednalo se o policejního ministra neapolské muratiánské vlády Borelliho, generály Collettu, Arcovita, Pedrinelliho a poslance Poeria a Gabriele Pepeho. Bylo stanoveno, že budou dopraveni do rakouského vnitrozemí a budou drženi v přísné internaci v různých městech rakouské monarchie. Nakonec bylo rozhodnuto, že Poerio a Borelli budou internováni ve Štýrském Hradci, generálové Pedrinelli a Arcovito v Praze a generál Pietro Colletta s plukovníkem Gabriele Pepem v Brně. Všech šest bylo naloděno v Neapoli „na palubu lodi, která byla v tak špatném stavu, že bylo divem, jak mohla vykonati cestu po Adriatickém moři."[14]) Počátkem září přistáli v Terstu, odkud nastoupili 11. září 1821 cestu do měst, jež jim byla vybrána k příštímu pobytu. Generál Colletta s plukovníkem Pepem se vydali dostavníkem přes Lublaň, Štýrský Hradec a Vídeň do Brna. Tam dorazili 23. září v 6 hodin večer. Od této chvíle můžeme jejich pobyt sledovat ze zpráv brněnského policejního ředitele Mutha moravskoslezskému zemskému gubernátorovi hraběti Mitrovskému. Ten tyto zprávy postupoval do Vídně policejnímu presidentovi hraběti Sedlnitzkému. Z pestré mosaiky těchto zpráv a prosebných listů obou vyhnanců můžeme dnes krásně rekonstruovat život obou Neapolitánů v Brně.

Brno bylo roku 1820 třicetitisícové město s rozvinutým textilním průmyslem. Bylo hlavním městem země Moravskoslezské a sídlem císařského gubernátora, jímž byl od roku 1815 Antonín Bedřich hrabě Mitrovský z Nemyšle, známý přítel věd a umění. Měšťanstvo zde bylo většinou německé nebo aspoň poněmčené. Prostý lid, početné dělnictvo a řemeslnictvo, byl převážně český. Už v roce 1819 došlo v Brně k prvním bouřím rozbíječů strojů v českých zemích.

Vně městských hradeb, na strmém návrší, stála c. a k. věznice, bývalá vojenská pevnost Špilberk. Ten se stal smutně proslulým žalářem politických vězňů už za Marie Terezie. Jedním z prvních politických vězňů zde byl proslulý vůdce pandurů baron Trenck, který zde také zemřel roku 1749. V devadesátých letech tu byl vězněn člen francouzského revolučního Konventu Drouet, známý též tím, že byl nápomocen při zadržení francouzské královské rodiny na jejím útěku z Francie r. 1791. R. 1795 zde byli dočasně drženi maďarští revolucionáři, zapojení v jakobínském spiknutí Martinovicsově.[15]) V blízké budoucnosti se měl stát Špilberk vězením lombardských federátů Confalonieriho skupiny, karbonářů z Benátska, Modeny i Parmy a později polských revolucionářů.[16]) Do Brna, města nesrovnatelně menšího než Neapol, přijeli teď dva muratovci, kteří se každý svým způsobem podíleli na vzpouře proti svému zákonnému panovníkovi. Nebyli však prvními Neapolitány, kteří Brno v té době navštívili.

29. listopadu 1790 přijel do Brna při své návštěvě Rakouska neapolský král Ferdinand a učinil zde velkou objednávku sukna pro své království v textilní manufaktuře barona Mundyho v Zábrdovicích, provedl přehlídku 3. granátnického pluku

[14]) *Evelina Martinengo:* Italští vlastenci. Praha. Str. 174.

[15]) *Blanka Kubešová-Pitronová:* Brněnská internace účastníků prvního republikánského hnutí v Uhrách. Slovanské historické studie I., Praha 1955.

[16]) *Zdeněk Hájek:* Špilberk v memoárech polských vězňů. Pekařův sborník II., Praha 1930.

v Králově Poli a přenocoval v hostinci U tří knížat v Poštovské ulici. Nazítří, dne 30. listopadu, pokračoval ve své další cestě směrem do Čech. Majitel zájezdního hostince, ve kterém král přenocoval, pořídil si pamětní desku, na níž nápis ze zlacených písmen oznamoval, že v hostinci přenocoval L. P. 1790 Jeho Veličenstvo Ferdinand, král Neapolský a Sicilský, kterou umístil nad vchodem.[17])

O patnáct let později, roku 1805, navštívil Brno jiný muž, který rovněž spojil své jméno s dějinami Neapolského království. Byl to Napoleonův švagr a maršál, pozdější král neapolský, Joachim Murat. Ten přijel v čele jezdeckého pluku od Vídně a přenocoval ve městě z 19. na 20. listopad v Dobelsteinově paláci na Velkém náměstí, dnešním náměstí Svobody. To bylo před bitvou u Slavkova.[18])

23. září 1821 nacházíme v Brně dva poddané obou panovníků, Collettu a Pepeho. Zlomyslnost osudu tomu chtěla, že měli být v prvých dnech po příjezdu ubytováni v hostinci, kde jim deska nad vchodem oznamovala, že v témž domě přebýval před třiceti lety jejich král, proti kterému se oni r. 1820 vzbouřili. Oba „karbonáři", jak jsou často označováni, se mohli pohybovat úplně volně po městě. Mohli se dosti libovolně stýkat s místními lidmi. Nesměli však město opustit. Byli vystaveni policejnímu dozoru a jejich korespondence, kterou mohli jinak volně provozovat, byla kontrolována. O výsledcích policejního dozoru nad nimi a i obsahu jejich dopisů nás informují právě ony policejní zprávy Muthovy Mitrovskému, jež jsou naším hlavním pramenem.

Mitrovskému byl zřejmě takovýto způsob trestání politických vězňů novinkou, a proto se obrací krátce po příjezdu obou „karbonářů" s několika dotazy na policejního presidenta Sedlnitzkého do Vídně. Sedlnitzkého odpověď z 30. září ho informuje v pěti bodech o tom, jak postupovat v případě obou vyhnanců.[19]) Za prvé, starost o výživu a zaopatření Colletty a Pepeho patří jim samým. Z policejního fondu, ani z pokladny gubernia jim nemá být nic vypláceno. Druhý bod se týká rozsahu a prostředků jejich sledování. Zde ponechává policejní president zcela na vůli gubernátorově, jaké prostředky bude volit, jen aby bylo dosaženo účelu. Ve třetím bodě se zabývá možnostmi pohybu neapolských exulantů. Jelikož prý bylo oběma vybráno Brno za místo dočasného pobytu, jsou omezeni na pohyb v něm a v jeho předměstích. Chtějí-li uskutečnit nějaký výlet mimo tento okruh, mají požádat o povolení policejní ředitelství, které se obrátí se žádostí na gubernátora. Ten v této věci rozhodne případ od případu podle vlastního uvážení. Na žádný pád však nesmějí být povolovány výlety na větší vzdálenost, tím méně do Vídně nebo do Prahy. Čtvrtý pokyn presidentův pojednává o styku vyhnanců s rakouskými poddanými. Jelikož jsou prý oba bývalí poslanci vězni neapolské vlády, nebylo by vhodné, kdyby se individua tohoto druhu stýkala s rakouskými poddanými z vyšších společenských kruhů, tím méně s osobami z řad rakouských státních úředníků. Jedině tak prý nebudou oběma Neapolitánům dány prostředky k tomu, aby kazili c. k. poddané. V posledním bodě Sedlnitzky zdůrazňuje, že vyhnanci nemají v žádném případě právo nosit v Brně vojenské uniformy a řády, jež mohli nosit v Neapoli. Ty prý by jim daly vojenský charakter, který by mohl ovlivnit v jednání s nimi vojenské úřady. V závěru policejní president ještě žádá, aby byly tyto zásady oznámeny též brněnskému policejnímu ředitelství.

[17]) *Gustav Trautenberger:* Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn, IV. Band. Brno 1897, str. 189 a další.

[18]) *František Šujan:* Dějepis Brna. Brno 1902, str. 297.

[19]) St. archiv v Brně, B 95, kart. 847, 88/23, fol. 42. Přípis Sedlnitzkého Mitrovskému z 30. září 1821.

Ovšem, že za těchto okolností nemuselo být brněnské vězení pro Colletu a Pepeho velkým břemenem. Pobyt jim však mělo ztížit cizí prostředí s drsnějším podnebím a finanční potíže, jež se měly brzy přihlásit. Colletta, který měl v Neapolsku větší jmění, neměl tyto potíže pocítit tak brzy. Přivezl si prý s sebou několik set zlatých a mimo to měl otevřené konto u vídeňského bankovního domu Scheidlein. Hůře bylo s Pepem, který byl doma odkázán zřejmě jen na svoji gáži plukovníka a nyní přijel jen s trochou našetřených peněz. Proto musel hned počátkem října zaměnit nákladný hostinec U tří knížat za levnější U tří kohoutů na Kapucínském náměstí. Tyto majetkové rozdíly mezi Collettou a Pepem se projevovaly i ve vzájemném vztahu obou mužů. Vystihl to velmi záhy i Muth, který píše o časté povýšenosti Colletově vůči Pepemu, která neplynula jen z Collettovy vyšší vojenské hodnosti. Majetkové rozdíly mezi nimi způsobily zřejmě i jejich názorové odlišnosti. Už z dřívějška je nám známo, že Gabriele Pepe patřil k radikálnějšímu křídlu muratovců v neapolské sněmovně. Colletta byl naopak příslušníkem pravice. Plukovník Pepe byl ve svých dvaačtyřiceti letech mužem mnohem lépe znalým světa, než starší generál Colletta. Počínaje rokem 1800 zúčastnil se řady tažení pod Napoleonem a vypěstoval si mnohem liberálnější cítění než baron Colletta, člen staré neapolské patricijské rodiny. I rozdílnost jejich politických názorů je patrná ze zpráv policejního ředitele. V jedné věci se však oba Neapolitáni shodli. To tehdy, přišla-li řeč na neapolské události let 1820 až 1821. Pak oba svorně popírali svoji účast na revoluci, zdůrazňujíce, že byla zorganisována jinými, oni že jsou trestáni nevinně a bez řádného soudu. Nejraději však nehovořili o revoluci vůbec. Vzdalovali se takových lidí, kteří je chtěli k takovým hovorům vyprovokovat.

Nejraději trávili svůj čas o samotě. Pepe ho trávíval na procházkách městem, Colletta doma vyřizováním bohaté korespondence s příbuznými a přáteli v Neapoli či se spoluexulanty ve Štýrském Hradci a v Praze. Občas docházel Pepe do hostince U tří knížat za Collettou. Nikdy však Colletta nenavštěvoval Pepeho.

Colletta povolal do Brna svého syna Federica a jistou Marii Gaston, která je v pramenech označována jednou jako Collettova sestra, jindy jako jeho švagrová. Jde však s velkou pravděpodobností o Collettovu družku. Jejich příchod očekával koncem října 1821. Chtěl prý se jim vydat naproti do Vídně, byv však upozorněn na to, že taková cesta mu nemůže být povolena, vyslal jim naproti svého německého sluhu, jehož si najal. Zatím opustil své bydliště U tří knížat a najal si velký byt v domě měšťana Schwarze na Velkém náměstí. Jak nám oznamuje policejní zpráva z 27. října 1821, dal si nový byt zadaptovat za vysoké náklady ve výši téměř jednoho tisíce zlatých.[20])

S příchodem Gastonové se omezily styky Collettovy s Pepem na minimum, neboť Gastonová byla přesvědčena, že jedině kvůli Pepemu a jeho „ultraliberálním" názorům jsou vystaveni nepřízni neapolského dvora, a proto plukovníkovu přítomnost nesnášela. Oba, Colletta i Pepe, se snažili využít svého nuceného pobytu v Brně především k zvládnutí němčiny, kterou se tehdy v Brně běžně hovořilo. Pepe proto hledí navázat styky s několika Italy, žijícími v Brně. Jeho společníky se stávají kapitán Zanini od místního odvodního úřadu a jistý úředník, jménem Vendramini.

[20]) Tamtéž, fol. 60. Zpráva Muthova z 27. října 1821.

Snaží se od nich pochytit znalost němčiny. Později hledí navázat styky s kaplanem Žákem od Svatého Tomáše, který zná italsky. Tohoto P. Žáka proslavil později Silvio Pellico ve svých pamětech z brněnského Špilberku, kde Žák prokázal lombardským federátům mnoho dobrodiní jako jejich zpovědník. Kaplan Žák, zřejmě z obavy před brněnskou policií, se sblížení s Pepem vyhnul. Nakonec přijímá Pepe nabídku Collettovu, který mu poskytuje po večerech svého německého sluhu, s nímž Pepe konversuje. Colletta si najal místního učitele řečí, aby dával hodiny z němčiny a francouzštiny jeho čtnáctiletému synovi. Ostatní výuku svého syna převzal Colletta sám. Z několika zpráv se dovídáme, že část svého volného času věnuje Pietro Colletta sepisování událostí neapolské revoluce, s cílem rehabilitovat se po návratu do Neapole v očích krále Ferdinanda. V brněnské internaci tedy vznikají Collettovy Dějiny království Neapolského. Ke kapitolám z nedávných dějin království, jejichž byl pamětníkem a jež vznikaly v Brně, připojil po svém návratu do Itálie další, pojednávající o době starší. Pro nás je důležité, že toto významné a svého druhu jedinečné dílo vznikalo na brněnské půdě.

Jakkoliv byly Collettovy finanční možnosti zprvu veliké, musely při jeho velkých nákladech a výdajích na domácnost časem utrpět. Stejně i Pepe, jehož úspory se při vší jeho šetrnosti brzy ztenčily, se ocitl ve finanční tísni. Proto se oba obrátili na hraběte Mitrovského s prosbou, aby se přimluvil ve Vídni za jejich osud. Zdůrazňují opět, že byli odvedeni do ciziny bez soudu, který by býval odhalil jejich nevinu. Připomínají, že jejich žold jim nebyl už sedm měsíců vyplácen a oni jsou bez prostředků. List Mitrovskému byl odeslán 6. ledna 1822. Exulanti se však nedočkali odpovědi. Za dva měsíce se znovu obrátili na gubernátora s novým listem, psaným poněkud pokorněji a tentokrát francouzsky. Stěžují si, že byli ponecháni bez odpovědi na svůj první list. Vždyť „nejistota mlčení je tísnivější než záporná odpověď".[21]) Prosí, aby jim bylo vyplaceno jejich služné, na něž mají nárok. Jinak prý je jejich právem odebrat se tam, kde by získali obživu. „Jak je slovo podpora perné pro duše lidí vysoko postavených a citlivých! Jestliže je něco, co je může zpříjemnit, pak je to pomyšlení, že není hanebné nebýt bohat pro ty, již jsou ctěni ve své chudobě. Jsme vláčeni v neštěstí pro zločiny a divoké vášně druhých – to neříkáme pro slitování, ale pro spravedlnost a nemajíce možnosti a nemohouce jí docílit v Neapoli, máme právo čekat na ni v zemi, kde František I. dělá čest trůnu a království, kde František I. vládne podle zákonů a kde nás přikrývá svou záštitou."[22]) Takovými slovy se dovolávají milosti rakouských úřadů a finanční podpory. Po obdržení tohoto listu posílá Mitrovský do Vídně zprávu o finanční tísni obou „karbonářů". Na to odpovídá policejní president přípisem ze 26. března 1822, že o věci už jednal Metternich s vyslancem království Obojí Sicílie ve Vídni knížetem Ruffem. Bylo rozhodnuto, že bude oběma vyhnancům vyplácena od 1. března 1822 rakouskou vládou denní podpora ve výši 5 až 8 zlatých se zpětnou platností. 5 zlatých měl obdržet Pepe; Colletta, který měl živit v Brně svou rodinu, měl dostávat denně 8 zlatých.[23]) Tyto výlohy prý budou kryty neapolskou vládou z majetku obou vyhnanců. Tímto způsobem byla finanční tíseň Colletty a Pepeho odstraněna. Přesto si Colletta vyžádal od svého vídeňského bankovního domu dalších

[21]) Tamtéž, fol. 86. Prosebný list Colletty a Pepeho Mitrovskému.
[22]) Tamtéž.
[23]) Tamtéž, fol. 90. List Sedlnitzkého Mitrovskému z 26. března 1822. Též B 95, kart. 842, 64/23 — podporování Colletty a Pepeho.

597 zlatých. Jeho chování i chování Pepeho, můžeme-li soudit ze zpráv Muthových, je nadále klidné a spořádané. Jedině Colletta si prý dovolil několik výpadů proti současným neapolským ministrům, kteří prý ho vypudili z vlasti a provádějí nyní sekvestraci jeho majetku.

Gabriele Pepe, který učinil velké pokroky v němčině, objevil ve vydání Brněnských novin z 15. ledna 1822 obsáhlou přílohu o rozsudcích nad lombardsko-benátskými karbonáři.[24]) Nebyli to ještě druhové Confalonieriho; byli to karbonáři zatčení rakouskou policií v Benátsku a Lombardii už roku 1818 a odsouzení rozsudkem z 24. prosince 1821 benátským soudním dvorem k mnohaletému žaláři ve špilberských kobkách.[25]) Tato karbonářská skupina připravovala politické spiknutí ve Fratta Polesine v Benátsku. Byla ve spojení s francouzskou tajnou organisací Épingle noire, která chystala ve Francii nastolení Napoleona II. Polesinská karbonéria však sledovala požadavky čistě italské. Chtěla dosáhnout osvobození Benátska od Rakušanů a sjednotit všechny Italy. Těžko si však pod tímto pojmem představovala něco určitějšího. Ani její program nebyl jasně vyhraněný. Shromažďovala ve svém středu buržoasní inteligenci a statkářskou šlechtu. V jejím čele stál advokát Foresti, odsouzený v procesu na dvacet let těžkého žaláře. Příslušníci Forestiho skupiny se většinou omezovali na nikam nevedoucí vlastenecké projevy. Svou platoničností se značně podobali skupině Confalonieriho. Teprve 20. února 1822 byl odsouzen Pellico s Maroncellim rovněž k dlouhému vězení na brněnském Špilberku. Noviny s rozsudkem nad „velezrádci" přišly tedy náhodou do rukou Pepemu. Ten to neopomenul sdělit Collettovi. Při této příležitosti oba tuto okolnost komentovali. Collettův výrok se prý omezil na to, že prý osoby, nad nimiž byl vynesen rozsudek byly odsouzeny po řádném vyšetření a soudu, zatím co oni, nejsouce si vědomi své viny a aniž se jich kdo ptal, byli deportováni ze své vlasti. Pepe se prý dal zprvu poněkud unést prchlivostí, když hovořil o odsouzencích a vyjádřil svoje politování nad jejich osudem.[26])

Když přijela Forestiho sedmičlenná skupina karbonářů 10. února 1822 do Brna, poslali oba Neapolitáni ke Špilberku Collettova sluhu, aby získali bližší informace o vězních. Domnívali se, že sluha unikne pozornosti brněnské policie. Že se ve svých výpočtech zmýlili, dokazuje nám zpráva Muthova ze 14. února. Příchod Pellica a Maroncelliho 10. dubna téhož roku unikl Collettovi a Pepemu úplně. Pepe prý od příjezdu eskorty s lombardsko-benátskými karbonáři častěji dochází na svých procházkách ke Špilberku na „plateau, na němž se nacházejí prachové věže" a zdánlivě čta v knize, prohlíží ve skutečnosti pozorně pevnost. Muth při této příležitosti upozorňuje gubernátora, že „z tohoto plateau je pohodlně vidět onen úsek Špilberku, který je italským velezrádcům vyhrazen k vycházkám."[27])

Ode dne, kdy Pepe objevil v Brněnských novinách zprávu o polesinských karbonářích, začal Colletta noviny odebírat. Dal si též posílat neapolské noviny Giornale delle Due Sisilie, ve kterých potom sledoval podrobně vývoj událostí ve vlasti. Avšak ani zprávy v novinách, ani dopisy jeho přátel z Neapole nikterak nepřispívaly k posílení jeho nadějí na brzký návrat domů.. Všichni se shodují v tom, že „prý za da-

[24]) Brünner Zeitung 15. ledna 1822.
[25]) Viz *Renzo U. Montini:* I processi spielberghiani, Aldo Zaniboni: I fogli matricolari dello Spielberg. Řím 1937.
[26]) St. archiv v Brně, B 95, kart. 847, 88/23, fol. 72. Muthova zpráva z 31. ledna 1822.
[27]) Tamtéž, fol. 82. Muthova zpráva ze 17. března 1822.

ných okolností nelze tak brzy očekávat změnu králova smýšlení". Pepe si od návratu do Neapole příliš nesliboval, neboť dobře věděl, že ho tam jako politického provinilce nemůže po návratu očekávat nic dobrého. Spíš počítal s tím, že si bude hledat obživu v některé jiné zemi než v království Obojí Sicílie. Měl k tomu též více předpokladů než Colletta, který byl, jak se dá soudit podle policejních zpráv, člověkem dosti nepraktickým. Pepe nedostával žádných dopisů ani z Neapole ani odjinud.

Brněnské noviny přinášely velmi často zprávy, pojednávající o odhalení nějakého nového karbonářského spiknutí či o zvěrstvech některých brigantských band. Pochopitelně, že jsou takové zprávy řazeny záměrně vedle sebe v jedné rovině. I komentář řadí jednotlivá spiknutí na roveň zločinecké činnosti banditů. Tak je postupně ve čtenáři vzbuzován dojem, že i neapolská revoluce roku 1820 byla připravena zločineckými elementy, jež přepadají zákeřně u cest mimojedoucí a vraždí je. 17. února 1822 uveřejňují noviny zprávu o přepadení a únosu rakouského plukovníka hraběte Coudenhova brigantami v blízkosti hranic papežského státu u Terraciny. 26. února přinášejí zprávu o odhalení komplotu proti bohu a králi, který připravovali karbonáři v Palermu. Spiklenci pod vedením poslance bývalého parlamentu Dragonettiho, připravovali zajetí krále a vyhlášení ústavy Spojených států. Deset z těchto „zločinců" bylo odsouzeno k smrti.

Colletta i Pepe pochopitelně reagovali i na tuto zprávu. Oba Dragonettiho znali a zaujali k jeho spiknutí své stanovisko. Oba označili bývalého poslance za intrikánského člověka, který má také k realisaci svých intrik dostatek finančních prostředků. Colletta prohlásil jeho pokus za těchto okolností za holé bláznovství. Pepe pronesl několik pobouřených a rozhořčených sentencí na adresu neapolské vlády.[28])

Jak patrno, projevil Pepe při podobných rozhovorech, jež byly pečlivě odposlouchávány policií, vždy radikálnější stanovisko než generál Colletta. To bylo také příčinou toho, že byl označován Gastonovou, jejíž přízeň si dosud nezískal, za ultraliberála. Jeho názory nebyly však rozhodně ultraliberálními. Byly to jen názory radikálnějšího muratiána.

Vydání Brněnských novin z 15. dubna 1822 oznamuje výnos neapolského krále Ferdinanda z 15. března téhož roku, jímž dává na vědomí, že všichni občané království, kteří by udržovali písemné styky s utečenci, kteří opustili království po porážce revoluce ze strachu před trestem, podléhají trestu smrti a zabavení majetku. V důsledku tohoto opatření dostal Colletta od svých příbuzných a přátel v Neapoli málo potěšující zprávy o politické situaci a upozornění, že bude záhodno omezit vzájemnou korenspondenci.[29])

Ze zprávy ze dne 31. května 1822 se dovídáme, že dosavadní vyslanec neapolského království ve Vídni kníže Ruffo byl odvolán koncem dubna zpět do Neapole.[30]) Collettovi příbuzní píší, že prý byl odvolán, aby nastoupil úřad ministerského předsedy království Obojí Sicílie. To vzbudilo v Collettovi i v Pepem naději na návrat domů. Kníže Ruffo byl znám jako člověk umírněnější než legitimista Circello, který byl až dosud v čele neapolského kabinetu. Proto si oba vyhnanci slibovali od jeho nástupu na místo marchese Circella uspíšení svého návratu domů. Pověsti a domněnky, sdělované Collettovi z Neapole se ukázaly opodstatněné jen

[28]) Tamtéž, fol. 80. Muthova zpráva z 1. března 1822.
[29]) Tamtéž, fol. 70. Muthova zpráva z 19. ledna 1822.
[30]) Tamtéž, fol. 106. Muthova zpráva z 31. května 1822.

zčásti. Později došla oficiální zpráva o jmenování nové vlády v čele s rytířem de'Medici, v níž měl jedno křeslo i kníže Ruffo. – Policejní ministr Canosa, jakož i Circello, které považovali exulanti za své osobní nepřátele, byli prý i se svými přívrženci vzdáleni z králova okolí . . ., píše Muth,[31]) Colletta i Pepe sledovali nyní s napětím další vývoj v Neapoli, očekávajíce, že král Ferdinand vyhlásí ke dni svého svátku, k 30. květnu 1822, částečnou amnestii. Jejich naděje se však nesplnily. Ani nová vláda Mediciho nepřinesla žádné úlevy.

8. června se obracejí oba exulanti, tentokrát jednotlivě, na gubernátora s prosbou, aby zasáhl ve věci diet, jež jim nebyly dosud řádně vyplaceny.[32]) Colletta, který se ve svém bytě zabýval převážně psaním svých pamětí a studiem historické a vojenské strategické literatury, projevil zájem o návštěvu slavkovského bojiště. Získal pro svůj záměr zřejmě i Pepeho. Oba požádali proto gubernátora o povolení k návštěvě Slavkova. 22. srpna udělil Mitrovský oběma povolení k výletu pod podmínkou, že se vrátí ještě téhož dne, kdy opustí město. Za průvodce jim byl určen policejní komisař Godeas. K výletu došlo někdy v prvních dnech měsíce září 1822. Komisař Godeas sdělil, že prý si Colletta pořizoval nákresy bojiště. Oba, jak Colletta, tak Pepe, si prý „dovolili hrubé a hanlivé poznámky proti bitevnímu plánu, navrženému ruskými vojevůdci, jakož i proti počínání velitele ruského sboru v bitvě . . ."[33])

Když počátkem září 1822 projížděl ruský car Alexandr Brnem na cestě do Vídně, aby se pak odtud vydal na další cestu do Verony, kam se měl sejít v říjnu kongres velmocí, zdržel se ve městě jen velmi krátce. Když měnil přípřež u svého vozu na poštovním přepřažišti na Orlí ulici, vyskytli se nablízku Colletta a Pepe, prohlédli si cara zblízka a byli prý získáni carovým sympatickým zjevem.[34])

Marie Gastonová, která snášela pobyt v Brně velmi těžce, začala v září churavět. Kvůli ní najal Colletta začátkem listopadu nový byt v domě lékárníka Gottlieba rovněž na Velkém náměstí.

Mezi tím došly do Brna nové zprávy, které zkalily opět Collettovy vyhlídky. Počátkem října dostal totiž dopis z Neapole, ve kterém mu příbuzní oznamovali přípravu velkého procesu s původci povstání v Nole Morellim a Silvatim. Vedle těchto dvou karbonářů, kteří dali první impuls k revoluci a měli být za to nyní příkladem potrestáni, měli být v procesu souzeni i další důstojníci, prohřešivší se za revoluce. Proces započal 13. září 1822 a souzen v něm měl být i bratr Gastonové, plukovník Gaston. Colletta chtěl zprávu před Gastonovou utajit, ta však dopis se zprávou nalezla a dostala hysterický záchvat. Mimo to přinesly zprávu o procesu Brněnské noviny.[35])

Popis tohoto procesu, známého pod názvem procesu „důstojníků z Monteforte", nám podává ve svých Dějinách sám Colletta. Řada z obžalovaných byla odsouzena k smrti, mezi nimi Gaston. Nakonec byli v poslední chvíli omilostněni všichni kromě Silvatiho a Morelliho. Ti byli oběšeni. Ostatní byli převezeni na galeje k dlouhým trestům. Rovněž Gastonovi byl změněn trest smrti v žalář. Tyto zprávy,

[31]) Tamtéž, fol. 104. Muthova zpráva z 10. června 1822.
[32]) Tamtéž, fol. 107—109. Dva italsky psané prosebné listy, Collettův a Pepeho, Mitrovskému.
[33]) Tamtéž, fol. 135. Muthova zpráva z 16. září 1822.
[34]) Tamtéž.
[35]) Tamtéž, fol. 137. Muthova zpráva z 2. října 1822. Zprávu o procesu přinesl Brünner Zeitung 7. října 1822. Vyskytuje se v ní i jméno Gastonovo.

jež Colletta dostal od svých příbuzných z Neapole a ověřil si v Brněnských novinách, musely pochopitelně zklamat jeho důvěru v novou neapolskou vládu.

Znovu ho měl povzbudit jeho spolutrpitel ze Štýrského Hradce Giuseppe Poerio, který byl blíže vlasti a k němuž dolehly spíše zprávy a pověsti z domova. Ten ujišťoval Collettu, „že konečné slovo v jejich losu dají jednání kongresu, nacházejícího se ve Veroně...“.[36]) Tyto zprávy uklidnily Collettu natolik, že se nepustil ani do příprav na zimu, doufaje, že se jeho návrat do Neapole tak brzy uskuteční.

Velké naděje do veronského kongresu vkládali snad všichni Neapolitáni. Spoléhali na to, že budou po veronském kongresu odvolány rakouské jednotky z jejich království, že se starý král vzdá trůnu ve prospěch svého syna, a že bude uznána opět autonomie Sicílie. Jen málo z těchto nadějí se splnilo. Ve Veroně byla uzavřena jen úmluva o zmenšení stavu rakouských vojsk v království Obojí Sicílie. Ze 42 000 mužů mělo zůstat po Veroně 30 000. Náklady na cizí vojsko nemohlo neapolské království nést dlouho. Státní dluh, který v době po pádu Muratově činil 800 000 dukátů, přesáhl dávno 5 milionů. Královská moc byla plně závislá na bankovním domě neapolského Rothschilda Karla. V souvislosti s odvoláním rakouských vojsk bylo rozhodnuto zrušit internaci neapolských státních vězňů v Rakousku. Nebyly tedy Collettovy naděje, jež vkládal do veronských jednání, zcela marné.

20. listopadu 1822 posílá policejní president Sedlnitzký Mitrovskému přípis v němž mu sděluje, že oběma vyhnancům je povoleno opustit Brno.[37]) Podle královské amnestie, vyhlášené králem Ferdinandem jim prý však není zatím dovoleno vrátit se do království Obojí Sicílie. Mohou prý si vybrat, chtějí-li zůstat i nadále v rakouských státech, či chtějí-li se odebrat do kterékoliv jiné země. Diety, které až dosud pobírali, neměly jim být ode dne oznámení této zprávy vypláceny. Radostná novina byla Collettovi a Pepemu ohlášena 6. prosince 1822. Diety jim tedy byly vypláceny po dobu pěti měsíců – od 1. března do 6. prosince.

Po delším váhání si vybrali za své útočiště Florencii. Dodávají, že „nastanou-li zde překážky, vybrali by si Řím“.[38]) Přejí si však, aby nemuseli vykonávat zbytečnou cestu, dovědět se předem, jestli jim místní vláda dovolí pobyt ve své zemi. Hlavní město velkovévodství Toskánského se jim zdálo z italských měst nejpřijatelnější pro svou poměrně demokratickou vládní formu. Florencie byla v té době asylem nejednoho revolucionáře, který tu v skrytu trávil své dny. Žila zde také většina neapolských ministrů, kteří upadli do nemilosti. Collettovi a Pepemu zbývalo nyní jen vyčkat vyřízení nutných formalit.

Při pověstné liknavosti rakouských úřadů měl tak být jejich pobyt prodloužen o dalších několik měsíců a v registratuře moravskoslezského zemského gubernia přibylo za tu dobu několik dalších policejních zpráv o jejich soukromém životě a činnosti, jež pečlivý policejní ředitel Muth posílal každých čtrnáct dní až tři neděle svému šéfovi.

Po skončení kongresu ve Veroně odebral se neapolský král Ferdinand na návštěvu do Vídně. To přivedlo oba jeho poddané v brněnské internaci na myšlenku navštívit ho ve Vídni a obrátit se na něho při této příležitosti s prosbou o milost. Když se však nemohli shodnout na formě předání supliky, aby jistě došla do rukou panovníkových a nepadla do rukou některého z jejich odpůrců, upustili od svého

[36]) Tamtéž, fol. 139 a 143. Muthova zpráva Mitrovskému z 31. října 1822.
[37]) Tamtéž, fol. 143. Sedlnitzký Mitrovskému 20. listopadu 1822.
[38]) Tamtéž, fol. 147. Muthova zpráva z 9. prosince 1822.

záměru. Obrátili se však s novou žádostí na Mitrovského, aby se přimluvil za další vyplácení denních podpor až do dne jejich odjezdu. Ten se opět obrátil, jako ve všech podobných případech, na Sedlnitzkého do Vídně. Policejní president odpověděl listem z 12. ledna 1823, že ve věci dalších podpor nemůže být z rakouské strany nic podniknuto, jelikož by peníze vydané rakouskou vládou nebyly hrazeny se strany vlády neapolské. Proto by byly další žádosti o jejich vyplácení bezpředmětné.[39])

Colletta s Pepem se rozhodli odložit svůj odjezd do Toskánska na jaro. Mezitím stihla Collettu zpráva o úmrtí jeho otce. Stav Gastonové se nezlepšil. 2. února 1823 byly vyhotoveny pasy.[40]) Na naléhání Marie Gastonové bylo rozhodnuto vyčkat nejpříhodnějšího spojení dostavníku s Florencií a okamžitě se vydat na cestu. Poslední dny trávili oba exulanti přípravami k odjezdu. Colletta prý zničil část svých zápisků a korespondence. Ostatek pečlivě srovnal a uložil. Pepe, který byl opět bez prostředků, byl podpořen Collettou. 1. března 1823 v jedenáct hodin odcestovali všichni čtyři dostavníkem do Vídně. Ve Vídni se měli ještě hlásit na policejním ředitelství a pak už nic nemělo rušit jejich další cestu do Florencie.

2. března posílá ještě Mitrovský zprávu o odjezdu Neapolitánů z Brna Sedlnitzkému.[41]) Nějakou dobu běhaly mezi Brnem a Vídní přípisy, týkající se kvitancí za diety, vyplácené Collettovi a Pepemu. Tím ale skončila definitivně všechna jednání kolem nich.

Oba se usadili ve Florencii a žili zde celkem v ústraní. Věnovali se oba studiu. Colletta zde dokončuje svoje Dějiny. Pepe se zabývá literární vědou a historií. Oba se stýkají s místní vlasteneckou společností a s politickou emigrací. Z těchto lidí se sblížil Colletta nejvíce s velkými představiteli italské kultury té doby, žijícími ve Florencii, s Capponim, Giordanim a Niccolinim. Oba, Colletta i Pepe, přivítali revoluci 1831 v Itálii. Pietro Colletta však umírá už 10. listopadu 1831 v Capponiho vile ve Varranistě u Florencie, nedočkav se milosti, jež by mu otevřela cestu k návratu do Neapole. Jeho „Storia del reame di Napoli“ vyšla až roku 1834. Rovněž posmrtně vyšlo jeho další dílo „Memoria militare sulla campagna d'Italia dell'anno 1815“.

Gabriele Pepe přežil Collettu o řadu let. Žil dále ve Florencii a živil se kondicemi. Ještě za života Collettova ho však učinila jedna událost známým ve všech vlasteneckých kruzích v Toskánsku. Byl to Pepeho souboj s francouzským básníkem Lamartinem roku 1826. Alphonse de Lamartin byl v té době tajemníkem francouzského vyslanectví ve Florencii a napsal svůj „Poslední zpěv k Haroldově pouti“, v němž napadá a uráží Itálii. To se nelibě dotklo Pepeho, zvláště tvrzení, že „Itálie je zemí mrtvých“ a vyzval básníka na souboj. Lamartin byl raněn a ihned se s Pepem smířil, doznav poctivě, že se mýlil. Tak se stal Pepe hrdinou dne a vítaným hostem předních florentinských rodin. 26. září 1836 mu bylo povoleno neapolskou vládou vrátit se do svého rodiště Civitacampomarano u Campobasso v provincii Molise a pak i do Neapole, kde pokračoval ve svých literárních studiích. Za konstitučních reforem revoluce 1848 byl zvolen poslancem do neapolského parlamentu. Bylo mu nabídnuto ministerstvo války, ale odmítl je. Přijal však povýšení na generála a jmenování velitelem národní gardy. Po převratu z 15. května 1848 byl na rozkaz Ferdi-

[39]) Tamtéž, fol. 167. Sedlnitzký Mitrovskému 12. ledna 1823.
[40]) Tamtéž, fol. 184. Pasy byly vystaveny 2. února 1823. Najdeme v nich dosti podrobný popis obou Neapolitánů.
[41]) Tamtéž, fol. 193. Mitrovský do Vídně Sedlnitzkému 2. března 1823.

nanda II., tehdejšího neapolského krále, zatčen a žalářován v Castel dell'Ovo. Byl však brzy propuštěn a znovu zvolen poslancem. 3. května 1849 opouští Neapol a odchází do ústraní do svého rodiště. Zde také umírá 26. července 1849.

3. Neapolští vypovězenci a lombardští federáti věznění na Špilberku

Oba Neapolitáni, generál Pietro Colletta i generál Gabriele Pepe, vstoupili do italských dějin. Colletta se zapsal do dějin vlády Muratovy v jižní Itálii a do dějin neapolské revoluce roku 1820. Pepe do dějin dvou neapolských revolucí, do revoluce z roku 1820 a roku 1848. Oba se proslavili v literatuře, Colletta jako historik a Pepe jako spisovatel a literární vědec. Je zajímavé, že jejich životy jsou svázány také s Brnem jako životy jejich krajanů ze severu Itálie. Jejich trest však byl ve srovnání s tresty karbonářů mnohem mírnější. Se skutečnými revolucionáři se jednalo mnohem tvrději. Z neapolských karbonářů, zatčených po porážce revoluce, jen málokterý vyvázl holým životem.

Asi rok po odjezdu Colletty a Pepeho z Brna přibyli na Špilberk další karbonáři, deportovaní sem z Lombardsko-Benátska. Byla to tentokrát už skupina Federica Confalonieriho. Přijeli sem 29. února 1824. I s Confalonierim jich bylo šest. Byli to představitelé aristokracie a buržoazní inteligence, stejně jako benátští karbonáři Forestiho skupiny, kteří byli na Špilberku před nimi. Druhá část lombardských federátů, odsouzených milánským procesem ke kratším trestům, byla dopravena do věznice v Lublani. Na Špilberk byli deportováni jen „nejnebezpečnější" z nich. Byli tu marchese Pallavicini, plukovník Arese, právníci Borsieri a Castillia a mladý Francouz Andryane, zapletený do procesu s federáty až dodatečně.[42]) Teprve 5. března 1824 dovezli do pevnosti Confalonieriho, jehož zdržela na cestě nemoc a krátce zastávka ve Vídni.[43]) Metternich, který v Confalonierim dobře rozpoznal člověka zasvěceného do plánů severoitalských tajných společností, dal si těžce nemocného hraběte dovést do svého paláce, setrval s ním v delším důvěrném rozhovoru, snaže se prý ho příslibem svobody a líčením životních radostí pohnout k dalším doznáním. Tento pokus prohnaného ministra selhal, a tak Confalonieri pokračoval v další cestě na Špilberk, kde za ním zapadly brány věznice jako za ostatními. Měl ji opustit až roku 1836, kdy byl spolu s řadou dalších spoluvězňů amnestován po smrti císaře Františka I. Jen málo z nich bylo, jako Pellico a Maroncelli, už dříve. Vedle Confalonieriho federátů bylo na Špilberku vězněno mnoho jiných italských vlastenců. Ještě téhož roku bylo eskortováno do Brna několik dalších karbonářů, mezi nimi i karbonáři z Parmy a Modeny. Po nich ještě dalších několik. Později sem uvěznili Rakušané příslušníky hnutí Mladá Itálie, kteří tu zůstali po boku polských revolucionářů bezmála do roku 1848.

Celkem 44 Italů bylo vězněno na Špilberku. Mnoho z nich zde zemřelo, jiní si odtud odnášeli následky pro celý příští život. Maroncellimu zde musela být po neodborném ošetření odňata noha, Pellico odtud odcházel s těžkým plicním neduhem.[44])

Takovým způsobem se zapsalo Brno do italských dějin i do italské literatury. Špilberské vězení zanechalo v italských vězních otřesný dojem, který se pokusili mnozí z nich ztvárnit ve svých pamětech. Své paměti ze špilberských cel napsali Confalonieri, Pallavicini, Maroncelli a Andryane. Nejslavnější však jsou „Mé žaláře" Silvia Pellica, jež byly a jsou obdivovány pro velkou odevzdanost a hlubokou citovost, s jakou jsou psány. Marně bychom v nich hledali revolucionáře. Jsou to vzpomínky trpícího zbožného člověka, plně odevzdaného svému osudu. Snáší a líčí své utrpení v žaláři pasivně, neznaje nenávisti. Připomíná spíš Pellica nemocného starce než mladého nadšeného karbonáře.

Své poslání však Pellicovy paměti splnily ze všech špilberských memoárů nejlépe. Přesto, že v nich nepadlo ani jediné slovo o politice, staly se politickým manifestem italské buržoasie před rokem 1848. Pellicova trpnost a odevzdanost mu získala soucit pokrokových lidí nejen v Itálii, ale i po celé Evropě. Vyvolala nevoli a odpor proti jeho žalářníkům, proti císaři Františkovi a jeho ministru Metternichovi, ve kterých viděla pokroková veřejnost právem hlavní iniciátory procesů proti všem nositelům evropského pokroku. Byly to paměti Pellicovy, jež zburcovaly Evropu a upozornily ji na spravedlivé požadavky Italů. A nepřeháníme příliš, tvrdíme-li, že Pellico učinil v tomto směru pro informaci ciziny více než všechny italské tajné společnosti za deset let své činnosti.

Srovnáme-li dnes oba neapolské vypovězence Collettu a Pepeho se špilberskými vězni z Lombardsko-Benátska, vyzní toto srovnání ve prospěch severoitalských karbonářů. Pepe a Colletta, ten zejména, nebyli žádnými revolucionáři. Sloužili neapolské revoluci tak jak sloužili předtím Muratovi a nakonec i Ferdinandovi, nepokládajíce revoluci roku 1820 ani za porušení zásady legitimismu. Ve skutečnosti se také příliš neprovinili. Byli jen obětmi svých šťastnějších politických odpůrců. To platí v prvé řadě o Collettovi, který jako šlechtic a zámožný neapolský patricij měl k revolučnímu hnutí daleko. O Gabrielu Pepem už víme, že se v mnoha případech s Collettou neshodl. Názorově byl liberálnější než Colletta. Byl odchovancem napoleonské doby a uchoval si názory francouzských liberálů doby císařství. Vztah Colletty a Pepeho ke karbonářům nebyl rozhodně příliš přátelský, i když Pepe k nim neměl příliš daleko svým sociálním postavením i svými názory. Colletta ve své knize dokonce označil karbonáře za hlavní závadu neapolské ústavní monarchie a za příčinu její porážky Rakušany. O to méně však nebyli dobrými italskými patrioty. Naproti většině severoitalských karbonářů, nadšených snílků a zapálených vlastenců byli Colletta a Pepe lidé realističtí, počítající s danou skutečností, nevěřící příliš ve změnu daného stavu a spoléhající spíše na liberální reformy shora než na tajné společnosti, připravující politické převraty.

Častou chybou karbonářů bylo přílišné zdůrazňování místních nebo provinciálních požadavků. S touto chybou se setkáváme i u některých lombardských federátů, kteří usilovali především o nezávislost Lombardie. Neúspěch celého hnutí tajných společností jak v jižní, tak v severní Itálii byl způsoben jeho sektářským charakterem a z toho plynoucí uzavřeností a izolovaností od lidových mas. I když se karbonéria stává organisací mezinárodní, když vstupuje na počátku dvacátých

[42]) Tento Alexandre Andryane byl poslán revolucionářem Buonarrottim z Ženevy do Itálie, aby navázal spojení se severoitalskými karbonáři. Byl však zatčen rakouskou policií a odsouzen v procesu s lombardskými federáty k těžkému žaláři na Špilberku. Své zážitky ze špilberského vězení sepsal v knize „Mémoires d'un prisonnier d'un prisonnier d'Etat", Paříž 1840. Této knize předcházely roku 1839 jeho „Souvenirs de Genéve". Viz též Samuel Bernstein: Buonarrotti, Paříž 1949.

[43]) *Renzo U. Montini:* I processi ..., str. 47 a další.

[44]) *Silvio Pellico:* Le mie prigioni, Pietro Maroncelli: Addizioni alle Mie prigioni, — Lipsko 1876. — Český překlad: S. Pellico: Z mých žalářů. Přel. M. Netval. Praha 1882.

let do celoevropského proudu tajných revolučních společností, i když opouští nakonec křesťansko-katolickou bázi, zůstává organisací intelektuálskou, odtrženou od zájmů a požadavků mas.

Colletta je člověkem konce 18. století, odchovancem evropského racionalismu, který se odráží v jeho typicky volnomyšlenkářské kritice panovnické moci. Jeho ideálem je osvícený silný panovník, s reformátorskou činností. Proto mu nakonec nejlépe vyhovovala vláda vojáckého Murata. Ferdinandovi nejvíce zazlíval jeho podřízenost Rakousku a závislost na silnějších sousedech. Pojem Itálie chápe jako jednotnou federaci států, ne jako jednotu jednoho státu. Požaduje však laický stát nezávislý na Římu. Snad právě proto ho Croce nazývá Giannonem nové doby.[45])

Gabriele Pepe náleží svým politickým smýšlením a přesvědčením do počátku 19. století, do doby, která si podržela některé vymoženosti francouzské buržoasní revoluce, do doby, která zdůrazňovala politickou a občanskou svobodu před svobodou národní. Je to bonapartistický liberál typu Foscolova nebo spíše Cuocova. Vinzenzo Cuoco, mimochodem bratranec Pepeho, se svým pojmem „lidové monarchie" měl na něho jistě velký vliv a Gabriele od něho přejal i velkou nenávist a nedůvěru k Bourbonům, která ho také vedla k ostrému vystoupení v parlamentě proti odchodu krále Ferdinanda do Lublaně v prosinci roku 1820.

Karbonářství jihoitalských i severoitalských karbonářů bylo produktem romantismu, nové kultury a nové politické praktiky, která prosazovala „už ne reformátorství s osvíceným panovníkem nebo panovníkem silným, už ne kosmopolitní republikánství, už ne konstituční municipalismus, ale koncepci národní s kultem národa s vírou v božskou Prozřetelnost a v historické Právo (Raggione storica)..."[46]) A tyto ideje vedly italské národní sjednocovací hnutí – Risorgimento – i v dalších fázích, představovaných Mezzinim a Mladou Itálií a nakonec Garibaldim.

[45]) *Benedetto Croce:* Storia del regno di Napoli. Bari 1925, str. 241.
[46]) Tamtéž, str. 262.

Vladimír Nekuda

Z MINULOSTI HORNÍCH HERŠPIC

Historii brněnských předměstí byla doposud věnována malá pozornost a většina jich čeká na zpracování nejen minulosti, ale i bouřlivého růstu a společenských změn v době skoro současné. Historie Horních Heršpic je v tomto směru prvním příspěvkem k celkovému pohledu na dějiny Brna.

Součástí Brna se staly Horní Heršpice 16. dubna 1919, kdy spolu s dalšími 22 obcemi byly připojeny k městu, které svou rozlohou a počtem obyvatelstva zaujalo druhé místo v republice. Horní Heršpice byly v minulosti obcí převážně zemědělskou. Od konce 18. století se však sociální složení vesnice měnilo. Většinu obce vytvářela už vesnická chudina, která se stávala lacinou pracovní silou v rostoucích průmyslových podnicích Brna. Je tedy s historií brněnských předměstí nerozlučně spjata i historie bojů brněnského dělnictva za hospodářské, sociální a politické požadavky dělnické třídy. Neméně nás zaujme vývoj brněnských předměstí i po stránce národnostní. Jejich ohromná většina byla česká, ale v Horních Heršpicích žilo až do r. 1945 vedle příslušníků české národnosti také obyvatelstvo německé a bude nás jistě zajímat, jaké bylo jejich vzájemné soužití.

I. Prehistorie Horních Heršpic

Nejstarší obraz dějinného vývoje Horních Heršpic je založen na památkách hmotných, kterých se v okolí tohoto předměstí poměrně dost našlo. Lužní typ krajiny na březích řeky Svratky byl příhodným místem pro obyvatele zaměstnávající se zemědělstvím.

Vystřídalo se tu několik kultur, z nichž nejstarší je kultura unětická. Z dalších kultur je zastoupena kultura popelnicových polí.[1]) Nový, neméně důležitý materiál ke studiu pravěkého osídlení byl získán v roce 1960 při stavbě průmyslových objektů na polích mezi ulicí Kšírovou a hornoheršpickým nádražím. Autor tu zachránil předměty ze dvou laténských kostrových hrobů. Další výzkum pak provedl Archeologický ústav Československé akademie věd, pobočka v Brně, pod vedením J. Meduny. Byly objeveny jámy s materiálem velatické kultury, jámy kultury horákovské,

[1]) *Jos. Ulbrich,* Pravěk Brněnska, rukopis v Pravěkém oddělení Mor. musea v Brně.

mohylové, laténské, hrob z období tzv. stěhování národů a velmi zajímavá hrnčířská pec z období laténského, která je třetím objektem tohoto druhu na Moravě.

Výzkum potvrdil, že krajina kolem Brna byla v pravěku hustě osídlena. Podle střepového materiálu a podle prozkoumaných objektů je zřejmé, že těžiště osídlení bylo ve střední a pozdní době bronzové (kultury mohylová a velatická). I ve starší době železné se tu usadil lid s tzv. kulturou horákovskou a sídliště laténské nám představuje období, kdy byla Morava osídlena keltskými kmeny.

Zvlášť důležité jsou pro Horní Heršpice doklady z osídlení slovanského. Slovanské osídlení se rozprostíralo na zmíněném už sídlišti unětickém. Při stavbě železniční trati tzv. střelické spojky se přišlo na slovanské pohřebiště. Byly objeveny dva kostrové hroby, orientované od východu k západu s rukama podél těla. V jednom hrobu byly náušnice typu rybešovického, v druhém hrobu nad kostrou byly zbytky dřeva. Jinak byly hroby bez milodarů. Dělníci vykopali na tomto pohřebišti ještě pět lebek a různé kosti.[2]) Slovanská keramika tam nalezená je ve sbírkách Pravěkého oddělení Moravského musea v Brně.[3])

Archeologické nálezy jsou spolehlivými svědky osídlení krajiny na jihu Brna a pádně vyvracejí teorie těch, kdož chtěli přítomnost obyvatel německé národnosti vysvětlovat kontinuitou starogermánského osídlení.[4]) Na vývoji Horních Heršpic jasně uvidíme, že původně slovanská osada se poněmčila až v procesu kolonisace.

Pojmenování osady je odvozeno od osobního jména Jereš.[5]) Nejstarší záznamy o vesnici uvádějí název Jeršice, Jarspice i Raspice, Jeršpice; Geršpice poprvé r. 1417. Jméno Jereš bylo u nás v tehdejší době velmi oblíbené a bylo obměnou domáckého slova Hereš, utvořeného z německého osobního jména Hermann. Příponou -ice (-ici) vznikl tedy název osady Jeršice, Jeršici.

II. Feudální období

A. Od prvních písemných zpráv do konce 15. století.

Zachycení počátečních osudů Horních Heršpic z pramenů písemných je úkol nesnadný. Nejstarší písemné zprávy nerozlišují totiž Heršpice Horní a Dolní a uvádějí většinou jen Heršpice. Prvé rozlišení nacházíme roku 1353, kdy Kuneš z Měnína prodal dvůr „in Inferiori Jerspicz' Kunešovi, purkrabímu na hradě Veveří, a roku 1394, kdy se po prvé jmenují Heršpice Horní, a sice dvůr „in proxima Jerspicz".[6]) U zpráv, které rozlišení Heršpic neuvádějí, je třeba rozhodnout, ke kterým Heršpicím se vztahují. Rozřešení této otázky nám umožní sledování feudálního pozemkového vlastnictví.

Nejstarší písemná zpráva je v listině vydané r. 1289 opatem třebíčským Unkou a proboštem komárovským Boršem.[7]) Dovídáme se z ní, že Mikuláš, syn brněnského měšťana Konráda, zv. Krucifer, prodal dva lány v Heršpicích jinému brněnskému měšťanu Bernardovi. Komárovský klášter uplatňuje své vlastnické právo a ukládá Bernardovi roční plat dvě hřivny stříbra. Další písemná zpráva z roku 1306 nám představuje brněnského měšťana Hensla (jistě od Hans), syna Perslinova, který přijímá od své matky dvůr v Heršpicích a ovocnou zahradu před Brnem. Zavazuje se, že bude pečovat o matčinu výživu a bude jí platit 7 hřiven stříbra nebo denárů.[8])

S novým majitelem dvora v Heršpicích se setkáváme v roce 1332. Je to opět měšťan brněnský Bohuš, který odkazuje klášteru panen herburských v Brně 4 hřivny ročního důchodu ze svého dvora v Heršpicích.[9]) Další zprávy o pozemkovém vlastnictví přinášejí „Knihy počtů města Brna". Roku 1343 koupili ves měšťané od krejčího Otty.[10]) Vesnice však nepřipadla do majetku města a ani nepodléhala městským poplatkům.

Z řady potomních vlastníků půdy se připomíná roku 1305 Bernard zvaný Ferreus, který získal dvůr v Heršpicích od svého tchána Tomáše Anshelma. O rok později koupil tento dvůr Otta z Modřic. Běží tu asi o týž dvůr, který náležel od roku 1365 Petru Stubnerovi, jemuž byl ohodnocen téhož roku na 140 hřiven.[11]) Rodina Stubnerova držela dvůr v Heršpicích až do konce století čtrnáctého, kdy se členové rodiny přestávají považovat za měšťany. Polovinu Stubnerova dvora získal koncem 14. století Hans, syn Ješka z Olomouce, který však tuto polovinu prodal roku 1394 Mikšíkovi z Modřic.[12]) K roku 1358 se připomíná Ješek z Jeršic a znovu se tu opakuje brněnský měšťan Bohuš a pravděpodobně jeho bratr Petr z Tišnova.[13])

Mezníkem pro vývoj Horních Heršpic je rok 1373, neboť tehdy Bohuš prodal markraběti Janovi ve vsi Heršpicích tvrz a poplužní dvůr.[14]) Téhož roku 17. května přenechal markrabě toto zboží s 18 hřivnami roč. důchodu kapitule sv. Petra v Brně.[15]) Tak tu ke konci 14. století zapustila kořeny vrchnost duchovní, která postupem času pohltila zbývající pozemkové vlastnictví ve vsi.

Dosavadní pozornost, věnovaná hlavnímu výrobnímu prostředku za feudalismu – půdě – přináší několik poznatků, charakteristických pro období feudalismu:

1. Citované prameny dosvědčují pro nejstarší období feudální vesnice dvorcový systém.[16])

2. Růst pozemkového vlastnictví měšťanů v okolí Brna. Tento jev je charakteristický téměř pro všechna naše města v době předhusitské. V okolí města snad nebylo jedné vsi, aby tam měšťané neměli nějaký majetek. Pro poddané v tom nebylo žádného rozdílu, zda vrchností byl feudál světský, duchovní či bohatý měšťan.[17]) Pro každého bylo pozemkové vlastnictví zdrojem feudální renty.

---

[2]) Zpráva o nálezu v Časopise zem. musea v Brně, sv. XXXIII, str. 59.
[3]) Inv. č. Pa 10 968—10 970.
[4]) Viz *B. Bretholz,* Geschichte Böhmens und Mährens I, str. 100—126.
J. Felkl, Heimatsbüchlein, Brno 1924, str. 19.
[5]) *H. Sáňka,* Názvy brněnských předměstí, Brno v minulosti a dnes II, 1960, str. 245 má podrobnější výklad. Srv. též *Černý-Váša,* Moravská jména místní, str. 11.
[6]) Archiv města Brna (dále jen AMB), rkp. 39, fol. 75b a rkp. 48f, 515b.
[7]) Codex diplomaticus Moraviae (dále jen CDM), XV, str. 14. — *Šujan,* Dějepis Brna, str. 128.
[8]) *Bretholz,* Geschichte der Stadt Brünn, str. 78, lat. text str. 416.
Šujan, uv. spis, str. 130.
[9]) CDM VI, str. 333.
[10]) *Mendl,* Knihy počtů města Brna, str. 14.
[11]) AMB, rkp. č. 39, fol. 365a, 46b a 372b; *Mendl,* cit. dílo, str. 295.
[12]) AMB, rkp. 48, fol. 515b.
[13]) *Slavík,* Brněnský okres, str. 111. Moravské zemské desky, brněnský kraj (dále ZDB) ed. Die Landtafel des Markgrafthums Mähren, Brüner cuda, Brno 1856, III 276.
[14]) ZDB VI, 118. Srv. Holinková, Pokus o restituci zeměpanského majetku na Moravě ve 14. století, str. 122—123.
[15]) ZDB VI, 119, str. 122—123.
[16]) Srv. *Graus,* Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I, str. 132.
[17]) *Týž,* cit. dílo II, str. 106.

3. Z dosavadního rozboru údajů o dvorcích v Heršpicích nabýváme jistoty, že se jedná o dvorce v Heršpicích Horních. Brněnští měšťané museli půdu od někoho získat. Beze všech pochyb to byla duchovní vrchnost komárovského kláštera. Oporu pro to máme v listině z r. 1289, kde se představení kláštera hlásí o 2 lány v Heršpicích. Také okolní vesnice Štyrec a Rybníky, od konce 15. stol. zaniklé, patřily klášteru na Luhu. Dolní Heršpice byly v držení komárovského kláštera až do jeho zániku r. 1527. Proto kdyby se jednalo o dvorce v Dol. Heršpicích, pak všechny změny v držbě pozemkového vlastnictví by se musely dít se souhlasem vrchnosti. Ve všech uvedených případech kupu nebo prodeje však vystupují jen brněnští měšťané. Vztahují se tedy zprávy v této práci uvedené nepochybně na Heršpice Horní.

Koncem 14. století patřila část vsi brněnské kapitule a také brněnští měšťané tu ještě vlastnili dvorce. R. 1392 kapitula rozlišuje ves Heršpice a dvůr Heršpice.[18])

Od r. 1365 až do konce 14. stol. držel dvorec v Heršpicích měšťanský rod Stubnerů. Stubnerové byli stará patricijská rodina a její členové zastávali význačné postavení v městské radě. V roce 1390 uzavřeli dohodu o dědičném společenství svých majetků Jan, Petr a Václav Stubner, kteří měli v držení dvorec v Hor. Heršpicích.[19]) Zdá se, že tento dvorec se dostal do rukou brněnského žida Musslina[20]), který ho r. 1399 prodal Barešovi z Heršpic.[21]) Bareš byl asi potomkem Petra Štubnera.

Zatím co převážnou část 14. století se soustřeďovalo pozemkové vlastnictví vesnice v rukou brněnských měšťanů, byli v 15. století majiteli dvorců rody vladycké. Zámožným vladykou byl Michek (též Mikšík) z Modřic, který se psal také z Heršpic. V Heršpicích držel allodiální dvůr a ještě 2 dvorce.[22]) Kromě toho měl také zboží v Troubsku[23]) a v Chrlicích.[24]) Znakem tohoto rodu byla obrněná, v lokti ohnutá paže, držící kyj.[25]) Roku 1406 si Bareš z Heršpic na Mikšíka stěžoval, že svými koňmi, dobytkem a hříbaty jeho a chudé lidi utlačuje.[26])

Mezi majiteli pozemků v Heršpicích se uvádí k r. 1412 Jan z Heršpic a později Janek z Heršpic.[27]) Roku 1442 Janek zemřel a majitelem dvorce se stal Václav, který přijímal svou matku Annu jako společnici veškerého majetku, který měl v Heršpicích.[28]) Z vkladů v zemských deskách se nedá zjistit, který dvorec Jan i Janek drželi. Mám však za to, že se jedná o dvorec po Barešovi.

Roku 1446 prodala Anna Filipu Dreisselbergrovi jeho dědicům a manželce Elišce prediální dvůr v Heršpicích nedaleko Brna.[29]) Filip Dreisselberger vlastnil též dvůr v Popicích a r. 1447 si v Heršpicích přikoupil alloidní dvůr Mikšíkův.[30]) Dcera Mikšíkova Eliška však s koupí nesouhlasila a stěžovala si na Filipa Dreisselbergra, že jí odkoupil její dědictví – dvůr v Heršpicích, který jí po právu náležel po jejím otci Mikšíkovi z Heršpic.[31]) Filip Dreisselberger byl nepochybně národnosti německé. Dle pečeti z r. 1447 byly znakem jeho rodu dva cepy (Dreschel) křížem položené.[32]) Jeho rodina se udržela v Horních Heršpicích až do konce 15. století. Její pozemkový majetek však přešel r. 1463 ke zboží kapitulnímu. Také dvůr, vinohrad a nivy purkrechtní v Popicích manželka Filipova Eliška neudržela a r. 1492 prodala všechen svůj majetek v Popicích Albrechtovi z Boskovic.[33])

Z celé řady zpráv o dvorcích v Heršpicích se však nedovídáme nic o poddaných. Vladykové, o nichž tu bylo hovořeno, se podíleli na vykořisťování poddaných, i když jich neměli mnoho. Z půhonu Elišky z Heršpic vůči svému příbuznému Michkovi z Modřic r. 1446 se dovídáme, že jí drží neoprávněně její dědictví – dvůr v Heršpicích a dva podsedky.[34]) Lze se domnívat, že i u ostatních dvorců byla situace stejná.

Vedle drobných feudálů zaujímá zvláštní postavení v sociálním rozvrstvení vesnického obyvatelstva rychtář. Roku 1463 prodala kapitula v Horních Heršpicích dva svobodné dvory, které koupila od Viléma, syna Filipa (Dreisselbergra). Tyto dva allodiální dvory koupil tamnější rychtář J. Lehman za 70 hřiven a 4 hřivny ročního úroku. Z prodaných dvorů si kapitulní vrchnost ponechala louku, les, řeku, lovení ryb a sádek.[35]) Avšak ještě téhož roku kapitula prodala J. Lehmanovi i louku za 5 hřiven a 3 hřivny ročního úroku o sv. Martině. Také les, o němž je poznamenáno, že byl spustlý a jehož horní konec sahal až k lesu benediktinského kláštera v Komárově a patřil ke zmíněným dvorům, kapitula roku 1463 prodala Jankovi z Heršpic za 40 grošů právem emfyteutickým.[36]) Máme tu doklad, že mezi bohaté poddané patřil především rychtář, který se mnohdy obohacoval na úkor poddaných.

Zajímavý obraz ze života Heršpic v 15. století získáváme z půhonů, kterých bylo poměrně hodně. Tak Toman ze Slavkova pohnal manželku Dreiselbergrovu Elišku, že mu nechce vydat jeho zboží v Heršpicích, které tam měl po svém bratru.[37]) Mnoho sporů měl Jan z Heršpic: s Annou ze Žebětína,[38]) s Mikulášem Romanem z Vítovic[39]) a s Václavem z Druhotína.[40]) Jan z Heršpic si stěžuje, že Václav z Druhotína „vybíjel duom jeho a kvalt nad ním učinil v pravém lantfridě", málem že „ženy jeho nezabil i jeho pacholka mu vzal, takže škodu utrpěl". Václav z Druhotína to před soudem přiznal, ale zároveň si stěžoval, že mu Jan sžal jeho oves, že mu zahnal do jeho štěpnic stádo sviní, i do otavy, lužného lesa a do zelné zahrady. Konečně že mu Jan rozoral urostlé meze a vyvrátil mu kamenné sády. Do sporu přistupuje ještě manželka Janova Anna, protože ji Václav pohanil před panem Janem

---

[18]) CDM XII, str. 69.
[19]) ZDB VII, č. 784, je označen „curticula in Gerspicz".
[20]) Viz pozn. č. 12.
[21]) ZDB VIII, č. 315.
[22]) ZDB XI, č. 480.
[23]) *Brandl*, Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové (dále jen Půh.) II, str. 190.
[24]) *Lechner*, Die ältesten Belehnungs und Lehensgerichtsbücher, str. 22. V Chrlicích měl 2 lány a jeden pustý podsedek.
[25]) Viz *Pilnáček*, Staromoravští rodové, str. 281. Srv. též *Sedláček*, Českomoravská heraldika II, str. 290, pečeť Michka z Heršpic z r. 1448.
[26]) Půh. II, str. 34.
[27]) ZDB IX, č. 353, XI, č. 400.
[28]) ZDB XII, č. 427. K r. 1442 se připomínají v Heršpicích vinohrady.
[29]) ZDB XII, č. 469 . . . curiam predialem in Jerspicz prope Brunam.
[30]) ZDB XII, č. 614.
[31]) Půh. III, str. 234.
[32]) *Pilnáček*, cit. dílo, str. 255, *Sedláček*, cit. dílo II, str. 294.
[33]) ZDB, 2. svazek z let 1480—1556. Vydal T. Kalina, Praha 1950, str. 51, č. 163.
[34]) Půh. III, str. 155.
[35]) Srv. *Tenora*, Statek sv. Petra I, str. 21—22. — *Matějek*, Feudální velkostatek a poddaný na Moravě, str. 140, 457.
[36]) *Lechner*, cit. dílo V, str. 114, č. 23, 24, 25.
[37]) Půh. III, str. 405.
[38]) Tamtéž, str. 191.
[39]) Tamtéž, str. 191. Pacholci Mikulášovi šli z Modřic do Heršpic a na louce zbili a zmordovali pacholka Janova.
[40]) Tamtéž, str. 198, č. 868—871, str. 204, č. 909. Srv. *Slavík*, Brněnský okres, str. 113.

Lomnickým a panem Joštem Rosickým. Řekl o ní, že je hodna utopení jako zlá a nehodná, a že ji měli uvrhnout do prohlubně.

Z tohoto půhonu a stejně i z půhonu vůči Mikuláši získáváme doklad, že drobní vladykové obdělávali pole pomocí své čeledi. Vesnice nám představuje společnost sociálně diferencovanou, v níž pacholci byli nejnižší složkou.

Jan z Heršpic měl ještě dost značný majetek v Troubsku, kde vlastnil 9 lánů, dva celé podsedky a půl druhého, zahradu, dvě polní čtvrti, krčmu a hřivnu lesního platu.[41]) Tento majetek tu držel vladycký rod Michka z Heršpic skoro po celé 15. století. Jan z Heršpic používal stejného znaku jako Michek.[42])

Ke konci 15. století nastávají v Horních Heršpicích změny v pozemkovém vlastnictví. Můžeme tu jasně sledovat počátky feudální koncentrace, neboť svobodné dvorce jsou pohlcovány kapitulní vrchností. Tento proces se odráží i v půhonech, jimiž kapitula zajišťuje svoje panství. Kněz Vincenc, náměstek probošství, a kapitula sv. Petra v Brně pohnali r. 1464 Jana z Pernštejna, že nevložil do zemských desk dvůr v Horních Heršpicích, který tam kapitula koupila od Viléma Dreisselbergra.[43]) R. 1481 si stěžuje Jan Jeníček z Olbramic, že mu „skúpili základu" jeho v Heršpicích.[44]) Ještě jednou se nám představuje Eliška, dcera Mikšíkova, která rovněž pohání kapitulu, že jí drží její dědičný dvůr se vším, co k tomu dvoru přísluší. V tomto sporu však páni nalezli, že ty dva dvory byly od Eliščina děda spojeny v jeden a její otec tak spojený dvůr prodal. I když druhý dvůr z desk vymazán není, nemá na něj Eliška práva.[45]) Také z dalších půhonů – Elišky Filipkové a Viléma Dreisselbergra – vyplývá růst a převaha kapitulního zboží v Horních Heršpicích.[46])

V 16. století bychom marně hledali v Horních Heršpicích svobodné dvorce. Konec 15. století je pro vesnici dalším mezníkem, kdy celá ves se stala majetkem brněnské kapituly. Setkáváme se sice později ještě s dvěma dvořáky, ale ti již nebyli svobodní, nýbrž museli robotovat, odvádět vrchnosti roční úrok, platit ze zahrad, odvádět slepice i kuřata.[47]) Na příkladu jedné vsi vidíme pronikavé změny hospodářské, které jsou pro naše země v tomto období tak charakteristické: růst velkých feudálních panství na úkor drobných statků vladyckých. Feudální velkostatek se stal vskutku „velkým žernovem", který drtil vše, co se mu postavilo v cestu.[48]) Konec 15. století tu jasně ukazuje počátky druhého znevolnění, které možno v této době sledovat nejen na Moravě, ale i v zemích sousedních.[49])

V okolí Heršpic byly ve středověku ještě dvě vesnice, Štyrec a Rybníky. Opustly patrně koncem 15. století, neboť poslední probošt komárovského kláštera Etvan je

[41]) ZDB XV, č. 178. R. 1481 prodal Jan zboží v Troubsku brněnskému měšťanu Jindřichu Španovi. Srv. též *Slavík*, uv. sp. str. 328.
[42]) *Pilnáček*, cit. dílo, str. 281.
[43]) Půh. IV, str. 209.
[44]) Tamtéž V, str. 332.
[45]) Tamtéž V, str. 273, 411 a 427.
[46]) Tamtéž V, str. 328. IV, str. 243, č. 1095—1097.
[47]) Urbář z poč. 17. stol. ve státním archivu v Brně, fond brněnská kapitula (dále jen KA), IV C. Koncem 17. století se domáhali tito dvořáci v Hor. Heršpicích svobody. Považovali se za svobodníky a odepřeli vrchnosti úrok. Jejich odpor však skončil zabavením jejich majetku. Srv. *Tenora*, uv. spis I, str. 198.
[48]) *Matějek*, uv. spis, str. 125.
[49]) Srv. *Válka*, K současnému stavu otázky „druhého znevolnění" ve středoevropských zemích, ČMM, LXXIII/1954, str. 179 nn.

postoupil roku 1527 brněnské kapitule už jako pusté vsi. O příčině i době zániku se z předávací listiny nic nedovídáme. Ves Štýřice stávala severně Horních Heršpic směrem ke St. Brnu. Středověké osadě tu předcházelo velmi důležité sídliště laténské, jak bylo pověděno v kapitole první. Název osady se udržel až do minulého století, neboť polím severně Heršpic se říkalo Horní a Dol. Štyrec.[50]) Druhá zaniklá osada, Rybníky, stávala blíže Bohunic, neboť pole, vinice a zahrady zaniklé osady obdělávali poddaní z Bohunic.[51]) V berním rejstříku brněnském z r. 1365 se o vsi praví, že je za řekou Svratkou – ultra Schwarczawiam – a ve 14. století měla ve svém okolí množství vinic, na něž se soustřeďoval zájem brněnských měšťanů.[52])

Z dochovaných pramenů jsme dostatečně poznali vývoj pozemkového vlastnictví ve vsi. Velice kusé jsou však zprávy o životě poddaných. Bylo již řečeno, že o vladyckých dvorcích máme v tomto směru jen jedinou zprávu, zmiňující se o dvou podsedcích a pacholcích.[53]) Konkrétnější údaje máme o poddaných na zboží kapitulním. Zachoval se totiž urbariální záznam psaný latinsky na pergamenu a vevázaný do kapitulních statut. Text zachovaného urbáře se odvolává na starší registra, která jsou také v knize statut kapitulních částečně dochována, ovšem ve velmi porušeném a pouhým okem už nečitelném stavu. Máme tu co dělat s palimpsestem, neboť text starého urbáře byl seškrabán nebo smyt a pergamenu bylo použito pro statuta kapitulní a nový urbář. Zbytky původního textu místy prosvítají a jsou částečně čitelné pod křemíkovou lampou. U Horních Heršpic má starý urbariální záznam toto znění: Důchod ze vsi Heršpic činí o sv. Jakubu devět hřiven a na Narození Páně devět hřiven s výjimkou dvorce zvaného „colonaria" s lesy, křovinami a rybništěm. Také sedláci z Heršpic platí deset grošů na sv. Michala a dest grošů o sv. Jiří z polí, na nichž je ves osazena. Také dvorec „colonaria" platí pět hřiven na sv. Michala a o sv. Jiří. Také z každého dvorce 12 vajec.[54])

Další text už je nečitelný. Datování těchto starých register je možno uvést jen přibližně. Ves H. Heršpice připadla kapitule r. 1372. Nemohl tedy tento zápis vzniknout před tímto rokem. Další kapitulní urbář byl sepsán r. 1407 a z jeho textu je patrno, že se odvolává na registra starší. Získáváme tedy dva časové mezníky 1372–1407, mezi nimiž urbář vznikl. Máme tedy velmi cenný urbariální zápis z konce 14. století, který je také nejstarším dokladem toho druhu na Moravě, neboť až dosud byl známý urbariální zápis vesnic kláštera rajhradského, který pochází z r. 1406.[55])

Druhý urbariální záznam o vsi Horních Heršpicích z r. 1407 je již velmi dobře zachován a má toto znění:

[50]) AMB, gruntovní kniha Hor. Heršpic, rkp. č. 7434, str. 707. — SAB, Lánský rejstřík D_1 164. Srv. též *Slavík*, uv. spis, str. 114—115.
[51]) KA, Iura antiqua Petrovioniana, str. 47: Ex Bohunitz dantur census ex agris Rybnik item ex vineis et hortis in Rybnik. O obou zaniklých osadách srv. *Fürst*, Zaniklé osady na Brněnsku, str. 7, *Hosák*, Historický místopis země Moravskoslezské, str. 203, *Tenora*, uv. spis I, str. 13—14, *Slavík*, Okolí brněnské před 200 lety, str. 15, XI. výroční zpráva c. k. vyšší reálky v Brně.
[52]) *Mendl*, Knihy počtů města Brna, str. 417, zprávy o vinicích na str. 292, 310, 318, 327, 336, 343, 350, 356, 357.
[53]) Viz pozn. č. 34.
[54]) Item de villa Jerspicz census in festo sancti Jacobi IX marcas et in festo nativitatis Christi IX marcas exclusa curia colonaria cum lignis, rubetis et piscatione. Item rustici de Jerspicz solvunt X grossos Michaelis et X grossos Georgii de agris ad quos locata est villa. Item curia colonaria solvit V marcas Michaelis et termino Georgii. Item de quolibet curticula XII ova.
[55]) Srv. *Emler*, Decem registra censuum bohemica, str. 207—214.

Ves Heršpice podle starých register povinna jest platit úrok o dvou lhůtách 18 hřiven: o sv. Jakubu 9 hřiven a na Narození Páně zase 9 hřiven, vyjímaje dvorec zvaný colonaria, který má 4 lány s příslušenstvím, zahradu, louku, les, dříví a rybolov. Také sedláci z téže vsi měli platit podle starých register z polí, na nichž je ves osazena, 10 grošů o sv. Michalu a 10 grošů o sv. Jiří. Také je v téže vsi 9 podsedků. 8 z nich platí ročně po 2 hřivnách, devátý však jen půl druhé hřivny včetně rychtáře, jemuž se z milosti za jeho práce sráží půl hřivny. Každý z nich je povinnen dávat o vánocích 2 slepice a o velikonocích 20 vajec. Suma do důchodu panského činí podle nových register 17 hřiven: o sv. Jakubu $8\frac{1}{2}$ a o vánocích $8\frac{1}{2}$. Suma berně královské činí půl druhé hřivny a 12 grošů. Od každého podsedka se bere 12 grošů.[56])

Tento urbariální záznam je důležitým podkladem pro poznání zatížení poddaných feudální rentou, v době předhusitské, i když nutno počítat s tím, že urbář nemusí registrovat všechny povinnosti poddaných vůči vrchnosti. Tenora, jemuž byl tento pramen znám, ho klade před rok 1527, kdy kapitula získala dědiny od probošství komárovského a tyto vesnice v urbáři ještě nejsou.[57]) Text se odvolává na registra starší, totiž ta, která pocházejí z konce 14. století. Letopočet 1407 je čitelný pod křemíkovou lampou.

Jaké jsou změny mezi těmito dvěma urbariálními záznamy u vsi Hor. Heršpic? Největší změna nastala u dvorce označeného „curia colonaria". Podle register z konce 14. stol. byl plat z tohoto dvorce 5 hřiven o sv. Michalu a 5 hřiven o sv. Jiří. Podle urbáře z roku 1407 však peněžní renta není uvedena. Nabízí se nám tu domněnka, že se tento dvorec osvobodil. Nasvědčovala by tomu i ta skutečnost, že se tento dvorec v průběhu 16. století rozdělil na dva o 2 lánech a jejich držitelé se až do konce 17. století nazývali „libertini", i když už byli prakticky poddanými. Snad upomíná tento dvorec označený jako „colonaria" na kolonisaci vesnice.[58]) Lokátor, který byl prostředníkem mezi feudálem a kolonisty, dostává zpravidla největší statek, byl osobně svobodný a svým postavením se blížil nižší šlechtě.

Z obou urbariálních záznamů plyne, že základní formou feudální renty na panství brněnské kapituly byly peněžní platy. Druhou formou renty byly dávky v naturáliích, spočívající v odvádění vajec a slepic. Jiné vesnice, např. Podolí, odváděly také pšenici a oves. Zmínky o robotách tu nenacházíme. Při rozboru feudální renty si tu ověřujeme skutečnost, že menší usedlosti bývaly zatíženy více než usedlosti

[56]) Item villa Jerspicz secundum antiqua registra debent censuare in duobus terminis XVIII marcas. Jacobi IX marcas et nativitatis Christi iterum IX marcas exclusa curia colonaria, que habet quatuor laneos cum suis pertinenciis, orto, prato, silva, lignis et piscatura.

Item rustici de eadem villa secundum antiqua registra tenebantur de agris ad quos locata est villa circa festum Michaelis X grossos et Georgii iterum X grossos solvere.

Item sunt in eadem villa IX subsides, octo eorum sol[v]unt annuatim per duas marcas nonus vero tamen $1\frac{1}{2}$ marcam incluso iudice cui ex gratia pro laboribus defalcatur $\frac{1}{2}$ marca.

Item quilibet illorum ad nativitatem Christi tenetur solvere duos pullos et ad festum pasche XX ova.

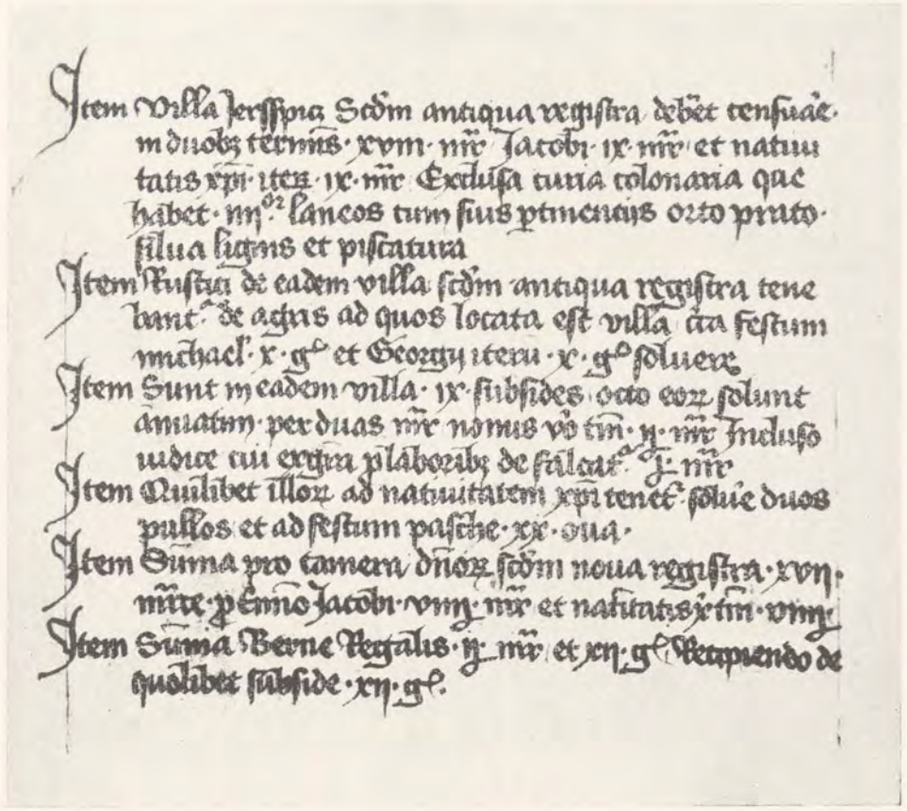
Item summa pro camera dominorum secundum nova registra XVII marce. Pro termino Jacobi VIII $\frac{1}{2}$ marcam et nativitatis Christi tamen VIII $\frac{1}{2}$.

Item summa berne regalis I $\frac{1}{2}$ marcam et XII grossos recipiendo de quolibet subside XII grossos.

Český překlad srv. též *Tenora*, Statek I, str. 239—240.

[57]) *Tenora*, cit. dílo, str. 241.

[58]) Srv. též *Tenora*, cit. dílo, str. 239. Toto označení nacházíme rovněž v registrech rajhradských z r. 1406. Srv. *Emler*, cit. dílo, str. 208, a v zemských deskách v létech 1368—1385 se rovněž častěji objevuje curia colonaria, nebo laneos colonarios.

Urbariální záznam o vsi Horních Heršpicích z r. 1407. Kniha statut brněnské kapituly. fol. 27a. Foto O. Plaňava.

veliké.[59]) Podle urbáře z roku 1407 byli podsedci zatížení mnohem více než sedláci (rustici). Sedm podsedků platilo 2 hřivny a zbývající dva půl druhé hřivny ročně, zatím co peněžní renta u sedláků činila 20 grošů ročně. Také berni královskou platili jen podsedci, neboť celková její suma činila $1^1/_2$ hřivny ročně a 12 grošů. Vybíralo-li se od každého podsedka po 12 groších, bylo tedy vybráno od 9 podsedků 108 grošů (1 hřivna = 64 grošů). Také renta naturální je uvedena jen u podsedků.

Shrneme-li dosavadní poznatky získané o vývoji Horních Heršpic, dospějeme na konci 15. století k tomuto závěru:

Horní Heršpice byly původně slovanskou osadou. V průběhu 13. století, kdy se brněnské okolí kolonisovalo, získávali ve vsi majetky bohatí brněnští měšťané, kteří tam přiváděli německé osadníky. Tím byl dán základ k pozdější germanisaci vesnice.

Základem feudálního hospodaření byly dvorce – a jak jsme poznali, bylo jich v Hor. Heršpicích několik. Skoro až do konce 15. století odolávaly hospodářské převaze kapitulního zboží. V 15. století bylo obyvatelstvo ve vsi Horních Heršpicích sociálně diferencované. Žili tu vladykové a jeden svobodník. Tvořili horní vrstvu vesnice a náleželi třídně k feudálům. Jejich dvorce jim obdělávala většinou čeleď a v případě dvorců Mikšíkových víme bezpečně, že měl také své poddané. Dalším feudálem tu byla brněnská kapitula, která se stala po roce 1463 jediným majitelem

Přehled pozemkového vlastnictví v Hor. Heršpicích ve 14. a 15. století

14. století:	15. století:	
Brněnští měšťané: Hensel — 1 dvorec 1306 Bohuš — 1 dvorec 1332 Otta — ves 1343 Bernard bv. Ferreus — dvůr 1350 Stubner — 1 dvorec 1365—1394 Bohuš a Pešlín z Tišnova 1358—1372 Feudálové: Ješek z Jeršic 1358 Markrabě Jan 1372 Kapitula sv. Petra v Brně (1372) Židé: Musslinus 1399 (prodal Barešovi)	Vladykové: *Bareš* — 1 dvorec 1399 Jan 1412 Janek 1442 Václav 1442 Anna *Mikeš* — 1 dvůr allodiální 2 dvorce spojené v 1 (původně každý samostatný) Mikšík Eliška Jan *Dreisselberger* — 2 dvorce Filip od Anny (1446), Mikšíka (1447) Vilém *Lehman*, rychtář — 2 dvorce 1463 koupil od kapituly	Kapitula: (do r. 1463) tvrz a ves 2 dvorce Od r. 1464 do konce 15. století skoupila kapitula všechny dvorce ve vsi

[59]) Srv. *Graus*, Dějiny venkovského lidu ... II, str. 190—191.

vesnice. Sociální rozdíly byly však i mezi poddanými. Vedle heršpického rychtáře Lehmana, který si mohl koupit dokonce dva dvorce, tu žili sedláci a podsedkové, lišící se svými majetky. Čeleď spolu s podsedky vytvářela vesnickou chudinu.

B. Od 16. století do konce poddanství.

Do 16. století vstoupila ves Horní Heršpice již celá jako zboží brněnské kapituly na hoře sv. Petra. Zmizela tu třída drobných feudálů a na jejich místo nastoupila vrchnost, reprezentovaná proboštem a kapitulou. Všechno obyvatelstvo vesnice patřilo tedy ke třídě poddaných. Sociální rozdíly, které jsme poznali na konci 15. století, tím samozřejmě nezmizely. Existovaly dál, neboť sociální diferenciace byl složitý proces, závislý na řadě ekonomických jevů feudálního hospodářství.[60])

Sociální složení vesnice na začátku 17. století nám dobře osvětluje urbář kapitulního panství z roku 1619. Ve vesnici bylo 9 podsedků, 9 celoláníků, 2 dvořáci a 6 zahradníků. Ve srovnání s koncem století 15. se počet podsedků nezměnil.

Dva dvořáci hospodařili na gruntech o dvou lánech a mám za to, že je to rozdělený dvorec nám známý pod názvem curia colonaria. To proto, že ještě na konci 17. století jsou uživatelé těchto dvou gruntů označováni jako svodníci – libertini, Obergerspicenses.[61]) Ve zmíněném již urbáři se seznámíme nejen s výší peněžní renty, ale i s robotami. Je to další doklad upevňování t. zv. „druhého znevolnění". Urbář je psán česky a pro Horní Heršpice má toto znění:[62])

Dědina Horní Heršpice.

Grunt Jiříka Stoybera, podsedka.

Úroků dává svatojiřského	21	grošů	$2^1/_2$ den.
Též úroku svatováclavského	21	grošů	$2^1/_2$ den.
Slepic na sv. Tomáše	2		
Kuřat na sv. Markétu	$^1/_2$		

Dalších 8 podsedků, Jan Seür, Jiří Morávek, Kašpar Lemon (pozd. Lehmann), Michal Lemon, Martin Weis, Prokop Denk, Lorenc Ruber, Vít Lemon platilo stejně.[63])

[60]) Srv. *Třeštík,* Příspěvky k sociální diferenciaci venkovského lidu v 16. stol., Sborník historický IV, 1956, str. 189 nn.

[61]) KA, kapitulní protokoly z let 1670—1706.

[62]) KA, IV C.

[63]) Otázka národnostního složení Hor. Heršpic se dá těžko sledovat. Z uvedených jmen byli beze všech pochyb české národnosti: Jiří Morávek, Martin Šandera, Tomáš Prášil, Prokop Staněk. Hojně se vyskytující jméno Lemon, později Lehmann, mělo pravděpodobně nositele německé národnosti.

Grunt Zikmunda Gerszpicera, jeden lán.

Úroku dává svatojiřského	1 zl. 12	grošů	$4^1/_2$ den.
Též úroku svatováclavského	1 zl. 12	grošů	$4^1/_2$ den.
Úroku vánočního dává	1 zl. 17	grošů	$1^1/_2$ den.
Slepic na sv. Tomáše	2		
Kuřat na sv. Markétu	2		
Vajec na velikonoce	20		

Platy i dávky ostatních celoláníků byly stejné. Setkáváme se s těmito jmény: Benetikt Lemon, Urban Tossner, Zikmund Gerspizer, Jiří Lemon, Vít Keybel, Kristof Vogel, Jan Bartl.

Grunt Jiřího Keybla, dvořáka, měl 2 lány.

Úrok svatojiřský	1 zl. 12	grošů	$4^1/_2$ den.
Plat svatomartinský	2 zl. 3	grošů	6 den.
Úrok vánoční	1 zl. 12	grošů	$4^1/_2$ den.
Slepic na sv. Tomáše	2		
Kuřat na sv. Markétu	2		

Druhý dvořák Martin Šandera měl povinnosti stejné.

Obzvláštní úrok vánoční ze zahrad platili:

Urban Leman	21	grošů	$2^1/_2$ den.
Tomáš Prášil	5	grošů	$5^1/_2$ den.
Jan Scheuer	5	grošů	$5^1/_2$ den.
Vít Keybl	21	grošů	$2^1/_2$ den.
Czanderle s Lancmonem	5	grošů	$5^1/_2$ den.
Prokop Staněk z rolí a zahrady	6	grošů	3 den.
Urban Toschner	5	grošů	$5^1/_2$ den.

Po vypočítání povinností jednotlivých gruntovníků následuje souhrn všech důchodů z dědiny Horních Heršpic:

1. Úroku svatojiřského přichází	22 zl. 1 gr.	$4^1/_2$	den.
2. Plat z polí též při sv. Jiří	35 zl. – gr.	–	den.
3. Úrok svatováclavský	19 zl. 6 gr.	5	den.
4. Svatováclavský plat ze 7 lánů panských	35 zl. – gr.	–	den.
5. Svatomartinský plat ze zahrad od dvořáků	4 zl. 7 gr.	5	den.
6. Plat o vánocích	19 zl. 6 gr.	5	den.
7. Slepic na sv. Tomáše	40 kusů		
8. Kuřat na sv. Markétu	$26^1/_2$ kusů		
9. Vajec	3 kopy.		

O robotách se v urbáři praví, že „robotami vselijakými koňskými i pěšími jsou povinni". Z nářku sedláků z obojích Heršpic, že vozili kamení, cihly, písek a vodu

se dovídáme, že robota činila koncem 16. století 3 dny v týdnu. Též byli podle urbáře povinni vyšenkovati 1 bečku vína a odvádět desátek do Komárova, a to po 10 kopách a 10 snopech žita, pšenice a ovsa. Desátku podléhalo též 7 lánů polí, které měli za sv. Václavem na Starém Brně a $2^1/_2$ lánu od kláštera Králové a $1^1/_2$ lánu od kláštera sv. Anny na Starém Brně.

Čísla v urbáři uvedená nám říkají, že v 16. století existovala početná vrstva majitelů malých hospodářství. Podsedci spolu s 6 „zahradníky" tvořili ve vsi většinu. Posledně jmenovaní se museli zajisté živit prací za mzdu.

Vrchnosti jakožto vrchnímu vlastníku půdy příslušelo právo, že po smrti bezdětného hospodáře měla nárok na jeho pozůstalost. Tomuto právu se říkalo odúmrť. Pro poddané bylo toto právo tíživé, a proto prosívali vrchnost za osvobození od odúmrti. Horním Heršpicím se dostalo osvobození od tohoto práva 17. února 1538.[64]) Poddaní se propouštěli ze všech odúmrtí, které od starodávna měli, aby mohli zcela svobodně rozhodovat o svém movitém i nemovitém majetku. Za osvobození byli pak povinni dávat každoročně na sv. Prokopa z každého lánu dvě slepice. Toto právo měli hornoheršpičtí poddaní do r. 1739, kdy jim bylo odňato.

V průběhu 16. století se mnoho změnilo v hospodářském životě našich zemí. Vrchnostem už nestačily důchody z poddanských vesnic. Vrchnosti hledaly nové zdroje příjmů. Hospodařily ve „vlastní režii", aby získaly co nejvíce zboží pro trh. Zaváděly chov ovcí, zakládaly rybníky, pivovary, mlýny a cihelny. Tak také kapitulní vrchnost založila koncem 16. století v Horních Heršpicích velký rybník. V citovaném urbáři je o něm poznamenáno: „Při tej dědině Horních Heršpicích je toliko jeden rybník panský. Může se do něho sadit na kapry na 2 tepla plodu tříletého 20 kop. A na posledku drůbeže nemálo. Nyní se pak do něho dávají kapři na tření. Ten jsou povinni dvořáci z Horních Heršpic v zimě prosekávati a opatrovati."

Mlýn v Horních Heršpicích nebyl. Poddaní mleli v Komárově, kam byli svojí vrchností přikázáni. Jinde mlít nesměli a v případě neuposlechnutí je stihla pokuta 24 zlatých. Silnou oporou kapitulní vrchnosti byl pivovar v Podolí, při jehož stavbě koncem 16. století heršpičtí poddaní mnoho robot odbývali. Z Podolí museli brát též pivo, které šenkovali „der poržatka nach", tedy soused po sousedu, protože neměli hospodu.[65]) Na počátku 18. století chtěla kapitula zřídit v Horních Heršpicích hospodu a vinný sklep, ale dostala se do sporu s brněnským magistrátem.[66])

Další změny do života poddaných přinesla válka třicetiletá. Zvlášť těžké časy dolehly na brněnské okolí za švédského obležení Brna od 4. do 9. září r. 1643 a od 3. května do 23. srpna 1645. V Horních Heršpicích měl nepřítel r. 1645 své ležení a při ústupu je úplně zničil.[67]) Poddaní se rozutekli, pole ležela ladem. Škody způsobené v Horních Heršpicích nám ukáže tato tabulka:[68])

[64]) *Tenora,* Statek I, str. 121. Osvobození bylo zároveň pro Dol. Heršpice, Velešovice, Nebovidy a Bohunice.

[65]) Srv. *Tenora,* Statek I, str. 38. Povolení k postavení hospody v Hor. Heršpicích dostal r. 1750 od kapituly Karel Vlček.

[66]) AMB, Stará registratura 22 B 176.

[67]) KA, gruntovní kniha z r. 1653. O vesnici se praví, že byla „die gröste Ruina". Podobný osud měly i Dol. Heršpice.

[68]) KA, Iura antiqua, str. 53, *Tenora,* Seznam škod kapituly brněnské, str. 36.

Vyseté obilí	Měřic	Očekávaný výnos v kopách	Počet měřic z 1 kopy	Celkem měřic	Cena 1 měř.	Škoda ve zl.
Pšenice	110	300	3	900	1 zl. 20 kr.	1200
Žito	190	400	4	1600	1 zl. 30 kr.	1600
Oves	141	455	6	2730		1365
Ječmen	10	20	4	80	1 zl.	80
Hrách	8			30	1 zl. 20 kr.	40
Pohanka	6			60	45 kr.	45
	465		Škody na obilí celkem			4330
			Škody na gruntech			950
			Ztráta 12 koní po 10 zl.			120
			2 sudy vína po 30 zl.			60
			Celkem:			5460 zl.

Jen zvolna se vesnice zotavovala z válečných ran. Roku 1653 bylo osedlých 11 gruntů a 9 jich zůstávalo pustých. Teprve r. 1657 byly všechny grunty opět osazeny. Do hospodaření vesnice nám dává nahlédnout výkaz o pěstování obilí z r. 1666.[69]) Podle tohoto výkazu bylo vyseto:

pšenice 64 měřic ovsa 92 měřic úhor 166 měřic, do něhož se zaselo
žita 97 měřic ječmene 54 měřic na podzim r. 1666 žito a pšenice.

Počet vysetých měřic ve srovnání s tabulkou škod je mnohem menší. Vidíme, že v 17. století se pěstovalo nejvíce žito (37 %), pak oves (36 %), pšenice (25 %) a ječmen. Vedle obilí se pěstovala i zelenina, která měla v Brně dobrý odbyt.

Proces druhého znevolnění vesnice nastal, jak jsme již poznali, před válkou třicetiletou. Po válce se však stále stupňoval a ke konci 17. století dosahoval svého vrcholu. Vykořisťování poddaných, z nichž se stali nevolníci, nabývalo nových forem. Renta v úkonech se stala převládajícím typem feudální renty. Břímě roboty těžce doléhalo na bedra kapitulních poddaných i v Hor. Heršpicích. Svědčí o tom „ponížená prosba" Matěje Tekla z 15. února 1666. „Před celou kapitulou poddaně a poníženě nikterak tajiti nemůže, že k svému gruntu v dědině Horních Heršpicích má jenom půl lánu polí a stejně robotovati musí s koňmi jako ti, kdož lán nebo půl druhého mají." Proto svou „milostivou vrchnost poddaně a poníženě žádá, aby mu tu milosrdnou lásku prokázala a těch robot, protože tak málo rolí ku svému gruntu má, odpustiti a pasírovati ráčila, tak, aby vedle jinších sousedů obstáti a živiti se mohl."[70])

Ze stížnosti Matěje Tekla vidíme, že bezprostředně po třicetileté válce nebyla ještě celá ves germanisována. Nehospodařil tu jen Matěj Tekl, ale také Jan Nedoseděl a Jakub Prášil, kteří byli české národnosti.[71])

[69]) Srv. *Tenora,* Statek I, str. 292.

[70]) KA, IV N. Žádost je psána česky. Reprodukuji ji zde ve 3. os.

[71]) KA, protokoly z let 1670—1706, str. 5 a 20.

Robota se neomezovala jen na práce polní, ale zahrnovala řadu povinností, jak o tom svědčí stížnost poddaných z obojích Heršpic a Bohunic z r. 1678. Stěžovali si, že musí vozit dřevo z Babických lesů. Jízdou přes řeku a vysoké kopce jim vznikla velká škoda na vozech a koních.[72])

Vedle povinností robotních tížila poddané stále vzrůstajíc kontribuce a rovněž desátky, ke kterým se r. 1675 hornoheršpičtí poddaní znovu zavázali, ačkoliv před tím dlouhá léta desátky nedávali.[73])

Zvláště hornoheršpičtí domkaři byli kontribucí přetíženi. Proto žádali r. 1694 a 1696, aby byla kontribuce úměrně rozdělena podle majetkových poměrů, ovšem marně.[74]) Vidíme, že feudální renta se tu halí do pláště státních daní a zvyšuje tak míru vykořisťování.

Koncem 17. století byl v Horních Heršpicích zlomen též odpor svobodníků, kteří se nechtěli podrobit změněným poměrům. Od 16. století však prakticky svobodnými nebyli, neboť i oni byli poplatnými vrchnosti a vykonávali roboty. Od r. 1696 do r. 1698 vzdorovali, odpírajíce vrchnosti úrok i poslušnost. Proto se kapitula usnesla podat na ně žalobu čili rok u zemského soudu. Kapitula je vinila hlavně z toho, že nekonali povinnosti spojené s opatrováním ryb v heršpickém rybníku. Neprosekávali v zimě led, a tak se stalo, že v říjnu 1697 nebyl žádný úlovek, ačkoliv v r. 1696 bylo do rybníka vsazeno přes 200 kop plodu. Bylo rozhodnuto zabavit jim pole i domy.[75]) R. 1703 hornoheršpičtí poddaní prosili, aby pole i zahrady po těchto svobodnících (Libertinorum sic male dictorum!) nebyly rozměřovány, a že se ujmou domů i polí, které dříve ke vsi patřily.[76])

Mezi poddanými a vrchností vznikala stále větší propast. Nevolnictví připoutalo venkovské obyvatelstvo do úplné závislosti na „milostivé vrchnosti", bez níž nemohl poddaný ničeho podniknout. Tak na příklad při vstupu do manželství museli snoubenci vrchnost žádat o svolení ke sňatku. Vrchnost kladla někdy mnoho překážek, jak dosvědčuje případ Markety Čanderlové z Heršpic, která se vdávala na Novosady u Brna.[77]) Také při propouštění poddaných docházelo mnohdy ke smutným zjevům. Když propouštěl převor kláštera v Králově Poli Víta Čanderle z Černovic do Horních Heršpic, propustil rodiče s dvěma dětmi do 5 roků, ale jejich šestnáctiletou dceru Reginu a čtrnáctiletého syna Urbana nepropustil.[78]) Libovůle vrchnosti tu nebyla ničím omezena. Je samozřejmé, že takové poměry byly živnou půdou k třídnímu boji, který se projevoval zatím jen ve skryté formě.

Ve stručnosti ještě přehlédneme robotní povinnosti, jak se vyvíjely v Horních Heršpicích. V 16. století nemáme konkrétních zpráv. Víme jen, „že robotami všelijakými byli povinni." Na začátku 17. století zabírala robota nejvýše tři dny v týdnu. Po válce třicetileté se však roboty zvětšovaly. Koncem 17. století si poddaní z obojích Heršpic i Bohunic stěžují, že proti dřívějšímu starobylému obyčeji jsou teď nuceni celý týden robotovat, dříve vozit a dokonce s dvěma pacholky a s dvojím spřežením, kdežto v jiných vsích obdělávají pole jen na jař s párem koní a mohou kromě toho s ostatním potahem také své vlastní pole zaset.[79]) Začátkem 18. století robotovali sedláci tři čtvrti roku 3 dny v týdnu a v letním období (od 24. 6.–28. 9.) 6 dnů v týdnu. Domkaři a podruzi robotovali 1 den v týdnu a v letním období 2 dny.[80]) Jaký byl stav robotních povinností i celkové zatížení poddaných na konci 18. století, nám zachytila urbariální fase z r. 1775.[81]) Ve vsi bylo 11 celoláníků, 10 čtvrtláníků, 24 domkařů a 6 bezzemků. Platy a roboty byly rozděleny takto:

Velikost gruntu	Platy vrchnosti						
	na sv. Jiří a Václava zl. kr.	z činžovních polí v těchže termínech zl. kr.	z řeky	obnova rady kr.	z prázdné bečky zl. kr.	z rybníka kr.	o vánocích zl. kr.
Celolán	3 34	3 36	57	15	1 8	24	1 33
Čtvrtlán	— 54	— 54	57	15	— 17	24	— 23
Domkař	roční plat z domu 12 zl.						

	Naturální dávky						Robota		Kontribuce
				pšenice	žito	oves	počet dnů v týdnu		
	slepice kusů	kuřata kusů	vejce kusů	snopů			24. 6.— —28. 9.	ostatní část roku	(průměr) zl. kr.
Celolán	2	2	17	40	40	40	6 s 2 koňmi	3 s 2 koňmi	33
Čtvrtlán	2	12	—	—	30	30	a) 2 s 2 koňmi b) 2 — 2 osoby c) 6 — 1 osoba	3 pěší 1 osoba	11
Domkař	—	—	—	—	—	—	1 — 1 osoba	po celý rok	2

[72]) KA, IV N. Ober — Unter Gerspic, žádosti poddaných z let 1666—1750.
[73]) KA, protokoly z let 1670—1706, str. 46: Obergerspicenses obligaverunt se et promiserunt qoud deinceps decimas dare velint ex agris, ex quibus a multis annis non dederunt.
[74]) Cit. pramen, str. 204, 233 a 266. Kontribuce nebyla řádně placena a tak r. 1724 byly H. Heršpice dlužny 600 zl.
[75]) KA, protokoly z let 1670—1706, str. 234, 236, 237, 241, 247, 248, *Tenora,* Statek I, str. 198.
[76]) KA, cit. pramen str. 280.
[77]) *Tenora,* Statek I, str. 174.
[78]) Týž, uv. sp. str. 192.
[79]) KA IV N. *Tenora,* Statek I, str. 264.
[80]) AMB, Gruntovní kniha Hor. Heršpic č. 7434.
[81]) SAB, D 5 55/B

Mezi 11 celoláníky nacházíme nájemce Maxmiliána Wachtera z Brna, který místo roboty platil vrchnosti 30 zl. ročně. Na selském gruntě si chtěl zřídit výčep piva a vína.[82])

Do konce 18. století sociální diferenciace opět pokročila. Obyvatelstvo Horních Heršpic se nám rozpadá do čtyř skupin: bohatí sedláci, střední rolníci, domkaři s podruhy a čeleď. Bohatí sedláci skupovali půdu i domky, mohli se věnovat svému hospodářství, neboť na robotu posílali místo sebe své čeledíny a děvečky. Vykořisťování této sociálně nejslabší skupiny venkovského obyvatelstva bylo největší. Jejich počet není zachycen v katastrech, a proto sociální profil vesnice sestavený na základě výkazu jednotlivých katastrů je poněkud zkreslen. R. 1746 bylo v Horních Heršpicích na 21 selských gruntech 34 čeledínů a děveček. Počet obyvatelstva v r. 1746 činil 236 osob, tvořila tedy čeleď skoro 15 % obyvatelstva. Čeleď spolu s podruhy a domkáři vytvářela vesnickou chudinu, která stále vzrůstala. Na základě jednotlivých katastrů[83]) vypadal sociální vývoj Horních Heršpic takto:

Katastr	2 lány %	1 lán %	1/2 lán %	1/4 lán %	domkaři % podruzi	Počet osedlých
Lánský rejstřík	2 — 10	8 — 40	10 — 50	—	—	20
Rektifikační akta	—	11 — 23	—	10 — 21	15 — 31 12 — 25	48
Tereziánský	—	11 — 30,5	—	10 — 27,7	15 — 41,8	36 (bez podruhů)
Urbariální fase	—	11 — 18,7	—	10 — 17	31 — 52,5 7 bezzemků 11,8	59
Josefinský	—	11 — 18		10 — 16,4	35 — 57,3 5 bezzemků 8,3	61
Matrika výnosu pozemkového	—	11 — 15,9	—	10 — 14,5	48 — 69,6	69
Vceňovací operát	—	4 — 4,7	12 — 14,2	10 — 11,9	58 — 69,2	84
Stabilní	—	4 — 4,7	12 — 14,2	10 — 11,9	58 — 69,2	84

Mezi příslušníky obce, jak jsme poznali, nebylo rovnosti, i když všichni patřili ke třídě poddaných. Teprve s nástupem kapitalistických výrobních vztahů vede sociálně diferencovaná společnost na vesnici také k diferenciaci třídní.

[82]) AMB, Stará registratura 23 B 178.
[83]) SAB, Moravské katastry, L 164, R 184, D 142, T 252/2, U 55/B, J 1126, M 266/B.

S otevřenou formou třídního boje se setkáváme v r. 1742, kdy celé brněnské okolí odmítlo robotovat. Poddaní využili těžkostí, které nastaly za války s Pruskem. Vrchnost poddané varovala a v dubnu 1742 zakročil dokonce i krajský úřad. Vyzýval poddané k poslušnosti a velice se pohoršoval nad tím, že se poddaní proti své vrchnosti „odporní projevují, panských úředníků neposlouchají a což největší jest, že nechtějí robot vykonávat". Odpor poddaných byl zlomen a nezbývalo jim nic jiného než se vrátit opět k poslušnosti.[84])

Ke změně robotních povinností došlo po velkých selských povstáních v r. 1775. Nově vydaný robotní patent stanovil robotu podle hospodářské síly a robotní způsobilosti poddaných. Dalším krokem k odstranění nepříjemné tíže robotní byla přeměna roboty na peněžité dávky ročně splácené. Horní Heršpice měly podle Raabova systému splácet za roboty 519 zl. ročně.[85]) Nový systém byl příznivý i pro vrchnost. Feudální renta tak nabývá převážně peněžní formy. Hornoheršpičtí byli jakýmsi vzorem, jak se má řešit otázka reluice robotní, protože se některé okolní obce hlásily se žádostmi, aby jako Hor. Heršpicím tak také jim byly roboty přepočítány.[86]) Aboliční smlouva s Horními Heršpicemi byla uzavřena 23. prosince 1784 a výši peněžní renty vystihuje tato tabulka:[87])

Roční robot. povinnosti		Držitelé pozemků	Hotových peněz	Různé práce			V penězích zl. kr.	Úhrnem zl. kr.
potah	pěšky		zl. kr.	dovoz dříví (fůra 30 kr.) počet fůr	čištění řeky fůra 24 kr. za den počet dnů	čištění řeky a stavba mostu à 10 kr. za den počet dnů		
dní								
156	26	1 sedlák	32 —	2	4	—	2 36	34 36
1404	234	9 sedláků	288 —	18	36	—	23 24	311 24
	156	1 čtvrtláník	13 —	—	—	4	40	13 40
	1404	9 čtvrtláník	117 —	—	—	36	6 —	123 —
	26	1 domkař	2 36	—	—	—	— —	2 36
	546	21 domkařů	54 36	—	—	—	— —	54 36
	13	1 domkař	1 30	—	—	—	— —	1 30
	91	7 domkařů	10 30	—	—	—	— —	10 30
1560	2496	50 osedlých	519 12	20	40	40	32 40	551 52

[84]) Srv. Tenora, Statek I, str. 278.
[85]) Týž, tamtéž II, str. 84.
[86]) Čáda, Brněnská předměstí, str. 34.
[87]) Viz Tenora, Statek II, str. 84.

Ještě před robotní abolicí – v r. 1750 – přichází vrchnost s myšlenkou jednotlivé grunty prodávat. Vrchnost tak chtěla získat zdroj nových příjmů a zbavit se i starostí s hospodařením, zvláště na svých dvorech, které čím dál tím více se stávaly nerentabilní. Pochopitelně, neboť produktivita robotnické práce byla nízká a robotníci dávali najevo odpor proti tomuto vykořisťování. Tak si stěžoval kapitulní hejtman, že pacholci z Horních Heršpic neposlouchají, jemu nadávají a dokonce i bitím vyhrožují. Takovou „drzou a rebelantskou čeládku" si mají sedláci doma nechat, že nadělá více škody než užitku. Konečně, že na roboty přicházeli malí hoši, kteří nemohli ani koně ani pluh zvládnout. Z těchto ekonomických kořenů nutno chápat všechny snahy a reformní návrhy na řešení poddanské otázky, směřující k rozdělení dvorů a přeměně robot v platy. Námezdní práce byla mnohem produktivnější, představující nové výrobní vztahy, jejichž předpokladem bylo svobodná pracovní síla.

Podle kupních smluv mezi vrchností a gruntovníky byly grunty oceněny a splátky rozvrženy na 40 roků takto:[88])

Grunt	Cena zl. kr.	Roční splátka zl. kr.	Počet gruntovníků	Celkový příjem vrchnosti
Celolán	600 —	15 —	11	6600 zl.
Čtvrtlán	150 —	3 45	10	1500 zl.
Domkař	40 —	1 —	14	560 zl.
			Celkem	8660 zl.

Kupní smlouvy z r. 1750 doplněné dalšími zprávami[89]) nám umožňují nahlédnout do života vesnice před 200 lety. Ocitneme se v docela malé vesničce, kde domky z nepálených cihel jsou většinou pokryty doškami a jen 4 z nich se pyšní červenou střechou z tašek.[90]) Uprostřed návsi – v té době ještě bez silnice – stála dřevěná zvonička. K selským stavením celoláníků i čtvrtláníků se připínaly stáje, kolny, sklepy a stodoly, oddělující dvůr od zahrady. Zemědělské nářadí na většině gruntů tvořily: 1 vůz, 1 pluh, 1 brány, 1 saně a koňské postroje. Jen nájemce Maxmilián Wachter měl 2 vozy a 2 pluhy. Stav zvířectva nám nejlépe vynikne z této tabulky:

[88]) AMB, Gruntovní kniha Hor. Herpic, rkp. č. 7434. Srv. též Tenora, Statek I, str. 233.

[89]) SAB, Vceňovací operát D 8 č. 1780.

[90]) Slamou kryté domy byly často postiženy zhoubnými požáry. Velké škody vznikly v r. 1809, kdy skoro celá vesnice vyhořela (53 domů a 7 stodol). Vedle požárů trpívaly Heršpice též záplavami. Zvláště velká pohroma byla r. 1775, kdy Komárov a obojí Heršpice byly pod vodou a mnoho domů bylo demolováno. Obyvatelé z těchto vsí utíkali do Brna.

Rok	Gruntovník	Počet	Koně	Krávy	Ovce	Vepři	Prasnice	Husy	Slepice	Pozn.
1750	celoláník	1	4	4	—	—	3	—	—	
	celoláník	10	2	1	4	1	—	1	4	Jan Toscinen měl 4 krávy
	čtvrtláník	10	1	1	4	1	—	1	5	
	celkem	21	34	27	80	20	3	20	90	
1824	na 26 gruntech		57	770 18 jalovic 1 býk	60	120	16	?	?	

V Kupní smlouvě si vrchnost vyhrazovala celou řadu výhod než bude celý grunt zaplacen. Bylo to především právo předkupní, placení všech vrchnostenských dávek, vykonávání roboty atd. Neméně zajímavé bylo ustanovení, aby kupující vedl křesťanský život, nepřechovával žádné podezřelé knihy neb osoby a své děti i čeleď aby vedl k bázni boží, a to pod trestem ztráty gruntu. Mezi poddanými však nebylo pro tuto vrchnostenskou akci nálady. Ale i sama vrchnost stěží přivykala novým poměrům a nedodržovala sjednané smlouvy a patenty. I po robotní abolici nutila domkaře z obojích Heršpic k robotám. V červnu 1816 nařídil vrchnostenský správce Fr. Schmuck, že musí domkaři robotovat 26 dnů ročně. Proti tomu se domkaři postavili, ohrazujíce se, že od r. 1785 až do r. 1811 docela žádnou robotu nekonali. Svoji stížnost předložili krajskému úřadu, který kapitule vytkl tento postup s poznámkou, že se tu nejedná o věc politickou, ale soudní. Když pak v následujícím roce 1817 byly roboty na domkařích znovu vymáhány, obrátili se na fiskální úřad, bráníce se, že kromě domku nemají ani kouska půdy a musí sebe i své rodiny živit jen nádenickou prací.[91]) Každý den, který by vrchnosti věnovali, by museli se svými rodinami hladovět. Fiskální úřad se domkařů zastal. Kapitule dopsal, že může poddané vyzvat k práci, chtějí-li však sami a jsou-li spokojeni s platem od vrchnosti nabízeným. Leč vrchnost nutila k robotám dále, celý spor se protahoval a přišel až k zemskému soudu, který rozhodl opět proti kapitule. Také c. k. moravsko-slezský apelační soud dekretem z 29. prosince 1825 odmítl žalobu kapituly, že z aboliční smlouvy nevyplývá důkaz, že by domkaři z obojích Heršpic byli povinni k robotě za ceny robotního patentu. Vrchnost tedy nedokázala, že domkaři jsou povinni robotovat. V průběhu sporu vrchnost donutila domkaře pracovat u dvora v Podolí

[91]) V r. 1815 se platilo za 1 den nádenické práce 25 kr. Kapitulní vrchnost však platila jen 7, někdy 10 a nejvíce 15 kr.

a vrchnostenští úředníci s nimi velmi špatně zacházeli. Bili je, do prsou strkali a do obličeje plivali.[92]) V boji proti vrchnosti tu stáli poddaní obou národností v jedné frontě. Poslední pouta feudalismu padala, rodil se nový společenský řád. Skončila skoro 500 roků trvající vláda kapitulní vrchnosti nad poddanými vesnice. Feudální vykořisťování skončilo, vlády se ujímá nová společenská třída – buržoasie, s níž nastupuje i nová forma vykořisťování.

Čím více pronikala do zemědělství zbožní výroba, tím více postupovala majetková nerovnost rolníků. Proto pochopitelně bylo jejich snahou dodat co nejvíce zboží pro trh. Dobrým odbytištěm byly týdenní trhy brněnské, kde hornoheršpičtí prodávali hlavně zeleninu, ovoce, drůbež a obilí. Základem zemědělské produkce byla půda. Proto na závěr feudálního období připojuji ještě pohled na hornoheršpický katastr. Lánová visitace napočítala 188 kusů polí o 545 měřicích 1. třídy. Rektifikační akta a podobně i další katastry vykazují $1279\frac{1}{2}$ měřic plí, $107\frac{3}{8}$ měřic zahrad, $118\frac{1}{2}$ měřic pastvin a sklizeň sena $53\frac{1}{4}$ dvouspřežních fůr.[93]) Podle vceňovacího operátu byla pole rozdělena do tří bonitních tříd. V 1. třídě bylo 456 jiter, 529 sátů, ve 2. třídě 172 jiter, 483 sáhů a ve 3. třídě 13 jiter, 803 sáhů. Louky byly rozděleny do dvou bonitních tříd. V 1. třídě bylo 18 jiter, 247 sáhů a ve 2. třídě 50 jiter, 741 sáhů. V hornoheršpickém katastru měly pozemky též církevní ústavy ze Starého Brna a poddaní ze sousedních obcí (ozn. jako přespolní). Rozdělení katastru a výnos polí, luk i zahrad dle rektifikačních akt byl oceněn takto:

Držitel	Pole 1 měřice 1 zl. 6 kr. měřic achtlů	Zahrady 1 měřice à 1 zl. 6 kr. měřic achtlů	Louky počet fůr à 1 zl. 20 kr. à $26\frac{2}{3}$ kr.	Pastviny à 11 kr. m. acht.	Pastviny à $3\frac{1}{3}$ kr. m. a	Šenk vína počet sudů 1 zl.	Celkem zl. kr. d.	
Klášter sv. Anny na St. Brně	79 —	—	—	—		—	8654—	
Klášter Králové na St. Brně	133 28	—	—	—		—	146342	
Poddaní	996 38	98 2	5134 —	—		—	1096— — 108 4 2 69— —	pole zahrady seno zl. kr. d. 127342
Obec	18 a 22 kr.	2 a 22 kr.	— 112	108 6	9 6	4	3231 4	
Přespolní	53 8	7 1	— —	—	—	—	66 8 1	

[92]) KA, IV K, Tenora, Statek II, str. 170—174.
[93]) Louky byly tehdy u Svratky, jejíž břehy nebyly ještě zregulovány. Regulace byla provedena r. 1850.

Průměrný roční výnos na celolánu byl koncem 18. století 362 zl. a na čtvrtlánu 112 zl. Čistý výnos však byl mnohem menší, neboť všechno obilí nemohl hospodář pochopitelně prodat na trhu. Značnou část spotřeboval na osev, pro svoji rodinu a na výkrm zvířat. U pšenice a žita se procento prodeje z celkové sklizně pohybuje mezi 15–20. Závislost rolníka na trhu nám nejlépe vynikne u malých gruntů, kde pro trh zbývalo velmi málo a tím nemohl střední rolník udržet krok s bohatými sedláky.

V této kapitole jsme sledovali život vesnice po dobu více než tři století. Na počátku 17. století čítaly Horní Heršpice 26 osedlých a v polovině stol. 19. měly 80 domů s 381 obyvateli. Zatím co začátkem 17. století se všichni obyvatelé vesnice zaměstnávali zemědělstvím, pracovala v polovici 19. století v zemědělství už jen čtvrtina obyvatelstva, kdežto zbývající tři čtvrtiny se živili převážně nádenickou prací a jen malá část řemeslem. Také sociální diferenciace vesnice se v průběhu feudalismu neustále prohlubovala.

Právní postavení obyvatel bylo zcela závislé na vrchnosti. Poddaní byli nevolníky, kteří bez souhlasu vrchnosti nesměli nic podniknout.

Feudální renta v Horních Heršpicích měla ve všech svých formách stále vzestupnou tendenci. Vykořisťování poddaných nabývalo nových forem. Zvláště robotní povinnosti, stanovené na počátku 17. stol. jen neurčitě „robotami všelijakými ať koňskými nebo pěšími jsou povinni" byly stále tíživější a zabíraly koncem 18. stol. v době nejdůležitějších polních prací až celý týden.

Avšak ani v Hor. Heršpicích nepřihlíželi poddaní trpně ke svému vykořisťování. Setkali jsme se tu jak s individuálním odporem, tak i s kolektivní formou třídního boje, kdy celá ves odmítla robotovat.

Počátky likvidace feudálního vlastnictví půdy mají v Hor. Heršpicích své kořeny již v polovici 18. století, kdy vrchnost přišla s myšlenkou grunty prodávat, čímž se zříkala svrchovaných vlastnických práv na půdu. Uplynulo však skoro ještě celé století, než feudální vlastnictví půdy vzalo definitivně za své.

(Pokračování.)

Jindřich Šilhan

ŠPITÁLSKÁ PAPÍRNA NA STARÉM BRNĚ

Moravské papírny v 17. století a snahy o zřízení papírny v Brně

Třicetiletá válka zasáhla velmi rušivě do papírenského podnikání na Moravě. Z desíti papíren, které zatím z doby předbělohorské známe, jich aspoň pět, tedy plná polovice, přestalo pracovat pod vlivem válečných událostí v druhé čtvrtině sedmnáctého století. Byly mezi nimi papírny nejstarší a nejvýznamnější, olomoucká, brněnská a litovelská, další dvě byly sice mladší, sovinecká a rýmařovská, sovinecká však měla široký okruh odběratelů. V dvacátých letech je pustá také papírna v Beranově, zanikla však pravděpodobně již na počátku sedmnáctého století. Spotřeba papíru u všech úřadů, ať zemských, městských či patrimoniálních, neustále rostla, proto vznikly i během války nové podniky, a to ve Starém Městě pod Sněžníkem, v Dalečíně a v Horní Dlouhé Loučce. Se starými papírnami v Šumperku, Bolíkově, Velkých Losinách a Třebíči máme tedy koncem třicetileté války na Moravě jen sedm papíren. Je pochopitelné, že nestačí zásobit dostatečně ani vnitřní trh a tak po uklidnění poměrů v zemi vznikla řada nových papíren, hlavně v šedesátých letech. Jsou to papírny ve Žďáře, v Alexovicích, u Klášterního Hradiska, ve Lhotě Rapotině, v Doubravníku, ve Frýdlantě nad Ostravicí a v Rožnově.[1]) Ve vzniku těchto papíren je třeba vidět nejen trvající nedostatek papíru, nýbrž i touhu po podnikatelském zisku. Po válce hledají vrchnosti nové zdroje příjmů a papírenské podnikání slibuje zisk, ne sice veliký, za to však celkem pravidelný, a proto vrchnosti, pokud mají vhodné místo pro vybudování papírny,[2]) neváhají vzít na sebe potřebné investice. V době předbělohorské jsou majiteli papíren feudálové, města a jednotlivci přibližně stejným dílem. Vrchnostem, ať světským či církevním, patří papírna brněnská, beranovská, bolíkovská a zpočátku i velkolosínská, jejíž příslušnost k dominikálu je doložena v době kolem 1600.[3]) Městským podnikem jsou papírny v Olomouci a Litovli, k nim koncem šestnáctého století přibyla papírna šumperská, převzatá ze soukromých rukou. V Třebíči, Sovinci a Rýmařově jde o podniky soukromé, pod purkrechtem. Tento poměr se po válce podstatně změnil. Papírny ve Starém Městě a v Horní Dlouhé Loučce jsou sice dle všeho soukromé, ale Dalečín a všechny papírny, vzniklé v třetí čtvrti 17. století, jsou majetkem feudálů.

[1]) Výčet papíren podávám ve VVM XIV, 199.
[2]) R. 1701 hledal na žádost Kounicovu na jeho panstvích Slavkov a Uherský Brod dlouholoučský papírník Jakub Weiss, St. a Brno, F 11, IV 32.
[3]) SAJ, gr. kn. Vel. Losin.

Do rukou vrchnostenských přešla v té době i papírna třebíčská, takže kolem roku 1670 je vrchnostenským majetkem deset papíren, tři jsou soukromé a jen jediná – Šumperk – městská. Toto vysoké procento vrchnostenských papíren – skoro čtyři pětiny – svědčí, že i na tomto poli hledá feudál pro sebe příjem. Ke zřízení papírny nestačil ovšem pouhý zájem vrchnosti, bylo třeba jej spojit se zájmem mistra papírníka, jenž jako nájemce papírny je vlastním výrobcem. Je nasnadě, že někdy větší zájem na zřízení papírny měl právě mistr papírník a že se snažil vyvolat stejný zájem u feudála, hledal investora. Zřízení papírny vyžadovalo poměrně značných investic a tak velkou hotovost obyčejně papírník neměl nebo aspoň nehodlal tolik investovat, jsa si vědom risika. Bylo pro něho výhodnější najít někoho, ať už feudála nebo městskou radu, kdo by byl ochoten investovat do papírny. Tato snaha papírníkova se nám jasně projeví právě při pokusech o zřízení papírny v Brně, u jiných papíren obyčejně neznáme průběh jednání a nemůžeme říci, do jaké míry se při tom uplatnil zájem mistra papírníka. Jeho zájem se však dá tušit tam, kde na nové papírně je nájemcem syn nebo zeť některého papírníka z okolí. Projevem tohoto sepjetí zájmů papírníkových a vrchnostenských je, že i další papírny, vzniklé na Moravě v poslední čtvrti sedmnáctého a počátkem osmnáctého století, jsou dominikálními podniky. Výjimku tvoří jen dvě papírny, jež vznikly jako soukromé, kde tedy výrobce je zároveň investorem. Jsou to obě papírny na Starém Brně. V této době byly sice obnoveny i městské papírny v Litovli a Olomouci, při nich je však vztah mezi výrobcem a magistrátem jakožto investorem stejný jako u papíren dominikálních. A že se při obnově těchto papíren uplatnil spíš zájem papírníka, dá se tušit z okolnosti, že prvými nájemci na těchto městských podnicích jsou dva bratři z nejvýznamnější rodiny papírnické – Fetschkerové. Do okruhu jejich zájmů patří i Brno. Do třicetileté války pracovala v Brně augustiniánská papírna na Dornychu. Za švédského obležení zanikla a nebyla obnovena. Brno zůstalo v době, kdy získalo pro sebe titul hlavního města a stalo se sídlem zemských úřadů, bez papírny a zvýšená spotřeba papíru se kryla dovozem z venkovských podniků. Moravský tribunál zásobila hlavně papírna dalečínská, brněnský magistrát kupoval papír v Třebíči[4]) a od let sedmdesátých v nové papírně v České Dlouhé u Březové.

První zprávu o této „březovské" papírně máme z ledna 1667, prvým známým papírníkem na ní je Tobiáš Fetschker. Jeho otec Kašpar Fetschker byl od roku 1635 papírníkem ve Starém Městě pod Sněžníkem, zůstalo po něm pět synů a z nich čtyři byli rovněž papírníky: Kašpar, Tobiáš, Martin a Jáchym. Kašpar se nakonec usadil na obnovené papírně litovelské, Tobiáš je roku 1669 již papírníkem v České Dlouhé, u něho je i matka a jeho bratři Martin a Jáchym, pokud ovšem nejsou na vandru.[5]) Papír z díly tohoto Tobiáše Fetschkera, značený martinickým dvojlistem s hvězdou a v kontramarce písmeny TF, vyniká bělostí a je jedním z našich nejlepších papírů. Městská rada brněnská, která si 1651 stěžovala na špatný papír,[6]) byla jistě s „březovským" papírem spokojena.

Z obchodních styků mezi Březovou a Brnem vyrostla myšlenka na postavení pa-

[4]) *Schramm*, Neue urkundl. Beiträge zur Gesch. der Stadt Brünn, ZVGDMS I, str. 78.
[5]) SAB, E 67, č. 2291, str. 35, 63, SAJ, M 2118. V Dlouhé Loučce byl Kašpar 1659, 1675, 1677 — SAJ, M 1813, pro Litovel SAJ, M 977 a Pinkava: Papiermühle in Littau, rkp. v Litovli. Tobiášův sňatek 1660, SAJ, M 2127, Zuman v ČSPS 1949, str. 227 ss má o České Dlouhé málo zpráv.
[6]) MAB, AP 3, str. 587, 588.

pírny v Brně. Myšlenkou tou se obíral další z bratří Fetschkerů, Martin, který byl tehdy tovaryšem u bratra v České Dlouhé. Zatoužil po samostatnosti, chtěl být papírníkem v Brně. A proto hledal investora, aby se snadnější cestou dostal k cíli. Na jaře 1672 si prohlédl Martin Fetschker Brno a když se mu zamlouvalo místo u Házova mlýna, snažil se pro stavbu papírny získat brněnský magistrát. Memoriálem z 27. 3. 1672 upozornil, že se i v Brně dá postavit dobrá papírna poměrně malým nákladem, vybídl městskou radu, aby ji u Házova mlýna postavila a nabídl své služby při stavbě a jako příští nájemce. O sobě udal, že je rodák ze Starého Města a že po vyučení u otce pracoval v různých papírnách. Jako tovaryš je Martin Fetschker mimo Staré Město a Březovou doložen v Horní Dlouhé Loučce.[7]) Jeho žádost nevyvolala zájem brněnských radních a tak odpověděli Fetschkerovi, že nemají v úmyslu zřizovat papírnu. Prvý neúspěch Martina neodradil, počkal přes rok a v červnu 1673 se znovu obrátil na magistrát, o své dřívější žádosti však takticky pomlčel. Lichotí, že při hlavním městě, jež je světoznámé, by se snadno dala zřídit papírna, která by byla k užitku a slávě města. Jako vhodné místo udává tentokrát Hutterův rybník a na doklad své způsobilosti uvádí, že několik let vandroval a že vedl dílnu své matky-vdovy na martinickém panství.[8]) Ale ani tentokrát nepochodil, městská rada zůstala při dřívějším rozhodnutí, jen poznamenala, že si Fetschker může papírnu postavit svým nákladem. Brno Martina natolik lákalo, že se skutečně odhodlal jít za svým plánem i touto těžší cestou. Papírnu chtěl zřídit z prachárny, kde se tehdy nepracovalo, požádal v srpnu 1673 písemně o přenechání tohoto objektu, ale magistrát s přenecháním prachárny nesouhlasil. Fetschker se nakonec rozhodl pro místo u Hutterova rybníku a páni radní mu je přislíbili za roční plat 20 zl.[9])

Fetschker však tam papírnu přece jen nepostavil. Zdá se, že zaklepal jinde a našel víc ochoty anebo méně opatrnosti – u brněnských jesuitů. Postavili mu na jaře 1674 papírnu ze stájí a čeledníku při komínském mlýně a 15. 3. 1674 s ním uzavřeli smlouvu na deset let. Pro papírníka byla smlouva výhodná. Jako nájemné měl platit ročně 60 zl. a měl dodávat 12 rysů papíru ve třech druzích. Plsť a formy si měl obstarat sám, kolej zato měla hradit ostatní výdaje a měla provádět potřebné opravy. Papírník mohl si na kolejní pící chovat dva kusy hovězího dobytka a mohl si v jundrovských lesích na vykázané ploše nadělat potřebné dřevo k topení. Naproti tomu se papírník zavázal, že na každém rysu, bude-li kolej potřebovat papír, sleví 15 krejcarů a že za každý centnýř hadrů, dodaných z koleje, dá 3 rysy poštovního papíru. Protože však Martin Fetschker vložil do stavby svých peněz 200 zlatých, neměl po dva roky platit vůbec nic a potom jen poloviční nájemné, dokud se tímto způsobem nesplatí jeho pohledávka.[10])

Při zmínce o smlouvě s papírníkem si povzdechl ve svém Diariu jesuitský rektor, že teprve budoucnost ukáže, zda bude z papírny nějaký užitek, a že před stavbou počítal „kterýsi dobrý hospodář" s nákladem asi 400 zlatých a zatím stálo zřízení papírny víc než 1300 zl. Budoucnost dala rektorovu pesimismu za pravdu. Za čtyři roky si poznamenal, že papírník začal čileji pracovat, jen aby v horlivosti vytrval. Ale Martin Fetschker smluvených deset let v Komíně nevydržel, 1683 je

[7]) MAB, AP 24, rol. 414+421. V Loučce 1669, SAJ, M 1813, křty 16. 1.
[8]) Tamže, fol. 419—420. Papírnu v Březové vedl bratr Tobiáš.
[9]) Tamže, fol. 415—418, dále rkp. 1296, str. 296, 301.
[10]) SAB, E 25, č. 226.

již nájemcem v Doubravníku a odtud přešel na obnovenou papírnu v Olomouci. Komínskou papírnu převzal jeho mladší bratr Jáchym, vedl ji do 1690, po něm byl dva roky nájemcem Josef Černý-Schwarz, rodák z brněnské Nové ulice, koncem roku 1692 papírna zanikla a později z ní udělali obytné stavení a stáje.[11])

Zřízením komínské papírny nezapadl plán Martina Fetschkera, jen se oddálil: k plánu se vrátil zmíněný mladší bratr Jáchym. Jáchym pokračuje tam, kde přestává Martin: přebírá po něm Komín, potom Doubravník, převzal po něm i plán na zřízení papírny v Brně, ba převzal i místo, které měl kdysi vyhlédnuté Martin: prachárnu a její okolí. Když byl první rok papírníkem v Doubravníku, obrátil se 11. 8. 1691 na brněnský magistrát se žádostí, aby mu u prachárny přenechali místo na stavbu papírny a nabídl za ně roční činži 10 zl., kdyby však město chtělo papírnu zbudovat svým nákladem, nabízel 60 zl. nájmu. Městská rada souhlasila s místem i s nabízenou činží a komise, která prohlédla místo, navrhla emfyteutický prodej místa a práva na vodu z mlýnského náhonu. V důsledku toho požádal Jáchym Fetschker, aby se mu na splátky prodal pozemek 18 krát 18 sáhů a aby mu k tomu pronajali i sousední pastvinu. Zároveň žádal o udělení měšťanského práva zdarma nebo jen za mírný poplatek. Protože však v té době došlo ke změně v úřadě královského rychtáře, byla záležitost papírny odložena,[12]) Fetschker zůstal v Doubravníku a ozval se znovu až koncem roku 1696. Situace byla tehdy příznivější, městská rada nebyla zásadně proti stavbě papírny. V této ochotě městské rady se nejspíš obráží úsilí vládních míst o rozvoj výroby a živností v duchu merkantilistických zásad. Když radní Prandt přednesl v sezení rady, že by se chtěl v Brně usadit papírník, kdyby město postavilo papírnu, jmenoval magistrát komisi a pověřil ji obhlídkou místa a jednáním s papírníkem. Ale dobrozdání komise znělo nepříznivě: veliké investice a při tom prosperita podniku ohrožena nedostatkem vody. Jednání bylo zprvu jen ústní, když však městská rada nechtěla vzít na sebe stavbu papírny, žádal Fetschker, aby mu dali písemně, že může stavět svým nákladem, a aby se písemně vyjádřili, na jak dlouho jej v tom případě osvobodí od činže.[13]) Se strany magistrátu byl pověřen jednáním s papírníkem kamrmistr a ten 19. srpna 1697 informoval radu o požadavcích Fetschkerových: osvobození od platu na 6 let a pak roční plat 40 zl. Během jednání došlo ještě k ústupkům se strany papírníkovy a v říjnu předložil kamrmistr ke schválení předběžnou dohodu. Její obsah byl: papírnu postaví Fetschker svým nákladem a bude jeho dědičným majetkem, prachárnu město přeloží, papírník bude platit ročně 40 zl. a dodávat balík papíru pro městskou kancelář. Osvobození od činže dostane na 4 roky, bude však během této doby jako náhradu za ušlý zisk z prachárny dávat 6 zlatých a 2 rysy papíru. Tyto podmínky magistrát schválil, dal pokyn kanceláři, aby se sepsala smlouva, jen se do ní mělo vložit jako povinnost papírníkova, že bude užívat městského znaku jako průsvitky na všech druzích papíru.[14])

Avšak právní nejistota, zda vyhlédnuté místo patří přímo městské radě anebo špitálu sv. Štěpána, zdržela vyhotovení smlouvy. Proto magistrát dal 4. listopadu

[11]) SAB, G 10, č. 838, fol. 2v, SAB, E 25, č. 232, fol. 4v. Martin při svém třetím sňatku veden 1700 jako papírník v Brně o tom, že vedl papírnu vdově po bratrovi, mluví sám v pozdější žádosti. Data dle matrik a dle SAB, G 10, č. 174, fol. 21 a 32.
[12]) MAB, AP 65, fol. 365+368, rkp. 1284, str. 9. Po Wagensteinovi byl jako nový královský rychtář představen 7. 2. 1692 městské radě Jan Ant. Schneller v. Lichtenau, rkp. 1284, str. 52.
[13]) Komise stanovena 5. 11. 1696, MAB, rkp. 1288, str. 457, 463, AP 76, fol. 319.
[14]) MAB, rkp. 1289, str. 488, 524, 581.

1697 Fetschkerovi jen písemné dovolení, že může se stavbou začít, vlastní smlouva že se vyhotoví po vyjasnění situace. Přes urgence kamrmistrovy, přes různá jednání a obavy, že i klášter starobrněnský hodlá uplatnit svá práva, zůstávala právní příslušnost stavebního místa nevyřešena. Tato nejistota se zračí ve dvou smlouvách s Fetschkerem, z nichž první, datovaná 22. 1. 1698 a schválená v radě 21. února, zní na špitál, druhá z 26. dubna, podepsaná obojí stranou, zní na městskou radu. Žádná z nich nenabyla platnosti. Na další naléhání kamrmistrovo se sešla 8. července nová komise a naznala, že pozemek patří pod jurisdikci špitální a že plat z papírny se má odvádět do špitální pokladny. S Fetschkerem se udělala nová smlouva, znějící zas na špitál, nemáme ji sice, byla však, jak ukazují špitální účty, datována se zpětnou platností, 26. dubna 1698. Dosavadnímu prachaři Gruberovi se vypověděl nájem prachárny, byla však o něco později postavena nová prachárna v blízkém okolí papírny a byla 27. 2. 1703 pronajata zas Gruberovi.[15])

Trvalo tedy víc než čtvrt století, než se uskutečnil plán papírníků Fetschkerů, než se roztočilo kolo v papírně brněnské. Byla to papírna soukromá a stála poblíž splavu, při počátku mlýnského náhonu na dnešní Rybářské ulici na Starém Brně. Její majitel, Jáchym Fetschker, syn papírníka ze Starého města, byl 1673 tovaryšem v Horní Dlouhé Loučce. 27. 8. 1682 je mistrem papírníkem v Komíně, je tam ještě 31. 3. 1682, krátce poté převzal po bratru Doubravník. Od dubna 1698 je papírníkem v Brně, ale jen na krátko.[16])

Papírna majetkem špitálu, nájemci na ní

Počátkem roku 1704 je Jáchym Fetschker mrtev. Zůstala po něm vdova, tři malé děti a předlužená papírna. Věřitelé se ovšem hned hlásí o své pohledávky, rukojmí se zas snaží zbavit se svých závazků.[17]) Vdova Fetschkerová, i když jí vede podnik její švagr Martin Fetschker – přece jen se mu splnilo přání být papírníkem v Brně[18]) – netroufá si papírnu udržet a chce ji prodat. Při smlouvě z r. 1698 však vymínil magistrát pro špitál sv. Štěpána předkupní právo. Abychom chápali všechna další jednání o papírnu, je si třeba uvědomit především poměr špitálu k městské radě. Špitál sv. Štěpána na Křenové byl zařízením městským, patřil městu Brnu a městská rada jej spravovala. Byl však, řečeno dnešní mluvou, samostatnou účetní jednotkou. K jeho správě ustanovovala rada obyčejně dvě osoby ze svého středu, tzv. Spitalverwaltere – správce špitálu. Ti vedli hlavně účty, o majetkových změnách se rozhodovalo v městské radě. Když pak 1725 bylo zřízeno hospodářské direktorium a převzalo správu městského jmění, procházely majetkové záležitosti špitálu i hospodářským direktoriem.[19])

Vdova Fetschkerová chtěla papírnu prodat. Žádala proto městskou radu o potřebný souhlas a posledního května 1704 urgovala vyřízení své žádosti. Souhlas

[15]) Tamže, str. 663, 677 a AP 76, fol. 320. Šlo o pozemek, který 1563 směnil špitál se starobrněnským občanem, MAB, SR—K 68. Tamže AP 95, č. 192, AP 76, fol. 321 + 323, AP 79, fol. 283 — 7, AP 92, c. 136, rkp. 1290, str. 109, 306, 427, 437, rkp. 877, fol. 4.
[16]) SAJ, M 1813, SAB, E 67, č. 390, E 67, č. 2465, str. 112, 129, 145.
[17]) MAB, AP 94, č. 212, 214, rkp. 1296, str. 175.
[18]) Martin Fetschker žádal 11. 2. 1706 o místo šenkýře u Nového dvoru, při tom udává, kde pracoval. — MAB, AP 99, č. 223.
[19]) K tomu: J. Dřímal, Archiv města Brna, str. 174, kde další literatura.

však nedostala, protože se magistrát rozhodl použít předkupního práva a převést papírnu v majetek špitálu. Fetschker totiž nesplatil dohodnutou činži, dlužil špitálu 80 zl. Koupí papírny se měla špitálu nejen zajistit tato pohledávka, nýbrž i získat nový zdroj příjmů. A tak městská rada nařídila špitálním správcům, aby s vdovou jednali o cenu papírny, papírnu aby převzali na úhradu své pohledávky a aby ze své pohledávky vdově něco slevili, protože činže byla poměrně vysoká. „Jednání s vdovou" dopadlo tak, že mlynáři jako odborníci odhadli hodnotu papírny na 150 zlatých, špitál se rozhodl převzít podnik ve 200 zlatých a z nezaplacené činže 80 zl. slevit vdově čtvrtinu, protože má „mnoho dluhů a tři malé děti".[20]) Fetschkerové se ovšem 200 zl. zdálo málo, žádala 29. 10. 1704 o přídavek, odvolávala se při tom na to, že už před rokem jí chtěl dát doubravnický papírník hotově 312 zlatých za papírnu a že podobné nabídky měla i od jiných, papírnu jim však nemohla prodat, jednak pro předkupní právo, reservované špitálu, jednak pro nové spory o vlastnické právo pozemku.[21]) Starobrněnský klášter totiž prokázal, že místo, na němž papírna stojí, je majetkem kláštera (directum dominium), špitál že má k tomuto místu jen užívací právo (dominium utile). Za užívání pozemku platil špitál do důchodů klášterských roční činži 1 zl. 25 kr. Zřízením papírny se ovšem zhodnotil pozemek a tak chtěl mít i klášter podíl na tomto vyšším výnosu. A když hodlal špitál převzít papírnu do svého majetku, po případě jejím zlepšením zhodnotit i místo, potřeboval k tomu souhlas od kláštera cisterciaček jakožto přímé vrchnosti. Toho využili na Starém Brně a žádali čtvrtinu činže, kterou bude špitál od nájemce dostávat. Radní Dechau jménem rady jednal s klášterem o příznivější řešení celé záležitosti. Výsledkem těchto jednání je smlouva ze 17. října 1704, jíž dostal svatoštěpánský špitál právo papírnu koupit, zlepšit, pronajmout nebo při zachování dalších podmínek i prodat, za to měl špitál na uznání klášterního vlastnického práva platit ročně 7 zlatých a dávat rys kancelářského a rys konceptního papíru. Přitom zůstal v platnosti původní plat 1 zl. 25 kr. Nový plat byl ovšem vázán na existenci papírny, kdyby se místo stalo někdy zas jen pouhým pozemkem, měl tento plat přestat. Podobná smlouva se udělala i o místo, kde stála prachárna.[22])

Po dohodě se starobrněnským klášterem se mohlo přikročit k vyřízení pohledávek, váznoucích na papírně, a k vlastnímu kupu. Podle rozkazu magistrátu podali špitální správci seznam věřitelů a jejich pořadí. Na prvním místě to byla nezaplacená mzda tovaryšova 30 zlatých, na druhém místě nesplacená činže pro špitál, po slevě ještě 60 zlatých. Na třetím místě uvedli pohledávku sirotků Schützovských, která činila s úroky 114 zl. Tyto pohledávky se měly jakožto přednostní zaplatit z kupní ceny 200 zl., sirotkům Schützovským se 4 zl. nedostaly. Zkrátka vyšli ostatní věřitelé, dědici Kašpara Bergmana z Doubravníka se svými 100 zl., Martin Katzauer z Doubravníka s 59 zl., obchodník plátnem Jakub Specht s 25 zl., Jan Adam Happl s 20 zl. a vdova Maria Alžběta Sinapiová, majitelka knihtiskárny, se svou pohledávkou 22 zl. 12 kr. Kupní cenu složil špitál 4. 1. 1705 u rychtáře na Křenové ulici, aby z toho splatili první tři položky.[23]) Během jednání o převzetí

[20]) MAB, AP 94, č. 213, rkp. 1296, str. 251, rkp. 886, fol. 3.
[21]) Jde asi o papírníka Pavla Kováře, jenž je v Doubravníku v letech 1700—1703, SAB, E 67, č. 2465, str. 186, 211, 216, 221. Žádost presentována 29. 12. 1704, MAB, AP 95, č. 299, a rkp. 1296, str. 453—454.
[22]) MAB, AP 95, č. 189, rkp. 7257, fol. 283, rkp. 1296, str. 391, 407, 418b.
[23]) MAB, AP 95, č. 301, a SS: SHS 20.

papírny nezapomněl magistrát na papírníka-nájemce. V říjnu 1704 se sice hlásil papírník Pavel Smetan, tehdy soused na Starém Brně – pravděpodobně onen tovaryš výše zmíněný – a chtěl papírnu koupit. Městská rada jej odmítla, nehodil se jí ani jako nájemce, protože byl starobrněnským poddaným a to mohlo vést ke komplikacím ve vztazích mezi magistrátem a klášterem. Hlavním důvodem odmítnutí ovšem bylo, že už nájemce měli – v téže době uzavřel špitál smlouvu s Janem Jindřichem Feldou. Měl z papírny platit ročně 60 zlatých, čtvrtletně předem, na konci roku pak odvést 5 rysů kancelářského a 5 rysů konceptního papíru. Špitál se zavázal provést potřebné opravy jak na papírně tak na obytné budově a také je provedl: už v lednu 1705 dělali tesaři v židlochovických lesích nový velký hřídel pro papírnu a na jaře byly provedeny ostatní práce a doplněno zařízení.[24])

První nájemce pocházel z papírnické rodiny, jeho otec Erhard Felda býval papírníkem v Červené Řečici.[25]) Jako tovaryš se Jan Jindřich Felda oženil 1703 v Třebíči s dcerou tamějšího mistra papírnka Kristiána Wendebauma. Na špitálské papírně zůstal do podzimu roku 1712. O dalším jeho životě nemám zatím zpráv, jen brněnský obchodník papírem jej 1723 nazývá bývalým papírníkem v Třebíči,[26]) vrátil se tedy asi k tchánovi do Třebíče.

Pravidelné placení činže nasvědčuje, že hospodářská situace Feldova byla dobrá a že ji neohrozilo ani vybudování druhé papírny na Starém Brně. Pavel Smetan, o němž už byla zmínka, dle všeho bratr litovelského papírníka Jana Jiřího Smetana a tedy zpřízněný s Fetschkery, koupil 1703 po svém tchánu Matěji Petrlovi dům na Starém Brně vedle vrchnostenského pivovaru.[27]) Když se mu nepodařilo získat papírnu Fetschkerovu, prodal domek a koupil 14. 1. 1706 za 360 zl. svobodný dům, stojící rovněž na Rybářské ulici, pozdější č. 37, a zřídil tam papírnu. Starobrněnský klášter mu pustil vodu ze sádek a poskytl různou pomoc, Smetan se zavázal k roční činži 18 zlatých. I když lze tušit ve vybudování této druhé starobrněnské papírny určitý vzdor proti papírně špitální, jak se strany Smetanovy tak se strany kláštera, nijak se tím nezmenšily Feldovy odbytové možnosti. Nebezpečí spočívalo spíš v nedostatku surovin, tj. hadrů. Nedorozumění, které měl Felda s Pavlem Happlem o jeho zahradu, ležící u papírny, dokreslují nám obraz o Feldově pobytu v Brně.[28]) O životě dalšího nájemce, Jana Jiřího Geisslera, nemáme mnoho zpráv, je totožný s papírníkem v Postupicích z let 1717–1763, o němž má zprávy Zuman.[29]) Nájemní smlouva s ním byla uzavřena 11. 11. 1712 na jeden rok, byla dvakrát obnovena, ale na podzim 1715 Geissler odchází, znechucen či vyštván svým sousedem, Egidiem Spitzbartem, nájemcem prachárny. Se Spitzbartem se setkáváme na jaře 1714, kdy žádá o slevu na činži a o udělení měšťanského práva. Nevíme, proč dal Geissler prachaře do vězení, byl sice z něho na záruku propuštěn na podzim 1714, ale už 4. 1. 1715 si na něho Geissler stěžuje znovu u magistrátu.[30]) Správce špitálu Dupeny

[24]) MAB, AP 122, č. 301, rkp. 1296, str. 380, AP 95, č. 190. Cf. rkp. 990, kde v archivu špitálním je smlouva vedena, originál dnes nemáme. Dále MAB, SS: SHS 20, rkp. 886, fol. 10, 16.
[25]) Zuman, Posázavské papírny, str. 50.
[26]) SAT, M 1481, str. 141. MAB, AP 125, č. 300, rkp. 900, fol. 35, rkp. 2551, fol. 1.
[27]) Jan Jiří Smetan — německou výslovností Šmetan, proto mnohdy psáno Schmetan — přiženil se na litovelskou papírnou sňatkem s dcerou Kašpara Fetschkera 21. 6. 1695. — MAB, rkp. 1975, fol. 410.
[28]) MAB, Zb. reg. 74/1, rkp. 1298, str. 229, 373, rkp. 1301, str. 680, 601, 689.
[29]) Zuman, Posázavské papírny, str. 99.
[30]) MAB, rkp. 1306, str. 657, 220, 277, 655 a rkp. 1307, str. 8.

měl mezi nimi udělat pořádek, ale 11. 11. 1715 nastupuje nový papírník – Spitzbart sám – a po roce žádá městskou radu o potvrzení, že on Geisslera nevyštval. Špitální správci měli vysvětlit, proč propustili Geisslera a přijali Spitzbarta, bohužel nemáme jejich vyjádření. V srpnu 1718 chtěl Spitzbart, aby mu byla papírna pronajata za poloviční roční plat na dvanáct let, že za to zchátralou papírnu vlastním nákladem opraví a bude ji v dobrém stavu udržovat. Jeho žádost předala městská rada špitálním správcům, aby spočítali, co stojí ročně údržba papírny a zda by nebyla výhodnější nabídka Spitzbartova. Nabídka však nebyla přijata, proto Spitzbart žádal aspoň o slevu činže s ohledem na utrpěnou škodu, o níž však nemáme zpráv. I další dva roky byly vyplněny Spitzbartovými nářky a žádostmi o slevy, při čemž se odvolává, že mnoho na papírně prostavěl. Dobrozdání špitálních správců zas mu nebylo příznivé, domáhá se tedy 16. září 1720, aby mu špitál nahradil, co vynaložil na papírnu a prachárnu – měl v nájmu oba podniky – a o několik dní později si stěžuje na správce špitálu, hlavně radního Holzbechera, že mu vypovídají papírnu. V listopadu pak protestuje Spitzbart, že byl dosazen nový nájemce a on ještě nedostal náhradu za různé opravy. Rok na to je Spitzbart mrtev a jeho vdova, znovu provdaná Saitzová, se po dlouhá léta domáhá zaplacení prostavěných 94 zl. 30 kr.[31])

V listopadu 1720 převzal papírnu doubravnický papírník Jan Jiří Meissl. Nabídl, že mimo dosavadní plat bude svým nákladem provádět drobné opravy a byl proto přijat. Meissl pracoval v Jihlavě, tam se oženil, byl tovaryšem v Červené Řečici a znovu v Jihlavě a 1714 převzal po svém švagru Janu Karlovi Erdtovi papírnu doubravnickou a zůstal na ní jako nájemce 35 let, do své smrti 17. 4. 1749.[32]) Meissl měl špitální papírnu v nájmu jen krátce, po roce ji přenechal svému nastávajícímu zeti Františku Karlovi Losovi.[33]) Losové byli rozvětvená papírnická rodina, první z nich, Jan Kryštof, se přiženil z Prahy na papírnu třebíčskou, jeho syn Václav byl papírníkem ve Žďáře a v Dalečíně, z jeho synů jsou na různých moravských papírnách Kristián, Jan Kryštof a Ferdinand, a jedním ze čtyř papírníků – synů Kristiánových je František Karel Los, který na špitální papírně začíná cestu mistra papírníka. Pustil se do stavby stáje a místnosti pro vaření klihu a 5. 10. 1722 nabízí magistrátu, že nebude žádat náhradu za tyto opravy, když mu papírnu pronajmou do jeho libosti. Nájem se mu skutečně prodlužoval, máme smlouvu z 1. 4. 1726 na tři roky za roční plat 80 zlatých, ale bez dodávky papíru. Počátkem roku 1728 chtěl Los odejít z papírny předčasně, dal výpověď a navrhoval místo sebe papírníka z Blanska, poněvadž však magistrát neměl jistotu, že nový papírník převezme nájem za stejných podmínek, trval na tom, aby Los dodržel smluvenou tříletou dobu.[34]) Rok na to Los skutečně odešel a střídal Třebíč se Žďárem, kde 21. 12. 1762 zemřel.[35])

Za stejných nájemních podmínek převzal 1. 4. 1729 papírnu Ferdinand Holub, uváděný často německy Tauber. Jako Los je i Holub z rozvětvené rodiny morav-

[31]) MAB, rkp. 898, fol. 3, rkp. 1308, str. 691, rkp. 1309, str. 68, rkp. 1310, str. 580, 660, 774 — rkp. 1308, str. 13, rkp. 1314, str. 329. Spor se Saitzovou se táhne ještě 1739, MAB, rkp. 1331, str. 11.
[32]) MAB, rkp. 1312, str. 820, rkp. 1313, str. 530, rkp. 900, fol. 13. SAT, M 522, str. 100, a M 508 a 509, Zuman, Posázavské papírny, str. 52, pro Doubravník SAB, E 67, č. 2465.
[33]) Oddán s Alžbětou Meisslovou 13. 1. 1722 v Doubravníku.
[34]) Dle matrik a MAB, rkp. 1314, str. 859, rkp. 1317, str. 95, rkp. 900, fol. 13v, rkp. 227, str. 256, rkp. 228, str. 13, Zb. reg. 6/5.
[35]) MAB, rkp. 1319, str. 260, příslušné matriky.

ských papírníků, narodil se 1686, jeho otec Jan byl tehdy papírnickým tovaryšem ve Žďáře, 1726 je Ferdinand Holub nájemcem na horní papírně v Blansku, po třech letech přešel do Brna, kde zůstal až do konce roku 1736.[36]) Dal tehdy výpověď a magistrát ji přijal, protože se hlásil o nájem papírník z Předklášteří Antonín Fuchs. 20. 12. 1736 schválila městská rada pronájem papírny na jeden rok za dosavadních podmínek a Fuchs v souladě se smlouvou dal v říjnu 1737 výpověď.[37])

Po odchodu Fuchsově zůstala papírna bez nájemce. Nedostatek vody a vysoký nájem ohrožoval prosperitu papírny, takže o ní nebyl mezi papírníky zájem, na druhé straně pak prolínání kompetence správců špitálu, městské rady a hospodářského direktoria bylo jistě brzdou při hledání nájemce. Tak 3. 6. 1738 upozornili špitální správci direktorium, že papírna ke škodě špitálu je půl roku bez nájemce, direktorium se však hájilo, že už před tím na tuto skutečnost upozornilo městskou radu,[38]) papírna stála dál, příslušní činitelé měli s papírnou jiné plány. A že papírna nebyla v této době zrušena, za to vděčí konkurenčním praktikám starobrněnského kláštera. V listopadu 1736 požádali totiž brněnští soukeníci městskou radu o nějaké vhodné místo pro valchu. Hospodářské direktorium nenašlo na území, podléhajícím městu, vhodné místo, kde by se dala vybudovat valcha bez škody pro ostatní podniky. Když však o rok později byla špitální papírna bez nájemce a při tom vyžadovala opravu vnitřního zařízení, přišli v direktoriu na to, že by se z papírny mohla zřídit valcha pro soukeníky. Špitál neměl na papírně zájem, protože mu málo vynášela pro velmi časté opravy. Zástupci soukenického cechu si objekt prohlédli a byli ochotni svým nákladem valchu zařídit a udržovat a mimoto platit špitálu 80 zlatých. Nabídka byla pro špitál výhodná, jenže zase bylo třeba získat od cisterciaček souhlas k této přeměně na valchu. Radní Frick a Tschurtschentaler jednali tedy o to se starobrněnskou abatyší a proboštem a byli ochotni zvýšit uznávací poplatek, klášter však, když zvěděl, oč jde, volil taktiku průtahů a mezitím sám nabídl soukeníkům, že jim valchu postaví v Cacovicích. O svém jednání podal radní Frick 18. ledna zprávu magistrátu a městská rada dala pokyn direktoriu, aby hledělo sehnat na papírnu nájemce.[39])

Nájemce se našel a špitální papírna, i když byla v bídném stavu, zahájila provoz asi na podzim 1740. Máme z této doby málo zpráv a jen pozdější poznámka, že 1740 platil „nynější papírník" 10 zl. ukazuje, že nájem obnovené papírny převzal Jan Michael Böhm. S ohledem na špatný stav papírny byl plat z papírny jen 40 zl. ročně a teprve v roce 1743 na podzim a v roce 1745 byly provedeny potřebné opravy a papírna dána do pořádku. Prvním lednem 1744 vstoupila v platnost nová smlouva s papírníkem Böhmem: roční plat 100 zl., drobné opravy provádět svým nákladem. Böhm pocházel z Benešova nad Ploučnicí, přišel do Brna svobodný a teprve 4. 11. 1745 se v Brně oženil. I když si občas zanaříkal na nedostatek vody a vysoký plat, přec jen na papírně setrvával a smlouva s ním byla vždy po třech letech obnovována. Když mu vyšla smlouva koncem 1755, žádal zas o obnovení, ale toto tříletí již nenaplnil, zemřel 28. února 1758 ve věku 54 let.[40])

[36]) MAB, Zb. reg. 6/5, matriky Žďár, Přibyslavice, Oslavany, Blansko.
[37]) MAB, rkp. 233, str. 396, 411, Zb. reg. 6/5, rkp. 234, str. 33, 37.
[38]) MAB, rkp. 235, str. 170, 192.
[39]) MAB, rkp. 1328, str. 1185, 1319, rkp. 1333, str. 31—35.
[40]) MAB, Zb. reg. 12/5, rkp. 1335, str. 612, rkp. 7199, fol. 1v, 8v, Zb. reg. 1/3, Zb. reg. 6/5, matr. č. 2, odd. str. 38, úmrtní str. 180, rkp. 1354, str. 225.

K vdově Böhmové se na papírnu přiženil Josef Goll. Byl synem Eliáše Golla ze Starého Brna. Pokračoval v nájmu za stejných podmínek a je posledním nájemcem špitální papírny, 12. 2. 1762 byla s ním sice ještě uzavřena smlouva, ale již 19. listopadu t. r. koupil emfyteuticky papírnu od špitálu. Bylo to v duchu doby a na pokyn král. representace a komory, o vlastní smlouvu se přičinil krajský hejtman brněnský v. Schmeltzdorf.[41]) K papírně patřilo papírníkovo obydlí, stáj a kus louky, Goll za to zaplatil hotově 220 zl. Mimoto se zavázal platit ročně špitálu 100 zlatých a vzal na sebe všechny opravy. K tomu měl povinnost při případném zničení papírny znovu ji vybudovat, s prachařem měl čistit příslušnou část mlýnského náhonu. Za uznávací poplatek, který se platil špitál starobrněnskému klášteru, měl Goll odevzdávat klášteru papír v ceně 5 zl. Pokud se týče daní a poplatků, ať císařských nebo zemských, měl Goll povinnost platit daně osobní, kdežto daně reální platil špitál.

Ze špitální papírny se stala zas papírna soukromá – starobrněnská horní papírna. Po zemřelém Gollovi ji koupil 1783 Josef Sterz, v devatenáctém století na ni byli Stieberové a v letech sedmdesátých minulého století přeměněna na chemickou továrnu Schneiderů.[42])

Stavební vývoj, výroba, filigrány

Sledovali jsme vnější osudy papírny od jejího vzniku až do prodeje do soukromých rukou roku 1762. Papírny počtem svých zaměstnanců a hodnotou výroby tvoří jen nepatrný zlomek v celém průmyslovém podnikání. Jednak z tohoto důvodu a jednak, že není o jejich výrobě do poloviny osmnáctého století celkem zpráv, nemůže studium papírenského podnikání přinést nějak zvlášť významný materiál k otázkám, souvisejícím s přechodem ke kapitalismu. Najde se ovšem i zde vliv obchodního kapitálu, jako např. smlouva brněnského obchodníka papírem Pachnera se žamberským papírníkem Endlicherem na odběr veškerého papíru, ale budou to jenom ojedinělé zprávy. Za to má značný význam studium filigránů. Protože však určování filigránů je nemyslitelné bez znalosti jednotlivých mistrů papírníků v širokém okruhu, je třeba žádat od monografií o papírnách, aby poskytly souvislou řadu papírníků a všimly si jejich fluktuace. V tom je i těžiště této práce. Zbývá všimnout si ještě vnitřních osudů popírny, jejího vzhledu a vývoje, zařízení a prosperity, výroby a filigránů, pokud ovšem to dovolí nedostatek zpráv.

Původní papírna, jak ji postavil 1698 Fetschker, byla většinou dřevěná a její nízká odhadní cena naznačuje, že to byl podnik velmi malý a asi i nedostatečně vybavený. Papírník Smetan, když chtěl 1704 papírnu koupit, připomíná, že je špatně postavená a že by ji musel stavět z kamene, jak to má u takových podniků být.[43]) Neúplná řada špitálních účtů nedává zprávu, kdy byla postavena z tvrdého materiálu. Slyšíme sice hned po převodu do vlastnictví špitálu, že se zednickému mistru Kohlerovi platí 27 zl., ale nedá se v tom vidět celá přestavba. Roku 1716 se kupuje pro papírnu 700 cihel, zdá se, že přestavba z tvrdého materiálu se dělala postupně.[44])

[41]) MAB, rkp. 1354, str. 55, 184, SS: In publ. sine signo 215/3.
[42]) Adresáře města Brna, Chylík, Staré moravské papírny, Papír a celulosa, 1955
[43]) MAB, AP 122, č. 301.
[44]) MAB, rkp. 893, str. 14v, a Zb. reg. 64/5.

Dovršení přestavby je třeba klást do roku 1743, kdy přicházejí v účtech položky za 5 sáhů kamene v ceně 11 zl. 15 kr., dále položka za vápno 14 zl. 28 kr. a smluvená mzda zedníkova 55 zl. Celkové výlohy, spojené s opravou papírny roku 1743, činí 362 zl. 34 kr.[45]) O dva roky později slyšíme o ještě větších výdajích na papírnu. R. 1756 uvádí správce špitálu ve své zprávě o rentabilitě papírny, že r. 1745 výdaje přesáhly 588 zlatých, zatím co příjem byl jen 50 zl. Tato položka příjmová je nájem za půl roku, dle všeho tedy papírna půl roku nepracovala. Protože však z té doby nemáme dnes ani špitální účty ani protokol hospodářského direktoria, nedovídáme se, o jaké opravy tehdy šlo.[46])

Vedle papírny bylo obydlí papírníkovo. Když převzal špitál papírnu, opravil i obydlí, avšak pro budoucnost měl obytnou budovu udržovat v dobrém stavu papírník sám. Z ostatního příslušenství víme o stáji, již Fetschker se o ní zmiňuje, když chtěl stavět. Novou stáj vystavěl svým nákladem nájemce Los roku 1722. Při tom zbudoval při papírně i zvláštní místnost, kde se vařil klih. Že si za to jako náhradu vyžádal, aby nedostal výpověď proti své vůli, jsme již slyšeli výše.

Je pochopitelné, že bylo velmi často zapotřebí oprav na papírně. V zimních a jarních měsících 1705 dal špitál papírnu do pořádku, byly to hlavně tesařské práce,[47]) 1709 upravován přívod vody, o dalších opravách slyšíme 1715, 1716 a 1717, v následujících letech provedl různé opravy nájemce Spitzbart.[48]) Později převzali drobné opravy papírníci sami, takže o nich nemáme tolik zpráv. K neobvyklému poškození papírny došlo na jaře 1733, kdy během tří měsíců vyletěla dvakrát do povětří sousední prachárna, po druhém výbuchu zemřel prachař Casian i jeho tovaryš. Vznikly při tom i škody na papírně a dvorská komora, která měla tehdy prachárnu v nájmu, se neměla k tomu, aby dala papírnu spravit, za to městská rada nechtěla dovolit, aby se prachárna v těch místech obnovila. Dvorská komora dala ovšem postavit prachárnu bez ohledu na mínění městské rady a slíbila, že dá opravit i papírnu.[49])

Každá oprava znamenala přerušení práce a každé přerušení se projevilo v příjmech špitálu, protože nájemce žádal slevu na nájemném. Jiným důvodem k žádostem o slevu byl nedostatek vody. Již před stavbou projevila městská rada obavu, že pro papírnu nebude dost vody. Fetschker tehdy námitku odmítl a také se zpočátku tento nedostatek ve zprávách nejeví. Město samo však potřebovalo postupem času víc a víc vody, docházelo k úpravám u splavu a u náhonu, takže se v dvacátých letech 18. stol. projevil v papírně nedostatek vody. Proto se rozhodl nájemce Los postavit u papírny studni, která by zajistila provoz i při nedostatku vody a která by hlavně poskytla čistou vodu pro jakostnější papír. Papírník ji chtěl postavit svým nákladem, magistrát ale nařídil špitálu, aby uhradil polovici nákladů a nájemce se měl zříci práva k náhradě výloh.[50]) K dalším potížím stran vody došlo 1735, kdy zadržoval vodu starobrněnský mlynář[51]) a hlavně rok na to, kdy byl zvýšen práh o 4 couly. Tehdy si stěžoval radní Würffl – 24. 11. 1736 – že zvýšením prahu u splavu teče na papírnu méně vody a že tím vzniká špitálu škoda, městská rada však se hájila, že se zvýšení stalo po dohodě mezi magistrátem, hospodářským direktoriem a klášterem starobrněnským, toto opatření že je jen na zkoušku a že papírník může mít námitky, až mu skutečně škoda vznikne.[52]) Dle všeho právě tyto potíže vedly nájemce Holuba k tomu, že dal výpověď. I za doby Böhmovy trpěla papírna nedostatkem vody, jednak 1745, kdy se pouštěla voda přednostně mlýnům a papírna 6 týdnů nepracovala, jednak 1751, kdy se stavěl nový splav a papírna neměla 22 týdnů vodu. Po delším jednání mu v druhém případě slevili 25 zl.[53])

Časté opravy a poskytnuté slevy z nájemného snižovaly čistý výnos papírny. Proto pozorujeme snahu městských činitelů zvýšit výnos zvýšením nájemních podmínek. První nájemce Felda platil 60 zl. a dával papír v ceně 10–15 zl., všechny opravy však prováděl špitál. Ve smlouvě s Meisslem r. 1720 přešla povinnost k drobným opravám na nájemce, je tedy tato smlouva pro špitál poněkud výhodnější. Další zlepšení pro špitál nastalo 1726, kdy se nájemce zavázal platit 80 zl. ročně, nedodával však naturální papír. Zvýšení nájemného „plánovala" městská rada i r. 1732, kdy vypršela smlouva s papírníkem Holubem. Dala v tom směru pokyn špitálním správcům, Holub se zvýšením jistě nesouhlasil a zástupci špitálu se vyjádřili, že se těžko najde papírník, který by si najal papírnu za větší plat. Prodloužil se tedy Holubovi nájem, ale jen na rok, nevzdali se myšlenky na zvýšení nájmu, kdyby se našel jiný nájemce.[54]) Místo k zvýšení došlo nakonec ke snížení, když byl obnoven roku 1740 provoz v papírně. Nájemce Böhm platil zprvu jen 40 zl. ročně, když však 1743 došlo k přebudování papírny, uvolil se Böhm k platu 100 zl. ročně. V další době k změně nájemních podmínek již nedošlo.

Těžko lze říci, jak velký užitek z papírny měl špitál, nemáme totiž souvislou řadu špitálních účtů. Čistý výnos kolísal, někdy snad byl velmi nízký. Jen tak si vysvětlíme, že 1718 uvažovala městská rada vážně o nabídce Spitzbartově, že opraví papírnu, když dostane nájem na 12 let za poloviční plat, jak jsme o tom slyšeli výše. Otázkou užitečnosti papírny pro špitál se obírala městská rada také 1727 a nařídila direktoriu, aby vyšetřilo, zda není papírna špitálu spíš ke škodě. Vyjádření direktoria sice nemáme, zůstalo však při dosavadní praxi.[55]) Zůstaly však i pochybnosti o rentabilitě papírny. Projevily se znovu v letech 1738–1740, kdy měla být papírna přeměněna na valchu. Velké peníze, které věnoval špitál na obnovu papírny v letech 1743, resp. 1745, se ovšem i při zvýšeném nájemném jen pomalu vracely zpět. V dobrozdání o příjmech špitálu sv. Štěpána z r. 1750[56]) se uvádí nájem z papírny částkou 100 zl. a nájem z prachárny 75 zl. Naproti tomu se uvádí průměrné vydání na oba podniky 80 zl. ročně. Až příliš černě líčí situaci s papírnou vyjádření špitálních správců z r. 1756. Uvádějí, že od r. 1737 do 1749 včetně vydal špitál na papírnu 1394 zl., zatím co na nájemném přijal jen 660 zl., takže je schodek 734 zl. Protože pak papírnu je potřeba zas už opravovat a špitál nemá finanční prostředky na úhradu výloh, žádali špitální správci, aby se papírna emfyteuticky prodala. K pasivní bilanci došli špitální správci tím, že do vydání započítali i ušlý zisk za dobu, kdy papírna nepracovala, a že si vybrali dobu, kdy nebyl příjem, za to však velká vydání. Další roky, kdy jako čistý příjem lze počítat skoro celé nájemné,

[45]) MAB, rkp. 1335, str. 612, rkp. 7199, fol. 8v.
[46]) MAB, Zb. reg. 12/5
[47]) MAB, rkp. 886 a SS: SHS 20.
[48]) MAB, rkp. 891, str. 8v, rkp. 898, str. 18v, rkp. 899, str. 21v, Zb. reg. 33/1, Zb. reg. 64/5.
[49]) MAB, rkp. 230, str. 76, 181—182, 205, rkp. 232, str. 257, 289, 291.
[50]) MAB, rkp. 1317, str. 431, rkp. 227, str. 256 a nájemní smlouva, Zb. reg. 6/5.
[51]) MAB, rkp. 232, str. 362, rkp. 233, str. 373, 379, 381, rkp. 1328, str. 328, 803.
[52]) MAB, rkp. 233, str. 396, 411, Zb. reg. 6/5.
[53]) MAB, SR — W/f, W/B, č. 3, Zb. reg. 1/3.
[54]) MAB, zb. reg. 6/5, rkp. 229, str. 227, 211.
[55]) MAB, rkp. 1319, str. 260—261, z 28. 3. 1727.
[56]) MAB, rkp. 7204.

nevzali v úvahu. Ušlý zisk započítali částkou 275 zl., mimoto není uveden příjem nájemného za rok 1737, kdy na papírně byl nájemce Fuchs, t. j. 80 zl. I po této opravě zůstane ještě schodek 379 zl. Do roku 1756 byla jistě již bilance aktivní, i když nepatrně, novými opravami se ovšem papírna zas měla stát nerentabilní. Proto špitál dal návrh na její zcizení, k němuž skutečně došlo r. 1762.[57])

Nenašel jsem žádný inventář papírny, proto se musíme spokojit jen několika náznaky o technickém zařízení a vybavení papírny. Dá se soudit, že zpočátku měla papírna 16 stoup, tedy 4 žumpy, v účtech je totiž zachyceno pořízení 16 železných ploten, pravděpodobně na stupní kladiva. Ale 1713 se kupují 4 plotny železné, spíš jde o plotny na dno žump než o čela stoup.[58]) Později má papírna 20 stoup v pěti žumpách, to je však až v letech padesátých a lze toto rozšíření výrobní kapacity klást do doby oprav v r. 1743, zvýšené nájemné by vyplynulo z tohoto rozšíření papírny. Káď na papírovou kaši byla jediná, většinou na 18 věder.[59]) Ještě 1769 se pracovalo po staru v papírně, s 20 stoupami při jedné kádi, tedy bez holendru, s dvěma tovaryši a jedním učedníkem.[57]) Tyto poměry byly v papírně jistě od počátku – snad až na stoupy – a je třeba počítat špitální papírnu mezi průměrné moravské papírny, pokud jde o kapacitu. Jako ve většině moravských papíren hladil se i v této papírně papír při konečné úpravě pomocí stoupního kladiva. Nájemce Felda si vymínil ve smlouvě, že špitál obstará železnou stoupu ve váze 70 liber, patřila tedy špitální papírna mezi tzv. Stampfer. V jiných papírnách se hladil papír ručně hladítkem (Glätter). Podle způsobu hlazení se mezi papírníky jevily dvě vyhraněné skupiny, z nichž ti, kteří hladili ručně, viděli v druhé skupině zrádce řemesla a dle nepsaných „papírnických zákonů" nesměl tovaryš z první skupiny pracovat v papírně, kde užívali k hlazení stoupy, déle než 12 dní. Na to se odvolává ještě 1755 tovaryš Jan Mayer, rodem z Augsburku, tehdy v Olomouci, dodává, že v Brně dělal 8 dní, že tam zpět nepůjde: je „Glätter", a proto půjde do Horní Dlouhé Loučky nebo do Slezska.[60])

Kapacitou patřila papírna mezi průměrné podniky. Jaká však byla skutečná výroba, o tom není do poloviny 18. stol. zpráv. Až 1746 měly krajské úřady podat tribunálu zprávu, kolik a jakého papíru se v jednotlivých papírnách vyrobí. O špitální papírně se udává, že vyrobí průměrně ročně 20 balíků tiskařského papíru. Dle toho by patřila mezi nejmenší moravské papírny. Údaje této úřední statistiky je třeba brát velmi opatrně, jistě mnohý papírník z opatrnosti nahlásil malou výrobu. Druhá papírna na Starém Brně udala svou výrobu také jen 25 balíky, okolní papírny však mnohem více: Tasov 30, Kunštát 56, Tišnov 80, tři papírny blanenské dohromady 247 balíků, Žďár 118 a Doubravník dokonce 150 balíků. I ze srovnání s výrobou 1769, jak ji udal tehdejší papírník Goll, je vidět, že údaj 20 balíků je příliš nízký. Goll totiž přiznává, že ročně vyrobí asi 145 balíků.[61]) I když připustíme, že papírníci-majitelé víc vyráběli než papírníci-nájemci, přece jen rozdíl je příliš veliký a na údaj z r. 1746 se nedá spolehnout. Pravda, papírna trpěla nedostatkem vody. Občas se projevil i nedostatek suroviny – starých hadrů. V červenci 1709 si nájemce Felda stěžoval u městské rady, že mu purkrabí ze starobrněnského kláštera vykupuje všechny hadry. Felda měl své dva sběrače, kteří chodili kupovat hadry

[57]) MAB, Zb. reg. 12/5.
[58]) MAB, rkp. 895, str. 19v.
[59]) MAB, rkp. 886, fol. 16v, 17, SS: SHS 20, Zb. reg. 64/5.
[60]) SAB, B 1, P 48/2, fol. 177—182.
[61]) SAB, B 1, P 48/3, fol. 38—39, k r. 1769: MAB, ZR 27/4.

i mimo Brno. Za vpádů kuruckých a za válek o dědictví španělské se v našich zemích stále verbovalo a sběrači hadrů měli obavy, že budou někde při výkupu mimo Brno naverbováni. Ochranný pas, který jim 1709 Felda vyžádal, měl je zbavit těchto obav.[62]) Stížnost na nedostatek hadrů slyšíme také roku 1745, kdy nájemce Böhm spolu s druhým starobrněnským papírníkem Janem Jiřím Holubem-Taubrem[63]) žalovali magistrátu, že vážný z městské váhy Augustin Link jim vykupuje hadry a přeplácí je o 15 kr na centnýři a hadry pak prodává do venkovských papíren a že podobně to dělá i jistá kovářka na Nové ulici. Žádají, aby městská rada proti Linkovi zakročila, protože jeho počínání poškozuje nejen papírníky, nýbrž i celou veřejnost, když potom pro nutné zemské záležitosti není dostatek tiskařského papíru.[64])

Z této stížnosti poznáváme také, že špitální papírna vyráběla tehdy hlavně papír tiskařský, a že jej asi odebírala Svobodova tiskárna v Brně na tisk sněmovních snesení a jiných tiskovin, vydávaných zemskými úřady. Přiznávka z r. 1746 udává také jen papír tiskařský. Podle filigránů se dá poznat, že dřívější papírníci dělali papír konceptní i kancelářský, hlavně Fetschker a Felda. Později se vyráběly jen podřadnější druhy papíru, asi pro nedostatek čisté vody. Tak je tomu i v době, kdy papírna je již zas soukromým podnikem. Goll ve své přiznávce z r. 1769 uvádí pijavého papíru 80 balíků, konceptního 15, kancelářského 20, tiskařského 20 a poštovního 10 balíků.

Papírník Fetschker měl ve své smlouvě podmínku, že všechny druhy papíru bude označovat brněnským městským znakem. Dvojhlavá orlice je však příliš častou průsvitkou a jen zřídka lze rozeznat brněnské „štrychy" na štítku orlice, nedá se tedy dosud bezpečně určit, které ty orlice jsou z dílny Fetschkerovy. Když však papírnu převzal špitál, nebyl odstavec o povinném užívání brněnského znaku jako filigránu vkládán do smluv a zdá se, že nájemci užívali víc znamení jiných. Feldovi je třeba připsat průsvitku s prostou hvězdou, nejčastěji šesticípou. Aspoň jeho žádost z r. 1709 je na tomto papíře. Filigrán se však vyskytuje již před rokem 1705 a po tomto roce přichází často s písmeny C W, takže je třeba jej považovat za filigrán třebíčský. Felda byl ovšem zeť tohoto třebíčského papírníka Kristiána Wendebauma a pravděpodobně si nějakou formu přinesl z Třebíče. Že hvězdy jako průsvitky užívala i špitální papírna, svědčí nejen častý výskyt tohoto papíru v aktech městské rady, nýbrž i průsvitka z době pozdější: hvězda, jinak sice kreslená, ale doprovázená písmeny E S P, což se dá vysvětlit jen jako *E*gidius *S*pitz*P*art. Protože další nájemci vyráběli většinou papír tiskařský a v tiscích je obyčejně filigrán poškozen, je těžko stanovit, která průsvitka patří špitální papírně. Nájemci Los, Holub i Fuchs byli na různých papírnách, užívali jako filigrán většinou řemeslnických značek, je proto potřebí velké opatrnosti při lokalisaci těchto filigránů, i když jsou uvedena začáteční písmena papírníkova. Poslední nájemce Goll dělal i papír kancelářský, značil jej řemeslnickou značkou, zakončenou kotvou a písmeny I K = Josef Kall, jak se sám podepsal na přiznávce z r. 1769.

[62]) MAB, rkp. 1301, str. 865, AP 113, č. 163.
[63]) Po Smetanech patřila druhá papírna starobrněnským Halířům-Hellerům, 1744 ji koupil alexovický Jan Jiří Holub, MAB, Zb. reg. 74/1.
[64]) MAB, SR — W/f.

Zkratky archivů: MAB — Městský archiv v Brně.
SAB — Státní archiv v Brně.
SAJ — Státní archiv v Janovicích.
SAT — Státní archiv v Telči.

DATA REPRODUKOVANÝCH FILIGRÁNŮ

Filigrán 1: Brno 12. 2. 1699. Měst. arch. Brno, AP 81, fol. 732—733.

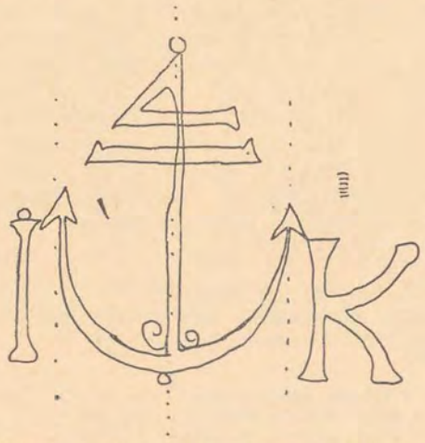
Filigrán 2: bez data Měst. arch. Brno, AP 89, č. 143.

Filigrán 3: Brno, 22. 11. 1709 — tamže, AP 113, č. 163.

Filigrán 4: 13. 6. 1718 — tamže, AP 132, č. 49.

Filigrán 5: 26. 2. 1766 — tamže, SS:SHS 20.

Jaroslav Dřímal

MĚSTSKÁ BERNĚ KRÁLOVSKÝCH MĚST MORAVSKÝCH OD POLOVICE 15. STOLETÍ DO R. 1526

Jeden důležitý zdroj příjmů panovníka ze zeměpanských měst byla městská berně, placená každoročně do královské komory ve dvou splátkách z městské sbírky, která byla vybírána dvakrát do roka od všech obyvatel královských měst podléhajících zdanění, poněvadž měli nemovitý majetek a provozovali nějaké řemeslo nebo živnost. První splátka městské berně bývala odváděna pravidelně na sv. Jiří (23. dubna) a druhá na sv. Václava (28. září), na sv. Michala (29. září) nebo na sv. Havla (16. října), a k těm termínům se vybírala i městská sbírka, zvaná často lozunky. V 13. a v první polovici 14. stol. výše městské berně někdy značně kolísala, ale koncem 14. a počátkem 15. věku se ustálila na pevných částkách pro každé královské či komorní město.

Od 14. stol. panovníci zastavovali část městské berně svým věřitelům a jiným lidem, kteří jim půjčili peníze, vykonali důležité služby, nebo dodali nějaké zboží. Ve stejnou dobu začala též četná zeměpanská města zvolna přecházet z majetku krále do držení mocných feudálů a tím panovník ztrácel ovšem i jejich městskou berni. Na Moravě byl tento proces poněkud intensivnější než v Čechách, až konečně za Ladislava Pohrobka zbylo z více než třiceti zeměpanských měst a městeček moravských jenom šest královských měst: Olomouc, Brno, Znojmo, Jihlava, Uherské Hradiště a Uničov.

Podívejme se, jaké byly osudy jejich městské berně od polovice 15. stol. do konce vlády Jagellovců. Tato doba byla pro vývoj královských měst na Moravě velmi důležitá, neboť v ní došlo nejprve v l. 1452–1471 za správcování a kralování Jiřího z Poděbrad k upevnění centralisované monarchie, která městům prospívala, potom v l. 1468–1478 k česko-uherským válkám a konečně za panování Matyáše Korvína a Jagellovců k boji královských měst s panstvem o politické a hospodářské postavení, který skončil rozhodným vítězstvím vyšších stavů. To všechno se přímo odráželo v osudech městské berně a mělo rozhodující vliv na to, co se s ní nakonec stalo. Pro lepší pochopení toho, co se s městskou berní dělo, se však musíme v některých případech aspoň letmo vrátit i do starších dob.

1. Městská berně z Olomouce

Olomouc platila na počátku 15. stol. ročně 600 hřiven pražských grošů městské berně, polovici na sv. Jiří a polovici na sv. Michala, ale z této částky bylo od mar-

kraběte Jošta a králů Václava IV. a Zikmunda r. 1424 zastaveno 386 hř. 28 gr. královským věřitelům. Po válkách husitských se poměry poněkud zlepšily a plat zastavený věřitelům činil 352 hř. 28 gr., takže královská komora dostávala 247 hř. 31 gr.[1])

Ale to netrvalo dlouho. Pardus z Vratkova s tábory Bedřicha ze Strážnice a s lidmi Krtkovými dobyl r. 1437 Litovle, olomoučtí a uničovští měšťané za pomoci feudálů však rychlým zákrokem ohrožené město zachránili[2]) a markrabě Albrecht Rakouský za odměnu slevil Olomouci z městské berně na věčné časy 50 kop gr., tj. 46 hř. 56 gr.[3] Od té doby činila roční berně olomoucká 553 hř. 8 gr., po srážkách na dluhy bylo zeměpánovi odváděno jenom 200 hř. 44 gr. a to se v podstatě udrželo do Albrechtovy smrti r. 1439 a za bezvládí až do nastoupení Ladislava Pohrobka r. 1453.

Krátce před tím než se Ladislav v létě r. 1453 ujal v Brně správy Moravy, vypukl v Olomouci zhoubný požár, který zničil více než polovici domů. Aby se město snadněji zotavilo z utrpěných škod, snížil mu Ladislav na dvě léta městskou berni o 100 hřiven a ustanovil, že po vypršení určené lhůty má býti berně placena ve své obvyklé výši.

Dne 22. července r. 1454 vypověděl Ladislav z Olomouce židy a daroval jejich domy, synagogu a hřbitov městu za roční plat 40 kop gr., tj. 37 hř. 32 gr., odváděných do té doby židy a splatných z polovice na sv. Jiří (23. dubna) a z polovice na sv. Havla (16. října). Současně byli vypuzeni židé také z Uničova a Uničovští dávali na zmíněných 37 hř. 32 gr. ročně 3 hř., splatné na sv. Václava (28. září).[4])

Zbylo tedy na Olomouc 34 hř. 32 gr., které je třeba připočítat k městské berni a k tomu, co bylo po srážkách na dluhy skutečně odváděno do královské komory.

[1]) Výše městské berně Olomouce a ostatních královských měst moravských v r. 1409 je zapsána v jihlavské městské knize III a otiskl ji odtamtud *F. Hoffmann,* Jihlava v husitské revoluci (Havlíčkův Brod 1861), str. 13. Městský archiv v Olomouci, rkp. č. 164, f. 8a a rkp. č. 1540, f. 5 a 43; Státní archiv v Brně, rkp. č. 343, f. 2. O olomoucké městské berni se zmiňuje *V. Nešpor,* Dějiny Olomouce (Olomouc 1936), str. 57, 79 a 98 a *J. Kux,* Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz (Liberec a Olomouc 1937), str. 101—102. Kux též na str. 487, pozn. 131 cituje svou práci Zeměpanské hospodaření s platy města Olomouce, Čas. Vlast. spolku muzejního v Olomouci 1927. Tuto práci jsem však nenašel. V citovaném ročníku není totiž otištěna a není publikována ani v roč. 1907—1939 uvedeného časopisu. Rovněž není zaznamenána v Bibliografii české historie z l. 1915—1941 a nezmiňují se o ní *J. Šebánek,* Rejstřík bibliografický k časopisu Matice moravské roč. 1—50 (Brno 1929) a *A. Turek,* Rejstřík bibliografický k Časopisu Matice moravské roč. 51—60 (Brno 1937). Městský archiv v Olomouci na dotaz o Kuxově studii odpověděl, že o ní nic neví.

[2]) Prameny a starší literaturu o dobytí Litovle uvádí *L. Hosák,* Olomoucký patriciát v boji proti husitskému revolučnímu hnutí, Acta universitatis Palackianae Olomucensis, Historica I (1960), str. 29—31.

[3]) *F. X. Parsch,* Das Stadt-Archiv zu Olmütz (Olomouc 1901), str. 17, č. 147. Tato listina i všechny ostatní citované kusy, jejichž regesta přináší Parsch, byly použity v originálu a ne jenom v Parschových regestech, na která odkazuji.

[4]) O snížení městské berně viz pergamenovou listinu krále Ladislava danou 24. července 1453 v Brně, uloženou v Okresním archivu v Opavě, fond Opava město, pergamenové listiny, inv. čís. 58 (stará sign. IX 6). Tento originál, který se nějakou náhodou dostal do městského archivu opavského, ušel dosud badatelům o olomouckých dějinách. Proto se dosud nevědělo o požáru města r. 1453 a o jeho následcích a ani *Nešpor,* Dějiny Olomouce, str. 90, ani *Kux,* Geschichte der königlichen Stadt Olmütz, str. 100 se o tomto požáru nezmiňují. O vypuzení židů z Olomouce viz *G. Bondy - F. Dvorský,* Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien I (Praha 1906), str. 141, č. 250.

Tak přicházíme k závěru, že r. 1454 činila plná roční berně z Olomouce 587 hř. 40 gr. a že po srážkách na dluhy bylo z ní dáváno panovníkovi 235 hř. 12 gr.[5])

Ladislav však olomouckou berni dále zastavoval, aby získal finanční prostředky a odměnil prokázané služby. Hned 4. dubna 1454 obnovil list císaře Zikmunda daný na 15 kop ročního platu zastaveného za 150 kop z olomoucké městské berně otci Hynka ze Sovince a z Pňovic a nařídil městu, aby těch 15 kop Hynkovi platilo. Brzy potom zapsal 24. června a 6. října r. 1454 Janovi Holubářovi z Náchoda na Olomouci doživotní plat 30 hř., který mohl býti vykoupen 300 hř., a tím své olomoucké důchody opět snížil.[6])

Jiří z Poděbrad po svém nastoupení r. 1458 hospodařil se svými důchody z Olomouce dobře a dbal na to, aby berně z města nebyla zastavována, ale plynula do královské komory a byla k disposici pro krytí nákladů spojených s vládou v českém státě. Jakmile však začaly r. 1468 českouherské války a Olomouc se přidala k uherskému králi Matyášovi Korvínovi, odpůrci Jiřího, začal Matyáš zapisovat na olomoucké městské berni další zástavy, aby si opatřil peníze a získal přívržence pro svou výbojnou politiku proti českému státu. Tak 19. března r. 1470 nařídil olomoucké městské radě, aby zaplatila z městské berně 250 kop Mikulášovi Czupperovi z Monosla, a zastavil nějaký plat na Olomouci Karlovi z Vlašimě na Úsově, který 21. března r. 1470 postoupil tu zástavu Tasovi, biskupu olomouckému, Václavovi, Oldřichovi, Albrechtovi, Jaroslavovi a Ladislavovi, bratřím z Boskovic.[7])

Později dostal Karel od Matyáše z městské berně olomoucké ještě jiný důchod, k němuž po r. 1490 král Vladislav připojil další částky, takže r. 1499 dostával Karel z Olomouce 60 hř. ročně, a král 15. ledna r. 1502 potvrdil bratřím Karlovi a Jiříkovi z Vlašimě a na Úsově všechny zápisy, které na Olomouci měli. Aby si páni z Vlašimě zajistili, že ani město ani nikdo jiný plat nevykoupí, vyžádali si tehdy též ustanovení, že bez jejich souhlasu může zástavu vyplatit jenom panovník, když jim dá ve stanovené lhůtě výpověď.[8])

Také po ukončení válek českouherských r. 1478 odměňoval Matyáš zápisy na olomoucké městské berni služby, které mu prokazovali různí jeho služebníci a straníci. Svému oblíbenému osobnímu lékaři M. Fridrichovi z Olomouce zapsal 4. ledna r. 1487 na berní města doživotně roční důchod 100 zlatých, splatný 28. září, a ustanovil, že těch 100 zlatých má býti po Fridrichově smrti placeno lékařově manželce, dětem nebo dědicům tak dlouho, dokud jim Matyáš nebo jeho nástupcové nesloží hotově 500 zl. Kdyby Fridrich někomu Matyášův list postoupil, měl míti druhý držitel toho listu stejná práva, jaká měl jeho první majitel.[9])

[5]) *H. Kux,* Die Olmützer Gemeindefinanzen 1530—1630, ZDVGM u. Schl. 20. (1916), str. 351 a po něm *Nešpor,* Dějiny Olomouce, str. 98 mylně soudí, že plná roční berně Olomouce byla 590 hř. 40 gr., neboť neodpočítali 3 hř. dávané z Uničova. Byli k tomu patrně vedeni zápisem městského písaře olomouckého Pavla Rothansela v městské knize „Liber antiquus contractuum ab anno 1492 (sign. 7), f. 7, který otiskl na citovaném místě Kux. Tam se totiž praví, že městská berně olomoucká je 590 hř. 40 gr., ale před tím je výslovně řečeno, že Uničov k tomu úroku přispívá 3 hř. ročně.

[6]) *Parsch,* Das Stadt-Archiv zu Olmütz, str. 18, č. 157 s chybným datem 7. dubna r. 1442; AČ 7, str. 571, č. 4, str. 582, č. 36 a str. 583, č. 37.

[7]) *Parsch,* Das Stadt-Archiv zu Olmütz, str. 28, č. 261/1. *J. Šebánek,* Archivy zrušených klášterů moravských a slezských 1 (Brno 1932), str. 321, č. 1515. Že Jiří největší část městské berně olomoucké vybavil ze zástav, dokazuje níže rozvedený výčet toho, co bylo r. 1499 na Olomouci zapsáno. Viz pozn. 14.

[8]) AČ sv. 6, str. 590 a sv. 18, str. 276, č. 463. Městský archiv v Olomouci, rkp. č. 7, f. 7.

[9]) Státní archiv v Brně, Sbírka rukopisů Zemského archivu č. 343, f. 31b.

Městská rada olomoucká se na Matyášův rozkaz 16. února r. 1487 zavázala, že bude podle znění Matyášova mandátu vydávat ročně těch 100 zl., a Fridrich později dosáhl potvrzení svého daru i od krále Vladislava Jagellovce, do jehož služeb po Matyášově smrti přešel. V neznámé době mu bylo z městské berně olomoucké přiznáno ročně dalších 8 uh. zl., které po něm 26. dubna r. 1496 získal Hanuš Haugvic z Biskupic, zasloužilý Matyášův i Vladislavův polní hejtman. Haugvic později vyplatil celou lékařovu pohledávku a za své půjčky Vladislavovi dostal 8. dubna r. 1500 panovníkovo potvrzení všech práv udělených kdysi Matyášem Fridrichovi, doživotní uznání platu 100 zl. a zvýšení zástavní částky na 1000 zl., kterými mohl král po Hanušově smrti vyplatit zmíněný důchod od dědiců pána z Biskupic, když jim dal předem půlroční výpověď.[10]) Stal se tedy plat darovaný z olomoucké městské berně za lékařské služby kořistí mocného feudála, který dal panovníkovi k disposici své válečné umění, a rozmnožil řadu pohledávek, jež z příkazu krále měly na Olomouci vyšší stavy.

Feudálové dobře věděli, že z městské berně placené ze sbírky vybírané od měšťanů pravidelně dvakrát do roka plyne jistý a spolehlivý příjem a využívali každé příležitosti, aby některé části městského platu odváděného královské komoře dostali na kratší či delší dobu do své moci. Dařilo se jim to již za vlády Matyáše Korvína a měli úspěch i tehdy, když se r. 1490 po Matyášově smrti ujal vlády na Moravě Vladislav Jagellovec, spojiv ji opět s ostatními zeměmi českého státu.

Vladislav tehdy usiloval o volbu za uherského krále a pro úspěšné provedení svého záměru potřeboval velké finanční prostředky. Jedním z pramenů, ze kterých je čerpal, byla i městská berně olomoucká.

Za měsíc po svém prohlášení uherským králem 15. července r. 1490 a několik dnů po slavném přijetí v Budíně 9. srpna zapsal z uherského hlavního města 21. srpna za 2000 uherských dukátů bratřím Závišovi, Jiřímu a Václavovi ze Zdětína a Malenovic z městské berně olomoucké 100 kop ročního platu.[11]) Uprostřed boje o uherskou korunu se svým mladším bratrem Janem Albrechtem a s císařem Maxmiliánem I. si vypůjcil 15.000 zl. od Viléma Tetaura z Tetova, známého polního hejtmana, a jeho dědiců, za které zastavil klášter Hradiště a 100 kop ročního platu z Olomouce, a 14. listopadu r. 1490 žádal z Bratislavy nejvyššího hofmistra království Českého Viléma z Pernštejna, aby se za tu zástavu zaručil.[12])

Vladislav byl velmi tísněn vojenskými akcemi bratrovými i císařovými, jeho rodiče Kazimír a Alžběta podporovali penězi i vojskem svého mladšího syna proti staršímu, přejíce Uhry raději Janu Albrechtovi, určenému za polského krále, nežli Vladislavovi, který vládl v českém státě, a uherský sněm předložil svému novému panovníkovi rozsáhlé volební kapitulace, nepovoliv mu žádné daně k odražení zahraničního náporu na Uhry. Tak zůstal Vladislav odkázán na své vlastní síly a na českou pomoc, v níž mělo nemalý význam získání 17.000 uherských dukátů, opatřených zastavením olomoucké městské berně a kláštera hradišťského v době naléhavé potřeby pro uskutečnění cílů vysoké politiky, která mimo jiné zajišťovala též opětné spojení zemí koruny České, roztržených r. 1478 olomouckým mírem,

[10]) Státní archiv v Brně, Sbírka rukopisů Zemského archivu čís. 343, f. 32a; *Parsch,* Das Stadt-Archiv zu Olmütz, str. 38, č. 332; AČ 18, str. 203, č. 345.

[11]) *Parsch,* Das Stadt-Archiv zu Olmütz, str. 32, č. 299/1.

[12]) AČ 6, str. 524, č. 235 a AČ 16, str. 8, č. 19. O zápisech Viléma Tetaura z Tetova neúplně a místy nesprávně psal *V. Prasek,* Paměti Malenovic a Pohořelic (Velké Meziříčí 1883), str. 52 až 55.

a odstraňovala tak aspoň jeden neblahý následek agrese Matyáše Korvína proti českému státu, podporované římskou kurií.

Peníze, nabyté tehdy zápisem městské berně v Olomouci, byly tedy velmi dobře použity a pomáhaly provádět důležité státně politické plány dalekých obzorů. Když se stal Vladislav uherským králem, zvýšila se potřeba nových finančních zdrojů, neboť uherské státní příjmy byly od feudálů rychle rozchváceny, a brzy se dostavily další zástavy na olomouckém platu do královské komory.

Dne 10. srpna r. 1492 slevil Vladislav Olomouci 60 kop (56 hř. 16 gr.) ročně po dobu deseti let na podporu pohořelých postižených hrozným požárem, který v několika hodinách zničil značnou část města, a 5. srpna r. 1497 svolil, aby si městská rada strhla z městské berně 417 uh. zl., které Matyáš Korvín kdysi zůstal dlužen olomouckým řemeslníkům.[13]) Výsledkem těchto a jiných akcí bylo, že r. 1499 dostávali z městské berně olomoucké ročně 200 kop dědicové Viléma Tetaura z Tetova, 80 kop opat kláštera premonstrátského v Hradišti, 50 kop lékař M. Fridrich z Olomouce, 15 kop konvent kláštera sv. Kláry v Olomouci, 60 hř. Karel z Vlašimě na Úsově a $1\frac{1}{2}$ hř. si město sráželo proto, poněvadž Karlův dům byl osvobozen od berně. Dále se z městské berně dávalo 85 hř. kartuziánskému klášteru v Olomouci, 20 hř. konventu olomouckých dominikánů u sv. Michala a 44 hř. špitálu kláštera sv. Kláry, minoritskému klášteru sv. Františka, oltářníkovi sv. Doroty v mořickém kostele a domu malomocných.

Pobírali tedy světští a duchovní feudálové z městské berně olomoucké 533 hř. 60 gr., a poněvadž ta berně činila 587 hř. 40 gr., zbývalo z ní jenom 53 hř. 44 gr. nezastavených peněz. K nim přidával Uničov ročně 3 hř. za bývalý židovský plat, takže celkem zůstávalo z městské berně olomoucké 56 hř. 44 gr. Vladislav však r. 1492 slevil Olomouci po 10 let 60 kop na podporu pohořelých, a proto město neodvádělo přímo do královské komory žádné částky.[14])

Olomoucká městská rada byla krajně znepokojena tím, že platí svou městskou berni vysoké šlechtě a duchovenstvu, kteří se vkládají mezi ni a panovníka, a její mínění sdílela i ostatní královská města na Moravě. Ukázalo se to, když v devadesátých letech 15. stol. se počali měšťané v Šumperku a sedláci na panství šumperském, bludovském a novohradském bránit proti nesnesitelnému utiskování od jejich vrchnosti Jiřího Tunkla z Brníčka a ze Zábřeha, který zabíral jejich půdu na zakládání rybníků a ukládal jim neslýchané dávky, roboty, rukojemství a jiná břemena.

Poddaní žalovali u krále a hledali přímluvu u některých moravských stavů. Jejich záležitost byla přednesena na zemském sněmu v Olomouci a ten rozhodl, aby se k panu Tunklovi zachovali jako jeho lidé a aby on s nimi jednal podle spravedlnosti a zápisu, který jim učinil. Poddaným se sice zdálo, že by měli dostat náhradu za utrpěné křivdy, ale vcelku byli ochotni se spokojit s výrokem sněmu.

Tunkl však pokládal sněmovní nález za své vítězství a pokračoval v utiskování poddaných, nedbaje na učiněné rozhodnutí a svůj zápis. Vykřisťovaným měšťanům a sedlákům došla trpělivost, ozbrojili se, porazili služebníky své vrchnosti a některé

[13]) *Parsch,* Das Stadt-Archiv zu Olmütz, str. 34, č. 318 a str. 36, č. 336.

[14]) Viz zápis městského písaře olomouckého Pavla Rothansela v Liber antiquus contractuum ab anno 1492 (městský archiv v Olomouci, rkp. č. 7, f. 7), který otiskl *Kux,* Die Olmützer Gemeindefinanzen, str. 351. Kux však vynechal částky placené majitelům zástav na městské berni, které jsou výše uvedeny.

z nich zranili a usmrtili. Tunkl sám byl od vzbouřenců dopaden v Šumperku, jehož měšťané s lítostí vzpomínali na doby, kdy v druhé polovici 14. stol. byli zeměpanským městem, utrpěl vážná zranění, nepovstal již z lože a brzy zemřel.

Jeho synové Jiřík ml. a Jindřich žalovali krále i sněmu a tu stavové prohlásili vzbouřené poddané za křivé a zlé lidi a přisoudili je znova Tunklům, ale ne jako dříve, aby je zachovali při starých právech a zvyklostech, nýbrž aby s nimi nakládali podle své vůle a trestali je vězením i trestem smrti. Mnoho měšťanů i sedláků se po tomto rozhodnutí rozběhlo, nechali své vsi pusté a odešli buď na jiná panství nebo do lesů na hory, neboť vrchnost trestala odbojníky na hrdlech.

Tunklové žalovali také u krále Vladislava a ten 6. dubna r. 1494 nařídil všem pánům, rytířům, městům a úředníkům, aby zběhlé poddané vydali jejich pánům, ostře odsoudil odpor Šumperských, Bludovských a Novohradských a nařídil zemskému hejtmanovi, aby je předvolal na zemský sněm do Brna. Zemský hejtman vyhověl rozkazu, ale měšťané šumperští a jiní lidé ze zboží šumperského, bludovského a novohradského poslali 22. dubna r. 1494 sněmovníkům list, v kterém vylíčili průběh jejich sporu s Tunklem a prohlašovali, že se na sněm nedostaví, neboť po předchozích zkušenostech přestali věřit na spravedlnost v zemi a poroučí se božímu soudu, „poněvadž pro spravedlivost o statky své a někteří o dítky, o ženy, o hrdla přišli, jestli jeho svatá vůle, ostatek, co ještě živých jest, také se těch hrdel odvážiti pro túž spravedlivost rádi chceme".

Královská města moravská bedlivě sledovala průběh akce šumperských měšťanů a ostatních poddaných a zastávala se jich na zemských sněmech, ale proti vůli pánů, rytířů a prelátů nic nezmohla. Proto se nakonec město Olomouc obrátilo na krále a prosilo, aby Vladislav nařídil hejtmanovi a stavům na sjezdu zkoumat, jestli je spravedlivé, co se děje Šumperským, a jestli se s nimi jedná podle znění zástavy Šumperka jejich vrchnosti.

Olomoučtí, „jsúc pozmučeni lítostí", si tehdy trpce králi stěžovali, že panovníci zapsali mnoho bývalých zeměpanských měst feudálům a postoupili jim je v dědičný majetek, velmi sníživše počet královských měst a vydavše zboží odcizená od komory všanc zvůli nových držitelů. Naříkali, že králové zapsali své poplatky a užitky i na královských městech a vystavili tím jejich měšťany velkým obtížím, soudům a nákladům, takže města zchudla a nejsou již pro vládu tím, čím by býti mohla. Na příkladě šumperských měšťanů pak ukazovali, jak zápisní pánové zastavené komorní statky ničí, a připomínali, že lidé z šumperských gruntů se pro Tunklovy nátisky z některých vsí rozběhli a nechali je pusté, nemohouce snésti dávky, roboty, rukojemství a jiná břemena, a nyní že jsou ještě v sázce jejich životy. Netajili se s tím, že by šumperské lidi rádi k sobě přijali, ale že pro Tunklovy soudy se až dosud od Šumperských vzdalovali.[15])

Olomouc a ostatní královská města moravská v tomto případě dobře chápala,

[15]) OA ve Znojmě, Město Znojmo, rkp. čís. II/268, f. 4b—5a; Státní archiv v Brně, rkp. č. 343, f. 44a. *F. Palacký*, Dějiny národu českého V, I (Praha 1878), str. 390–391, otiskl zápis Viktorina Kornela ze Všehrd o vzbouření Zábřežských a výňatek přímluvného listu olomouckých, o které se opřeli *L. Falz*, Geschichte der Stadt Hohenstadt (Zábřeh 1920), str. 18—20, *F. Poštolka*, Okresní hejtmanství Zábřežské (Zábřeh 1920), *F. Harrer*, Geschichte der Stadt Schönberk (Šumperk 1923), *J. Březina*, Politický okres Šumperský (Brno 1930), *F. Hrubý*, Z hospodářských převratů českých ve století XV.—XVI., ČČH 30 (1924), *F. Matějek*, Feudální velkostatek a poddaný na Moravě (Praha 1959), str. 76 aj. Ostatní citované prameny nebyly až dosud pro vzpouru Šumperských využity, a proto byla líčena nesprávně a neúplně.

že postup velkostatku proti poddaným škodí též zeměpanským městským obcím, že mocní feudálové míříce na své znevolněné sedláky zasahují současně svobodné měšťany, a že tedy na tomto úseku má selský lid i královské měšťanstvo stejné zájmy a společného nepřítele. Olomouc, Brno, Znojmo, Jihlava, Uherské Hradiště a Uničov se však k takovému poznání nepropracovaly vždy a kromě toho byly proti třem vyšším stavům slabé hospodářsky i politicky. Proto jejich občasné zásahy ve prospěch utiskovaných poddaných se míjely účinkem a neovlivnily proces upevňování hospodářské moci panstva, které všemi prostředky budovalo své mocenské posice.

Hradišťský klášter těžce nesl zástavu, která byla na něm r. 1490 učiněna, a jakmile se jeho postavení zlepšilo, staral se o své vybavení. Dne 21. srpna r. 1498 oznámil král Vladislav Janovi st. z Žerotína a z Fulneka, Petrovi z Žerotína na Šumperku, Janovi ml. z Žerotína a z Fulneka a Hynkovi Tetaurovi z Tetova a z Karlštejna, poručníkům Jana, Jiříka a Václava, sirotků po Vilémovi Tetaurovi z Tetova, že hradišťský opat a konvent vypověděli zápis na svém klášteře.[16])

V dalším jednání se pak král 7. září r. 1498 zavázal, že výše zmíněným sirotkům a jejich poručníkům zaplatí na příštího 23. dubna 6000 zl., a za splnění jeho slibu se zaručili nejvyšší český kancléř Jan z Šelnberka, Zikmund Orzsak z Gutu na Čachticích, nejvyšší králův komorník Petr Pogan, Czobor Emrych Czoborsan, Michal na Holejči a hejtman na Tatě a Komárně Osvald Karlatský z Karlatu. Den po tomto závazku byla 8. září zástava hradišťského kláštera definitivně vypovězena a sirotkům i jejich poručníkům bylo nařízeno, aby přijali zástavní částku a hradišťský klášter odevzdali za rok jeho opatu a konventu.[17])

Vybavení kláštera ze zástavy uvedlo na přetřes i otázku zápisu na 100 kop gr. z městské berně olomoucké, který byl r. 1490 vydán Vilémovi Tetaurovi současně s úpisem na užívání klášterního majetku. Tento zápis ponechal Vladislav dále Tetaurovým sirotkům a jejich poručníkům a ocenil ho na 2000 uh. zl. základního kapitálu. Kromě toho 22. srpna r. 1499 prohlásil, že je dlužen bratřím Janovi, Jiříkovi a Václavovi z Tetova a na Malenovicích, jejich již jmenovaným poručníkům a jejich zmocněncům Viktorinovi, Jiříkovi, Bartolomějovi a Bernardovi z Žerotína a z Fulneka dalších 2000 uh. zl., na které jim má Olomouc platit z městské berně ročně 100 kop, odváděných z polovice na sv. Jiří a z polovice na sv. Václava. Zástava byla deset let nevypověditelná, potom ji mohl panovník i věřitelé kdykoliv vypovědět, oznámivše to druhé straně rok předem.[18])

Tím se pohledávka Tetaurů, krytá městskou berní olomouckou, zvýšila na 4000 uh. zl. a roční důchod, který jim z města plynul, stoupl na 200 kop gr. ročně. Za jeho pravidelné odvádění se někdy po 22. srpnu r. 1499 zaručili hradišťský opat Jan a jeho konvent, právě vybavení z pout tíživé zástavy, a při tom bylo znovu zdůrazněno, že celá dlužná částka nemá býti splacena před uplynutím deseti let, jak o tom již byla zmínka.

Olomoučtí měšťané byli krajně nespokojeni, že mocní feudálové zvyšují své zápisy na městě, a proto k jejich uklidnění král stanovil, že purkmistr a městská rada mohou i před uplynutím deseti let složit opatovi a konventu 4000 uh. zl., že v tom případě klášter má až do uplynutí deseti roků dávat Tetaurům 200 kop a potom

[16]) AČ 18, str. 62, č. 71.
[17]) AČ 18, str. 82, č. 99 a str. 84, č. 101.
[18]) AČ 18, str. 142, č. 219; *Parsch*, Das Stadt-Archiv zu Olmütz, str. 37, č. 347.

odevzdat těch 4000 zl. panovníkovi. Tak byla dána městu možnost, aby se vymanilo z nenáviděného placení městské berně vyšším stavům a mohlo část svého platu dávaného do královské komory obrátit na své potřeby.[19])

Podmínkou ovšem bylo, že Olomouc sežene 4000 zl. a dá je hradišťskému klášteru. Město však tuto podmínku nesplnilo a Vladislav při své stálé peněžní tísni povolil 19. ledna r. 1502 již zmíněnému polnímu hejtmanovi Hanušovi Haugvicovi z Biskupic na Bouzově, aby pro sebe vyplatil 100 kop ročního platu, který z komorního důchodu olomouckého drží sirotci po Vilémovi Tetaurovi z Tetova, složiv jim 2000 uh. zl. Aby pak město nemohlo užít své výsady o výplatě zástavy na něm učiněné, dal si Haugvic potvrdit, že nový zápis může vybaviti jenom Vladislav a jeho nástupci, když dají Hanušovi půl roku předem výpověď.[20])

Tak přišla Olomouc o výhodu, kterou si vymohla r. 1499 při vybavování zástavy kláštera hradišťského, a Haugvic r. 1500 připojil k zápisu 2000 zl. a 100 kopám platu ještě dalších 1000 zl. základního kapitálu a 108 zl. ročního důchodu, které získal po M. Fridrichovi z Olomouce, jak o tom byla již řeč. Nespokojil se tím a 17. června r. 1504 nabyl za půjčku 1000 uh. zl. ročně ještě nových 50 kop z městské berně olomoucké a 6. srpna r. 1506 dalších 50 kop z kapitálu 500 zl.[21])

Měl tedy nakonec pojištěno na Olomouci 4500 uh. zl. základního kapitálu a dostával z městské berně olomoucké 200 kop a 108 zl. ročního platu. Olomoučané neradi viděli, že jejich dobré groše skládané měšťany dvakrát do roka na městskou sbírku plynou do kapes bohatého feudála, který se vkládá mezi město a královskou komoru a za své půjčky i vojenské služby prokázané panovníkovi pobírá to, co měl dostávat zeměpán. Proto plnili své závazky jenom velmi neradi a Haugvic to dobře věděl.

Po smrti Vladislava měl oprávněné obavy o svůj dluh, který nebyl vyrovnán, r. 1520 připomněl Olomouckým závěť zemřelého krále, ptal se jich, jestli je to z jejich vůle, že se mu neplatí, a úzkostlivě žádal městskou radu olomouckou o přímluvu u zemského hejtmana a zemských soudců, „aby ty dluhy, které placeny měly býti z berně prve dané, na JMti duši nezůstaly a mě také zaplaceno bylo". Město se však cítilo jeho připomínkou dotčeno a podrážděně odpovědělo, že s jinými městy již marně zakročilo u pánů, aby se postupovalo podle Vladislavova testamentu, že nesvolilo k výpůjčce od zemského hejtmana a soudců, že se nemohlo dosud u nich přimluvit podle Haugvicovy žádosti, že by bylo velmi rádo, kdyby bylo všem zaplaceno, jenom jsou-li na to peníze, a že Haugvic je zbytečně upomíná, poněvadž celá záležitost se jich netýká a nikdo s nimi nejedná.[22])

Městská správa byla na Haugvice krajně rozhořčena a přijímala jeho snahu o zaplacení dluhu se smíšenými pocity. Na jedné straně si přála, aby Haugvicovy nároky byly vyrovnány a její městská berně plynula opět do královské komory a ne do pokladny bohatého šlechtice. Na druhé straně byla však vedena touhou, aby pán z Biskupic pozbyl svých 4500 zl., pojištěných na Olomouci za jeho válečné

[19]) AČ 18, str. 83, č. 100. Listina není datována a je v AČ zařazena za kus ze 7. září r. 1498. Její obsah však ukazuje, že byla vydána buď současně s výše zmíněnou listinou Vladislavovou Tetaurům z 22. srpna r. 1499 nebo potom (AČ 18, str. 142, č. 219), neboť se na listinu z 22. srpna odvolává.

[20]) AČ 18, str. 279, č. 471.

[21]) *Parsch,* Das Stadt-Archiv zu Olmütz, str. 41, č. 388 a str. 42, č. 405.

[22]) Archiv města Brna, rkp. č. 167, f. 47b a 56a. *Nešpor,* Dějiny Olomouce, str. 98, omylem vypočítal Haugvicovy zápisy na Olomouci na 3500 zl.

služby a půjčky panovníkovi, a stal se odstrašujícím příkladem pro všechny, kteří dychtivě vztahovali ruce, aby získali příjmy, jež měly býti z Olomouce dávány zeměpánovi a místo toho tvořily pravidelný důchod osob vyšších stavů.

Těch osob nebylo málo a patřili mezi ně i obyvatelé Uher. Tak Petr, hrabě ze sv. Jiří a Pezinku a vévoda sedmihradský, získal 29. srpna r. 1500 za 850 hř. z městské berně olomoucké roční důchod 85 hř., přenechal ho své manželce Žofii, rozené z Valdštejna, král 10. srpna r. 1502 ten převod schválil a Žofie hned na to postoupila 28. září svou pohledávku Jakubovi Šarovcovi ze Šarova. Ale městská rada olomoucká nebyla spokojena s tím, že další část její městské berně přechází do majetku feudálů, a král se ji 29. října r. 1503 snažil uchlácholit svolením, že město smí zapsaných 85 hř. vykoupit zástavní částkou.[23])

Olomouc však pro nedostatek finančních prostředků Vladislavova povolení nevyužila a král při opatřování dalších peněz 28. ledna r. 1506 nejen Šarovcovi potvrdil zástavu na 85 hř., ale přidal k ní ještě roční plat 200 uh. zl. Později, bylo to 13. prosince r. 1514, své potvrzení na 85 hř. opakoval a připojil k nim roční plat 300 hř. a v neznámé době přiznal ještě rytíři z Šarova z městské berně olomoucké doživotní důchod 90 hř. za to, že zastával úřad dvorského sudího moravského.[24]) Dostával tedy Šarovec z Olomouce celkem 375 hř. 200 zl. ročně a poněvadž celá městská berně olomoucká se pohybovala kolem 587 hř. 40 gr., odvádělo mu město téměř pět šestin toho, co patřilo královské komoře. Činilo to velmi nerado a stále hledalo prostředky, jak by se své povinnosti zbavilo.[25]) Kromě platu Šarovcovi mělo dávat ročně ještě 200 kop 108 zl. Haugvicovi. Bylo tedy na městské berni olomoucké zapsáno více než vynášela.

Vladislavův nástupce Ludvík potvrdil 10. února r. 1519 znova zástavu na 85 hř., a když Šarovec zemřel, daroval 27. března r. 1528 Ferdinand I. 90 hř. někdejšího hofrychtéřského platu zemskému hejtmanu moravskému Janovi Kunovi z Kunštátu na Lukově jako doživotní odměnu za věrné služby.[26]) Vyměření 90 hř. ročního důchodu dvorskému sudímu moravskému a zemskému hejtmanu dosvědčuje, že panovník nezastavoval městskou berni jenom za půjčky a za prokázané úsluhy, nýbrž že z ní vyměřoval též jakýsi plat nejvyšším zemským úředníkům, kteří se tak prostřednictvím své funkční odměny účastnili na rozebírání prostředků určených na krytí státních potřeb.

Příkladu zemských úředníků následovali někteří zaměstnanci české kanceláře. Její sekretář, olomoucký rodák doktor Augustin Käsebrot, dostal 22. dubna r. 1509 10 hř. doživotního důchodu z městské berně svého rodného města a rozmnožil tak dlouhou řadu těch, kteří převáděli panovníkovy příjmy do svých vlastních kapes.[27])

A příslušníci vyšších stavů si nejenom pojišťovali na městské berni pravidelný důchod, nýbrž nad to snižovali výnos té berně tím, že vymáhali u krále osvobození svých domů položených v královských městech od městské sbírky a dávek. Poněvadž města se takovému zmenšování svých příjmů houževnatě bránila, odpočítával jim

[23]) AČ sv. 6, str. 585, č. 384, a sv. 18, str. 233, č. 388.
Parsch, Das Stadt-Archiv, str. 39, č. 363, str. 39, č. 365 a str. 40, č. 374.

[24]) *Parsch,* Das Stadt-Archiv, str. 42, č. 404 a str. 47, č. 446. Státní archiv v Brně, Sbírka rukopisů Zemského archivu č. 343, f. 133b—134b.

[25]) Je to patrno ze všech výše citovaných potvrzení, které byly Šarovcovi vydány.

[26]) *Parsch,* Das Stadt-Archiv zu Olmütz, str. 49, č. 467; Státní archiv v Brně, Sbírka rukopisů Zemského archivu čís. 343, f. 133b—134a.

[27]) Archiv města Brna, rkp. čís. 167, f. 112.

panovník z jejich městské berně částky, které osvobozené domy odváděly na městskou sbírku a pozbýval tak dočasně nebo trvale jistý počet hřiven ze svých městských příjmů.

V těchto případech neběželo o velké sumy, ale královské komoře to neprospívalo. Před r. 1497 získal takové osvobození Karel z Vlašimě a na Úsově a z městské berně olomoucké se za to ročně sráželo $1^1/_2$ hř. R. 1498 si vymohl zemský hejtman Jan z Lomnice na Meziříčí vynětí z městské sbírky pro svůj dům, vystavěný kdysi od zemřelého varadínského biskupa Jana Filipce v České ulici mezi domy Malého Pavla cichněře a Staňka lazebníka.

Aby olomoucká městská rada toto osvobození uznala, musil je Vladislav r. 1501 opakovat a 19. ledna r. 1502 důrazně správě města připomenout s podotknutím, že si Olomouc může ze své městské berně ročně srážet 5 zl., které osvobozený dům odváděl na sbírku, že příště panovník nebude již taková osvobození udělovat a že kdyby je omylem přece někomu přiznal, nemají platit. Přes toto ujištění byla však později prominuta daň z domu Jiřího z Vlašimi a z Úsova nahrazená městu srážkou $1^1/_2$ hř. z toho, co mělo platit královské komoře.[28])

Byla již řeč o tom, že olomoucká městská rada byla krajně nespokojena se zastavováním městské berně, že z toho měla četné nesnáze a že si vymohla r. 1499 dovolení vyplatit 4000 uh. zlatými roční důchod 200 kop, dávaný Janovi, Jiříkovi a Václavovi Tetaurovým z Tetova, a r. 1503 vybavení zástavy 85 hř. ročního platu složením 850 hř. Jakubovi Šarovcovi z Šarova. Pro nedostatek finančních prostředků neprovedlo však město žádnou z uvedených výplat a když zástavy jeho městské berně dosáhly nebývalé výše, pokusilo se najít zásadní řešení, jak se zbavit nevítaných věřitelů.

Poněvadž vědělo, že panovník není schopen vyplatit zastavené důchody, nabídlo se, že to učiní samo. Vladislav s tím 3. června r. 1508 souhlasil a dovolil Olomouci, aby vybavila všechny zástavy učiněné na její městské berni rytířskému stavu v markrabství moravském a aby jich pak sama dvacet let nerušeně užívala.[29])

Prameny bohužel nepraví, zda a jak městská rada krále dalekosáhlého svolení využila a kolik ročních důchodů, které si z městského platu do královské komory opatřili moravští rytíři, převedla do svého dočasného držení. Jisté však je, že se všemožně snažila, aby platila co nejméně, a že ostatní královská města moravská si počínala rovněž tak.

Na královském dvoře to dobře věděli a uložili zemskému podkomořímu Jiřímu z Vlašimi a na Úsově, jemuž příslušela správa příjmů markraběcí komory, aby zjednal nápravu. Proto podkomoří r. 1510 nařídil všem královským městům na Moravě, aby mu poslala výpis z toho, co komu ze své městské berně odvádí.

Města po jistém váhání vyhověla, ale jejich odpovědi se na velkou škodu poznání jejich finančních poměrů nezachovaly. Městská rada olomoucká musila býti několikrát upomínána o odpověď a když ji konečně poslala, podkomoří zjistil, že město využívá spletitých příkazů k výplatě ročního důchodu různým osobám a dává panovníkovi za rok 50 kop městské berně méně, než je povinno. Pán z Vlašimě se snažil, aby to bylo napraveno, a zdá se, že vskutku docílil u Olomouce i u jiných

[28]) AČ sv. 16, str. 532, č. 713, sv. 17, str. 7, č. 766 a sv. 18, str. 281, č. 474. Městský archiv v Olomouci, rkp. č. 7, f. 7.
[29]) *Parsch*, Das Stadt-Archiv, str. 43, č. 413.

královských měst na Moravě přesnější odvádění jejich každoročního platu do královské komory.[30])

Za to se však městská rada olomoucká chápala každé příležitosti, aby si na své městské berni pojistila nějaké pohledávky a snižovala tak částky, které ročně platila. Následovala příkladu feudálů, ale neměla tolik úspěchů jako oni. Vladislav jí 11. prosince r. 1511 daroval z městské berně na pět let 25. uh. zl. Král Ludvík žádal 13. ledna r. 1518 půjčku 160 kop a povoloval jejich vyrovnání z platu do komory a 22. srpna r. 1522 uznával, že dluží městu 350 kop, které si Olomouc může srazit z toho, co mu ročně odvádí.[31])

Městskou sbírku, ze které byla městská berně olomoucká placena, lze postihnout až na počátku druhé čtvrtiny 16. stol. Starší hlavní knihy a rejstříky berní z Olomouce se totiž nezachovaly a teprve r. 1527 máme hlavní knihu berní zařízenou tak, že jsou vypočítány všechny domy uvnitř hradeb i na předměstích a u každého domu je uvedeno, kolik platí roční berně, která se odváděla v dvou splátkách: první na sv. Jiří (23. dubna) a druhá na sv. Michala (29. září).[32])

Podle této knihy bylo r. 1527 podrobeno městské sbírce ve vnitřní Olomouci a na Předhradí 665 domů, které platily ročně 1631 hř. 7 gr., v předměstích dávalo 431 domů 334 hř. 56 gr., takže celkem měli majitelé olomouckých domů odvádět za rok 1965 hř. 63 gr. městských lozunků.[33]) Uvedených 1965 hř. 63 gr. není však konečnou částkou skutečně vybrané městské sbírky v Olomouci. Na jedné straně je k nim třeba připočítat příspěvek zdaněných olomouckých obyvatel, kteří neměli domy, neboť ti nejsou v hlavní knize berní uvedeni, a na druhé straně se od nich musí odpočítat to, co při placení berně zůstali někteří Olomoučané dlužni.

Poněvadž však sbírka placená obyvateli, kteří nevlastnili domy, a berní nedoplatky nebyly příliš vysoké, je možno tvrdit, že celoroční městská sbírka v Olomouci činila r. 1527 kolem 1965 hř. 63 gr. Z toho platilo město něco méně než 587 hř. 40 gr. městské berně. Zůstávalo tedy Olomouci po vyrovnání platu do královské komory z městské sbírky ještě kolem 1378 hř. 23 gr. na jeho potřeby.

Na jeden dům v městě připadalo průměrně 2 hř. 31 gr. roční sbírky na jeden dům v předměstí 49 gr. Celkový průměr zdanění jednoho olomouckého domu činil 1 hř. 52 gr. za rok.

2. Městská berně z Brna

Ponechme zatím stranou obecné závěry z toho, co bylo zjištěno o městské berni olomoucké, a všimněme si platu, který královské komoře odvádělo Brno, druhé město na Moravě po Olomouci. Městská berně brněnská se po jistém kolísání ustálila počátkem druhé polovice 14. stol. na 600 hř. ročně, z nichž město dávalo polovici na sv. Jiří a polovici na sv. Michala. Za markraběte Jošta bylo v l. 1379 až

[30]) Archiv města Brna, rkp. č. 167, f. 139b—140, 144a a 159a.
[31]) *Parsch*, Das Stadt-Archiv zu Olmütz, str. 46, č. 435, str. 48, č. 460 a str. 51, č. 491.
[32]) Státní archiv v Brně, Sbírka rukopisů Zemského archivu č. 248.
[33]) Přehled výše zdanění domů v Olomouci otiskl podle hlavní knihy berní z r. 1527 *Kux*, Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz, str. 124, který udává výši městské berně olomoucké na 1973 hřiven. Částku 1965 hř. 63 gr. jsem vypočítal sečtením částek uvedených u každého poplatníka. Kux uvádí, že domy uvnitř města platily berni od $^1/_2$ hř. do 16 hř. To není správné, neboť na f. 7a je zapsán dům zdaněný 7 gr., na f. 4a, 8a a 9b jsou tři domy a na f. 12a je 7 domů zdaněných po čtvrt hřivně.

1403 z těch 600 hř. mnoho větších či menších částek zapsáno různým světským a duchovním feudálům, kterým pak Brno odvádělo to, co patřilo do pokladny zeměpána.[34])

Mnohé z těch zástav byly časem vykoupeny nebo vypršely. Ale roční plat 40 hř., kterým Jošt založil 15. března r. 1402 kanonikát a prebendu sv. Václava v biskupském kostele olomouckém, zůstal v platnosti až do konce doby jagellovské. R. 1479, 1487 a 1499 byl dáván v původní výši, potom však byl zvětšen na 60 hř., splatných z polovice na sv. Jiří a z polovice na sv. Michala, neboť tak byl odváděn olomouckým kanovníkům r. 1514 a 1523 až 1525.[35])

Až do vlády Jiřího z Poděbrad byl pak odváděn plat 100 hř., zapsaný 30. července r. 1403 markrabětem Joštem na městské berni brněnské Vokovi z Holštejna za základní kapitál 300 hř.[36]) Václav IV. povolil 3. ledna r. 1416 Janovi z Bamberka a jeho manželce Magdaléně, aby ten plat koupili, přidal k zástavní částce dalších 400 hř. a brzy potom se purkmistr a konšelé města Brna zavázali, že budou Janovi a jeho dědicům tak dlouho vydávat ročně 100 hř., dokud je panovník 1000 hř. nevyplatí. Císař Zikmund potvrdil 19. června r. 1437 koupi toho platu Janovi ze Studnic, jehož dědic Ondřej ze Studnic postoupil 13. listopadu r. 1442 zmíněných 100 hř. Lukášovi Salzarovi, dědičnému fojtovi olomouckému, a Ladislav Pohrobek i Jiří z Poděbrad to 28. března r. 1454 a 20. července r. 1458 schválili.[37])

Dlouho do 15. stol. bylo též placeno ročně 300 kop, které Václav IV. zajistil na moravských městech Olomouci, Brně, Znojmě, Jihlavě, Jemnici, Uherském Brodě, Uherském Hradišti, Litovli, Uničově, Ivančicích a Pohořelicích Kateřině, vévodkyni kožichovské, dceři knížete opolského Ladislava a sestře Anežky, manželky markraběte Jošta. Kateřina totiž zdědila po Anežce 12 000 zl. a za ty jí Václav zapsal na uvedených městech 300 kop splatných z polovice na sv. Jiří a z polovice na sv. Havla tak dlouho, dokud je čeští králové nevykoupí 3150 kopami, složenými ve Vratislavi. Purkmistři, rady a obce jmenovaných měst se 1. května r. 1413 zavázali, že budou plnit Václavův zápis, pohledávku na nich učiněnou zdědil později Jindřich, vévoda slezský, velkohlohovský a krosenský, a v l. 1447 až 1454 posílal do nich pravidelně své zmocněnce, aby z jejich městské berně vybrali 300 kop.[38])

Mnoho zástav bylo na městské berni brněnské učiněno za válek husitských, ale

[34]) Platy odváděné do markraběcí komory v l. 1343—1403 sestavil *B. Bretholz*, Geschichte der Stadt Brünn (Brno 1911), str. 282, 284, 285, 287, 293, 294, 295, 296, 299 a 301—322. Nejstarší berní materiál brněnský vydal *B. Mendl*, Knihy počtů města Brna z let 1343—1365 (Brno 1935), kde v předmluvě je též podrobné poučení o finančním hospodaření města. *Bretholz*, l. c. str. 321—322, sestavil přehled zastavených částek z l. 1379—1403 a citoval, kde v CDM jsou otištěny zástavní listiny. Své nejdůležitější údaje čerpal z městské knihy v Archivu města Brna, rkp. č. 40, aniž by znal povahu pramene, kterého užil. Zmíněnou městskou knihu zhodnotil a její pramennou cenu určil *J. Dřímal*, Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausen, Sborník archivních prací VIII/1 (1958), str. 121—125.

[35]) CDM XIII, str. 181, č. 171. Archiv města Brna, rkp. č. 23, f. 56, rkp. č. 24, f. 57, rkp. č. 25, f. 55, rkp. č. 28, f. 55b, rkp. č. 390, f. 16a a rkp. č. 391, f. 18a.

[36]) CDM XIII, str. 278, č. 269.

[37]) AČ 7, str. 597, č. 80, str. 598, č. 81—84 a str. 599, č. 85.

[38]) AČ 14, str. 553, č. 69. Listy vévody Jindřicha vypočítaným městům, aby zaplatila, jsou zachovány v Archivu města Brna, Sbírka listin: 1447, května 14. Lubín a v Okresním archivu v Jihlavě, Město Jihlava, Sbírka listin: 1450, října 7. Kožichov a 1454, června 16. Brno. Regest druhého z listů otiskl *P. Chlumecký*, Die Regesten (Brno 1856), str. 27, č. 118 s nesprávným datem 25. dubna 1450.

to nás v této souvislosti nezajímá. Ladislav Pohrobek napsal z ní za prokázané služby 8. července r. 1454 Janovi z Cimburka a Tovačova 100 kop, splatných z polovice na sv. Jiří a z polovice na sv. Michala, jež mohly býti vykoupeny 1000 hř. Ladislav si tak při svém nastoupení pojišťoval pomocí brněnského platu do své komory přízeň mocného pána, který zastával důležitý úřad zemského hejtmana a měl rozhodující vliv na to, jak se Morava postaví k mladému panovníkovi, přicházejícímu právě do zemí české koruny, aby se v nich po dlouhé době bezvládí ujal zeměpanské moci.[39])

Téměř současně se zástavou Janovi z Cimburka a Tovačova zvýšil Ladislav městskou berni brněnskou, neboť vypudil z Brna židy a 27. července r. 1454 daroval městu jejich domy, synagogu a hřbitov s podmínkou, že městská rada bude platit do markraběcí komory ročně 60 kop, tj. 56 hř. 16 gr., které před tím dávali židé.[40]) Od té doby stoupla městská berně odváděná Brnem z 600 hř. na 656 hř. 16 gr., byla nejvyšší ze všech moravských královských měst a zůstala v podstatě stejná až do r. 1526. Zmenšovala se jenom o malé částky, kterými původně přispívaly k městské berni domy šlechty a duchovenstva osvobozené později panovníkem od placení lozunků, jak o tom bude ještě řeč.

Král Jiří z Poděbrad se 15. července r. 1458 zavázal, že bude z městské berně brněnské dávat Janovi z Drozdové Hory a jeho synovi ročně 6 hř., vyplácených obdobně jako důchod Janovi z Cimburka. Od té doby až do r. 1487 jsou stvrzenky Jana a Beneše z Drozdové Hory, že těch 6 hř. skutečně přijali.[41])

Zmíněné a jiné zástavy způsobily, že v prvních letech vlády Jiřího dostával panovník z 646 hř. 16 gr. městské berně brněnské přímo 419 hř. 62 gr., placených z polovice na sv. Jiří a z polovice na sv. Michala prostřednictvím moravského podkomořího Karla z Vlašimě a Úsova.[42]) Různí držitelé zápisů pobírali ročně 236 hř. 18 gr. R. 1466 však stouply důchody plynoucí přímo do královské komory na 566 hř. 40 gr. a částky odváděné na zástavy klesly na 89 hř. 40 gr.[43])

Byl to důsledek dobrého hospodaření s důchody královských měst za vlády Jiřího, jenž dbal na to, aby jeho příjmy plynuly do státní pokladny a nebyly kořistí mocných feudálů, kteří si rádi tvořili z městských platů pravidelné roční důchody a vkládali se tak mezi zeměpána a brněnské poplatníky. Tento nepochybný užitek pro stát i město byl však ztracen, jakmile za podpory kurie papežské začal r. 1468 vpád uherského krále Matyáše Korvína do zemí koruny české a Brno se přidalo na stranu zahraničního útočníka podporovaného revoltou nespokojených majitelů velkých velkostatků. Matyáš potřeboval ohromné částky na svou výbojnou politiku, a proto

[39]) AČ 7, str. 604, č. 99.

[40]) Archiv města Brna, Sbírka listin: 1454, července 27. Praha. Viz též *Bondy-Dvorský*, Zur Geschichte I, str. 143.

[41]) Archiv města Brna, rkp. č. 41, f. 49b. Stvrzenky na plat tamtéž, Sbírka listin: 1459, července 11. Špilberk; 1463, října 28., —; 1470, prosince 6. Brno; 1475, října 28. Brno; 1476, listopadu 19. Brno; 1481, listopadu 9. Brno; 1483, prosince 15. —; 1484 [září 28.] Brno; 1487, dubna 24. Brno; rkp. č. 57, f. 57.

[42]) Stvrzenky Karla z Vlašimě a z Úsova jsou uloženy v Archivu města Brna, Sbírka listin: 1461, dubna 23. Brno; 1462, května 18. Brno; 1465, června 1. Brno; 1465, listopadu 3. Brno; 1465, prosince 27. Brno. Podle nich je vypočítáno, kolik dostávala královská komora a kolik držitelé zástavních listů.

[43]) Viz stvrzenky Karla z Vlašimě a z Úsova na svatojiřskou a svatomichalskou městskou berni v Archivu města Brna, Sbírka listin: 1466, května 23. Brno; 1466, října 29. Brno; 1466, prosince 28. Brno.

zapisoval z městské berně brněnské zástavy světským i duchovním feudálům, kteří sloužili jeho touze po rozšíření vlády nad cizím územím.

Matyášův hejtman na Moravě Ladislav Podmanický z Podmanína potvrdil 23. října r. 1470, že mu purkmistr a rada města Brna vyplatili 208 hř. 21 gr. svatováclavského lozunku, který mu dal Matyáš.[44]) Olomoucký biskup Tas Černohorský z Boskovic dostal pro své biskupství ročně 24 hř. splatných ve čtyřech splátkách vždy o suchých dnech a od r. 1480 až do smrti Ludvíka Jagellovce jsou důkazy o tom, že Brňané ten plat odváděli.[45]) Matyášův polní hejtman Mikuláš Uher ze Santova získal doživotně z městské berně brněnské 80 kop, dávaných ve dvou splátkách na sv. Jiří a na sv. Václava, a od r. 1481 do r. 1486 jsou zachovány jeho stvrzenky na důchod, který mu byl přiznán.[46])

Ladislav Podmanický a Mikuláš Uher byli Matyášovi přední hejtmani a biskup Tas Černohorský jeho důležitá politická opora na Moravě. Vyměřoval tedy Matyáš z městské berně brněnské roční důchody svým pomocníkům v boji za získání české koruny a zcizoval jim příjmy, shromážděné a vybavené ze zástav finanční politikou Jiřího z Poděbrad, která na tomto úseku šla k dobru státu i městu a příznivě se lišila od postupu uherského krále.

To platí tím více, že Matyáš dosud zmíněné zápisy na městské berni brněnské v pozdějších letech ještě dále rozšiřoval. Procek z Kunštátu dostával z Brna ročně 80 kop, polovici na sv. Jiří a polovici na sv. Václava, a 4. prosince r. 1477 potvrdil, že mu je purkmistr a rada vydali.[47]) Zemský hejtman moravský Ctibor Tovačovský z Cimburka měl jistý čas vyměřen z městské berně brněnské ročně 400 uh. zl. jako odměnu za vykonávání svého úřadu, 28. dubna r. 1482 dosvědčil, že je prostřednictvím Matyášova českého kancléře Jaroslava z Boskovic obdržel, a odkazoval z nich 150 zl. Janovi Kropáčovi z Nevědomí.[48]) Kapitula u sv. Petra v Brně si dovedla prostřednictvím panoše Litka opatřit z městské berně brněnské ročně 20 kop, město je platilo ve dvou splátkách na sv. Jiří a na Václava a z l. 1482 až 1487 se o tom zachovaly doklady.[49])

Užíval tedy Matyáš zápisů na městské berni z Brna nejenom k financování svých válečných podniků proti českým zemím, ale činil prostřednictvím zástav i úsluhy mocným feudálům, zakládal nadace církevním ústavům a odměňoval nejvyššího zemského úředníka markrabství. Za takových okolností částky placené z Brna šlechtě a duchovenstvu stoupaly a podíl odváděný přímo do královské komory rychle klesal a značně kolísal.

Neúplné prameny dovolují zjistit, že v l. 1474 až 1486 ho jménem Matyášovým přijímal špilberský hejtman Dobeš Černohorský z Boskovic. Dobeš dostal r. 1474

[44]) *V. Chaloupecký,* Středověké listy ze Slovenska (Bratislava—Praha 1937), str. 121, č. 147. O Podmanickém viz *R. Urbánek,* K historii doby Jiskrovy na Slovensku a ve východní Moravě, VKČSN, třída pro filosofii, historii a filologii 1939/II, str. 76—79 aj.

[45]) Archiv města Brna, Sbírka listin: 1480, června 2. Olomouc; 1480, července 7. Staré Brno; 1481, března 17. Brno; 1481, prosince 17. Vyškov; 1482, března 2. Vyškov; 1482, května 28. Vyškov; 1484, ledna 21. Brno; 1484, května 13. Vyškov; rkp. č. 24, f. 57, rkp. č. 390, f. 16a a rkp. č. 391, f. 17b.

[46]) *Chaloupecký,* Středověké listy, str. 135, č. 169 a str. 137, č. 173. Archiv města Brna, Sbírka listin: 1485, září 28. Klosterneuberg; 1486, dubna 23. Brno.

[47]) Archiv města Brna, Sbírka listin: 1477, prosince 4. Kunštát.

[48]) Archiv města Brna, Sbírka listin: 1482, středa. Brno; 1482, dubna 28. Tovačov.

[49]) Archiv města Brna, Sbírka listin: 1482, května 21, —; 1482, listopadu 9. Brno (a); 1483, června 14. Brno; 1484, listopadu 17. Brno; 1485, listopadu 8. —; 1486, [září 28. —].

patrně 322 hř. 42 gr., r. 1476 jenom 290 hř. 10 gr. a r. 1477 opět 322 hř. 42 gr. V l. 1478 až 1486 se nezastavená městská berně brněnská ustálila na 394 hř. 34 gr., tj. 338 hř. 18 gr. vlastní berně a 60 kop (56 hř. 16 gr.) náhrady za židovský plat. K tomu pak město platilo ještě 40 kop (37 hř. 32 gr.) za městské mýto, takže celkem dávalo 432 hř. 2 gr. Celá městská berně brněnská činila 656 hř. 16 gr. a bylo tudíž 261 hř. 46 gr. zastaveno různým věřitelům.[50])

Když potom Dobeše Černohorského z Boskovic vystřídal na Špilberku Ladislav Kaczinkay, odpíralo mu Brno dávat nezapsanou část své městské berně a Matyáš 5. července r. 1487 městu nařídil, aby ihned berni složilo. Také nástupce Kaczinkayův, špilberský hejtman Petr Herzog, od něhož král Vladislav 1. prosince r. 1490 Špilberk 6000 uh. zl. vybavil, dostával nezastavenou městskou berni z Brna, ale prameny nepraví, v jaké výši.

Nebyl tedy nezcizený brněnský plat komoře za Matyáše tak vysoký jako za vlády Jiřího z Poděbrad, ale byl mnohem vyšší než z Olomouce. Panovník si ho ponechával patrně proto, poněvadž ho obracel na špilberský hrad, který za Dobeše Černohorského, Ladislava Kaczinkaye i Petra Herzoga byl osazen částí pověstné Matyášovy „černé roty", k jejímuž vydržování přispívalo Brno, zboží špilberské a vsi připojené k hradu od kláštera třebíčského a žďárského, aby její žoldnéři bojovali v Matyášových službách postupně proti Jiřímu z Poděbrad, Vladislavovi Jagellovci, Rakušanům a posléze proti Turkům, chráníce tak Uhry před náporem osmanské říše, když jim byl na Moravě opatřen žold i válečné potřeby.[51])

Po vybavení Špilberku od Petra Herzoga se král Vladislav zavázal, že nebude více hrad zastavovat[52]), a nezapsaná městská berně brněnská byla pak opět odváděna prostřednictvím moravského podkomořího do královské komory, jako tomu bylo před česko-uherskými válkami. Podkomoří Karel z Vlašimě a z Úsova r. 1510 při své snaze zavést pořádek do placení městské berně královských měst, vyložené šířeji při rozboru poměrů v Olomouci, chtěl také po Brnu, aby mu oznámilo všechny zápisy učiněné na městském platu do komory.[53]) O pět let později si stěžoval, že Brňané na sv. Jiří neodvedli to, co byli povinni. Stalo se to patrně proto, že r. 1515 vypukl v městě velký požár, jemuž padlo za oběť mnoho domů. Vladislav nařídil 15. května purkmistrovi a konšelům, aby zaplatili, ale krátce potom 30. května osvobodil poškozené měšťany na šest let od všech svých dávek.[54])

Tím ovšem na čas městská berně brněnská o něco klesla. Trvale nebo dočasně se též snižovala o menší částky odváděné z domů šlechty a duchovenstva v městě, které král osvobodil od placení městské sbírky, zmenšiv o prominutou daň svou berni z Brna, obdobně jako tomu bylo v Olomouci.

Ladislav Pohrobek osvobodil 27. ledna r. 1454 doživotně brněnského měšťana a služebníka Albrechta Rakouského Jana Moravu a jeho manželku Dorotu od všech lozunků, stráží, pochůzek, hlídání bran a jiných břemen a ustanovil, aby za to vše dávali městu ročně 10 uherských zlatých čili dukátů nebo tolik peněz, kolik bude

[50]) Částky jsou vypočítány podle stvrzenek v Archivu města Brna, Sbírka listin: 1474, dubna 23. Špilberk; [1476], května 22. Špilberk; 1477, dubna 23. Špilberk; [1478], dubna 23. Špilberk; 1480, dubna 23. Špilberk; 1485, září 28. Špilberk; 1486, dubna 23. Špilberk; rkp. č. 23, f. 56.

[51]) Archiv města Brna, Sbírka listin: 1490, prosince 1; rkp. č. 22, f. 51 a rkp. č. 24, f. 57.

[52]) Státní archiv v Brně, Stavovské listiny č. 580.

[53]) Archiv města Brna, rkp. č. 167, f. 139b.

[54]) Archiv města Brna, Sbírka listin: 1515, května 15. Bratislava; 1515, května 30. Bratislava.

právě 10 dukátů platit. To, co by měli Jan a Dorota platit na svých městských povinnostech nad 10 dukátů, měli si Brňané srážet ze své městské berně.[55])

Později, bylo to 21. března r. 1456, osvobodil Ladislav Moravu a jeho manželku od lozunků, stráží, pochůzek, hlídání bran a jiných městských břemen dědičně a bez jakékoliv úplaty Brnu a povolil městské radě, aby si všechny ušlé daně, dávky a povinnosti srážela z městské berně. Morava a jeho potomci užívali potom svých svobod neobvyklým způsobem a město se stále proti nim bránilo. V příhodné době koupilo r. 1507 a 1508 Moravův dům, který požíval udělené svobody, zbavilo se tak nepříjemného břemene a převedlo na sebe nějakou částku městské berně. Ale dědicové rodinného majetku Moravů, Jan Morava a jeho sestra Kateřina, provdaná za Václava Kalivodu, se houževnatě s Brnem soudili, až zvláštní komise jmenovaná Ferdinandem I. jejich nároky 1. března r. 1535 odmítla.[56])

Král Jiří z Poděbrad osvobodil 15. listopadu r. 1464 na věčné časy dům v Jakubské ulici, který patřil kartuziánskému klášteru v Králově Poli, od tří čtvrtin hřivny sbírky, 24 gr. za hlídky a 2 kop 12 gr. lozunků z polí v Králově Poli a ustanovil, aby si město uvedené částky sráželo ze své městské berně. Vladislav Jagellovec pak přiznal 3. června r. 1498 osvobození od všech městských břemen domu Linharta z Haru do Linhartova života a rovněž povolil, aby si Brno odpočítávalo z městské berně to, co udělenou milostí na sbírce a dávkách ztratí.[57])

Podobných osvobození bylo více, až r. 1477 měly církevní ústavy a osoby v Brně 28 a světští feudálové 8 domů, které nepodléhaly městské berni. R. 1509 bylo nezdaněných duchovních domů 29 a šlechtických 7.[58])

Část z nich byla osvobozena od městské sbírky od nepaměti, a proto to nemělo žádný vliv na placení městské berně. Značná jejich část však získala panovníkovou berní privilegium až po husitském revolučním hnutí a město si sráželo z platu do komory částky, o které tak přišlo. Tyto částky byly většinou malé a pro nedostatek pramenů je nelze vypočítat. Proto na ně sice upozorňuji, ale při vyčíslování městské berně brněnské k nim nepřihlížím.

Zápisy na této berni se za vlády Vladislava a Ludvíka v l. 1490 až 1526 na rozdíl od Olomouce příliš nezvýšily. R. 1523 a 1524 podkomoří Vilém Kuna z Kunštátu dostal z městské berně brněnské, která činila celkem 656 hř. 16 gr., pro královskou komoru ročně 958 hřiven vídeňské měny, čili kolem 358 hřiven 8 grošů pražských.[59]) Bylo tedy různým věřitelům zastaveno kolem 298 hř. 8 gr., tj. jenom o 36 hř. 26 gr. více než za vlády Matyáše Korvína.

[55]) Ladislavovo privilegium a příslušný mandát purkmistru, rychtáři, radě a měšťanům brněnským otiskl *V. Hrubý*, Úvod do archivní teorie i prakse (Praha 1930), str. 153, č. 2. *Šebánek*, Archivy I, str. 298, č. 1410.

[56]) Archiv města Brna, Sbírka listin: 1456, března 21. Budín; 1507, července 17. Brno; 1508, listopadu 18. Brno; 1535, března 1. Znojmo. Kromě citovaných kusů je v městském archivu několik desítek velmi zajímavých listin, mandátů, listů a zpráv, které osvětlují neobyčejně bohatou činnost rodiny Moravů a přinášejí poučné a důležité poznatky k hospodářským dějinám Brna. Vrátíme se k nim ve zvláštním článku, který vyjde ve sborníku „Brno v minulosti a dnes".

[57]) Archiv města Brna, rkp. č. 9, f. 172b; AČ 18, str. 35, č. 20 a str. 93, č. 117.

[58]) Jmenovitě je uvádí *J. Dřímal*, Sociální boje v Brně ve 20. letech 16. století, Brno v minulosti a dnes 1 (1959), str. 274—275 a 282—283.

[59]) Archiv města Brna, rkp. č. 390, f. 16b a rkp. č. 391, f. 19a. Převedení 958 hřiven vídeňské měny na hřivny pražských grošů činí značné obtíže. Za polovici zmíněné částky, totiž za 479 hř. víd. měny, dalo Brno 10. prosince r. 1524 jako svatomichalský komorní úrok 50 zl. v dobré minci a 332 zl. v uherské minci, tedy celkem 382 uh. zl. (AMB, rkp. č. 390, f. 16a). *J. Pošvář*, Vývoj měny v českých zemích, Sborník Matice moravské 78 (1959), str. 221 uvádí, že

Hlavní kniha berní města Brna založená r. 1477 a užívaná do r. 1509 a kniha berní z l. 1509 až 1541 poučují o daňové základně, ze které byla vybírána městská sbírka, určená mimo jiné pro placení městské berně. Sbírka se vybírala z nemovitého majetku, podrobeného městské sbírce, jako byly domy, krámy, lázně, mlýny, stodoly, cihelny, dvory, zahrady a vinice v okolí města i na jižní Moravě, a dále z řemesel, živností a obchodu.

R. 1477 bylo v Brně celkem 990 poplatníků, kteří přiznali zdanitelných nemovitostí za 47 854½ hř. R. 1509 počet poplatníků klesl na 910, ale cena nemovitostí podrobených sbírce se zvýšila na 50 428½ hř. Toto zvýšení šlo však k dobru jenom zámožnému patriciátu, kdežto majetek střední vrstvy řemeslníků a živnostníků se snížil o 3818 hř. Sbírka se vybírala na sv. Jiří a na sv. Michala a činila při odvádění jednoho lozunku dvě třetiny groše z každé přiznané hřivny, 8 grošů z řemesla a obchodu a různé částky z některých druhů výdělečné činnosti, které jsou níže podrobně vyjmenovány.[60])

R. 1365 bylo v Brně 1705 poplatníků,[61]) r. 1510 platilo berni jenom 910 lidí. Klesl tedy počet zdaněných brněnských obyvatel od druhé polovice 14. do počátku 16. stol. o 795 lidí, tj. o dvě pětiny, ale městská berně, placená z městské sbírky a ustálená v době velkého rozmachu Brna na 600 hř. ročně, se zvýšila na 656 hř. 16 gr. Také finanční nároky na město se zvětšovaly a tak potřeba peněz rostla, zatím co počet poplatníků se hrozivě snížil. Proto jejich berní zatížení neustále stoupalo a správa města hledala nové zdroje, které by zdanila.

Dne 18. června r. 1464 ustanovila, že kdo prodává a nalévá víno, má za to dávat k obvyklé sbírce z domu, nemovitostí a řemesla ještě 1¼ hř. Za několik let potom nařídila 10. prosince r. 1471, že kdo dováží, kupuje a prodává železo, má dáti na jednu sbírku 8 gr., a kdo nalévá medovinu, zaplatí na jeden lozunk 12 gr. Prodej kvalitních suken z vlny byl zdaněn 4 hř. a prodej obyčejných suken třemi čtvrtinami hřivny. A 8. června r. 1474 konšelé rozhodli, že při přijímání nových měšťanů nesmějí nově přijatí dovážet do města víno z vinic, které neplatí městskou sbírku.[62])

Uvedená ustanovení byla pak různě měněna, doplňována a zpřesňována s netajeným úmyslem co nejvíce zvýšit výnos sbírky. Od 13. června r. 1492 se platily za výkroj kvalitních suken 2 hř., výkroj polských, slezských a jiných špatných suken byl zdaněn 1 hř. a kdo krájel jenom hrubá sukna, ten platil půl hřivny.[63]) Na počátku 16. stol. bylo 3. ledna r. 1506 rozhodnuto, že kdo koupí čtyři nebo pět týdnů před vinobraním vinici s plody na sazenicích révy, zaplatí za sklizeň vína tolik, jako kdyby je koupil, totiž 8 gr. z jednoho vědra, kdo však koupí za

r. 1525 měl 1 uh. zl. pravidelně 30 gr. pr. Podle toho by 382 uh. zl. činilo 11 460 gr. pr., tj. 179 hř. 4 gr. pr. Poněvadž r. 1524 v Brně 382 uh. zl. platilo 479 hř. víd. měny, je možno 479 hř. víd. měny počítat rovněž za 179 hř. 4 gr. pr. a tudíž 958 hř. víd. měny mělo 358 hř. 8 gr. pr. Další měnové relace z Brna přináší též *J. Pošvář*, Význam uherských dukátů v hospodářském životě Brna v 15. stol., Numismatické listy 12 (1957), str. 105—107 a Nástin dějin brněnské mincovny, Numismatický sborník 5 (1958), str. 164—165.

[60]) Bližší údaje o zmíněných berních knihách, poplatnících a vývoji Brna v l. 1477 až 1509 přináší *Dřímal*, Sociální boje, str. 221—228, 236 a 268—284. Srovnávám údaje o městské sbírce brněnské a níže pak znojemské a jihlavské od sedmdesátých let 15. stol. proto, abych je mohl postavit vedle sbírky z Olomouce, která má berní rejstřík až z r. 1527.

[61]) *B. Mendl*, Sociální krise měst ve století čtrnáctém, ČČH 31 (1925), str. 558.

[62]) Archiv města Brna, rkp. č. 8, f. 1b—2a.

[63]) Archiv města Brna, rkp. č. 9, f. 1.

stejných podmínek vinici více než pět týdnů před sklizní, má ji přihlásiti ke sbírce. Ke sbírce měly se též ohlásit stodoly, které patřily k vinohradům.

Později přibyla postupně ještě řada ustanovení. Kdo připisoval do hlavní knihy berní vinici, zaplatil groš, a kdo ji vymazoval, dal 2 vídeňské denáry. Z masného krámu se platila stejná sbírka jako z domu. Každý obyvatel na Pekařské ulici odváděl na sv. Michala areální plat 10 vídeňských denárů a každý usedlík na Švábce (dnešní třída Obránců míru od čís. 12 do čís. 63), dával na jednu sbírku $1^1/_2$ kopy 2 gr. a 58 d. Sbírku na Švábce vybíral a odevzdával tamější rychtář a za to byl sám od daně osvobozen. Který soukeník krájel sukna vlastní výroby, neplatil sbírku stanovenou na jejich prodej, ale když krájel kupovaná sukna, byl podroben sbírce, která se z jejich prodeje vyměřovala.[64])

Všechna vypočítaná ustanovení by však nestačila zvýšit vybíranou sbírku tak, aby z ní mohla býti odváděna městská berně a kryty rostoucí výdaje, kdyby brněnští měšťané nebyli měli v okolí Brna a na jižní Moravě velké množství úrodných vinic, ze kterých se platily lozunky. Tyto vinohrady rozmnožovaly počet zdaněných nemovitostí, tvořily jejich velmi podstatnou část a dovolovaly shromažďovat potřebnou sbírku i tehdy, když se počet brněnských poplatníků katastrofálně snížil o dvě pětiny jeho někdejšího stavu.

Sbírka z vinic však úplně nevyrovnávala pronikavé snížení počtu poplatníků, a proto se berní zatížení brněnských obyvatel od česko-uherských válek do r. 1526 stále zvyšovalo. Zachované berní rejstříky dosvědčují, že jedna sbírka se v té době vybírala jenom r. 1471 a vynesla za rok asi 842 hř. 44 gr.[65]) Ve všech ostatních letech se odvádělo jeden a půl sbírky, tj. o polovici více než byly normální sazby, o kterých byla řeč. Roku 1487 se vybíraly dokonce dvě sbírky, na které se přispívalo jednou tolik než na jeden lozunk, a vynesly 1846 hř. 28 gr.[66])

Jeden a půl sbírky vyneslo r. 1479 asi 1324 hř. 22 gr., r. 1499 kolem 1445 hř. 46 gr., r. 1504 dokonce 1534 hř. 52 gr., r. 1510 však jenom 1402 hř. 49 gr., r. 1514 1288 hř. 58 gr. a r. 1518 pouze 1157 hř. 28 gr.[67]) Poslední nízký výnos byl zaviněn velkým požárem v Brně r. 1514 a osvobozením pohořelých od berně, o kterém jsem se již zmínil. Ale i tak uvedená čísla dosvědčují, že výnos městské sbírky v Brně přes stoupající berní šroub od r. 1504 klesal.

Bylo již řečeno, že berní základna v té době stoupala, ale že se na tom vzestupu podílel jenom patriciát, kdežto řemeslníci a živnostníci chudli. Proto zůstávali velmi mnoho sbírek dlužni, a když v létě r. 1520 došlo v Brně k prudkým sociálním bojům, kategoricky žádali a prosadili, aby se místo jedné a půl sbírky vybírala sbírka jenom jedna.[68])

[64]) Archiv města Brna, rkp. č. 10, f. II.

[65]) Archiv města Brna, rkp. č. 22, berní rejstřík berně na sv. Michala r. 1471. Podle součtů spočítaných na každém listě se tehdy vybralo 421 hř. 22 gr. Kolik se vybralo na sv. Jiří, není známo. Poněvadž lze důvodně předpokládat, že rozdíl proti svatomichalským lozunkům nebyl příliš veliký, pokládám za celoroční berni dvojnásobek toho, co bylo zaplaceno na sv. Michala. Podobně postupuji ve všech ostatních níže uvedených případech.

[66]) Archiv města Brna, rkp. č. 24, rejstřík dvou sbírek na sv. Jiří r. 1487, výnos 923 hř. 14 gr.

[67]) Archiv města Brna: Rkp. č. 23, rejstřík sbírky na sv. Jiří r. 1479, výnos 662 hř. 11 gr. Rkp. č. 25, rejstřík sbírky na sv. Michala r. 1499, výnos 722 hř. 55 gr. Rkp. č. 26, rejstřík sbírky na sv. Michala r. 1504, výnos 767 hř. 26 gr. Rkp. č. 27, rejstřík sbírky na sv. Jiří r. 1510, výnos 701 hř. $24^1/_2$ gr. Rkp. č. 28, rejstřík sbírky na sv. Jiří r. 1514, výnos 646 hř. 46 gr., a rkp. č. 29, rejstřík sbírky na sv. Michala r. 1514, výnos 642 hř. 12 gr. Rkp. č. 30, rejstřík sbírky na sv. Michala r. 1518, výnos 578 hř. 46 gr.

[68]) *Dřímal*, Sociální boje, str. 236.

Nejvyšší výnos jedné a půl sbírky byl v r. 1504 a činil 1534 hř. 52 gr. Po zaplacení 656 hř. 16 gr. městské berně zůstalo tehdy městu 878 hř. 36 gr. Nejméně vynesl jeden a půl lozunku r. 1518, kdy účinky velkého požáru z r. 1515 a akutní krize způsobily, že bylo odevzdáno jenom 1157 hř. 28 gr. Když město odvedlo městskou berni, zbylo mu 501 hř. 12 gr.

Následující tabulka uvádí počet domů a poplatníků ve vnitřním městě, v předměstích a v celém Brně a jejich průměrné roční zdanění r. 1504 a 1518, kdy byla odvedena nejnižší a nejvyšší městská sbírka. Mezi hranicemi v tabulce uvedenými se pohybovalo průměrné zdanění brněnských budov a obyvatel v ostatních letech od poslední čtvrtiny 15. stol. do r. 1526.

Rok	1504			1518		
Část města	Vnitřní město	Předměstí	Celé Brno	Vnitřní město	Předměstí	Celé Brno
Počet domů[69])	475	365	840	459	355	819
Počet poplatníků	585	387	972	591	367	958
Výnos sbírky	1392 hř. 62 gr.	141 hř. 54 gr.	1534 hř. 52 gr.	1107 hř. 24 gr.	50 hř. 4 gr.	1157 hř. 28 gr.
Průměrné zdanění poplatníka	2 hř. $24^2/_5$ gr.	$23^1/_2$ gr.	1 hř. 37 gr.	1 hř. 56 gr.	$8^2/_3$ gr.	1 hř. $13^1/_2$ gr.
Průměrné zdanění poplatníka s domem	2 hř. $59^2/_3$ gr.	25 gr.	1 hř. 52 gr.	2 hř. $26^1/_3$ gr.	9 gr.	1 hř. $26^1/_2$ gr.

Předeslaný přehled ukazuje, že placení sbírky spočívalo na bedrech obyvatel vnitřního města a že zdanění poplatníků a domů bylo velmi vysoké v městských hradbách a nízké na předměstích, kde však tížilo proto, poněvadž postihovalo většinou chudinu. Proto bylo pro mnoho poplatníků tíživé a těžko únosné, ale na druhé straně, když si r. 1520 vynutili snížení sbírky z jedné a půl na jednu, působilo to správcům městských financí nemalé starosti. Bylo jasně patrné, že městská berně stanovená v době největšího rozmachu Brna velmi zatěžovala město, když stagnovalo a upadalo, a kladla na bedra brněnských obyvatel těžké a obtížné břemeno, které nemohl vyrovnat ani trvalý pokles hodnoty groše v 15. a na počátku 16. stol.

3. Městská berně ze Znojma

Třetí královské město moravské, Znojmo, platilo r. 1421 městskou berni 220 hř. a odvádělo ji ve dvou splátkách na sv. Jiří a na sv. Michala po 110 hř. Z toho bylo zastaveno 60 hř. 60 gr. vévodkyni zaháňské a do královské komory přímo

[69]) Počet zdaněných domů a poplatníků vypočítává *Dřímal*, Sociální boje 60—61 a 64—65.

plynulo 159 hř. 4 gr.[70]) Zástava vévodům zaháňským nebyla vyplacena, stala se trvalou položkou znojemských účtů a ještě 12. listopadu r. 1510 ji Znojemští dávali.[71])

Za husitského revolučního hnutí mělo Znojmo velká vydání a r. 1424 chtělo po tehdejším držiteli Moravy Albrechtovi Rakouském, aby městu něco z městské sbírky slevil. Ale Albrecht nevyhověl, poukázal na těžká břemena, která nese, a městská berně znojemská zůstala nezměněna. Dávalo se stále 159 hř. 4 gr. markraběti a 60 hř. 60 gr. vévodkyni zaháňské, ale r. 1425 i jindy zůstávali znojemští měšťané část svého platu dlužni a opatřovali si potřebné finanční prostředky jenom s velkými obtížemi.[72])

Ladislav Pohrobek vypudil po dalším zajímavém jednání 25. července r. 1454 židy ze Znojma a daroval městu židovské domy, synagogu a hřbitov, aby jich svobodně užívalo a osadilo. Náhradou za to mělo město dávat ročně do královské komory 40 kop gr., tj. 37 hř. 32 gr., které před tím platili židé, a tak se jeho městská berně zvýšila na 257 hř. 32 gr., odváděných ve dvou splátkách po 128 hř. 48 gr. Znojemští se velmi zasazovali o vypovězení židů a horlivě brali jejich majetek, ale vyměřený plat nemálo zmenšovali. Ladislav je 4. listopadu r. 1454 za to přísně káral a napomínal, aby se nevyhýbali svým povinnostem.[73])

Jiří z Poděbrad hospodařil se znojemskou městskou berní velmi dobře. Královská komora z ní dostávala 196 hř. 36 gr. a vévodům zaháňským bylo podle starého úpisu vypláceno 60 hř. 60 gr. Proti tomu Matyáš Korvín za boje o českou korunu značné části svého znojemského platu zastavoval a zbytek dával vyplácet purkrabímu ve Znojmě na vydržování hradu a posádky, která ovládala město i okolní kraj.

Tak z městské berně na sv. Jiří r. 1477, která za půl roku činila 128 hř. 48 gr., dostal znojemský purkrabí 59 hř. 10 gr., ostatek byl zastaven. Na sv. Michala r. 1481 odvedli Znojemští hradnímu hejtmanu za půl roku 66 hř. 7 gr., zbytek připadal na různé věřitele.[74]) Poněvadž ze starší doby bylo z pololetní městské berně znojemské zastaveno jenom 30 hř. 30 gr. vévodům zaháňským, činily Matyášovy zápisy na znojemském platu r. 1477 pololetně 39 hř. 8 gr. a celoročně 78 hř. 16 gr. Po ukončení českouherských válek se poněkud snížily, ale přes to dosahovaly r. 1481 pololetně 32 hř. 11 gr. a celoročně 64 hř. 22 gr.

Obětoval tedy Matyáš značnou část městské berně znojemské na financování své

[70]) Rejstřík příjmů a vydání od 12. dubna 1421 do polovice července 1422 v OA ve Znojmě, Město Znojmo, rkp. č. II/239. O tento rejstřík se opřel *K. Polesný,* Hospodářství Znojma v l. 1421—1422, Od Horácka k Podyjí 8 (1931), str. 225. Také r. 1409 činila městská berně znojemská 220 hř. Viz *Hoffmann,* Jihlava v husitské revoluci, str. 13.

[71]) *A. Neumann,* Nové prameny k dějinám husitství na Moravě (Olomouc 1930), str. 174, 179—180, 202; Státní archiv v Brně, Nová sbírka č. 662/82.

[72]) *Neumann,* Nové prameny, str. 179—180. *A. Wrbka,* Chronik der Stadt Znaim (Znojmo 1902), str. 46 a Gedenkbuch der Stadt Znaim (Mikulov 1927), str. 69. Z Wrbky čerpá ostatní znojemská vlastivědná literatura.

[73]) *Bondy-Dvorský,* Zur Geschichte der Juden I, str. 43. Bohatý, zajímavý a nedostatečně využitý materiál o vypuzení židů ze Znojma je v OA ve Znojmě, Město Znojmo, rkp. č. II/277, str. 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12—13, 14, 15, 16—17, 26, 31. 32. 35. 43, 44 a 49; Sbírka listin č. 104 (2 kusy z 25. července a 4. listopadu r. 1454). Citované prameny nepoužil ani *J. Auer,* Vypuzení židů ze Znojma roku 1454, Od Horácka k Podyjí IV (1927), str. 109—110, ani *A. Engel,* Die Ausweisung der Juden aus der königlichen Städten Mährens, Ročenka pro dějiny židů v ČSR 2 (1930), str. 57, ani ostatní literatura o vypovězení židů ze Znojma a z ostatních královských měst moravských.

[74]) OAZ, MZ, rkp. II/247, II/244, II/246, II/247/2, f. 25 a rkp. č. II/247/3, f. 23b—24a.

agresivní politiky proti českému státu a zcizení panovníkových důchodů ze Znojma již nikdy nenapravil. Naopak, aby odškodnil město za utrpěné ztráty v českouherských válkách, odpustil mu 16. října r. 1486 ze svého platu až do odvolání ročně 65 kop gr., a když r. 1490 vypukl ve Znojmě hrozný požár, jemuž padlo za oběť velmi mnoho domů, rozšířil Vladislav jeho berní osvobození na dalších šest let.[75])

Znojemský hradní hejtman Jakub Salter přijal 12. listopadu r. 1510 z městské berně znojemské pro zástavní držitele znojemského hradu Kryštofa a Jana Gutštejna z titulu zástavy hradu 157 kop 15 gr., tj. 147 hř. 27 gr., a z titulu platu vévody zaháňského 48 kop 45 gr.[76]) Pololetní městská berně ze Znojma činila 128 hř. 48 gr. a důchod vévod zaháňských za půl roku byl 30 hř. 30 gr. Proto v částce zaplacené Salterovi jsou zahrnuty nějaké nedoplatky z minulých dob. Lze z ní však soudit, že městská berně znojemská byla časem vybavena z Matyášových zástav, ale že byla na počátku 16. stol. odváděna zápisným pánům znojemského hradu, kteří se zmocnili toho, co patřilo královské komoře, a vsunovali se mezi panovníka a jeho město.[77])

Zachované berní rejstříky Znojma dosvědčují, že k sv. Jiří r. 1477 se vybírala jedna sbírka a vynesla 144 kop gr. 1 d., že na sv. Michala r. 1481 zaplatili znojemští poplatníci na dva lozunky 322 kop 46 gr. 5 d. a že na jednu svatojiřskou korunovační berni pro Ferdinanda I. 1527 bylo odevzdáno 423 kop 18 gr. $2^1/_2$ d.[78]) Předpokládejme, že v druhém termínu roku, k němuž se nám nezachovaly berní rejstříky, bylo vybíráno tolik jako po prvé, převeďme kopy na hřivny, na něž počítali v Olomouci a v Brně, a vypočítejme přibližnou roční výši městské sbírky ve Znojmě v uvedených letech.

Kolik poplatníků a domů ji platilo, co vynesla ve vnitřním městě, v předměstích a celkem a jaké bylo průměrné zatížení poplatníků a domů, je sestaveno v tabulce na str. 106. Podruzi nejsou však ve znojemských berních rejstřících uváděni v místech, kde bydlili, ale na konci rejstříků podle abecedy. Proto ve Znojmě nelze zjistit počet poplatníků, výnos berně a průměrné zdanění poplatníků a podruhů uvnitř hradeb a před nimi a musíme se spokojit s výnosem a průměrem celého města.

Čísla v tabulce dosvědčují, že počet poplatníků a domů se ve Znojmě v letech 1477 až 1527 nezměnil, počet podruhů však klesl. To ukazuje, že město v uvedeném údobí stagnovalo a mělo tendenci spíše k poklesu než k růstu obyvatel. Výnos městské sbírky se však zvyšoval a v souhlase s tím stoupalo i průměrné berní zatížení poplatníků, zejména těch, kteří měli domy ve vnitřním městě, neboť ti odváděli největší část vybíraných lozunků. Podruzi a majitelé domů na předměstí platili daleko méně a ve srovnání s majiteli domů ve vnitřním městě byla jejich daňová povinnost nepatrná, ale poněvadž byli z ohromné většiny velmi chudí, sháněli groše na městskou sbírku za velikých obtíží.

[75]) Státní archiv v Brně, Nová sbírka č. 662/70. *Wrbka,* Chronik, str. 59 s chybným datem, že Matyášovo osvobození bylo vydáno r. 1487. Po Wrbkovi převzala jeho tvrzení mladší literatura.

[76]) Státní archiv v Brně, Nová sbírka č. 662/82.

[77]) *J. Auer,* Knihy archivu města Znojma až do r. 1850 (Znojmo 1930), str. 17, pol. 72 uvádí, že ve znojemském archivu je pod sign. 248 Registrum dominorum de perceptis et distributis 1514—1518. Tohoto rukopisu jsem však nemohl pro svou práci použít, poněvadž podle sdělení Okresního archivu ve Znojmě je již několik let nezvěstný a byl vyškrtnut z inventáře.

[78]) OA ve Znojmě, Město Znojmo, rkp. č. II/247/2, II/247/3 a II/248/2.

Rok	1477			1481			1527		
Části města	Vnitřní město	Předměstí	Celé Znojmo	Vnitřní město	Předměstí	Celé Znojmo	Vnitřní město	Předměstí	Celé Znojmo
Počet poplatníků s domy	317	109	426	319	110	429	316	119	435
Počet podruhů			68			66			46
Počet poplatníků celkem			494			495			481
Sbírka od poplatníků s domy	232 hř. 52 gr. 7 d.	23 hř. 40 gr. 6 d.	256 hř. 30 gr.	521 hř. 5 gr. 8 d.	55 hř. 57 gr. 2 d.	576 hř. 62 gr. 10 d.	685 hř. 46 gr.	85 hř. 4 gr. 5 d.	770 hř. 50 gr. 5 d.
Sbírka od podruhů			13 hř. 34 gr. 2 d.			28 hř. 12 gr.			22 hř. 58 gr.
Sbírka celkem			270 hř. 2 d.			605 hř. 12 gr. 10 d.			793 hř. 44 gr. 5 d.
Průměrné zdanění poplatníka			35 gr.			1 hř. 14 gr.			1 hř. $29^1/_2$ gr.
Průměrné zdanění poplatníka s domem	47 gr.	$13^3/_4$ gr.	$40^1/_2$ gr.	1 hř. $40^1/_2$ gr.	$32^1/_2$ gr.	1 hř. 26 gr.	2 hř. $7^2/_3$ gr.	$45^1/_2$ gr.	1 hř. $41^1/_2$ gr.
Průměrné zdanění podruha			téměř 13 gr.			$27^1/_2$ gr.			téměř 32 gr.

Když Znojmo zaplatilo 257 hř. 32 gr. městské berně, zůstalo mu r. 1477 jenom 12 hř. 32 gr. 2 d. na jeho vlastní potřeby. Roku 1481 zbylo však městu ze sbírky po odvedení městské berně 347 hř. 44 gr. 10 d. a r. 1527 dokonce 536 hř. 12 gr. 5 d. To ukazuje, že finanční situace města se od roku 1477 do roku 1527 zlepšila, ovšem za cenu zvětšování daňového břemene poplatníků.

Růst berního zatížení byl umožněn tím, že znojemští měšťané měli před hradbami a v okolních vsích množství vinic podléhajících zdanění, do kterých ukládali výnos ze svých řemesel a obchodu. V hlavní knize berní založené r. 1494 jsou tyto vinice jmenovitě rozepsány a je v ní též uvedeno, jak vysoko mají býti v různých tratích a vesnicích pro berní účely odhadovány.

Nejnižší ocenění vinice bylo $1^1/_2$ hř., nejvyšší činilo 18 hř., největší jejich část byla odhadnuta na 3 hř., bylo jich celkem 62 různých druhů a částky z nich vybrané tvořily velmi podstatnou složku městské sbírky. Naproti tomu lán pole byl oceňován od 3 do 9 hř. a rozdělen jenom do pěti skupin. Kromě toho se odhadovala hřivna ročního úroku za 4 hř., místo mezi kupci na 1 hř. a mezi kramáři na půl hřivny, masný krám na $2^1/_2$ hř., chlebná lavice na $1^1/_2$ hř. a lavice podomních obchodníků na čtvrt hřivny.[79])

[79]) OA ve Znojmě, Město Znojmo, rkp. č. II/94, f. 2—3a a d.

Znojemští měšťané nesli těžce své vysoké berní zatížení, přesunované za stagnace města více než dříve na výnosy z pozemkové renty, do které ukládali své přebytky z řemesel a obchodu, a dbali na to, aby žádná nemovitost neunikla své daňové povinnosti. Měli při tom řadu sporů s církevními ústavy v městě, které využívaly každé příležitosti, aby se zbavily svého berního břemene.

Dobrý pohled do situace poskytuje spor, který purkmistr, rada a obec měli s abatyší Barborou a konventem klarisek ve Znojmě o tři domky u židovské školy podél klášterního dvora, o berni z dvou vinohradů, o dovoz a nálev vína a o daň z nově získané vinice v Hnanicích. Obě strany svěřily celou záležitost zemskému podkomořímu Václavovi z Ludanic a na Veveří, a ten 23. července r. 1493 rozhodl, že domky patří k městu, že klášter není povinen odvádět lozunky z dvou sporných vinohradů a že může vozit do kláštera své víno a šenkovat je, ale že podléhá městské sbírce nově nabytá vinice i všechny ostatní vinohrady, zapsané v lozunku, které klášter v budoucnosti koupí nebo jinak získá bez ohledu na papežská, královská nebo jiná privilegia.[80])

Spor s klariskami je typický pro stanovisko Znojma a duchovních v otázce zdanění vinic a nebyl ojedinělý. R. 1522 se jednalo o berni z osmi čtvrtin a půl vinice a jednoho a půl jitra pole odkázaných špitálu od Leopolda Hotzfogla a r. 1523 o čtvrtinu vinice získanou pro stavbu minoritského kostela P. Marie a o dvě osminy vinice určené pro stavbu chrámu sv. Mikuláše. Musilo tedy Znojmo svou berní základnu bedlivě střežit a církevní instituce jenom velmi nerady trpěly s městem a zdráhaly se nésti břemeno městské berně a ostatních městských potřeb hrazených z lozunků.[81])

4. Městská berně z Jihlavy

Čtvrté moravské město královské byla Jihlava. Její městská berně činila počátkem 15. stol. ročně 220 hř. gr. ročně. Z této částky odváděla Jihlava za husitského revolučního hnutí v l. 1425 až 1428 tehdejšímu držiteli Moravy Albrechtovi Rakouskému pololetně 52 kop 20 gr., tj. 49 hř. 4 gr.[82]) Dostával tedy zeměpán z Jihlavy za rok 98 hř. 8 gr. a 121 hř. 56 gr. bylo zastaveno různým jeho věřitelům. Mezi nimi byla i vévodkyně zaháňská, které tehdy ročně platili z městské berně jihlavské 30 kop.[83])

Ladislav Pohrobek 8. března r. 1453 městu berni a ostatní dávky na tři léta prominul, poněvadž zaplatilo 1000 kop gr., jež markrabě Jošt zapsal na Jihlavě Zikmundovi z Křižanova. Krátce před svou smrtí Ladislav 12. října r. 1457 snížil až do odvolání městskou berni jihlavskou z 220 na 200 hř., aby mohly býti napraveny škody na předměstích, hradbách a domech, které byly způsobeny válkami, pohromami a požárem.[84])

[80]) OA ve Znojmě, Město Znojmo, rkp. č. II/268, f. 54b—55a.
[81]) Tamtéž, rkp. č. II/94, f. 1a.
[82]) *Hoffmann*, Jihlava v husitské revoluci, str. 13. *Neumann*, Nové prameny, str. 176, 177, 196 a 198.
[83]) *Neumann*, Nové prameny, str. 176 a 196. Přehled městského hospodářství jihlavského v l. 1425 až 1442 podává *Hoffmann*, Jihlava v husitské revoluci, str. 109—116.
[84]) *P. Chlumecký*, Die Regesten, str. 28, č. 127 a str. 30, č. 146. Tyto a níže citované listiny, které Chlumecký regestoval, byly použity v originálech a ne jen v regestech Chlumeckého.

Král Jiří z Poděbrad šel ještě dále a 6. prosince r. 1458 zmenšil Jihlavě až do dalšího ustanovení její městskou berni z 220 hř. na 200 kop gr. (187 hř. 32 gr.). Za to však nebyly za něho na jihlavské berni žádné zástavy a město odvádělo panovníkovi ve dvou splátkách plných 200 kop ročně. Zdá se, že je jménem Jiřího přijímal jeho syn Viktorin z Poděbrad, moravský zemský hejtman. Aspoň 23. října r. 1465 Viktorinův zmocněnec Jan z Věže potvrdil, že v zastoupení Viktorina přijal od purkmistra a rady 100 kop minulého svatováclavského lozunku a že je tudíž z té částky kvituje.[85])

Jakmile se za českouherských válek přidala Jihlava k uherskému králi Matyášovi Korvínovi, dostala od něho 20. října r. 1469 rozkaz, aby městskou berni odváděla Zdeňkovi ze Šternberka, jemuž před tím 13. června r. 1467 otevřela své brány, aby z ní bojoval proti Jiřímu z Poděbrad. Zdeněk 14. srpna r. 1474 též dosáhl, že Matyáš mu zapsal na Jihlavě 1000 uherských zlatých, které neměly býti zaplaceny před šesti léty, a tak se pevně zmocnil městské berně jihlavské.[86])

Matyáš tím odměňoval svého vlivného straníka, ale Jihlavští byli nemile překvapeni a pociťovali i po této stránce neblahé důsledky svého boje proti Jiřímu za zájmy velkých feudálů, uherského panovníka a kurie papežské. Aby se zbavili obtížného břemene, půjčili Matyášovi 1000 uh. zl. a ten jim za to 28. května r. 1477 odpustil na 10 let všechny dávky, chtěje zaplatit městu svůj dluh a odměnit je za prokázané služby a utrpěné škody. Synové Zdeňka ze Šternberka Jaroslav a Zdislav sice protestovali proti takovému postupu, ale Matyáš toho nedbal a 17. září r. 1478 Jihlavu ujistil, že oba Šternberkové nemají právo vymáhat na městu peníze, jež byly na něm zapsány jejich otci.[87])

Jihlavští měšťané se zbavili nemilé zástavy za značných obětí složením hotových peněz, kterých měli za války velký nedostatek, ale zato získali po deset let svou městskou berni. Jakmile jejich osvobození vypršelo, Matyáš jim 14. září r. 1487 nařídil, aby svou svatováclavskou berni vyplatili Ladislavovi Kaczinkayovi, hejtmanovi na brněnském hradě Špilberku. Také v příštích letech odváděli městskou berni na Špilberk, neboť 13. října r. 1488 a 1. března r. 1490 jim dal Matyáš pokyn, aby složili svůj plat Kaczinkayovu nástupci Petrovi Herzogovi.[88])

Ten plat činil 200 kop ročně, jak to kdysi ustanovil Jiří z Poděbrad, a byl z něho stejně jako z brněnské berně vydržován Špilberk osazený částí Matyášovy „černé roty", pro kterou potřeboval uherský král značné finanční prostředky. Díky tomu se Jihlavě podařilo ochránit její městskou berni před hrabivými choutkami mohutnícího panstva lépe než ostatním městům.

Když se však po smrti Matyášově ujal na Moravě vlády Vladislav Jagellovec, zapsal 13. ledna r. 1492 jihlavskou berni městskou Janovi Meziříčskému z Lomnice. Město mělo obavy, aby takovým způsobem nepřešlo do majetku pánů z Lomnice podobně, jako před tím upadla četná zeměpanská města do závislosti na mocných feudálech. Proto zpočátku nic neplatilo a 25. října r. 1492 si vyžádalo od Vladislava privilegium, že ani on ani jeho nástupci městskou berni jihlavskou nikdy nezastaví, a kdyby ji zastavili, že zápis nebude míti právní platnost. Teprve potom odvedlo

[85]) *Chlumecký*, Die Regesten, str. 30, č. 154; Okresní a městský archiv v Jihlavě, Sbírka listin: 1465, října 23. Špilberk.
[86]) *Chlumecký*, Die Regesten, str. 35, č. 194 a 197.
[87]) *Chlumecký*, Die Regesten, str. 36, č. 201.
[88]) *Chlumecký*, Die Regesten, str. 37, č. 219 a str. 38, č. 220 a 223.

svůj plat do královské komory zemskému podkomořímu moravskému, jemuž Vladislav 29. prosince nařídil, aby z přijaté částky vydal 100 kop Janovi z Lomnice a 100 kop hejtmanovi na Špilberku.[89])

Jihlavským měšťanům se podařilo obratně odrazit velmi nebezpečný útok na jejich městskou berni a Vladislavův majestát z r. 1492 o nezastavování platu do komory se stal jejich nejdůležitější zbraní při obraně proti těm, kteří by byli rádi získali z města pravidelný důchod. Až do r. 1506 skládalo město každoročně ve dvou splátkách 200 kop moravskému podkomořímu, ale potom Vladislav 24. srpna zastavil jeho městskou berni Bartolomějovi, vévodovi minstrberskému, který králi půjčil 4000 uherských zlatých.

Purkmistr a rada se tomu důrazně bránili a horlivě poukazovali na panovníkův slib z r. 1492, že městská berně jihlavská nebude zastavována. Ale Vladislav trpící chronickým nedostatkem peněz na to nedbal a 6. října a potom 16. listopadu r. 1506 Jihlavské uklidňoval, že jejich privilegium nebylo porušeno, poněvadž po šesti letech platy z města opět poplynou do královské komory.[90])

Tak v l. 1506 až 1512 pobíral 200 kop z Jihlavy vévoda Bartoloměj Minstrberský. Sotva byl jeho dluh zaplacen, město vyhořelo a Vladislav i jeho syn Ludvík je 24. června r. 1513 osvobodili na pět let od všech komorních dávek, aby si nahradilo utrpěné škody.[91])

Za nedlouho potom však Vladislav vyměnil z městské berně jihlavské 50 kop úředního ročního platu dvorskému sudímu moravskému Jakubovi Šarovcovi z Šarova a zapsal na Jihlavě 32 kop podkomořímu Jiříkovi z Vlašimě na Úsově. Město odepřelo platit a bránilo se, že král je r. 1513 osvobodil od městské berně na pět let a že mu r. 1492 dal privilegium o nezastavování jeho platu.

O věci jednala královská rada a houževnatá obrana purkmistra a rady Jihlavy měla úspěch. Vladislav 11. a 12. prosince r. 1514 uznal, že město není povinno vydávat Šarovcovi jeho vyměřený plat a Jiřímu z Vlašimě jeho zastavený důchod, a výslovně potvrdil platnost jihlavského privilegia z r. 1492 o nezapisování městské berně.[92])

Jihlava tak docílila úspěchu, jakým se nemohlo pochlubit žádné jiné královské město, a ochránila svou městskou berni jak od služební odměny nejvyšším zemským úředníkům, tak od zápisu ve prospěch vysoké šlechty. Po uplynutí lhůty, na kterou bylo město osvobozeno, odvádělo městskou berni panovníkovi, ale když znova vyhořelo, osvobodil je král Ludvík 16. srpna r. 1523 od městské berně na dalších 20 let.[93])

Byly tedy osudy městské berně jihlavské podstatně jiné než stejného platu v Olomouci, Brně a Znojmě. Buď byla v l. 1469 až 1477 a 1506 až 1512 celá zastavena, nebo byla v l. 1513 až 1518 a od r. 1523 celá městu prominuta, nebo byla celá odváděna do královské komory. Od r. 1487 do konce vlády Matyášovy a snad i potom byl z ní vydržován brněnský hrad Špilberk a jeho posádka složená z „černé roty", o jiném jejím použití v dobách, kdy plynul do královské komory, není zpráv.

Zachované berní rejstříky jihlavské dosvědčují, že od smrti Jiřího z Poděbrad

[89]) *Chlumecký*, Die Regesten, str. 38, č. 226, 227 a 228.
[90]) *Chlumecký*, Die Regesten, str. 40, č. 246, 247 a 248.
[91]) *Chlumecký*, Die Regesten, str. 41, č. 261.
[92]) Státní archiv v Brně, Sbírka rukopisů Zemského archivu č. 343, f. 51.
[93]) *Chlumecký*, Die Regesten, str. 45, č. 296.

jedna pololetní sbírka vynesla na sv. Michala r. 1483 celkem 142 kop 49½ gr. 5 d. a na sv. Jiří r. 1487 o málo více, totiž 144 kop 42 gr. 9 d. Další vývoj jihlavské sbírky do r. 1526 nelze sledovat, poněvadž nejsou zachovány berní knihy a rejstříky. Jenom z rejstříku z r. 1530 zbyl titulní list, který ukazuje, že k sv. Michalu byla vybírána jedna sbírka v městě a dvě v předměstích, ale o ostatních věcech malé torso pramene nepodává zpráv.[94])

Zkušenost učí, že výše jedné sbírky se ve dvou za sebou jdoucích termínech mnoho nelišila, a proto pro získání názoru o jihlavských lozuncích lze počítat, že za rok vynesly asi dvojnásobek částky vybrané v jednom pololetí. Olomouc a Brno účtovaly v hřivnách, Jihlava v kopách. Aby bylo možné poměry ve všech městech vzájemně srovnat, převedl jsem kopy uváděné v jihlavských rejstřících na hřivny a v tabulce na str. 111 jsem sestavil, kolik r. 1483 a 1487 bylo v Jihlavě poplatníků, domů a podruhů a jaký byl výnos sbírky a průměrné zdanění budov a obyvatel. Poněvadž podruzi jsou v jihlavských rejstřících uváděni pohromadě bez ohledu na bydliště, není vypočítán počet poplatníků, výnos sbírky a průměrné zdanění poplatníků a podruhů ve vnitřním městě a v předměstích a jsou udána jenom čísla pro celou Jihlavu obdobně jako u Znojma.

Časové rozpětí od r. 1483 do r. 1487 je příliš krátké, než aby v něm bylo lze sledovat vývoj jihlavské městské sbírky. Počet poplatníků s domy, podruhy a všech zdaněných obyvatel, výnos sbírky uvnitř hradeb i před nimi a průměrné zdanění budov, podruhů a poplatníků se v něm změnily jenom velmi nepatrně.

Je však nápadné, že rozdíl mezi výnosem lozunků zaplacených od majitelů domů ve vnitřním městě a částkami odvedenými od držitelů budov v předměstích je poměrně malý, a že diference mezi průměrným berním zatížením poplatníků s domy v hradbách a před nimi je ještě menší. To ukazuje, že lidé bydlící v Jihlavě před městskými branami byli daňovým břemenem poměrně mnohem více zatíženi než měšťané uvnitř města, neboť byli většinou chudí a přes to se od nich vybíraly značné částky.

Celkový výnos jihlavské sbírky byl velmi nízký. Bylo to způsobeno tím, že Jihlavané měli málo nemovitostí položených mimo obvod města a podrobených městským dávkám a že proto odváděli berni hlavně z domů, z řemesel, z živností a z obchodu, které za hospodářské stagnace poskytovaly malý užitek.

Když město zaplatilo ze sbírky městskou berni, zůstalo mu r. 1483 jenom 80 hř. 19 gr. 10 d. a r. 1487 o málo víc, tj. 83 hř. 53 gr. 4 d. Hradila tedy Jihlava svou městskou berni a ostatní potřeby z lozunků jenom s velkými potížemi a to byl asi jeden z hlavních důvodů, pro který jí Jiří z Poděbrad snížil její městskou berni z 220 hř. na 200 kop, ačkoliv jinak přísně dbal na to, aby důchody z měst plynuly do státní pokladny.

[94]) OA v Jihlavě, Město Jihlava, rkp. č. 16 a 17. Výše sbírky je vypočítána součtem čísel uvedených o vybrané sbírce na dolním okraji každé strany. Proti údajům takto získaným uvádí rejstřík z r. 1483, že bylo vybráno 140 kop 58 gr. 5 d a dodatečně 1½ kopy 12½ gr. (rkp. č. 16, f. 18b), a rejstřík z r. 1487 praví, že celý příjem byl 182 kop 34 gr. 1½ d, přičemž k vybrané berni je připočítáno 40 kop 20 gr., které zůstaly z posledních lozunků (rkp. č. 17, f. 19a).

Rok	1483			1487		
Části města	Vnitřní město	Předměstí	Celá Jihlava	Vnitřní město	Předměstí	Celá Jihlava
Počet poplatníků s domy	383	163	546	382	164	546
Počet podruhů			67			80
Počet poplatníků celkem			613			626
Sbírka od poplatníků s domy	212 hř. 30 gr. 12 d.	50 hř. 8 gr. 4 d.	262 hř. 39 gr. 3 d.	214 hř. 43 gr. 8 d.	50 hř. 43 gr. 10 d.	265 hř. 23 gr. 5 d.
Sbírka od podruhů			5 hř. 12 gr. 8 d.			5 gr. 62 d.
Sbírka celkem			267 hř. 51 gr. 10 d.			271 hř. 21 gr. 4 d.
Průměrné zdanění poplatníka s domem	35½ gr.	19⅔ gr.	31⅖ gr.	téměř 36 gr.	19¾ gr.	31¾ gr.
Průměrné zdanění podruha			4¾ gr.			4¾ gr.
Průměrné zdanění poplatníka			27¾ gr.			27¾ gr.

5. Městská berně z Uherského Hradiště a Uničova

Další moravské královské město Uherské Hradiště platilo od 3. března r. 1301 městskou berni 100 hř. ročně a r. 1409 dávalo 90 hř. Král Zikmund je osvobodil za utrpěné válečné škody 5. dubna r. 1421 na pět a 8. prosince r. 1423 na deset let od všech svých dávek. Město zůstalo v česko-uherských válkách věrno Jiřímu z Poděbrad a 1. prosince r. 1467 bylo za svou věrnost osvobozeno od všech poplatků do královské komory, jejichž nezastavená část r. 1470 činila 125 uh. zl., tj. asi 62½ hř.[95]) Poněvadž městská berně Uherského Hradiště činila 90 hř., bylo 25½ hř. zastaveno. Po smrti Jiřího prokázalo Hradiště neocenitelné služby Vladislavovi

[95]) CDM V, str. 124, č. 119; *Hoffmann*, Jihlava v husitské revoluci, str. 13; OA v Uherském Hradišti, Město Uh. Hradiště, Sbírka listin: 1421, dubna 5. a 1428, prosince 8. Výši městské berně r. 1470 uvádí *B. Fišer*, Uherské Hradiště I (Uherské Hradiště 1921), str. 26—27. Zlatý počítám za 32 gr., jak k r. 1460 uvádí *Pošvář*, Vývoj měny, str. 221. Podle téhož autora z r. 1476 zlatý platil 36 gr. Při této hodnotě by 125 zl. činilo 70 hř. 20 gr.

Jagellovci a bylo za ně 29. května r. 1472 navždy osvobozeno od městské berně s ustanovením, aby místo ní dávalo panovníkovi každoročně darem meč v ceně 30 uherských zlatých. Po uzavření olomouckého míru potvrdil Matyáš Korvín všechny uherskohradišťské svobody a tak město za svou městskou berni věnovalo každý rok panovníkovi jeden meč.[96])

Když varadínský biskup Jan Filipec založil r. 1490 v Uherském Hradišti františkánský klášter u P. Marie, daroval Vladislav 16. srpna r. 1498 na stavbu nového ústavu po deset let 30 uh. zl., které stál čestný dar odváděný každoročně královské komoře. Za rok potom osvobodil 26. prosince r. 1499 dům Matyáše z Častrova v Uherském Hradišti do Matyášovy smrti od lozunků a povolil městu, aby si z městské berně sráželo částku, kterou měl ten dům přispívat k městské sbírce. Po vypršení doby, na kterou bylo darováno z Hradiště 30 zl. ročně františkánům, byl zase posílán z města panovníkovi meč, a proto s městskou berní hradišťskou nelze za vlády Jagellovců počítat.[97])

Berní rejstříky a knihy uherskohradišťské se z doby jagellovské nezachovaly, a proto lze obrátit hned pozornost k Uničovu, poslednímu královskému městu moravskému.

Uničov platil r. 1409 ročně 170 hřiven městské berně a r. 1412 zapsal z nich Václav IV. Petrovi ze Sovince 100 hř. ročního důchodu.[98]) Jakmile se po smrti Václavově dostal král Zikmund do boje s husity, učinil na městské berni uničovské další zápisy svým přívržencům, až mu z ní zbylo jenom 15 kop, které přiznal Jankovi ze Sovince, bratrovi již zmíněného Petra.

Finanční nároky Petrovy vyrovnal Zikmund 27. dubna r. 1421 a zůstav mu dlužen 400 kop, dal mu 15 kop zapsaných dříve Jankovi a určil, aby Petr dostával z městské berně placené Uničovem ročně jenom 83 kop, tj. 77 hř. 52 gr. Tím byly sice sníženy důchody Petra z městské berně uničovské, z níž od r. 1412 dostával 100 hř., ale do královské komory neplynul z Uničova žádný berní příjem, poněvadž to, co po zaplacení Petrových 77 hř. 52 gr. zbývalo do 170 hř., jež město ročně platilo, bylo zastaveno jiným Zikmundovým věřitelům.[99])

Pobírali tedy různí Zikmundovi pomocníci proti husitům z uničovské berně 92 hř. 12 gr., ale nedostatek pramenů brání zjistit jejich jména. Jenom tolik je jisto, že již zmíněný Janek ze Sovince dostal 29. července r. 1420 od Zikmunda úpis na 1000 kop, za které mu dával klášter Hradiště u Olomouce roční úrok 80 kop a Uničov 20 kop.[100])

Tak Zikmund hned na samém počátku zápasu s husitstvím zcizil celou městskou berni uničovskou, aby jí platil za služby těm, kteří se podíleli na jeho porážkách. Později některé zápisy na uničovské berni byly vyplaceny, ale zastavení 83 kop Petrovi ze Sovince zůstalo v platnosti, přešlo na Petrova syna Albrechta a bylo od

[96]) OA v Uherském Hradišti, Město Uh. Hradiště, Sbírka listin: 1467, prosince 7. Praha; 1472, května 29. Praha; 1479, srpna 15. Budín.
[97]) AČ sv. 6, str. 570, č. 66, sv. 18, str. 59, č. 67 a str. 200, č. 339. *Fischer*, Uherské Hradiště, str. 26—27.
[98]) *Hoffmann*, Jihlava v husitské revoluci, str. 13; *J. N. Eugl*, Geschichte der königlichen Stadt Mährisch-Neustadt (Olomouc 1832), str. 31. O Eugla se opřel *Kux*, Geschichte der königl. Stadt Mährisch-Neustadt, str. 86.
[99]) AČ 7, str. 570, č. 1; *A. Sedláček*, Zbytky register králův římských a českých z let 1361—1480 (Praha 1914), str. 164, č. 1172.
[100]) AČ 7, str. 574, č. 12 a 13; *Sedláček*, Zbytky register, str. 151, č. 1054 a str. 230, č. 33.

něho 30. května r. 1451 až do zletilosti Albrechtových dětí postoupeno Pavlovi ze Sovince.[101])

Také úrok 80 kop z kláštera Hradiště a 20 kop z Uničova se udržel a byl 15. ledna r. 1450 postoupen od Hynka a Jindřicha ze Sovince Prockovi z Kunštátu. Ladislav Pohrobek to 25. března r. 1454 schválil a tak vedle pánů ze Sovince se počali na přijímání důchodů z Uničova podílet také páni z Kunštátu.[102])

Ladislav si schválením starší transakce zavazoval člena mocného panského rodu, jemuž několik dní před tím zapsal 14. března r. 1454 doživotně roční plat 80 hř. z městské berně uničovské a 10. hř. z uničovské rychty.[103]) Tak se stalo, že ve chvíli, kdy Ladislav nastupoval vládu v českém státě, dostávali z městské berně uničovské Pavel ze Sovince 77 hř. 52 gr. a Procek z Kunštátu 20 kop a 80 hř., čili 98 hř. 48 gr. Úhrnem pobírali páni ze Sovince a páni z Kunštátu z uničovských příjmů královské komory 176 hř. 36 gr. a poněvadž městská berně z Uničova činila ročně 170 hř., plynula celá do kapes mocných feudálů a musilo býti na ni ještě dopláceno 6 hř. 36 gr. z jiných zeměpanských příjmů v městě.

Držitelé zástav se pilně starali o to, aby jim trvale zůstalo, čeho jednou dosáhli. Velmi dobře to dosvědčuje závazek Ladislava Pohrobka, který 30. října r. 1454 slíbil, že plat pobíraný Prockem z Kunštátu z Uničova nemá býti ani od Ladislava ani od jeho nástupců vyplacen.[104])

Tak při nastoupení Ladislava se octla celá městská berně uničovská v rukou příslušníků panské šlechty a dobré české groše dvakrát do roka vybírané na městskou sbírku posilovaly posice majitelů velkých velkostatků, jejichž zájmy se neustále křížily a střetávaly s potřebou královských měst. Král dostával z uničovské berně ročně jenom 3 hř., o které byl uničovský plat zvýšen, když Ladislav vypudil 22. července r. 1454 z Olomouce a z Uničova židy a uložil jmenovaným městům, aby za darovaný židovský majetek odváděla každý rok 40 kop, jak o tom již byla zmínka při rozboru důchodů z Olomouce. Činila tedy od r. 1454 městská berně uničovská 173 hř. a zmíněné 3 hř. byly odváděny prostřednictvím Olomouce.

Když byl r. 1458 zvolen českým králem Jiří z Poděbrad, staral se o to, aby městská berně uničovská se vrátila opět svému původnímu určení a plynula do královské komory. V době, kterou nelze blíže určit, získal Jiří zpět zástavu Procka z Kunštátu na 80 hř. ročně a pak se ze 173 hř. městské berně uničovské platilo 87 kop čili 77 hř. 52 gr. pánům ze Sovince, 20 kop čili 18 hř. 48 gr. Prockovi z Kunštátu jako doplatek na zápis na hradišťském klášteře a 76 hř. 28 gr. panovníkovi.

Plat 83 kop čili 77 hř. 52 gr. převedl Jiří 20. ledna r. 1464 na Oldřicha z Boskovic a jeho manželku Kateřinu ze Sovince, která plat zdědila, a od té doby zůstal ten důchod v rukou pánů z Boskovic.[105]) Ti se o příjmy z Uničova různě dělili. Je zpráva o tom, že 1. září r. 1484 dostal z městské berně uničovské 83 kop 55 gr. Oldřich Trnavský z Boskovic a 20 zl. Jašek Svojanovský z Boskovic a že plat z Uničova byl každoročně odváděn.[106])

[101]) AČ 7, str. 570, č. 1.
[102]) AČ 7, č. 13; *Sedláček*, Zbytky register, str. 230, č. 33.
[103]) AČ 7, str. 575, č. 14; *Sedláček*, Zbytky register, str. 230, č. 31.
[104]) AČ 7, str. 575, č. 16.
[105]) *Sedláček*, Zbytky register, str. 262, č. 91.
[106]) AČ 6, str. 202, č. 90.

Vladislav Jagellovec 20. února r. 1502 svolil na prosby Václava, Jetřicha, Arkleba, Bohuše, Jaroslava a Václava, bratří z Boskovic, aby jejich zápis na Uničově nemohl vyplatit nikdo jiný než on nebo čeští králové, a tak plat z uničovské berně zůstal Boskovicům trvale.[107]) Když r. 1597 Janem Šemberou z Boskovic vymřel boskovický rod po meči a dcery Šemberovy Anna Marie a Kateřina se provdaly za Karla a Maxmiliána z Lichtenštejna, získal nárok na městskou berni uničovskou Maxmilián a ještě r. 1609 mu bylo za 83 kop ročního platu vyplaceno z Uničova 166 zl.[108])

Král Jiří snížil 12. února r. 1460 Uničovu jeho městskou berni o $2^1/_2$ hř., aby městu nahradil ztráty, které utrpělo, když zemský podkomoří Karel z Vlašimě zřídil ve vsi Benkově rybník a zatopil jím také část uničovských pozemků u Střelic. Tím klesla uničovská berně ze 173 hř. na $170^1/_2$ hř. a její část placená přímo do královské komory se snížila ze 76 hř. 28 gr. na 73 hř. 60 gr.[109])

Za boje o kalich a korunu daroval Jiří z Poděbrad 8. prosince r. 1468 hradišťskému klášteru za věrné služby konané proti papežským příkazům Uničov, aby si tam klášter vystavěl tvrz, ale toto darování nemělo pro město žádného zlého účinku. Předně bylo v darovací listině podotknuto, že se to stalo beze škody dřívějším zápisům,[110]) a za druhé se Jiří hned 4. dubna r. 1469 zavázal, že Uničov nemá býti od panovníka zcizován nebo zapisován, ale držen při komoře.[111])

Jiří tak odměňoval město, které věrně stálo na jeho straně a prokazovalo mu za boje s uherským králem Matyášem Korvínem neocenitelné služby. Tak Jiří i v nejtěžších chvílích své vlády zachovával koruně 73 hř. 60 gr. z městské berně uničovské, které vybavil ze zápisu mocného člena svého vlastního rodu a vrátil svému původnímu určení.

Teprve ke konci panování 26. října r. 1470 zastavil Jiří Uničov v částce 1000 uh. zl. svému někdejšímu stoupenci Albrechtovi Kostkovi z Postupic a připsal k té zástavě 500 uh. zl. na opravu hradu.[112]) Nedbal tedy Jiří svého privilegia o nezcizování Uničova od královské komory a zapsal město svému bývalému straníkovi, který sice r. 1469 přestoupil k uherskému králi Matyášovi, ale nepřerušil s Jiřím všechny styky a v dobách, kdy se zdálo, že kališnický král má na dosah ruky úspěšné zakončení hrozného boje, mu mohl prokázati dobré služby, odměňované již předem městskou berní z Uničova.

Jiří se podroboval nutnosti, proti svému obvyklému zvyku zapisoval důchod z královského města a Uničovští těžce nesli, že byli zastaveni příslušníku mocného panského rodu. Obrátili se 1. září r. 1475 na zemský soud s žádostí o pomoc a sněm měl pochopení pro jejich stanovisko. Vyslovil obavu, že tak by mohla celá země upadnout v nesvobodu, a rozhodl, že stížnost Uničova má býti vznesena na krále.[113])

Zdá se, že zástava Jiřího Albrechtovi Kostkovi z Postupic byla tím odbyta a neměla pro Uničov zlých následků. Staré zápisy na městskou berni uničovskou zůstaly však v platnosti. Předně zápis pro Procka z Kunštátu na 20 kop čili 18 hř. 48 gr., kterými byl doplňován plat z kláštera hradišťského, a 83 kop čili 77 hř. 52 gr. pro pány z Boskovic, které tehdy pobíral Albrecht z Boskovic na Letovicích.

Město však učinilo při uzavírání olomouckého míru pokus, aby se zápisu pro pány z Boskovic zbavilo. Král Vladislav pochválil 7. července r. 1479 několik dní před konečným smírem s Matyášem Korvínem Uničov za věrnost, kterou osvědčil v česko-uherských válkách, a dovolil městu, aby podle své vůle zaplatilo Albrechtovi z Boskovic jeho dluh a potom podrželo celou městskou berni. Jakmile byl ujednán v Olomouci mír mezi českým státem a Uhrami, zavolal Matyáš Korvín 25. července Uničovské do Olomouce, vzal je na milost a potvrdil jim všechna privilegia.[114])

Víme již, že zápis na 83 kop pánům z Boskovic nebyl vyplacen, a tak Vladislavovo privilegium nepřineslo Uničovu v otázce městské berně žádného užitku. Také 20 kop dávaných Prockovi z Kunštátu jako doplněk platu z kláštera hradišťského zůstalo zachováno. Svědčí o tom rozsudek zemského soudu z 1. srpna r. 1475, aby hradišťský opat Prockovi dále odváděl povinný důchod.[115])

Zato však město za česko-uherských válek s úspěchem odrazilo nápor Jana z Žerotína a Zikmunda Štosa z Kounic, kteří se přeli o nějaký důchod z Uničova a odvolávali se na starší spor souzený v šedesátých letech Viktorinem z Poděbrad. Král Matyáš, kníže Jindřich Minstrberský a zemští soudcové však sporným stranám jejich nárok nepřiznali, a tak Uničovští vyvázli z nebezpečných aspirací mocných feudálů bez následků.[116])

Ke konci 15. stol. učinil Ladislav z Boskovic a na Třebové pokus, aby se zmocnil 20 kop doplácených z městské berně uničovské na důchod z hradišťského kláštera. Vyžádal si 3. října r. 1499 od krále Vladislava, aby mu byl ten plat vydáván a nebyl od nikoho vyplacen než od krále, a tak se zápis daný r. 1421 od krále Zikmunda pánům z Boskovic octl opět v jejich držení.[117])

To trvalo až do r. 1505, kdy král Vladislav vrátil Uničovu Zikmundův zápis, a snížil tím jeho městskou berni o 20 kop. Roku 1511 slevil městu z městské berně na opravu hradeb $2^1/_2$ hř. a Vladislavův syn Ludvík odpustil r. 1523 Uničovským celý židovský plat ve výši 3 hř.[118])

Tak klesla ke konci vlády Jagellovců městská berně z Uničova na 146 hř. 16 gr. Z toho 83 kop čili 77 hř. 52 gr. dostávali páni z Boskovic a 68 hř. 28 gr. plynulo do královské komory. To znamená, že většina městské berně uničovské se trvale proměnila v důchod majitelů rozsáhlých velkostatků.

Berní knihy a rejstříky z Uničova se nedochovaly, a proto si nelze učinit bližší představu o městské sbírce, ze které byla městská perně placena. Jisté, je, že byla vybírána obdobně jako v Olomouci, Brně, Znojmě a Jihlavě, ale o její výši a rozvržení na poplatníky a domy nejsou po ruce žádné prameny.

---

[107]) AČ 6, str. 591, č. 472 a 18, str. 282, č. 475.
[108]) *Kux*, Gesch. d. k. Stadt M. Neustadt, str. 85. Závěry a výklady, které Kux k své zprávě připojuje, jsou však úplně pochybené.
[109]) OA v Olomouci, Město Uničov, Sbírka listin: 1460, února 22. Olomouc.
[110]) *Sedláček*, Zbytky register, str. 274, č. 54.
[111]) OA v Olomouci, Město Uničov, Sbírka listin: 1469, dubna 4. Šternberk.
[112]) *Sedláček*, Zbytky register, str. 277, č. 91.
[113]) *Brandl*, Libri citationum et sententiarum V (Brno 1888), str. 6, č. 23.
[114]) OA v Olomouci, Město Uničov, Sbírka listin: 1479, července 7. Uničov; 1479, července 5. Olomouc.
[115]) *Brandl*, Libri citationum V, str. 7, č. 27.
[116]) AČ IV, str. 285, č. 39.
[117]) AČ 18, str. 159, č. 256.
[118]) *Pinkava*, Uničovský a rýmařovský okres, str. 66 a 76.

6. Závěr

Dosavadní zkoumání ukázalo, že z více než třiceti někdejších zeměpanských měst na Moravě odolaly ve 14. a 15. stol. náporu šlechty a duchovenstva jenom Olomouc, Brno, Znojmo, Jihlava, Uherské Hradiště a Uničov a uhájily si své postavení. Pravidelná a velmi důležitá složka příjmů, které z nich panovník pobíral, byla městská berně, placená ve dvou splátkách, jedné na sv. Jiří a druhé nejčastěji na Michala. Městská berně se ve 14. a na počátku 15. stol. ustálila na určitých pevných částkách a měla bohatý vývoj. V připojené tabulce je sestavena městská berně královských měst moravských na počátku 15. stol., roku 1454 a na konci vlády Jagellovců r. 1526.

Rok	Olomouc	Brno	Znojmo	Jihlava	Uh. Hradiště	Uničov	Všechna města
Poč. 15. stol.	600 hř.	600 hř.	220 hř.	220 hř.	90 hř.	170 hř.	1900 hř.
1454	587 hř. 40 gr.	656 hř. 16 gr.	257 hř. 32 gr.	220 hř.	90 hř.	173 hř.	1984 hř. 24 gr.
1526	587 hř. 40 gr.	656 hř. 16 gr.	257 hř. 32 gr.	187 hř. 32 gr.	Meč za 30 zl.	146 hř. 16 gr.	1835 hř. 8 gr. meč za 30 zl.

Městská berně královských měst moravských činila tedy na počátku 15. stol. 1900 hř. Olomouc a Brno platily po 600 hř., Znojmo a Jihlava po 220 hř., Uherské Hradiště 90 hř. a Uničov 170 hř. Bylo to v souhlase s jejich velikostí a významem před dobou husitskou a jejich platy se až do r. 1454 neměnily. Jenom Olomouci snížil r. 1437 Albrecht Rakouský jeho důchod do komory o 46 hř. 56 gr., když město pomohlo odrazit útok Parduse z Vratkova na Litovel. Tak při doznívání husitského revolučního hnutí docílili Olomučané za boj proti skupině táborských vojsk trvalého zmenšení svých povinností, nejvyšší městskou berni od té doby platilo Brno a to zůstalo pak zachováno až do roku 1526.

Velmi důležitým mezníkem pro vývoj městské berně byl rok 1454. Tehdy Ladislav Pohrobek vypudil na žádost městských správ a obcí židy z Olomouce, Brna, Znojma a Uničova, daroval majetek vyhnaných jmenovaným městům a tato se zavázala, že budou odvádět do královské komory někdejší židovské platy. Tím se zvýšila městská berně olomoucká o 34 hř. 32 gr., brněnská o 56 hř. 16 gr., znojemská o 37 hř. 32 gr. a uničovská o 3 hř. Všechna zeměpanská města na Moravě potom dávala ročně 1984 hř. 24 gr. berně, jejich platy dostoupily maximální výše a městské rady v Olomouci, Brně, Znojmě a Uničově brzy poznaly, že z odstranění židů mají větší břemena než užitek.

V Brně platili židé nejvíce, a proto po jejich vypovězení se komorní úrok brněnský nejvíce zvýšil a činil 656 hř. 16 gr., kdežto Olomouc byla zatížena jenom 587 hř. 40 gr. To nebylo úměrné hospodářské síle a lidnatosti obou měst, z nichž městská berně pramenila, ale vláda na to nebrala zřetel a Brno každoročně odvádělo absolutně i poměrně mnohem více než ostatní královská města.

Jejich správy se při každé příležitosti snažily, aby dosáhly trvalého zmenšení svých břemen, ale panovníci se tomu bránili, dobře znajíce cenu pravidelného ročního důchodu, který plynul z měst do jejich pokladny. Jenom Jihlava, u níž berně vyměřená v době rozkvětu města přesahovala možnosti poplatníků po těžkých ztrátách v první polovici 15. stol., docílila, že Jiří z Poděbrad jí snížil městskou berni o 32 hř. 32 gr. z 220 hř. na 187 hř. 32 gr. Uničovu odpustil Jiří roku 1460 trvale $2\frac{1}{2}$ hř., když chtěl odškodnit město za škodu, kterou mu podkomoří Karel z Vlašimě na Úsově způsobil na pozemcích u Střelic zřízením rybníka v Benkově. Vladislav Jagellovec snížil r. 1505 Uničovu městskou berni o 20 kop čili 18 hř. 48 gr., r. 1511 prominul Uničovským $2\frac{1}{2}$ hř. a král Ludvík se r. 1523 vzdal ve prospěch města 3 hř., takže uničovská berně činila 146 hř. 16 gr.

Uherské Hradiště zůstalo za česko-uherských válek věrno Jiřímu z Poděbrad a Vladislavovi a o jeho hradby se rozbily všechny prudké a mnohokrát opakované útoky vybraných a nejlepších žoldnéřů Matyáše Korvína. Za tuto hrdinnou statečnost v boji a nezlomnou věrnost proměnil Vladislav r. 1472 komorní úrok města v symbolický a čestný každoroční dar jednoho meče v ceně 30 uh. zl.

Po všech vypočítaných trvalých slevách platila r. 1526 moravská města královská komoře 1835 hř. 8 gr. a odevzdávala meč za 30 uh. zl. Snížila se tedy berně z měst celkem nepatrně a zůstala právně zachována královské komoře v dobách, v nichž se od poslední čtvrtiny 14. stol. zvolna rozplývaly někdejší korunní statky a příjmy a stávaly se kořistí bohatých majitelů velkostatků, přinucených k větší zdrženlivosti jenom za Jiřího z Poděbrad, ale sahajících v česko-uherských válkách a po nich až na samé kořeny státních příjmů.

Městskou berni bránila proti hrabivosti mohutnících feudálů vláda a města. Vláda si vysoko cenila spolehlivý a stálý zdroj příjmů, města se právem obávala, aby po závislosti hospodářské neupadla také do závislosti politické a osobní, a proto energicky a neústupně bojovala za právní příslušnost svých platů k zeměpanské komoře, majíc před očima odstrašující příklad těch měšťanů, kteří se stali kořistí šlechty.

Za to však města velmi ráda vymáhala z městské berně dočasné slevy. Mívala úspěch, když obětovala hotové peníze, volila příhodnou dobu, v níž panovníkovi prokázala cenné služby, nebo byla postižena válečnými či jinými škodami a požárem.

Jihlava získala r. 1453 na tři roky celou městskou berni, poněvadž zaplatila dluh 1000 kop Zikmundovi z Křižanova. Roku 1457 docílila do odvolání slevy 20 hř. pro utrpěné škody a r. 1486 a 1490 ji v tom následovalo Znojmo, jemuž bylo sleveno 65 kop po prvé do odvolání a po druhé na šest let. Olomouc si za prokázané služby od roku 1511 srážela pět let 25 uh. zl. Pro požár bylo prominuto Olomouci r. 1453 100 hř. po dva roky a r. 1492 56 hř. 16 gr. po deset let, Jihlavě celý úrok r. 1513 na pět let a r. 1523 na dvacet let a Brnu r. 1513 na šest let to, co platily postižené domy.

Dočasná snížení městské berně zmenšovala o něco její výnos, ale to nebylo podstatné. Mnohem více jejímu významu uškodilo snížení hodnoty groše a zvýšení cen zboží, které v 15. a na počátku 16. stol. bylo velmi pronikavé. Vláda mohla za 1900 hř. na počátku 15. stol. daleko více pořídit než za 1835 hř. 8 gr. v roce 1526, a kromě toho před husitským revolučním hnutím měla ještě k disposici komorní úrok z Jemnice, Uherského Brodu, Litovle, Ivančic a Pohořelic, které

později upadly do závislosti na šlechtě. Proto celostátní důležitost městské berně v 15. věku stále klesala.

Města si srážela z městské berně různé částky za prokázané služby, půjčky a dodané zboží. Panovníci užívali své městské berně k záruce a k placení toho, co jim města a vyšší stavy poskytly mimo obvyklé dávky a daně, a otvírali si tak prostřednictvím pravidelného důchodu cestu k mimořádným finančním zdrojům.

Konečným výsledkem vládních transakcí bylo, že značné částky z městské berně byly kratší nebo delší dobu zapsány světským a duchovním feudálům, kteří pobírali to, co patřilo zeměpánovi. Přehled zástav na městské berni moravských měst k rokům, k nimž lze zjistit všechny zápisy pojištěné na jedné městské obci, je sestaven v připojené tabulce. Zapsané částky jsou označeny písmenem *z*, před to, co plynulo do komory, je položeno písmeno *k*.

Olomouc	R. 1424	R. 1434	R. 1437	R. 1454	R. 1457	R. 1514
	z. 386 hř. 28 gr.	z. 352 hř. 28 gr.	z. 352 hř. 28 gr.	z. 352 hř. 28 gr.	z. 533 hř. 60 gr.	z. přes 675 hř. 308 zl.
	k. 313 hř. 36 gr.	k. 247 hř. 36 gr.	k. 200 hř. 44 gr.	k. 235 hř. 12 gr.	k. 53 hř.[119] 44 gr.	k. 0
Brno	R. 1458	R. 1466	R. 1476	R. 1477[120]	R. 1478 až 1486	R. 1523
	z. 236 hř. 18 gr.	z. 89 hř. 40 gr.	z. 366 hř. 6 gr.	z. 333 hř. 38 gr.	z. 261 hř. 46 gr.	z. 298 hř. 8 gr.
	k. 419 hř. 62 gr.	k. 566 hř. 40 gr.	k. 290 hř. 10 gr.	k. 322 hř. 42 gr.	k. 394 hř. 40 gr.	k. 358 hř. 8 gr.
Znojmo	R. 1421 až 1425	R. 1466	R. 1477	R. 1481	R. 1510	
	z. 60 hř. 60 gr.	z. 60 hř. 60 gr.	z. 139 hř. 12 gr.	z. 125 hř. 18 gr.	z. 257 hř. 32 gr.	
	k. 159 hř. 4 gr.	k. 16 hř. 36 gr.	k. 118 hř. 20 gr.	k. 132 hř. 14 gr.	k. 0	
Jihlava	R. 1425 až 1428	R. 1458 až 1469	R. 1469 až 1487	R. 1487 až 1506	R. 1506 až 1518	R. 1518 až 1523
	z. 121 hř. 56 gr.	z. 0	z. 187 hř. 32 gr.	z. 0	z. 187 hř. 32 gr.	z. 0
	k. 98 hř. 8 gr.	k. 187 hř. 32 gr.	k. 0	k. 187 hř. 32 gr.	k. 0	k. 187 hř. 32 gr.
Uh. Hradiště	R. 1421 až 1433	R. 1466	R. 1467	R. 1472 až 1498	R. 1498 až 1508	R. 1508 až 1526
	z. 90 hř.	z. 27 hř. 32 gr.	pro-minuto	pro-minuto	z. 30 zl.	pro-minuto
	k. 0	k. 62 hř. 32 gr.	k. 0	k. meč za 30 zl.	k. 0	meč za 30 zl.
Uničov	R. 1420	R. 1421	R. 1453	R. 1454	R. 1460 až 1470	R. 1526
	z. 155 hř. 60 gr.	z. 170 hř.	z. 96 hř. 36 gr.	z. 176 hř. 36 gr.	z. 96 hř. 36 gr.	z. 77 hř. 52 gr.
	k. 14 hř. 4 gr.	k. o	k. 73 hř, 28 gr.	k. o	k. 73 hř, 28 gr.	k. 68 hř, 28 gr.

[119]) Od r. 1492 odpuštěny městu na 10 let pro škody způsobené požárem.

[120]) Stejné částky byly zastaveny a placeny komoře také r. 1474.

Zápisy na městské berni do roku 1454 byly z menší části vystaveny před dobou husitskou, nejvíce jich však učinili král Zikmund a Albrecht Rakouský za boje proti husiskému revolučnímu hnutí. To platí zejména o většině zastavených 352 hř. 28 gr. z Olomouce, 236 hř. 18 gr. z Brna, 121 hř. 56 gr. z Jihlavy, 90 hř. z Uherského Hradiště a celém uničovském platu 170 hř.

Městská berně sloužila Zikmundovi a Albrechtovi k opatřování prostředků na akce proti husitům a značná její část se octla v rukou vysoké šlechty, která se snažila, aby získané důchody co nejdéle podržela. Dlouho jí v tom ostatně nikdo nebránil, a tak mnoho dobrých grošů z královských měst plynulo do kapes feudálů.

Ladislav Pohrobek při svém nastoupení situaci ještě zhoršil a vykupoval si zástavami městské berně blahovolný postoj mocných pánů, kteří měli rozhodující vliv v zemi. Hned r. 1454 pojistil ročně Janovi z Cimburku 100 kop z Brna a Prockovi z Kunštátu 80 hř. z Uničova a potom přišly další zápisy.

Změna v hospodaření s městskou berní přišla teprve za vlády Jiřího z Poděbrad. Jiří vybavil značnou část dřívějších zástav a mnoho zcizených platů přestalo plnit pokladny majitelů rozsáhlých velkostatků a vrátilo se královské komoře. Zástavy z Brna klesly z 236 hř. 18 gr. na 89 hř. 40 gr. a příjmy panovníka se zvýšily ze 419 hř. 62 gr. na 566 hř. 40 gr., ze Znojma dostávala královská komora 196 hř. 36 gr., z Jihlavy 187 hř. 32 gr., tj. celou městskou berni jihlavskou, Uničov byl vybaven ze zápisu na 80 hř. atd.

Městská berně tvořila opět důležitou položku panovníkových příjmů, města byla zbavena nepříjemností, které jim přinášely zápisy vysoké šlechtě, a páni a rytíři přestali býti posilováni pravidelnými důchody, plynoucími z řemesel a obchodu svobodných měšťanů. To mělo příznivý hospodářský a politický vliv na vládu i města a na jejich vzájemný poměr.

Tento vývoj byl trvale zmařen, jakmile r. 1468 začal útok uherského krále Matyáše Korvína, nespokojených velkých feudálů a kurie papežské proti Jiřímu, a Olomouc, Brno, Znojmo a Jihlava se přidaly k domácím i zahraničním nepřátelům kališnického krále. Matyáš potřeboval na financování svých dobyvačných plánů ohromné částky a velkými dary získával straníky a korumpoval ty, kteří váhali. Nemalé prostředky mu k tomu poskytla městská berně.

Z Brna dostali roční zástavy Matyášův hejtman na Moravě Ladislav Podmanický z Podmanína 208 hř. 21 gr., biskup Tas Černohorský z Boskovic pro olomoucké biskupství 24 hř. a Procek z Kunštátu 80 kop. Na Olomouci obdržel dva zápisy zemský podkomoří Karel z Vlašimě na Úsově a náčelník panské ligy Zdeněk ze Šternberka se v letech 1469 až 1477 zmocnil celého ročního platu jihlavského ve výši 187 hř. 32 gr. ročně.[121])

Za politiky natahovali ruce žoldnéři. Uherský polní hejtman Mikuláš Uher ze Santova byl odměněn ročním důchodem 80 kop z Brna a špilberský hejtman a osvědčený Matyášův vojenský velitel Dobeš Černohorský z Boskovic pobíral z komorního úroku brněnského nejméně v letech 1474 až 1486 od 290 hř. 10 gr. do 394 hř. 40 gr. ročně.

Jiří z Poděbrad osamocen v nelítostném boji hledal rovněž spojence a r. 1470 zapsal v 1500 zl. Uničov svému bývalému stoupenci Albrechtovi Kostkovi z Postupic, který sice přešel r. 1469 na stranu Matyáše, ale v dobách, kdy se vážky úspěchu zvolna skláněly na stranu českého krále, mohl v diplomatických jednáních prokázat svému bývalému pánu značné služby. Vladislav Jagellovec uznal pak statečnou a obětavou odvahu Uherského Hradiště, které vítězně čelilo po deset let prudkým, zavilým a mnohokrát opětovaným útokům nejlepších Matyášových žoldnéřů, a r. 1472 navždy proměnil městu jeho komorní úrok v čestný a symbolický roční dar jednoho meče v ceně 30 zl. uh.

Tak byla berně z královských měst moravských za českouherských válek rozchvácena bohatými feudály, její renovace za Jiřího z Poděbrad byla Matyášovým útokem zničena a nikdy již nebyla obnovena. Mohutnící panstvo pevně drželo to, co uchvátilo, a Matyáš ani po uzavření míru v Olomouci r. 1478 se příliš nestaral, aby zcizené důchody vrátil královské komoře. Z jejich zbytků v Brně a v Jihlavě vydržoval až do své smrti r. 1490 svou posádku na Špilberku a její hejtmany Ladislava Kaczinkaye a Petra Herzoga, kteří tvořili žoldnéřské kontingenty pro jeho další akce v Rakousích. To, co zůstalo z městské berně znojemské, sloužilo podobnému účelu a bylo používáno k placení posádky na hradě ve Znojmě.

Co bylo rozchváceno za politické konflagrace za Matyášových bojů o českou korunu a o územní zisky na rakouské půdě, to nebylo odčiněno, když po smrti Korvínově byla Morava r. 1490 opět spojena s ostatními zeměmi českého státu a vlády nad ní se ujal Vladislav Jagellovec. Naopak, Vladislav při prosazování své volby za uherského krále si r. 1491 opatřil značné peněžní prostředky a jinou pomoc zastavením části ročního důchodu z Olomouce Závišovi, Jiřímu a Václavovi ze Zdětína a Malenovic a Vilémovi Tetaurovi z Tetova, který nakonec dostával z městské berně olomoucké 200 kop ročně.

Když hrozilo Uhrám nebezpečí tureckého vpádu, sáhl Vladislav k dalším zápisům na městské berni, aby mohl zaplatit obranná opatření. Jenom z Olomouce dostali r. 1500 sedmihradský vévoda Petr ze sv. Jiří a Pezinku za 850 hř. roční důchod 85 hř. a Hanuš Haugvic z Biskupic od r. 1500 celkem za 4500 uh. zl. stálý plat 200 kop a 108 uh. zl. a Jakub Šarovec z Šarova v letech 1502 až 1514 475 hř. a 200 zl. ročně, Jihlava pak r. 1492 vydržovala 100 kopami hejtmana a posádku na Špilberku a také Brno jim platilo značné částky.

[121]) Za Jiřího z Poděbrad r. 1465 nebyl zastaven z Jihlavy žádný plat a panovník dostával plných 187 hř. 32 gr. V r. 1523 bylo město osvobozeno na dvacet let od komorního úroku pro požár, a proto komoře nic neodvádělo.

Mohutnící panstvo užilo vhodné příležitosti, aby se pomocí zápisů fakticky a co nejdéle zmocnilo městské berně, když ji pro odpor koruny a měst nemohlo převést do svého trvalého vlastnictví. O svůj podíl se přihlásili i nejvyšší zemští úředníci. Hned r. 1482 byla vyměřena zemskému hejtmanovi Ctiborovi Tovačovskému z Cimburka na Brně služební odměna 400 zl. ročně a Vladislav přiznal takovou odměnu na Olomouci ve výši 90 hř. dvorskému sudí Jakubovi Šarovcovi ze Šarova a Ferdinand r. 1528 zemskému hejtmanovi Janovi Kunovi z Kunštátu.

Největší část městské berně se octla pevně v moci feudálů, kteří se vkládali mezi královská města a jejich pána a opatřili si z městských platů pravidelné roční důchody. Města to viděla velmi nerada, neboť dobře věděla, že stálými platy šlechtě posiluje svého nepřítele, s nímž sváděla rozhořčené, ale marné boje o své hospodářské a politické postavení, a že když neodvádí berni přímo zeměpánovi, ztrácí mnoho na své důležitosti.

Proto kladla zásadní odpor proti vydávání zápisů na svou berni, ale při rostoucí moci panstva a za slabosti vlády a nedostatku finančních prostředků na státní potřeby neměla úspěchu. Byly však někdy i chvíle, kdy si ve svém boji uvědomovala, že utužování nevolnictví a vykořisťování poddaných má značnou spojitost se zástavami městské berně a že utiskovaní obyvatelé na velkostatcích a měšťané královských měst mají ve šlechtě společného nepřítele. Toto poznání přimělo města, že se r. 1494 zastávala šumperských, bludovských a novohradských poddaných, když se vzbouřili proti nesnesitelnému vyssávání jejich vrchností a usmrtili některé nenáviděné vrchnostenské služebníky i svého pána Jiřího Tunkla z Brníčka a ze Zábřeha.

Neúspěchy královských měst moravských při hájení městské berně vyplývaly z celkové situace, charakterisované koncentrací šlechtické, hlavně panské půdy, zvýšeným podílem feudálních držav na rozvoji tržního hospodářství země, novými odvětvími v hospodaření na velkostatcích, připoutáním poddaných k půdě a upevňováním moci panstva. Města pak byla hospodářsky slabá, jejich řemeslná výroba nepřerostla okruh místní spotřeby, cechovní dozor a nedostatek pracovních sil bránily jejímu rozvoji a přesunování hlavních obchodních cest mimo střední Evropu dokonalo úpadek městského obchodu.

Kromě toho byly správy měst v boji s vyššími stavy osamoceny, neboť oligarchická vláda těchto správ zatlačila městskou chudinu a nezámožné řemeslníky a živnostníky do pozadí a budování statků měst a měšťanů na venkově stavělo města proti poddaným, vůči kterým byli měšťanští majitelé statků feudální vrchností. Města prohrála svůj zápas s vyšší a nižší šlechtou o své hospodářské a politické postavení, byla odsunuta do pozadí a proto není divu, že ztratila i svůj boj o městskou berni.

Po nezdaru zásadní obrany městské berně zbývala městům jenom možnost zbavovat se učiněných zápisů od případu k případu vyplácením zastavených částek za značných finančních obětí. Jihlava složila r. 1477 plných 1000 zl., aby se vymanila z důchodu Jaroslavovi a Zdislavovi ze Šternberka a získala svou berni na deset let. Uničov si r. 1479 vymohl od krále Vladislava, aby směl zaplatit Albrechtovi z Boskovic dluh váznoucí na městě a podržet městskou berni, ale pro nedostatek finančních prostředků toho dovolení neužil. Tentýž osud sdílela Olomouc r. 1499 při vyplácení zápisu na 4000 uh. zl. Janovi, Jiříkovi a Václavovi Tetaurovým z Tetova a r. 1503 při skládání 850 hř. Jakubovi Šarovcovi z Šarova. Roku 1508 jí bylo povoleno vykoupit všechny zástavy učiněné rytířskému stavu

a obracet pak dvacet let plat do komory ve svůj prospěch. Všechna zmíněná opatření však nestačila k navrácení městské berně jejímu původnímu účelu nebo k jejímu převedení do pokladny měst. Jednak města neměla potřebné peníze, jednak zápisní pánové se úspěšně bránili královskými privilegiemi, že jejich zástavy může vyplatit jenom panovník a nikdo jiný.

Jediná Jihlava dostala r. 1492 od Vladislava zásadní slib, že její městská berně nebude zastavována. Opřena o královo slovo, neuznala r. 1514 zápis na 50 kop úřední odměny pro dvorského sudího Jakuba Šarovce ze Šarova a 32 kop pro podkomořího Karla z Vlašimi na Úsově a obhájila před královským soudem své stanovisko.

Městská berně byla placena z městské sbírky, která se vybírala na sv. Jiří a na sv. Michala z domů, nemovitostí, řemesel a živností podrobených městským dávkám. Osvobozování některých domů vyšších stavů od městských břemen výnos městské sbírky poněkud snižovalo.

V Olomouci ji r. 1527 platilo 1096 poplatníků s domy. V Brně podléhalo berni r. 1477 celkem 817 domů, ve kterých bydlilo 990 poplatníků, a roku 1509 pak 813 domů s 910 poplatníky. Ve Znojmě bylo r. 1477 zdaněno 426 domů obydlených 494 poplatníky a r. 1527 sice 435 budov, ale jenom 481 obyvatel. V Jihlavě přispívalo r. 1487 na berni 626 zdaněných v 546 domech.

Počet domů a poplatníků v Brně klesal, ve Znojmě stagnoval a o Olomouci, Jihlavě, Uherském Hradišti a Uničově není zpráv. Ale celkem královská města moravská utrpěla v 15. stol. velké ztráty a nerostla. O Brně víme, že r. 1365 v něm bylo 1705 poplatníků a také Znojmo mělo ve 14. stol. mnohem více obyvatel než v době jagellovské. Proto lze tvrdit, že počet domů a obyvatel měst byl v letech 1470 až 1526 nižší a jejich hospodářská síla menší než před husitským revolučním hnutím, a poněvadž tento nižší počet hospodářsky slabších poplatníků odváděl stejnou městskou berni jako v dobách větší lidnatosti, bylo její placení stále tíživějším a těžším břemenem.

V Olomouci vynesla městská sbírka r. 1527 kolem 1965 hř. 63 gr. Průměrné zdanění jednoho poplatníka s domem bylo 1 hř. 52 gr. a po zaplacení městské berně zbylo městu 1378 hř. 23 gr. na jeho potřeby.

V Brně v l. 1479 až 1518 byl nejnižší výnos městské sbírky 1157 hř. 28 gr. v r. 1518, poněvadž mnoho domů bylo pro požár od berně osvobozeno, a nejvyšší částku 1534 hř. 52 gr. vynesla sbírka r. 1504. R. 1518 dával poplatník s domem průměrně 1 hř. $26\frac{1}{2}$ gr. a poplatník 1 hř. $13\frac{1}{3}$ gr., ale to byl mimořádný případ; r. 1504 však bylo průměrné zdanění poplatníka s domem 1 hř. 52 gr. a poplatníka 1 hř. 37 gr., a to se blížilo obvyklé míře v Brně zachovávané. Po vyrovnání městské berně zůstalo městu r. 1518 jenom 501 hř. 12 gr., r. 1504 však 878 hř. 36 gr.

Znojmo vybralo r. 1477 na sbírku 270 hř. 2 d., r. 1527 již 793 hř. 44 gr. 5 d. R. 1477 bylo průměrné zatížení poplatníka s domem $40\frac{1}{2}$ gr. a poplatníka 35 gr., r. 1527 se průměrné břemeno poplatníka s domem zvýšilo na 1 hř. $41\frac{1}{2}$ gr. a poplatníka na 1 hř. $29\frac{1}{2}$ gr. Když město odvedlo berni, zůstalo mu r. 1477 jenom 12 hř. 32 gr. 2 d., r. 1527 však 536 hř. 12 gr. 5 d.

Jihlavská sbírka vynesla r. 1487 jenom 271 hř. 21 gr. 4 d. za průměrného zdanění poplatníka s domem $31\frac{3}{4}$ gr. a poplatníka $27\frac{3}{4}$ gr. Je možné, že to bylo ještě následkem války a že později byl výnos sbírky vyšší, ale o tom není zpráv. Po odevzdání městské berně zůstalo v městské pokladně 83 hř. 53 gr. 4 d.

Olomouc vybrala na sbírce 337 % své městské berně, Znojmo 308 %, Brno

233 % a Jihlava téměř 145 %. Byl tedy poměr vybraných lozunků a městské berně nejpříznivější v Olomouci a Znojmě, horší v Brně a nejšpatnější v Jihlavě. Proto Olomouc a Znojmo mohly po zaplacení platu do komory vzít z městské sbírky ve svůj prospěch poměrně mnohem více peněz než Brno a Jihlavě zůstávaly jenom malé částky. To mělo podstatný vliv na městské hospodářství uvedených měst.

Bylo již řečeno, že městská berně byla v Brně nejvyšší ze všech moravských měst. V souhlase s tím bylo také v Brně nejvyšší průměrné zdanění a téměř pravidelně se v něm vybíralo ke každému termínu jeden a půl sbírky.

Zvlášť vysoké bylo berní zatížení brněnských poplatníků ve vnitřním městě. Na jednoho poplatníka s domem uvnitř hradeb připadalo průměrně r. 1504 v Brně 2 hř. $59\frac{2}{3}$ gr., r. 1527 v Olomouci 2 hř. 31 gr., r. 1527 ve Znojmě 2 hř. $7\frac{2}{3}$ gr. a r. 1487 v Jihlavě jenom 36 gr.

Jiný obraz poskytuje průměrné zdanění poplatníka s domem v předměstích. To činilo r. 1527 v Olomouci 49 gr., r. 1527 ve Znojmě $45\frac{1}{2}$ gr., r. 1504 v Brně 25 gr. a r. 1487 v Jihlavě $19\frac{3}{4}$ gr.

Brno tedy mělo ze všech královských měst nejvyšší berní zatížení uvnitř hradeb a v celoměstském průměru a poměrně nejnižší v předměstích. Za Brnem následovaly Olomouc a Znojmo, mezi nimiž nebyl velký rozdíl. Jihlava zůstávala daleko za Brnem, Olomoucí a Znojmem a měla proti nim nápadně malý rozdíl mezi průměrným zatížením poplatníka s domem v hradbách a před branami, neboť poplatník s domem v městě platil průměrně 36 gr. a v předměstích $19\frac{1}{3}$ gr.

Z toho plyne, že v Brně odváděli na berni ze všech měst nejvíce poplatníci uvnitř městských zdí a nejméně před nimi, kdežto v Jihlavě naopak přesunovali značnou část daňového břemene na obyvatele předměstí. Střední cestu mezi Brnem a Jihlavou nastoupili v Olomouci a ve Znojmě.

Vysoký výnos brněnské sbírky ve vnitřním městě byl umožněn jenom tím, že měšťané měli velmi mnoho zdanitelných vinic v okolí města i na jižní Moravě, do kterých ukládali přebytky získané řemeslem a obchodem, aby vinohrady nechávali obdělávat, vypěstované víno vozili do města a tam je prodávali ve velkém, nalévali a obchodovali ním v blízkém okolí, na značné vzdálenosti, s poddanými, měšťany, šlechtou a duchovenstvem i na královském dvoře. Totéž co bylo řečeno o Brně, platí i o Znojmě. V Jihlavě bylo zdaněno jenom málo realit položených mimo město a to snad vysvětluje při úpadku řemesel a obchodu nízký výnos sbírky, doplňovaný užitky z městských statků.

Královská města moravská musila stále přitahovat berní šroub, chtěla-li za své stagnace odvádět městskou berni a vyrovnávat své potřeby. Velmi názorně to ukazuje daňová praxe v Brně, kde od r. 1464 do první čtvrtiny 16. stol. byla postupně zavedena daň z nálevu vína, prodeje železa, šenkování medoviny, krájení suken a stodol u vinohradů a zvýšena berně z nově získaných vinic, masných krámů a obyvatel v předměstí Pekařské ulice a Švábce. Také Znojmo zvýšilo r. 1494 zdanění měšťanských vinic, úroků z peněz, míst mezi kupci a kramáři, chlebných lavic a podomního obchodu, aby získalo nové prameny příjmů.

Taková opatření velmi tvrdě doléhala na obyvatele, neúnosně je zatěžovala a byla jednou z příčin prudkých sociálních bojů, které ve dvacátých letech 16. stol. otřásaly královskými městy na Moravě. Městská berně, jejímuž zajišťování sloužila, plynula však do kapes feudálů a ne do královské komory, která proto již ke konci doby jagellovské pokládala staré městské platy za překonané, hledala nové příjmy z měst a po r. 1526 je za Ferdinanda I. skutečně našla. Tyto příjmy uvalily na bedra

poplatníků nová břemena a rozmnožily jejich dávky, neboť stará městská berně zůstala zachována. Její zcizení vysokou šlechtou ji však učinilo pro vládu bezcennou a při opatřování jiných finančních zdrojů přivodilo nové daňové zatížení, které od druhé čtvrtiny 16. věku poškozovalo měšťany a nemálo přispívalo k zvyšování hospodářského, sociálního a politického napětí v městech a k latentnímu zápasu mezi jejich správami, obcemi a vládou, stupňovanému v některých údobích k akutní krizi.

Jaroslav Sedlář

K BRNĚNSKÉMU DÍLU F. Ř. I. ECKSTEINA

Každé umělecké dílo, každá umělecká forma je jakýmsi odrazem vztahu člověka k objektivnímu světu. V tom spočívá význam uměleckého díla jako specifické formy poznání přírody, společnosti a názorů či idejí lidí v dané historické etapě. Společenský význam uměleckého díla je pak tím zřetelnější, čím bezprostředněji je určována umělecká forma tímto vztahem. A tento vztah, podmiňující umělecký výraz, je určován celým souhrnem společensko-hospodářských, politických aj. podmínek. Z různých druhů uměleckého poznávání skutečnosti reaguje snad nejcitlivěji na změny v životě společnosti výtvarné umění a z toho pak nejvíce malířství. To platí v největší míře – pokud jde o české barokní malířství – o výzdobě stropů zámků, paláců a kostelů.

Takový zcela obecný názor můžeme doložit dosti názorně situací v našem barokním umění. A to i v díle brněnského malíře Františka Řehoře Ignáce Ecksteina, dosud téměř vůbec nezpracovaném, můžeme mnohé z toho dokázati. Zvláště země střední Evropy, které se setkaly s barokním uměním o něco později než Itálie a Španělsko, prožívaly dobu plnou protikladů a umění tuto dobu obrážející, intensivněji a opravdověji. České země, postižené bělohorskou katastrofou, třicetiletou válkou a s tím spojeným hospodářským úpadkem, na který měly vliv i nové hospodářské přesuny, k nimž došlo v XVI. stol. v souvislosti s přílivem drahých kovů ze zámoří, se dostaly postupně do závislosti na habsburské monarchii, v níž měli převahu cizí feudálové a silná katolická církev. Boj o úplné hospodářské a politické podmanění českých zemí byl veden ze strany vládnoucích tříd – šlechty a církve, také zbraněmi ideologickými. Hlavní z nich je protireformace.[1]) Protireformace, rekatolisace, má plánovitý charakter, svůj vlastní program. Nejedná se o nové učení, ale o to, aby byl podmaněn „starý svět" stupňováním náboženských pocitů. Nový duch vroucích devocí a nejžhavějších extasí má uchvátit knížata i lid a podřídit je církevním myšlenkám.[2]) Při tom však nejde jen o obnovu církve, o zesílení náboženských pocitů a obnovu autority církve viditelné. Rekatolisace neměla jen cíl náboženský, ale stala se především nástrojem třídních zájmů. Zaměřovala se hlavně na porobené stavy – měšťanský a selský. Byla také ideologickým prostředkem k utužení uvol-

[1]) J. Neumann, Malířství XVII. století v Čechách, Praha 1951, str. 32.
[2]) M. Dvořák, Zur Entwicklungsgeschichte der barocken Deckenmalerei in Wien, Vídeň b. d. v., str. 4.

něných feudálních pout. Nejdůsledněji prováděli rekatolisaci jesuité. Habsburská monarchie podporovala jejich činnost dragonádami, ubytováním vojska ve vesnicích apod. Protože ale toto násilí mělo v mnoha krajích (zejména pohraničních) za následek velký úbytek pracovních sil nebo v případě bohatých měšťanů hospodářský úpadek v postižených městech, bylo nutno tvrdý protireformační postup zmírnit.

Důležitou zbraní protireformace se proto stalo umění, stejně jako barokní kultura vůbec. Skutečným nositelem barokního umění u nás byla především šlechta a církev. Měšťanský živel se uplatňoval jen v menšině. To konec konců vyplývalo z hospodářských podmínek toho kterého stavu. Při tom bylo ale toto umění vnímáno vedle vládnoucí třídy také třídami pokořenými a vykořisťovanými – měšťanstvem a prostým lidem. S tím bylo také počítáno. Proto má barokní umění u nás útočný ráz, je nesmírně plodné, patetické a okázalé a kontrastuje s bídou zchudlého obyvatelstva. Mělo podmaňovat a získávat ty, kteří jej vnímali. Mělo ohromovat svou velkolepostí, okázalostí a množstvím. Svým přepychem a krásou přesvědčovalo, získávalo i poutalo.[3]) Umění u nás přímo spolutvořilo systém náboženský, přiřaděný ke společenskému feudalismu a politickému absolutismu.[4])

Výtvarné umění zasahovalo přímo do života, stalo se vedle svého vlastního poslání jakýmsi vyjadřovacím prostředkem barokní ideologie. Tvorba se opírá o myšlenková dogmata církve, o obecné představy nebes, pekla, glorie světců a slávy nebeské. Kromě církevního umění ovšem existovalo také umění vysoké šlechty a umění měšťanstva. Proto obráželo společenské protiklady a rozvrstvení společnosti v celé složitosti. Umění, především církevní, bylo určeno nejširším vrstvám. Z toho důvodu muselo splňovat požadavky všeobecné srozumitelnosti a jasnosti. V našich zemích splňovalo tyto požadavky, vznesené na umění již tridentským koncilem, mnohem důsledněji než v zemích s bohatou uměleckou tradicí. Z toho důvodu a snad také proto, že působily psychické následky války, nelítostný způsob protireformačního zápasu i rozmanitý původ a kvalita umělců u nás pracujících, jakož i mnoho jiných faktorů, dostalo církevní umění 17. století a zvláště pak počátku 18. století některé charakteristické rysy, mnohdy s místním přízvukem.[5])

Všechny tendence velkého radikálního baroka se u nás vystupňovaly do krajnosti v prvém desetiletí 18. století. Ve velkých freskových cyklech spěje všechno k patetické nadsázce, k dramatickému výrazu vzníceného citu podobenstvím síly a pohybu, k velikosti a nádheře. Snad to odpovídá vyvrcholení protireformace, jejíž „zápas o duše" se blížil k zdárnému konci. „Velký sloh" přežívá v architektuře, sochařství, stejně jako i v malbě více méně až do sklonku prvé čtvrti 18. století. Vedle toho ale začíná koncem dvacátých a počátkem třicátých let pomalu opadávat vlna rozmáchlých gest a nastupuje, byť dosud jen nenápadně, nová rokoková orientace. Koncem dvacátých let představuje prohlášení Jana Nepomuckého za svatého radostný jásot církve nad úspěšným dokončením rekatolisace. Protireformace od tohoto okamžiku již nepotřebuje velké, příkladné umění, a šlechta, která si vybudovala pevné posice v dobyté zemi, touží spíše po nasládlé erotice. F. Eckstein stojí svým školením, stejně jako i původem a slohovou příslušností pevně na půdě „velkého slohu". Nový, rokoko předjímající, intimisující směr na něj však, jak se zdá, také poněkud zapůsobil.

[3]) O tom, jak mělo působit barokní umění svojí velkolepostí, jak mělo zdůrazňovat nadřazenost velkých feudálů nebo církve viz O. Stefan, Pozadí pražského baroku, Kniha o Praze, sv. III., 1932, str. 59 an.

[4]) V. V. Štech, Československé malířství a sochařství nové doby, (seš. 3.), str. 16.

[5]) Bolšaja sov. encyklopedija, vtoroje izdanie, tom 4., str. 254—261. Církevní umění, které šlo vstříc realistickým zájmům masového diváka, zříká se středověkého spiritualismu, asketismu a obrací se k smyslově zdůrazněným obrazům, pomocí kterých propaganda katolických dogmat nabývala nesrovnatelně na účinnosti (viz Berniniho sochy, např. Extase sv. Teresie ap.).

Ecksteinovy brněnské činnosti se dotýkají mimo zmínek, nacházejících se u O. Schweigla,[6]) J. P. Cerroniho,[7]) E. Hawlika,[8]) B. Dudíka,[9]) C. Wurzbacha,[10]) M. Trappa,[11]) J. Leischinga,[12]) atd., také někteří novější autoři, jako E. Dostál,[13]) J. Dřímal,[14]) C. Hálová-Jahodová.[15]) Starší literatura se omezila při jmenování brněnských prací našeho malíře na výčet jeho monumentálnějších a tudíž i populárnějších děl. Víme totiž z různých zpráv, že si Eckstein otevřel v Brně obchod s obrazy.[16]) Je víceméně jisté, že Ecksteinovo dílo bylo původně mnohem rozsáhlejší než jak jej známe dnes. Avšak různé příležitostné zakázky během staletí pravděpodobně zanikly. Proto se nám jeví Eckstein především jako freskař. Zdá se také, že zaměření na monumentální malbu více odpovídá jeho založení, stejně jako i době.

První prací Ecksteinovou na brněnské půdě byl pravděpodobně obraz sv. Kunhuty, malovaný jako „Feuerprobe" a později zavěšený v kostele sv. Kunhuty v Zábrdovicích.[17]) Vyjdeme-li z úvahy, že každý umělec, který chtěl vstoupit do cechu, musel malovat mistrovský kus, můžeme klást vznik obrazu sv. Kunhuty k roku 1700, tj. k roku, v němž F. Eckstein vstoupil do brněnského malířského cechu – Bratrstva svatého Lukáše. Eckstein, přestože žil v Brně, kde byl přijat 26. května 1713 dokonce za měšťana, nezanechal mimo uvedený obraz ze svého raného díla téměř vůbec nic.[18]) Jeho práce se přenesla na Pernštejn, Velehrad, do Milotic, do Slezska. Mezi vznikem mistrovského kusu a další malbou pro brněnskou obec vznikla nesnadno vysvětlitelná caesura. Nedostatek zakázek byl snad způsoben nevelkým zájmem o kulturní hodnoty a snad také pomalým vzrůstem ztracené hospodářské moci měšťanů, šlechticů a v neposlední řadě i brněnských klášterů, neboť

[6]) O. Schweigel, Abhandlung von den bildenden Künsten in Mähren, Malerei, Brno 1784.

[7]) J. P. Cerroni, Skitze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren I., Brno 1807; Geschichte der bildenden Künste in Mähren und dem österr. Schlesien III., Brno 1807.

[8]) E. Hawlik, Beiträge zu artistischen Bemerkungen über die Kirchen Brünns, Brünner Wochenblatt zur Beförderung der Vaterlandskunde zur Belehrung und Unterhaltung XXXIV (1824); Artistischen Lexikon von Mähren, SAB.

[9]) B. Dudík, Kunstschätze aus dem Gebiete der Malerei in Mähren, Oesterr. Blätter f. Literatur u. Kunst I (1844).

[10]) C. Wurzbach, Biografisches Lexikon des kaiserthums Oesterreich, Vídeň 1858.

[11]) M. Trapp, Notizen über das ehemalige mährisch.-ständische Landhaus jetzt Militär-Monturs-Oekonomie, am Dominikanerplatze in Brünn, Notizenblatt (Beilage 1859).

[12]) J. Leisching, Die St. Lucasbruderschaft der Maler und Bildhauer von Brünn, MMGMXVII (1899).

[13]) E. Dostál, Umělecké památky Brna, Praha 1928.

[14]) J. Dřímal, Z historie Stavovského domu (Nová brněnská radnice), Brno 1935; Zemský dům v Brně, Brno 1947.

[15]) C. Hálová-Jahodová, Brno (Stavební a umělecký vývoj města), Praha 1947.

[16]) Viz J. Sedlář, K dílu brněnského malíře F. Ř. I. Ecksteina na Velehradě, Sborník Slovácko II. (1960) — zde je publikován životopis malíře s podrobnějším vysvětlením některých otázek, které se týkají také života a díla Ecksteinova v Brně.

[17]) J. P. Cerroni, Geschichte der bildenden ... l. c. fol. 25; I. Chambrez, Nachlass eines mähr. Künstlers zur Belehrung seiner Söhne fünf Heften (seš. 1., fol. 12); obraz je bohužel nezvěstný.

[18]) Viz Bürger Bücher, str. 103, AMB; J. Dosoudil, Die Bürgeraufnahmen, 1559—1845.

církev měla o umění, jako o oporu svých rekatolisačních tendencí, zájem největší. Malíř proto prodával se svým přítelem Holanďanem B. Brunellim v roce 1714 veřejně obrazy přesto, že tento akt stojí v protikladu k cechovnímu nařízení. Připojil se k nim snad i sochař Michal Fontana, malíř Petsch a jiní.

Roku 1723 byla dostavěna a zastřešena kaple sv. Barbory na Petrově. Ze zprávy u Cerroniho vyplývá, že k malířské výzdobě byl přizván F. Eckstein.[19]) Nemůžeme však s určitostí říci, prováděl-li výzdobu v tomtéž roce, neboť starší literatura bližší datum neuvádí. C. Hálová-Jahodová klade výzdobu do r. 1737. Otázka není ovšem zcela jasná, neboť Cerroni mluví o dohotovení stavby r. 1723 a v souvislosti s tím poznamenává, že výzdobu prováděl Eckstein. Může se proto soudit, že výzdoba vznikla brzy po dokončení stavebních prací. Protože se ale kaple svaté Barbory nedochovala, můžeme o vzniku a existenci fresek v tehdejší době mluvit pouze na základě literatury.

V roce 1723 dostal Eckstein objednávku od minoritského konventu v Brně na výzdobu nově vystavěné loretánské kaple.[20]) Druhou zakázku dostal r. 1732 od zemského sněmu na výzdobu stropu nad schodištěm a předsíní před zasedacím sálem Zemského domu. Fresková výzdoba v Loretě byla zastíněna malbou ve vedlejším kostele, kterou provedl o deset let později Etgens, neboť starší literatura se zabývá Etgensovou prací dosti podrobně, zatímco o výzdobě prováděné Ecksteinem mluví jen spoře a úsečně.

Někteří autoři přebírají až dosud tradovaný omyl Prokopův, že regenty, stojící v malovaných nikách mezi okny zasedacího sálu Zemského domu, maloval Etgens a Eckstein. Tento omyl přebírá totiž i Tomanův Nový slovník československých výtvarných umělců aj. přesto, že J. Dřímal otázku dávno předtím než vyšlo nové vydání slovníku vyřešil. Fresky přiřkl na základě archivních dokumentů Fantimu.[21])

Ecksteinovi a Etgensovi se naskytla dále velká příležitost, když byli pozváni knížetem Kounicem k výzdobě zasedací síně Zemského domu. Jejich práce se však neuskutečnila, neboť stavové počali vyjednávat s vídeňskými malíři Altomontem a Fantim a výzdoba po známé neshodě, k níž mezi Etgensem a Ecksteinem došlo, byla nakonec svěřena Granovi a Fantimu, kteří ji také skutečně provedli.[22])

V souvislosti s freskovou výzdobou v Loretě vznikl pravděpodobně také architektonický plán na vybudování Svatých schodů, podepsaný F. Ecksteinem. Tato skutečnost nás nemůže udivit zvláště již proto, že duchovním otcem našeho malíře byl A. Pozzo, který se podobnými problémy obíral stejně jako i P. Cortona, slavný malíř a architekt, dosti podrobně. Ostatně měl Eckstein k architektuře neobyčejně blízko, neboť při studiu malovaných perspektivních architektonických průhledů se s architekturou a zásadami architektonickými musel blíže seznámit.[23])

---

[19]) J. P. Cerroni, Skitze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren I., Brno 1807, fol. 16.

[20]) Ve vyúčtování M. Wertemy, které je uloženo ve státním archivu v Brně pod inv. č. E-49/30 se nachází také poznámka o odměnění F. Ecksteina: „9. února 1724 bylo vyplaceno panu F. Ecksteinovi za celou malbu v loretánském kostele ve fresku podle smlouvy 1750 zl." (Za upozornění na tuto poznámku děkuji Z. Kudělkovi).

[21]) V této souvislosti je nutno upozornit na Dřímalovu práci — Z historie Stavovského domu, Brno 1938, a Zemský dům v Brně, Brno 1947.

[22]) Podrobnosti o tom viz u J. Dřímala, Zemský dům v Brně, Brno 1947, str. 112 an.; také v autorově stati otištěné ve sborníku Slovácko II. (1960).

[23]) Sdělil Z. Kudělka, který o tom připravuje článek.

F. Eckstein, Hlavní oltářní obraz u jesuitů v Brně z r. 1735. Snímek Fotoměřický ústav v Praze.

Eckstein vyzdobil strop hlavní lodi, presbyteria a stropy bočních lodí i dvou kapli Lorety v minoritském kostele biblickými náměty, z nichž nejvíce místa je věnováno scénám ze života P. Marie a sv. rodiny. Strop hlavní lodi zdobí fresky, znázorňující Marii jako *Královnu andělů,* strop presbyteria nese scény – *Žebř Jakobův, Svatá Trojice a Kristus před Pilátem.* V kupoli nad schodištěm a nad předsíní před zasedací síní Zemského domu provedl fresku oslavující panování Karla VI.

Zdá se, že Ecksteinova činnost po nezdaru s výzdobou zasedací síně Zemského domu poněkud ochabla. Nedostatek zakázek se snažil malíř vyvážit tím, že si zřídil ve svém nově koupeném domě v Radniční ulici čís. 1 biliár a jakýsi zábavní podnik „Lustbarkeit".[24]) Další zpráva, mluvící o brněnské činnosti F. Ecksteina se vztahuje k roku 1735. Jesuitský klášter v Brně s ním uzavřel kontrakt 13. února 1735. Eckstein podle tohoto kontraktu měl namalovat hlavní oltářní obraz *Nanebevzetí Panny Marie* s nástavním obrazem *Boha-Otce* a s anděly v kupoli apsidy (provedené ve fresku). Od konventu obdržel za velký obraz 250 zlatých, za malý 60 a za kupoli 40 zlatých.[25]) V této době maloval (podle Cerroniho) pro jesuity také blíže neurčené obrazy za 200 zlatých. Jedná se pravděpodobně o tři obrazy v pravé boční kapli, která je zasvěcená P. Marii. Tématicky vycházejí z *Posledního soudu.* Jeden z nich znázorňuje *Vyvolené,* druhý *Zavržené* a třetí, umístěný na přední stěně mensy oltáře, představuje *Pietu.* Typologicky, barevně, stejně jako i lineární komposicí patří do okruhu prací autora oltářního obrazu.

Ještě chudší, pokud jde o zakázky, byl pro Ecksteina rok 1736. Z této doby neznáme ani jednu větší malbu, kterou by umělec prováděl. Sáhl proto k zcela běžné praxi a chopil se první příležitosti, jež se mu naskytla. Když se totiž konala 3. března 1736 velkolepá církevní slavnost u příležitosti korunování zázračného obrazu P. Marie u Sv. Tomáše, navrhl Eckstein výzdobu fasády tohoto kostela.[26])

Posledním vzepětím Ecksteinovy činnosti v Brně byly malby prováděné v roce 1737. Tenkrát maloval strop kostela sv. Mikuláše na Velkém náměstí (nynější nám. Svobody) a strop kaple sv. Mořice, která kdysi stávala na hřbitově u kostela sv. Jakuba. Na stropě kaple sv. Mořice se podepsal – Franz Egstein pinxit in honorem S:Mauritii A:1737. Někdy po tomto roce pak opustil na pozvání jesuitů ze Lvova Brno a zemřel během práce při výzdobě jejich kostela. Fresku v kostele ve Lvově podepsal svým jménem a datoval ji rokem 1740.

Malíř přenáší do brněnských prací svůj charakteristický výrazový aparát „velkého slohu"[27]) a tím jaksi spojuje celé své dílo v jednotu, vedle toho však začíná intimisovat některé výjevy. Patří sem především scény ze života P. Marie na stropech bočních lodí a dvou kaplí v Loretě minoritského kostela. Pojetím jsou scény svázány s „velkým slohem". Co je v nich nové, je uzavření komposice do štukového rámu a chápání každého výjevu jako samostatného, na architektuře nezávislého obrazu. Také jasnější kolorit, mnohdy dosti barevně živý, ukazuje k novému proudu.

---

[24]) Bližší viz v životopisné části článku J. Sedláře.
[25]) J. P. Cerroni, l. c., fol. 1—32.
[26]) J. P. Cerroni, l. c., fol. 45.
[27]) Teorii velkého slohu vypracovali nejrůznější teoretici (Baglione, Passeri, Decan, Sandrart, Du Frenoise) v těsném spojení s dvorskými kruhy různých zemí. Vyhovělo-li se všem požadavkům, které teoretici kladli na umění, bylo možno nazývat umělecké dílo důstojným názvem „velký sloh". Za nejvyšší stupeň ve stupnici barokních žánrů byly pak vyhlášeny historické náměty, které znázorňovaly „hrdinského člověka při ‚velkém činu'". Tato teorie zavrhovala zátiší, krajinu a žánrové obrazy jako nedůstojné.

Výzdoba loretánské kaple se proto pohybuje dvojím směrem. Freska, zdobící strop kupole nad Loretou a strop presbyteria, patří svým pojetím, komposicí a navázáním na skutečnou architekturu k vrcholně barokním patetickým malbám. Eckstein rozčlenil zeď fantastickou malovanou architekturou, nad jejímiž římsami se odehrávají mohutné, vymyšlené výjevy. Kruhovitě, po krajích kupole nad římsou fiktivní architektury, jsou namalovány velké skupiny andělů obklopených mraky a rozmanitými atributy. Množství mužských a ženských postav tvoří věnce, v jejichž vyjasněném středu se vznáší holubice představující Ducha svatého. Věnce andělů a mraků se zmenšují směrem ke středu komposice, takže oko divákovo je pomocí lineární a světelné perspektivy vtahováno do nekonečného, skutečnou architekturu prolamujícího prostoru a freska pak působí dojmem převráceného trychtýře. Komposicí souvisí freska stropu kupole s prvním obdobím umělcovy práce. Je patetická, velkolepá, udivující množstvím postav, diferenciací světel a stínů a svou teatrální atmosférou dolétá na diváka jako veliké výstražné napomenutí.

Stejné komposice se přidržel Eckstein také ve třech nástropních obrazech v presbyteriu (nad Svatými schody). Avšak zatímco komposice fresky na stropu kupole tvoří figury, stává se zde nositelem komposičních zásad především architektura. Postavy tvoří pouze doplněk k mohutné kvadratuře, přestože v prvním a třetím poli stropu malíř architekturu značně zredukoval. Ve středním poli se scénou *Kristus před Pilátem* uplatnil fiktivní, z podhledu malovanou architekturu nejdůsledněji. Těžké sloupy, fantasticky zalamované schody, římsy a různé architektonické detaily, směřující ke středu komposice, v němž se vznáší na pozadí volného prostoru mohutný anděl, mluví významnou řečí k divákovi a ukazují na vlastní oblíbenou oblast Ecksteinova tvoření.

Na poněkud jiných zásadách jsou budovány komposice jednotlivých obrazů ze života P. Marie a sv. Rodiny na stropech bočních lodí. Jsou chápány v protikladu k fiktivním perspektivním prostorům na klenbě hlavní lodi (kupole) a presbyteria spíše jako závěsné obrazy. Scény jsou zasazeny do reálně viděného interiérového nebo krajinného prostředí, figury ve vztahu k jednotlivým předmětům jsou malovány v odpovídajících proporcích bez přehnaných zkratek a ilusionistické perspektivy. Na místo fiktivních architektonických rámů nastoupily štukové kartuše. Od tohoto pojetí je již jenom krok k chápání fresky jako samostatného, na architektuře zcela nezávislého obrazu. S „velkým slohem" spojují tyto obrazy trojúhelníkové, diagonální a centrální komposice. Za nejlepší můžeme považovat scény *Mariina cesta do chrámu, Obětování v chrámu, Narození P. Marie* a do trojúhelníku komponovaný obraz *Kristus pomáhá v dílně Josefově.*

Postavy na stropech presbyteria a kupole, malované z podhledu v důsledných zkratkách, podporují ilusi stoupajícího pohybu. Kresba a anatomie figur není příliš zdařilá. Přesto se ale vedle méně zdařilých figur objeví znamenitě načrtnuté postavy. Za velmi dobré můžeme považovat figuru Marie a Boha-otce. Mohutná až předimensovaná postava Boha-otce působí na diváka silným dojmem. V ozvěně připomíná Michelangelova *Stvořitele* ze Sixtinské kaple ve Vatikánu. Postava Marie s dítětem patří také k velmi dobrým Ecksteinovým kreslířským výkonům. V malé, dolů schýlené hlavě je zachycen půvab ženy, stejně jako i dětská mimika Krista-dítěte je vyjádřena jednoduchými prostředky velmi dobře. Obě postavy, Bůh i Marie, jsou nakresleny ve vyvinutých tělesných proporcích, k nimž stojí poněkud v kontrastu drobné hlavy (podobně je tomu i u figur ostatních). To vyvolává dojem jisté tělesné disproporce. Figury se proto zdají být až manýristicky protáhlé. Postavy andělů, kreslené spíše tak, aby působila celá masa, jsou malovány dosti nepřesně. Mohutná, jakoby bez kostry stavěná těla se těžkopádně vznášejí v prostoru. Totéž platí v jistém slova smyslu i o figurách ostatních (zejména ve scénách na stropu presbyteria). Manýristická protáhlost a povšechná charakteristika figur však nic neubírá na dramatičnosti a živosti komposice. Postavy drobných, v kartuších malovaných obrazů ze stropu bočních lodí, patří k lepším kreslířským výkonům Ecksteinovým. Jako nejlepší můžeme zase uvésti scény *Narození P. Marie, Obětování v chrámu, Kristus pomáhá v dílně Josefově atd.*

Malovaná architektura poněkud kontrastuje s malbou figur, neboť zachovává ostrý kresebný charakter (pokud je ovšem možno soudit o původním stavu, neboť fresky byly velmi přemalovány). Konstrukce fiktivní architektury na stropě kupole působí svým velkým množstvím fantastických článků spíše jako samoúčelný dekor. Naproti tomu malovaná architektura na stropě presbyteria je hlavním činitelem výstavby komposice, a to důsledností podhledových zkratek a uplatněním vymyšlených architektonických článků. Představuje spíše důslednou kvadraturu ve smyslu Pozzově.

Pozornosti zasluhuje také kolorit Ecksteinových maleb. Barva patří k důležitým činitelům, vyvolávajícím u diváka náladu. Působí především na smysly a dodává obrazu posledního důležitého účinku. Ve fresce hraje stejně závažnou úlohu jako v olejomalbě, avšak její použití je omezeno toliko na určité tóny a odstíny. „Barevnost je závislá především na volbě správných valeurů. (Jde-li se výš nebo níž, jak říká Cézanne, vše je ztraceno.) Při zesvětlení valeurů nemáme už pro nejsvětlejší tóny barvy, jen sádrově bílou, jdeme-li ale níž, nejsou již hluboce znějící tóny, nýbrž jen černá špína."[28]) Eckstein šel spíše poněkud níž. Přitom užívá, jako konec konců celé baroko, také barvy hnědé a sjednocuje jí své obrazy. A jak víme, tato sjednocující barva netlumočí reálný prostor a usnadňuje spíše vazbu jiných barev. Typickým příkladem této barevnosti jsou scény se stropu kupole a výjev *Kristus pomáhá v dílně Josefově.* V některých obrazech ze života P. Marie a sv. Rodiny hledá Eckstein spíše vzájemné vztahy barev více méně lokálních. V tom můžeme spatřovat zase jistý pokrok, podmíněný snad vlivem nastupujícího rokoka (?). Jinak nepatří (z větší části) kolorit k nejsilnější stránce Ecksteinova umění. Barva v jeho malbách, mající znázorňovat spíše kontrast světla a stínu, podporuje fikci neskutečnosti, zejména tím, že vyjasňuje tóny od nejtěžších zemitě temných odstínů k světlým, směrem ke středu komposice. Kolorit fresek, především stropu kupole a některých maleb na stropu bočních lodí (např. *Útěk do Egypta*), je zakalen šedou a šedozelenou barvou a snižuje tak kvalitu provedení.[29])

Ojedinělou památkou v našich zemích je také výzdoba vlastního jádra kaple – tzv. *Santa Casy.* Eckstein ji na vnější straně rozčlenil malovanými nikami a jednoduchými rámy, v nichž znázornil výjevy ze Starého i Nového zákona. Scény provedl v jediném, sepiovém tónu. Pouze plasticitu vyzvedl bělobou. Zde se projevuje jeho zásada výstavby obrazu na základě kontrastu světla a stínu nejzřetelněji. Barva, jak jsme uvedli již dříve, není v jeho malířském díle, stejně jako v barokním umění tohoto typu, rozhodující. Má za úkol spíše kolorovat v perspektivě malované archi-

[28]) M. Salcman, O barvě, Výtvarné umění VI (1959), str. 254.

[29]) Původní stav byl pravděpodobně lepší, neboť fresky místy téměř opadaly a byly dvakrát restaurovány. Zdá se dokonce, že došlo při restaurování k hrubým neorganickým zásahům. Proto mohou být naše závěry v jistém slova smyslu jen přibližné.

tektury, figury nebo krajinné doplňky. O to větší význam bývá ale kladen na světlo. A světlo, vyvíjející plastickou oblost tvarů, je rozhodující také zde. Figury, zejména ty, které umístil Eckstein v malovaných nikách, jsou zachyceny ve své trojrozměrovosti bohatou škálou sepiových tónů. Vystupují v optickém klamu téměř plasticky před zdivo a tímto svým nadmíru silným ilusionismem se řadí k nejcharakterističtějším Ecksteinovým ilusionistickým malbám. Také komposičně souvisí velmi úzce s jeho „velkým slohem". Zejména scéna *Zvěstování,* malovaná na zdi chýše přímo proti vchodu do Lorety, je vystavěna na protínajících se diagonálách a perspektivních, zdánlivě do hloubky ubíhajících přímkách. Provenienci bychom mohli snad hledat v římském umění vrcholného baroka.[30]) Některé figury naznačují ovlivnění Cortonou, Michelangelem a jinými.

Typologicky, kresebně i barevně patří všechny malby Ecksteinovi. Avšak některé z nich, zejména na stropech bočních lodí, mohly vyjít také z rukou některého jeho tovaryše.[31]) Každé dílo vzniklo většinou v dílně jako víceméně společný výtvor mistra a jeho pomocníků. Taková situace ve výtvarném umění byla totiž v této době severně od Alp dána cechovním zřízením. Je to pozůstatek středověké organisace umělecké práce a souvisí zcela nutně s feudálním hospodářským řádem, který tak zařazuje umění mezi ostatní řemesla. Tato vázanost však neznamená úplné podcenění umělecké činnosti, neboť se dostává prostřednictvím cechovních svazků jako důležitý společenský činitel do služeb feudální společnosti a je pro ni činností velmi potřebnou. Tato skutečnost tedy určuje a specifikuje umělecký ráz naší barokní malířské i sochařské produkce. Z malířova postavení, jako řemeslníka organisovaného v cechu, vyplývá také vztah objednavatele k němu. Objednavatelův podíl na vzniku díla, jeho původnosti a námětu, byl neobyčejně velký. Zákazník diktoval umělci rozvrh komposice, ikonografii a někdy dokonce i detaily provedení. To vše bývalo občas dosaženo ve smlouvě. Nedodržel-li umělec nějakou podrobnost, mohl mu zákazník dílo vrátit k opravě nebo je vůbec odmítnout. Z toho důvodu přebíral malíř nebo sochař jednotlivé kompoziční rozvrhy, detaily a ikonografické vzory jak z děl jednotlivých malířů, tak také ze vzorníků a skicáků. Proto nacházíme, jak uvidíme také u Ecksteina, u jednotlivých umělců mnoho prvků různého slohového zaměření a také neustálé obměňování námětů apod. Dílny svojí organisací mohly jen takovýmto způsobem zvládnouti náročné a rozsáhlé zakázky v poměrně krátké době. Tím se dá také vysvětlit, proč Eckstein mohl rychle provádět tak velké malby.

Druhá Ecksteinova freska (r. 1732) pokrývající stěny a strop schodiště před zasedací síní Zemského domu, znázorňuje oslavu Karla VI. Karel VI. stojí na zeměkouli nesené Atlasem a je obklopen skupinou holdujících geniů.[32]) Tento výjev se odehrává ve fiktivním prostoru nad římsami malované architektury. Malba prodělala několik zásahů a přečkala mnoho změn, které se kolem ní přehnaly. Byla zde umístěna po Josefinských reformách lidová kuchyně, vojsko atd. Fresky na zdech schodiště vzaly téměř úplně za své. Pára, prach a špína vykonala své zhoubné dílo také na klenbě. Restaurace, jíž provedl v letech 1925–27 akademický malíř a re-

[30]) K tomu je však zapotřebí důkladnější komparace, na níž není v tomto článku místo.

[31]) Není vyloučeno, že některé malby prováděl pozdější proslulý augspurský malíř G. B. Götz, který se u Ecksteina vyučil. Narodil se na Velehradě roku 1708. Císař Karel VII. mu propůjčil dokonce titul dvorního malíře a mědirytce atd. Některé komposice pocházejí z XX. století (asi dvě, strop boční jižní lodi).

[32]) Vyobrazení a popis viz u J. Dřímala, Zemský dům v Brně . . .; Eckstein fresku podepsal: Franz Egstein pinxit A 1732.

staurátor Jan Janša malbu, jak se zdá, ještě více znehodnotila. Proto může býti dnešní hodnocení prováděno jen s jistou reservou.

Architektura je dobře rozvržena a provedena. Fiktivní architekturou spojil malíř zeď se stropem v jednotu a přinutil tak diváka, aby sledoval zároveň malbu bočních stěn i stropu. Perspektiva architektury, směřující k ústřední scéně, která se odehrává ve zdánlivě volném prostoru, se stává jen jakýmsi pomocným prostředkem. Má hlavní scénu vymezit a zároveň jí dodat zdání přechodu ze skutečnosti do vymyšleného teatrálního prostoru. Podtrhuje také svojí monumentálností representativní charakter výjevu. Svým velmi dobrým provedením ukazuje na schopného kvadraturistu ve smyslu vrcholného architektonického ilusionismu – tzv. fikcionalismu. Malovaná architektura poněkud zastírá kvalitou svého provedení kresbu a anatomii figur. Jednotlivé figury jsou namalovány velmi povrchně a malíř zachycuje pouze základní obrysy lidských tvarů. Také mimiku tváří naznačil jen schematicky. Mytologičtí bohové a bohyně, těžko rozeznatelní i podle atributů, jsou navzájem spojeni jen prkennými úklony hlav, gesty a natočením těl. Sjednocení scén a jejich podřízení hlavní myšlence – oslavě panovníka – je dáno formálními prostředky. Zobrazená perspektivní architektura směřuje ke středu komposice a vymezuje tak prostor, v němž se dehrává výjev. Také prostorová hloubka, tolik typická pro barokní freskovou malbu, je v Ecksteinově fresce dosti nevýrazná. Celá malba vyznívá prázdně a nepřesvědčivě. Malíř podtrhl tyto nedostatky také nesprávným poměrem architektury a figur. Některé figury jsou proti architektonickým konstrukcím příliš mohutné a těžkopádné, takže architektura budí dojem kulisy.

Kvalitu fresky snižuje i její barevnost. Zažloutlý celkový tón a sepiové odstíny nepřidávají fresce příliš na živosti. Nesladěnost barev podtrhuje navíc zakalený odstín tmavších tónů. Poněkud lepší kolorit má malovaná architektura a štukatury.

Malba na zdech a stropu schodiště před zasedací síní Zemského domu patří k proudu profánního umění, přinášeného k nám především z Itálie (ale také z Nizozemí). Od italského umění se však naše odlišuje hlavně nižší kvalitou a také tím, že se v něm uplatňují především representační zřetele, zatímco např. erotická nebo idylická nota úplně chybí. Ecksteinova freska není zrovna nejideálnějším příkladem, přece však dokazuje tendenčnost a jednostrannost tohoto proudu (zejména na Moravě) dosti zřetelně. Profánní umění tohoto druhu sloužilo především k oslavě mocných feudálů nebo pánů země, k jejich glorifikaci a k symbolisování nadřazenosti a moci. A k nejvyšším druhům malířské heroisace feudála patří historické náměty doplněné mytologickou ikonografií. Šlechtici bývají zobrazováni v hrdinských pózách s brněním, mečem nebo jinými atributy u nohou, obklopeni antickými bohyněmi a reky, podobně jak je tomu v Ecksteinově malbě. Tímto způsobem mají být mocní tohoto světa řazeni na nejvyšší stupně hierarchie a má tím být zdůrazněna jejich společenská nadřazenost. V zobrazování pak převládá většinou, zvláště ke konci 17. a začátkem 18. století, alegorie nepřímo kladoucí hrdinu zobrazení mezi báječslovné reky a antické bohy.

Starší literatura, snad v závislosti na O. Schweiglovi, shodně uvádí, že Eckstein studoval v Římě díla bolognských eklektiků Carracciů. Avšak souviselo s cechovní organisací, že umělec vycházel při tvorbě obrazů z nejrůznějších vzorů. Kopíroval díla populárních mistrů, tvořil podle skicáků, neustále obměňoval daná schemata ap. Proto se musíme porozhlédnout po vzorech, z nichž Eckstein čerpal, nezůstávaje v zajetí jednoho, v tomto případě bolognskou školou raženého, slohu. Jak bylo citováno již na jiném místě, skutečně se Eckstein nerozpakoval doslovně převzít to, co

se hodilo pro jeho nově vznikající dílo.[33]) V tom je důsledným eklektikem. Pouze v jednom směru je ovlivněn jednoznačně A. Pozzou – totiž v malování fiktivních architektur. Malby v Loretě vykazují, jak se zdá, mnoho styčných bodů také s Bacicciovým světelným ilusionismem (pokud je ovšem možno soudit přes nános, který zanechala novodobá restaurace).[34]) Je to patrno zejména na fresce stropu kupole. Mohutné masy figur, odstíněné mlhavými přechody světel a stínů připomínají obdobné ovlivnění jako na Velehradě v malbách čtyř učitelů církevních. Najdeme zde ovšem i odezvu směru Cortonova, zejména v typech postav a v zemitých hnědích a zeleních.

Drobnější malby ze stropů bočních lodí loretánského kostelíka mají úzký vztah k některým obrazům brněnským. Jedná se zejména o obrazy *Mariina cesta do chrámu* a *Narození P. Marie*. Oba dva obrazy kopírují téměř doslova dvě olejomalby stejných námětů umístěné v jesuitském kostele v Brně, které pro tento kostel maloval italský manýrista Baldassare D'Anna. Podobnost je téměř doslovná. Zejména obraz *Mariina cesta do chrámu* je kopií Italova obrazu. Zdá se ale, že sám Baldassare D'Anna vyšel při kopírování tohoto obrazu z Tintoretovy stejnojmenné malby. To jenom naznačuje, jak velcí umělci ovlivňovali svým géniem celé generace malířů a jaké vlivy působily v období vrcholného baroka u nás (manýrismus). Ukazuje to však také na řemeslnou úroveň našeho výtvarnictví 1. čtvrtiny 18. stol.[35])

Jedinou malbou, kterou můžeme bez výhrad připsat silnému ovlivnění bolognské školy, je oltářní obraz *Nanebevzetí P. Marie* v jesuitském kostele v Brně, pocházející z roku 1735. Obraz se také poměrně konservativní a přísnou komposicí poněkud vymyká době vrcholného baroka, stejně jako i „velkému slohu" Ecksteinovu. Při pohledu na olejomalbu se nám zdá, že máme ještě co dělat se zbytky ušlechtilého humanistického názoru na svět a na člověka. Místy jakoby k nám promlouval ještě Rafael nebo Corregio. Ovlivnění způsobil A. Carracci. Malba není sice přímou kopií některého z jeho obrazů, vykazuje však pojetím komposice, stejně jako převzetím některých jednotlivostí A. Carraccim často užívaných, přímou závislost Ecksteinovu. Tak např. Assunta A. Carracciho (Bologna, pinakotéka) dala našemu malíři pravděpodobně základní ideu.[36]) F. Eckstein vyšel z komposice této malby zejména rozvržením postav kolem kamenné hrobky ve spodní části obrazu. Převzal také myšlenku diagonální osy, směřující z pravé strany spodní části obrazu k levému hornímu rohu. Osu zde tvoří figura se vzhůru zvednutými pažemi z níž přechází pohyb na skupinu Marie s anděly a Kristem. Přitom však přechází diagonála přes skloněnou figuru v pravém rohu obrazu do postav shromážděných kolem hrobu a uzavírá tak celou komposici.

Eckstein, jak se zdá, tuto základní kompoziční myšlenku přebírá od A. Carracciho téměř doslova. Postava, zvedající v údivu ruce k vznášející se Marii působí však divadelněji než je tomu u A. Carracciho, ač se v jeho díle s podobnou aranžovaností setkáme velmi často. Podobné kompoziční schema je ovšem dosti běžné i u jiných barokních malířů. Některé rozdíly, jako např. menší subordinace nebo dramatičnost

[33]) Srovn. J. Sedlář, l. c., str. 19 an.
[34]) Srovn. H. Voss, Die Malerei des Barock in Rom. Berlin 1924, str. 318 a 319.
[35]) V Moravské galerii je chována olejomalba, která představuje také Mariinu cestu do chrámu a je připisována F. Ecksteinovi. Nese inv. č. A-547 a byla zakoupena v roce 1930 od H. Frankové z Brna. Avšak typologicky ani barevně s tvorbou brněnského malíře nesouvisí. Svým poměrně velkým kolorismem ukazuje spíše do okruhu Maulpertschova.
[36]) Srovn. H. Voss, l. c., str. 156.

v Ecksteinově obraze oproti dílu A. Carracciho vyvažují shodné detaily. Tak např. postava apoštola Petra (v pravém rohu Ecksteinovy malby) opakuje velmi přesně schema figury sv. Lukáše s malby A. Carracciho *Madona sv. Lukáše* (Paříž, Louvre).[37]) Eckstein opakuje ve figuře gesto levé ruky, způsob otočení hlavy vzhůru, stejně jako i traktování draperie přehozené přes pravou světcovu ruku. Obměnu detailů provádí umělec snad ve směru větší naturalisace. To však nevylučuje, že znal a přímo kopíroval uvedenou předlohu. A. Carracci umísťuje téměř ve všech svých obrazech podobných námětů vždycky takto pojatou figuru, z níž se mu stává téměř komposiční schema. Vyváží ji na protější straně obyčejně zdánlivě kontrastní tmavou figurou, zpravidla zachycenou v opačném pohybu s jinými gesty. To můžeme pozorovat stejně dobře v malbě *Assunty* v Madridském Pradu, stejně jako i v *Assuntě* z Drážďanské galerie. Postavením obou figur do protikladu dochází k jisté, byť i světelně a pohybově diferencované symetrii, v níž můžeme vidět pozůstatky symetrické komposice renesanční. Závislost brněnského malíře na čelném představiteli bolognského eklekticismu je zřejmá i v koloritu. Corregiovský šerosvit, rafaelovská barevnost, stejně jako i purpurové a ultramarinové tlumené tóny draperií na kadmiovém pozadí mohl odpozorovati Eckstein jen z děl tohoto Bolognana. Fresková malba kupole apsidy je barevně odlišná. Byla však znehodnocena restaurátorem, který ji v domnění, že vyšla z ruky malíře fresek v lodi a presbyteriu, těmto freskám přizpůsobil.

Svým provedením patří oltářní obraz i s nástavním obrazem ke kvalitním pracem barokního umění v Brně. Ideově je neobyčejně dobře sklouben svým charakterem přísné, až chladné komposice a klidné aranžovanosti děje s pevně vystavěnou, poměrně ještě racionalistickou architekturou oltáře, stejně jako i s nepříliš pohyblivými štukaturami drobných putti. Myšlenka jednotného účinku všech uvedených druhů výtvarného umění je tak neobyčejně šťastně vyjádřena. Komposičně spojuje malíř hlavní výjev s výjevem nástavního obrazu tím, že paprsek světla vycházející od holubice nechává pronikat skrze architekturu oltáře do horní části hlavního obrazu. Všemi těmito formálními prostředky dosáhl Eckstein základní barokní myšlenky – tj. oslavy Matky Kristovy a jednotného účinku architektury, štukatury a malby (syntézy). Obraz, v němž převládá spíše světlo a stín než barva, zapadá neobyčejně dobře svou umírněností do interiéru, vybaveného rokokovým inventářem.[38])

Ecksteinovo brněnské dílo, postavené na zásadách ilusionismu, tvoří celkem významnou kapitolu v dějinách brněnského vrcholně barokního umění. Nemohlo se ovšem vzdálit tendencím, které vedly tehdy výtvarné umění k podpoře vážně otřeseného katolictví. Snad právě proto je pro naše země typické, že „největší rozloha památkového materiálu (což jsme viděli i u Ecksteina) zbývala pro ikonografii náboženskou, pro hagiografii vítězného katolicismu, který opanoval pole jako jediné přípustné církevní vyznání, jako neomezený duchovní vládce, který zasahoval až do podrobností života profánního".[39]) Ecksteinovo umění plně respektovalo tyto poža-

[37]) Srovn. H. Voss, l. c., str. 155.
[38]) Tři obrazy, o nichž už byla řeč, vykazují jak typologicky, tak také komposičně a barevně jisté, velmi silné příbuzenské vztahy k obrazu oltářnímu. Z toho důvodu je možné zařadit je do okruhu prací autora oltářního obrazu. S jistotou mohou být ale přisouzeny Ecksteinovi teprve na základě důkladnější komparace.
[39]) O. J. Blažíček, Sochařství baroku v Čechách, Praha 1958, str. 37.

davky a sloužilo k okázalé representaci, k symbolisování moci světské a církevní hierarchie, stejně, ba dokonce více, než v Itálii nebo ve Španělsku. Perspektivními úskoky a ilusivním prolamováním stropů skutečné architektury vtahovalo diváka do vysněných, neskutečných prostorů, hrozilo mu a poukazovalo ke sférám nadpozemským a svým přepychem, krásou a množstvím jej sráželo na kolena před „neomezeností myšlenky duchovního spasení". Jeho fresky, uchvacující zbožného diváka, sloužily v kostelích ideologickému nátlaku na prostý lid a pomáhaly tak k vítězství protireformace. Avšak umělec sám, jako člen společnosti, která po něm tuto služebnost vyžadovala, stojí v pozadí. Je víceméně řemeslnickým vykonavatelem myšlenek a programů vládnoucí třídy – šlechty a církve. Tak se stalo jeho umění tendenční, propagační a zůstalo těsně spojeno s vládnoucí aristokratickou kulturou a církevní hierarchií, jíž podporovalo.

Proto také obráží Ecksteinovo malířské dílo v Brně jeho vztah k objektivnímu světu právě tímto a ne jiným způsobem, neboť podmínky, za nichž žil a pracoval ani jiný vztah k přírodě a společnosti neumožňovaly.

Miroslava Ludvíková

PRACOVNÍ KROJ BRNĚNSKÉHO VENKOVA

Práce popisuje pracovní kroj těch obcí, které hospodářsky bezprostředně souvisely s Brnem, tj. odkud ženy pravidelně docházely na trh se svými výrobky a odkud se chodilo za výdělkem takřka výhradně jen do brněnských továren (tedy obce v okruhu asi 13 km od Brna, výjimečně více). Dnes mnohé z těchto obcí jsou součástí Velkého Brna. Práce zachycuje vývoj kroje během 19. století, s poukazem na některé jevy 18. století, pokud máme a nich zprávy.

Jestliže zde používám výrazu „kroj", pak proto, že mi v tomto příspěvku jde především o oděv, odlišný od normy, běžné v té které době u ostatního, zejména městského obyvatelstva.

Pro poznání všech příčin vývoje, setrvání a zániku pracovního kroje je důležité všimnout si podrobněji hospodářských podmínek života lidu, protože s jejich změnami souvisí bezprostředně i změna pracovního kroje.

Do poloviny 19. století převládalo ve všech obcích v zaměstnání lidu zemědělství. Blízkost velkého města měla vliv na to, že kromě běžných plodin se v některých obcích pěstovala pro trh ve zvýšené míře zelenina, především zelí.

Pěstování vinné révy zůstalo v některých obcích důležitou složkou hospodářskou takřka do konce 19. století, kdy vinice pomalu mizí. Dnes je v mnohých obcích připomínají už jen pomístní názvy. V západních obcích byly místo nich vysázeny rybízové keře. Ovocnářství je odedávna vyspělé a našlo odbyt i mimo Brno.

Kromě zemědělství, které převládalo hlavně v nížinách na východě a jihu města, byla pro určité obce na severu a západě – chudší co do půdy – charakteristická specialisace na určitá povolání. Tak např. ze Žebětína byli dlaždiči, dále se tu vyráběla košťata, tak jako v Radosticích. V Ořechovičkách byli slaměnkáři a jejich zboží bylo hledané v širokém okolí střední části jižní Moravy. V Kníničkách se pletly koše a jejich výroba byla zdrojem relativního blahobytu obce. Odtud a z okolních vsí u Kuřimi byli hlavní dodavatelé ošatek pro trhovkyně. Na jižním okraji Moravského krasu, v Ochozi, Obcích aj. dobývali a zpracovávali sedláci vápno, které se rozváželo v širokém okolí Brna. Celý brněnský venkov se živil podomním obchodem, ale nejtypičtější to bylo pro Líšeň. Maloobchodu se účastnily skoro výhradně ženy, ale i ve velkoobchodu měly své důležité místo. Líšňačky dodávaly Brnu z velké části jižní a střední Moravy drůbež a vejce.

Nemalým vedlejším zdrojem obživy sedláků bylo v zimě povozničení, které sice utrpělo stavbou železnic, ale ještě koncem století se do Brna vozil kámen a do bezlesých území na jihu a východě dřevo.

Vývoj zemědělství a míra jeho důležitosti v zaměstnání lidu měly vliv na změnu oděvu hlavně u mužů. S přechodem od extensivního hospodaření k intensivnímu mizí nejdříve kolem poloviny 19. století letní pracovní kroj mužů, šitý z doma vyrobeného materiálu. Ke konci století pak i zimní kroj, který se nejdéle udržel u povozníků, pro které byl praktický.

S hospodářským vývojem jako hlavním důvodem souvisí ještě druhá příčina, proč se tak rychle přešlo na městský oděv. Starší kroj byl velmi odlišný od současného oděvu, a proto byl terčem posměchu všech třeba jen zdánlivě výše postavených nerolnických vrstev. Tak např. když se podle ústního podání r. 1806 účastnil Matouš Holešovský dražby jako zástupce střelických sedláků – zájemců o střelický dvůr, smáli se páni, shromážděni v Pisárkách, co že tu chce ten sedlák v plátěňácích a halině, či snad jde také kupovat.[1]) Je proto pochopitelné, že po polovině století, po získání základních politických práv, sedlák odkládá to, co ho od ostatních vrstev obyvatelstva odlišovalo.

Ke konci století převládá zaměstnání mimo zemědělství (tam pracuje už jen 39 % obyvatelstva), více než polovina všech dělníků pracuje v textilních továrnách. Rodící se brněnský průmysl byl vážnou konkurencí zemědělství už na samém prahu 19. století.[2]) Obyvatelé chudších území Moravy stěhují se k Brnu, nejdříve do východních obcí, Juliánova, Husovic, Zábrdovic a Židenic, kde v letech 1834–1869 přibývá obyvatelstva o 276–372 %.[3])

Tak se vytvořila v brněnských obcích dosti složitá struktura obyvatelstva.[4]) Jsou tu nejprve muži, pracující trvale v zemědělství (od čtvrtláníka výš). Čeledíni se rekrutují z chudších horských krajů z finančních důvodů, ale hlavně pro velmi závislé postavení – čeledín a služka byli na nejnižším stupni společenského žebříčku vesnice – takřka nikdo z vesnice nejde v rodné obci do služby. Na velkostatcích i u větších sedláků pracují jako sezónní dělníci „horáci" nebo později Slováci. Druhou skupinu tvoří další synové sedláka a malozemědělci (domkaři), kterým půda nestačí k obživě, a proto odcházejí to továrny. Z vlivu vesnice se pomalu vymaňují a na vesnici představují pokrokový živel, ne tak v továrně. Třetí skupinu tvoří bezzemci, většinou přistěhovalci, proletáři ve vlastním slova smyslu. Jsou živlem revolučním, tradiční jádro vesnice je nepřijalo, a proto se s ním neslučují.

Z první skupiny nosí nejdéle všední kroj sedláci, kteří mají koně, druhá skupina obléká kroj jen ve velké výroční svátky (hody), všední kroj odkládá brzy, protože jej nepotřebuje. Třetí skupina kroj nenosí.

U žen je situace podstatně jednodušší. Ve většině obcí jsou jen dvě skupiny: 1. ženy, pracující výhradně v zemědělství, 2. ženy, které do provdání pracují v továrně, po provdání podělkují u sedláka nebo si jinak přivydělávají (např. šijí nebo pletou papuče pro místní potřebu). Většinou se ženy přistěhovalců neodlišují výrazně krojem od ostatních žen, protože přicházejí z území, které je brněnskému okolí krojově blízké.

[1]) K jejich velkému překvapení však střeličtí sedláci dvůr opravdu koupili. Sr. Kroniku obce Střelic, I. díl, rukopis.

[2]) Sr. Fr. Šujan: Dějepis Brna. Brno, 1902, str. 268.

[3]) Hospodářské údaje z okolí Brna, sr. F. A. Slavík: Brněnský okres (Vlastivěda moravská, II. Místopis). Brno, 1897.

[4]) K tomuto problému sr. L. Kunz: Některé národopisné konsekvence společenských proměn na zemědělské vesnici. Časopis Mor. musea, XLIV (1959), 99 n.

Obě skupiny žen brněnského venkova spojuje pak trhovectví. Jak selka, tak domkařka nebo žena dělníka prodávají na trhu; nemají-li pole nebo sad, nesou tedy do Brna aspoň lesní a luční kvítí, dříví, které nasbíraly v lese, atd. nebo překupničí. Toto trhovectví mělo na udržení kroje podstatný vliv, hlavně u mlékařek, které, jak bývá zdůrazňováno informátorkami, chodily v tradičním všedním kroji nejdéle. Mělo to praktický význam, kroj sloužil za jakousi uniformu, podle které se mlékařky ve městě i na vesnici lehko odlišily od ostatních žen.

Protože se ženy z vlivu vesnice vlastně nikdy nevymanily, měly před očima neustále příklad bohatých selek a jestliže se snažily ze všech sil vyrovnat se jim oblečením ve svátek, pak nebylo důvodu, proč by chodily ve všední den jinak oblečeny než selky. Nesmíme zapomenout také na to, že co se posuzovalo u mužů jako pokrok (totiž odkládání kroje; v Žebětíně se posmívali těm, kdo nosili koženky, „hadrláci"), u žen bylo považováno za nežádoucí, hanbu přinášející novotu, zcela ve shodě s jejich nerovnoprávným postavením.

Národnostní rozdíly se v kroji neprojevují. Němci z vesnic na jih od Brna chodí stejně oblečeni jako jejich sousedé Češi, ba přejímají často od nich názvy krojových součástek (halina, kacabajka), tak jako Češi přizpůsobují si německé městské názvy. Hospodářské poměry se v minulém století u obou skupin venkovanů totiž nelišily.

Letní oblečení mužů na Brněnsku

bývalo v 1. polovině 19. století konopné. Košile byla dosti dlouhá, ušitá z rovných dílů, s klínem v podpaždí, u krku a u zápěstí nabraná a všitá do pásku, který se zavazoval šňůrkami. Vsunovala se do kalhot.

Přímých zpráv o střihu konopných kalhot nemáme. Z ilustrací[5]) víme, že byly dlouhé, nohavice měly poměrně široké a na dolním okraji roztřepené, jestliže se nosily s vysokými botami, pak se do nich vsunuly. Kalhoty se přepásávaly povříslem, později řemenem. K tomuto oblečení se nosívala starší obnošená sváteční vesta různých barev.

Tento oděv, vázaný na pěstování konopí, mizí ke konci 1. pol. století. Ojediněle se z houževnatého konservatismu udržují „konopěné šaty" ještě kolem r. 1880, jak o tom píše V. Kosmák ve svém nekrologu o kolportéru Šebestiánu Kubínkovi,[6]) ale v terénu je už nikdo nepamatuje. Konopný materiál je nahrazen levným materiálem průmyslovým; nejoblíbenější kalhoty jsou cajkové, v létě se vyskytují i krizetové, na vůz z „čertovice" (druh zvl. tuhého sukna). Zároveň se mění i jejich střih a přizpůsobuje se městské módě. Střih košile zůstává nezměněn do 70.–80. let, ale plátno bavlněné vytlačilo plátno konopné.

V letní vedra se hlava kryla slaměným kloboukem, které přede žněmi prodávali cizí podomní obchodníci. Když se začalo žnout, mívali muži modrou plátěnou zástěru do pasu. Kromě košařů z Kníniček ji většinou pravidelně nenosili.[7]) Když má v Jundrově sedlák modrou zástěru a jde vesnicí, mívá jeden cípek zastrčený za

[5]) Sr. vedutu Fr. Richtra z r. 1830: Údolí Svratky mezi Jundrovem a Komínem (Městské museum Brno).

[6]) Sr. V. Kosmák: Poctěmež Šebestiána Kubínka. Obrázky z Kukátka. V. Spisy V. Kosmáka, 2. vyd., Brno, str. 121, podobně 176.

[7]) O životě kníničských košařů, sr. povídku J. Večeři: Košaři, 2. vyd., Praha, 1930.

pasem. Zda se takto nosila pravidelně jako v sousedním Rakousku nebo na Slovácku, nedá se už dnes zjistit. Sváteční nebo obřadní mužská zástěra asi nesouvisí s touto všední, vznikla jiným způsobem a prošla samostatným vývojem.

V létě chodívali bosky hlavně chalupníci a podruzi; na východním Brněnsku po vesnici, na pole i doma se nosily pantofle, buď koupené na trhu nebo upravené ze starší vyšší obnošené obuvi. Do strniska se nosily *ledazjaky škrpále.*

Oblečení za nepohody na jaře a na podzim

Podstatnou a nepostradatelnou součástí oděvu byla *halina. Tu měl na vozu v zimě v létě každý, kdo měl koně.*[8]) Nosívali ji sedláci, povozníci, v Telnici i nádeníci, chodící na tovarych do dvora.

Chodíval s nima jeden staré a voni si z ňé dělali smich a dávali mo kameni do kapoce. Hále pak voni zase beli staři a zas ti mladi se z nich dělali smich. A tak to de na světě dokola.

(Hynek Konečný, Telnice.)

Nebyla však výsadou starců, ale pokud se nosila běžně, měli ji i mladí synové sedláků; srovnej o tom píseň z Líšně:

Synečko v halině,
nesedé vedli mě,
jož sem roznešená,
po celé dědině.[9])

Zvláště typická byla pro vápeníky z Ochoze a Obcí:

Na kozlíku sedí hospodář, na rozpoře synek nebo čeledín. Oba mají na sobě boty s holínkami, koženice do bot a bílé haliny.[10])

Nová se sice nosila místy do kostela, ale jen jako každá nová dobrá věc;[11]) halina byla určena pro nepohodu a sychravo a pokud nebyl kožich, i do mrazu, a nakonec, až dosloužila, užívalo se jí na přikrytí na spaní místo pokrývky.

Ochozští vápeníci jí přikrývali koně.

Před hospodó stál vůz a kůň byl přikryté halinó. Hned sem viděl, kdo je to.

(Hynek Konečný, Telnice.)

Dokud se nenašla halina v terénu, jevila se otázka jejího střihu spletitou. Staré ilustrace, jako např. obraz z Újezda u Brna z poč. 19. století,[12]) ukazují halinu vol-

[8]) L. Kunz: Lidový kroj ve Šlapanicích u Brna. Časopis Moravského musea, XXXIV (1950), str. 370.

[9]) František Bartoš: Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými. Brno, 1882. Č. 258, str. 103.

[10]) Fr. Bartoš-Cyril Mašíček: Líšeň. Zvl. otisk z Časopisu Matice moravské, XXVI (1902), str. 26.

[11]) Mýlí se tedy pisatel německého rukopisného záznamu o kroji z Moravan (Archiv Mor. musea), že se halina nosila výhradně do kostela.

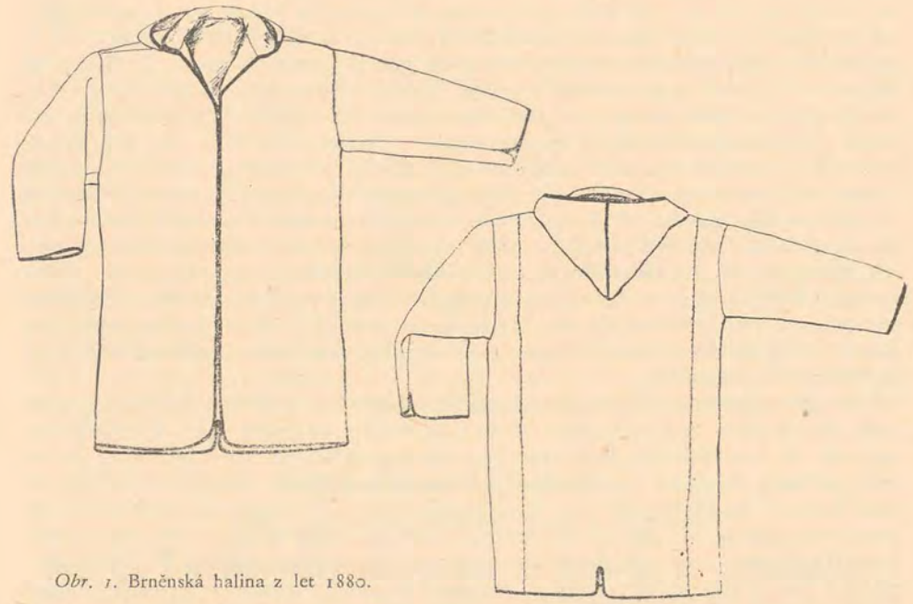
[12]) Reprodukován v knize Aug. Kratochvíla: Židlochovský okres (Vlastivěda moravská. II. Místopis). Brno, 1910, str. 22.

nou, vzadu s obdélníkovým límcem. Podobně svědčí zprávy z terénu ze Střelic a z Tikovic. 91letý informátor Novák, tikovický rodák (jihozápad Brněnska), který však žije 60 let v Holubicích (východ Brněnska), srovnává halinu ze svého rodiště s halinou ze svého bydliště, a zdůrazňuje, že za jeho mladých let se nosila v Tikovicích halina s límcem. *Bůh sám ví, nač ten límec byl, třeba si jé dávali přez hlavu.* Podobně svědčí i Bartoš:

Slovenské haleny (haliny) jsou kratší a širší, na zádech visí široký obojek, jemuž také říkají cimbál. Takové cimbálové haliny bývaly a částečně jsou posud na celé západní Moravě.[13])

Brněnské haliny se kupovávaly na všech okolních trzích, ve Slavkově, Jedovnicích, v Rousínově, atd., ale hlavně v Hustopečích.

Hustopečské trhy zásobovala od třicátých let minulého století asi do r. 1890 halenářská rodina Kozumplíkova z Veselí. Prodávala tu haleny obdobné, jaké se nosí v Pomoraví, s velkým límcem se „střapcama".[14])

Obr. 1. Brněnská halina z let 1880.

Všem těmto zprávám o halinách s límcem odporují nejčastější zprávy z terénu z konce století, hlavně z východního Brněnska, které popisují halinu výhradně s kapucí. Zdá se, že celý problém závisel na tom, co kde na trhu právě bylo možné koupit. Co tam právě bylo, to se koupilo a nosilo. Nelze tedy dělat přesnou hranici, protože se situace měnila s dobou a v jedné vesnici se mohly objevit oba typy.

[13]) Fr. Bartoš: Dialektologie moravská II, Brno, 1895, str. 464.

[14]) Jano Fojtík: Slovácká halena a její výhodnost. Svaz, III (1913), str. 342 n.

Halina s kapucí, jak máme prozatím zjištěno, se nosila na širokém prostoru jižní části střední Moravy, od Vyškovska přes Bučovsko a Slavkovsko k Brněnsku. Víme, kde se kupovala, ale nevíme, kde se materiál na ni vyráběl a kde se šila.

Nepřesné zprávy informátorů o střihu z konce období nošení halin sváděly k tomu, aby se halina srovnávala s bílým pláštěm z Českomoravské vysočiny[15]) a s halinou hanáckou.[16]) Tomu však odporuje základní fakt: Bílá barva brněnské haliny nemůže být v souvislosti s oblibou bílé barvy na počátku 19. století, protože halina na Brněnsku byla takřka výhradně oblečením do nepohody a praktickému lidovému duchu neodpovídalo použití jemného bělostného řemeslnického materiálu k takovému účelu. Jestliže brněnská halina je bělavá (spíše nažloutlá), pak je to přirozená barva ovčí vlny, která jako materiál je pro tento účel velmi praktická. Materiál je však jiný než u slováckých halin, je hrubší s delším vlasem na líci (dešťové kapky po něm lépe sklouznou). Je tkán keprovou vazbou, tzn. byl rovněž výrobkem řemeslnickým. Materiál odpovídá materiálu mnohých pokrývek na koně, jak se doposud dochovaly. Brněnská halina je rovná, volného střihu, na všech okrajích lemovaná barevnou tkanicí (červenou, zelenou nebo tmavou), nezapíná se, nebo jestliže se zapíná, pak jen na 2–3 háčky pod krkem, ale častěji se přepásává, ve starší době jen povříslem, později řemenem. Kapuce vznikla sešitím obdélníkového límce, jak je patrné z lemování tkanicí; jde tu tedy o obdobný, ale mnohem starší vývoj jako na Trnavsku.[17]) Celek působí starobylejším, primitivnějším dojmem než halina slovácká; proto se naskýtá možnost řešit tuto otázku také tak, že jde o nějaký samostatný vývoj mužského pláště do nepohody ve středomoravském území (i v Rakousku?) a že tento tvar není bezprostředně odvozen od slovácké haleny. Brněnská halina je velmi podobná haleně ze severozápadního Maďarska z okolí Mošonu, jak je patrno z ilustrace z r. 1818, uveřejněné Marií Kreszovou,[18]) jen střih límce s kapucí je poněkud jiný. Na Brněnsku může souviset s rovinným chovem dobytka, jako se s ním spojuje nošení hrubého širokého plstěného klobouku až do 60. let minulého století (i když byl ve své době běžnou módou v lidu; výrobce klobouku z Brněnska podle značky na podšívce byl na Mariahilferstrasse ve Vídni). Tomuto klobouku zůstal ve Šlapanicích příznačný název *pastéřské*. Byl praktický, protože za nepohody kryl hlavu i ramena.[19])

Jak již v citovaném úryvku o ochozských vápenících byla zmínka, nosily se na cesty dlouhé černé kožené kalhoty, dosti úzké zvláště od kolen dolů, protože se zasunovaly do vysokých bot. Měly střih jako všechny nohavice z jižní Moravy z jiného než plátěného materiálu *(„s bránkou“)*. Ani ty nejsou šity v místě, ale kupovaly se jako halina a hrubé vysoké boty na výročních trzích. Vyskytují se nejen na témže území jako halina, ale jsou o nich zprávy i z druhé strany hranic, z rakouských tzv. dunajských zemí, kde byly považovány za typické oblečení sedláků.[20]) Široké formanské pásy, které tu byly běžné a podobaly se úplně formanským pásům odjinud z našeho území, se do dnešního dne nedochovaly.

O vysokých botách bude podrobněji zmínka při zimním oblečení.

[15]) Dr. Stránská: Lidové kroje československé. Díl I, Čechy. Praha, str. 201 a tab. 46.
[16]) J. V. Bečák: Lidové umění na Hané. Velký Týnec, 1941. Str. 240n.
[17]) J. Pátková: Ľudový odev v okolí Trnavy. Bratislava, 1957. Str. 241, il. 190.
[18]) Kresz Mária: Magyar parasztviselet (1820—1867). Budapest, 1956. Tab. 29.
[19]) Cit. práce L. Kunze: Lidový kroj ve Šlapanicích u Brna.
[20]) A. Haberlandt: Taschenwörterbuch der Volkskunde Oesterreichs. Wien, 1953.

Zimní oblečení

Typické pracovní oblečení, tzv. ocáskový kožich, který je znám i z jiných otevřených krajin Moravy (jako je Haná, Kyjovsko, brněnské Kloboucko), je pro Brněnsko doložen v 18. století,[21]) v 19. století není o něm zpráv. Tehdy se už nosil kožich dlouhý po kotníky, dubený, tj. hnědý, s nenápadnou červenou a zelenou výšivkou a šňůrkami vzadu v pase. Lemován byl tmavou kožešinou a kupoval se opět na trzích, z východního Brněnska ve Slavkově. Informátoři tvrdili (např. v Lískovci, Žebětíně, Ořechově aj.), že se v létě nosil obrácený srstí ven jako dobrá ochrana proti palčivému slunci. Nám se dochoval jen kožich ochozských vápeníků, potažený suknem, běžného městského střihu.

Kolem krku se ovinovala úzká barevná šála, zv. *fróla* (od flór, z poč. 19. století).

Proti chladnu chránily dobře černé *kožuchovice, kožuchovy nohavice,* z ovčí kožešiny, které se nosily srstí dovnitř a měly stejný střih jako dlouhé koženky. Z kožešiny byla i vysoká beranice (zv. *čepka, čepica*) se střapečky po stranách. Později se nosila nižší; když se kožešina obnosila, čepica se dala znovu podšít, tak třeba až pětkrát.

Universální obuví byly vysoké boty. V zimě byly „úkladové“ s holinkami po kolena, byly šity z hovězí nebo vepřové kůže tak hrubé a důkladné, *že lehčím vozem jich nepromačkl.*[22]) Pro sedláky-*koňáky* byly zvlášť praktické; často si pochvalovali: *„Mně šlápl kůň; dobře, že sem mněl vepřáke.“* Ochozský otec-vápeník říkával dětem, které se podivovaly hrubým botám: *„Co te nic neviš, mně jela fůra vápna přes boto!“* Boty, které se nám dochovaly, mají šev na boku a jsou vpředu srdcovitě vykrojené, vzadu nižší než vpředu. Nosily se do nich onuce a na dno v délce chodidel se nastříhala žitná sláma; v Ochozi si k tomu účelu rozdělali povříslo. Na východním Brněnsku se na nohy dávaly *vobtáčke,* měkké povřísélko z žitné slámy, navinované od nártu k prstům.[23]) V Holubicích se navinovaly opačně, od prstů až po kolena, s volnou patou a prsty. Takové obouvání trvalo až půl hodiny, ale pak opravdu už zima nebylo. Pro kratší chůzi pěšky si někde (např. v Ochozi, kde byly zimy drsnější) obouvali na boty ještě jedny, nižší, sahající do poloviny lýtek, plstěné obšité kůží. Na vůz vhodné nebyly, protože v nich noha nebyla tak jistá jako ve vysokých botách. Podobně v Troubsku se na vysoké boty nazouvaly ještě vysoké boty z okrajků.

Mužské oblečení koncem 19. století

se ještě poněkud odlišuje od oblečení městského

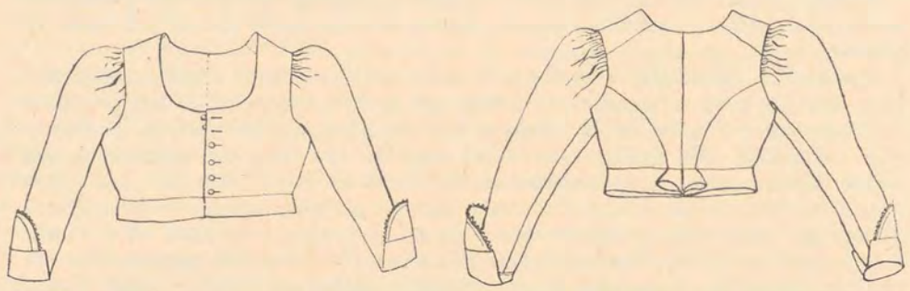
V té době většina mužského oděvu je ze sukna a má městský střih. Dotrhávají se ještě vesty-kordule, které nosí např. líšeňští drůbežníci-*kuřenčáři,* jak to známe z obrázků Gardavské.[24]) Tato vesta bývá delší než svrchní kabát, který sahá jen do pasu. Ve funkci svetru se nosíval špenzr, jednodušší lehký kabát s dlouhými rukávy a přeloženým límcem, zapínaný až ke krku, s jednou vnitřní kapsou, dříve pravděpodobně nošený ve funkci krátkého kabátu.

[21]) Sr. Korompayův obraz Brno v době průvodu Božího těla 1748 (Městské museum Brno).
[22]) [23]) Cit. práce L. Kunze: Lidový kroj ve Šlapanicích u Brna.
[24]) M. Gardavská: Rakousko-uherské typy lidové. V. Líšeňáci u Brna. I, II.

Pokud jde o sedláky s koňmi, udrželi si zálibu ve vysokých botách jako nejpraktičtějším obutí, kdežto všichni ostatní nosí na všední den do práce nízkou obuv, z nichž nejoblíbenější byla tzv. pérka.

Ženský kroj

Jestliže rozhodujícím momentem u mužského všedního kroje je jeho praktičnost a účelnost, a proto málo podléhá vlivům módy, u ženského kroje je tomu úplně jinak. Také se řídí praktičností, ale ta se projevuje spíše volbou materiálu – užívá se levnějšího pracího materiálu a nikdy se nedotrhávají součástky svátečního oděvu – a celkovým vztahem k oděvu je podřízena módě, jak co do střihu svrchního oděvu, tak co do délky a úpravy sukní.

Obr. 2. Typy ženského svrchního oděvu: kabátek (západní Brněnsko, do r. 1914).

V principu je střih svrchního oděvu pro práci, chůzi a nošení břemen nepraktický, protože nevznikl z potřeb lidu. Až do objevení se jupky odpovídají totiž jednotlivé součásti všedního kroje součástem kroje svátečního a byly ohlasem městské módy, i když retardované a svým způsobem přetvořené. Kabátek i kacabajka byly těsné, rukávy měly úzké a celek znemožňoval volný pohyb. Nadto kabátek měl velký výstřih a nutně vyžadoval nošení půlky, která rovněž nepřispěla pohodlí při práci. Jen starší typ kacabajky byl oblíben, protože *na křídlech* (na šůscích vzadu) dobře seděla putna, běžná rekvisita pro nošení břemen.

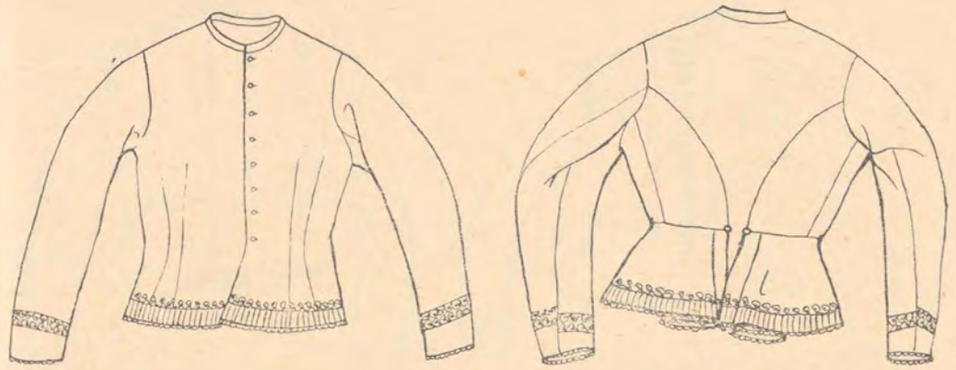
Jediným oděvem užívaným vskutku jen k práci byla jupka, která vznikla kolem r. 1900, tedy těsně před zánikem kroje. Je volná, rovná, někde si podržela od kacabajky stojatý límec, na severu Brněnska je běžný límec přeložený jako u halenky. Rukávy jsou volné, takové, aby nebránily pohybu. Jupka vznikla nejen z toho důvodu, že po r. 1900 nebylo už kvalifikovaných selských švadlen, které by dovedly ušít co do střihu náročnou kacabajku, ale také proto, že už mnoho venkovských žen mělo šicí stroj a podle hotového střihu si dovedly ušít jupku samy. Jupka neměla původně obdoby ve svátečním oděvu a neslušelo se ani, aby se v ní šlo do Brna. Teprve po druhé světové válce, když bylo zničeno mnoho součástek svátečního kroje, došla jupka takové obliby, že se šila i z dražšího materiálu na svátky (např. ze sametu).

Líšňačka kolem r. 1900 (v kabátku, s putnou s dřevěnými obručemi). Fotoarchiv Moravského musea.

Žena oblečená na cestu do Brna z let 1890, v kabátku, půlce a tureckém šátku (Brno-Komárov). Fotoarchiv Moravského musea.

Obr. 3. Starší kacabajka (kolem r. 1880—1890).

Poněvadž místem, kde ženy měly hotové peníze, ať již je získaly prodejem plodin nebo prací v továrně, bylo Brno, je pochopitelné, že hlavně zde se kupovaly látky na oděv. Obchůdky s levným materiálem byly soustředěny kolem býv. Zelného trhu, ale kupovalo se i na krámcích, kam chodili i tkalci z Orlických hor. Nejčastěji obchodovali s krizetem, na jejich vzory měly konsumenti přímý vliv[25]). Krizet si objednávali z Dobrušky i někteří podomní obchodníci z vesnic. *Český* krizet (jak se mu říkalo) byl nejpěknější. Hlavně děvčata z továren si kupovala stále jiné sukně, až to vzbudilo nevoli starších:

Naša maminka dycky říkávali, že šli na kopeček a že tam seděl na hrubé skali čert a moc plakál. Maminka se jé ptali: Proč plačeš? Von jim povídal: Lidi po mně chcó novó módu a já už žádnó nemužo vynalízt. A voni mu povidajó: Neplač, naša Cyrila z Mařenó ti to vynaleznó.

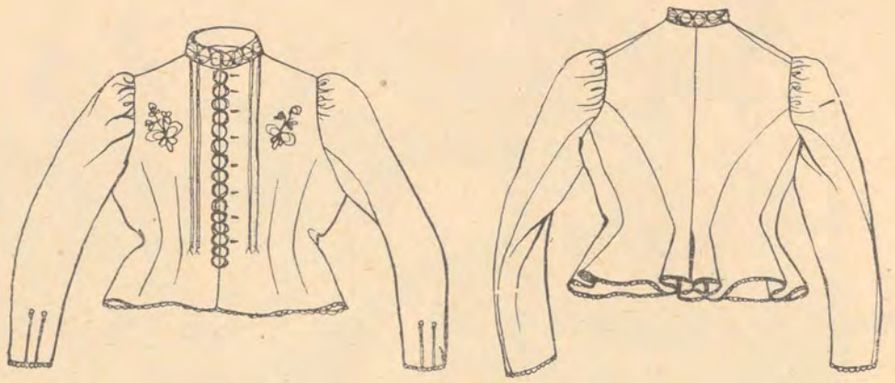
(Cyrila Odehnalová, Tvarožná.)

Tmavší krizety se užívaly na pracovní sukně, světlejší, pestřejší na polosváteční oděv a na chůzi do Brna.

Druhý velký pramen nákupu poskytovali podomní obchodníci. Jejich zboží nebylo tak pěkné, ale přesto bylo oblíbené, protože bylo levné a dosti trvanlivé. Podomní obchodníci měli v každé obci své důvěrníky, kde uskladňovali zboží. Ženy od nich rády nakupovaly, protože dávali zboží na dluh nebo na splátky. Dodnes na ně vzpomínají a v sukních od nich koupených chodí často ještě v současné době.

Mezi podomními obchodníky byly mnohé svérázné figurky, jako veselý a zpěvavý Abdon Kučerovský z Dědic, kterému se říkalo *stréček krizeťák*. Pracoval jednak pro

[25]) Sr. Jaroslav Orel: Rekonstrukce lidových tkanin. Umění a řemesla, V (1959). Str. 199 n: „V keprové vazbě se tkaly krizety hlavně v Orlických horách. Jen v této oblasti byly vytvořeny desítky vzorů krizetů ve vzorech a barvách podle požadavků zákaznic, jež se dovídali výrobci od žen při prodeji krizetů na trhu v Brně . . ."

Obr. 4. Mladší kacabajka (po r. 1895).

podniky prostějovské jako domácký tkadlec, jednak kupoval zbytky příze od domáckých tkalců v okolí Tvarožné a tkal z nich krizety, které sám na východním Brněnsku prodával.

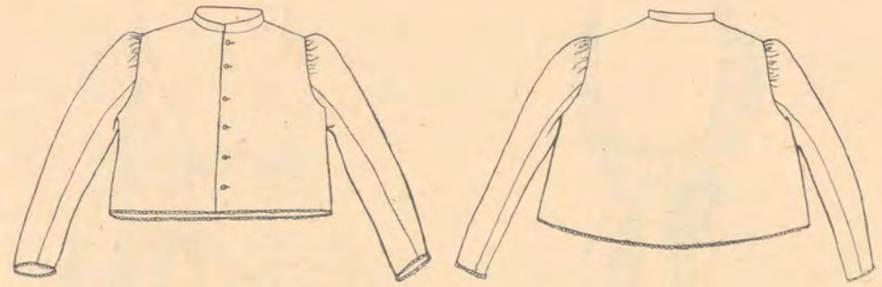
Jinou takovou postavou byla *baba z Lysic,* Holcnerová. Lysičtí tkalci pracovali pro brněnské továrny, ale několik se jich zařídilo také pro sebe. Ti dodávali zboží podomním obchodníkům, protože to, co se zde utkalo ze zbylého továrenského materiálu, by nebylo stačilo krýt spotřebu na tak velkém území, jaké se obcházelo. Holcnerová chodila na severním a západním Brněnsku a roznášela materiál na sukně *trajdy* nebo hotové *trajdy*. Tomuto materiálu se přímo v Lysicích říkalo *šarka*. Měla základní půdu nejčastěji šedou, byla jemně proužkovaná a nad dolním okrajem byly vetkány dva tmavé pruhy, takže se na sukni nemusela již přišívat žádná ozdoba. Obdobně vypadal i krizet od Kučerovského. Lysická trajda se tkala z méněcenné bavlněné příze, která se odebírala v Olešnici a barvila v Doubravici. Každý tkadlec měl svůj oblíbený vzor. Z obdobného pramene měly své zboží i *sokňařky,* které chodily po Líšni.

Modrotisky, které se na Brněnsku uplatnily jako materiál na šátky na hlavu, na sukně, na svrchní oděv a na zástěry, pocházel hlavně z dílen v Dolních Kounicích, ve Velké Bíteši a snad z Olešnice na Mor. Na západním Brněnsku prodávala bíteský modrotisk překupnice Klusáková.[26])

Letní kroj

Po domě ve velkých vedrech kolem r. 1900 chodily ženy jen ve spodní košili z bavlněného plátna, s plátěnou kordulkou, obdobnou střihem kordulce sváteční. V té době však stařeny chodily na pole ještě ve všedních rukávcích s baňatými rukávky, s dosti hlubokým výstřihem, sdrhnutým šňůrkou, bez límečku. Asi o 10 let dříve nosily staré ženy košile s dolní částí z hrubého materiálu, pravděpodobně konopného. Spodní kordulku nahrazovaly obdélníkovým pruhem plátna s dvěma ra-

[26]) V. Svobodová: Modrotisk ve Velké Bíteši. Český lid, XLV (1958). Str. 86.

Obr. 5. Jupka (po r. 1900).

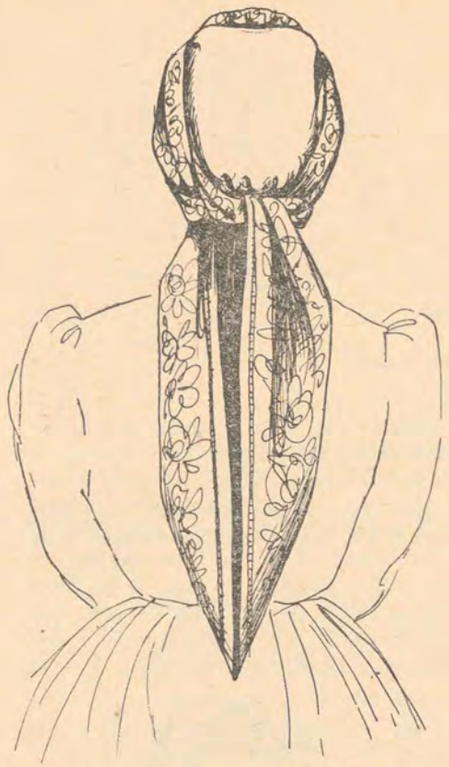
mínky, vpředu zapínanými. Všechny ženy oblékaly na košili jednu až dvě sukně a opásaly se zástěrou. *Úlevačky,* dvanáctiletá děvčata,[27]) chodila kolem r. 1900 i na pole jen v košili, v jedné sukni a modré zástěře *s křídlama.* Sukním se podle materiálu říkalo *kanafuske, krizétke, kartónke, tiščenke.* Pracovní sukní po výtce byla *trajda.* Měla jen jeden šev, a to vpředu vlevo, nedošitý až do pasu, takže zůstával rozparek – *nešporek.* Sukně byly nařasené do pásku a přední díl zůstával hladký. Spodní okraj byl nejdříve bez ozdob, pak se k němu přišívala krepinka a po první válce se vyšívaly zoubky; kartáček byl u lepších sukní. Asi 5–10 cm nad okrajem se zdobily dvěma sámky nebo se přišívala jednobarevná stužka dvěma řadami. Zástěra byla modrá, plátěná, bez vzorku, později se všívá do širokého límce. Ať svobodné nebo vdané ženy se česaly na cestičku, splétaly vlasy do dvou copů, které na konci spolu svázaly a ovíjely kolem hlavy. Na hlavu si uvázaly malý červený šáteček konci dozadu.

Obr. 6. Způsob úvazu velkého tištěného šátku (kolem r. 1890): Brno-Řečkovice.

Když šly ženy na pole nebo do továrny, brávaly si ještě jednu svrchní sukni, která byla ze stejného materiálu jako ostatní, ale novější, méně obnošená. Na košili se nosil takřka po celé 19. století a místy až do roku 1914 *kabátek,* vedle něho kolem r. 1880–1890 *kacabajka* staršího typu, asi od r. 1895 *kacabajka* novějšího typu, po r. 1900 *jupka.* Ke kabátku se nosila kartounová *půlka,* tj. trojcípý šátek z bavlněného tisku, vzniklý přepůlením velkého čtvercového šátku. Kolem r. 1890 se začal lemovat levnou nitěnou krajkou. Půlka se křížila pod kabátkem přes prsa a vzadu nad sukní se vázala; cípy se rozložily po sukni. Na hlavu na malý červený šátek se vázal starší červený *vídeňský* šátek, méně oblíbený než tzv. *turecký,* bílý, s modrofialově nebo červeně po-

[27]) Úleváci, úlevačky byly děti, které kolem r. 1900 měly dovoleno během období polních prací od 12 let (tedy před dokončením školní docházky) chodit do práce, takže do školy chodily 5—6 měsíců v roce.

Obr. 7. Úvaz šátku z Brna-Juliánova.

Obr. 8. Úvaz šátku z Brna-Tuřan.

tištěným okrajem. Vídeňský se uvazoval pokaždé znovu a nemohl se prát; turecký se pral a škrobil, sundával se nerozvázaný a mohl se ráno zase nasadit. Ke konci století se začínají nosit malé kartounové šátky *kukle*, uvazované pod bradu. Na západním Brněnsku se uvazoval také dozadu pod vlasy a tento úvaz měl případný název *na réč*. Po domě, po vesnici, cestou do Brna se chodilo bosky, do strniska až na poli se obouvaly boty.

Při polní práci se svrchní kusy oděvu odkládaly *na hóvrati*, aby se ušetřily. Podobně se děvčata převlékala v továrně.

V chladnějším období se letní sukně zaměňovaly teplejšími a podle materiálu se jim říkalo *barchetke, kalmučke, vatmólke, flanérke*. Svrchní oděv byl z obdobného materiálu. Čím bylo chladněji, tím více stejných kusů se oblékalo. Pro chůzi venku se vyvázaná hlava a vrchní část těla po r. 1890 chránila starším *vlňákem*, přeloženým na trojúhelník a vázaným obdobně jako půlka. Později se vlňáky přehýbaly na obdélník a přehazovaly. Trhovkyně si často vázaly vlňák jen kolem pasu, aby tak chránily nejchoulostivější část těla. Jestliže žena musela jet na voze, vázala si na hlavu malý vlňáček *na babičku*.

Na nohy se obouvaly silné zplstěné vlněné punčochy, barevné, nejčastěji černožlutě pruhované, a hrubé nízké střevíce, kterým se říkalo *šopáke*. V Brně se kupovaly *hóšuche, hóšoške*, nošené na cestu do práce do Brna. Do sněhu byly praktičtější papuče z okrajků, s kožešinovou nebo koudelovou podšívkou, pošité koží; nenabíral se do nich sníh. Tyto papuče dělávala děvčata (často v poledni přestávce) nebo jiní členové rodiny z odpadků sukna, které si vyprosili v továrně; podobně se háčkovaly hrubým dřevěným háčkem papuče z odpadků útků. Chudé ženy si podšily jen punčochy a tak přebíhaly po vesnici.

Všední ženský kroj kromě vysloveně teplého se šil z pracího materiálu. Jednotlivé součástky se na všední den škrobily vařeným škrobem, který se vyluhoval z rozkrájených syrových brambor. Škrobení bylo velmi oblíbené zvláště proto, že dodávalo i levnému materiálu pěkného vzhledu, hlavně leskem, pomáhalo udržovat tvar kroje a v neposlední řadě také chránilo před nečistotou. Naškrobené šaty se pomaleji špinily a lépe se praly. Bylo to důležité proto, že v tomto území byly světlé barvy v oblibě bez ohledu na věk.

Přestože všední kroj byl šit většinou z pracího materiálu na rozdíl od svátečního, přece jen se mnohé součástky často nepraly, totiž ty, které praní nesnášely. Tak např. sukně, které se už majitelkám barvou nelíbily, vypustily se v pase, rozpáral se na boku šev a takto se donesly do Brna k barvíři. Ten je obarvil na tmavo a potiskl jednoduchým vzorkem, většinou bílým. Takový materiál se prát nedal, protože by vzorek zmizel. Rovněž některé ženy zřídka praly trajdy. Podle sdělení informátorek se chvíli nosily na líc, chvíli na ruby, aby se nečistota otřela o košili *(habe se vobóchale)*, a pak se zase nosily na líc.

Děvčata v továrně měla trajdu v oblibě, protože se mohla večer v továrně oprat, přes noc se usušila a ráno se již pracovalo v čisté.

Ženský všední kroj se dochoval z konservativnosti a šetrnosti vlastně dodnes. Starší ženy kolem 55–60 let jej neodkládají, ale dosud si pořizují všední součástky nové. Na podzim, za sychravého počasí při dobývání řepy, bývá vidět tyto starší ženy v tradičním kroji, pod který si navlékají tepláky. Dlouhé kabáty doposud nenosí.

Informátoři

Františka Bursáková, roz. Nachtigallová, z malořemeslnického prostředí, Lysice, nar. 1887.
Antonie Fialová, roz. Kršková, z dělnického prostředí, Troubsko, nar. 1878,
Kristina Gabrielová, roz. Kubová, ze selského prostředí, Bosonohy, nar. 1889,
Marie Kazdová, roz. Kiliánová, z dělnického prostředí, Střelice, nar. 1872,
Hynek Konečný, rolník, Telnice, nar. 1873,
Františka Kučerovská, dělnice, Dědice, nar. 1900,
František Novák, dělník na dráze, původem z Ořechova-Tikovic, asi od r. 1900 bytem Holubice, nar. 1866,
Cyrila Odehnalová, roz. Tomášková, z dělnického prostředí, Tvarožná, nar. 1885,
Cecilie Pazourková, roz. Pazourková, selka, Popůvky, nar. 1879,
Frant. Petlach, vápeník, Ochoz, nar. 1890,
Marie Pokorná, roz. Holánková, „selská" švadlena, Troubsko, nar. 1896,
Anna Šauerová, roz. Jarošová, selka, Bohunice, roz. 1867,
František Trávníček, sedlák, Ochoz, nar. 1877,
Karel Zelinka, cestář, Holubice, nar. 1877.
Autorkou kreseb je Lierka Boudová.

Štěpán Vlašín

PSEUDONYMY JIŘÍHO MAHENA

Iniciativní, výbušný, znepokojující, nabitý energií, neúnavný podněcovatel a organizátor kulturního života – takový žije Jiří Mahen v paměti svých současníků. Byl – jak vzpomíná Bedřich Václavek – „pro kulturně žijící lidi v Brně pólem, který jedny přitahuje a druhé odpuzuje, žena tak líný roztok brněnského života k pohybu a krystalisaci". Jak by mu pro jeho nápady, výpady, podněty a glosy mohlo stačit jedno jméno?

Jako knihovník byl Jiří Mahen proti pseudonymům. Vždyť komplikují knihovníkům práci a ztrpčují život. Na nešvar pseudonymů zaútočil ve „Dvaceti knihovnických pohádkách", které vyšly v prvním ročníku „Rozprav Aventina". A je typické, že vyšly – pod pseudonymem *„Zelená maska"*.

Snad pouze Jaroslav Hašek a Stanislav K. Neumann mohou s Mahenem soupeřit v počtu krycích jmen. Jen na knižně vydaných pracích použil deseti pseudonymů – nepočítáme-li jméno Jiří Mahen, které je vlastně také pseudonymem. A v časopisech najdeme další desítku.

Historie vzniku jména MAHEN je už známa. Vzniklo omylem sazečovým. Studenti gymnasia nesměli za Rakouska tisknout své práce – a tak nezbylo, než se skrývat za pseudonymy. Antonín Vančura, student gymnasia v Mladé Boleslavi, vzdálený příbuzný Vladislava Vančury,[1]) užil v cyklostilovaném studentském časopise GENESIS, vydávaném v Kutné Hoře r. 1901, dvou krycích jmen: *Antonín Dubský* a *Jiří Maheu*. Jméno Maheu je vzato ze Zolova románu „Germinal".

Pseudonymem Jiří Maheu jsou v „Genesi" podepsány tři básně [„Karrikatura slávy" (str. 9), Bizarní píseň (str. 11), „Přišli" (str. 19)]. Jméno Antonín Dubský užito pro úvodní stať „Novalis" (str. 1).

Tento pseudonym je odvozen od pobytu rodičů v Dubé u České Lípy. Vančurovi tu bydleli v letech 1895–1912, Mahen tu také navštěvoval po jeden rok – mezi nižším a vyšším gymnasiem – měšťanskou školu. Je zajímavé, že téhož jména užíval i Mahenův otec – své fejetony a články v „Bratrských listech" podepisoval A. V. Dubský. (Jejich autorství je prokázáno záznamy v rodinné kronice Vančurově, kterou opatruje paní Karla Mahenová.

Na Zolovu horníku Toussaintu Maheuovi upoutala mladého studenta a začínajícího básníka Antonína Vančuru jeho hrdinská pracovitost. Mahen chtěl i literaturu dělat jako poctivou práci. V jednom článku o poesii Františka Halase po letech napsal;[2]) „Jsou básníci, kteří pracují jako horníci v šachtách pro národ tam nahoře a nevyžadují, aby se mluvilo o obětech. Jsou velkolepí, neboť se rozdávají bez gesta a bez povzdechu. Dovedli by zůstati dole, dovedli by ve tmě i oslepnouti, kdyby to vyžadovalo šílené tempo odevzdání a největší lásky k ideálu."

Byl v tom jistě i kus anarchistického romantismu, který se všude bratřil s horníky. Zolův Maheu – poctivý, dobrý dělník, hrdý na svou práci, mluvčí dělníků usilující o spravedlnost a hynoucí jako oběť sociálního útlaku – byl blízký srdci mladého bouřliváka.

V některých pracích (např. ve stati Josefa Trägra v Dodatcích Ottova slovníku naučného, III/2, str. 1379–1380) bývá omylem uváděn horník *Georges* Maheu jako vzor pro Mahenův pseudonym. Avšak hrdina Zolova „Germinalu" se jmenuje Toussaint (viz str. 20 a 139 českého překladu z r. 1949, Praha, nakladatelství Práce). Mahen převzal od Zoly jen příjmení, křestní jméno si zvolil sám.

„Počeštěnou" podobu MAHEN nacházíme poprvé na obálce Neumannova „Nového kultu", sv. V, č. 2 z 15. ledna 1902. Čteme tu sdělení: „P. Mahen. Nemohu ještě tisknout. Forma přece také nutna. Časopis zasíláme." – Ale o dvě čísla později, v č. 4 z 15. února 1902 je otištěna báseň „Vpád" („Vášnivé hordy vpadnou v naše kraje . . .") a jako autor uveden Jiří Mahen. Je to první otištěná Mahenova práce (nepočítáme-li cyklostilovanou „Genesi"). Devatenáctiletý student mladoboleslavského gymnasia debutoval básní, v níž v plamenech a zkáze triumfovala světová revoluce, líčená ve shodě s bakuninovskými názory jako živelný, neorganisovaný výbuch.

A v čísle 6. z 15. března 1902 otiskuje Neumann Mahenovi další báseň, „Necudnou", která odvážnými erotickými proklamacemi chce pobuřovat měšťáky:

„. . . nebudem spolu světit
kleštěnecký coelibat!"

A tak už zůstalo u podoby poopravené sazečem. Své rané básně a povídky podepisoval začínající autor jménem Jiří Mahen. Kritiky pak většinou pseudonymem *H. Lang*. Tento pseudonym vznikl z blízkého přátelství s Rudolfem Těsnohlídkem. Oba pocházeli z Čáslavě, navštěvovali tam spolu nižší gymnasium a setkali se po letech zase v Praze na filosofické fakultě. Mladí literáti se tenkrát chlubili dlouhými vlasy jako znakem své umělecké výlučnosti. Mahen se podepisoval H. Lang a Těsnohlídek L. Haar. (Langes Haar – „dlouhé vlasy"). Jméno H. Lang nebo zkratka H. L. se poprvé objevuje v časopise „Moderní život" v roce 1903. Mahen ho použil i na jednu svou knížku – vydal pod ním významnou máchovskou studii „Máchova poesie a její význam" v r. 1910.

To byly dva základní pseudonymy. Po roce 1910 se už jméno H. Lang neobjevuje.

[1]) Vladislav Vančura se hlásil k Jiřímu Mahenovi jako k strýci. Ve skutečnosti šlo o vzdálenější příbuzenský poměr — jejich dědečci byli bratři. Byl tu však rozdíl let, Jiří Mahen byl o devět let starší — a tak se stal v tomto vztahu strýcem. Pevný přátelský svazek se projevil i tím, že jednu ze svých nejspanilejších knih, „Markétu Lazarovou" z r. 1931, připsal Vančura Jiřímu Mahenovi. Mahen oplatil věnováním „Požáru Tater", delší lyricko-epické básně z roku 1933.

[2]) Panorama, roč. IX, 1931/32, str. 138—141: Jiří Mahen: „František Halas. Poznámka k jeho dílu."

Pseudonymu H. Lang užíval Mahen v letech 1903 až 1910 velmi často. Připomeňme si alespoň nejvýznamnější příspěvky takto podepsané.

Ve druhém ročníku časopisu „Moderní život" (byl vydáván za redakce Romana Haška, bratrance slavného humoristy, jako orgán spolku literátů mladé generace SYRINX, jehož byl Mahen místopředsedou) vyšla významná polemika o vztahu umění a lidu („Umění a lid", H. Lang, II. roč. str. 125–127). Jiří Mahen tu ostře kritisuje názory Viléma Barneta, který se v článku v „Moderní revui" pohrdlivě vyslovil o úloze lidu („Jsou pojmy, jež spojeny zoufale řvou; neboť vylučují se navzájem. Tak i umění a lid." – Moderní revue, 1903, č. 5). Mahen, v té době již stoupenec anarchistických revolučních názorů, dokazuje, že lidu je třeba poskytovati hodnotné umělecké výtvory a že doba potřebuje díla sociálně užitečná, tendenční. Píše mj.: „Nemusíme se báti sblížení umění s lidem. Neboť tu není nebezpečí pro opravdové umělce, pro ty, kdož nehrají si s posou, ale pracují tak, jak krásně řekl Balzac: ‚jako horníci v sopečném jícnu, na něž se zřítila země, uvažujíce o obtížích, jež jest jim překonávati jednu po druhé' a ‚majíce důstojné názory a stanoviska ke všem sociálním, morálním a kulturním otázkám a potřebám doby, jak kdysi poznamenal pan St. K. Neumann.' Je třeba umění, které by sledovalo velké ideje, umění tendenčního" – končí H. Lang svůj polemický článek.

Ještě větší ohlas vyvolal jiný článek H. Langa z roku 1905, nazvaný „Sub specie – minuty". Byl otištěn v měsíčníku „Obzory", jehož vydavatelem byl malíř Vratislav Brunner, zodpovědným redaktorem Antonín Bouček, ale hlavní část redakční práce obětavě vykonával Rudolf Těsnohlídek. Langův článek „Sub specie – minuty" je ostrým výpadem na J. S. Machara. Vytýká mu nedostatek sebekritiky, opakování se, rozmělňování myšlenek, rozpornost v názorech („Je smutno, odmlčí-li se milovaný básník, smutněji, básní-li najednou příliš mnoho..."). A jménem mladé generace H. Lang prohlašuje, že Machar byl jejím básníkem a že nyní mladí odejdou za novými láskami. Přes toto odsouzení působil Machar na mladé i nadále svým individualismem, proticírkevním postojem a ostrou kritikou maloměšťáctví v českém národě. Mahen sám ve II. ročníku anarchistické „Nové Omladiny" (1907, č. 21, str. 2) kladně přijímá Macharovu sbírku „Jed z Judey" a dokonce k padesátinám Macharovým píše ve Večerech Lidových novin (1914, č. 9, str. 66–69) oslavnou báseň „Improvisace", v níž jménem památných míst celé Moravy jej zdraví a zároveň připomíná staré neshody:

...„třeba jsem vždycky nedržel s tebou,
dovol, abych i já stiskl ti ruku..."

Ostrá kritika J. S. Machara v „Obzorech" vyvolala velký rozruch. Antonín Bouček vzpomínal po letech (v článku „Dva Mahenovy pseudonymy", Mahenovi, sborník k padesátinám, Praha 1933, Družstevní práce), jak pobouření stoupenci Macharovi odhlašovali předplatné „Obzorů" a rozčileně polemisovali.

Ve čtvrtém čísle „Obzorů" vyšel další článek H. Langa – „Divadelní krise". Vytýká českému divadelnictví, že v době, kdy německé divadlo bojuje o nové hodnoty, „baví se naše společnost prostřednostmi, rozčiluje se, tleská – a ulevuje si osobními klepy". Kritice chybí smysl pro skutečnou hodnotu her, dramatičtí autoři se spokojují nekritickým obdivem ve svých přátelských kroužcích, necitlivé měšťácké obecenstvo se často směje při vážných místech představení atd.... Mahenův posudek je mladě radikální, břitký, ale v podstatě správný – stejně jako vzpomenutý článek

o Macharovi, který bystře upozornil na začínající tvůrčí krizi velkého básníka. O něco pozdější je veršovaná satira na Machara „Antika", rovněž podepsaná H. Lang a otištěná v III. ročníku Neumannových „Šibeniček".

Pod pseudonymem H. Lang otiskl Mahen řadu satirických veršů i některé prózy.

Povídka *„Legenda"*, otištěná v šestém ročníku „Rudých květů" (1906–1907), zachycuje anarchistický individuální čin pomsty v exotickém rouše. Malomocný se mstí mocnému vládci, který jej připravil o děti i o půdu tím, že na něho přenáší nákazu.

„Dvojí bolest" (tamtéž, rovněž pod pseudonymem *H. Lang*) je plna soucitu k bídě starých lidí v buržoazní společnosti, ale také odhodlání postavit se proti společenským křivdám. Staří manželé, kteří před autorem obývali jeho pokojík, spáchali sebevraždu z bídy. Mahen se nechce sentimentálně smiřovat s tímto stavem, v závěru ústí povídka v odhodlaný, mladě patetický slib: „...zločinům ... chceme zabraňovat, ...přísahali jsme neopouštět slabých a nemocných. I kdyby krev tekla z úst ... tuhle přísahu danou sobě a svým nikdy nezrušíme..." (str. 23).

V Neumannových „Šibeničkách" uveřejnil Mahen pět povídek. Nejcennější z nich, povídka „Vdolky", je podepsána H. Lang. Začíná vzpomínkou na babičku, která v mládí tančila s Havlíčkem a uctila jej vdolky, které mu zachutnaly. Ale do této vzpomínky vnikají zážitky studentské bídy, dvou zlatek, které dostal z domu na celá studia, ponižování, které musel vytrpět pro kus jídla. Vdolky se mu stávají protikladem ideálů, jsou zhmotněním přízemnosti. („Chtěls přátelství? Jez vdolky, vdolky! Žerem vdolky a nám to stačí!")

Neveselá a nevýrazná je povídka „Hlava se zatočí" (rovněž značená H. Lang), otištěná v humoristickém časopise „Svítilna". Líčí melancholickou náladu dvou flamendrů. Od přítele sochaře si odnášejí sousoší Polibek, ale ve vinárně se jim rozpadne.

Nejcennější z prací, podepsaných H. Lang, je nevelká literární studie „Máchova poesie a její význam" (vyšlá knižně r. 1910 u J. Strojila v Přerově). Byla před otištěním přednesena v brněnském Besedním domě při oslavě stého výročí Máchova narození a patří k nejhlubším pohledům na Máchovu poesii v celé naší literární historii. V Máchovi vidí literárního nihilistu, který neguje a boří, aby bylo uvolněno místo pro nový život. „Máchův žal neprýštěl ze světobolu, byl to žal mladého ducha, revolučního genia, prvního v nové české literatuře..." (str. 12). „Je to náš první – literární nihilista"... „tato poesie přichází ze tmy a chce přesně vidět. Začíná zoufalstvím a v našem případě jím také částečně končí; ale nepuštěna z rukou dříve nebo později – nezáleží na tom kdy – najde si svoje kladné hodnoty a kuje z nich oštěpy či rádlo k pluhu." (str. 13) – Mahen chápe společensky tvořivý charakter Máchovy poesie a její příklad pro současnost. „Nám jde o to: prolomit čas a my už s tím nějak hotovi budeme", píše v závěru nevelké, ale hluboké studie, která byla vydána znovu r. 1941 s předmluvou Františka Halase a s uvedením Mahenova autorství.

Ze studentských let Mahenových v Praze známe však ještě další pseudonymy: Ivan Had, Jaromír Výborný, J. Sequens.

Při hledání Haškových pseudonymů objevil Zdena Ančík jeden Mahenův. Píše o tom v článku „Neznámý Mahenův pseudonym", Host do domu, 1954, č. 5, str. 207. Jde o pseudonym *Ivan Had* v satirickém týdeníku „Svítilna". Vyšlo jen devět čísel – od listopadu 1906 do ledna 1907. Pod jménem Ivan Had tu vycházel seriál „Pražští řečníci" s ilustracemi L. Horkého (tj. Josefa Lady), satira na pražské

politiky, anarchisty, národní socialisty, státoprávníky, sociální demokraty, realisty i klerikály. – Jinak nacházíme ve „Svítilně" – báseň Jiřího Mahena i povídku H. Langa.

V dvanáctém ročníku „Moderní revue" (1905–1906), vydávané Arnoštem Procházkou, a v týdeníku „Národní obzor", který vycházel od prosince 1906, nacházíme další Mahenův pseudonym – *J. Sequens*. Je jím podepsán m. j. článek „Naturalismus?", vyzvedající přínos ruského divadla MCHAT, hostujícího v Praze. Pseudonym byl prozrazen redakcí „Moderní revue", která v obsahu dvanáctého ročníku připsala článek „Naturalismus?" Mahenovi.

Jen v rukopise zůstal další Mahenův pseudonym – *Jaromír Výborný* (po zbyšťavském strýci Výborném, který Mahena zpočátku podporoval na studiích). Karel Bundálek objevil v pozůstalosti Jaroslava Kampera Mahenův rukopis jednoaktové hry „Uspěch" s tímto jménem. Na jevišti však byla hrána s uvedením Mahenova autorství (v lednu 1906 ve Smíchovském divadle).

Jen krátkodobý byl rovněž pseudonym *Josef Musil*. Podepsal jím článek „Proti anarchismu" v sociálně demokratické revui „Akademie" (roč. XII, č. 12 ze září 1908), článek, který je výrazem Mahenova rozchodu s anarchistickým hnutím. Oceňuje hrdinství a obětavost některých anarchistů, ale zároveň kritisuje organisační slabost a roztříštěnost, která je příčinou úpadku hnutí. – Mahenova generace vstupovala do literatury v době únavy a tišiny po společenském kvasu devadesátých let. Staví se proti buržoazní společnosti, proti útlaku a bídě, ale kladné východisko nenachází. V dělnickém hnutí zastihla rozmáhající se kompromisnictví a oportunismus – a ani krátkodobé přimknutí k anarchismu nemůže dodat společenské jistoty a opory. A tak se příslušníci generace probíjejí na vlastní pěst. Řeší ve svém díle rozpor mezi vyhraněným individualismem, ovlivněným hlavně filosofií Stirnerovou a Nietzschovou, a snahou prospět společnosti, bojovat za její lepší budoucnost.

Pomocnou ruku tu podal většině z nich anarchismus. Ačkoliv vnášel do dělnického hnutí řadu chybných a škodlivých názorů – odváděl dělnickou třídu od marxismu, vychovával ji k odmítavému postoji k politickému boji, odmítal vedoucí úlohu revoluční dělnické strany v třídním boji, – nelze jeho vliv na mladou literární generaci hodnotit negativně. Protože na počátku XX. století nebylo u nás revoluční dělnické strany, pomáhal formovat v řadách mladé inteligence krajní levici, nespokojenou s kapitalistickým řádem.

Jeho kladem bylo, že byl ostře protinábožensky a protiklerikálně, že správně viděl chyby české sociální demokracie – její kompromisnictví, vlažnost v národnostní otázce, spokojování se reformami. Nastupující spisovatelskou generaci vtáhl do třídního boje, sblížil s dělnictvem, pomohl překonat ideovou krisi, kterou inteligence v té době procházela. Ovšem k přeměně společnosti vést nemohl. Podceňoval úlohu lidových mas a určující charakter ekonomiky ve vývoji společnosti. Jeho slabiny se jasně projevily v roce 1905. Čeští anarchisté uvítali ruskou revoluci, avšak boj českého lidu za všeobecné hlasovací právo bojkotovali. Tím se isolovali od lidu a jejich vliv po revolučním roce znatelně slábl.

Jiří Mahen vstupil do literatury v anarchistickém „Novém kultu", vydávaném St. K. Neumannem. Přispíval i do dalších časopisů tohoto hnutí – do „Práce", „Matice svobody", „Nové Omladiny" – spolu s Karlem Tomanem, Fráňou Šrámkem, Rudolfem Těsnohlídkem aj. V průběhu let 1907 a 1908 po prohlédnutí slabin anarchistického hnutí se s ním Mahen rozchází. Výrazem toho je uvedená už stať v Akademii (pod pseudonymem Josef Musil). O několik dnů dříve vycházela

v „Právu lidu" serie tří fejetonů „Český anarchismus", (25., 26. a 27. srpna 1908), psaná rovněž Mahenem, ale uveřejněná anonymně, s poznámkou redakce: „Psáno známým literátem, jenž měl příležitost poznati představitele a poměry českého anarchismu z bezprostřední blízkosti." Mahen v těchto fejetonech vyzdvihl přínos *literárního* anarchismu, soustředěného kolem „Nového kultu", ale v politice vytýká českým anarchistům plané kavárenské diskuse, hazardérství, neznalost psychologie pracujících, politický diletantismus. Přes ostře kritický tón adresuje uznalá slova básníku Neumannovi: „St. K. Neumann patřil mezi nejnadanější z nejmladších nových básníků a jeho vášnivé a krásné verše táhly k němu plno žáků a ti žáci přicházeli a nalézali: hodně vřelý zájem pro literární bolesti, smysl pro kulturní potřeby nové generace a hodně bystrého úsudku." (Právo lidu, 25. 8. 1908).

St. K. Neumann, tehdy ještě stoupenec anarchismu, s nímž se rozešel až po Říjnové revoluci, ostře s Mahenem polemisoval pro jeho protianarchistické články (především fejetonem „Mladí literáti" v časopise „Zádruha", 1908/9, č. 5). V polemice také prozradil Mahenův pseudonym.

Druhá etapa Mahenovy tvorby začíná jeho příchodem na Moravu. Ve školním roce 1907/8 učil na reálce v Hodoníně, další dva roky na obchodní škole v Přerově. V polovině listopadu 1910 se pak stal redaktorem brněnských Lidových novin. V tomto období podepisuje svoje práce buď Jiří Mahen nebo H. Lang (a tento pseudonym už je méně častý než za pražského pobytu).

Svým pravým jménem *Antonín Vančura* podepsal Mahen jen jednu práci – studii „Problémy nového dramatu německého" (Hugo von Hofmansthal), ve XIV. roční zprávě zemské vyšší reálky v Hodoníně za školní rok 1907–1908.

Na rozboru díla německého dramatika z přelomu století Hofmansthala ukazuje tendence německé moderní dramatiky – především vůli k experimentům. Upozorňuje však také zároveň na Hofmansthalovy slabiny: přebírá náměty z druhé ruky, usiluje jen o krásu formy, tvoří většinou dramata knižní.

Za pobytu v Hodoníně přednesl Mahen v kursu, pořádaném Slováckým museem, cyklus přednášek „Sociální poesie". Zestručněné znění pak vycházelo v sociálně demokratickém týdeníku „Slovácko" (I. roč. 1907, č. 35–39) jako fejeton. Jako autor zkráceného znění je podepsána šifra J. M. a v podtitulu je vždy uvedeno, že jde o přednášku prof. A. Vančury, takže Mahen je tu jako autor dvojnásobný. – Od sociální poesie požaduje Mahen, aby povzbuzovala k odvaze a projevení skrytých sil. Nepovažuje za sociální poesii fňukání, které se snaží „imponovat dojemným vylíčením bídy". Z nové české poesie staví nejvýše Sovu, Machara a Bezruče.

Další úrodu Mahenových pseudonymů nacházíme až po první světové válce. V „Jevišti" (r. 1919–1920) vycházejí poznámky o divadelních věcech pod jménem *Richardson*. Později vyšly knižně jako „Režisérův zápisník", 1923.

Obsahují řadu cenných postřehů zvláště o herecké tvorbě, od níž žádá co největší prostotu a poctivost. Hercům vytýká především špatné zacházení s řečí a rekvisitami, přehnaný sklon líbit se za každou cenu, hraní obličejem do rampy, podceňování drobných rolí, sklon k svévolným improvisacím. A stejně bystře a často až detailně si všímá i jiných jevištních činitelů – režie, výpravy, osvětlení. České dramaturgii připomíná, že příliš podléhá německým vzorům a opomíjí zvláště cennou literaturu španělskou. Vrcholný cíl jevištní práce spatřuje v dosažení harmonie a účelnosti, jakou pozorujeme v přírodě. Jako jsou postaveny plody v hroznu tak, aby všechny dozrávaly, tak i všechny složky jevištní tvorby by měly být dokonale zhar-

monizovány. „Režisérův zápisník" dodnes zůstal jednou z našich nejpodnětnějších knih o divadle a je škoda, že se naši divadelníci k němu tak málo vracejí.

V roce 1921 vyšla v Brně knížka literárních epigramů s názvem „Kozí bobky z Parnasu". Jakýsi dosud neznámý básník *Ladislav Anděliček* si tu hravě i dravě dobírá řadu českých spisovatelů i kritiků. Jiří Mahen to odnesl takto:

V čem tvůj problém brachu vězí,
snad ti mohu povědět:
Exotičnost bývávala
kdysi něčím pro ten svět –

nač však dnes by někdo trnul
ve zmámení velikém,
u Zoly když starý Maheu
byl jen prostým horníkem?

A jak může v tobě býti
skryta dvojí nátura?
Buď jsi Mahen anarchista
nebo básník Vančura!

Kdopak se to skrýval v masce Ladislava Andělíčka? Nu ano, Jiří Mahen sám. Zamaskoval se tak dokonale, že i na sebe napsal epigram.

Knižnici aktuálních brožur „Nápady a výpady" (vydával ji Stanislav Kočí v Brně 1921–1922, vyšlo 9 svazečků) vyplnil Mahen sám pod řadou pseudonymů. Znovu se objevuje Richardson („Rozřešme českou divadelní otázku!"), další pseudonymy jsou nové – *Pavel Stodola, Červená maska, Kamil Urbánek, Dr Jaroslav Vrána, Josef Zamazal, Ladislav Anděliček, Joe Smetana, prof. Mahatma Batler.* Mahen napsal ještě další dvě stati – *F. Chamford:* Vzpoura a revoluce (film) a *James Trenton:* Politická úsloví a myšlenky lidu českého roku 1922. Byly již také ohlášeny, ale nakladatel, zklamaný tím, že knižnice nepřináší očekávaný zisk, další vydávání zastavil a poslední dvě práce, oznamované jako 10. a 11. svazek, se v nakladatelství ztratily.

Důkaz, že všech devět brožur edice „Nápady a výpady" je dílem Mahenovým, přináší Mahenova korespondence s nakladatelem Stanislavem Kočím, uložená v Literárním archivu Národního musea v Praze, sign. 93 A 3 a 93 B 8. Vyplývá z ní, že Mahen zamýšlel zařadit „Nápady a výpady" do svých Sebraných spisů v Družstevní práci.

Jako *„Červená maska"* (1921) Mahen krutě ironisuje nadmíru přívlastků a strojenost slohu Růženy Svobodové, jako Dr Jaroslav Vrána v „Narabované kultuře" poukazuje na kořistnictví pražského nakladatele Beauforta, který se obohacoval na díle Vrchlického a platil mu za stránku překladu 80 haléřů, jako Zamazal, Richardson, Urbánek se zamýšlí nad problémy divadla, jako Joe Smetana napsal zdařilou parodii na detektivku a zároveň se v ní vysmál snaze renomovaných spisovatelů, zařazovat do sebraných spisů kdejakou nicotnost.

Pod jménem *Kamil Urbánek* vyšla brožura „Jak se dělá divadlo" (1921). Jde o návrh divadelního řádu, v němž jsou stručně a výstižně stanoveny práva a povinnosti všech členů divadelního souboru, od ředitele až po technický personál.

Pod ironickým názvem „Moderní drama snadno a rychle" (1921) a neméně ironickým podtitulem „příručka pro básníky a diletanty" shrnul další Mahenův pseudonym – *Josef Zamazal* – požadavky, kladené na současné dramatické dílo. Po autorovi žádá, aby nechodil vyšlapanými cestami, ale bojoval, riskoval. Má se vyhýbat náhodám v motivování, usilovat o pevnou stavbu a definitivní linii, psychologická pozorování vtělit v živou postavu. Dramatické dílo musí mít myšlenkovou hloubku.

Neradostnou situací československého divadelnictví na počátku dvacátých let se zabývá znovu *Richardson* v brožuře „Rozřešme českou divadelní otázku!" (1922). Vady divadelního provozu spatřuje především v přetěžování herců a v nedostatku chuti k experimentům. Divadlo je chápáno pouze jako zábava a je často nesprávně ovlivňováno měšťáckými abonenty. – Mahen chápe poslání divadla především jako šiřitele idejí, jako bojovníka za nový svět, burcovatele, který nedovolí ustrnout v mělkém shonu přítomnosti. Divadlo se má stát „významnou školou lidstva", „aby se na prknech začínala zase bojovat bitva duchů a nikoliv bitva parády, laciných nápadů a efektů" (str. 20). – Jako východisko z divadelní krize navrhuje Richardson-Mahen rozumnou decentralisaci divadel a zorganisování zájezdových scén. Předjímá tu tedy cesty socialistického divadelnictví a naší současné kulturní politiky.

Brožura „Zpívající pyramida" z roku 1921 (pseudonym *Pavel Stodola*) je výrazem nespokojenosti s nedořešením agrární otázky u nás („A teď prý páni zase, že se s dělením půdy nebude dělat nic... že prý to budou študovat." – str. 15) a s tím, že se nic nezměnilo na postavení zemědělských deputátníků. Mahen zde pobouřeně odsuzuje novináře, který si „liboval, když byli odsouzeni lidé z ratejen panských dvorů za to, že v těch ratejnách nechtěli zůstat" ... „ale jak se může někdo radovat z toho, když vše se odbude pouze kriminálem? Což existuje skutečně někde na světě zákon, aby člověk z ratejny zůstal na věky v ratejně, aby člověk, který se dře na cizím, dřel se skutečně na věky na cizím? a nota bene – jaké je to stanovisko právě k revoluci XX. století, založím-li si ruce a řeknu: Žádný rámus! Věci se dají samy do pořádku!?" (str. 16). Mahen nebyl pro laciný kompromis, žádal pokračování v revoluci, ale pokojnou cestou.

Že mířil svými parodiemi a satirami do černého, svědčí i „Knížka pro každého spiritistu" (1922) s podtitulem „Rozřešení tajemství záhrobního". Jako autor je uveden *Mahatma Batler,* profesor astrálních věd v Bombayi. Citáty ze skutečných spiritistických brožur jsou celým rámcem knihy a průvodním slovem zesměšněny. V brněnské universitní knihovně je exemplář této dnes už vzácné Mahenovy brožury. Dostala se zřejmě pro svůj lákavý titul do rukou některého spiritisty a ten si pak ve svém zklamání a pobouření ulevil vepsanými poznámkami: „Člověče! Varuj se před těmito podvrženými lejstry! Trestuhodné zesměšňování sil přírodních! Nechutný humoristický román!" Je vidět, že Mahen mířil dobře a že jeho šlehy pálí dosud.

Nevyhýbal se ani sebeironii a sebekritice. Viděli jsme už, že jako Ladislav Andělíček napsal epigram i na sebe. Dovedl (sám uživatel mnoha krycích jmen) zaútočit i na „nešvar" pseudonymů a vůbec přejmenování spisovatelů ve „Dvaceti knihovnických pohádkách", které vyšly v prvním ročníku „Rozprav Aventina" (1925/26). Píše proti pseudonymům – pod pseudonymem *„Zelená maska":*

„Byl jednou spolek českých spisovatelek, který se sešel k poradě, na níž se probírala otázka občanského jména, dívčího jména, jména před rozvodem a po rozvodu, jména a příjmení mezi rozvodem a rozlukou. Usneseno, aby každá spisovatelka měla jenom jedno jméno, a to buď pseudonym, což je konečně nejrozumnější, nebo jméno

dívčí. Jednomyslně odmítnuto, aby si ženy dávaly všelijaká přízviska a názviska po mužích nebo po milencích, což by prostě vedlo k nekonečné řadě prapodivných slov.

Jenom spisovatelka Růžena Koťátková-Jiráčková-Laudonová-Novosadská-Sternová-Hložková-Tůmová-Friedmannová musela mít v lístkových seznamech všade 8 odkazů podle toho, jak se kde a s kým sešla nebo rozešla . . .

Byl jednou jeden spisovatel a ten měl pitomý pseudonym. Jmenoval se Vacek a dal si říkat Manfred O'Hara. Dopálil se a jal si říkat jenom Vacek. A když to slyšeli ostatní, přestali si říkat jako holky Fráňa, Sláva a Žanda a začali se podpisovat František, Jaroslav a Jan, resp. Honza."

Po zániku edice „Nápady a výpady" Mahenových pseudonymů ubývá.

Koncem dvacátých a počátkem třicátých let patřil Mahen mezi pravidelné přispěvatele „Panoramy", časopisu „Družstevní práce". Zde kromě podepsaných článků a básní našel jsem i dva nové Mahenovy pseudonymy: V roč. VI, 1928/29, na str. 210 je článek „Jak prý se dostáváme nad průměr". Komentuje Weyrovu statistiku nadprůměrné inteligence a teorii vídeňského profesora Swobody o rozhodujícím cyklu sedmi let v lidském životě.

Jako autor je uveden *J. Skála.*

Nápadná je shoda článků s některými partiemi Mahenovy „Kapitoly o předválečné generaci". To, že jde skutečně o Mahenův článek, mi pak potvrdili jednak bývalý ředitel Družstevní práce a redaktor „Panoramy" Václav Poláček, jednak korespondence Mahenova s Družstevní prací. V dopise z 31. 8. 1928 Mahen píše (dopis je v LANM):

„Myslel jsem si také, že bych se měl k DP úžeji přimknout a že by se v kulturním zpravodaji mohly objevovat různé články, které by byly signovány nejrozmanitějšími značkami a nikoliv snad jen panem M. O tom se můžeme velmi lehce dorozumět a celá věc běží jedna dvě.

Zrovna na příklad tyhle dny chtěl jsem vám psát něco o tom Weyrovi, o Statistice nadprůměrné inteligence v českém národě atd. Domluvíme se i o tom a poběží to. Mám materiálu doma pořád plno, a velmi často jsem si myslel, že bych založil jenom pro tyhle věci časopis, ale zase se nesmím rozbíjet, zejména teď, to víte."

V „Panoramě" našel jsem však už jen dva další články, které jsou Mahenovy a jsou podepsány šifrou nebo pseudonymem. Je to především článek *Karla Mužíka:* „Ještě jednou se vrátíme" (Na okraj Multatuliho Příběhu malého Waltra Pieterse). Mahenovská je kouzelná apostrofa dětství i závěrečný citát z Mahenova oblíbeného básníka Antonína Sovy: „. . . přes všechny bědy, přes všechna protivenství – to byl život! Svět v tobě byl větší než ten, který tě obklopoval. Slyšíme ještě tvou loupežnickou píseň a díváme se do své minulosti. Jaký tam zazní tón? Ano – nahlížejíce do tvého života, rozkládáme před sebou barevné obrázky vlastního dětství. Zastavujeme na chvíli běh času, vidíme vlát prapory odvahy, nad nimiž zvučí básníkův verš:

Ještě jednou se vrátíme, kde prudce květ voněl . . .

Je dobře, že nelze srdce někde odhodit."

I u tohoto článku, otištěného v „Panoramě", roč. XI, 1933, str. 46–48, potvrdil mi Václav Poláček Mahenovo autorství.

Třetí je pak fejeton „Genius a hasiči". „Panorama", VII, 1929, str. 162, podepsaný šifrou T. Jsou to tři glosy o umění – první o Richardu Wagnerovi a inspiraci sboru v „Tannhäuserovi", další dvě o brněnských „purkmistrech" – o nevděčnosti

divadelních činitelů po smrti starosty, který se o divadlo zasloužil, a o záměně obrazů dvou starostů.

Vtipnou formu jakýchsi „grafických fejetonů" vnesl Mahen do VII. ročníku „Panoramy", kde bez podpisu uveřejnil jednak humorné vylíčení svých rybářských dobrodružství v Jugoslávii („Nejlepší dobrodružství"), jednak „Honbu na Komenské", inspirovanou objevením lebky Komenského v Naardenu. Mahenovo autorství těchto tří článků (šifra T. a bez podpisu) je dotvrzeno svědectvím Václava Poláčka a paní Karly Mahenové.

Také v brněnském časopise „Index", jehož byl Mahen spoluzakladatelem a jejž s Bedřichem Václavkem a J. L. Fischerem po čtyři roky redigoval, kromě řady podepsaných článků Mahenových najdeme jeden jeho pseudonym. V I. ročníku (1929) pod jménem *Jan Chadraba* otiskuje fejeton „Hodina zeměpisu", v němž ve formě dialogu otce a syna se zamýšlí nad pozicí Brna mezi evropskými městy a kritizuje snahy inteligence utíkat do Prahy. Tento Mahenův pseudonym objasnil J. L. Fischer ve vzpomínce „Jiří Mahen a Index".

Není divu, že při známé Mahenově zálibě v pseudonymech mu byla přisuzována i krycí jména cizí. Když se např. Vítězslav Nezval v polovině třicátých let skryl za pseudonym Robert David a dlouho zůstával neodhalen, byl podezříván mj. i Jiří Mahen. Pro jeho autorství mluvilo zdánlivě i to, že v mládí napsal knížku formálně vyspělých villonských balad.

Mahenovy pseudonymy, uvedené v tomto článku, nejsou jistě ještě úplné. Zvláště v anarchistických časopisech z Mahenových studentských let se ještě najdou další. Neuvádím tu ta krycí jména, u nichž není totožnost autorova zatím prokázána a je jen pravděpodobná (např. u pseudonymu Prosper v „Matici svobody" nebo Bolehlav v „Práci" a „Nové Omladině").

V časopise Index, v němž byl Mahen spoluredaktorem v letech 1929–32, kromě pseudonymu Jan Chadraba zdál se ukazovat na Mahena i pseudonym *Zd. Sid.*

Pod tímto jménem vyšly v „Indexu" „Filipiky proti novinaření" v I. ročníku, „Filipiky proti knihomilům" ve II. ročníku, „Filipiky proti pacifistům" ve IV. roč. a řada glos. Mahenovi je přisuzoval i prof. J. L. Fischer, někdejší Mahenův spoluredaktor v Indexu, v dosud nepublikovaném článku „Jiří Mahen a Index" (byl určen pro sborník k 75. výročí narozenin Jiřího Mahena, sborník nevyšel a článek je nyní v literárním archivu Moravského musea. La 137). Teprve Dr Ladislav Řezníček mi na dotaz objasnil, že za jménem Zd. Sid se skrýval básník Zdeněk Řezníček, jeho bratr, že nejde o pseudonym Mahenův.

Ve všech převlecích a maskách – a bylo jich, jak vidíme, mnoho – bojoval Mahen o člověka a jeho lepší budoucnost a proti tomu, co brzdilo a zatemňovalo cestu. Umění mu nikdy nebylo samoúčelem, vždy jím mířil k životu a jeho přeměně. Tento základní rys Mahenovy tvorby dobře vystihl Vladislav Vančura (v článku v „Panoramě", 1938):

„Je to básník, který nevytrhl své umění z kontextu života, který uhýbal před snadností a který nezaměřil svůj talent nikdy k úspěchu. Mahen se vždycky s odvahou vrhal právě tam, kde šlo o kůži a jeho prohry jsou slavnější než snadná vítězství hýčkaných autorů. Má schopnost rozezvučet v divácích palčivé znepokojení pro podstatu a smysl lidských věcí."

Soupis pseudonymů Jiřího Mahena, vlastním jménem Antonína Vančury

Ladislav Anděliček	(1921)	(jen jednou, v „Nápadech a výpadech“)
prof. Mahatma Batler	(1922)	(jen jednou, v „Nápadech a výpadech“)
Červená maska	(1921)	(jen jednou, v „Nápadech a výpadech“)
Antonín Dubský	(1901)	v studentském časopise „Genesis“
Ivan Had		(jen ve „Svítilně“, 1906—7)
Jan Chadraba		(jen v I. ročníku „Indexu“, 1929)
F. Chamford		(jen v rukopise, 1922)
H. Lang		(1903—1910)
Jiří Maheu	(1901)	v studentském časopise „Genesis“
Josef Musil		(jen jedenkrát, v „Akademii“ 1908, roč. XII, č. 12)
Karel Mužík		(pouze „Panorama“, roč. XI, 1933)
Richardson		(1919—1922)
J. Sequens		(1906—1907)
J. Skála		(pouze „Panorama“, roč. VI, 1928/29)
Joe Smetana		(1922, jen jednou, v „Nápadech a výpadech“)
Pavel Stodola	(1921)	(jen jednou, v „Nápadech a výpadech“)
James Trenton		(jen v rukopise, 1922)
Kamil Urbánek	(1921)	(jen jednou, v „Nápadech a výpadech“)
Dr Jaroslav Vrána	(1921)	(jen jednou, v „Nápadech a výpadech“)
Jaromír Výborný		(jen v rukopise, 1905)
Josef Zamazal	(1921)	(jen jednou, v „Nápadech a výpadech“)
Zelená maska	(1926)	(pouze v „Rozpravách Aventina“)

Dále užíval Mahen šifer: M., J. M., R., H. L., jedenkrát i šifry T. (Panorama VII, 1929).

Karel Tihelka

SÍDLIŠTĚ Z DOBY BRONZOVÉ V BRNĚNSKÝCH ČERNÝCH POLÍCH

Osídlení Brněnska bylo podle svědectví archeologických pramenů značně husté – až na malé výjimky – ve všech obdobích pravěku od nejstarších dob.[1]) Příčinu toho je nutno bezpochyby hledat též (a snad především) v příznivých přírodních podmínkách. Brněnsko je území převážně úrodných sprašových půd, vhodných k provozování zemědělství, zavlažované dvěma řekami i četnými potoky a na severu ohraničené svahy Českomoravské vrchoviny a Drahanské vysočiny (300–500 m). V bezprostředním sousedství brněnské kotliny vedla prastará dálková cesta, směřující svrateckým úvalem z Podunají k nynějšímu Slavkovu, Vyškovu a odtud dále Hanou k Moravské bráně. Tato komunikace, spojující střední Podunají s Odrou a baltickým pobřežím, nepochybně též přispívala k hospodářskému rozvoji Brněnska.[2])

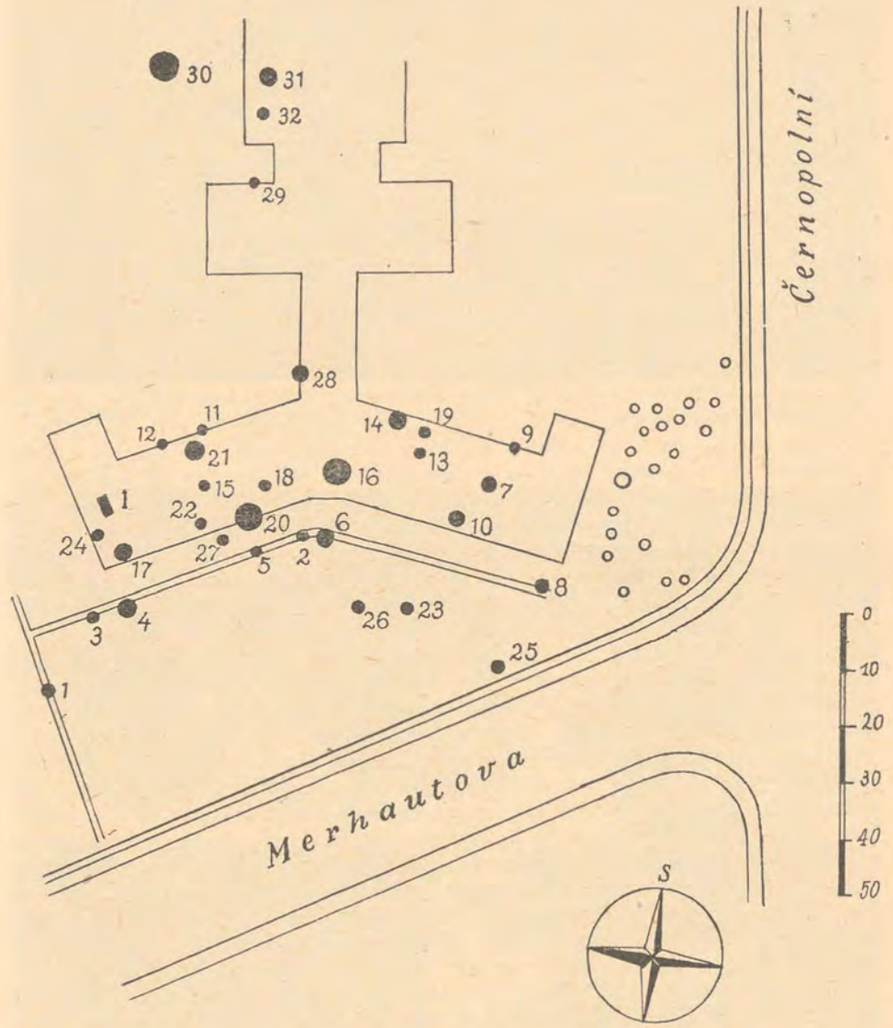
Osídlení Brněnska a území nynějšího Brna bylo husté i počátkem doby bronzové, tj. asi v l. 1800–1500 př. n. l., kdy u nás vznikalo první skutečné řemeslo – kovolitectví, jehož znalost pronikla do střední Evropy a tedy i do našich území z východního Středomoří přes nynější Sedmihradsko a Maďarsko. Výroba a využití mědi a pak bronzu měly netušené důsledky hospodářské i společenské, třebaže ovšem ještě zdaleka ne takové jako později využití hojněji se vyskytujícího, snáze zpracovatelného, a proto i lacinějšího železa. Odléváním předmětů v hliněných kadlubech vznikla poprvé sériová výroba nástrojů, zbraní a šperků, která umožnila vytváření účelnějších tvarů než měly výrobky kamenné a kostěné, a tím i jejich normalisaci. Kovové nástroje usnadnily práci a kovové výrobky vůbec podnítily další rozmach směny, ale tím i dopravy zboží. Kovolitectví, nutící k přemýšlení jako každé řemeslo, bylo příčinou další změny struktury společnosti. Od zemědělců a chovatelů dobytka, kteří vyráběli po domácku ještě téměř všechno, co potřebovali ve svém denním životě, počala se oddělovat nová vrstva řemeslníků a současně patrně i obchodníků s kovovou industrií. Její příslušníci počali se svými rody opouštět vesnická zemědělsko-chovatelská společenství a začali budovat mimo ně opevněná sídliště na návrších a někdy nad soutoky řek, která se pak stala středisky též jiné výroby (hrnčířství, kostěné industrie) a patrně i středisky správními pro určitý obvod. Osad tohoto druhu známe již též na Moravě řadu (Blučina, Hradisko u Kroměříže, Bánov aj.). Podobná sídliště vznikala tehdy v celé střední Evropě a byla, jak se

[1]) Podle katastru nálezů v pobočce Archeologického ústavu ČSAV v Brně.
[2]) K otázce této komunikace viz např. Fr. Čáda, Rodné zemi 143 (Brno 1959).

zdá, jakýmsi primitivním ohlasem městských útvarů z druhotného pásma městských civilizací v oblasti egejské kultury, odkud k nám pronikaly přes karpatskou kotlinu též jiné podněty, týkající se výroby, společenského i duchovního života, např. kovolitecké řemeslo, vůz s čtyřramennými koly, výzdoba nádob a kostěných předmětů, jež měly patrně náboženský význam, pohřební ritus apod.; při výzdobě kostěných předmětů bylo použito s překvapujícím zdarem kružítkového nástroje-rydla. Starší doba bronzová je v českých zemích jako téměř v celé střední Evropě reprezentována únětickou kulturou, pojmenovanou podle Únětic nedaleko Prahy, kde bylo v r. 1879 prozkoumáno první větší pohřebiště této významné kultury, jejíž lid měl nepochybně značné zásluhy o kultivaci našich zemí. Únětický lid zprostředkoval znalost bronzu a jeho zpracování lidstvu severní Evropy, kde se pak výroba bronzu znamenitě rozvinula.

Celá řada únětických hrobů, pohřebišť i sídlišťních jam byla již objevena též na území Brna, a to v Kapucínské a Musejní ulici, na Výstavní třídě, v Králově Poli, Medlánkách, Řečkovicích, Heršpicích, Juliánově, Židenicích, Brněnských Ivanovicích, Tuřanech, Novém Lískovci a Líšni.[3]) K největším nalezištím únětické a také v časovém sledu po ní následující středodunajské mohylové kultury patří však rozsáhlé sídliště v Černých Polích na místě, na kterém stojí dětská klinická nemocnice. Z tohoto sídliště, jehož celková rozloha není doposud bezpečně známa, se podařilo zachránit mnoho památek a získat poměrně nejvíce poznatků o obou zmíněných kulturách doby bronzové na území Brna.

Budova dětské nemocnice v Černých Polích stojí na návrší, které se zvedá do výšky asi 20 m nad bývalým údolím potoka Ponávky, tekoucího od Králova Pole parkem Lužánkami a náměstím 28. října. Ponávka, nyní ve vnitřní části Brna překlenutá, protékala dříve rybníky, např. Hutterovým, a bývala proto vodnatější než dnes.[4]) Nad jejím údolím, na teplém jižním svahu návrší na pokraji nynějších Černých Polí, pokrytém mocnou vrstvou spraše, vzniklo někdy v 16. století př. n. l. větší sídliště lidu únětické kultury, které však žilo ještě ve střední době bronzové (někdy ve 14. stol. př. n. l.) jako osada lidu následující kultury mohylové. Náhodný nález hrobu tzv. šňůrové kultury z konce mladší doby kamenné (eneolitu) v parku Lužánkách (v sousedství Domu pionýrů)[5]) je svědectvím, že někde tam – tedy nedaleko od místa pozdější osady únětické – žil již i předchůdce únětického lidu. Šňůrová kultura se totiž považuje za jednu ze složek, z nichž se formovala kultura časně únětická (protoúnětická). První stopy osady z doby bronzové byly v Černých Polích nalezeny již při stavbě staré dětské nemocnice v r. 1898.[6]) V letech 1926/27 prozkoumali pak K. Schirmeisen a H. Stika v Černopolní ulici zbytky sídliště středodunajské mohylové kultury ze střední doby bronzové, na které se přišlo při kopání hlíny pro Brodschkovu cihelnu, brzy potom zrušenou a zastavěnou prvními domy na Merhautově ulici. Jámy únětického sídliště a hrob téže kultury byly pak objeveny také při hloubení zářezu pro trať pouličních drah č. 5 a 9 v r. 1941, jež prozkoumalo oddělení pravěku Zemského muzea v Brně. V blízkém okolí tohoto zářezu byly zničeny další únětické jámy, na které se přicházelo též v příční ulici, vedoucí do ulice Kunzovy.[7]) Když se pak v r. 1948 započalo s terenními pracemi pro stavbu

Rozloha jam a hrobu (označen obdélníčkem a č. I) na sídlištích v Černých polích. — Obrysy plánované nemocniční budovy.

[3]) Na námitku, že kovolitectví ve starší době bronzové u nás nebylo ještě skutečným řemeslem, je třeba odpovědět, že některé z bronzových výrobků, např. jehlice s řetízky, litými v tzv. půlené formě, zdobené dýky aj. svědčí nepochybně o tom, že je vyráběli zkušení odborníci-řemeslníci.

[4]) Fr. Šujan, Dějiny Brna 41 (Vlastivěda moravská 1928).

[5]) Materiál z tohoto nálezu je v prehistorickém ústavu fil. fak. v Brně, který provedl výzkum hrobu.

[6]) Annales M. F. 1898, 19; I. L. Červinka, Morava za pravěku 1902, 86.

[7]) J. Skutil, Časop. mor. zem. muzea XXIII 1947, 47.

nové dětské nemocnice, objevovaly se velmi často další a další jámy, takže bylo třeba provést větší zachraňovací výzkum (příl. 1), v němž se kratší dobu pokračovalo ještě v r. 1950 při úpravě terasy před budovou nemocnice. Tento výzkum prováděl oddělení pravěku Moravského muzea.[8]) Bylo při něm odkryto 36 jam a hrob mladé ženy (plánek), která byla pohřbena neobvyklým způsobem – na pravém boku s jednou nohou skrčenou a druhou nataženou. Na lebce nebožčině byly tři bronzové spirálky a zlomená kostěná jehlice s rozšířenou, provrtanou hlavicí, která nepochybně spínala vlasy. Jiné milodary u kostry nebyly nalezeny. Únětickému sídlišti patřily 23 jámy. Ostatní náležely sídlišti lidu mohylové kultury středodunajské. Jámy byly nestejně veliké a měly nejčastěji podobu převráceného komolého kužele, jenž byl někdy nahoře nálevkovitě rozšířen (příl. 3). Hloubka jam a průměr kruhového nebo mírně elipsovitého dna měřily někdy sotva 1 m; jindy byly jámy až 175 cm hluboké a průměr jejich dna dosahoval délky až 320 cm. Jámy byly vyplněny zpravidla humusovitou, někdy popelem promíšenou hlínou, v níž se nejčastěji nacházely zlomky keramiky, ze kterých se podařilo zrekonstruovat zcela nebo aspoň částečně 22 nádob únětických a 4 nádoby středodunajské kultury mohylové. Výjimečně byla nalezena i keramika úplná, téměř nepoškozená (drobné knoflíčky). V keramice byly nejčastěji zastoupeny hrnky s uchy, misky, šálky, dvouuché baňaté nádoby i hrubší bezuché hrnce (příl. 2). Z nádob mohylové kultury se podařilo rekonstruovat džbánky s vysokými hrdly a dlouhými uchy klenoucími se přes ně, a dvouuchou amforku, zdobenou na výduti svislým rýhováním (příl. 4). Nástroje a zbytky zbraní, nalezené v jamách, jsou z kamene, kosti a hlíny. Jde vesměs o předměty denní potřeby, ať je to drobná kamenná sekerka s mírně vyklenutými boky, pilečka, přelomená šipka, kostěná šidla a šipka se zářezy pro upevnění na ratiště šípu (příl. 5: 1–10) či kameny na drcení obilí (mlýnky) nebo tkalcovská závaží válcovitého tvaru s podélným provrtem středem, vypálená z hlíny. Zvířecí kosti, nalezené v jamách, pocházejí – pokud byly určeny – z tura, vepře, ovce nebo kozy a výjimečně z koně. Byly nalezeny též části jeleních parohů. Všechny uvedené nálezy jsou neklamným svědectvím, že v osadě na okraji Černých polí žili zemědělci a chovatelé dobytka, kteří patrně také lovili lesní zvěř, jak dosvědčují šipky a části parohů. Lesy tedy nebyly asi daleko. Množství skořápek říční škeble Unio, pohozených v jamách, ovšem prozrazuje, že osadníci nepohrdali při své výživě ani škeblemi z nedaleké Ponávky, kde také patrně lovili ryby. (Bronzová udice z té doby byla nalezena na únětickém návrštním sídlišti u Maref na Bučovicku.)[9]) Vedle hrnčířství, provozovaného patrně ještě po domácku, tkali na sídlišti v Černých polích na primitivních dřevěných stavech, na nichž se zatěžovala osnova výše zmíněnými závažími, též látky na oděv. Uvedli jsme již, že u lebky mladé ženy, pohřbené v neobvyklé poloze, byly nalezeny tři spirálky, svinuté z dvojitého bronzového drátku (příl. 5: 11–13). Bronzu se tedy v Černých polích používalo. Přímé doklady kovolitectví na tamějších sídlištích však zatím zjištěny nebyly. Bronz byl tehdy ještě vzácný a bronzový předmět, obyčejně poškozený, se proto najde v sídlištních jamách jen výjimečně, byl-li patrně ztracen. Více bronzových věcí bývá v hrobech a zejména v tzv. depotech, tj. hromadných nálezech, z nichž některé obsahují stovky předmětů (Hodonín). Na pohřebištích se nacházejí ovšem především šperky a ozdo-

[8]) K. Tihelka a V. Hank, Časop. Mor. muzea XXXIV 1949, vědy spol. 13—26.
[9]) M. Chleborád, Pravěk 1927/28 č. 4—6, 8, obr. 4: 2.

Obr. 1. Brno-Černá pole. Staveniště dětské nemocnice v r. 1948 s pozůstatky únětické a středodunajské mohylové kultury.

Obr. 2. Brno-Černá pole. Nádoby únětické kultury z jam na sídlišti (v. 12 cm, 13 cm, 15 cm, 18 cm).

Obr. 3. Brno-Černá pole. Únětická jáma č. 20 z r. 1948.

Obr. 4. Brno-Černá pole. Nádoby středodunajské mohylové kultury (v. 13 cm, 21 cm).

Obr. 5. Brno-Černá pole. Kamenné a kostěnné nástroje (1—10) z únětických jam, bronzové spirálky z hrobu ženy (11—13) — přibližně $\frac{1}{2}$ skutečné velikosti.

by (jehlice, náramky, vlasové ozdoby) a v depotech obyčejně polámané nástroje, pak tzv. hřivny (zpravidla ve značném množství), ale i šperky a ozdoby.[10])

Je třeba ještě se zmínit o účelu jam na sídlištích v brněnských Černých polích. Byly to pravděpodobně zásobárny (sklípky) k uskladnění potravin a obilní jámy.[11]) Když tomuto svému původnímu účelu již nevyhovovaly, což se asi stávalo poměrně často, byly vykopány jámy nové a staré se zasypaly buď najednou, nebo postupně, přičemž se do nich dostal odpadový materiál (rozbitá keramika, zvířecí kosti, zbytky mazanice z chat apod.) na sídlišti překážející. Tak vznikly druhotně jámy odpadové, které se nyní nacházejí buď náhodně při pozemních pracích nebo při archeologických výzkumech. Někdy však bylo těchto jam použito také jako hrobů, jak to bylo zjištěno ve čtyřech případech též na únětickém sídlišti v Černých polích. V jamách č. 28, 31 a 32 byli pohřbeni dvakrát společně muž a žena ve stáří asi 30–45 let a jednou dvě děti ve stáří 12–15 let. V r. 1930 byla objevena další únětická jáma, v níž byl pohřben muž společně s psem. Věrný společník svého pána za jeho života následoval ho patrně i do hrobu. V těchto případech mluví archeologové o pohřbech v jamách a nikoli o hrobech, protože funkce těchto „hrobů" byla původně jiná, jak jsme výše vyložili. – V několika z těchto jam se zachovaly také celé kusy nebo pouze zlomky do cihlově červena vypálené mazanice, někdy neprávem označované jako omítka. Na některých z nich zůstaly zřetelné otisky trámců, kůlů, proutí, rákosí a v jednom případě i celého lískového listu. Touto mazanicí byly vyplněny kůlové, proutěné a rákosové stěny chat. Mazanice tedy nebyla pouze vnitřní nebo vnější omítkou stěn, nýbrž jejich podstatnou součástí, prostupující celou stěnu. – Půdorysy chat, zachované někdy v soustavě kůlových jamek, se v Černých polích nepodařilo zjistit přes všechno úsilí při výzkumu, a to nepochybně proto, že jamky se zbytky kůlů tam zmizely beze stopy v horní temné, humusovité vrstvě, která byla poměrně hluboká, takže zasahovala až do horních částí jam. Svědectvím o existenci chat jsou tam tedy pouze zbytky mazanice, vypálené v žhavé suti po požáru chat a uchované někdy v jamách, kam se dostaly s ostatním odpadovým materiálem. Půdorysy obdélníkových chat únětické kultury známe však odjinud, u nás např. z Postoloprt u Žatce.[12]) Je značně pravděpodobné, že stříškami byly kryty také některé hospodářské objekty u chat, např. jámy-zásobárny, které musily být chráněny před škodlivými klimatickými vlivy.

Archeologické výzkumy v brněnských Černých polích tedy prokázaly, že na návrší u dětské nemocnice bylo ve starší době bronzové větší sídliště, jehož prozkoumanou část lze podle nalezených památek, náležejících pokročilejší fázi únětické kultury, datovat přibližně *do 16. století př. n. l.* Keramika z jam mladšího sídliště středodunajské mohylové kultury, prostorově přímo navazujícího na předchozí únětickou osadu, datuje tyto jámy do starší fáze mohylové kultury, tedy *asi do 14. století př. n. l.* Nepochybuji o tom, že by se podařilo nalézt i v materiálu do-

[10]) Depoty bronzových předmětů celých i poškozených byly asi zakopány do země kovolitci obchodníky, nebo šlo-li o osobní majetek, jeho vlastníkem pravděpodobně v dobách nebezpečí (např. válečného nebo jiného loupežného přepadení). I to dokazuje, jak byl bronz drahý i jako surovina.

[11]) Únětická jáma s vrstvou zachovaného obilí na dně byla nalezena a prozkoumána v Prasklicích na Kroměřížsku. Viz. K. Ludikovský, Přehled výzkumů AÚ ČSAV, pod. v Brně, za r. 1959, 41 (Brno 1960).

[12]) B. Soudský, Archeologické rozhledy V 1953, 308—318, obr. 135—140.

klady nepřetržité vývojové souvislosti mezi oběma těmito sídlišti, kdyby bylo možno prozkoumat všechny objekty, k nim patřící. Nyní již to ovšem možné není. Je to tím pravděpodobnější, že v únětické keramice z Černých Polí jsou určité náznaky nejmladší (věteřovské) fáze únětické kultury, která představuje přechodní horizont mezi únětickou a středodunajskou mohylovou kulturou. Obě pravěké osady v Černých Polích tedy žily nepřetržitě jedna po druhé ve stoletích kolem poloviny druhého tisíciletí př. n. l., kdy se nejen v našich zemích, a tedy i na Brněnsku, ale v celé střední Evropě rozvíjel (v neposlední řadě za součinnosti zesílených podnětů z kulturních center ve východním Středomoří) čilý hospodářský i společenský život, podnícený poprvé využitím kovu. S ohledem na vědecké poznání je škoda, že okolnosti nedovolily, aby byla sídliště v Černých Polích prozkoumána systematicky a v celém rozsahu.

Věra Jiřičková

O ROZVOJI PRACOVNÍ INICIATIVY V ZÁVODECH JANA ŠVERMY V BRNĚ V LETECH 1945–1961

„Zbrojováci!

Jsme na počátku epochy osvobozené práce, po které toužilo mnoho generací pracujících a za kterou padlo tisíce nejlepších dělníků a intelektuálů. Kapitalistický systém je u nás v troskách a my začínáme budovat systém socialistický. Závody patří nyní všem pracujícím. – Do nových poměrů jdeme značně ochuzeni. Nebojíme se však budoucnosti. Jsme dobře organizovaný a výkonný podnik. Máme schopné a kvalifikované zaměstnance. Máme dobrý program mírové výroby. – Jsme rozhodnuti přebudovat Zbrojovku ve vzorný socialistický podnik, v němž bude opravdu demokratické ovzduší spolupráce dělníků rukou i mozků, ovzduší dobrovolné kázně, iniciativní a poctivé práce a spravedlnosti. Cílem našeho podnikání nebudou již zisky, které shrábne několik jednotlivců. – Vše to, co dříve patřilo několika málo vyvoleným, pohodlné moderní bydlení, hřiště, parky, lázně, moře, hory, kultura a to vše ostatní, co teprve život dělá lidským životem, bude nyní patřit všem pracujícím. Nečekejme na nikoho a na nic. Vyhrňme si rukávy a pusťme se se sebedůvěrou do budovatelské práce!“

Tak hovořilo provolání národní správy Čs. Zbrojovky z 26. června 1945. A pracující Zbrojovky opravdu nečekali a pustili se usilovně do práce. Mimo obnovu závodu a přípravu nových mírových programů prokázali své uvědomění a vztah k osvobozené republice zapojením do dobrovolných pracovních brigád a národní soutěže.

Dobrovolné pracovní brigády byly zaměřeny jednak na závod, na odklizovací práce a rekonstrukci poškozených objektů a strojů, přípravy na zahájení výroby, dále na pomoc městu Brnu i na pomoc venkovu. Zvláště v pomoci venkovu, v upevnění svazku dělníků a rolníků, učinili pracující Zbrojovky velký kus práce.

Již v srpnu 1945 odejelo ze závodu na výpomoc při žních téměř 900 dělníků, úředníků a učňů. Pomohli sklidit lány obilí v pohraničí, které tehdy neměl kdo sklízet, protože osídlování teprve začínalo. Tito brigádníci i další, kteří byli vysíláni, přispěli k úspěšnému průběhu žní v roce 1945, které byly vyhlášeny jako žně „národní“.

V dalším období se pracující národního podniku Zbrojovka Brno zaměřili v pomoci venkovu hlavně na opravy strojního zařízení a zemědělského nářadí. Strojní

brigáda Zbrojovky, vytvořená z iniciativy organizace KSČ, vedená Janem Javorským, si získala zanedlouho tak dobrou pověst, že byla žádána z mnoha vesnic a všude, kam přijela, byla vítaným pomocníkem. Jen v období od dubna do poloviny srpna 1947 se jí zúčastnilo 350 soudruhů, kteří odpracovali 5004 hodin a provedli 1624 oprav. Brigáda zajížděla do různých obcí i okresů Moravy, na Slovensko, ba i do Polska. V některých případech však musela překonávat i počáteční nedůvěru rolníků. Například ve Stupavě nebo v Záhorské Bystrici se zpočátku nikdo s opravami nehlásil. Jakmile však přišli první rolníci a zjistili, že jsou to „majstři" a že za opravu neberou peníze, zvali je od usedlosti k usedlosti.

Zbrojovka národní podnik byla od počátku zapojena do soutěže ve výstavbě republiky. V druhém kole této soutěže byli za dobré výsledky odměněni věcnými cenami pracující nářaďovny a traktorů a v třetím kole byla strojní brigádě Zbrojovky Brno udělena roku 1946 umělecká plaketa s diplomem a odběrní poukazy na různé zboží.

Nadšení z osvobozené práce přinášelo i další výsledky a úspěchy. Podstatně byly zkráceny práce na přípravě nových výrobních programů, hlavně na přípravě výroby traktorů. Po osvobození roku 1945 byl vznesen na Zbrojovku požadavek zkonstruovat a připravit pro mechanizaci zemědělství výrobu vhodného traktoru. A v březnu 1946 vyjely již ze závodu v Brně první sériově vyrobené Zetory 25.

Úspěšné plnění dvouletého hospodářského plánu, příprava první pětiletky, slavné únorové dny 1948, kdy náš pracující lid definitivně rozhodl, že se naše země nevrátí nikdy ke kapitalismu, ale že půjde vpřed k socialismu, převaha socialistických výrobních vztahů v průmyslu, příklady z bratrské země sovětů, to vše bylo předpokladem pro vznik údernického hnutí, pro vznik socialistického soutěžení. Po vzoru svazáků z Libčicko-myjavského hnutí vznikly v závodě na výrobě vstřikovacích čerpadel v říjnu 1948 první mládežnické kolektivy, které začaly mezi sebou soutěžit. Tato akce našla ohlas i mezi staršími zaměstnanci, a proto organizace KSČ a odbory započaly s organizováním dalších úderek mladých i starších zaměstnanců.

Od původního zaměření k odstranění absence a zajištění přesné docházky se brzy přešlo na závazky ke zvýšení výkonů, snižování úkolových sazeb, úspory materiálu a zavádění nových pracovních metod po vzoru sovětských stachanovců. Mládežníci zahájili boj o vyšší výkony a překračování stanovených norem – říkali tomu „boj o minuty". Například na provozu motorů zahájila „boj o minuty" úderka Antonína Moučky v lehké mechanice a zvýšila dobrovolně normu o 20 %, úderka Věroslava Sobotky z těžké mechaniky o 8 % na jedné operaci a úderka Marty Jarošové z montáže psacích strojů o 3 %. Úderky mládeže, pracující v dílně vstřikovačů na broušení jehel a pístů zvýšily normy hlavně tím, že si lépe osvojily techniku práce. Podobně postupovaly i úderky Františka Nitscheho, Richarda Oprchala, Františka Cvrčka, Josefa Forala a dalších.

Údernické hnutí získávalo stále širší ohlas mezi zaměstnanci závodu a na počátku roku 1949 bylo již v závodě 64 úderek, z toho 17 z řad starších pracovníků. Organizace KSČ a závodní odborová skupina vytvářely předpoklady pro další rozšíření a prohloubení údernického hnutí v závodě, organizovaly výměnu zkušeností a přenášení nových metod práce, popularizovaly dobré výsledky. Údernické hnutí mohutnělo, stávalo se masovým. Svědčí o tom tato čísla: v červnu 1949 bylo v závodě 275 úderek a 1364 úderníků, v srpnu již 318 úderek s 1556 úderníky a v říjnu 431 úderek s 2390 úderníky. To znamenalo, že v údernickém hnutí bylo zapojeno 26,7 % všech zaměstnanců.

Mírová manifestace pracujících v Závodech Jana Švermy v Brně proti atomovému zbrojení 21. dubna 1958.

Široký rozmach údernického hnutí se projevil i v jeho dalším zkvalitnění. Do popředí se dostaly nejlepší úderky a jejich příklad byl podnětem k aktivizaci a zlepšení práce i těch úderek, které dosud neplnily své poslání.

Vývoj dospěl záhy k prvním údernickým směnám. Dne 2. srpna 1949 se postavil v provozu motorů ke dvěma radiálním vrtačkám Jan Brzobohatý, vrtač motorů z těžké mechaniky, a po předchozím dvojím snížení úkolové sazby a promyšlení pracovního postupu, po opatření v organizaci práce a technologických postupech, překročil denní výkon na 512,5 %. Ohlas tohoto výkonu pronikl nejen do všech dílen v závodě, ale i mimo závod, na poradu úderníků Brněnského kraje, která byla svolána vzápětí po ukončení této údernické směny. Ohlas této události byl proto tak mohutný, poněvadž to byla nejen první údernická směna v závodě, ale i v celé Československé republice.

V této době však ještě všichni nepochopili pravou podstatu a význam údernických směn. A proto se také na vrtačce Jana Brzobohatého objevil lístek o kažení práce. Ukázalo se však, že iniciativu nadšených pracovníků, kteří pracovali na svém a pro sebe, nebylo možno zastavit podobnými anonymními lístky, nápisy nebo pomluvami. Za Janem Brzobohatým nastoupili další. Na počest přejmenování závodu na Zbrojovka Brno, Závod Jana Švermy, nastoupil na údernickou směnu brusič Karel Kyzlink z nářaďovny. Byla to druhá údernická směna v závodě. Novou technikou s použitím speciální lunety dosáhl při broušení slabých průměrů u měřících drátků výkonu 1312 %.

A téměř souběžně s těmito prvními se objevovala další jména těch, kteří se proslavili svou údernickou prací. Byli to například František Hamr, Jan Kmeč, dále Zima, Beneš a Maloň z těžké mechaniky, Karel Taranza z řezárny, Jakubec z kovárny, Galle a Smrž z lisovny, Kovář, Švach a Štěpán z mírové výroby a další.

Řada vysokých výkonů rychle rostla. Úderníci si nenechávali své poznatky pro sebe, učili další. Jan Brzobohatý splnil svůj závazek a naučil své metodě dalších 10 úderníků. Celá dílna, ve které pracoval, se dobrovolně zavázala ke zvýšení normy o 15 %. Karel Kyzlink rovněž přenášel svou metodu na další spolupracovníky, jimiž byly většinou ženy, které po zaškolení mohly vykonávat práci, dříve prováděnou jen vysoce kvalifikovanými pracovníky. Jedna ze zaškolených pracovnic Květa Konečná dosáhla například výkonu 1200 %.

Pro další zlepšování, zavádění nových metod, lepší organizaci práce bylo zapotřebí spolupráce úderníků a techniků. Tuto situaci řešili v závodě nejdříve v lisovně, kde z iniciativy inž. V. Leitnera byla ustavena technická úderka, která pomáhala úderníkům při technických problémech jejich práce. Podobně i v těžké mechanice a dalších provozech docházelo ke spojení úsilí dělníků a techniků pro splnění a překročení stanovených úkolů.

V roce 1949 projevili pracující Zbrojovky Brno, Závodu Jana Švermy svou oddanost komunistické straně a republice zvýšeným zapojením do socialistické soutěže, vyhlášené k IX. sjezdu KSČ. Jen „v týdnu vzorné práce" od 19. do 26. května 1949 bylo uzavřeno 233 socialistických smluv, 101 osobních závazků, 4 osobní účty a bylo docíleno 750 194 Kčs úspor.

Zrovnoprávnění žen v práci i v odměňování, jejich začleňování na všechny hospodářské úseky i do politické a veřejné činnosti se projevilo v aktivní účasti žen v socialistické soutěži. Ženy byly nejen zapojeny do masového socialistického soutěžení, ale podávaly i hodnotné osobní závazky. Například Marie Léblová dosahovala průměrného výkonu ve směně 180 % a její úspora činila ročně 9396 Kčs. Alžběta

Langrová překračovala denní průměrný výkon na 220 % a neustále slevovala z úkolových časů. Hedvika Mašínová z lisovny se zavázala ročně uspořit 43 400 Kčs a zvýšit průměrný výkon o 25 % nad výkon celé dílny.

Údernické směny se staly ukazatelem pro zdokonalování organizace práce, zavádění nové techniky a technologie. Na základě výzvy úderníků brněnského kraje bylo v říjnu 1949 přistoupeno také ve Zbrojovce Brno, Závod Jana Švermy k celoprovozním údernickým směnám. Bylo v nich zapojeno 53,8 % osazenstva závodu a bylo dosaženo průměrného výkonu 170 %. Dne 28. října 1949 vstoupili pracující závodu do budovatelské soutěže města Brna a zavázali se, že budou pracovat v údernických směnách do 31. března 1950.

Novou formou, která vznikla v socialistickém soutěžení roku 1949 bylo ustavování komplexních úderných brigád, jež si braly za úkol řešit úzké profily ve výrobě. Příkladem šla úderná brigáda, složená ze soudruhů Františka Hamra, Karla Kyzlinka, Františka Valáška, Čeňka Šmerdy a Leopolda Chromého, referentů pro tvrdokovy Jindřicha Grambala a Jindřicha Meixnera. Tato brigáda na základě zkušeností ze Sovětského svazu a vlastních studií důkladně předem připravila a pak během 14 dní zavedla anodomechanické broušení tvrdokovů, které znamenalo velké úspory i zkvalitnění práce.

Rok 1949 byl prvním rokem pětiletky. Při plnění úkolů stanovených na tento rok šli úderníci příkladem ostatním. Celá řada předních úderníků splnila svůj celoroční úkol daleko před termínem. Například Jan Brzobohatý splnil první rok pětiletky již 16. června 1949 přesto, že svou normu zvýšil o 27 %, Jan Kmeč, soustružník, splnil první rok pětiletky již 20. června 1949 a Karel Kyzlink 26. června 1949.

Výsledkem údernického hnutí a socialistického soutěžení ve Zbrojovce Brno, Závod Jana Švermy v roce 1949 bylo také za 17 446 900 Kčs úspor. Údernické hnutí a socialistické soutěžení přispělo značně k překročení plánovaných úkolů tohoto roku na 107,45 %.

Vývoj mezinárodní situace kolem roku 1950 ukazoval, že se imperialisté nechtěli spokojit s novým uspořádáním světa po druhé světové válce a zintenzivňovali přípravy k nové válce. Pracující si začínali stále jasněji uvědomovat, že socialistickým soutěžením přispívají nejen ke splnění plánovaných úkolů, ale že tak i bojují za světový mír. Proto se tehdy stávaly podnětem k uzavírání socialistických závazků i důležité mezinárodní a vnitřní události, jako 1. květen, výročí Velké Říjnové socialistické revoluce, II. kongres Obránců míru apod. Pracující si dávali i závazky na pomoc korejskému lidu, který byl napaden americkými uchvatiteli.

Snahu přispět svou dobrou prací k posílení naší země a udržení světového míru vyjádřil za všechny zaměstnance Zbrojovky Brno, Závod Jana Švermy svazák, úderník, svařeč Beno Kumr z lisovny ve výzvě k ostatním pracovníkům závodu: „Volám všechny čestné a poctivé mladé lidi, všechny svazáky z dílen a kanceláří, všechny pracující, aby zvýšeným budovatelským úsilím se stali aktivními bojovníky za mír. Vyzývám všechny, aby ještě více zpevňovali normy a překračovali plány. Ať není jediného člena ČSM a jediného pracujícího, který by nepřekračoval normy!" Beno Kumr byl také první, který si dal k výročí Velké říjnové socialistické revoluce v akci „Každý svazák socialistický závazek" překontrolovat normy na dvou operacích a zpevnil je u první o 9,6 % a u druhé o 8,8 %, čímž ušetřil závodu měsíčně 2540 Kčs.

Novou formou v soutěži roku 1950 byla soutěž o nejlepšího pracovníka v jednotlivých profesích. V roce 1952 byla socialistická soutěž rozdělena na dvě dlouhodobé

etapy: k 1. máji – svátku práce a k 35. výročí Velké Říjnové socialistické revoluce. Byla zaměřena na zvýšení pracovního výkonu v závodě o 10 % oproti roku 1951, na meziprovozní soutěž o nejvyšší počet realizovaných technicko-organizačních opatření a zlepšovacích námětů. Dalším kritériem soutěže bylo překračování výkonů z úderného týdne v dubnu, kdy bylo dosaženo průměrného výkonu 171 %, zvyšování řezných rychlostí v mechanických dílnách a socialistické ošetřování strojů podle metody Niny Nazarovové.

Tato soutěž byla prohloubena o výzvu pražského kraje, podle které se soutěžilo o snížení vlastních nákladů a splnění čtvrtého roku pětiletky do 21. prosince 1952. Pracující Zbrojovky Brno, Závodu Jana Švermy přijali i výzvu Kovosmaltu Trnava na využití odpadového a ležákového materiálu a akci brněnského kraje „Šetříme dřívím". Také zaměstnanci kovárny se přihlásili do soutěže kováren v rámci ministerstva.

Péče stranických i odborových organizací o rozvoj socialistického soutěžení přispěla k tomu, že v roce 1952 bylo ve Zbrojovce Brno, Závod Jana Švermy uzavřeno 2077 socialistických závazků, z toho 1198 závazků jednotlivců a 879 závazků kolektivů. Byly zavedeny a rozšířeny nové pracovní metody převzaté ze Sovětského svazu a od předních novátorů a zlepšovatelů závodu, Františka Hamra a Karla Kyzlinka, kteří byli vyznamenáni Řádem republiky. Splněním závazků a zavedením nových pracovních metod bylo během roku ušetřeno celkem 15 426 485 Kčs, 15 630 pracovních hodin a 125 pracovních sil. Materiálu bylo ušetřeno 310 699 kg a 5050 kg barevných kovů. Úzké profily ve výrobě odstraňovalo 25 úderných brigád. Plán byl v tomto roce splněn 20. prosince. Socialistická soutěž pomohla k tomu, že i přes velké obtíže byly vyrobeny plánované Dieselovy motory pro Sovětský svaz a že jich bylo ještě dalších pět vyrobeno v nadplánu. Za dobré výsledky v socialistické soutěži bylo odměněno věcnými cenami 1365 nejlepších pracovníků.

Také následující rok 1953 bylo vyhodnocování soutěže rozděleno na dvě období k 1. máji a 7. listopadu. Soutěž byla organizována podle nového usnesení Ústřední rady odborů. Z iniciativy ČSM byla v závodě uspořádána beseda o knize „Slovo má Buzuluk", která přispěla k zlepšení soutěže hlavně u mládeže a k plnění plánu. Celozávodní závazek tehdy uzavřený byl splněn ve všech ukazatelích.

Podnětem k široké akci závazků v roce 1954 byl X. sjezd Komunistické strany Československa, snížení cen k 1. dubnu 1954 i přejmenování závodu na Závody Jana Švermy Brno. V tomto roce se pracující závodu přihlásili do celostátní soutěže o rudé prapory a získali v ní za I. čtvrtletí poprvé Rudý prapor ministerstva a odborového svazu. Další čtvrtletí však už nebyla tak úspěšná, když plán byl splněn v hrubé hodnotě výroby, ale nebyl splněn ve zboží.

V roce 1955 svěřilo ministerstvo Závodům Jana Švermy obtížný úkol – výrobu traktoru Zetor Super 35. Potíže při zavádění této výroby byly opravdu veliké. V tomto roce také nesplnil závod úkoly, určené státním plánem. Jedním z důležitých opatření k odstranění nedostatků v plnění plánovaných úkolů bylo prohloubit socialistickou soutěž na provozech, zkvalitnit její formy a metody. Po rozpisu chozrasčotních ukazatelů přistoupili pracující v dílnách k uzavírání účtů úspor na zvýšení výkonu, snížení procenta zmetků a snížení spotřeby nářadí.

Výsledky se projevily v roce 1956, kdy pracující závodu povzbuzeni výsledky XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu a pátým snížením cen spotřebního zboží u nás, začali s novým elánem plnit plánované úkoly. Soutěž o nejlepší provoz přinesla v tomto roce vítězství provozu kancelářských strojů a z pomocných

cechů byla nejlepší kovárna. K zvýšení kvality práce a snížení zmetků byla rozvinuta soutěž za čest tovární značky. Nejhorším byl propůjčen „putovní zmetek", který musel být umístěn v kanceláři příslušného vedoucího pracovníka. V roce 1956 byl putovní zmetek šestkrát za rok nevítaným hostem ve slévárně.

Během roku 1956 pracující Závodů Jana Švermy Brno uzavřeli 5860 osobních účtů úspor. Do knihy cti pod titul „Nejlepší pracovník I. stupně" bylo zapsáno 92 zaměstnanců. Kovárna závodu vyvolala v tomto roce soutěž pěti kováren závodů Brněnského kraje, v níž byla po většinu roku na I. místě.

Na soutěži mezi Závody přesného strojírenství v Líšni a Závody Jana Švermy, která započala v předcházejícím roce, byla v tomto období nejcennější výměna zkušeností. Závody přesného strojírenství, které dříve neplnily plán, dostaly se brzy do pravidelného plnění a Závodům Jana Švermy prospěla soutěž hlavně při vzájemném srovnávání výrobních časů při výrobě traktorů.

Dobré výsledky socialistického soutěžení uvnitř závodu i mimo něj přispěly k tomu, že v tomto roce byl splněn stanovený plán a přinesly i úspěchy v celostátní soutěži, ve které byly Závody Jana Švermy za první čtvrtletí vyznamenány Čestným uznáním III. stupně, za další čtvrtletí Čestným uznáním II. stupně a za obě další čtvrtletí tohoto roku opět Rudým praporem ministerstva a odborového svazu.

I rok 1957 byl pro pracující závodu úspěšný. Po první tři čtvrtletí byli držiteli Rudého praporu ministerstva a odborového svazu. Za první a druhé pololetí získali titul „Vzorný exportní závod". Avšak za poslední čtvrtletí, přestože byly splněny stanovené úkoly a byly vytvořeny všechny předpoklady pro opětné získání Rudého praporu ministerstva a odborového svazu, nebyl závod zařazen do hodnocení celostátní soutěže o Rudé prapory. Důvodem k tomu byl smrtelný úraz, ke kterému v závodě došlo a podle tehdejších kritérií celostátní socialistické soutěže musel být takový závod z hodnocení vyloučen.

Zvlášť významný byl pro pracující závodu rok 1958, kdy byly Závody Jana Švermy ustanoveny oborovým podnikem pro výpočetní a organizační techniku. V listopadu tohoto roku oslavovali zaměstnanci také čtyřicetileté jubileum trvání závodu. K dalším závazkům a výkonům inspiroval pracující Závodů Jana Švermy v Brně XI. sjezd strany, který se konal v tomto roce. Jen na počest sjezdu bylo v závodě uzavřeno 5696 socialistických závazků. Velkou aktivitu projevili mladí pracovníci závodu. V akci „Za svazácké miliony" bylo zapojeno 1500 mladých a 68 kolektivů soutěžilo o titul „Nejlepší kolektiv ČSM". Úsilí pracujících závodu bylo oceněno propůjčením Rudého praporu ministerstva a odborového svazu za první čtvrtletí a korunováno nejvyšším úspěchem v celostátní socialistické soutěži – udělením Rudého praporu vlády a ÚRO za všechna tři další čtvrtletí roku 1958. Kromě toho bylo závodu při příležitosti jeho čtyřicetiletého výročí uděleno další vysoké vyznamenání, „Řád práce."

Pracující se ve dnech čtyřicetiletého jubilea závodu dívali zpět na minulá léta práce, bojů, úspěchů i nezdarů v jeho existenci. Dvě třetiny trvání závodu uplynuly v kapitalistické éře, jedna třetina v epoše budování socialismu. Tato dvě údobí rozdílného společenského zřízení ovlivňovala cíle výroby i život pracujících. V období první republiky se v závodě odrážely krize nebo dočasné konjunktury, neplánovitost, nedostatek perspektiv celého kapitalistického hospodářství. Tehdy neměli dělníci a ostatní zaměstnanci závodu podmínky pro uplatnění své iniciativy a neměli ani zájem dát výrobě všechny své síly a schopnosti, protože byli vykořisťováni a utlačováni.

Osvobození naší vlasti Sovětskou armádou, přechod závodu spolu s ostatními velkými podniky do vlastnictví všeho lidu, definitivní vítězství pracujícího lidu v památných únorových dnech 1948, společné vlastnictví výrobních prostředků, socialistické výrobní vztahy, osvobozená práce – to byly základy pro mohutný rozmach iniciativy pracujících a rozvoj socialistického soutěžení. Dvouletka, pětileté plány ukazovaly pracujícím závodu perspektivy, zmizel strašák nezaměstnanosti, práce se stava věcí hrdinství, cti a slávy.

A pracující Závodů Jana Švermy nezklamali. Dali všechny své síly, schopnosti a iniciativu do služeb budování socialistické společnosti a proslavili se svými pracovními výsledky. I v roce 1959 byli po všechna čtyři čtvrtletí držiteli Rudého praporu vlády a Ústřední rady odborů a v roce 1960 v prvním a druhém čtvrtletí jim byl propůjčen Rudý prapor ministerstva a odborového svazu.

V současné době stojí pracující závodu opět před velkým úkolem: vypořádat se s obtížemi při zavádění nových výrob, při přestavbě závodu a s nedostatky v plnění plánu. Jednou z hlavních cest k tomu bude opět socialistická soutěž. Bohaté zkušenosti ze socialistického soutěžení z minulých let, nové formy socialistické soutěže v současných podmínkách – jako hnutí brigád socialistické práce, soutěž „Každý novátorsky" a další – jistě přispějí k tomu, že pracující Závodů Jana Švermy budou opět čestně plnit a překračovat stanovené úkoly a tak významně pomohou při dovršení socialismu a budování komunismu v naší zemi.

Marie Julinková

Z HISTORIE N. P. SLATINA*)

Národní podnik SLATINA v Brně-Slatině vznikl v roce 1929. Majitel Ing. Erich Roučka postavil nejprve kotlárnu, v roce 1933 vznikla slévárna A – šedé litiny, původně jen pro krytí vlastní potřeby. Poněvadž její kapacita byla větší, rozhodl se Ing. Roučka vyrábět speciální šedou litinu i na odbyt. Pro výrobu šedé litiny byly ve slévárně postaveny dvě rotační pece. Do roku 1934 byly též postupně vystaveny obvodní budovy, ve kterých umístil strojírnu, zámečnickou dílnu a modelárnu. Vyrábělo se v nich příslušenství kotlů včetně ventilátorů.

V letech 1938–1939 se přeorientovala slévárna na výrobu ocelolitiny a výroba šedé litiny v rotačních pecích byla zastavena. Ve slévárně A instaloval Roučka 2,5 t obloukovou pec Siemens-Halske, v roce 1938 postavil čistírnu a v letech 1939–1940 novou slévárnu B, s 2 t VF pecí AEG. Vlivem velké potřeby ocelolitiny pro okupanty byla výroba rozšířena. V tomto rozsahu zůstal závod až do roku 1945.

Při osvobozování Brna zůstala továrna opuštěná. V budovách závodu byla umístěna opravářská dílna Rudé armády. Avšak již po 9. květnu 1945 se o osud závodu začali zajímat zaměstnanci. Když zjistili, že je obsazen Rudou armádou, začali vyjednávat se štábem armády maršála Malinovského a žádali o uvolnění závodu a o umožnění rekonstrukce, aby mohli zahájit výrobu. Žádosti bylo ochotně vyhověno. Tak již v červnu 1945 byla zahájena první tavba v obloukové peci ve slévárně A. První vyrobené odlitky sloužily jako náhradní díly Maloměřickým cementárnám a ostatním brněnským závodům postiženým válkou.

Po skončení války neprojevoval z počátku Ing. Roučka o závod zájem, do podniku se nedostavil ani na přání závodní rady. Podle prohlášení, které učinil tehdejšímu vedoucímu závodu Lvu Petrželovi a revolučnímu výboru, chtěl Ing. Roučka odevzdat závod svým zaměstnancům a vzdáti se nároku na jakýkoliv zisk, plynoucí ze závodu. Důkazem jeho skutečných úmyslů je však skutečnost, že závod nebyl znárodněn prvním znárodňovacím dekretem v roce 1945, ačkoliv byl organisačně

*) V příspěvku bylo použito materiálu z podnikového archivu. V archivu samém jsou dochovány jen některé písemnosti z let 1929—1945 (kniha přihlášených patentů, žádosti o zaměstnání a některé odhady hodnoty nemovitostí a zařízení továrny), z údobí po r. 1945 pak pachtovní smlouva s Vítkovickými železnárnami, některé technické podklady (výkresy) a výroční zprávy za rok 1948 a 1949. Teprve od r. 1958 uchovává archiv doklady z jednotlivých oddělení, komplexní rozbory a zprávy z činnosti závodní rady.

veden jako jeden a zaměstnával v rozhodujících letech pro znárodnění (1942–1944) více než 300 zaměstnanců. Byl to totiž důsledek manévru Ing. Roučky, který rozdělil závod uměle na dva samostatné celky – ocelárnu a kotlárnu, z nichž pak žádný nedocílil průměrného stavu nad 300 osob, aby tak podléhal znárodnění.

Mezitím se zaměstnancům podařilo těžce poškozený závod opravit a bez jakéhokoliv přispění majitele uvedli zaměstnanci vlastní iniciativou a dobrou pracovní morálkou závod opět do plného provozu.

V říjnu 1945 oznámil majitel závodu Ing. Roučka členům závodní rady a některým pozvaným členům osazenstva, že svůj závod svěřil národní správě firmy Ignác Storek, Brno. Jak se sám vyjádřil, předal ocelárnu státu pod národní správu firmy Storek. Při této příležitosti přiznal, že slévárna závodu zaměstnávala v letech 1942–1944, tj. v době směrodatné pro znárodnění přes 400 lidí, takže by k jejímu znárodnění stejně muselo dojít. Zaměstnanci s jeho rozhodnutím nesouhlasili. Žádali buď spojení s Českomoravskými strojírnami v Blansku, neboť viděli nutnost spojit se s finančně silným podnikem, nebo vytvoření samostatného národního podniku. Přes protesty dělnictva došlo však přece ke spojení s firmou Ignác Storek, a to na základě provozní plné moci od 26. 11. 1945 do 30. 4. 1946. Během této doby se měl uskutečnit prodej závodu Ing. Ericha Roučky firmě Ignác Storek, Brno. Počátkem června 1946 Ing. Roučka postavil zaměstnance znovu před skutečnost, že provozní plnou moc, kterou dal firmě Ignác Storek, vypověděl, a že provozovací právo odevzdal dnem 1. 7. 1946 Vítkovickým železárnám n. p. do té doby, než podnik přejde prodejem do jejich vlastnictví. K uzavření koupě však nedošlo, neboť stanovení kupní hodnoty vyžadovalo delší doby, a proto byla sjednána na mezidobí pachtovní smlouva. Toto nové rozhodnutí zaměstnanci vcelku uvítali, i když měli oprávněné námitky ke způsobu jednání Ing. Roučky, který je předem neinformoval.

Vítkovické železárny n. p. chtěly závod ve Slatině vybudovat ve vzorný hutní závod rozmnožením a modernisací jeho zařízení a rozšířením výrobního programu. V průběhu jednání s Vítkovickými železárnami si však kladl Ing. Roučka pro majetkový převod takové podmínky, které jeho uskutečnění téměř znemožnily. Vázal totiž prodej podniku na podmínku výstavby nové ocelárny a kovárny o hodnotě, jež převyšovala hodnotu jeho dosavadního podniku, a dále na financování metalurgických pokusů v této nové ocelárně.

Zatím se přiostřila vnitropolitická situace. Snahy reakce – zvrátit vývoj Československé republiky – nabývaly stále jasnějších forem. V rušných únorových dnech se konal sjezd závodních rad a odborových organisací, na podporu požadavků vytýčených Komunistickou stranou a přijatých dělnickou třídou a ostatními pracujícími. V důsledku toho, že na sjezdu byl vytýčen požadavek znárodnění všech průmyslových závodů nad 50 zaměstnanců, Vítkovické železárny nepokračovaly dále v jednání s Ing. Erichem Roučkou. Na celotovární schůzi ve Slatině se zatím zaměstnanci jednohlasně vyslovili pro znárodnění a pro setrvání ve svazku s Vítkovickými železárnami n. p.

Závod byl znárodněn vyhláškou ministra průmyslu č. 1254 z 27. 6. 1948 Ú. l. část. 126 a včleněn jako pobočný závod do Vítkovických železáren n. p.

V nových podmínkách vyrůstaly v lidech i nové pocity odpovědnosti a vědomí, že výrobní prostředky se staly jejich společným majetkem a že pracují na svém a pro sebe. Uvědomili si, že únorové vítězství je třeba zajišťovat dobrou prací, a proto chtěli dohnat vše, co bylo před únorem reakcí zabrzděno, aby mohla být včas a úspěšně dokončena dvouletka.

V druhém roce dvouletého plánu – v roce 1948, vyráběl podnik odlitky z ocelolitiny, kotle pro ústřední vytápění a vozcová soukolí, jejichž výroba byla pak koncem roku zastavena a převedena do jiného národního podniku. Plán výroby ocelolitiny byl splněn na 134,35 % a plán výroby kotlů na 106,04 %. K výrobnímu programu závodu přibyla výroba ingotů z přebytků surové oceli, které nebylo možno pro výrobu odlitků využít.

Plnění plánu a socialistické výstavbě pomáhalo soutěžení, které má od roku 1949 v našem národním podniku velmi dobrou tradici. Hned na počátku roku se ustavily čtyři úderky, které soutěžily podle vzoru libčicko-myjavského hnutí. Brzy však začaly vyrůstat nové formy soutěžení – dělníci přecházeli k údernickým metodám práce. Prvním úderníkem v našem závodě se stal Oldřich Valeš, pilař v cidírně ocelolitiny, který také dostal první údernickou knížku. Údernické hnutí se postupně rozšiřovalo do strojírny, kde se úderníky stali soudruzi: Josef Stodůlka, Jaroslav Svoboda, Bohumil Snopek, František Hanzl, Karel Jeřábek, Ludvík Křen, Karel Musil a Vladimír Jakubec. Z kotlárny byl vyznamenán na konferenci Svazu strojírenství Gustav Rosendorf, který zavedl nový způsob nýtování roštů. Ve slévárně B se do údernického hnutí a socialistického soutěžení nejdříve zapojili mladí slévači, soudruzi Drahomír Chatrný, František Chládek, Jan Polehla, Bohumil Augustýnek, Svatopluk Ševčík, Jan Kovařík a Ladislav Vaverka. V kotlárně byli prvními úderníky vyrovnavači plechů, soudruzi Jan Kovařík st. a František Zmrzlý, u zaválcování trub Josef Macháček a Josef Dosedla.

Cenné závazky uzavřeli zaměstnanci ocelárny u tavících pecí, zejména hutní zedníci Alois Kala, Jan Kousal, Bohumil Kříž a Josef Nohél. Dalších významných úspěchů dosahovali taviči obloukové pece Jan Mrázek, Josef Unverdorben a Jiří Řeřucha, kteří soutěžili o nejkratší provedení taveb. Soutěžení tavičů u obloukové pece se účastnili i taviči u VF pecí. Soutěž byla zaměřena na zvýšení výroby, lepší kvalitu výrobků, snížení procenta zmetků a snížení výrobních nákladů. Tak bylo zajišťováno úspěšné plnění výrobního programu prvého roku pětiletky. Počet soutěžících vzrostl. Soutěžení bylo propagováno na schůzích, osobní agitací funkcionářů, vyhlašováním a zveřejňováním docílených výsledků. Do IX. sjezdu strany bylo tak v socialistickém soutěžení zapojeno 31 % zaměstnanců, z toho 3 % úderníků, 23 % uzavřelo osobní závazky a 5 % soutěžilo na základě socialistických smluv.

Po IX. sjezdu strany se stalo socialistické soutěžení masovým hnutím v celém závodě. Na počest konání Líšeňské manifestace 1949 vyhlásili zaměstnanci údernické směny a novými pracovními metodami dosahovali vysokého procenta plnění denních norem. Umístili se tak na prvém místě mezi závody těžkého strojírenství v kraji. Nejlepších výsledků v zářijových údernických směnách dosahovali Jaroslav Svoboda, Josef Stodůlka, Vladimír Jakubec a Miroslav Burian ve strojírně, Augustin Rosendorf v kotlárně. Ve slévárně Ladislav Matulka a Jaroslav Vykydal vysoko překračovali normy.

Od 3. 10. 1949 nastoupil závod do nepřetržitých údernických směn. Tak socialistické soutěžení zajistilo včasné splnění prvého roku pětiletky, a to ve výrobě odlitků již 5. 11. 1949, kotlů 17. 11. 1949 a surové oceli 31. 12. 1949 na 100 %. Socialistického soutěžení se účastnily všechny složky na závodě: řemeslníci, pomocníci, technici i administrativní pracovníci. Údernické knížky mělo 11 % zaměstnanců a z tohoto počtu bylo 91 % členů strany. Tím plnily závodní organisace usnesení IX. sjezdu Komunistické strany Československa: „Co komunista – to úderník."

V roce 1950 najdeme na závodě již celou stovku dělníků-úderníků, z nichž Jiří

Řeřucha byl na návrh podniku vyznamenán (r. 1951) za vynikající práci a v roce 1952 Řádem republiky, Drahomír Chatrný a Oldřich Jaroš obdrželi v roce 1952 vyznamenání za vynikající práci.

Podnik se podílel také na přímém vývozu do zahraničí, i když jen nepatrně. V roce 1948 činila hodnota vývozu 2,26 % celkové tržby. Vyvážela se ocelolitina, a to 1 % do Švédska a 1,26 % do Maďarska. V roce 1949 činil vývoz 5 % celkové tržby, z toho 2 % za odlitky pro Švédsko a 3 % za kotle pro Bulharsko. Od roku 1950–1955 byl přímý vývoz přerušen.

Povaha výroby více strojírenská než hutní znamenala, že závod byl v r. 1951 vyčleněn z Vítkovických železáren a rozhodnutím ministra těžkého strojírenství se stal samostatným národním podnikem pod názvem SLATINA n. p. (zřizovací listina č. 783 z 25. 7. 1951 ministra těžkého strojírenství). Poslední organisační změnou byl Slatina n. p. při reorganisaci průmyslu v roce 1958 podřízen Československým armaturkám, sdružení národních podniků v Praze (rozhodnutí ministra těžkého stroj. č. 6/54 z 19. 3. 1958).

Odloučením závodu od Vítkovických železáren byli postaveni zaměstnanci Slatiny před velké úkoly. Nedobudovaný závod zůstal bez opory vyšších technických kádrů a administrativy. Jeho strojní zařízení bylo zastaralé, mechanisace na nízkém stupni. Přesto však již od počátku prvého pětiletého plánu můžeme pozorovat značný vzestup výroby a produktivity práce. Do výroby byly zavedeny nové typy automatických kotlů, středotlaké kotle, které značně pomáhaly šetřit kvalitní uhlí pro vytápění průmyslových objektů, odlitky z legovaných ocelí pro vysokotlaké armatury zvláště tepelných elektráren a postaven prototyp stroje na čištění odlitků, jímž pak byla vybavena i řada sléváren.

Rozšiřující se výroba vyžadovala rekonstrukci závodu tak, aby vyhovoval požadavkům výroby. K nové kotlárenské hale, vlečce a kanalisaci, jež byly v letech 1948–1950 vybudovány, přibyla v roce 1953 laboratoř u ocelárny B, rozestavěna byla hala nové ocelárny, sociální přístavek s trafostanicí a sociální přístavek u ocelárny B. V roce 1954 se začalo pracovat na výstavbě acetylenové stanice a spínací stanice, v následujícím roce pak na vybudování metanové stanice, kabelového přívodu, nádrže s chladicí věží, venkovním rozvodu silnoproudu, slaboproudu, stlačeného vzduchu, acetylenu a přívodu metanu. V roce 1957 byla postavena silnice, oplocení závodu, kalové hospodářství, kotelna se skládkou uhlí a venkovní rozvod metanu. V rámci decentralisované výstavby v roce 1958 byl navržen podlimitní soubor, který sestává z haly pomocných provozů, expediční lodi a rekonstrukce jeřábových drah.

S rozšířením závodu bylo rovněž potřebí dále rozvíjet tvůrčí iniciativu pracujících, zejména v oblastech technologie, metalurgie a výroby vůbec. Do výroby se zaváděly nové výrobky, jejichž konstrukce byla hospodárnější, s lepší technologií a kratší výrobní lhůtou. Ruční práce se omezovala na minimum a nahrazovaly ji hospodárnější a kvalitnější stroje. V druhém pětiletém plánu se rozšířila výroba odlitků a kotlů přibližně na dvojnásobek oproti prvému pětiletému plánu, za neustálého zvyšování produktivity práce. Na dobrých výsledcích druhého pětiletého plánu se podílelo zavedení lepší organizace výroby, jež pak měla značný vliv na zkrácení výrobního cyklu, dále vnitropodnikový chozrasčot, který byl v našem podniku zaveden již v r. 1955, dobře organisovaná socialistická soutěž a konečně úsilí o prohloubení a zvýšení aktivity pracujících a jejich účasti na řízení výroby, jak vyplývalo z usnesení XI. sjezdu Komunistické strany Československa.

XI. sjezd KSČ měl mezi našimi pracujícími velký ohlas. Již v průběhu konání sjezdu se uzavíraly závazky osobně i celých kolektivů a dílen. Rozpracováním usnesení sjezdu na jednotlivá pracoviště bylo pak zajišťováno uskutečnění programu KSČ. Plnění zvýšených úkolů vyžadovalo i novou organisaci pracovních postupů. I v našem závodě se začaly po vzoru hnutí sovětských pracujících, bojujících o titul brigád komunistické práce, formovat první kolektivy soutěžící o získání titulu „Brigáda socialistické práce". Prvním průkopníkem této nové, vyšší formy socialistické soutěže se stal pětičlenný kolektiv elektro-údržbářů poruch, vedený s. Musílkem, který vstoupil do soutěže v prosinci 1958. Jeho cesta k úspěchům však nebyla jednoduchá a snadná. Jako první kolektiv začal soutěžit za nepříznivých podmínek, takže se nemohl rozvíjet tak, jak si členové tohoto kolektivu představovali. Často museli překonávat i nepochopení ostatních spolupracovníků na svém pracovišti. Kolektiv byl však nezlomný ve svém přesvědčení o správnosti tohoto nového směru a překonával za pomoci stranické a odborové organisace všechny potíže. V roce 1961 získal titul „Brigáda socialistické práce" jako druhý kolektiv v našem podniku.

V červenci 1959 se ustavil kolektiv mládežníků, provozních chemiků předzkouškové laboratoře. Tento kolektiv měl již příznivější podmínky především proto, že měl plnou podporu svého vedoucího. Poměrně za krátkou dobu dosahoval dobrých výsledků. Vycházel z požadavku výroby, urychlit provozní proces při stanovení prvků oceli v chemické laboratoři. Kolektiv z vlastní iniciativy zavedl několik nových způsobů stanovení prvků uhlíkatých a legovaných ocelí, čímž dosáhl značných úspor na mzdách, chemikáliích a téměř vyloučil zmetkové tavby z vlastní viny. Na počátku roku 1960 byl tomuto kolektivu propůjčen jako prvnímu kolektivu v našem závodě a jako jednomu z prvých v Brněnském kraji, titul „Brigáda socialistické práce".

V průběhu let 1960–1961 pak přibývalo kolektivů. Dnes soutěží v našem podniku dvaatřicet kolektivů, z toho jsou čtyři nositeli titulu „Brigáda socialistické práce". Velmi dobře pracuje zejména kolektiv mladých jádrařek, členek ČSM, ve slévárně B, který plní výkonové normy v průměru na 110 %. Kolektiv nezapomíná ani na zvyšování své odborné kvalifikace organisováním besed s odbornými přednáškami.

Další významnou formou socialistické soutěže je hnutí „Každý novátorsky". Hlavní složku tohoto hnutí tvoří pracovníci sléváren, kotlárny i pomocných provozů, kteří se podílejí na zavádění nových pracovních metod, účastní se zlepšovatelského hnutí, uplatňují nové způsoby práce a technologie na pracovišti.

Dnes je v socialistické soutěži zapojeno již 85 % všech zaměstnanců, kteří soutěží v nejrůznějších formách (o nejlepšího zlepšovatele, o nejlepší dílnu a provoz), uzavírají osobní socialistické závazky, osobní účty úspor aj. Je zřejmé, že socialistická soutěž a její nové formy se budou dále rozvíjet a prohlubovat, zvláště když jí bude věnována taková péče stranickými a odborovými organisacemi a vedoucími hospodářskými pracovníky, jak tomu bylo dosud.

Odborová organisace usiluje rovněž o to, aby naši pracující se co nejvíce podíleli na řízení výroby a její kontrole. Tak na základě materiálů ze schůzí odborových úseků jsou připomínky pracujících předkládány na výrobních poradách podniku. Závěry z porad řeší hospodářští pracovníci a kontroluje odborová organisace a správa podniku. Další významnou formou účasti pracujících jsou technicko-ekonomické konference, z nichž vyplývají velmi cenné náměty a seznamují mimo jiné pracující se základními otázkami dobrého hospodaření. Pracující z dílen jsou zastoupeni nejlepšími dělníky v poradním orgánu podnikového ředitele, technicko-

ekonomické radě. Hnutí „Každý novátorsky" rozšiřuje a popularisuje dobré formy práce a přenáší zkušenosti novátorů a nejlepších pracovníků. Rychlé vyřizování stížností pracujících je další dobrou formou účasti pracujících na řízení. Přispívá ke zlepšení kvality výrobků a k řízení na nižších stupních ap. Dále je to aktiv kontrolních pracovníků z řad pracujících, který napomáhá prověrkami k odstranění nedostatků, k rychlé realisaci nápravných opatření i k výchově pracujících při účasti na řízení a zvyšování znalostí na různých úsecích hospodářského života závodu.

Našim zaměstnancům je věnována soustavná péče i v rozvíjení jejich odborných a politických znalostí. Především těm, kteří neměli za kapitalismu přístup ke vzdělání, bylo umožněno, aby si své vzdělání rozšířili a doplnili. V závodní škole práce jsou pořádány kursy a školení, jimiž procházejí zaměstnanci všech kategorií a profesí. Odborně i politicky vyspělým zaměstnancům umožňuje závod studium na odborných a vysokých školách při zaměstnání. Je věnována rovněž velká péče závodní knihovně, především dobré organisaci půjčování knih a popularisaci knižních novinek. Na desetiminutovkách a úsekových schůzích kulturní komise osvětluje aktuální politické otázky a objasňuje správný poměr k socialistickému vlastnictví. Podnik se též stará o vytvoření vhodného a příjemného prostředí pro zaměstnance i po pracovní době. Kromě rekreačních středisek postavil od r. 1951 podnik pro své zaměstnance 145 bytových jednotek, 20 rodinných domků a 12 svobodáren.

Naši pracující jsou si vědomi všeho toho, co jim dnes společnost poskytuje. Vkládají proto do své práce veškeré úsilí a přistupují k plnění úkolů svědomitě a odpovědně i přesto, že úkoly našeho podniku jsou o to těžší, že náš závod je dosud ve výstavbě. V posledních letech byla celá řada pracovníků odměněna řády a vyznamenáními. Mezi nimi soudruzi Rudolf Zubík, Jan Zoubek, Žofie Knechtová, Jaroslav Kosík, Josef Boleslav, Vít Macholán, Oldřich Jaroš, František Zezula, Drahoslav Remeš, Oldřich Harna a Marie Heinzová, byli odměněni vyznamenáním „Nejlepší pracovník strojírenství", s. Josef Novák byl vyznamenán Řádem za výstavbu", s. Ing. Josef Umlášek „Řádem za vynikající práci", s. Jan Zoubek „Řádem práce", s. Rudolf Jurman „Čestným odznakem řidiče III. stupně".

Čestná umístění v soutěžích – v celostátní soutěži sléváren ocelolitiny, sléváren šedé litiny, v soutěži elektro-údržeb, v krajské soutěži tavicích pecí a několikeré získání Rudého praporu ministra těžkého strojírenství a ústředního výboru odborového svazu za vzorné plnění úkolů, svědčí o tom, že všichni naši pracující jsou dobře připraveni čestně se vyrovnat s úkoly třetího pětiletého plánu, že jsou dobře připraveni aktivně se podílet na rozkvětu naší země, a tím na uskutečňování jejího vzneseného cíle – budování komunismu.

Josef Nožička

SNAHY O ZKRÁŠLENÍ BRNA A ROZHOJNĚNÍ JEHO ZELENĚ

(K 175. výročí prvního veřejného parku v Brně.)

Brno bylo podle zprávy prvního moravského zemského protomedika Tomáše Jordana z r. 1585 již v 16. století obklopeno četnými ovocnými sady, vinohrady i okrasnými zahradami,[1]) které však velmi utrpěly při budování jeho opevnění za třicetileté války i válek prusko-rakouských. I ve vnitřním Brně bylo ještě v 18. století několik okrasných sadů,[2]) ale ty náležely bohatým šlechticům. A přece zalidnění Brna vzrůstající s rozvojem místního průmyslu i obchodu stále ukazovalo, že je (v Brně) stále naléhavěji zapotřebí vybudovat veřejné sady, které by co nejširším lidovým vrstvám poskytly možnost osvěžení i oddechu.

Realizaci této potřebné akce umožnil císař Josef II., který se 9. září 1785 rozhodl pro naznačený účel věnovat tzv. Jezuitskou zahradu, náležející k býv. jesuitskému a tehdy státnímu panství Řečkovice. V té měly být na státní útraty pro brněnské publikum na celkové ploše 20 ha vysázeny a upraveny veřejné promenády, k jejichž udržování měla státní pokladna poskytnout každoročně několik set zlatých. Provedením tohoto úkolu byl pověřen zahradník Ant. *Bisinger,* který v listopadu 1786 započal s přípravnými pracemi; do 10. dubna 1787 byla na park upravena větší část této zahrady zabírající asi $^2/_3$ (asi 13 ha) její plochy.

Při své návštěvě Brna 11. dubna 1787 prohlédl si císař Josef II. Bisingrovu hezkou úpravu tohoto prvního veřejného brněnského sadu zv. Lužánky, jež se mu velmi líbila.

Podle zprávy brněnského gubernia z 16. října 1787 bylo v Lužánkách vysázeno přes 500 stromů[3]) a mnoho tisíc keřů, sazenic a květin. Při této sadové úpravě, jež se přidržovala francouzského stylu, byl tamější rybník, vypuštěný r. 1782, vyčištěn od bahna i rákosí a celá jeho plocha byla oseta trávníkem. Také břehy potoka protékajícího parkem byly upevněny. Ředitel státních statků Antonín Valentin sv. p. *Kaschnitz* podal císaři při dubnové jeho návštěvě (10. dubna 1787) obšírnou zprávu o postupu těchto prací a ujišťoval, že do podzimu 1787 bude dokončena

[1]) Jordán píše o tom ve svém, r. 1585 ve Frankfurtu vydaném spisku „Morbus Bruno-Gallicus".
[2]) Zvláště pozoruhodné byly zahrady hr. Blümegenů na Dornychu a hr. Mittrovských.
[3]) Tyto stromy byly opatřeny z okolních panství a protože park měl být vybudován s největším urychlením, bylo k výsadbě dvojřadí (tzv. špalírů) použito mnoho topolových sazenic, z nichž časem mnohé vyhynuly a tak r. 1804 byly již namnoze řídké. Proto nástupce Bisingrův Hartmann používal pro tento účel trvalejší dřeviny — klenu.

úprava Lužánek, do kterých podle Kaschnitzova dalšího hlášení z 28. června 1787 chodilo na procházky mnoho brněnských občanů („sehr häufig besucht wird").

Aby Kaschnitz mohl zajistit pro udržování těchto sadů potřebné finanční prostředky, dal Bisingrovi sestavit přehledný výkaz udržovacích nákladů, které měly ročně dosáhnout částky 963 zl. (2 zahradnickým tovaryšům po 108 zl., 6 celoročním zahradním dělníkům po 12 kr. denně 345 zl. 36 kr., 6 dělníkům s týmž denním platem po 7 jarních až podzimních měsíců 201 zl. 36 kr., náklady na zahradní rekvisity 50 zl. a roční odměna zahradníkovi Bisingrovi 150 zl.). Tuto udržovací částku ve Vídni r. 1788 snížili na 916 zl. ročně, ale povolili proplacení 3485 zl. 15 kr. na výlohy, spojené s úpravou Lužánek.

Za napoleonských válek stoupající drahota způsobila, že r. 1804 bylo nutno zvýšit tyto výdaje na 1600 zl.[4]) Roku 1804 podal nový lužánecký zahradník Jul. Hartmann návrh na rozšíření tamějších sadů, k jejichž původní výměře (13 ha) doporučoval připojit ještě zbývající plochu Jesuitské zahrady (7 ha). Náklad na úpravu této části, ve které měly být vysázeny lípy, javory a kleny, měl činit 4057 zl. Návrh ten však nebyl schválen a Hartmannovi bylo uloženo, aby se především staral o řádné udržování lužáneckého parku v tehdejší jeho rozloze. Zatím co do r. 1827 Lužánky spravovala administrace státních statků v Brně, po předcházejícím prodeji řečkovického panství v r. 1826 byl pověřen jejich správou až do r. 1836 brněnský magistrát, který však údržbu těchto sadů značně zanedbal. Proto byly od 1. května 1836 lužánecké sady odevzdány moravským stavům a brněnské gubernium bylo pověřeno dohledem nad jejich řádným udržováním, na kteréžto výdaje od r. 1835 přispíval stát $^5/_8$ a stavovský domestikální fond $^3/_8$. O tři léta později byl příspěvek státu snížen na 300 zl. ročně, kdežto zbývající částku hradili stavové. Období zvláštního rozkvětu nastalo pro Lužánky, když po Ignáci Schmidtovi[5]) r. 1846 byl v nich ustanoven zahradníkem Antonín *Šebánek.*[6]) Ten prosadil rozšíření Lužánek na další školní pozemky, takže jejich výměra z 13 ha vzrostla ještě o dalších 14 ha. Při této příležitosti Šebánek proměnil Lužánky v krásný přírodní park, v němž začal každoročně vysazovat nové a nové druhy exotických stromů, keřů i květin.

[4]) Julius Hartmann, který měl 9 dětí a dostával celkem 469 zl. na penězích, 6 sudů piva, 20 liber kaprů a 20 sáhů palivového dříví, ale musel svým nákladem přesahujícím ročně 200 zl., vydržovat dva učně, již r. 1804 žádal zvýšení roční dotace a odůvodňoval to drahotou i stoupajícími mzdami, které u zahradních dělníků z denních 12 kr. v r. 1787 stouply do r. 1804 na 20—24 kr. Také tovaryši požadovali vyšší plat (15 zl. měsíčně místo původních 9 zl.) a rovněž výdaje na vytápění skleníku, udržování školky, parku i laviček v nich se značně zvýšily. Na podkladě takto doložené Hartmannovy žádosti bylo povoleno zvýšení dotace na 1600 zl. ročně.

[5]) Za Schmidta byly v Lužánkách do hliněných kořenáčů i do dřevěných kbelíků zasazeny a po parku rozmístěny fíkovníky, palmy datlové, kaktusy, agave, amarilidy, aloe, jasmíny, 110 druhů pelargónií, velkokvěté karafiáty, popelky, cypřišky, otočníky, ibišky čínské, lantany, hortensie, a mnohé jiné okrasné dřeviny i květiny.

[6]) Ten se narodil 1. dubna 1819 v Dlažkovicích na Litoměřicku a na tamějším panství se vyučil uměleckému zahradnictví. V letech 1843 sloužil na liechtenštejnském panství Neulengbach, odkud byl moravskými stavy povolán do Lužánek. Od těch časů věnoval se horlivě nejen zvelebování městských sadů brněnských, nýbrž i povznesení zahradnictví a ovocnářství. Zvláště pak když r. 1858 podnikl rozsáhlé cesty studijní po Německu, Holandsku, Belgii, Anglii a Francii, kde navštívil zvláště proslulé zahradnické podniky a instituce a bohatě tam rozhojnil své odborné znalosti, zkušenosti i styky s cizími odborníky, uplatnil je vynikající měrou nejen při dalším budování městských sadů brněnských, rožnovských i při zakládání a nových úpravách různých zámeckých zahrad na Moravě, nýbrž i při své záslužné činnosti v moravskoslezské společnosti hospodářské a v pomologickém spolku moravském. Zemřel 13. dubna 1870.

Šebánek uvolnil dřívější příliš husté skupiny stromů, mezi nimiž rozprostřel trávníkové plochy a vkusně rozmístil nižší keře i skupiny nově vysazovaných cizokrajných dřevin. Parkové cesty olemoval záhony květin a tak na místě dřívějšího špatně udržovaného francouzského parku s prořídlými špalíry vykouzlil nádherný přírodní park v anglickém stylu. Díky vynikajícím Šebánkovým odborným vědomostem a zkušenostem staly se Lužánky na počátku šedesátých let minulého století jedním z nejkrásnějších tehdejších našich městských sadů.

V letech 1854–56 byla v Lužánkách podle návrhu arch. Förstra postavena restaurační budova s prostranným sálem, v němž se konaly plesy, koncerty a výstavy.[7]) V těsném sousedství lužáneckého parku byla r. 1844 založena ovocná školka, pro kterou Šebánek opatřil vruby vzácných druhů ovocných stromů od pomologů z Hanoverska, Holandska (Boskoopu), z Versailles (od tamějšího ředitele tehdejších císařských zahrad A. Hardyho), z anglického královského zámku Windsoru i z jiných míst v cizině. Jen zjara 1850 rozdal Šebánek 1612 z ciziny získaných vrubů ovocných stromů pro zahrady v Brně, Rájci n. Svitavou a v Sokolnicích a v letech 1864–70 pro pokrokové zahradníky, hospodáře a pěstitele moruší rozdělil 139 200 kusů sazenic a semen. Kromě toho Šebánek aklimatisoval v lužáneckých sadech i mnohé cizokrajné lesní dřeviny, cizí druhy zeleniny i polnohospodářských plodin[8]) a propagoval u nás jejich další pěstování, k němuž poskytoval zájemcům semena nebo sazenice. Vzhledem k této záslužné Šebánkově činnosti se Lužánky[9]) za jeho éry staly významným ohniskem zahradnického i ovocnářského pokroku. Proto by toto Šebánkovo úspěšné působení zasluhovalo monografického zpracování, z něhož by bylo zjevno, na jak vysokém stupni zahradní kultury stála Morava již před sto lety.

Další brněnské sady na Kolišti (nynější Stalinovy sady) začal od r. 1793 budovat tehdejší moravský místodržitel hr. *Ugarte*. Ty však za napoleonských válek zpustly a tak teprve za nového moravského místodržitele hr. *Mitrovského* byla od r. 1816 vysazována akáty, javory i lipami nová promenádová alej, vedoucí od Židovské brány k Františkovu. Kolem Kiosku byla tehdy vysázena skupina topolů. Také Denisovy sady vděčí za svůj vznik okrašlovacím intencím hr. Mitrovského, z jehož podnětu byly tyto sady od r. 1815 budovány v anglickém stylu.[10])

Od třicátých let minulého století postupně takovéto promenády se stinnými lipami, javory i akáty vyrůstaly na místě bývalých hradeb a příkopů i na dalších místech kolem města, k čemuž první plány dal připravovat již Mitrovského předchůdce moravský místodržitel hr. *Lažanský*. V letech 1835/36 se započalo s výsadbou stromů na hořením špilberském prostranství. Zejména když byl r. 1861 zvolen brněnským purkmistrem známý moravský historik Kristián *d'Elvert*, velmi

[7]) Förster otiskl r. 1855 ve svém časopise „Allgemeine Bauzeitung" popis této budovy.

[8]) Šebánek r. 1858 poslal moravsko-slezské hospodářské společnosti v Brně k rozdělení semena různých cizokrajných květin, holandského chřestu, artičoků, melounů, papriky, velkolistého špenátu, tzv. obrovského žita, skotského ječmene, tzv. královské bílé čočky i zvláštních druhů pšenice a ovsa.

[9]) Spisy, pojednávající o Lužánkách, najdeme ve Státním archivu brněnském Z. R. M 60/2 (karton 705), dále ve spisovnách zemské účtárny, sign. 2ɔ a zemského výboru, kart. 2710—2716.

[10]) R. 1818 vydal v Brně J. E. Lauer soupis lesních dřevin v těchto sadech („Forstliches Verzeichniss der am Franzensberge in Brünn befindlichen Bäume und Sträuche"). V tomto seznamu se uvádějí vejmutovka, limba, černý ořešák, gledičie, lilijovník tulipánokvětý, platany, balzámové a kanadské topoly, Pinus canadensis, Pinus rubra, Bignonia Catalpa, Salix babylonica, Fagus castanea aj.

horlivě podporoval snahy o zkrášlení i zazelenění Brna. Již r. 1861 předložil d'Elvert městskému zastupitelstvu brněnskému návrh na sadovou úpravu holých a pustých strání Špilberku, k níž projekt vypracoval nám již známý Antonín Šebánek. Přestože jednání s vojenskou správou, vlastnící na Špilberku objekty, bylo velmi svízelné a vleklé, přece jen se dík d'Elvertově houževnatosti a opravdovému jeho zanícení pro zvelebování Brna podařilo, že ještě 17. září 1861 bylo započato s budováním nynějších Leninových sadů, pro které stromové i keřové sazenice poskytli majitelé panství Židlochovice (akáty), Lomnice u Tišnova (33 fůry bříz, dubů, buků, javorů, jeřábů a smrků), Loučná n. Desnou (714 krásných exemplářů exotických stromů a keřů), Bohdalice u Vyškova, dále hr. Mitrovský (18 fůr různých stromků), brněnský továrník a milovník zahradního umění *K. Offermann* (domácí i cizokrajné dřeviny), Matyáš Nečas (morušové sazenice) aj. Značné množství stromů a keřů pro sady na Špilberku dodaly též Lužánky a městské lesy brněnské. Nejprve byly r. 1861 upraveny severní a východní svahy Špilberka celkovým nákladem 5188 zl.

Když pak následujícího roku (25. ledna 1862) podával d'Elvert zprávu[11]) o postupu těchto prací, vyzval veřejnost, aby přispěla peněžní podporou i darováním stromků a keřů k dokončení Šebánkova sadového projektu. Tato d'Elvertova výzva měla značný úspěch: v poměrně krátké době se sešlo na peněžitých příspěvcích 9911 zl. a zároveň bylo věnováno velké množství stromů a keřů.[12]) Tehdejší liechtenštejnský lesmistr D. *Schwach* sám obstaral vysázení celé partie špilberského sadu, k němuž poskytl i potřebné stromky a keře. Celkový náklad na vysázení jižního a západního svahu Špilberku dosáhl částky 14 844 zl. Tím ovšem nebyla dokončena celková sadová úprava Špilberku, k níž došlo teprve tehdy, když byl r. 1870 znovu zvolen brněnským purkmistrem d'Elvert. Tehdy po A. Šebánkovi nastoupil jako nový městský zahradník znamenitý odborník Karel *Jelínek*, za něhož byla upravena část severozápadního svahu Špilberku nákladem 19 941 zl. Leč hospodářská krise, jež po krachu v r. 1873 značně ochromila předcházející hospodářský rozkvět našich zemí a měla depresivní vliv i na okrašlovací akce, způsobila i v dokončování špilberské sadové úpravy na jižní straně zdržení.

Kromě zmíněných již městských sadů vyhledávali obyvatelé Brna při svých rekreačních procházkách již od první poloviny 19. století nedaleký les v Pisárkách. Proto v něm byly již r. 1837 upraveny klikaté cesty i vyhlídky opatřené lavičkami. Od těch časů přibývalo návštěvníků Pisárek, v nichž se konaly časté letní slavnosti a kde od r. 1841 provozoval letní divadlo řed. Thiel. Roku 1842 byly tam zařízeny plovárna i lázně a r. 1847 střelnice. Když však kn. Schönburg, tehdejší majitel starobrněnského panství, k němuž Pisárky patřily, začal v tomto lese příliš kácet, doporučoval r. 1873 purkmistr d'Elvert, aby město zakoupilo celý tento lesní objekt a proměnilo jej v park. Leč při jednání o tom kn. Schönburg vznesl příliš vysoké požadavky, a proto z realizace tohoto plánu sešlo.

[11]) D'Elvert otiskl tuto zprávu ve své publikaci „Neu-Brünn" 1888, str. 108—112.

[12]) Tehdy darovali pro špilberské sady ze židlochovických školek 4000 akátů, Offermann exotické keře, správa statku Lechovice u Znojma 2000 akátových sazenic, hr. Mittrovský 1700 březových sazenic a starobrněnský opat Cyril Napp 100 sazenic moruší i jiné keře. Od jiných dárců sešlo se na 3050 akátových sazenic, jasany, duby, habry, javory, horské jeřáby, lípy. Také známý český ovocnářský pracovník Jan Šámal z Ml. Boleslavě pamatoval darem několika tisíců stromků i keřů pro tyto sady, pro které erfurtská zahradnická firma bratří Bornové věnovala různé exotické dřeviny.

Koncem sedmdesátých let minulého století se ujal plánování i provádění okrašlovacích i zalesňovacích akcí v Brně i jeho blízkém okolí zvláštní spolek[13]) zv. „Zalesňovací a okrašlovací spolek v Brně", jehož účelem bylo „v obvodu obce brněnské a v okolí jejím zalesňováním a vysazováním příhodná místa okrašlovati, veřejné sady zřizovati a udržovati". K jeho založení došlo zřejmě z té příčiny, že město Brno postižené po r. 1873 vleklou hospodářskou krizí, nevěnovalo dostatečné peněžní prostředky na udržování a rozšiřování městských sadů. Proto nový spolek měl získávat peněžní i jinou podporu pro zamýšlené okrašlovací a zalesňovací akce, jichž bylo tehdy nemálo zapotřebí, neboť tehdejší rozbujelé touze po zisku padly za oběť mnohé zahrady a vinohrady v Brně i jeho blízkém okolí, jež byly zastavěny. Také lesy blízkého brněnského okolí byly značně prořeďovány nadměrnými těžbami a nezřídka i zcela likvidovány. Tak například r. 1865 byl vykácen soběšický les na cestě do Vranova a v téže době byl les Klajdovka u Maloměřic přeměněn v pastvinu. V tomto směru měl tento spolek, jehož hlavním posláním bylo mobilizovat všechny přátele městské zeleně v Brně k její ochraně i k jejímu rozšíření, napravovat škody, jež na vzhledu Brna i jeho okolí natropily naznačené škodlivé zásahy člověka.[14]) V tehdejších společenských poměrech k úspěšnému rozvíjení činnosti takovéhoto spolku bylo nutno postavit do jeho čela prominentní osobnosti, jejichž vliv dovedl získávat sympatie pro spolkové akce u zámožnějších vrstev, které měly možnost hmotně podporovat naznačené zájmy spolku.

Ustavující valná hromada Zalesňovacího a okrašlovacího spolku brněnského[15]) se konala dne 20. března 1878. Jeho prvním předsedou se stal Kristián *d'Elvert* a sekretářem soudní adjunkt Ludvík *Odstrčil*. V jeho prvním výboru zasedali mimo jiné též profesor brněnské techniky Alexandr *Makovský*, dále zemský lesní inspektor moravský Rudolf *Žlik*, zemský zahradník Aug. *Siebeck* a křtinský lesmistr Ferd. *Schwerdführer*.[16]) Za první svůj úkol vytkl si nový spolek zalesnění Kraví hory, neboť z té strany ponejvíce vanul do Brna vítr. Proto zalesnění tohoto kopce, na který chodilo tehdy mnoho brněnských občanů na výlety, mělo Brnu dopomoci ke zdravému lesnímu vzduchu.

Když komise odborníků, sestávající ze zem. les. inspektora *Žlika*, nadlesního *Fabera*, revírníka *Schuberta* a vrch. zahradníka *Liebma* uznala terén Kraví hory za příhodný k zalesnění, byla s obcí Žabovřesky ujednána dohoda, podle které tato obec poskytla na Kraví hoře zalesňovacímu a okrašlovacímu spolku 70 jiter (40,28 ha), které mohl zalesnit, upravit v nich cesty a postavit lavičky. Do 40 let se nesmělo bez oboustranné dohody na této spolkem zalesněné ploše nic těžit. Když dosáhly tyto porosty mýtné zralosti, měla polovina vytěžené hmoty připadnout obci a polovina spolku. Obec Žabovřesky se dále zavazovala, že na této zalesněné ploše

[13]) Takovýto spolek byl v Praze založen r. 1858. O jeho činnosti připravuji rozsáhlejší pojednání.

[14]) D'Elvert ještě před založením zalesňovacího a okrašlovacího spolku konal přípravy k úpravě cest i vysazování stromů směrem ke Žlutému kopci i Kraví hoře a r. 1875 upozorňoval na potřebu zalesnění Červeného kopce, Kraví hory a výšin nad Židenicemi, Maloměřicemi a Královým Polem.

[15]) Stanovy tohoto spolku najdeme ve státním archivu v Brně, v registratuře policejního ředitelství.

[16]) R. 1896 vystřídal d'Elverta v předsednictví Alexandr Suchánek. R. 1908 se stal předsedou zemský lesní inspektor moravský Jan Homma, po něm r. 1915 místodržitelský rada M. Schön, r. 1919 les. rada K. Schwabe a od r. 1924 maj. tiskárny Leop. Karafiát. Sekretář spolku po L. Odstrčilovi se r. 1878 stal Em. Kořistka.

nedovolí pastvu dobytka a že každoročně pro zmíněné zalesňovací akce dá vykopat 3000 jamek pro sazenice do hloubky $47^1/_4$ cm.

Když takovouto dohodou byly zajištěny právní předpoklady pro zalesňovací akci na Kraví hoře, bylo záhy přikročeno k jejímu postupnému uskutečňování. Ačkoli spolek měl r. 1878 pouze 306 členů, vysadil již v prvním roce své činnosti 52 960 listnatých i jehličnatých dřevin a kromě toho ve vlastní školce vypěstoval 33 000 přeškolených sazenic. Následujícího roku byly na Kraví hoře zalesněny další plochy, k čemuž bylo zapotřebí přes 200 000 sazenic. Zároveň bylo přikročeno k budování parku v Pisárkách a v Čertově rokli, kde byly zřízeny cesty i mosty. Do konce roku 1880 bylo na Kraví hoře celkem zalesněno přes 43 ha a spotřebováno k tomu 153 352 sazenic dřevin jehličnatých a 72 298 listnatých. Všechny tyto lesní kultury, nad nimiž měli dohled zemský lesní inspektor Žlik a jeho zástupce Jan Homma, se znamenitě zdařily a tak tyto radostné úspěchy brněnského zalesňovacího a okrašlovacího spolku měly velmi působivý ohlas i v jiných moravských městech, v nichž byly po brněnském způsobu zakládány podobně zaměřené spolky. Roku 1881 byla již převážná část Kraví hory zalesněna. Kromě toho byly ještě v Pisárkách upraveny cesty a stezky. Následujícího roku přišel na řadu Červený kopec, na kterém bylo vysazeno 60 000 smrků, 10 000 černých borovic, 4000 bříz a 7000 akátů. V roce 1883 se zalesňovalo v okolí Žabovřesk (11 000 olší, 1200 bříz, 290 moruší, 34 douglasek, 5200 modřínů, 46 200 smrků, 48 300 borovic) a na Červeném kopci (3635 akátů a 27 324 borovic), na kterém r. 1885 zjara vysázeli dalších 38 100 listnáčů a 74 500 jehličnanů, kdežto na Kraví hoře 100 000 dvouletých smrkových a přes 50 000 jiných sazenic.

Na podzim 1885 a zjara 1886 vylepšovali staré a zakládali nové lesní kultury na Červeném kopci i na Kraví hoře, kde vysázeli tehdy 6300 smrků, 52 750 černých borovic, 5236 modřínů, 100 vejmutovek, 100 douglasek, 8520 akátů i 4000 bříz. V letech 1887–88 dal spolek na obou zmíněných kopcích vysadit smrk, modřín, vejmutovku, jedli, nordmanku, douglasku, břízu a limbu.

Za první desítiletí svého trvání dal zalesňovací a okrašlovací spolek v Brně i jeho blízkém okolí vysázet přes 946 000 sazenic lesních dřevin. Kromě toho v zalesněných objektech udržoval cesty, postaral se též o rozmístění laviček podél parkových cest i promenád a v různých brněnských ulicích vysázel okrasné stromoví. V této záslužné činnosti pokračoval spolek až do první světové války, ale po převratu v roce 1918 již jeho činnost byla chabější, až hospodářská krise na počátku třicátých let uspíšila jeho konec.[17])

Zalesňovací a okrašlovací spolek brněnský vykonal vskutku, zejména v období před první světovou válkou, veliký kus záslužné práce, díky které na území dnešního Velkého Brna bylo vysázeno téměř dva milióny stromků a keřů. Tato jeho pozoruhodná činnost, při které se jako odborní poradci velmi úspěšně uplatnili též přední brněnští lesníci, velmi vhodně doplňovala leckdy omezovanou vlastní péči městské správy o brněnské sady, z nichž Lužánky a Denisovy sady udržovali moravští stavové. Protože jak při zakládání Denisových a špilberských sadů, tak i při zalesňování Kraví hory, Červeného kopce i v Pisárkách šlo především o zajištění tamějšího svahovitého terénu, který by jinak byl vystaven zhoubným následkům erosivní činnosti, možno s uspokojením konstatovat, že zmíněné úpravy i zalesňo-

[17]) Spolek ten trval až do r. 1932, v kterémžto roce se valná hromada 15. prosince usnesla na dobrovolném rozejití.

vání přišly včas a že se těmito zásahy dostala sytá lesní zeleň až do těsného sousedství města. Zejména z pisárecké oblasti, které v druhé polovině minulého století hrozilo odlesnění, se podařilo vytvořit malebné zákoutí, jež brněnskému výstavišti dodává zvláštního půvabu.

Hodnotíme-li nyní po delším časovém odstupu vylíčené sadové úpravy i zalesňovací akce podniknuté v Brně od otevření lužáneckého parku před 175 lety, shledáváme, že jejich hlavní iniciátoři (d'Elvert a Šebánek) položili dobré základy k dalšímu úspěšnému rozvíjení snah o zkrášlení Brna a rozhojnění jeho zeleně, neboť ve své promyšlené koncepci dobře pamatovali, aby k tomuto účelu bylo v budoucnu možno co nejbohatěji využít též překrásných lesních partií bližšího i vzdálenějšího brněnského okolí.

LITERATURA

D'Elvert Chr.: Die öffentlichen Anlagen in Brünn. Notizen-Blatt der historisch-statischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde. Brno 1871, č. 11—12, 1872, č.

D'Elvert Chr.: Neu-Brünn, wie es entstanden ist und sich gebildet hat. I. Brno 1888.

D'Elvert Chr.: Geschichte der k.k. mähr. schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues der Natur und Landeskunde mit Rücksicht auf die bezüglichen Cultur-Verhältnisse Mährens und Oesterr. Schlesiens. Brno 1870.

Jiří Jirásek

VENKOVSKÉ STATKY MĚSTA BRNA PŘED BÍLOU HOROU

(Příspěvek k hospodaření královských měst)

Od počátku husitských válek do přelomu 15. a 16. století se pozemkové vlastnictví jednotlivých stavů na Moravě značně změnilo. Vlivem husitského revolučního hnutí a v důsledku nehospodárné politiky panovníků Jiřího z Poděbrad, Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského došlo k rozkladu církevního majetku, který se dostal do rukou vysoké šlechty. Stejný osud postihl i zeměpanský majetek a konečně také královská města, která přešla do rukou šlechty původně jako zástavy a posléze definitivně, když je zadlužený panovník nevyplatil.[1])

Ve 14. století se na Moravě jmenuje třicet královských měst.[2]) V polovině 15. století k nim náležely: Brno, Olomouc, Znojmo, Jihlava, Uh. Hradiště, Uničov, Litovel, Ivančice, Přerov a Uh. Brod. Některá z nich, jako Litovel, Přerov, Ivančice a Uh. Brod se v průběhu druhé poloviny 15. století stala poddanskými, takže počátkem 16. století bylo na Moravě již jen šest královských měst, a to: Brno, Olomouc, Znojmo, Jihlava, Uh. Hradiště a Uničov.[3])

Tato města zapisovala své statky do zemských desek, jejich zástupci se zúčastňovali zemských sněmů, na nichž společně s představiteli církve a pod vedením moravského podkomořího tvořili třetí kurii.

Těsně před Bílou horou vlastnila moravská královská města 6,14 % vší půdy v zemi, zatímco církvi patřilo 17,97 % půdy; rytíři obhospodařovali 20,38 % a konečně páni vlastnili 55,53 % půdy.[4]) Znamená to tedy, že královská města měla ze všech stavů nejmenší pozemkové vlastnictví.

V našem příspěvku ukážeme jak vypadalo hospodářství na venkovských statcích jednoho z moravských královských měst, Brna. Pokusíme se také zjistit, jaký byl finanční podíl těchto statků v celkovém příjmu města. Bude nás také zajímat, jak se hospodaření na venkovských statcích odrazilo v postavení zdejších poddaných. Posléze srovnáme dílčí poznatky s poměry na panských, rytířských a církevních panstvích na Moravě v předbělohorském období.

Mezi prameny, jejichž prostřednictvím můžeme zodpovědět nadhozené problémy,

[1]) Podrobněji zkoumá celou problematiku F. Matějek, Feudální velkostatek a poddaný, str. 27 až 74.

[2]) F. Kameníček, Zemské sněmy a sjezdy moravské, díl III, str. 102.

[3]) Tamtéž, str. 102—103.

[4]) F. Hrubý, Moravská šlechta r. 1619, její jmění a náboženské vyznání, ČMM 46/1922, str. 137.

zaujímá prvořadé místo urbář venkovského statku v Kuřimi.[5]) Seznámí nás se způsobem hospodaření na tomto panství a se zatížením poddaných jednotlivými formami pozemkové renty. Jeho nevýhodou je, že u většiny režijních podniků neuvádí výnos.

Celkový čistý výnos venkovských statků za léta 1607 až 1618 poznáme z počtů radních; podávají vyúčtování dvou konšelů, které městská rada každého roku určovala pro správu všech svých financí.[6]) Počty radní doplňují sumární rejstříky obecních účtů z let 1579–1621.[7]) Tyto rejstříky obsahují povšechné účetní uzávěrky města a informují nás o drobných městských příjmech, které nejsou uvedeny v počtech radních. Z četného dalšího účetního materiálu pro město a jeho venkovský statek je zapotřebí zmínit se ještě o účtu za obdělání polí a chmelnic z roku 1596,[8]) který ukazuje na podíl námezdní práce při režijních podnicích kuřimského statku.

Pozemkový majetek začalo Brno nabývat od poloviny 15. století. V šedesátých letech tohoto století koupilo město deblínské panství, k němuž náležely městečko Deblín a vesnice Čížky, Žernůvka, Nelepeč, Pejškov, Čeblovice, Holasice, Maršov, Braníškov, Žďárec, Blahoňov, Prosatín, Katov, Nová Ves, Jestřebí, Lažánky, díl Lážan, Chvališov, Ludvíkov, Podolí, Veselí a Úsuší.[9])

V následujících desetiletích získalo Brno další vesnice a jiné zase odprodalo; pro výnos vrchnostenského hospodářství na venkovských statcích byla pro Brno důležitá koupě Kuřimi s pivovarem v roce 1546 a záměna vesnic Našiměřic a Suchohrdel za Lelekovice, Nuzířov a za část Šebrova v roce 1557. V témže roce koupilo město ještě ves Lipůvku.[10])

Touto hospodářskou politikou se Brnu podařilo vytvořit scelené panství, které svým rozsahem náleželo mezi velkostatky. Sestávalo ze dvou městeček, Kuřimi a Deblína, a z patnácti vesnic, a to: Lipůvky, Svinošic, Úsuší, České, Žernůvky, Pejškova, Braníškova, Maršova, Nové Vsi, Jestřebí, Lažánek, Nuzířova, Lelekovic, Rakova a Šebrova.

Z dosavadní literatury věnované hospodaření feudálů v první polovině 16. století jsme dostatečně informováni o tom, jak vrchnosti v této době přecházely od hospodaření rentového k režijnímu[11]) v souvislosti s rozvojem místního trhu.[12])

[5]) MA Brno, rkp. č. 151, fol. 1—105.
[6]) Soupis účetního materiálu pro město Brno podává J. Dřímal, Archiv města Brna, Průvodce po fondech a sbírkách, str. 140—144. Charakteristiku radních účtů viz J. Dřímal, tamtéž, str. 140.
[7]) MA Brno, rkp. č. 159, fol. 1—374v.
[8]) MA Brno, rkp. č. 7108, fol. 1—12.
[9]) J. Dřímal, Archiv města Brna, str. 112.
[10]) Tamtéž. Srovnej rovněž L. Hosák, Místopis země Moravskoslezské, str. 222—226 a F. Šujan, Dějepis Brna, str. 238.
[11]) F. Hrubý, Z hospodářských převratů ve století 15. a 16. ČČH 30/1924, str. 205—236 a 433—469. J. Pekař, Kniha o Kosti, díl II. W. Starck, Ursprung und Aufstieg des landwirtschaftlichen Grossbetriebs in den böhmischen Ländern. A. Míka, Feudální velkostatek v jižních Čechách, SH 1/1953, str. 122—213. F. Kavka, Přehled československých dějin I, str. 326—330.
[12]) A. Míka, Feudální velkostatek v jižních Čechách, SH 1/1953, str. 126 a 186. F. Kavka, Přehled československých dějin I, str. 326—327. F. Matějek, Feudální velkostatek a poddaný, str. 155—157. J. Macůrek, K otázce přechodu od feudalismu ke kapitalismu ve střední Evropě (16.—18. století), SPFFBU 9/1960, str. 304. F. Kavka, Třídní struktura Českých Budějovic v prvé polovině 16. století, SH 4/1956, str. 110—188. J. Válka, Poznámky o ekonomickém charakteru předbělohorského velkostatku, SPFFBU 8/1959, str. 26—27. J. Janáček, Řemeslná výroba v českých městech v 16. století, str. 73 a 74. A. Míka, Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století, str. 84.

Nejinak vypadaly poměry na brněnských městských statcích. Na deblínské části panství vybudovala městská rada počátkem 16. století nový hospodářský dvůr při městečku Deblíně. K tomuto dvoru nebylo možno připojit malé dvorce z 15. století ve vsích Braníškově a Jestřebí. Jejich pozemky drželi poddaní v Braníškově, Jestřebí a Maršově za stálý peněžitý plat.[13]) V padesátých letech koupilo město Kuřim a později získalo Lelekovice. Na obou majetcích byly již zavedeny vrchnostenské podniky dřívějšími vlastníky. Tím se stalo, že městský statek v době svého vytvoření byl již orientován na režijní podnikání, stejně jako převážná většina soudobých feudálních panství.

Střediskem vrchnostenské výroby býval dvůr. Obilí, vypěstované na jeho polích (pšenice) sloužilo k zásobování pivovaru, který většinou náležel k nejrentabilnějším vrchnostenským podnikům.[14]) Část obilí se dále spotřebovala přímo ve dvoře v kuchyni při přípravě stravy čeládce a ostatním dvorským zaměstnancům, a zbytek obilí se odprodal. Píci z dvorských luk spotřeboval dobytek, který se choval téměř při každém dvoru.

Městská rada měla na venkovských statcích tři dvory. Největší z nich, pětilánový, byl v Kuřimi. O výsevcích a sklizni obilí, ani o počtu chovaného dobytka při dvoře nepodává urbář zpráv. Na lukách u dvora se získávalo za rok průměrně 30 vozů sena a 10 vozů otavy.[15])

Druhý dvůr byl v Lelekovicích; byl čtyřlánový. Vysévalo se zde po 4 mtech ozimů a po 3 mtech jařin.[16]) Při dvoře bylo osm luk, sklizeň sena je však uvedena jen u jedné, a to 20 vozů. Pozemky třetího dvora u Deblína byly menší, než u dvorů v Kuřimi a v Lelekovicích. Vysévalo se na ně totiž jen 20 měřic pšenice a z luk při dvoře se sklízelo 14 vozů sena a 7 vozů otavy.[17])

Jak vidíme, údaje urbáře o hospodaření ve dvorech jsou velmi kusé. Povšechnou představu o způsobu hospodaření si můžeme sestavit na podkladě těchto údajů doplněním zpráv z Knihy příjmů kuřimského statku za pololetí od podzimu 1561 do jara následujícího roku.[18])

Celkový čistý příjem kuřimského dvora dosáhl za toto pololetí 337 zl 20 gr 6 d. Nejvíce utržila vrchnost za pšenici, a to 145 zl, a potom za ryby 52 zl a za dřevo 35 zl. Zisk za ostatní druhy obilí, jako za žito, ječmen a oves byl nepatrný (6 zl, 1 zl, 3 zl), stejně jako za máslo a vlnu (8 zl a 13 zl).

Ukazuje se, že při kuřimském dvoře, stejně jako u dvorů dalších (Lelekovice, Deblín), se pěstovalo nejvíce pšenice. Tou byl zásoben nejvýnosnější podnik městského statku, pivovar v Kuřimi. Prodávalo se z něho ročně 600 beček piva.[19]) Přebývající pšenice našla odbyt na trhu uvnitř hranic panství a nepřevážela se do Brna pro městský pivovar. Ten byl zásobován surovinou z 81 vsí, tří městeček (Šlapanice, Pohořelice, Rousínov) a jednoho města (Slavkov).[20])

[13]) Urbář, fol. 64.
[14]) F. Hrubý, Odhady konfiskovaných moravských velkostatků, ČMM 51/1927, str. 131 a V. Pešák, Panství rodu Smiřických v letech 1609—1618, str. 11.
[15]) Urbář, fol. 54v.
[16]) 1 met měl 30 měřic a obsahoval 1844 litrů. Měřice měla 61,4 litrů. A. L. Krejčí, Rejstřík jmenný a věcný k dílu Augusta Sedláčka Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách, str. 37.
[17]) Urbář, fol. 64.
[18]) MA Brno, rkp. č. 7107, fol. 1—8.
[19]) Urbář, fol. 54v.
[20]) Srovnej účetní knihy brněnského městského pivovaru z let 1597—1598, 1603—1604 a 1607.

Výsev dalších druhů obilovin městského statku byl ve srovnání s pšenicí pravděpodobně nízký. Toto obilí, stejně jako dobytek a jeho produkty, sloužilo k vnitřní potřebě dvorů, k zabezpečení výživy dvorských zaměstnanců. Tím se poměry ve dvorovém hospodářství na brněnských městských statcích výrazně lišily od poměrů na soudobých feudálních velkostatcích. Na nich totiž feudálové i při vysokém výsevu pšenice získávali značné částky, například prodejem žita a vlny.[21])

Rozvoj dalšího odvětví vrchnostenského hospodářství, totiž rybnikářství, spadá do přelomu 15. a 16. století. V této době dosáhlo rybnikářství svého vrcholu – vznikly největší rybniční pánve. V Čechách to bylo Pardubicko, Poděbradsko a Třeboňsko, na Moravě Žďársko, Telečsko, Dačicko a řada rybníků v úvalech Dyjsko-svrateckém, Hornomoravském a Dolnomoravském. V druhé polovině 16. století došlo k ochabnutí rybnikářské horečky. V pramenech (urbáře, účty) nenajdeme zpráv, že by tehdy vrchnosti zakládaly rybníky ve větším měřítku. Můžeme soudit, že feudálové neradi investovali větší peněžní částky do budování rybníků, když při poměrně malých investicích do dvorů a pivovarů získali za obilí, dobytek a pivo daleko více než za ryby.

Rovněž na kuřimském statku nedosahovalo rybnikářství zvlášť vysoké úrovně.[22]) Městská rada nerozšiřovala rybníky, které získala koupí (Lelekovice, Kuřim), nebo které dala vybudovat počátkem 16. století (Deblín). Orientace na obilní hospodářství a pivovarnictví, stejně jako nepříhodná poloha panství tuto možnost nepřipouštěly.

Ani lesní hospodářství nevynášelo mnoho. Vrchnost získávala prodejem dříví za rok průměrně 240 zl.[23]) Posledním z podniků vedených ve vlastní režii byl mlýn s nově přistavěnou pilou a s užitkem 40 zl.[24])

Seznámili jsme se v hrubých rysech s hospodářskou strukturou venkovských statků královského města Brna. I když pro neúplnost urbáře nemůžeme vyčíslit poměr mezi stálými a běžnými platy, můžeme s určitostí říci, že rozhodující položkou v příjmech městské rady byl příjem z režijního podnikání. Tím se poměry na venkovských statcích nelišily od poměrů na jiných předbělohorských panstvích.

Výnos z venkovských statků přicházel k rukám městské rady. O jeho celkové výši a významu si učiníme představu ve srovnání s příjmy městské rady z některých režijních podniků, jejichž provoz byl vázán jen na město.

V letech 1610–1618, kdy hrubý příjem města dosahoval průměrně za rok kolem 30 000 zl, vypadala situace takto:

Z přehledné tabulky vidíme, že městské statky nevynášely mnoho a že se nijak zvlášť nepodílely na celkovém příjmu města (průměrně 10 %). Tuto skutečnost si můžeme také ověřit srovnáním s výnosy jiných soudobých panství, jejichž zázemí bylo zhruba stejně veliké jako zázemí kuřimského statku. Tak například panství Branná vynášelo ročně 10 000 zl, panství Uh. Brod 13 000 zl a panství Ždánice

[21]) Branná 2132 zl, Janovice 4525 zl, Nový Světlov 1428 zl, Slavkov 3811 zl, Uh. Ostroh 6146 zl, Úsov 2208 zl a Ždánice 6639 zl. J. Jirásek, Moravský venkov před Bílou horou, rukopis.
[22]) Tak např. na podzim v roce 1561 v době výlovu rybníků se prodalo ryb jen za 51 zl 15 gr (Kniha příjmů kuřimského statku, fol. IV) a v roce 1570 za 182 zl (urbář, fol. 64v). Zcela jiné poměry byly na venkovských statcích druhého královského města Olomouce. Zde jako na jednom z mála moravských panství byl příjem z rybního hospodářství nejdůležitější. Srovnej V. Nešpor, Dějiny roboty na panství olomouckém str. 33.
[23]) Urbář, fol. 55, 64, 69 a 98.
[24]) Urbář, fol. 96v.

Rok	Městské statky	Pivovar	Víno	Mýto
1610	4468	14 899	4937	1009
1611	3090	17 724	5007	890
1612	3464	15 950	2799	1648
1613	1911	11 840	neuv.	1161
1614	2500	13 236	2571	998
1615	2047	13 131	neuv.	1372
1616	2226	13 132	6845	1114
1617	1571	13 469	5529	950
1618	2524	14 354	4659	1104

18 000 zl.[25]) Dokonce najdeme i drobné statky o třech vesnicích, jako Nová Horka a Zábřeh nad Odrou, jež vynášely více než venkovský statek města Brna.[26])

Máme-li shrnout dosavadní poznatky o režijním podnikání na venkovských statcích královského města Brna, můžeme říci následující: Na venkovských statcích byly v druhé polovině 16. století zavedeny všechny režijní podniky, které známe z jiných feudálních statků. Jejich výnos však byl malý a jedině pivovarnictví s dvorským hospodářstvím (rostlinná výroba), měly větší význam. Příjem za prodané pivo tvořil hlavní položku vrchnostenské pokladny.

Provoz vrchnostenských podniků byl v předbělohorském období vázán převážně na robotu poddaných, méně na námezdní síly. V době, kdy se feudálové ještě nevěnovali režijnímu podnikání, měly pro ně větší význam peněžní a naturální dávky než renta v úkonech. Rozvoj režijní výroby, růst dvorů, zakládání pivovarů a zvýšený zájem o lesní hospodářství a o jiné druhy podnikání měl za následek změny v zatížení poddaných robotou. Čím intenzívněji hospodařily vrchnosti ve vlastní režii a čím více se snažily získat vyšší příjmy, tím větší požadavky měly na poddané.

Z držby půdy odváděli poddaní vrchnosti feudální rentu, a to ve formě peněžní, naturální a robotní. Zmínili jsme se již předběžně o tom, že poměr mezi jednotlivými druhy renty se měnil podle potřeb feudála. Na brněnských městských statcích odváděli poddaní peněžní rentu na rozdíl od jiných velkostatků jen na jeden termín, a to z jara. U držitelů lánu se tyto dávky pohybovaly v rozmezí od 4 gr až po 19 gr, tříčtvrtiláníci platili 13 gr. Půlláníci odváděli rovněž nestejně vysoký úrok, a to od 2 gr po 9 gr. Drobní rolníci, jako čtvrtníci, dávali 3 gr 6 d, a posléze zahradníci platili od 1 gr po $5^1/_2$ gr.

Údaje urbáře brněnských městských statků ukazují, že kromě tříčtvrtiláníků a

[25]) J. Jirásek, Moravský venkov před Bílou horou, rukopis.
[26]) Nová Horka 400 zl. Zábřeh n. Odrou 6100 zl.

čtvrtníků (celkem 8 poddaných) neplatily stejné skupiny osedlých stejně vysoký úrok. Dokonce najdeme i případy, kdy podsedníci odváděli více než láníci. Můžeme se domnívat, že k nerovnoměrnému zatížení stejně velkých gruntů mohlo dojít ve dvou případech: buď bylo způsobeno tím, že k platu z pozemkové držby byl přičten plat z držby části lesa nebo luk;[27]) anebo byly na panství, které vzniklo skupováním jednotlivých vsí, ponechány poddaným dávky, které platili dřívějším vrchnostem. Tak tomu bylo pravděpodobně na kuřimském statku, který vznikl z řady vesnic odkoupených od různých majitelů.

Naturální rentu odváděli z celého panství toliko poddaní ze vsi Lipůvky. O vánocích dávali na kuřimskou tvrz pšenici a oves, půlláníci po 5 korcích, tříčtvrtiláníci po $7\frac{1}{2}$ korcích a láníci po 10 korcích. V sedmdesátých letech, tedy v době sepsání urbáře, převedla jim městská rada naturální dávky na peněžitý plat ve výši 30 zl. Vyhověla tak žádosti poddaných, kteří pro časté neúrody měli s odevzdáváním obilí potíže.[28])

Třetí formou poddanské renty z pozemkové držby byla renta robotní. V předbělohorském období pracovali držitelé velkých gruntů (1 lán a $\frac{3}{4}$lán) při vrchnostenských podnicích v průměru kolem patnácti dnů v roce, střední rolníci ($\frac{1}{2}$lán) deset dnů a drobní rolníci ($\frac{1}{4}$lán, zahradník) méně než deset dnů.[29])

Ve srovnání se soudobými feudálními velkostatky robotovali poddaní na městských statcích daleko méně. V několika vesnicích nerobotovali vůbec. Jinde, jako v Lipůvce, Svinošicích a Šebrově, vykonávali jen roboty mimořádné. Z Lipůvky dováželi v případě potřeby dříví do Brna, ze Svinošic a Šebrova pomáhali při opravách kuřimské tvrze.[30])

Dvorskými robotami byli zatíženi pouze poddaní v Lelekovicích a v Nuzířově. Lelekovičtí orali v místním dvoře celkem $58\frac{1}{2}$ dne, z toho láníci po šesti dnech, tříčtvrtiláníci čtyři a půl dne a půlláníci tři dny. V Nuzířově všichni ti, kteří měli koně, orali bez rozdílu výše pozemkové držby po třech dnech, a to rovněž při dvoře v Lelekovicích.

Podsedníci v obou vesnicích sekli společně se sedláky obilí, nakládali je sedlákům na vozy a ti je odváželi do stodol a tam je skládali. Při této práci poskytovala vrchnost všem stravu a pivo.[31]) Posléze byl každý sedlák povinen odvézt z lesa po třech fůrách dříví, které jim podsedníci připravili.[32]) Ženy všech poddaných, včetně žen podruhů, byly povinny zpracovat pro vrchnost přízi, každá po dvou loktech. V Lelekovicích dostávaly ženy za tuto práci 15 gr a čtyři pecny chleba.

Téměř bezvýznamné byly na brněnských městských statcích přídatné platy. Zatímco na četných jiných panstvích odváděli poddaní plat za hlásku, odúmrť, podýmné, poctové, korunovační platy a plat za pronájem luk a pastvin, získávala městská rada od svých poddaných jen plat za odúmrť. Byl to plat, který zajišťoval poddaným dědičnost usedlosti v rámci rodiny. Někde, jako v Lipůvce, odevzdávali poddaní za odúmrť dohromady ročně třicet slepic, jinde dával každý poddaný bez rozdílu výše pozemkové držby po jedné, dvou až třech slepicích. V Lelekovicích a Nuzířově odváděli poddaní kromě slepic také vejce a oves.

[27]) A. Míka, Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století, str. 230.
[28]) Urbář, fol. 67.
[29]) J. Jirásek, Moravský venkov před Bílou horou, rukopis.
[30]) Urbář, fol. 68v—69v.
[31]) Urbář, fol. 100.
[32]) Urbář, fol. 101v.

Daleko větší význam nežli peněžní úrok, naturální renta a u některých dědin i robota, měl pro městskou vrchnost desátek. Z deblínské části statku odváděli poddaní kromě dvou dvořáků úplný desátek (desátý snop obilí a desátý kus drůbeže.)[33]) Stejným způsobem odevzdávali také desátek v Lelekovicích, zatímco z Lipůvky, Nuzířova, Svinošic a Lažánek dávali poddaní místo obilního desátku peněžitý plat ve výši 50 zl.[34]) Z takto získaných peněz městská rada platila faráře.

Zdá se, že celkové zatížení poddaných feudálně pozemkovou rentou bylo na městských statcích malé. Zatímco jinde narůstaly v souvislosti s rozvojem vrchnostenské výroby poddaným roboty, na kuřimském panství jako na jednom z mála velkostatků v zemi se vrchnost snažila využít námezdních sil, hlavně v kuřimském a v deblínském dvoře. Městská rada najímala námezdní síly k práci na chmelnicích a k odvozu hnoje na pole a ke svážení obilí do stodol.[35]) Ostatní práci vykonávala dvorská čeládka.

Seznámili jsme se v hrubých rysech s hospodařením městské rady na venkovských statcích a s postavením zdejších poddaných. Ukázalo se, že se tamní poměry značně lišily od poměrů na mnohých soudobých velkostatcích. Poměrně málo rozvinutá vrchnostenská výroba nepřinášela zdaleka takový užitek jako jinde. Postavení poddaných na kuřimském panství bylo v důsledku nízké kapacity režijní výroby příhodnější, nežli na většině panství v zemi.

Obdobné poměry jako na venkovských statcích královského města Brna najdeme i na některých panstvích církevních. Pátráme-li po příčinách tohoto jevu, dojdeme k závěru, že to byl hlavně nedostatek finančních prostředků, který nedovoloval královským městům, stejně jako příslušníkům duchovního stavu, investovat větší částky do rozvoje režijní výroby.

Peníze, které by totiž bylo možno investovat do rozšíření výroby, odčerpávala královská pokladna. Panovník upadal rok od roku do větších dluhů. Pokládal majetek církve a královských měst za svoji komoru a vyžadoval od nich nové a nové půjčky, které byly jen málokdy splaceny. Tak např. jedenácti moravským klášterům dlužil od roku 1581 kolem 58 000 zl.[36]) Rovněž královským městům dlužil panovník značné částky. Do roku 1587 dlužil Olomouci 15 000 zl., Brnu jen za rok 1565 okolo 5000 zl., Znojmu za léta 1550–1586 celkem 11 600 zl. a konečně Jihlavě od roku 1576 do roku 1587 zhruba 10 100 zl.[37])

V roce 1582 žádal moravský podkomoří brněnskou městskou radu o další půjčky na krytí výdajů panovnického dvora. Tehdy se ještě městské radě podařilo odolat tlaku svého nadřízeného s odůvodněním, že jí ještě nebyla splacena půjčka z roku 1565.[38]) Ale již v roce 1590 slyšíme, že Brno poskytlo panovníkovi peníze a vojsko na vedení války proti Turkům. Nejinak tomu bylo v dalších letech. Z počátku 17. století již najdeme v radních počtech v položce vydání pravidelné roční částky dosahující 10 000 zl., které pohltily půjčky panovníkovi a různá ochranná opatření vojenského rázu v Brně.[39])

[33]) Urbář, fol. 65.
[34]) Urbář, fol. 68.
[35]) Účet za obdělání polí a chmelnic z roku 1596, fol. IV, 2 a 3.
[36]) SÚA Praha, ČDKM-MR, sgn. 154/2, fol. 92—104.
[37]) Tamtéž.
[38]) SúA Praha, ČDKM-NR, sgn. 154/2, fol. 16—17.
[39]) F. Šujan, Dějepis Brna, str. 246.

Královská města, mezi nimi i Brno, měla dobré předpoklady pro odbyt produktů z režijního podnikání na venkovských statcích. Mohly se prodávat jednak ve městě jeho obyvatelům, jednak na venkovských statcích tamním poddaným. Ptáme-li se po příčinách, proč přes příhodné podmínky nemohla města zvýšit kapacitu režijní výroby venkovských statků, dojdeme k závěru, že to byla finanční politika panovnického dvora, která silně poškozovala hospodářské zájmy královských měst.

Miroslav Krejčíř, Zdeněk Strejn

K HISTORII DOLOVÁNÍ STŘÍBRA U DEBLÍNA

Severozápadně od Brna, nedaleko Veverské Bitýšky, leží obec Deblín. Už v dávné minulosti bylo v okolí této lokality dolováno a stará kutací díla, která ještě dnes nacházíme např. v blízkých Herolticích, patří k nejsevernějším výběžkům staré báňské oblasti, táhnoucí se od Zbraslavi přes Rudku a Šmelcovnu k Lažánkám. Zde se těžila převážně sideritická a limonitická ruda.

Deblínská oblast však proslula v minulosti jako středisko dolování rud barevných kovů. Je situována v jižní části svratecké klenby, která se táhne od Moravského Krumlova přes Oslavany až k Olešnici. Na východě je pak omezena tektonickou linií boskovické brázdy. Geologicky tvoří okraj klenby pásmo vnějších fylitů, které přecházejí na basi v biotitické břidlice, pod nimiž je komplex bítešské ruly a dále následuje pásmo vnitřních fylitů s křemenci a zelenými břidlicemi. V nadloží je pak úzký pruh šedých, břidličnatých vápenců. Jádrem a nejnižším členem vrstevní serie je svratecká žulorula. Barevné kovy jsou zde vázány na barytové a křemenné žíly s galenitem a sfaleritem, částečně tvoří zrudnění metasomatického typu ve vápencích s galenitem a sfaleritem.[1])

Historicky je Deblín připomínán již koncem 12. století, kdy byl sídlem panského rodu pánů z Deblína, kteří patřili mezi nejstarší moravskou šlechtu.

Není zcela vyloučeno, že již ve 13. či 14. století došlo v okolí Deblína k pokusům o dolování; jde o období, kdy celá Českomoravská vysočina byla prozkoumávána hornickými kutacími pracemi a kdy na řadě míst v této oblasti došlo k intensivnímu dobývání stříbrné rudy. Bezpečných dokladů však o tom nemáme.[2])

Počátkem 15. století byl majitelem deblínského panství Artleb z Veteřova, v polovině tohoto století Jan z Drahotuš a Veteřova a po něm Vaněk z Boskovic. Roku 1466 byla uzavřena v Boskovicích smlouva mezi městem Brnem a syny Vaňka z Boskovic, Václavem, Albrechtem a Jaroslavem o koupi hradu a statku Deblína

[1]) Geologickými poměry se podrobně nezabýváme a odkazujeme na příslušnou odbornou literaturu, např.: K. Zapletal, Geologie a petrografie země Moravskoslezské, Brno 1931 apod.

[2]) Dolování stříbra i železné rudy se týkají dvě listiny z let 1234 a 1236, otištěné v CDM II 268 č. 246 a 315 č. 275. Obě listiny jsou však Bočkovými padělky z 19. století (J. Šebánek, Moderní padělky v diplomatáři Bočkově do r. 1306. ČMM 60/1936, str. 477—478).

za 2500 zlatých.[3]) K rozsáhlému deblínskému panství patřily hrad a městečko Deblín s dvorem a vesnicemi Čížky, Žernůvka, Nelepeč, Pejškov, Čeblovice, Holasice, Maršov, Braniškov, Žďárec, Blahoňov, Prosatín, Katov, Nová Ves, Jestřabí, Lažánky, díl Lažan, Chvališov, Ludvíkov, Podolí, Veselí a Ususší.

Ještě téhož roku povolil český král Jiří Poděbradský městu Brnu zápis tohoto statku do zemských desek.[4])

Ze 16. století máme dochováno několik královských privilegií, která hovoří přímo o deblínských dolech. Tak roku 1510 udělil král Vladislav Jagelonský brněnským měšťanům Václavu Perlimu, Janu Beroltu Sladovníkovi, Janu Apatekáři, Matouši Soběslavu a Maršíku Jakubu Sitovci hornické svobody u starých deblínských dolů a osvobozuje je na 12 let ode všech dávek. Po uplynutí této doby mají měšťané odvádět z vytěžených stříbrných rud dávky jako Hory Kutné.[5])

Dolování stříbrné rudy u Deblína pro město Brno, za doby krále Vladislava Jagelonského, obnovil měšťan a brněnský konšel Mikuláš Divůček s přídomkem z Deblína.[6])

Listinou z roku 1531 propůjčil král Ferdinand I. za věrné služby, které mu prokázaly purkmistr a rada města Brna, znovu právo dolovati v obnovených dolech u Deblína, které se nově nazývají Danielsberg, a také na všech dolech, které v budoucnu budou otevřeny na deblínských statcích. Dovolil též horníkům, aby se tam usazovali, stavěli obydlí a osvobodil je ode všech zeměpanských povinností.[7]) Král rovněž potvrdil městu Brnu listinou z roku 1557 staré báňské právo, které propůjčil Václav II. měšťanům brněnským a jejich potomkům pro stálou oddanost již v roce 1297, a to na všechny doly v okolí 6 mil od města, na zlato, stříbro, olovo neb jiné kovy, podobně jako v horách patřících ke Kolínu, Čáslavi a Jihlavě.[8])

V této souvislosti je nutno se zmínit o tom, co se hovoří o dolech v okolí Brna v Míšeňské horní kronice Petra Albina z roku 1590, kde se říká: Na Moravě u Brna byly prý též před časem městské doly, jak jsem to nalezl ve starém seznamu českých dolů, který vytiskl Jan Haselberger. V jakém stavu jsou nyní není mi známo, ale v paměti lidí ještě jest, že prý z nich zbohatli Edererové, kteří tenkráte byli havíři

---

[3]) J. Dřímal, Archiv města Brna, Průvodce po fondech a sbírkách, Praha 1956, str. 111, Hosák, str. 223, Zemské desky moravské XIII, str. 193. Listiny o koupích všech statků jsou uloženy pod příslušnými léty ve Sbírce listin, mandátů a listů v městském archivu v Brně. D'Elvert, (zur Geschichte des Bergbaues in Mähren n. Oesterr. Schlesien, str. 42), který převzal údaj Wolného, udává rok koupě statku Deblína městem Brnem 1470. (G. Wolny, Die Markgrafschaft Mähren, Brünn 1836—46, Bd. II., str. 379.)

[4]) Kupní smlouva byla však vložena do zemských desek teprve roku 1504, poněvadž pro válku, kterou vedl Matyáš Korvín v letech 1468–78 s Jiřím z Poděbrad a Vladislavem II. se zápisy neprováděly.

[5]) J. T. Peither, Versuch über die natürliche u. politische Geschichte der böhmischen u. mährischen Berkwerke, Wien 1780, str. 255.

[6]) A. Raab, Brünner Votivbilder, Brünn 1904, str. 20—24. Pokud se týká jeho vztahu k Deblínu, nemáme zpráv vyjma nápisu na votivním obraze „Milosrdný samaritán", kde je zobrazen Mikuláš Divůček z Deblína se svou manželkou Annou. Obraz visel až do roku 1879 pod kůrem poblíž hlavního vchodu do chrámu sv. Jakuba v Brně. Mikuláš Divůček byl činným hlavně v otázkách finančních a daňových. (Reprodukce obrazu je v díle B. Bretholz, Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn, Brünn 1901, str. 109)

[7]) D'Elvert, Versuch einer Geschichte von Brünn's, str. 265—267, Peinther, str. 256.

[8]) Peinther, str. 255–256, d'Elvert, Geschichte von Brünn's, str. 264–265, Wolny II, 88, 377, 386, 389, CDM V, LXV, str. 61, Sternberg, 1. B., 2. Abt., str. 60.

Mapa lesů polesí Vohančice a Deblín s vyznačenou oblastí dolů.

a pak byli povýšeni do stavu šlechtického a přišli na zlatodůl asi 6 mil od Brna u městečka Boskovic.[9])

Kořán v přehledné mapce nejdůležitějších báňských podniků v období feudalismu na území republiky uvádí Deblín jako stříbrné doly do konce 14. století.[10])

Jak skutečně vypadala těžba rud v deblínských dolech v 16. a 17. století, nemáme zachovaných zpráv. Také se neví, kolik se vytěžilo, jaká byla kvalita rudy, jak dlouho se zde těžilo, jakých dobývacích metod se používalo apod. Je velmi pravděpodobné, že stříbrné doly v oblasti Deblína zanikly pozvolna, podobně jako řada dolů na Českomoravské vysočině. Příčiny zániku deblínských dolů byly pravděpodobně v tom, že rudám vzhledem k nepravidelnému zrudnění ubývalo kovnatosti (stříbra), dolování bylo nákladné, ztížené dobývací metody a současně k ochuzování rudy se přidružovaly zvýšené dopravní náklady. V neposlední řadě přispěly svým podílem i chaotické poměry, způsobené třicetiletou válkou.

Deblínské doly byly uvedeny též na některých starších mapách. Tak např. v mapě Moravy z roku 1627 Jana Amose Komenského jsou vyznačeny zlaté a stříbrné doly na panství města Brna západně Deblína. *Kuchař* udává, že doly na této mapě ukazují na informace žerotínského původu. Deblínské doly byly sice na panství města Brna, ale v přímém sousedství žerotínského zboží.[11]) Rovněž v mapě Samuela Dworzaka z roku 1627 jsou vyznačeny stříbrné doly u Deblína.[12]) I v pozdější době, kdy Vogt v roce 1729 sestavil hornickou mapu českých zemí, zakresluje mezi řadou moravských lokalit nerostných surovin deblínské doly. Rozsáhlá rukopisná práce, ve které uvedená mapa tvoří přílohu, poskytuje prakticky přehled o hornictví a dolování v našich zemích v období do třicátých let 18. století. Deblínské doly se však připomínají v této době jako doly železné a jsou situovány východně Deblína. Nejbližší stříbrné doly jsou až u obce Blahoňov, což je asi ve vzdálenosti vzdušnou čarou 4 km severozápadně Deblína.[13])

Podle zachovaných pramenů můžeme usuzovat, že počínaje 18. stoletím dochází v Deblíně už jen k těžbě železné rudy (limonitu) a je možno se přiklonit k názoru *Burkarta*, že těžba byla prováděna v dolech, kde se dříve dolovalo na sulfidické rudy barevných kovů (stříbronosný galenit).[14])

Od těch dob už nikdy nedošlo k obnově těžby stříbrných rud a Deblínsko napříště je známo už jako oblast železných rud.

* *
*

Porovnáním archivních materiálů s výsledky geochemického výzkumu jsme se pokusili provést situování stříbrných deblínských dolů do dnešní topografické situace. *Vojta* udává, že „Danielsberg", o které se mluví v listině krále Ferdinanda z roku

[9]) Meyssnische Berg-chronica oder Commentorius von den Bergwercken etc., durch Petrum Albinum, Dresden 1590, viz též B. Ježek, O českých a moravských dolech v „Míšeňské horní kronice", Báňský svět, XIII, 1934, str. 25—28, 45—47.

[10]) J. Kořan, Přehledné dějiny československého hornictví, Praha 1955, str. 96—97.

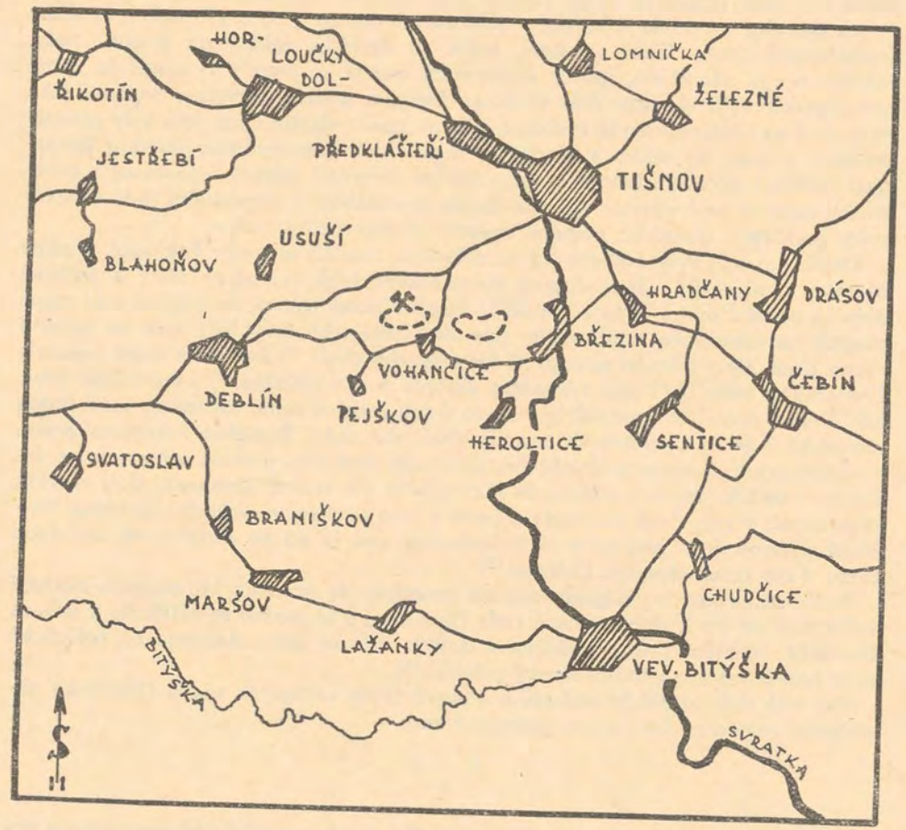
[11]) K. Kuchař, J. A. Komenského mapa Moravy z r. 1627, faksimile s textem, Ostrava 1958, str. 14.

[12]) Mapa tvoří přílohu knihy T. Pešiny, Moravicus, StA Brno, G 21, II/64.

[13]) M. Vogt, Geographia Hypogea Bohemiae et Moraviae, rukopis Nár. muzeum Praha, sign. VI D 10. Na mapu upozornil též Skutil, Báňský svět 16, 1937, str. 1—5.

[14]) E. Burkart, Moravské nerosty a jejich literatura, Praha 1953, str. 188.

1531, je kopec, kterému nyní říkají Špilberk a je to trať čís. XX polesí Vohančického.[15]) Umístění oblasti dolů podle mapy lesů města Brna na statcích Vohančice a Deblín z roku 1754[16]) je rekonstruováno na připojené fotokopii.

Pravděpodobná situace dolů podle archivního studia.

Pravděpodobná situace dolů podle geochemického výzkumu.

Silnice.

Obr. 2. Topografická situace stříbrných dolů u Deblína dle archivního studia a geochemické prospekce.

[15]) Vojta, Dějiny statku Deblína a Kuřima, b. r. str. 16.
[16]) StA Brno D 22—330/A4.

Geochemické průzkumné práce, které byly prováděny za účelem zjištění průběhu zrudnění ukázaly, že v této oblasti se vyskytuje zrudnění olova a stříbra.[17]) Porovnáním těchto výsledků s archivními možno říci, že stříbrné doly ležely převážně východně obce Deblína. Grafické vyznačení situace je patrné z připojené mapky.

Závěrem lze konstatovat, že největší rozmach dolování na stříbro u Deblína, který byl deskovým statkem brněnských měšťanů, spadá do období 13. až 15. století, i když nejsou známy zprávy o množství vytěžené rudy a rozsahu celkového dolování. V průběhu dalších let děly se různé pokusy obnovit dolování pomocí kutacích prací, které však neměly většího významu. Odpovídá to i geologickým poměrům, poněvadž zrudnění je zde velmi nepravidelné a žíly nemají směrného pokračování. V 18. a 19. století dochází už jen k pokusům o těžbu železné rudy, která má však krátké trvání.

Tento informativní příspěvek má ukázat, že výsledky archivního a báňsko-historického výzkumu souhlasí v řadě případů s nejnovějšími terénními a laboratorními geologickými metodami a při správné interpretaci a konfrontaci jsou platným a nezbytným pomocníkem moderního geologického průzkumu.

[17]) Zpráva o geochemickém průzkumu u Deblína, Geol. průzkum Brno, 1960.

Ivan Krška

BRNĚNSKÁ PRÁVNÍ NAUČENÍ UHERSKÉMU HRADIŠTI VE DRUHÉ POLOVINĚ 14. STOLETÍ

Jedním z nejzajímavějších rukopisů brněnského Státního archivu, chovaných ve sbírce G 10, je č. 773, t. zv. „liber negotiorum civitatis Hradisch". Tento rukopis z druhé poloviny čtrnáctého století, o celkem 68 foliích, měl své pestré osudy.

Ještě v druhé polovině XVII. století byl chován v Uherském Hradišti.[1]) V následujícím století se dostal do knihovny brněnského advokáta W. A. Balause, odkud byl roku 1755 získán pro knihovnu rajhradského kláštera Bonaventurou Pitrem.[2]) Po jeho smrti upadl rukopis brzy v zapomenutí. Alexej Habrich, který ve své práci „Jura primaeva Moraviae" sděluje, že rukopis nalezl odhozený do nejzapadlejšího místa knihovny, poškozený hnilobou, moly a vlhkostí, nemohl již udati, jak se tento rukopis do klášterní knihovny dostal.[3]) Rukopis byl pak Habrichem zařazen do rajhradského klášterního archivu pod signaturou Ha 2.[4])

Kolem r. 1885 obdržel rukopis od Jana Chlumeckého Vincenc Brandl a při předávání ředitelství moravského zemského archivu odevzdal rukopis Bertoldu Bretholzovi. Odtud se rukopis dostal do sbírky G 10 a byl zařazen pod číslem 773. V rajhradském klášterním archivu zůstal opis právní části rukopisu, pořízený Habrichem.[5])

Několikeré přemístění rukopisu mělo za následek, že tento zůstal badateli poměrně málo využit. Kromě vzpomenuté již práce Habrichovy, byla část rukopisu, konkrétně naučení brněnských měšťanů Uherskému Hradišti z 9. srpna 1352 a vlastní uherskohradišťská statuta z r. 1360, otištěna Christianem d'Elvertem v Notizenblattu.[6]) Na tuto práci navázal Ignác Tkač ve své práci o brněnských právních

[1]) Rukopis obsahuje četné přípisky a vysvětlivky na okraji, psané rukou 16. a 17. století. Poslední časový údaj pochází z roku 1678.

[2]) Údaje čerpám z Bretholzovy práce: Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren vom XI. bis zum XV. Jahrhundert, Praha, 1935. Str. XX.

[3]) Ex quibus colligimus, codicem hunc aliquando ibidem fuisse exaratum; qui quomodo? aut quando, Rayhradium allatus fuerit nos ipsos latet, quemadmodum et ipsum tanquam in abstrusissimo Bibliothecae loco inter abjectitia repositum, carie, blattis et humiditate miserrime deturpatum et lacerum, quem haud quotusquisque aspectu suo dignatus fuisset, adesse sat diu ignoravimus. Jura primaeva Moraviae, str. 40.

[4]) Na titulním listu Habrichova opisu právní části rukopisu č. 773, který se nalézá v archivu rajhradského kláštera pod sign. Ha 5, je připsána následující poznámka: Originale vide sub sign. Ha 2.

[5]) Viz předchozí poznámku! Opis právní části rukopisu je z největší části psán rukou Habrichovou.

[6]) Notizenblatt 1857, str. 38—40, 52, 58—60.

naučeních Uherskému Hradišti z let 1447–1509.[7]) Potom rukopis zůstával nepovšimnut. Neuvádí ho ani podrobná práce Smitalova o městských knihách na Moravě, ani Vojtíškova práce z roku 1916, s výčtem nejdůležitějších knih v českých zemích. Teprve Ladislav Hosák v „Místopisu země Moravskoslezské" si povšimnul části rukopisu, jednající o mostném, které Uherskému Hradišti platily obce v jeho okolí,[8]) a Rudolf Hurt ve svých „Dějinách cisterciáckého kláštera na Velehradě" studoval rukopis se zřetelem k dějinám tohoto kláštera.[9]) Snad nejvíce byl rukopis využit B. Bretholzem k jeho studiím z dějin moravských židů. Bretholz také poprvé podal stručný popis celého rukopisu.[10]) V poslední době se rukopis stal předmětem práce Graciána Chaloupky, který věnoval pozornost záznamům o arcálních platech uherskohradišťských měšťanů.[11])

Přikročíme-li v této práci k rozboru rukopisu, je třeba, abychom si ujasnili nejdříve okolnosti jeho vzniku. Ze zápisu na foliu 2a dalo by se usoudit, že řešení problému bude jednoduché. V tomto zápisu označuje městský písař rukopis následovně: „Multociens desideratus liber, in quo diversa negocia et acta civilia conscribentur, qui nunquam propter aliquorum repugnanciam poterat inchoari. Tamen a quodam fideli impulsatus, ut causam inter ipsum et suum adversarium memorie commendarem; sed quia memoria labilis hominum et instabilis, ideo causam eandem presenti opusculo intytulabo. Et si iste liber processum habuerit, negociorum liber poterit nominari." Zdálo by se tudíž, že rukopis je městská pamětní kniha.[12]) Popis složek, ze kterých se rukopis skládá a podrobný rozpis celého obsahu nás však přepřesvědčí o opaku.

Pokud jde o složky, skládá se rukopis z těchto:

1. f. 1a–b: Jde o pergamenový list, který, jak poznamenal již Bretholz, byl kdysi součástí právní knihy, neboť na foliu 1b se dochovaly dva odstavce hradišťských statut z r. 1360.[13]) Tento list obsahuje historické záznamy a zápisy z let 1394–1452 (např. obležení města markrabětem Prokopem v r. 1394, způsob a forma přísahy přísežných, zápis o úmrtí císaře Zikmunda, zápisy o věřitelích, o držitelích sirotčích peněz, záznam o krádeži praku a pavézy se Žižkovým obrazem).

2. f. 2a–13b: Vlepené papírové listy, značně poškozené. Tato papírová folia jsou zbytkem městské pamětní knihy (liber negotiorum). Zápisy z let 1368–1484 zachycují narovnání sporů měšťanů, prodeje domů, závěti a záležitosti sirotků. Složka má vlastní starou foliaci arabskými číslicemi.

[7]) Ignác Tkač: Liber informationum et sententiarum, čili Naučení Brněnská Hradišťské městské radě dávaná od r. 1447 až do r. 1509, s dodatky do roku 1540. Uherské Hradiště, 1882, str. VII a IX.

[8]) Ladislav Hosák: Historický místopis země Moravskoslezské, Brno 1938, str. 351—352. Zápis o mostném je tu však mylně kladen až k r. 1372.

[9]) Rudolf Hurt: Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě, Olomouc 1938, svazek II, str. 393—394.

[10]) Bertold Bretholz: Geschichte der Juden im Mittelalter, Brno 1935, str. 22, 139, 140, 142, 144, 145, 147. Týž: Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren, str. XX—XXII, č. 204, 205, 211, 215, 280, 298, 314, 326, 329, 338, 343, 366, 369, 370, 387, 400, 419, 441.

[11]) Gracián Chaloupka: Dva seznamy městské dávky Uherského Hradiště z druhé poloviny čtrnáctého století, SMM 78/1959, str. 139—160.

[12]) Na typ pamětní knihy ukazuje, jak se domnívám, následující citát z „Praxis cancellariae" novoměstského písaře Prokopa: „Iste autem liber authonomastice memorialis dicitur, in quo principaliter aliquorum negociorum acta ad perpetuam memoriam rei conscribuntur." Viz Fr. Mareš: Prokopa, písaře Nového Města pražského, Praxis cancellariae, Praha 1908, str. 15.

[13]) Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren, str. XXI.

3. f. 14a–23b, 24a–28b, 29a–38b, 39a–46b, 47a–55b, 56a–65b: celkem šest pergamenových složek, které mají vlastní starou foliaci římskými číslicemi. Také složky jsou tu až do f 47a římskými číslicemi označovány. Obsah složek je tento:
f. 14a–15b: Sequitur census arearum civitatis Redisch ad claustrum Welherad pertinens. Et secundum hunc censum et arearum locacione, quedam divisio agri seu pascuorum, ut patebit in posterum, per iuratos est instituta (areální platy velehradskému klášteru).
f. 15b–16a: Rychtář, purkmistr a přísežní v Uherském Hradišti určují rozlohu a hranice kunovických a mařatických pastvin. 1367, květen 31. Uherské Hradiště.
f. 16b: Přísežní určují výši dávek z městišť. 1369, leden 25. –
f. 16b–18a: Rejstřík dávek z městišť. 1371, květen 19.–
f. 18a–19b: Nota sub anno 1362, XVI die mensis maii, conscripsi villas subsequentes ad pontes et viam Schuet ab antiquo censuantes. Et quem quilibet iudex ville debet et tenetur censum de quolibet laneo repetere, colligere et pontenariis in Redisch fideliter presentare (soupis obcí, platících Uherskému Hradišti mostné).
f. 20a: Pokuty za různé přestupky, naučení o délce německé míle.
f. 20b–22b: Různé zápisy (jako u f. 2a–13b) z let 1391–1492.
f. 23a: Paměť povinností Hradiště k Buchlovu zámku a držitelům statku toho a k Hradišti od Buchlova. (Nedat., ruka 16. století.)
f. 24a–26a: Purkmistr a přísežní města Hradiště vyhlašují městská statuta. 1360, leden 27. Uherské Hradiště.
f. 26b–28b: Prázdné.
f. 29a–31b: Jura de Bruna transmissa (opis privilegia maius Václava I. pro Brno z r. 1243).
f. 31b–32a: Explicit maius privilegium. Incipiunt iura et leges, que in maiori non poterant inchoari. (Opis privilegia minus Václava I. pro Brno z r. 1243).
f. 32a–33b: Incipiunt iura iudaica. (Opis privilegia Přemysla II. pro židy a opis potvrzení brněnského rychtáře o přísežných, že toto privilegium Uherskému Hradišti řádně opsali, údajně z r. 1300.)
f. 33b–36b: Incipit aliud privilegium de Bruna transmissum. (Naučení brněnské městské rady měšťanům v Uherském Hradišti. 1352, srpen 9.–)
f. 36b–37b: Incipiunt sentencie diffinite, subscripte per cives brunenses, civibus in Redisch transmisse, per Nicolaum olim notarium compilate.
Zvláště jsou vytčeny příslušným nadpisem tyto výpovědi:
De eo, qui dat alapam uni iurato, de inpigracione iudei, pro homicidio, de specie furti, de scabinis, item alia sentencia, qui famulum suum cogit tormentis, ut confiteatur furtum.
f. 37b–45b: Secuntur iura de Bruna transmissa, per Gregorium Ignotum compilata, et in hoc volumine cum precedentibus diligenter conscripta. Zvláště vytčeny příslušným nadpisem tyto výpovědi brněnských přísežných: Item casus de homicidio, sentencia pro homicidio, nota de homicidio, de amputacione manus, item de opera homicidii, de plano vulnere, lemde, de fideiussoribus, casus quando quis obligat indeo pignus, sentencia super predictum.
f. 45b–63a: Per Thomam, notarium in Redisch compilata et diligenter conscripta 1377.
Zvláště vytčeny příslušným nadpisem tyto právní případy a výpovědi: Casus homicidii, casus pro debitis cum alter non habet persolvere debita, casus ad quem bona malefactoris deprehensi pertineant, item alius casus, qui vulneribus pudorosis non

habet vulnerato bonis suis satisfacere, sentencia pro vulnere pudoroso non habens satisfacere, qui uxorem suam alteri vendit, qui dicit ad iuratum tu es cavillator, mulier incusans aliam de lepra, qui appelat unum filium presbyteri, pro Proskone et Aaron iudeo, de eo, qui die forensi unum fugat nudo gladio, item de gladiis vel cultellis die forensi nudatis, item de evaginacione die forensi, item de eadem materia, item de iactu cultelli, de armis in libertate nudatis, de eo, qui nudo gladio vel cultello coram iuratis inpetum facit et indisciplinam, sequens casus in Popicz actus est, pro Aaron iudeo et Rablino cerdone, de iurato, qui contradicit sentenciam aliorum, pro Hascone iudeo et christiano, propter Petrum Driheri et N. Dreyscheffel 1385 ante nativitatem Christi, casus de eo, qui iniustam affert metretam, casus sequens actus est in Gelben de virgine vi oppressa, pro Dietuschinna et Johanne filio suo pro divisione bonorum, item pro divisione bonorum inter Dietuschinnam et filios eius, de Welika ad nos delatus, pro Schimkone, qui detinuit quendam pro spoliacione et non potuit eum vincere, pro Heroldo Chunowicz et iudeo Aaron, pro filia Jarnin et Jacobo Dub, pro Merchlino, pro Marsicone sartore, pro Garder de Broda Ungaricali et Michaele Menikwicz ad nos de Wulcznaw delatus, item de Wulcznaw, quando unus alium inculpat, quod subtraxerit duas cabellas, qui diffamat iuratos.
f. 63b: Prodej domu po Jiříkovi písaři, 1478, červenec 10.–
f. 64a–65b: Prázdné.

4. f. 66a–68b: Tato složka obsahuje celkem tři folia, při čemž je třeba podotknout, že mezi foliem 65b a 66a byla řada listů vyřezána, podobně jako u předchozích pergamenových složek. Dvě folia z této poslední složky, byla kdysi součástí samostatné knihy, jak ukazuje dochovaná stará arabská foliace. U posledního folia je třeba se zastavit. Jde tu o zbytek právního rukopisu, obshujícího část privilegia maius Václava I. z r. 1243. Tento rukopis byl patrně předchůdcem naší knihy, jak ukazuje ráz písma, které se hlásí ještě do prvé poloviny čtrnáctého století. Dochovalo se na něm také původní označení složky.
Obsah poslední složky je jinak tento:
f. 66a: Zápis o poslušenství hradišťských měšťanů Matyáši, králi uherskému a českému, 1479, červen 29. – Paměť starodávná, co se farářům a žákům od pohřebu dávalo (nedat., rukou z druhé poloviny 17. století).
f. 66b–67b: Zápisy z let 1401–1678 (židovský hřbitov, kobylky v r. 1546, zápisy o obléhání města králem Matyášem z r. 1472, zápisy o úmrtí význačných osob, posloupnost hradišťských farářů a děkanů a j.).
f. 68a–b: Opis části privilegia maius Václava I. pro Brno z r. 1243 (jako na f. 29a), okrajové přípisky z 15. a 16. století.

Jak patrno z uvedeného popisu složek, není náš rukopis jednotným celkem. Této skutečnosti si byl již vědom Bretholz[14]) a R. Hurt ve svých „Dějinách cisterciáckého kláštera na Velehradě". Dospěl k náhledu, že jde o „konvolut zbytků nejstarších knih města Hradiště, obsahujících právní řády i knihovní záznamy pro druhou polovinu čtrnáctého století a pro století patnácté.[15]) Tento v jádře správný náhled je ovšem třeba doplnit a zpřesnit.

Z okolnosti, že folia počínající úvodním zápisem o založení „liber negotiorum" (f. 2a–13b), jsou psána, na rozdíl od pergamenových folií našeho rukopisu, na papíře

[14]) Viz předchozí poznámku!
[15]) R. Hurt: Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě, II, str. 393.

a do knihy byla vlepena a ze skutečnosti, že pergamenová folia mají, až na poslední složku, vlastní starou foliaci, dalo by se usoudit, že rukopis se skládá v podstatě ze dvou částí: a) z papírové vložky, obsahující pamětní zápisy, b) z pergamenových folií, obsahujících záznamy o areálních platech a právní řády, při čemž volná pergamenová folia byla doplněna dalšími pamětními zápisy.

Pokud jde o pergamenová folia, je však situace složitější. Již Bretholz poznal, že pod jejich starou foliací jsou znatelné zbytky foliace ještě starší, která byla později odstraňována seškrabováním.[16]) Tato původní foliace, tvořená arabskými čísly, je zjistitelná pouze na určitém úseku pergamenových folií, konkrétně u f. 29a–50b; jsou jí tedy označeny třetí, čtvrtá a část páté pergamenové složky našeho rukopisu, na kterých se vyskytují brněnská městská práva a právní naučení brněnských měšťanů.[17]) Nabízí se tudíž domněnka, že nejstarší část rukopisu je třeba hledat právě na těchto foliích.

Tento náhled potvrzuje také rozbor rukopisu po paleografické stránce. Je třeba předem říci, že po této stránce je rukopis konglomerátem nejrůznějších písařských ruk, od poloviny čtrnáctého až do konce sedmnáctého století. Zaměříme-li však pozornost na písařské ruce čtrnáctého století, pak lze v našem rukopisu určit tyto tři hlavní písaře.

1. Ruka A. Jde o knižní písmo, jehož autorem byla starší osoba, jak je možno usoudit z roztřesených tahů písma. Za charakteristický znak písaře A je třeba pokládat užívání ozdobné vlasové smyčky u koncového s, neštěpení horních dříků písmen, užívání vlasové ostruhy u písmene x a římské desítky. Vlasovou ostruhou zdobil písař někdy i jiná písmena, např. písmeno n nebo h a uplatnil ji také u písmene y, kde tato ostruha tvoří dolní část písmene. Písmo písaře A se vyskytuje na f. 2a–4a našeho rukopisu, s výjimkou části folia 2b. Je jím tedy také psán úvodní zápis k „liber negotiorum". Ale mimo tato papírová folia se zápisy od r. 1368, se ruka písaře A objevuje též na pergamenových foliích právní části rukopisu (f. 56a až 57b), kde zápisy jsou datovány léty 1387–1388. Je proto třeba klást písmo až do této doby, zápisy na f. 2a–4a byly tímto písařem pořízeny dodatečně.

2. Ruka B. Rovněž tu běží o knižní písmo, které se objevuje na foliích 14a–19b a na f. 24a–26a, kde jsou touto rukou psány záznamy o areálních platech a hradišťská městská statuta z r. 1360. Rukou písaře B jsou však také psána právní naučení brněnských konšelů na foliích 51b–55a z let 1384–1386. I tu je potřeba klást písmo tohoto písaře až do této doby, i v tomto případě lze usoudit, že záznamy o areálních platech a městská statuta pořizoval písař B dodatečně. Pro tohoto písaře je charakteristický sklon písma do prava, tvoření písmene g, r a koncového s a též nasazování ostruh o dříků velkých písmen.

3. Ruka C. Tato ruka se objevuje na f. 29a–45a a je jí tedy psána právní část rukopisu, začínající privilegiem maius Václava I. pro Brno z r. 1243 a končící právními naučeními brněnských konšelů, zpracovanými bývalým notářem Mikulášem a notářem Řehořem Neznámým (Ignotus). Také toto písmo je písmo knižní, u něhož je charakteristické používání vlasových čárek nad písmenem i, dále u zkratek us a um. Charakteristické je též tvoření písmen r, g, x. Dříky horních písmen jsou zdobeny vlasovými ostruhami. Od folia 41a je písmo zběžnější, charakteristické

[16]) Viz poznámku č. 13!

[17]) Tato foliace arabskými čísly (3—25), je tvořena tak, že stejným číslem jsou označovány vždy protilehlé stránky dvou folií.

rysy mu však nadále zůstávají. Na f. 41b se objevuje letopočet 1368, který je nejzazším termínem při určení stáří tohoto písma. Rukou písaře C jsou však psány též poslední dva vybledlé odstavce hradišťských statut na f. 1b. Hradišťská městská statuta z 27. ledna r. 1360 byla tedy původně součástí právní části rukopisu a později byla znovu opsána rukou B na f. 24a–26a.

Z uvedeného paleografického rozboru lze tedy zjistit, že nejstarší ze tří hlavních písařských ruk čtrnáctého století, které se objevují v našem rukopisu, je ruka písaře C. Tato ruka se objevuje, jak jsme pověděli, na těch foliích, u nichž byla zjištěna původní foliace, odstraňovaná seškrabováním. Jádro rukopisu je tedy třeba hledat na f. 29a–51a, nejstarší částí rukopisu č. 773 je brněnské městské právo a právní naučení brněnských konšelů.

K této nejstarší části, vzniklé nejpozději r. 1368, byla na sklonku osmdesátých let připojena nově opsaná hradišťská městská statuta a záznamy o areálních platech měšťanů. Rukopis tehdy dostal novou foliaci, římskými číslicemi. Definitivní úpravy se rukopisu dostalo, jak se domnívám, nejpozději v patnáctém století. Tehdy byla k rukopisu připojena papírová folia „liber negotiorum", prvé folio, na kterém byla kdysi napsána hradišťská městská statuta, folia 66a–67b, která, jak ukazuje jejich samostatná arabská foliace, byla kdysi součástí samostatné městské knihy a konečně poslední folio, které, jak bylo řečeno, je součástí samostatného právního rukopisu, hlásícího se rázem písma ještě do prvé poloviny čtrnáctého století. Že je tento předpoklad doby konečné redakce rukopisu 773 správný, ukazují přípisky na posledním foliu rukopisu ze začátku patnáctého století, záznamy na prvém foliu rukopisu od konce čtrnáctého a z patnáctého století (toto folio bylo kdysi součástí nejstarší části rukopisu) a zápisy z patnáctého století na volných foliích právní části rukopisu (f. 63b).

Rukopis tedy není jednotným celkem a náhled Bretholzův i Hurtův je třeba pokládat za správný. V rukopisu lze odlišit tyto samostatné části:

1. Právní rukopis, nazývaný též liber notarius,[18]) obsahující brněnská městská práva a naučení brněnských konšelů, která byla zpracována uherskohradišťskými notáři, 2. pamětní knihu – liber negotiorum, psanou na papírových foliích rukopisu, 3. záznamy o areálních platech měšťanů, mostném a městská statuta z r. 1360, 4. pamětní knihu, psanou na f. 66a–67b. Pamětní zápisy se později rozšířily na volná pergamenová folia rukopisu a také na první a poslední folio, o kterých již byla řeč. Jde tedy o případ, kdy několik druhů městské knihy je soustředěno v jednom svazku.

Zaměřme nyní pozornost na právní část rukopisu, které se věnovali již Habrich a d'Elvert. Počíná opisy obou privilegií Václava I. pro Brno z r. 1243, dále opis privilegia Přemysla II. pro židy z r. 1268. Všechna tato privilegia otiskl již Habrich ve svém díle „Jura primaeva Moraviae".[19]) U židovského privilegia je třeba se za-

[18]) Tento název se objevuje v právní části rukopisu na f. 51b. V souvislosti s opravou za hanebný úraz čteme v posledním řádku pravého odstavce folia: . . . sed qualiter debeat emendare, queratur in libro notario 21. Budeme-li se držet nejstarší foliace rukopisu, pak folio 21 začíná na dnešním foliu 46b. Již prvý odstavec tohoto folia se týká výše uvedené záležitosti.

[19]) Viz CDM III, 12, č. 32 a CDM III, 16, č. 33. Diplomatické zhodnocení obou listin je u Šebánka-Duškové: KK, str. 16.

stavit.[20]) K privilegiu je totiž připojen opis potvrzení brněnského rychtáře a přísežných, že toto privilegium Uherskému Hradišti řádně opsali. Potvrzení je datováno rokem 1300, bez určení měsíce a dne. Habrich ve svém opisu právní části rukopisu dospěl k náhledu, že tento letopočet je dokladem toho, že již kolem r. 1300 převzali hradišťští měšťané židovská práva prostřednictvím Brna.[21]) Názor Habrichův je nesprávný a byl opraven již Bretholzem. Bretholz ukázal na skutečnost, že ve zmíněném potvrzení je uveden jako rychtář Jakub de Ror, který r. 1300 brněnským rychtářem nemohl být. S tímto rychtářem se v Brně totiž setkáváme až v letech 1341–1348 a do té doby je také třeba klást uvedené potvrzení. Letopočet 1300 je tedy nesprávný, lépe řečeno neúplný.[22]) Je rovněž pravděpodobné, že potvrzení mohlo být uhersko-hradišťským písařem záměrně antedatováno, aby mu byl dodán ráz větší starobylosti.

Následující právní naučení brněnského rychtáře a přísežných z 9. srpna 1352, bylo, jak již víme, otištěno v Notizenblattu. Obsahuje tato statuta: 1. o mistřích, 2. o prodejích, 3. o pokrmech, 4. o mlynářích, 5. o pekařích, 6. o tkalcích a soukenících, 7. o kraječích sukna, 8. o krejčích, 9. o řeznících, 10. o jirchářích a ševcích, 11. o šenku vína. Závěrem je připojeno ustanovení o měnitelnosti statut v případě prospěchu města, dále ustanovení o zákazu cechů, dávajících si vlastní statuta a konečně ustanovení o zpětném přijímání řemeslníků, kteří by se chtěli znovu vrátit do Brna.

Položíme-li si nyní otázku, zda se tato statuta zachovala jen v našem rukopisu, nebo zda je možno objevit jejich předlohu, je třeba zaměřit pozornost na prameny brněnského městského archivu. V úvahu tu připadají dva rukopisy. Je to především známá právní kniha písaře Jana „Sententiae diversis locis in Bruna iura requirentibus in scriptis traditae," dokončená tímto písařem r. 1355 a rukopis č. 40, chovající na f. 1a–13b celkem 12 statut z let 1351–1355.[23]) V prvém případě zůstává naše zjištění negativní. Avšak již prvé folio rukopisu č. 40, ukazuje na předlohu našich statut. Obsahuje totiž ustanovení o řeznících, které je téměř doslova shodné s ustanovením v našem právním naučení. Proti textu v rukopise č. 40 je však text ustanovení v rukopisu č. 773 poněkud zkrácen. Schází mu také poslední odstavec, týkající se nákupu masa na venkově a dovolení řezníkům, aby vysekávali libovolné množství masa a krám otevírali i zavírali v libovolnou hodinu. Jinou předlohu našich statut v rukopisu č. 40 nenalézáme. Je ovšem nutno uvážit, že tato část rukopisu je, podle zjištění J. Dřímala, pouze zlomkem.[24]) Značná část statut je dnes ztracena a je tudíž pravděpodobné, že v této dnes ztracené části se nalézala i ostatní statuta, která byla s jistými obměnami vtělena do právního naučení brněnského rychtáře a přísežných, měšťanům v Uherském Hradišti. Právní naučení z 9. srpna 1352

[20]) CDM IV, 17, č. 16. Jak ukazuje Bretholz (Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren, str. 8—9, č. 10), je tato listina textově zcela závislá na listině z 29. března 1254 (RBM, 7, č. 7), kterou vydal Přemysl II. ve Vídni. Bretholz též zjistil, že Bočkův otisk tohoto privilegia je nepřesný; Boček do něho nesprávně pojal dva odstavce z jiných židovských privilegií. (CDM VI, 355, č. 465, CDM VII, 554, č. 764.)

[21]) SAB, fond E 6, sign. Ha 5 ..... judaica vero primo anno 1300 pro sui directione Bruna submissa fuere, prout id Brunenses ipsi recognoverunt dicentes ..... následuje text listiny. Otištěno též v Notizenblattu 1857, str. 52, spolu s právním naučením z 9. srpna 1352.

[22]) Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren, str. 17, č. 37.

[23]) Údaje tu čerpám z práce Jaroslava Dřímala: Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausen. Sborník arch. prací min. vnitra 1958/1, str. 109—129.

[24]) Tamtéž, str. 124!

je tudíž nutno pokládat za organickou součást brněnských statut, vzniklých v letech 1351–1355, kdy v brněnské městské kanceláři působil proslulý notář Jan.

Přejděme nyní k dalším fóliím právní části rukopisu č. 773. Tato obsahují právní naučení brněnských přísežných pro Uherské Hradiště v záležitostech, se kterými se město obracelo do Brna. V prvé části těchto naučení, která jsou psána, tak jako předchozí fólia, písařem C, je v nadpise uvedeno, že je sestavil bývalý notář Mikuláš.[25]) V druhé části těchto naučení na fóliích 37b–45b, která jsou také z největší části psána rukou C a teprve na f. 45a jsou vystřídána jinou rukou, je uvedeno v úvodním nadpise, že tato práva, přenesená z Brna, upravil Řehoř „Neznámý" (Ignotus).[26]) V této části, upravené Řehořem Neznámým, se objevují letopočty 1368 a 1371. Konečně poslední část na f. 45b–63a, má jako upravovatele uvedeného notáře Tomáše.[27]) Úvodní nadpis této části je, na rozdíl od předešlých, také datován rokem 1377. V této nejmladší části se objevují nejrůznější písařské ruce a řada letopočtů, počínající rokem 1380 a končící rokem 1391.

Hledáme-li nyní předlohu těchto naučení v brněnském městském archivu, připadá v úvahu opět právní rukopis písaře Jana, z něhož byl v létech 1376–1386 pořízen Janem z Gelnhausenu výtah „Manipulus vel directorium iuris civilis". Použijeme-li Rösslerova vydání brněnských městských práv, zjistíme, že Uherské Hradiště se dovolalo právního naučení z Brna ve 27 případech.[28]) Když porovnáme tyto výpovědi brněnských přísežných s výpověďmi v rukopise č. 773, zjišťujeme, že ani jedna z výpovědí, uvedených v Rösslerově edici, není předlohou výpovědí v našem rukopisu. Také rukopis č. 40 nevykazuje nijaké souvislosti s našimi výpověďmi. Rukopis č. 773 obsahuje tudíž právní naučení z druhé poloviny 14. století, která nejsou známa z jiných rukopisů, týkajících se brněnského městského práva čtrnáctého století. Jde o sbírku naučení pro Uherské Hradiště, které dostávalo z Brna a uherskohradišťští notáři je zaznamenávali. Tento záznam se stal předlohou našeho rukopisu, při čemž byla uherskohradišťskými notáři uvedena brněnská právní naučení v určitý systém.

Že je tato hypotéza správná, ukazuje skutečnost, že značná část těchto právních naučení od f. 29a do f. 45b je psána jednou rukou (ruka C). To svědčí pro to, že byla do našeho rukopisu opsána najednou z jiné knihy, dnes již nedochované, do které byla v Uherském Hradišti zapisována právní naučení.[29]) Teprve od f. 45a se střídá řada písařských ruk. Jde tu o část rukopisu, kde končí brněnská právní naučení, upravená notářem Řehořem Neznámým, a objevují se nová právní naučení, upravovaná notářem Tomášem. Různost písařských rukou ukazuje na to, že v této době byla již právní naučení zapisována přímo do našeho rukopisu tak, jak přicházela z Brna.

Uvedené poznatky ukazují náš rukopis jako doklad stále rostoucího významu Brna, jakožto právního střediska, které dávalo právní naučení řadě moravských měst. Lze předpokládat, že podobné právní rukopisy se vyskytovaly ve druhé polovině čtrnáctého století i v jiných moravských městech, která patřila do sféry brněn-

[25]) Viz předchozí popis složek k f. 36b—37b!

[26]) Viz totéž k f. 37b—45b!

[27]) Viz totéž k f. 45b—63a!

[28]) E. F. Rössler: Die Stadtrechte von Brünn, Praha, 1852, č. 47, 63, 87, 137, 142, 168, 196, 216, 261, 347, 368, 378, 435, 437, 439, 441, 448, 470, 543, 576, 586, 594, 656, 712, 716, 717, 725. Rösslerovi byl znám též náš rukopis, jak ukazuje str. XLVIII jeho edice.

[29]) Zbytkem této knihy bude patrně poslední folio rukopisu.

ského městského práva. Náš rukopis by pak byl pouze jedním z nich, který se shodou okolností zachoval.

Naše právní naučení je též třeba pokládat za předchůdce dalších brněnských právních naučení pro Uherské Hradiště z let 1447–1509. Právní části rukopisu bylo hradišťskou městskou radou užíváno ještě v 16. a v 17. století.[30]) Toho dokladem jsou pozdější hojné české přípisky a vysvětlivky. Rukopis dále ukazuje na to, že Uherské Hradiště mělo ve druhé polovině čtrnáctého století dobře organizovanou městskou kancelář, ve které působila řada písařů, jak svědčí četné písařské ruce na fóliích rukopisu.

Uherskohradišťští městští notáři nepřijímali brněnská právní naučení jen pasivně, snažili se je uvést v určitý systém. To je patrno z odlišnosti ve zpracování brněnských právních naučení. Zatímco bývalý notář Mikuláš zachytil v rukopisu pouze naučení brněnské městské rady, uvádí jeho nástupce Řehoř Neznámý nejen příslušné výpovědi, ale i právní případy, s nimiž se Uherské Hradiště obracelo do Brna. Tyto právní případy nejsou konkretizovány. Konkretizace se objevuje až u dalšího městského notáře Tomáše. Tu se v nadpisech jistých důležitých právních případů objevují jména měšťanů, jichž se záležitost týká, nebo místo, kde se přihodila událost, kvůli níž bylo nutno zažádat Brno o příslušné právní naučení. Uherskohradišťští městští notáři jsou též tvůrci vlastních statut z let 1360, týkajících se městského zřízení a různých řemesel. Stojí za zmínku, že již prvý odstavec těchto statut nařizuje, aby všechny městské dávky, poplatky, berně, výtržnosti lidí i důležitá jednání, byly pečlivě sepsány.[31]) V těchto statutech se setkáváme též s dalším městským notářem Jakubem, který je tu uveden jako člen městské rady a ukazuje se nám jako osoba, školená po stylistické stránce.[32]) To ukazuje arenga statut z 27. ledna 1360.

Identifikaci tohoto notáře po paleografické stránce však nelze provést. Písmo, kterým jsou psána tato statuta, je třeba, jak jsme již pověděli, klást až k rokům 1384–1385. Také ostatní uherskohradišťské městské notáře není možno paleografickým rozborem identifikovat. Chybí tu především potřebný srovnávací materiál[33]) a jimi upravená brněnská právní naučení jsou psána rukami nejrůznějších písařů. Zdálo by se, že snad půjde určit alespoň ruku Řehoře Neznámého. V zápisu na f. 3a z roku 1370 se dozvídáme, že byl psán jeho rukou.[34]) Ovšem i toto písmo je z pozdější doby, jak bylo již ukázáno, je ho třeba datovat až do r. 1387–1388. Této skutečnosti si byl ostatně vědom i písař zápisu, který zmínku o napsání zápisu Řehořem Neznámým škrtl.[35]) Uvedená negativní zjištění však nemění nic na tom,

[30]) Viz f. 15a—20a, 25a—b, 26a, 29a—b, 30a—b, 36a a 46a—b rukopisu č. 773!

[31]) Primo enim constituimus et volumus omnes redditus seu census civitatis, omnes hominum excessus et omnia acta civilia, utilia et anime salubria et necessaria conscribere in papiro cum distributis universis firmiter promissuri ..... f. 24a.

[32]) Quoniam tam propter temporis vertibilitatem, in qua languor memoriam sepius obnubilat, quam negociorum varietatem ipsam sepissime contingat vacillare, sapientis consilii interesse dinoscitur, civium gesta testimonio litterarum asidue commendari, ut tempore congruo eorum cognicio clarius elucescat... f. 24a rukopisu č. 773. K létům 1368 a 1371 je Jakub uváděn již jako bývalý notář (f. 3b, f. 15b).

[33]) Z celého období až do r. 1411 existuje pouze jedna listina vydaná městem (CDM VIII, 244, vč. 305) z 24. června r. 1355. Její písmo v rukopisu č. 773 nenacházíme, půjde patrně o příjemecké vyhotovení velehradského kláštera.

[34]) ... conscriptum per Gregorium Ignotum ...

[35]) S Řehořem Neznámým se setkáváme též v zápisu na f. 3b. I tu jsou však slova Gregorius Ignotus na konci zápisu písařem škrtnuta.

že v druhé polovině čtrnáctého století došlo v Uherském Hradišti ke značnému vzestupu diplomatické činnosti městské kanceláře.

Shrneme-li výsledky studia rukopisu č. 773, dospíváme k závěru, že jde o důležitý doklad k dějinám brněnské a uherskohradišťské městské kanceláře a především brněnského městského práva, jehož významné postavení ve druhé polovině čtrnáctého století je tu nově zdůrazněno. Rukopis proto zasluhuje více pozornosti, než mu doposud byla věnována. V této souvislosti je ovšem nezbytně potřeba, aby bohaté rukopisné sbírky Státního archívu v Brně byly badatelské veřejnosti zpřístupněny řádnými inventáři a katalogy, odpovídajícími potřebám moderního archívnictví. Jen takovým způsobem bude možno plně zvládnout bohatý materiál těchto rukopisných sbírek, jehož značná část našim badatelům bohužel stále ještě uniká.

JOSEF KOLEJKA

Brněnští historikové ke 40. výročí vzniku KSČ

Jak je známo z článků Rovnosti (zejména po cyklu o dějinách Rovnosti od O. Fraňka) a z některých studií v Časopise Matice moravské, všímali si brněnští historikové dějin dělnického hnutí a vzniku KSČ již od let 1950—1951. *„Přehled literatury k dějinám dělnického hnutí a KSČ za posledních 10 let (1948—1958)"* od *Josefa Vytisky* v ČMM 1959 dokazuje, že brněnští historikové považují otázky dějin dělnického hnutí a KSČ za jeden ze svých hlavních úkolů.

Brněnské oslavy 40. výročí KSČ probíhaly ve dvou etapách. Pořadatelé vědecké konference o dějinách KSČ — Muzeum dělnického hnutí spolu s Historickou společností při ČSAV a s jednotlivými pracovišti — připravili pod patronancí KV KSČ jednu konferenci o generální stávce v prosinci 1920 (Muzeum dělnického hnutí instalovalo tehdy velmi zdařilou výstavu „Historický prosinec 1920") a druhou pak u příležitosti květnových oslav věnovali celému úseku dějin KSČ (pochopitelně na Brněnsku) od r. 1921 až do současnosti. Z obou těchto konferencí vyšly materiály — a to separátní výtisk *„K 40. výročí vzniku KSČ v Jihomoravském kraji"* ze Sborníku Matice moravské 1961 (str. 5—134) a samostatné *„Materiály z vědecké konference o dějinách KSČ v Jihomoravském kraji"* pod názvem *„40 let KSČ — čtyřicet let práce a bojů za vítězství socialismu"* (Brno 1961, str. 178).

V úvodním referátě konference o generální stávce v prosinci 1920 shrnul *V. Peša* průběh generální stávky v hranicích dnešního Jihomoravského kraje (o samém Brně pojednal v rozpravě sborníku *Brno v minulosti a dnes*, 1961). Peša tu především rozvinul tezi o tom, že generální stávka v prosinci 1920 probíhala nejen jako srážka vyprovokovaná buržoazií, nýbrž i jako akce, k níž se revoluční proletariát připravoval na podzim 1920. Svědčí o tom zakládání dělnických rad, úvodníky v Rovnosti ze září až listopadu 1920, porady příslušníků levice s B. Šmeralem v listopadu 1920 v Brně, Rosicích a Blansku, dále dobré spojení mezi některými městy během generální stávky, zábory velkostatků a některých veřejných budov a hlavně pak revoluční smýšlení mas.

Podrobnější informace o průběhu generální stávky v jednotlivých místech Jihomoravského kraje přinesli *J. Sýkora* o Třebíčsku, *Ct. Linhart* o Jihlavě, *J. Šubert* o Kroměřížsku, *M. Trantírek* o Rosicko-Oslavansku, *F. Zřídkaveselý* o mládeži na Brněnsku, *B. Čerešňák* o Hodonínsku a *M. Musilová* o činnosti FDTJ na Brněnsku. V těchto příspěvcích bylo využito nejen nových archivních fondů (soudy, báňské úřady), ale i vzpomínek účastníků stávky; to dovolovalo přesněji hodnotit činnost tehdejších představitelů marxistické levice (T. Koutného, O. Rydla aj.).

Zajímavým příspěvkem na této konferenci bylo sdělení *J. Radimského*, otištěné v SMM pod názvem *„K otázce hodnocení úředních dokumentů"*. Radimský jako zkušený archivář dává popud k řešení otázky hodnověrnosti úředního materiálu, a to vzájemným srovnáváním a rozborem jeho povahy (podle instancí a podle rezortů — podle toho, zda jde o zprávy informující, či sumarizující či hodnotící). Správně připomíná Radimský, že mnozí badatelé nemají dosud dokonalé znalosti o správních dějinách té doby, kterou zpracovávají. Radimský tu dále nabádá k rozvinutí studia hospodářské situace v letech 1917—1921, o níž informují nově zpracované fondy obchodních komor, zemědělských rad, rezortních úřadů atd. Jde mu přitom nikoli o nová fakta, nýbrž o vyřešení zásadní otázky: Zda totiž byla u nás v té době potenciální možnost realizovat sociální revoluci.

Jeho závěrečná slova jsou tak trochu i kritikou celé konference, která se povýtce soustředila především k subjektivním podmínkám revoluce. Třeba tu však dodat na obranu autorů, že např. vylíčením nálad dělnických mas byly zároveň řešeny i důsledky objektivních podmínek revoluční situace. Úmyslně jsem věnoval Radimského článku větší pozornost. Nadhodil otázky, které se dosud více méně přecházely. A bylo by třeba, aby podobný článek vyšel také o archivních pramenech k období nejnovějšímu!

Jak je zřejmé, dovolovala konference o generální stávce podrobné vylíčení událostí v jednotlivých místech Jihomoravského kraje. Naproti tomu referenti na květnové konferenci měli ztížený úkol: měli podat historii krajské organizace KSČ za celých 40 let. Pořadatelé pak správně kladli důraz hlavně na nejnovější dějiny. Referáty o prvním čtvrtstoletí činnosti KSČ na Brněnsku (autoři *Peša, M. Laichman* a *Z. Štěpánek)* většinou shrnovaly dřívější dílčí studie. Škoda, že nebylo provedeno zhodnocení dosavadního stavu bádání a že nebyly více zdůrazněny nové pohledy či názory na určité zvláštnosti v dějinách brněnské krajské organizace. Neupírám ovšem autorům snahu o zachycení méně známých forem bojů KSČ v jednotlivých obdobích. Poněkud překvapuje, že nadále zůstává opomenuta otázka komunální politiky KSČ, která je důležitá právě pro regionální studie. Málo vyhovuje referát *J. Domaňského* o období 1945—1948. Autor je bezradný při určování obsahu a rozsahu (mám na mysli území) svého příspěvku. Je sice správně vystižena hlavní otázka doby (boj strany za získání většiny národa), ale bylo možno více povědět o výsledcích úsilí strany za obnovu hospodářství v brněnském kraji, za osídlení pohraničí apod.

Kolektivní způsob vypracování referátů o období 1948—1955 a 1956—1960 sice způsobil určité roztříštění látky, ale správně byly vytčeny jen hlavní otázky. První referát autorů J. Šabaty, F. Koutného a J. Loukoty měl ukázat, jak stranické organizace v rámci kraje probojovávaly generální linii výstavby socialismu: 1. jak strana rozvíjela socialistickou soutěž v továrnách, 2. jak usilovala o združstevnění vesnice a 3. jak bojovala proti oportunistickým a sektářským tendencím (v letech 1948—1951). Zejména poslední otázka má specifický význam pro brněnský kraj vzhledem k činnosti O. Šlinga. Zpracování vytčených otázek se zdá být uspokojující. Vždyť autoři řeší poprvé složité teoretické otázky, zatím jen na částečně dostupném archivním materiálu. Bylo by ovšem žádoucí, aby se autoři pokusili úvodem posoudit charakter tehdejšího brněnského kraje a jeho jednotlivých okresů, abychom tak mohli lépe poznat, kde, jak a proč bylo důležité věnovat hlavní pozornost průmyslu či zemědělství a vůbec jednotlivým národohospodářským otázkám (doprava, obchod).

Autoři posledního referátu *Brněnsko v letech 1956—1960 (O. Štěpánková, M. Dočkal* a *V. Žampach)* sledují činnost stranických organizací zejména z hlediska jejich spojení s masami před XI. sjezdem KSČ a věnují hlavní pozornost úsilí strany za rozvoj výrobních sil v průmyslu i v zemědělství. I v tomto referátu zhostili se autoři vcelku se zdarem vytčených úkolů. Bylo by ovšem možno polemizovat s provedeným rozborem struktury dělnické třídy, více vysvětlení by potřebovalo tvrzení o „aktivizující se reakci" (1956) apod.

Ve sborníku „40 let KSČ" jsou dále otištěny četné diskusní příspěvky historiků *(Zřídkaveselý, Voldán, Radimský, Obršlík, Sýkora)*, ekonomů *(A. Petr, L. Kučerák, F. Loula, J. Srůtka)*, pamětníků a funkcionářů *(J. Sobotka, L. Koneček, H. Konečný, F. Ryneš)* a jiných, kteří vesměs potvrzovali teze referentů. V závěrečných projevech *F. Hejla* a *M. Vaculíka* byly pak kladně zhodnoceny výsledky konference. Hejl zároveň poukázal na nutnost dalšího studia ideologické a teoretické práce strany, jejího vlivu na odbory a masové organizace atd. Závěrečné slovo tajemníka KV KSČ s. Vaculíka pak nabádá brněnské historiky k další tvůrčí práci na regionálních dějinách KSČ zejména po roce 1945. Jde nyní o to, aby historikové pomáhali k rozvoji pracovní a tvůrčí iniciativy našich pracujících vylíčením a zobecněním zkušeností z čtyřicetiletých bojů KSČ.

Samostatnou publikací přispěli k oslavám 40. výročí založení naší strany také pracovníci Pedagogického institutu v Brně. Desátý svazek svého *Sborníku prací Pedagog. institutu* (1961) nazvali *„K 40. výročí KSČ"*. Ve Sborníku uveřejnili historické práce *J. Sýkora (Boj KSČ na Třebíčsku za jednotnou a lidovou frontu v r. 1938), J. Dočekal (Dělnické tělovýchovné hnutí na Brněnsku v letech 1921 až 1923), S. Nováček (Bojová cesta ivančického proletariátu od Pokroku ke KSČ) a S. Opatřil (Učitel-komunista O. Blažek).*

Jak je zřejmé z názvu historických studií pracovníků PI, týkají se uvedené práce činnosti dělnického hnutí a KSČ v některých okresech dnešního Jihomoravského kraje. Značný rozsah příspěvku J. Sýkory (autor však tvrdí, že „pro omezený rozsah nemohl . . ." atd.) dovoloval opravdu detailní poznání bojů třebíčských komunistů v letech 1937—1938. Sýkora je však příliš poplatný „tradici" regionální historiografie v častém citování (opisování!) dokumentů a zbytečně široce rozváděním „celostátní problematiky" v úvodních kapitolách. Závěrečná kapitola (Od Mnichova k 15. březnu 1939) byla otištěna v mírně změněném znění v „Mate-

riálech z vědecké konference o dějinách KSČ v Jihomoravském kraji". Dočkalův stručnější příspěvek o dělnické tělovýchově je doplňkem dřívější autorovy práce o bojích KSČ na Moravě ve dvacátých letech a zároveň součástí připravované monografie. Proto autor píše přímo o předmětu svého studia, totiž o počátcích Federace dělnických tělocvičných jednot.

Zajímavým příspěvkem ve Sborníku praci PI je obsáhlá stať S. Nováčka. Jde vlastně o paměti 75letého horníka, které stylizoval a podle jiných vzpomínek a také na základě četných novinových i archivních materiálů upravil syn, oba stejného jména. Zdá se, že paměti psal více syn než otec. To však nic nemění na významu vylíčeného období prosince 1920, které je jádrem práce (o Oslavansko-Rosicku psal samostatně *O. Franěk* v publikaci *„Oslavany obklíčují"*, Brno 1960). Vhodně je zařazena do Sborníku i stať o Oldřichu Blažkovi z péra S. Opatřila. Komunistický učitel, rodák z Vavřince na chudobné Drahanské vysočině, je znám svou horlivou prací na Boskovicku a jako redaktor brněnského Indexu v r. 1938. Pěkně je ve studii začleněn Blažkův životopis do politického dění Brněnska za předmnichovské republiky.

Ve Sborníku Matice moravské 1961 byly uveřejněny další dva příspěvky k dějinám KSČ v předmnichovské republice. *F. Zřídkaveselý* pojednává o hnutí komunistické mládeže na Brněnsku v letech 1921—1929, přičemž se soustředil na vylíčení forem práce revoluční mládeže. *M. Laichman* v obšírné studii *Třídní boje revolučního proletariátu na Brněnsku mezi V. a VI. sjezdem KSČ* navazuje na svou dřívější práci o témž období v ČMM 1957, tentokrát se však pokusil o hlubší rozbor sociálně ekonomického postavení brněnského dělnictva v letech 1929 až 1931.

Také sborník *Brno v minulosti a dnes* (1961) přinesl některé studie k dějinám KSČ. Kromě již zmíněné Pešovy rozpravy o průběhu generální stávky v prosinci 1920 v Brně, jsou tu otištěny články *J. Šabaty* o vzniku brigád socialistické práce v brněnských závodech a *L. Kubíčka* o životě komunisty Josefa Lieberzeita. V Šabatově článku šlo nejen o historii brigád socialistické práce, nýbrž i o srovnání s výsledky činnosti poúnorových úderek. Využití velmi četných závodních časopisů a archivu KOR ROH v Brně může sloužit za vzor k dalším podobným studiím. Se zájmem a vzrušením čteme Kubíčkův článek o revolucionáři Josefu Lieberzeitovi, rodáku z Předklášteří na Tišnovsku, který vyrostl v proletářských Husovicích, stal se kamelotem a nakonec redaktorem brněnské Rovnosti.

Vyjmenoval jsem tu příspěvky k dějinám KSČ, otištěné v brněnských časopisech. Brněnští historikové se ovšem zajímali také o širší otázky dějin KSČ a psali o nich i na jiných místech. Úmyslně jsem se však omezil jen na Brno či Brněnsko, abych tak mohl vyslovit několik závěrečných poznámek k připravované práci na dějinách brněnského dělnického hnutí, jež má navazovat na starší populárně vědeckou brožurku *Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku* (do r. 1921).

Pokud vím, byly koncipovány referáty na květnové konferenci ke 40. výročí vzniku KSČ již tak, aby se staly základem druhého dílu zmíněných dějin dělnického hnutí na Brněnsku. Obsah referátů a výsledky diskuse dávají záruku, že populárně vědecká práce o dějinách KSČ na Brněnsku může být poměrně brzy vydána. Doporučoval bych, aby se uvažovalo vůbec o novém zpracování brněnského dělnického hnutí včetně období do r. 1921, a to tak, že by první díl zahrnoval dělnické hnutí před r. 1921 a dějiny KSČ do r. 1945, a druhý díl pak pojednával o dějinách od r. 1945. Předpokladem celé práce bude přesně vymezit územní rozsah Brněnska. Zdá se, že by bylo třeba se omezit na Brněnsko v užším slova smyslu, jak se o to pokusil Laichman v SMM 1961. Nově bude třeba rozpracovat otázku vztahů českých a německých dělníků pro období do r. 1938, resp. i otázku německé menšiny v Brně za okupace. V rozborech strategie a taktiky KSČ pro období předmnichovské republiky nutno více přihlížet k otázkám komunální politiky KSČ, jejího vlivu v kulturních kruzích (škoda, že zůstaly nevyužity příspěvky z konference o Rovnosti v roce 1960) apod. Důležitým úkolem historiků a ekonomů pro období po r. 1945 je otázka změny struktury dělnické třídy a rolnictva, resp. vesnického obyvatelstva. Myslím, že by velmi posloužilo, kdyby se postupovalo i při studiu dějin kolektivizace od drobných příspěvků na téma vzniku jednotlivých družstev (formy agitace KSČ!) k celkovému vylíčení družstevnictví ve větších oblastech. A nejenom ekonomové, ale i literární vědci a historikové umění musí pomoci při řešení otázek procesu kulturní revoluce.

Těmito několika poznámkami navazuji na závěrečný projev F. Hejla z květnové konference ke 40. výročí vzniku KSČ, v kterém byly jmenovány další jiné úkoly, většinou obecnější povahy, jejichž splnění je předpokladem syntéze dějin KSČ na Brněnsku.

Edmund Knesl

Brněnské podnikové archivy

Podnikové archivy uchovávají cenný dokumentární materiál, jenž má význam pro politické, hospodářské, kulturní, osvětové a vědecké využití i pro politickou výchovu nejširších mas. Podnikové archivy soustřeďují dokumenty, důležité pro poznání vývoje výrobních vztahů a rozvoje výrobních sil. Jsou v nich uchovány jak dokumenty o bojích dělnické třídy za první republiky, tak i materiál, jenž bude v budoucnu dokazovat politické a ekonomické přeměny v naší vlasti po jejím osvobození Rudou armádou, totiž odstranění kapitalismu a budování socialistického společenského řádu v naší zemi. Velký význam mají též podnikové archivy pro poznání techniky a rozvoje produktivity práce.

Vydáním vyhlášky ministerstva vnitra č. 153 o podnikových archivech dochází od roku 1956 ke zpřístupňování písemností, uložených v podnikových archivech.

I když není pořádání dosud v plném rozsahu dokončeno, jsou téměř ve všech podnikových archivech různé druhy pomůcek, umožňující již vyhledávání písemností. Pro povšechnou orientaci slouží dobře např. evidenční listy jednotného státního archivního fondu, vypracované pro všechny fondy z kapitalistického období a budování socialismu.

Archivní správa ministerstva vnitra, která řídí též činnost podnikových archivů, provedla v dohodě s resortními referenty pro podnikové archivy při jednotlivých ministerstvech rozdělení podnikových archivů do tří kategorií podle důležitosti spravovaných fondů, rozsahu archivů a významu podniků.

Pokusíme se nyní podati předběžnou zprávu o podnikových archivech v Brně.

Jednotlivé podnikové archivy uvádíme podle příslušnosti k oborovým ministerstvům.

Podnikové archivy ve strojírenských podnicích:

V archivu Královopolské strojírny, závodů chemických zařízení, n. p. (spravován odborným pracovníkem) jsou uloženy 4 významné archivní fondy:

Královopolská továrna na stroje a vagóny, a. s. z let 1896—1945, zahrnuje důležité prameny o technickém rozvoji a růstu závodu, o účasti cizího kapitálu, o podílu bank na průmyslovém a obchodním podnikání, o mezinárodních stycích, méně však zpráv o sociálních a mzdových poměrech dělnictva. Fond je uspořádán a zpřístupněn soupisem.

Na tento fond navazují písemnosti Královopolské strojírny, závodu Klementa Gottwalda, n. p., z let 1945—1958. Není dosud uzavřen, je však zhruba uspořádán a zpřístupněn seznamem. Obsahuje důležité písemnosti o růstu závodu a výrobě od osvobození v roce 1945. Doplňující materiál ke druhému fondu poskytnou doklady Závodního výboru ROH z let 1945—1957 a podpůrného fondu zaměstnanců Svépomoc. V tomto podnikovém archivu je celkem dosud zpřístupněno 100 bm archivního materiálu. Pro svůj význam byl archiv zařazen do I. kategorie.

V I. kategorii je též archiv První brněnské strojírny, závodů Klementa Gottwalda, n. p. K nejvýznačnějším archivním fondům patří: Schiff a Stern, strojírna, Brno, z let 1900 až 1950. Fond je důležitý pro studium mezinárodních obchodních vztahů, energetického aj. průmyslu, výroby parních strojů, kotlů a zařízení, částečně též i pro studium dělnického hnutí. Je uspořádán ve 148 kartónech a zinventarisován.

Dále fond První brněnské strojírenské společnosti 1814—1945 o obsahu 1009 kartónů, k němuž existuje 14 dílčích inventářů. Je zejména cenný pro badatele, sledujícího dějiny KSČ, pro otázky průmyslu a dělnického hnutí, obchodu, finančního kapitálu, pro vývoj strojírenství a vývoj techniky. I když fond vykazuje mezery, byl náležitě využit B. Steinerem při zpracování dějin závodu.

Fond První brněnské strojírny, závodů Klementa Gottwalda, n. p., z let 1945—1954 o rozsahu 50 knih a 1150 kartónů, významný pro období budování socialismu, je rovněž uspořádán a zpřístupněn inventářem.

Do I. kategorie byl zařazen i podnikový archiv Šmeralových závodů, n. p. Z významných fondů je nutno uvésti písemnosti firmy Ig. Storek, slévárny železa a oceli, z období 1877—1945. Fond zpřístupněný soupisem, není sice úplný, obsahuje však doklady o majetkových poměrech majitelů, o platových podmínkách zaměstnanců a o provozu závodu. Neuzavřený zůstává materiál z let 1945 až 1958. Podnikový archiv řídí plně kvalifikovaná archivní pracovnice.

Archiv Závodů Jana Švermy, n. p., Brno, zařazený do I. kategorie, je přehledně uspořádán a podrobně evidován způsobem desetinného třídění. V tomto archivu je rozsáhlý fond podniku se všemi právními předchůdci včetně Zbrojovky, a. s. od r. 1916 o rozsahu 200 knih, 939 kartónů a 606 pořadačů. Obsahuje písemnosti statutárních orgánů, ústředního vedení Zbrojovky, sekretariátu ředitele, věci právní, studijní a tiskové, plánování a statis-

tiku, organisaci a vývoj výroby, konstrukce, důležité doklady k dějinám dělnického hnutí. K fondu jsou účelně vypracované inventáře. Tento archiv je jedním z nejcennějších a dobře vedených a byl využit v publikaci o vývoji závodu.

V první kategorii je i podnikový archiv poměrně mladého n. p. ZKL — Závodů na kuličková ložiska a traktory, n. p., Líšeň, v němž se soustřeďují písemnosti dosud neuzavřeného fondu podniku od r. 1948. Písemnosti z doby okupace byly válečnými událostmi zničeny. Pro studium období výstavby socialismu u nás budou písemnosti tohoto archivu nepostradatelné.

V podnikovém archivu n. p. MEZ, Brno, zařazeném do II. kategorie, jsou soustředěny uspořádané a uzavřené fondy 32 právních předchůdců firmy. Písemnosti se nezachovaly v úplnosti, jsou převážně až z posledních let po osvobození. V podstatě uchovává bilance, případně doklady o vývozu elektrotechnických přístrojů a zařízení. Za zmínku stojí písemnosti firmy Siemens-Schuckert, jejíž závody byly v Aši, Berouně, Teplicích, K. Varech. Písemnosti jsou až z údobí národní správy v letech 1945—1948.

V podnikovém archivu II. kategorie n. p. Slatina ve Slatině u Brna jsou uloženy menší fondy: B. Johan, spol. s r. o., továrna na obráběcí stroje, Slatina, z let 1921—1948, týkající se mzdových poměrů v závodě a provozních výsledků. Fond firmy Inž. Erich Roučka, Brno-Slatina, výroba kotlů z let 1917—1948, je uspořádán a zinventarisován a obsahuje knihy přihlášených patentů 1917—1926, doklady o výstavbě závodu 1931—1948, majetkoprávní doklady do r. 1946, písemnosti o obchodním styku, mzdových záležitostech a výrobní výkresy 1925—1958. Archiv spravuje odborná pracovnice.

V podnikovém archivu II. kategorie n. p. Tesla, Brno, jsou uloženy neúplné fondy 6 právních předchůdců z let 1924—1949, z nichž zaslouží větší pozornost firma Iron se seznamy dělnictva, patenty, fotografiemi provozu, doklady o exportu, dále Telefonspol se statistikami, daňovými záležitostmi, bilancemi. Jde o kapitalistické podniky, zabývající se výrobou přístrojů, elektrotechnických výrobků a radiomechanikou. Ke všem fondům jsou pořízeny přehledné soupisy.

Sektor ministerstva paliv a energetiky:

Důležité písemnosti, dokumentující výrobu, odběr a spotřebu elektrické energie a plynu, jsou uloženy v těchto brněnských podnikových archivech: Jihomoravské energetické rozvodné závody, n. p., a Jihomoravské plynárny, n. p.

Výrobu energetických zařízení lze studovati v podnikovém archivu Energetických strojíren, n. p.

V podnikovém archivu I. kategorie n. p. Teplárna, Brno, je významný, zhruba uspořádaný a dosud neuzavřený fond, obsahující doklady o výstavbě teplárny.

V podnikovém archivu n. p. Jihomoravské plynárny, Brno, jsou zpřístupněny 4 fondy:

Brněnská společnost pro osvětlování plynem 1846—1868, který je uspořádán a zinventarisován. Jde o torso písemností z období, kdy v Brně bylo zaváděno plynové osvětlení, a dokládá jeho počátky. Fond Brněnské městské plynárny 1895—1947 obsahuje účetní knihy, dělnické smlouvy, pracovní řády, technickou dokumentaci, statistické výpočty provozu a výroby plynu, pracovní knížky dělníků od poloviny 19. stol. Je zpřístupněn a společně s doklady městského archivu v Brně (plynárna byla městská) poskytne důležité údaje nejen k dějinám dělnického hnutí, ale i ke studiu vývoje města Brna.

V menším fondu inž. S. Bourdet (písemná pozůstalost) z let 1911—1944 najde badatel údaje k technickému vývoji plynárenského průmyslu. Písemnosti o rozvodu zemního plynu jsou v rozsáhlém fondu Západomoravských plynáren, n. p., od r. 1944. Tento podnikový archiv je zařazen v II. kategorii a spravován odborným pracovníkem.

Co do úplnosti a bohatství dokumentů je jedním z nejvýznamnějších podnikový archiv II. kategorie Jihomoravských energetických rozvodných závodů, n. p. v Brně. K nejdůležitějším patří úplný fond Západomoravské elektrárny, akc. spol., 1912—1950. Je zpřístupněn původním spisovým klíčem a obsahuje důležité knihy akcionářů, doklady o elektrisaci jihozápadní Moravy, o rekonstrukci rozvodných sítí a rozšiřování energetických zdrojů vůbec. Menší fondy elektráren v Brně, Kyjově, Rájci n. S., Svitavách, Veselí n. Mor., Březové n. Svit., Č. Křídlovicích a Ivančicích jsou neúplné a zabývají se lety 1944—1945; jen bilance brněnské elektrárny pocházejí z let 1910 až 1945. V podnikovém archivu najde badatel mnoho dokladů o spoluúčasti ZME na důlním podnikání na Rosicku.

V archivu III. kategorie n. p. Energetické strojírny, Brno, jsou uloženy písemnosti soukromých právních předchůdců do znárodnění a budou letos zpřístupněny.

Sektor spotřebního průmyslu:

Na podzim r. 1961 bylo ustaveno oddělení archivní činnosti ve Výzkumném ústavu vlnařském, které z pověření Sdružení podniků vlnařského průmyslu „Vlna" v Brně vykonává funkci sdruženého podnikového archivu pro n. p. Mosilana, Vlněna, Retex Ivančice a Výzkumný ústav vlnařský. Tento SPA, řazený do I. kategorie, jehož vedoucím je odborná archivní pracovnice, bude metodicky řídit i ostatní archivy podniků, podléhajících uvedenému sdružení. Prozatím jsou fondy uloženy decentralisovaně u jednotlivých podniků: v n. p. Mosilana: Sdružené továrny na vlněné zboží, a. s. Brno, 1850, 1889—1946. Tento zinventarisovaný fond obsahuje písemnosti o růstu akciového kapitálu a výrobních prostředků, o kapitálové účasti cizinců, rozšiřování a výstavbě závodů, z části o sociálních poměrech dělnictva a informace o sesterské společnosti Plyš a krymr, a. s. (1930—1941). Jsou v něm zachovány protokoly ze zasedání správní rady, zápisy valných hromad, matriky zaměstnanců, situační a stavební plány, bilance. Vzorky a technický popis výroby jsou ve vzorkárně.

Ze soukromých právních předchůdců, začleněných do n. p. Mosilana, zasluhují pozornosti neúplné fondy firem H. J. Kunert 1927 až 1946, L. Beer, Svitávka, 1938—1946, L. Beer, Brněnec, 1912—1946, Bratří Kleinové, Brno, 1938—1948, Reimann a syn, Brno 1946 až 1948, Skene a spol., Alexovice, 1942—1948, Skene a spol., Ivančice, 1946—1948, Paul Neumark, Brno, D. Hecht, Brno, Dr. Otto Weiss, Brno, Fritsch a spol., Bratří Schoelerové, L. Auspitze vnukové, B. Redlich, Brno, I. Pánek, Brno, A. Weinberger, Brno, Jelínek a Seidl, Schiketanz a spol., J. Hošek, E. Essler, Hock a Stier, Rapotina Lhota, A. Drdla, Nedvědice, L. Hayer, Třešt, A. Schmall, Brno, J. Špaček, Prostějov, M. Schiller, Brno, Hamada a spol. Tyto menší fondy jsou převážně z třicátých let 20. stol. a z doby po osvobození v roce 1945. Kromě zinventarisovaného fondu Spojených továren jsou ostatní uspořádány a zpřístupněny seznamy. V n. p. Vlněna jsou zachovány fondy soukromých majetkových podstat, začleněných do n. p. Vlněna a býv. n. p. Vlnap. Ve státním archivu v Brně jsou t. č. uloženy fondy firem: Auspitze vnukové 1920—1945, Bratří Kleinové, 1933—1944, O. Weiss, 1924—1945, A. Weinberger, 1938 až 1940, B. Hamada a spol., 1932—1943, jejichž některé části jsou dochovány buď v archivu n. p. Mosilana nebo n. p. Vlněna. Tyto písemnosti budou postupně předány do SPA. Mimo uvedené uzavřené fondy, mající význam pro sledování vlnařského průmyslu za kapitalismu, spravuje SPA fond n. p. Vlnap z let 1945 až 1958 a neuzavřené fondy Mosilana a Vlněna, jejichž písemnosti jsou významné pro rozvoj socialistického vlnařského průmyslu. V archivu Výzkumného ústavu vlnařského je zhruba uspořádaný fond Výzkumného ústavu lehkého průmyslu (pro vlnařství a pletařství) z období po znárodnění. Badatel, studující vývoj dělnického hnutí na Brněnsku, v němž význačné místo zaujímali textiláci, pracující u uvedených podniků, najde zde jistě cenné prameny pro připravované dějiny průmyslových podniků.

Archivní písemnosti z býv. podniku Klazar, začleněného do n. p. Moravan, továrny nábytkových látek, byly zničeny válečnými událostmi.

V podnikovém archivu II. kategorie n. p. Kras je uloženo 19 fondů znárodněných firem z oboru výroby oděvů z let 1924—1949. Jsou uspořádány a zpřístupněny soupisy. Obsahují majetkoprávní agendu, doklady ke znárodnění, bilance a ojediněle doklady k dějinám dělnického hnutí po osvobození v r. 1945.

Z menších, ale významných fondů n. p. Grafia má svou důležitost 12 knih Gremia knihtiskařů, písmolijců a kamenotiskařů v Brně z let 1881—1941, obsahujících zápisy z valných hromad, protokoly z jednání o mzdový sazebník, seznamy tiskárenských dělníků aj. Z činnosti Spolku faktorů knihtiskáren, filiálky v Brně, se uchovaly příspěvkové a účetní knihy z let 1921—1942.

Sektor ministerstva výstavby:

Ve sdruženém podnikovém archivu stavebních podniků, organisačně začleněného do n. p. Pozemní stavby, Brno, jsou spravovány archivní fondy stavebních podnikatelů, začleněných do n. p. Pozemní stavby, Průmstav, n. p., Cihelny Gustava Klimenta, n. p., Ingstav, n. p., Jihomoravská Prefa, n. p., Jihomoravský průmysl kamene, n. p., a Maloměřická cementárna a vápenice, n. p. V SPA I. kategorie je evidováno 277 fondů s doklady k vývoji stavebnictví převážně z období předmnichovské republiky, okupace a po osvobození. Fondy obsahují kromě majetkoprávních spisů, dokladů ke znárodňování, technické dokumentace, (stavební plány) atd., též doklady o stavebním vývoji města Brna a jsou přístupny prozatímními soupisy. Na další pořádání je pamatováno v plánu práce pro rok 1962.

Sektor potravinářského průmyslu:

Do I. kategorie byl zařazen podnikový archiv Jihomoravské Fruty, n. p., Modřice, kde vedle 55 neúplných fondů kapitalistických lihovarů a palíren jsou zachovány tyto významnější fondy: Moravské hospodářské družstvo 1942 až 1952 (21 knih a 9 svazků spisů), Jihomoravská Fruta včetně zaniklého podniku Biochema od r. 1936. Tento rozsáhlý fond obsahuje přehledy o výrobě, zprávy ze zasedání správní rady, písemnosti o vzniku podniku, o platových poměrech zaměstnanců, bilance a zprávy o zřizování závodu v Bulharsku. Fond je zpřístupněn soupisem. Pro studium vývoje konservárenského oboru je nepostradatelný fond firmy Ferdinand Tarnawski, Lednice 1863—1942, v němž jsou kromě rodinných dokladů jednání o exportních dodávkách do celého světa, styk s úřady aj. Písemnosti komanditní společnosti Tarnawski 1924—1947 mají podobný charakter. Z výrobní činnosti firmy J. Ječmínek, Brno, se uchovalo 11 knih a 7 pořadačů písemností účetní, daňové a mzdové agendy (1946 až 1951). Fondy jsou přístupny podle prozatímních seznamů.

V podnikovém archivu II. kategorie n. p. Lacrum se ukládají archivní fondy nejen samotného podniku, ale i jeho právních předchůdců, např. Laktotechna, jednota mlékařských družstev, z. s. s r. o. 1930—1948 s prameny k dějinám mlékařského průmyslu na Moravě: zápisy představenstva 1937—1947, zápisy z porad ředitelství 1930—1947. (Wenzl, Šamalík aj., bilance 1935—1945, závodní podíly, evidence členů, začleňování podniků, právní agenda.

Z činnosti Rolnické ústřední mlékárny v Brně 1923—1949 jsou významné zápisy z valných hromad, představenstva, bilanční knihy, stanovy družstva, doklady o slučování, živnostenské agendě apod. Na Mlékařskou jednotu moravskou 1926—1947 upozorní jej zápisy ze schůzí představenstva. Z činnosti Ústřední rolnické mlékárny, z. s. s r. o., v Brně, jsou zachovány z let 1944—1949 bilance, hospodářské výkazy, vybraná provozní korespondence a protokoly ze schůzí poradního sboru a nár. správy. Další fondy se soustřeďují postupně do archivu.

V podnikovém archivu Jihomoravských pivovarů, n. p., který je rovněž v II. kategorii, najdeme mimo jiné fondy: První brněnský akciový pivovar 1888—1945, v němž mimo kupní smlouvy jsou zápisy ze schůzí dozorčí rady, valných hromad, zápisy revizorů účtů, správních rad, výpisy z rejstříku, odhady strojů aj. Ve fondu „Monopol", sdružení hostinských v Brně 1922—1946, jsou dochovány protokoly valných hromad, daňové záležitosti aj. Z ostatních materiálů jsou významnější: Moravia, a. s., pivovar a sladovna v Brně 1919—1943, Rolnický pivovar a sladovna v Hruškách u Brna 1912—1941, Břeclavský pivovar a sladovna 1935—1949, Rolnický akciový pivovar v Černé Hoře 1896 až 1945, Zámecký pivovar v Rájci n. S. 1893 až 1924, Akciový pivovar v Sokolnicích u Brna 1924—1927, Pivovar a sladovna ve Vyškově 1891—1945, I. znojemský pivovar a sladovna, Znojmo 1861—1945. Obsahují zápisy ze správních rad, stanovy, zápisy o valných hromadách, dozorčích radách, živnostenskoprávní agendu, stavební plány aj. Do správy tohoto podnikového archivu náleží i fondy pivovaru v Uherském Brodě 1900—1954 a Jarošovského pivovaru 1799—1952.

V III. kategorii je archiv Brněnských cukrovarů, n. p., z jehož písemností si zaslouží upozornění sbírka písemností právních předchůdců tohoto podniku, uložená do 2 kartónů a obsahující z let 1932—1952 doklady pensijního fondu, organisační řády cukrovarů, sjezdu závodních rad v zemi Moravskoslezské 1948, statistiky 1943—1952.

Písemnosti cukrovarnického koncernu jsou uloženy ve státním archivu.

V podnikovém archivu III. kategorie Zemědělského zásobovacího a nákupního podniku v Brně se soustřeďují fondy v roce 1953 začleněných hospodářských družstev, z nichž některé pocházejí již od r. 1904—1953. Tyto fondy obsahují stanovy, zápisy, matriky členů, zápisy ze schůzí představenstev, dozorčí rady, případně národní správy, bilance, doklady o zvětšování majetku, o slučování družstev aj. V zápisech je doloženo, jak agrární a lidová strana pronikaly do vedení těchto družstev a ovládly je. I pro vlastivědnou práci mohou poskytnout fondy mnoho údajů.

Ze *sektoru dopravy a spojů* je v I. kategorii podnikový archiv Jihomoravské krajské správy spojů v Brně, kde je uložen rozsáhlý fond Ředitelství pošt a telegrafů v Brně 1884 až 1949. Obsahuje osobní spisy, presidiální a provozní zápisy, zřizování poštovních úřadů a telekomunikační sítě, kursovní agendu aj. Upozorňujeme na část tohoto fondu, která je t. č. uložena ve státním archivu. Písemnosti jsou uspořádány a zinventarisovány.

V sektoru *finančních institucí* jsou významné a pro badatele nepostradatelné, celkem uspořádané a přístupné fondy v podnikovém archivu Krajské správy spořitelen v Brně. V archivu státní banky jsou archivní fondy bank, jejichž sídla byla na území nynějšího Jihomoravského kraje. Písemnosti obou institucí jsou uspořádány do likvidace peněžních ústavů a studium v těchto archivech se řídí zvláštními směrnicemi ministerstva financí. Oba podnikové archivy jsou v I. kategorii.

Archiv Krajské správy státní pojišťovny v Brně, zařazený do II. kategorie, spravuje vedle troskovitých fondů likvidovaných pojišťoven (Hasičská, Moravsko-slezská, Zemská aj.) v Brně z let 1875—1945 sbírku 720 pojišťovacích odhadů továrních podniků v zemi Moravskoslezské z let 1922—1951. Tato sbírka podává zprávu o úrovni technického vybavení kapitalistických podniků různých oborů.

V podnikovém archivu Brněnských veletrhů a výstav, zařazeného dosud do III. kategorie, jsou z kapitalistického období významnější fondy: Brněnské výstavní trhy 1921—1930, v jejichž písemnostech najde badatel zápisy z porad výboru, předsednictva různých odborů. Výstavní akciová společnost v Brně 1926 až 1951 obsahuje písemnosti výkonného výboru, správní a dozorčí rady, valných hromad, o stálých výstavách a trzích, o budování výstaviště aj. Výstavní výbor v Brně 1932—1937 obsahuje zápisy ze schůzí a hlavní knihy.

Stručný přehled samozřejmě nemůže do podrobnosti podati obraz o všech podnikových archivech, ale může sloužit veřejnosti jako první orientační pomůcka, protože doklady podnikových archivů spolu s fondy, uloženými ve státním a městském archivu v Brně budou vyhledávány ve stále širší míře badateli a tím najdou své hlavní uplatnění.

Jiří Kasal

ČS. SPOLEČNOST PRO ŠÍŘENÍ POLITICKÝCH A VĚDECKÝCH ZNALOSTÍ V BRNĚ

Od založení Čs. společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí uplyne v roce 1962 již 10 let. Takové výročí přímo pobízí k zamyšlení nad činností organizace v minulých letech a také ovšem vede k přemýšlení, co všechno v příštích letech Čs. společnost čeká.

Naše organizace vznikla z iniciativy pracující inteligence, která chce organizovaným šířením politických a vědeckých i technických poznatků přispívat k posílení socialistického uvědomění lidu a tím k posílení naší socialistické společnosti i našeho zápasu o uhájení světového míru.

Mnoho bylo za desetileté činnosti Společnosti vykonáno. Váha naší organizace vzrostla a její význam se ještě více upevnil.

Přirozeně, výsledky docílené v propagandistické a vědeckopopularizační činnosti nelze dost dobře vtěsnat a vyjádřit uvedením jen několik čísel, případně procent. Jsou mnohotvárnější, nežli stačí čísla vůbec postihnout. Přesto ale i tak je zajímavo zastavit se u několika zcela základních údajů: v roce 1953 (tedy v 1. roce po svém vzniku) vykonala Společnost na území, které nyní zahrnuje Jihomoravský kraj, 2925 přednáškových akcí. Bylo na nich přítomno 245 000 posluchačů. Porovnejme tento výsledek s vědecko-popularizační prací, vykonanou jihomoravskou krajskou organizací Společnosti např. jen v prvním pololetí 1961. Za prvních 6 měsíců činnosti v roce 1961 vykonala Společnost na území Jihomoravského kraje 12 374 přednášek a besed. Lektoři Společnosti hovořili při těchto příležitostech k téměř 540 000 posluchačů.

Celoroční výsledek činnosti v roce 1961 nebyl příliš vzdálen od 20 000 výchovně vzdělávacích přednáškových akcí.

Za těmito údaji je skryto množství ohlasů, odezev a praktických výsledků, ke kterým daly přednášky a besedy podnět.

Funkce, místo a význam Čs. společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí v celém systému společenských organizací a výchovně-vzdělávací činnosti je dnes nade vší pochybnost. Již několikrát přímo ústřední stranické orgány zaujaly stanovisko k práci Společnosti. V roce 1958 usnesení ústředního výboru KSČ o osvětové práci uložilo postupně sjednotit lektorské sbory na organizační základně Společnosti.

V roce 1961 ústřední stranický orgán ve známém usnesení o dalším rozvoji lidových universit a akademií vědy, techniky a umění svěřil péči a odpovědnost za jejich další cílevědomý rozvoj do rukou Společnosti.

Kde jinde hledat vyšší ocenění a uznání práce naší organizace, nežli právě v těchto usneseních a závěrech strany? Jimi je plně vyzvednuta váha a závažnost práce Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí. Strana tím nejen oceňuje dosavadní práci Společnosti, ale — když jí tyto úkoly svěřuje — vkládá v ni i velkou důvěru.

To je veliké uznání práce všech dobrovolných pracovníků Společnosti, kteří obětavě,

s iniciativou, chutí a opravdovou láskou ve své organizaci pracují. Bez jejich práce by Společnost nemohla ve dnech, kdy vzpomíná desetiletí od svého vzniku, složit tak dobré účty.

Společnost prošla v minulých 10 letech velikým politicko-organizačním rozvojem. Nejdříve sdružovala doslova jen hrst nejzanícenějších popularizátorů, a to ještě většinou jen kolem krajských center.

Dobou se vytvářely okresní organizace ve všech okresních městech a v posledních letech se šlo ještě dále. V místech, kde je dostatek připravených lektorů, kteří jsou s to zajistit popularizaci základních znalostí z různých oborů vědy, byly vytvořeny základní organizace Společnosti a v menších místech Společnost přistoupila k budování lektorských skupin. Nyní pracuje v celém kraji více než 200 lektorských skupin.

V současné době má Společnost v Jihomoravském kraji přes 5000 členů. To je několikanásobně více, nežli kolik členů stálo u jejího zrodu. Jejími kolektivními členy jsou nejrůznější vědecká, výzkumná a jiná odborná pracoviště a v Brně samém pak všechny vysoké školy. Nicméně úkol získávat do Společnosti další a další schopné popularizátory vědy, techniky a umění je stále platný a zdaleka ne splněný (ve Společnosti je sdružena — hrubým odhadem vzato — jen jedna dvacetina z celkového počtu pracující inteligence v kraji). Počtem členů je nejsilnější organizace Společnosti Brně-městě. Má více než 1600 členů. Na dalších okresech se počet členů pohybuje mezi dvěma, třemi sty a v Gottwaldově a Jihlavě přesahuje 400.

O účinnosti vědecko-popularizační práce, kterou koná Společnost, je možné vytvořit si jistou představu z údajů o tematických proporcích činnosti.

Trvale v popředí zájmu stála a stojí popularizace z oblasti společenských věd (představuje stále kolem dvou pětin z celkové činnosti). Zejména s velkým ohlasem a zájmem probíhají besedy o nejaktuálnějších mezinárodně politických otázkách. Po přijetí významných stranických dokumentů o dalším prohloubení vědecko-ateistické výchovy zintenzivněla se pozornost k problémům výchovy k vědeckému světovému názoru. Potěšitelná je i skutečnost, že při popularizaci historie se přesunula pozornost na otázky nejnovějších dějin a na revoluční úlohu naší strany a KSSS.

V době, kdy všenárodní pozornost je zaměřena na rozvoj zemědělské výroby, je velkým kladem v činnosti Společnosti, že v minulých letech trvale přední místo zaujala také popularizace zemědělských věd (mezi $^1/_4$—$^1/_3$ na celkové činnosti). Zemědělská propaganda je co nejtěsněji spojována s konkrétními výrobními úkoly.

Není dnes již málo příkladů, kdy účinnost zemědělské propagandy je možné vyjádřit ve zcela konkrétních výsledcích ve výrobě.

Vysoce je oceňována i pomoc zahraničních odborníků (zejména ze SSSR a NDR), kteří jako hosté Společnosti navštívili v minulých létech Jihomoravský kraj a např. na Gottwaldovsku, Břeclavsku i Znojemsku se sešli s funkcionáři JZD i družstevníky.

V poslední době dochází také k širšímu využívání znalostí chemie a biologie pro rozvoj zemědělské výroby.

Velkým přínosem pro zvyšování kvalifikace pracovníků v zemědělství stává se od r. 1961 v Brně zřízená zemědělská lidová universita. Do jejího prvního semestru se přihlásilo přes 120 pracovníků z JZD, státních statků, zatím převážně z okresu Brno-venkov. V r. 1962 budou zřízeny pobočky zemědělské lidové university.

Přibližně jedna pětina celé přednáškové činnosti patří popularizaci přírodních věd. Do značné míry se zde odráží neobvyklý zájem celé veřejnosti o úspěchy sovětské vědy při pronikání do vesmíru.

K určitým úspěchům došlo i při popularizaci technických a ekonomických znalostí.

Pro popularizaci techniky je už po řadu let úspěšně využívána zejména lidová universita v Brně a v posledních dvou letech také pobočka lidové university v Jihlavě. Přesto se však s prací Společnosti na úseku technické a ekonomické výchovy pracujících nelze spokojit. Dosavadní výsledky ani zdaleka neodpovídají společenskému významu techniky v současnosti.

V posledním období vzrostla pozornost k otázkám estetické výchovy. Podíl těchto otázek na celkové činnosti vzrostl a Společnosti se také případ od případu daří využívat k propagandistické činnosti předních kulturních a uměleckých pracovníků. Zvláštní zmínky a ocenění zasluhuje záslužná práce, kterou na tomto úseku vykonal brněnský klub mladých přátel výtvarného umění. Také klub filmového diváka našel určitý již stálý okruh diváků a těšil se v minulých letech nemalé pozornosti.

Většina činnosti Společnosti odehrává se v obcích našeho kraje v těsné spolupráci s osvětovými zařízeními a za účinné pomoci okresních osvětových zařízení. Na závodech se vliv Společnosti začíná až v poslední době i kvantitativně rozšiřovat, a to zejména jako důsledek činnosti mezi kolektivy brigád socialistické práce a v souvislosti s rozvojem lidových akademií vědy, techniky a umění.

Veliké úkoly má Společnost při práci mezi mládeží. Rozsah činnosti mezi mládeží ještě zdaleka neuspokojuje a na některých okresech je naprosto minimální.

Za zvlášť úspěšnou je třeba považovat skutečnost, že v minulých 2—3 letech nabyla celá vědecko-osvětová činnost větší systematičnosti a soustavnosti. V tomto ohledu přinesly svůj veliký užitek kurzy lidových akademií vědy, techniky a umění. V roce 1960/61 v Jihomoravském kraji se uskutečnilo přes 700 kurzů lidových akademií. V letošním roce se jejich počet ještě poněkud zvýší, ale co je rozhodující a hlavní: vzroste úroveň lidových akademií vědy, techniky a umění.

Mnoho by bylo možné ještě k tomu všemu, co až dosud bylo uvedeno, přiřadit a všechno by svědčilo a potvrzovalo jediný závěr: za uplynulých 10 let Společnost mnohé vykonala a stala se důležitou pomocnicí strany.

Nyní, kdy přemýšlíme nad závěry XXII. sjezdu KSSS a kdy současně naše země se začíná připravovat na XII. sjezd své KSČ, musíme se v celé Společnosti vážně zamýšlet nad celou její další prací.

Jisto je, že Společnosti budou postupně svěřovány další úkoly a mnohé i z těch, které až dosud vykonával stát prostřednictvím svého aparátu a zařízení.

Dnes, po XXII. sjezdu KSSS, není nejmenších pochyb, že v lidových universitách a akademiích se rodí příští lidové výchovně vzdělávací instituce, které vstoupí do komunistické společnosti, protože soustavné mimoškolní vzdělávání pracujících bude stále více patřit k plnému životu socialistického a pak komunistického člověka. Bude nezbytností, bude vžitým pravidlem.

Je taktéž mimo jakoukoliv pochybnost, že v procesu příštích let dozná podstatných změn i sama naše organizace. Z poměrně úzké organizace, která až dosud sdružuje jen menší část pracující inteligence, bude se Společnost měnit v širokou organizaci, sdružující všechny, kteří mohou dávat i chtějí další znalosti získávat. V plném slova smyslu půjde o lidově vzdělávací organizaci.

Zajímavou myšlenku vyslovil na XXII. sjezdu KSSS předseda Všesvazové společnosti akademik Semjonov: Lidé komunistické doby budou se ve volném čase zabývat také tvůrčí vědeckou a technickou prací. Tento „společenský sektor vědy" bude pro rozvoj vědy a techniky neméně závažný jako práce ve státních vědeckých ústavech. A kupř. Společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí bude tyto síly spolu s jinými vědeckými, kulturními a osvětovými společnostmi spojovat a stane se organizátorem tohoto „veřejného sektoru vědy". Na její organizační základně bude umožněna aktivní a bezprostřední účast mas na vědecké práci. V jistém smyslu slova půjde o jakousi „lidovou tvořivost v oblasti vědy".

Ať už konkretizace těchto a dalších myšlenek v našich podmínkách se projeví jakkoli, je bezesporné, že naše Společnost zaujme významné místo v komunistické společnosti. A proto se naskýtá u příležitosti oslav 10. výročí vzniku naší organizace otázka: Co všechno musíme vykonat, abychom se ctí obstáli při plnění náročných dalších úkolů?

a) Celou popularizačně vědeckou prací musí prostupovat myšlenky komunismu a musí být stále těsně přimknuta k těm úkolům, které jsou rozhodující při dalším rozvoji průmyslu a zemědělství.

b) Důkladným promýšlením obsahového zaměření lidových universit a lidových akademií vědy, techniky a umění musí Společnost přispět k vytvoření celého systému mimoškolního studia a šíření znalostí a zkušeností.

c) Společnost musí také postoupit ještě dál ve výstavbě organizace, aby byla s to postupně přebírat a úspěšně i iniciativně plnit některé z těch funkcí, které až dosud soustřeďoval na sebe stát. Její lektorské skupiny budou postupně vznikat v dalších velkých JZD, závodech i jinde.

Za každým úspěšným výsledkem práce Společnosti je skryto mnoho, opravdu mnoho drobné, pilné a často nesmírně obtížné práce dobrovolných pracovníků naší organizace. Právě v této dobrovolné aktivitě členů Společnosti je dobrá záruka, že Společnost se ctí zvládne všechny své příští úkoly a plně dostojí svému poslání.

KAREL FOJTÍK

K OTEVŘENÍ NÁRODOPISNÉHO ÚSTAVU MORAVSKÉHO MUSEA

Slavnostním otevřením stálé expozice Národopisného ústavu Moravského musea v nově upravené vlastní budově byla 19. listopadu 1961 zahájena nová etapa vývoje této instituce, nová podmínkami práce i zaměřením. Téměř po stopadesáti letech existence musea jako střediska,

v kterém se měly shromažďovat „instruktivní doklady, příklady, vyobrazení, popisy, plány přírodních i umělých produktů, krajin, pozoruhodností, aby znalcům byly zdrojem studia a každému na poučení o bohatství země“,[1]) se jeho národopisnému oddělení dostalo místa, které mu po právu přísluší jak pro význam lidové kultury v obraze života národa, tak pro bohatství a významnost dokladů o celku lidového života, které má ve svých fondech: se svými osmdesáti tisíci inventárními čísly, zahrnujícími předměty shromážděné za obětavé spolupráce předních pracovníků moravského národopisu, patří k nejbohatším muzeím v socialistickém Československu i v celé střední Evropě.

Skutečnost, že bylo třeba téměř půldruha století, aby se expozici o lidové kultuře na Moravě dostalo v rámci musejních expozic místa, které jí přísluší, vybízí k zamyšlení. Vybízí k zamyšlení tím spíše, že tento do očí bijící nezájem společnosti brněnského musea nebyl v souhlasu ani s intencemi rakouské státní správy, která vydala v roce 1819 na podnět vídeňské Gesellschaft der Musikfreunde der österreichischen Monarchie výzvu k sbírání lidových písní a tanců, ani s živým zájmem, který se o lidovou kulturu začal projevovat také na Moravě a jmenovitě v Brně, i když ve srovnání s Čechami a Prahou poněkud opožděně.

Jednou z důležitých příčin byl charakter nově zakládaného musea, určovaný zájmem společnosti, která je zřizovala. Vznikalo při C. k. Moravsko-slezské společnosti na podporu zemědělství, přírodoznalství a vlastivědy, vytvořené v roce 1811 sloučením brněnské Společnosti přátel přírodoznalství a zeměvědy (ta opět byla dědičkou Moravské hospodářské společnosti, založené již roku 1770) s obdobnou společností slezskou.[2]) Bylo přirozené, že se v museu, ustaveném vyhláškou gubernia z 24. března 1818 a vedeném převážně „přírodoznalci a zeměvědci“, soustřeďoval zájem k předmětům z oboru přírodních věd a zemědělského hospodářství a ostatní odvětví zůstávala zanedbávána: tak bylo sice v letech 1813—1826 z předmětů i národopisného zájmu získáno pro museum 36 kusů orného nářadí a jiných zemědělských nástrojů a na 60 modelů jiných zemědělských strojů a nástrojů, jiným dokladům lidové kultury však pozornost věnována vůbec nebyla. Mimořádný zájem o zemědělské stroje a nástroje tu byl ostatně zcela ve shodě se snahami pozvednout zemědělství z trojpolního systému hospodaření na vyšší úroveň a vybavit je novým, výkonnějším zařízením, patrnými koncem XVIII. a v první polovině XIX. století i mimo Rakousko.

Tato jednostrannost a nesoustavnost byla pro práci musea charakteristická až téměř do konce minulého století: největší část prostředků byla v něm obrácena na rozhojnění sbírek přírodovědných, zatímco knižní a sbírkové fondy ostatních oddělení se rozrůstaly více méně náhodně, z velké části dary různých sběratelů, kteří sem předávali svoje soukromé sbírky i knihovny, vytvářené ovšem podle úzké záliby dárcovy. V jednostranném zájmu se odrazil také soukromý charakter musea: ač nazýváno „zemským“ a ustaveno výnosem gubernia, bylo brněnské museum řízeno soukromou společností, název „zemský“ vyznačoval pouze území, z kterého v něm měly být shromažďovány exponáty.

Jiná příčina byla v úzkém omezení sběratelských zájmů o lidovou kulturu, obecná koncem XVIII. a začátkem XIX. století. Romantické názory o významu lidové kultury se odrazily v usilovném shromažďování lidových písní, pohádek, přísloví, zatímco jiným stránkám lidového života, právě těm, které by bylo možno uplatnit v musejní expozici, byla věnována pozornost pranepatrná.

Avšak hlavní příčinou, proč bylo národopisné oddělení opomíjeno a odkazováno do zcela podřízeného místa i v době, kdy se jinde dostalo národopisu významného místa a kdy se národopisný zájem obrátil k studiu i materiální kultury, je v samotném charakteru národopisné práce. Svým společenským posláním a svými cíli byl národopis od prvopočátku vědou povýtce národní, usilující o zjištění specifických, právě národních rysů v životě lidu a v jeho kultuře. Tento poslední smysl národopisných zájmů zvlášť ostře vystupoval u nás (a podobně u jiných porobených národností v Rakousku), kde národopisné snahy nabývaly rázu buditelského. Bohatství lidové kultury u nás nahrazovalo jiné tradice, jež byly přervány Bílou horou, napřímovalo vědomím talentu národa, jenž byl svými nepřáteli prohlašován za „durchgängig gedrückt, grollend“, přesvědčením o nezdolnosti těch, kteří dokázali vytvořit veledíla krásy a dokonalosti „sami ze sebe“, z „vrozeného citu“, z „ušlechtilé duše“. Z tohoto pramene nepochybně také vycházelo úsilí přenést především výtvarné bohatství vesnice do města, zvláště silné koncem 40. let. Z tohoto významu kultury českého vesnického lidu plynul i veliký zájem, který měla o lidovou kulturu Moravská jednota sv. Cyrila a Metoděje, založená 6. června 1848. Mezi těmi, kteří podepsali provolání Jednoty k českému lidu, byl František Sušil vedle Jana Ohérala, autora otřesných črt ze života brněnského proletariátu. Moravská jednota se tu důstojně postavila po bok Slovanské lípě, usilující o zavedení „národního“ oděvu, vytvořeného na základě slovanských lidových krojů.

[1]) Srv. Jar. Helfert: Na nové dráhy (Nástin minulosti a úkolů zemského musea moravského v Brně). Věstník Moravského musea zemského v Brně, roč. 1921, str. 4.

[2]) Helfert, c. d. str. 4.

V ústavu, jehož správa byla až do konce století zcela v německých rukou a v němž protičeské tendence byly živeny také brněnskou radnicí, neměly ovšem doklady o tvořivosti českého lidu na Moravě místa. Ze stejných příčin zůstalo museum stranou snah o zachycení dokumentů lidové kultury jako historického pramene i později, ač se o ně zasazoval sám zemský historiograf Beda Dudík,[3]) a nevyužilo ani materiálu, který byl z Moravy připraven a vystaven na Světové výstavě ve Vídni v roce 1873.

Tak se stalo, že v 90. letech, kdy byly pořádány výstavky lidových krojů a výšivek a konány národopisné slavnosti v mnoha i zcela nevelkých místech na Moravě, mezi nimi i v místech blízkých Brnu, např. ve Šlapanicích, v Ořechově, v Ivančicích, kdy byly zakládány četné národopisné jizby i malá národopisná musea, zůstalo brněnské *zemské* museum zcela stranou.

Je pochopitelné, že se za těchto okolností národopisné úsilí soustředilo jinam, především do „Ženského vzdělávacího a výrobního spolku Vesna“, založeného 15. srpna 1870 původně jako „Dívčí pěvecký spolek Vesna“. Z Vesny se záhy vytvářelo vedle Českého čtenářského spolku další důležité středisko českého života v Brně: zde spolupůsobili František Bartoš, Františka Stránecká, bratří Mrštíkové, Leoš Janáček, a především organizátor života ve Vesně, František Mareš, za jehož vedení význam Vesny vzrostl neobyčejně.[4]) Skutečným střediskem národopisného ruchu na Moravě byl však od 80. let „Musejní spolek olomoucký“, založený usilovnou prací především Jana Havelky a Vincence Praska v roce 1883. Jeho časopis — první národopisný časopis u nás — se od svého prvního ročníku v roce 1884 stal tribunou národopisných pracovníků a vykonával také veliký teoretický vliv. Sem, k olomoucké společnosti a k olomouckému museu, se především obracela důvěra moravské národopisné obce, zde také podle mínění některých mělo být po vytvoření Československa umístěno moravské národopisné museum.[5])

Poměry v museu se valně nezlepšily ani koncem století, kdy správa přešla na nový základ. Německé rozhodování o zemském museu zůstalo neoslabeno, i když po krátkém intermezu musejní sekce, utvořené v rámci Moravskoslezské společnosti v roce 1892, převzal v roce 1900 péči o museum zemský sněm: skutečné vedení musea zůstalo v rukou Moravské musejní společnosti, jež byla pokračovatelkou staré společnosti nejen podle jména, ale také svými intencemi.

Kuratorium Moravského Františkova musea se sice 9. dubna 1898 obrátilo obšírným „Pamětním spisem v příčině rozmnožení národopisných sbírek moravského Františkova musea v Brně“ k veřejnosti, „aby sbírkám vlasteneckého musea vhodné lidové předměty, které v domě nebo v rodině se užívaly, věnovány byly anebo na příležitost k získání jich upozorněno bylo“ a dále uvádělo, že především jde o „výšivky, pásy, čepce, koruny pro nevěsty, šátky, šněrovačky, selské ozdoby, pantofle, kropenky, misky, talíře, šálky, hliněné džbány . . .“,[6]) odezva však byla neveliká. Vlastenecké nadšení vyvolané přípravami a úspěchem Národopisné výstavy československé ochablo a nadto nebylo k museu s německou tradicí důvěry, i když hned po převzetí zemským sněmem byl jednou z čelných postav jeho kuratoria známý pracovník dr. František Kameníček. Výroční zprávy musejní společnosti se zmiňují jen o nevelikých a málo významných darech, kterých se museu dostalo. V podstatě bylo museum odkázáno na nákupy, jež byly zcela nedostatečné: největšími zisky byly tu dvě sbírky uherskohradišťského pracovníka Františka Kretze, zakoupené v roce 1904 a 1912, druhá z nich dokonce bez vědomí a svolení musejního kuratoria.[7])

Skutečný vztah musejní správy k národopisnému oddělení je nejlépe patrný z jeho umístění v budově musea. Národopisné oddělení, které se začátkem století musilo spokojit s nejmenší místností, která byla pracovištím při-

[3]) V souvislosti s výstavou vyslovil naději, že krojové figuriny s moravskými kroji, které byly ve Vídni vystaveny, dají snad podnět „ke zřízení národopisného musea zemského na Moravě, málo dosud všímaného to pramene moravských dějin kulturních; kroje lidu mizí očihledně, co jest individuálního, ustupuje všeobecnému a přece leží v individuálnosti klíč k dějinám“. Pamětní spis v příčině rozmnožení národopisných sbírek moravského Františkova musea v Brně. Brno 1898, str. 3.

[4]) Srv. Vlasta Fialová: Brněnská Vesna a její význam v moravském národopise. Časopis Moravského musea XXXV, 1950, str. 333—355.

[5]) Srv. J. F. Svoboda: Musea jihozápadní Moravy, jich bolesti a úkoly. Věstník Moravského musea zemského, roč. 1921, str. 22.

[6]) Pamětní spis v příčině rozmnožení národopisných sbírek moravského Františkova musea v Brně. Brno 1898, str. 7.

[7]) Kupní cenu zaplatila z poloviny země, z poloviny stát. Sbírka nebyla koupena výhradně pro museum, nýbrž pro Moravu. Zpráva o činnosti Moravské musejní společnosti za rok 1912, str. 18.

dělena, bylo ještě v roce 1912, kdy se značně rozšířily pracovní i výstavní plochy v museu, stěsnáno ve „výstavních místnostech, nejtmavějších a nejméně způsobilých ze všech, aby cokoliv mohlo být systematicky vystaveno".[8]) Pracovníci oddělení, jež stále ještě nemělo odbornou systemisovanou sílu, hleděli „nedostatek tento nahraditi zpracováním materiálu a vystavením pro užší kruh interesantů a odborníků ve skladištích".[9])

Se stísněností místa a nepřízní německé správy musea tak ostře kontrastovaly snahy, které charakterisovaly odborné pracovníky oddělení. Ti od samého začátku usilovali o doplnění sbírkových fondů tak, aby podávaly co možná úplný obraz Moravy. Kromě úsilí o soustředění trojrozměrných dokladů o lidové kultuře hledali nové cesty dokumentace s použitím nejmodernějších prostředků: již v prvním roce po převzetí musea zemským sněmem přikročili k uskutečňování staršího záměru „pořídit fotografie ze všech krajin Moravy" a k vybudování „fotografického musea".[10]) Pro ně bylo do konce roku 1901 shromážděno 652 obrazů, většinou platinotypií, zachycujících „moravské typy lidové a kroje typické, slavnostní průvody, venkovský lid za práce doma i na poli, ulice vesnické, kostely, hrady, zámky, typické dvorce selské a jiné".[11]) V roce 1909 byl pro potřeby tohoto „fotografického musea" „pro důležité snímky fotografické v barvách" zakoupen speciální objektiv.[12]) Kromě toho přikročilo musejní národopisné oddělení v roce 1908 k realisaci starého návrhu, aby „moravská nářečí a lidová hudba, zejména píseň, fonograficky byly zachyceny a ve zvláštním archivu uloženy".[13])

Národopisnému oddělení musea, vedenému tehdy dr. Jar. Helfertem, náleží tedy velmi cenná iniciativa — zahájení dokumentačních prací, jež dosud nebyly ukončeny. Práce na nich postupovala velmi pomalu jak pro nedostatek finančních prostředků, tak i pro nedostatek vhodných a odpovědných pracovníků.

Nové poměry v samostatném Československu slibovaly musejním pracovníkům rozvoj musejní práce, „uvolnily plány na vybudování musea a daly práci v museu novou orientaci".[14]) Naděje na podstatnější růst pracovních možností však byly zklamány. Národopisné oddělení Moravského musea ani po roce 1918 nezaujímalo v plánu musejních oddělení to místo, které by mu příslušelo. Výstavní místnosti, které mu byly přiděleny, byly prostorově nedostatečné, neumožňovaly vystavit ani podstatnější část toho, co by bylo třeba vystavit. Nadto byly rozděleny do několika částí, takže bylo velmi obtížné vybudovat expozici systematicky. Tak se stalo, že byla národopisná expozice omezena na předměty jenom tradiční a tu především již přežité lidové kultury, ztrácela kontakt se současným denním životem lidu, stala se téměř skladištěm exponátů. Jistě k tomu přispěla i soudobá orientace československého národopisu, obráceného zejména k studiu přežitků vesnické kultury zvláště v oblastech zaostalých, „národopisně zachovalých". Práce musea, jehož fondy byly rozhojněny odkazem Josefa Klvani v roce 1919, vcelku stagnovala, národopisné oddělení musea nezaujímalo v našem národopisném ruchu a kulturním životě místo, které by zaujímat mělo.

Podstatně jiné pracovní podmínky přinesla lidově demokratická republika, zejména po roce 1948. Živý zájem o kulturní dědictví, o bohatou tradiční lidovou kulturu naší vesnice, velkorysá podpora těchto zájmů lidově demokratickým státem, to byly vnější podmínky dobré musejní práce. Na druhé straně nová orientace naší národopisné vědy, její pevné sepětí s ostatními historickými vědami vytvářela spolehlivý základ teoretický.

Expozice, kterou se kolektiv pracovníků Národopisného ústavu Moravského musea představuje v nově upravených prostorách vlastní budovy (již sám tento vnější fakt dostatečně dokumentuje nové postavení národopisu v naší společnosti), usiluje o zkratkový obraz vývoje materiálního a kulturního života vesnického lidu zhruba od začátku XIX. století, od sklonku feudalismu, po současnost. Podle ideového záměru autorů expozice šlo již předem o výstavu věnovanou lidu vesnickému a jeho práci; lid městský, který se v expozici tu a tam ukáže v drobném dokladu, zatím zůstává stranou jejich záměru. Omezení na lid vesnický je tu pochopitelné: výstava tím dostává vyhraněnější rámec tematický, může názorněji ukázat „třídní diferenciaci staré zemědělské vesnice, specifické formy vykořisťování bezzemků a drobného rolnictva a úsilí vedoucí vlastnické vrstvy staré vesnice za udržení posic i všech výhod, které tu přežívaly různě přizpůsobenými formami ještě i z pozdně feudální vesnice... pauperizační jevy vzniklé postupnou dělbou orné půdy a jejich konsekvence, které se výrazně projevily i v národopise vsi".[15]) Expozice, která by zahrnovala také vývoj života a kultury lidu v městě, by se setkávala s takovými obtížemi, že by *musejní* znázornění všech obdobných otázek bylo za dnešního stavu národopisného výzkumu městského lidu sotva realisovatelné. S velkými obtížemi se autoři expozice setkali ostatně i v tomto tematicky omezeném rámci: zachytit v omezeném prostoru musejními prostředky společenskou diferenciaci, vývoj společenských a rodinných poměrů tak, aby výsledek nepůsobil na návštěvníka dojmem schématu, je velmi nesnadné. Tím také především je možno vysvětlit mezery, které v instalaci jsou a které budou pracovníci musea krok za krokem odstraňovat.

Oni sami jsou si jistě těchto mezer dobře vědomi. Odvážný úkol, který si vytkli, etnograficky v museu osvětlit „historickou proměnlivost, nerovnoměrný vývoj a specifičnost tradic lidové kultury a práce", ale také „protiklad progresivních tradic vůči těm, které byly výrazem nebo přímým nositelem kulturního zaostávání vesnice",[16]) lze vyřešit jenom kolektivní prací národopisných pracovníků všech našich muzeí. Expozice pracovníků Národopisného ústavu Moravského musea je experimentem, který ve srovnání s jinými podobnými expozicemi, jak v našich, tak jiných muzeích, představuje krok dopředu k jeho splnění.

[8]) Tamtéž, str. 17.
[9]) Tamtéž, str. 17.
[10]) Pamětní spis etc., str. 6.
[11]) Zpráva o činnosti Moravské musejní společnosti za rok 1901, str. 7.
[12]) Zpráva o činnosti Moravské musejní společnosti za rok 1909, str. 18.
[13]) Zpráva o činnosti Moravské musejní společnosti za rok 1908, str. 13.
[14]) Jar. Helfert: Do nové dráhy. Věstník Moravského musea zemského v Brně, roč. 1921, str. 53.

JAN CHLOUPEK

DNEŠNÍ JAZYKOVÁ SITUACE V BRNĚ

Pokud se tradiční dialektologie obírala otázkou mluvy velkoměst, soustředila svůj zájem jen na to, aby postihla starý nářeční podklad mluvy. Tak např. mluva obyvatel někdejšího hlavního města Moravy byla charakterizována tak, že vyrůstá ze západohanáckého nářečního podkladu. Toto tvrzení bylo zcela správné, pokud se týkalo mluvy převážně zemědělských obyvatel brněnských předměstí, připojených k městu Brnu teprve v nedávné době, většinou po první světové válce. Nadto v jisté době (ještě před první světovou válkou) zdánlivě mohlo řešit celou problematiku, neboť vnitřní město nebylo pokládáno za doménu českého národního živlu, bylo označováno za předměstí Vídně a bezesporu bylo z hlediska českého kulturního života okrajovou provincií.

Už po první světové válce se situace v lecčems změnila. Česká buržoazie se objevila jako vážný hospodářský konkurent buržoazie německé (a též židovské), ba ve státní organizaci začala postupně získávat převahu; rozvíjel se český kulturní život, i když pohříchu nejprve na dosti úzké platformě. Čeština jako státní jazyk vnikla znovu do státní a tedy též městské administrativy, stále rostoucí vrstva českých vzdělanců mluvila hovorovou češtinou a jazykovědci (Trávníček) dosvědčovali, že se projevuje tendence vytvořit speciální hovorovou mluvu brněnskou, jen do jisté míry závislou na hovorové mluvě hlavního města republiky (na tzv. obecné češtině).

Za fašistické okupace jsme byli svědky toho, jak se okupanti ze všech sil snažili vykázat naši mateřštinu z oblasti politické a správní terminologie. České jazykové povědomí bylo uráženo užíváním německých slov v českém kontextu německými i kolaborantskými institucemi, na začátku okupace pak ještě i záměrnými chybami v českém textu. Vzpomeňme jen „Roskasu pro Obywatele" pana generalobersta (nebo tak nějak) Blaskowitze už z 15. března 1939 a později všech těch „Münchenů, Berlinů (v Berlinu!), Posenů a Breslauů" — abychom to protektorátní „skloňování" přivedli ad absurdum. Nebo vzpomeňme těch ryze „říšských" obcí, jako byly Retschkowitz, Medlanko (později přece jenom „němečtěji" Medlan), Sebrowitz (Žabovřesky), Schimitz (Židenice) nebo dokonce Mokrahora, které jářku hned svým jménem prozradily svůj pattičně německý arijský původ. V jednom směru byly následky fašistické okupace — sit venia verbo — dobré: právě za okupace vedly obranné jazykové snahy k intenzívnímu odstraňování slov přejatých lidovou mluvou z němčiny a dříve běžné „starobrněnské" příklady

[15]) Lid v pěti generacích. Od vesnice robotní k socialistické. Ideový plán. Vypracovali pracovníci Národopisného ústavu Moravského musea. Rukopis.
[16]) Tamtéž.

typu „Hauzmajstrova Trúda pucovala na gangu fajn vinterok", které svědčily sice o průbojné síle gramatické stavby češtiny, ale též o značném zamoření slovníku brněnské češtiny německými prvky, zůstaly právě od té doby omezeny jen na sféru anekdotickou.

Netušený rozmach hospodářský a politický po osvobození země Rudou armádou měl svůj odraz i v jazyce. Společnost budující socialismus potřebovala nové termíny a nové názvy pro nové věci, instituce, pro postižení nových ekonomických a politických vztahů. Spisovná čestina se stává postupně jazykem širokých lidových vrstev, i když z počátku jen jazykem pasívně konzumovaným, a nebývale získává na významu její forma mluvená. To je ovšem vývoj celostátní, podmíněný budováním socialismu v celém státě.[1]) Jazyková situace v městě Brně má však stále a za socialismu zvláště i některé své specifické rysy. Nemáme tím na mysli ten známý fakt, že Brno je veletržním městem a že se tedy vždy na určitou dobu stává místem střetnutí světových jazyků i československých nářečí. Pobyt veletržních hostů nezanechává pro svou krátkodobost a zejména pro různorodost vlivů namnoze spolu soupeřících na mluvě stálých obyvatel města Brna žádných následků. Připomínám tuto snad samozřejmou skutečnost proto, že např. lázně obyčejně na mluvu místa vliv mají, rozkládají tradiční mluvu (např. v Luhačovicích mluví místním nářečím už jen úzká vrstva starousedlíků). Ani změna politickoorganizačního zázemí Brna (Morava, země Moravskoslezská, kraj Brněnský, kraj Jihomoravský), i když vždy nepatrný přesun obyvatelstva vyvolala, nepromítla se nijak do vztahů jazykových, neboť nikdy nepominula přitažlivost Brna jako významného střediska průmyslu. Konečně ani dřívější soužití českého obyvatelstva s německými přistěhovalci neprojevuje se dnes jinak než v lexikálních reliktech: tak např. ústřednímu hřbitovu se dodnes říká *centrálka* podle německého názvu Zentralfriedhof, ale snad jen proto, že se — vlastně právem — necítí za slovo německé; poněkud závažnějším následkem po německém osídlení patrně je úzká výslovnost samohlásek (zvláště *e, i*), méně nápadná u samohlásek dlouhých, které jsou i jinde tak jako tak napjatější než jejich krátké protějšky (srov. brněnskou výslovnost *tak poté, kluci, sém, haló* nebo v argot. *déchni mu na bréle*). Než se pokusíme vnést trochu světla do složitých otázek jazykové situace v Brně, ujasněme si nejdůležitější pojmy marxistické jazykovědy, pokud se týkají vztahu jazykových útvarů ke společnosti.

Jazyk jako souhrn vyjadřovacích prostředků má dvojí funkční formu: mluvenou a psanou. První z nich, jazyk mluvený, slouží dorozumění mluvčího projevu a přítomného adresáta projevu, s jehož přítomností mluvčí počítá a který zase na slova mluvčího aktivně reaguje. Je to jazyk dialogu (většinou) i ústního vyprávění (daleko řidčeji). Jazykem mluveným hovoříme denně o nejrůznějších záležitostech, třeba i z oblasti kulturní, nebo si o něčem vypravujeme bez uměleckých cílů. Připomeňme ještě jednou, že jazyk mluvený je funkční forma; ta však mívá různou strukturní náplň, a to podle účelu projevu (tj. též podle toho, kde se mluví, např. ve škole, v úřadě, na schůzi) a podle vzdělání (někdo např. ovládá jen své rodné místní nářečí), popřip. i podle citového postoje k projevu (např. v citovém projevu se nezřídka utíkáme k užití rodného nářečí, někdy i záměrně, jindy zase vůbec mluvíme co nejpřirozeněji). Strukturní náplní mluveného jazyka jsou tyto jazykové útvary a soubory:

1. Vlastní spisovný jazyk. Hovoří se jím jen velmi zřídka, nejvýše při slavnostních příležitostech. Užívají ho i neškolení mluvčí, octnou-li se mimo intimní prostředí (takové projevy potom působí strojeně, hyperkorektně). Vlastní spisovný jazyk se pro běžné dorozumívání nehodí právě proto, že obsahuje poměrně mnoho prvků archaických a tradicionalistických. Je popsán ve školních a vědeckých mluvnicích.

2. Soubor výrazových prostředků přísluší hovorovému stylu. Je to v podstatě vlastní spisovný jazyk, zbavený neživých archaismů a tradicionalismů. Hovoří tak ti mluvčí, kteří chtějí vědomě mluvit spisovným jazykem, kteří však také dovedou posoudit knižní ráz některých jeho prvků a bez nich se obejít. Mluví jím např. příslušníci našich východních nářečí (východomoravských, lašských, zřídka hanáckých), jestliže se vyhýbají užití svého rodného nářečí, nepovažujíce je ve všech směrech za sdostatek úkonné. Tento soubor výrazových prostředků je charakterizován i proniknutím některých jevů nářečních, vždy však (téměř) celonárodního rozsahu (jako je např. koncovka *-ma* v 7. p. mn. č., tvary *můžu, řict, vidím ho — dítě, bez něj* aj.). Jakmile tyto jevy proniknou důsledně, přestávají se hodnotit jako nespisovné (původně nářeční) a tuto změnu dříve nebo později — pravidlem však vždy s jistým zpožděním — zaznamenávají normativní mluvnice.

3. Interdialekt, tj. místní (lidové, zeměpisné) nářečí zbavené výrazných lokálních znaků, nadnářeční útvar hierarchicky složený, nestabilní. Mluví jím příslušníci nářečí v projevech s vyšší kulturními cíli, mladá generace našeho venkova zapomínající tradiční nářečí téměř obecně, městské obyvatelstvo v oblastech s donedávna živým nářečním podkladem (tedy, jak uvidíme dále, i v Brně). Už několik obcí s diferencovaným nářečím si vytváří svůj interdialekt, vyšší jazykový útvar. Nad těmito lokálními interdialekty vyrůstají pak interdialekty krajové a nad nimi ještě i oblastní, tak na Moravě interdialekt hanácký, východomoravský a ostravský (který se ve své nejvyšší podobě přibližuje spisovné češtině bez dlouhých samohlásek a s přízvukem na předposlední slabice). V některých jednotlivých jevech lze vidět i tendenci k vytvoření interdialektických podob celomoravských, tak např. tvaroslovná koncovka *-ijou* (v nářečních hláskových podobách *-ijou, -ijó, -ijú*) vytlačuje na celé Moravě tvaroslovně odlišné koncovky jiné, jako *-ija, íjá, -á, -ja* (*choďija, choďijá, choďá, choďja*); nebo již zmíněná koncovka 7. p. mn. č. pronikla i do hovorového jazyka prostřednictvím interdialektů.

Moderní česká dialektologie klade stejný důraz jak na horizontální členění dialektů (podle jazykových izoglos vedených zeměpisně), tak nověji i na členění vertikální (tradiční nářečí — hierarchie interdialektů — popř. spisovný jazyk).

4. Obecná čeština. Je od původu poměrně už starým a jen málo zeměpisně diferencovaným interdialektem Čech. Pro všestranný politický, hospodářský a kulturní vliv hlavního města se šíří i do míst mimo svůj původní nářeční základ a přestává být místně omezena, tím zčásti nabývá celonárodní povahy. Mluvnicky se jí více přibližují dialekty hanácké než dialekty na východní a severní Moravě, a proto také právě do středomoravské oblasti snáze proniká. Obecná čeština se někdy považuje za nejrozšířenější běžně mluvený útvar. Situace je však složitější: velmi omezeně proniká obecná čeština na území strukturně méně příbuzných dialektů (lašských, východomoravských) a také na území Čech se na okraji ještě dosti houževnatě udržují výrazná místní nářečí. Ani přiznáme-li početní převahu příslušníků obecné češtiny, nesmíme zapomínat na to, že ve vyšších kulturních funkcích se jí užívá jen omezeně. Je známá skutečnost, že např. na Moravě se chápe módní užívání obecné (konkrétněji pražské) češtiny v soudobých dramatech jako lokalizování děje dramatu jazykem (do hlavního města), nikoli jako „zmluvnění" jazyka hry, o které se někteří autoři snaží a kterého tedy takto podle našeho názoru nemohou dosáhnout (o tom srov. autorův příspěvek ve sborníku *Otázky marxistické jazykovědy*, Praha 1962, v tisku).

5. Místní nářečí. Jsou jazykovým útvarem odumírajícím postupně už od nástupu kapitalismu, kdy byly odstraněny všechny podmínky pro vytváření a potom zpevňování jazykových diferenciací a kdy byla otevřena cesta intenzívním tendencím unifikačním. Socialistický řád pak zrychlil tento vývoj v tom smyslu, že místní nářečí jsou přímo zvenčí rozrušována vítězícími útvary celonárodními a především jazykem spisovným. Vedle toho ovšem pokračuje vnitřní proces unifikační. Jako přežívající útvar se tradiční místní nářečí udrží ještě dvě tři desítiletí, neboť, jak známo, vývoj jazyka se opožďuje za vývojem společnosti. Nelze však na druhé straně podceňovat ani široce rozšířený vliv školy a živý politický a osvětový život socialistické vesnice, což všechno zánik dialektů uspíší. — Naše dialektologie, bez jakékoli nostalgie, sleduje s hlubokým zájmem odumírání tradičních dialektů a jejich přeměnu ve vyšší dorozumívací útvary.

Jestliže chceme přistoupit k důkladnějšímu rozboru jazykové situace ve velkém městě, je třeba si metodicky ujasnit, jak se přiblížíme co nejvíce k jejímu objektivnímu poznání. Musíme mít totiž na zřeteli, že zjištění nějakého „jazykového průměru" samo o sobě vysvětluje jen velmi málo. Nestačí nám ani zjistit mluvu starousedlíků, rodáků, což obvykle při výzkumu kompaktního osídlení té nebo oné vesnice postačuje. Především je třeba si ujasnit, že různě mluví různé vrstvy městského — v našem případě brněnského — obyvatelstva. Proto je žádoucí stanovit obyvatelskou vrstvu pro dané město typickou, a to jak z hlediska sociálního složení, tak i z hlediska jazykového, což si obyčejně nějak (vždy je třeba vyložit, jak a proč) odpovídá. Touto základní obyvatelskou (jazykovou) vrstvou lze pak měřit všechny jazykové odchylky. Jaké obyvatelstvo představuje tuto základní vrstvu v Brně?

Nejpočetnější složkou brněnského obyvatelstva jsou průmysloví dělníci; pocházejí většinou z Brna nebo z blízkého okolí. Více, než by tomu napovídal počet jejích příslušníků, uplatňuje se v běžném denním jednání i vrstva zaměstnanecká, tj. prodavači, pracovníci komunálních služeb, zřízenci, nižší úředníci atd. — většinou také brněnského původu. A obě tyto nejsilnější vrstvy obyvatelstva mluví téměř jednoznačně, nejde-li o nedávné přistěhovalce do Brna, *hanáckým* (středomoravským) *interdialektem*. Je třeba vysvětlit, proč hanácky a proč interdialektem. V dialektologii se nekryje územní rozsah aplikace termínu „Haná" s aplikací etnografickou nebo folkloristickou. V odborné jazykovědné literatuře se považují za hanácká všechna ta nářečí, která mají dlouhé samohlásky *é* a *ó* na místě staročeských samohlásek *ý* (zčásti *í*), *ú* a obecných českých dvojhlásek *ei* (vysl. ej) a *ou* (např. han. *lóka, tédeň* — v Čechách *louka, tejden* — na východní Moravě starobylá podoba *lúka, týdeň* — spis. čes.

[1]) Pro srovnání aspoň literatura nejnovější: J. Bělič, *Patnáct let nové republiky a český jazyk*, Naše řeč 43, 1960, 129—134; M. Jelínek, *Spisovná čeština po roce 1945*, sb. Vám poděkování a lásku vám, Praha 1960, 139—162.

teprve novější *louka*, starší už *týden)*. Západní hranice hanáckých nářečí vede na západ od linie Mor. Budějovice—Třebíč—Velké Meziříčí. Z tohoto hlediska leží Brno v západní polovině hanáckého „vnitrozemí".[2]) Je však třeba mít na paměti, že označení „hanácké, lašské" atp. nářečí je jen označení pracovní, označení shrnující; mezi těmito všemi nářečími je řada přechodů, popř. jevů proniklých z nářečí sousedních.[3]) — O interdialektu mluvíme v této souvislosti proto, že tradičním místním nářečím se pochopitelně nehovoří v městě, kde pro to zmizely všechny podmínky: homogennost obyvatelstva, stálost osídlení, zemědělská malovýroba, malý vliv osvěty. Sluší se však připomenout, že tradičním místním nářečím se dosud mluví na brněnských předměstích „venkovského" rázu: v Líšni, v Řečkovicích, v Bystrci, v Komíně, v Jundrově, ojediněle i jinde. (O tom píše v tomto sborníku Jos. Skulina.) Nářečí zde používají starší generace zemědělského obyvatelstva; shoduje se svou strukturou s nářečím venkovského zázemí města Brna.

Vedle hlavních vrstev obyvatelstva (dělníci, zaměstnanci) a vedle zemědělců a obyvatelů s nimi spjatých společným kulturním životem na brněnských předměstích žije v městě Brně též poměrně početná vrstva inteligence. Právě tato vrstva je však nejednotná v jazyku, kterého užívá v běžném denním hovoru. Čím více jsou příslušníci této skupiny společensky (původem, styky) svázáni s dělníky, zaměstnanci a zemědělci, tím více se jejich jazyk blíží hanáckému (středomoravskému) interdialektu. Čím výlučněji se stýkají s tvůrčími pracovníky kultury na celostátní platformě, čím uvědoměleji se v nedomácím prostředí chtějí zbavit lokálních jazykových prvků, tím intenzívněji se blíží jejich mluva obecné češtině pražského typu, nikdy s ní však zcela nesplývá.

Ještě jedna věc je neobyčejně závažná. Mnoho našich občanů usiluje o to, přiblížit svou řeč vyšším kulturním formám jazyka, nejčastěji vlastnímu jazyku spisovnému. Proto vědomě opouštějí místní (tj. nářeční i interdialektické) tvary a nahrazují je v hovoru tu více, tu méně důsledně tvary „vyššími", spisovnými. Tato jejich snaha však nepostihuje jevy, jichž si nejsou tak dobře vědomi. Nemění se ani jejich artikulační báze; tou chápu soustavu výslovnostních zvyklostí, nikoli jen klidové nastrojení mluvidel, jak se to někdy tímto termínem rozumí. Brňané se např. v jinonářečním prostředí prozrazují nejen zúženou kvalitou samohlásek, ale i sklonem ke krácení dlouhých samohlásek (zejména *i* a *ú*, ale též ostatních) a odchylnou kvantitou vůbec (např. *mak, mucha, brat, bnat, o půl páté)*. Další „nenápadné" odchylky představují jevy tvaroslovné *(ďeckovi, psiskovi)*, lexikální *(sďelat, zasukovat, zavazet, sopel, šušeň)* i způsob tvoření slov *(noženka, bábinka)*. I tehdy, vyslovují-li Brňané obecně české dvojhlásky *ej, ou*, vyhýbají-li se tedy hláskám hanáckým *é, ó*, vyslovují nezřídka druhou složku dvojhlásky jen náznakem, ne plně. Ještě některé další jevy se udržují houževnatěji než jiné, ale to je způsobeno nikoli nevědomím uživatelů o jejich lokálnosti, nýbrž pevným místem těchto jevů v systému, strukturní „oprávněnosti", např. podoby *su, seš* (podle produktivního typu *nesu, neseš)*, tvar *s Frantem, s předsedem* (podle skloňování mužského a vyrovnáváním paradigmatu), typ *chodíjou, nosíjou* (rozlišující číslo jednotné a množné, proti jednotnému *on chodí, oňi chodí)*.

Proberme teď jazykovou situaci v Brně podle nejzávažnějších diferencujících se jevů mluvnických:[4])

Uvádím nejprve (A) tvary nářeční (mluva zemědělského obyvatelstva v předměstích — starší generace), potom (B) tvary interdialektu (mluva dělníků, zaměstnanců, mladší generace zeměděl. obyvatelstva, důchodců, starousedlíků, části inteligence) a (C) tvary obecně české, užívané v Brně (části inteligence).

[2]) Srov. Boh. Havránek, *Nářečí česká*, Čs. vlastivěda III, Jazyk, Praha 1934, kapitola o hanáckých nářečích a jiné.

[3]) Srov. autor, *K podstatě lidového nářečí*, Sborník fil. fak. Brno A 8, 1960, str. 133—135. *K otázce interdialektů*, viz sb. Adolfu Kellnerovi, Opava 1954. str. 145—153.

[4]) Svědectví o jazykových poměrech v Brně podává M. Jelínek v disertační práci „Slohotvorné prostředky R. Těsnohlídka v románech z brněnského prostředí", Brno 1949, rkp. V této studii čerpám z diplomové práce Z. Lewczyszynové „Mluva Brna-Obřan", Brno 1953, rkp. Práce vznikla v diplomovém semináři doc. A. Lamprechta. Přejímám z ní i ukázky brněnské mluvy. Soustavně se mluvou měst zabývá katedra bohemistiky fil. fakulty KU v Praze za vedení prof. J. Běliče. Naší problematiky se dotýká i článek Jos. Skuliny, *K vývoji městské mluvy na severovýchodní Moravě*, Slovo a slovesnost 28, 1957, str. 1—10. Tam též další literatura.

HLÁSKOSLOVÍ

A	B	C
dobré stréc	*dobré stréc*	*dobrej strejc*
pécha, vébor, véhoda	*pýcha, výbor, výhoda*	jako v interdial.
nesó se móko	*nesó si móku*	*nesou si mouku*
kiseli mliko, dišč	*kiseli mliko, dišč*	*kiseli mlíko, déšť*
cheba, jazek, bet	*chiba, jazik, bit*	*chiba, jazik, bejt*
vebrát, kráve	*vibrát, krávi*	jako v interdial.
proset, voset, lacené	*prosit, vozit, laciné*	*prosit, vozit, lacinej*
milojo // milujo, ſ čajo	*miluju, ſ čaju, na koncu*	*miluju, ſ čají,*
na konco		*na konci*
doša, dob // duša, dub	*duša, dub*	*duše, dub*
(4. p.) *ženo, slepico*	*ženu, slepicu*	*ženu, slepici*
slepica, slepicám	*slepica, slepicám*	*slepice, slepicím*
lesék, cécha	*lesík, cícha*	jako v interdial.
kuhót, vuheň, muct	*kohót, voheň, moct*	*kohout, voheň, moct*
héné	*hajné*	*hajnej*
hočitel, hano, hiné	*učitel, ano, jiné//iné*	*učitel, ano, jinej*
híščerka, homévat	*ješčerka, umévat*	*ještěrka, umejvat,*
hňiť, smrť	*ňiť, smrť*	*ňiť, smrt*
počťivosť, deň	*počťivosť, deň//den*	*počťivosť, den*
klosté, klóct	*tlusté, tlóct*	*tlustej, tlouct*
roščílovat se	*roščílovat se*	jako v dial. a interdial.
g ribňiko, šag já	*g ribňíku, šag já*	*g ribňíku, ſšag já*
čibličkа	*cibličkа, // žebličkа*	*žebličkа*
prab, plač, skala, vrana	*prab, pláč, skala, vrana*	*prab, pláč, skála // skala*
		vrána // vrana
brat, cpat, lest, nest	*brat, cpat, lest, nest*	jako v interdial.

TVAROSLOVÍ

ďilňa, kúlňa (skloň. měkké)	*ďilna, kúlna // ďilňa, kúlňa*	*ďilna, kúlna* (skloň. tvrdé)
hráza, káďa, meza	*hráza, káďa, meza*	*hráz, káď, mez*
chlapí, tí, voňí	*chlapi, ťi, voňi*	jako v interdial.
(mn. č.) *lese, klase, čase*	*lese, klase, časi*	*lesi, klasi, časi*
(2. p.) *doba, smrka, plota*	*duba, smrka, plota*	*dubu, smrku, plotu*
(2. p.) *staveňá, prótá*	*staveňí, prótí*	*staveňi, prouťi*
(2. p.) *núšé, husé, babé*	*núši, husi, bab*	*núši, hus, bab*
(3. p.) *staveňó, prótó*	*staveňí, prótí*	*staveňi, prouťi*
(3. p.) *človjekovi, ďeckovi*	*človjekovi, ďeckovi*	*človjekovi//človjeku // ďeckovi//ďecku,*
psiskovi	*psiskovi*	*psiskovi // psisku*
(3. p.) *Boskovicúm, Bílovicúm*	*Boskovicím, Bílovicím*	*Boskovicím, Bílovicím*
(4. p.) *staroste, tate*	*starosti, tati*	*starostu, tátu*
(6. p.) *vo ptákách*	*vo ptákách, na břehách*	*vo ptácích //vo ptákách*
na břehách		*na březích*
(6. p.) *na voknách, na polách*	*na voknách, na polách*	*na voknech, na polích*
(2. p.) *škole,* (3., 6.)	*škole, školi, školu*	*školi, škole, školu*
školi, (4. p.) *školo*		
dveři, za dveřima	*dveře, za dveřima*	*dveře, dveřma*
(2. p.) *té dobré*	*té dobré*	*té dobré* (nikoli *ti dobří)*
jednebo, jednemo	*jedneho, jednemu*	*jednoho, jednomu*
tebo, kebo	*tebo//toho, kebo//koho*	*toho, koho*
temo, kemo	*temu//tomu, kemu//komu*	*tomu, komu*
s ňém, s našém	*s ňím, s našim*	jako v interdialektu
jé, na ňé	*jé//ho, na ňé*	*ho // jej, na něj // na něho*
prosim ťi	*prosim ťi*	*prosim ťe*
má jich tade	*má jich // je tadi*	*má je tadi*
čich	*čich*	*čí*
(2. p.) *třech*	*třech*	jako v interdialektu

choďijó, nosijó, ďelaji	*choďijó, nosijó, ďelajó*	*chodí, nosí, ďelají // choďijou, nosijou, ďelajou*
vijó, jijó	*vijó, jijó*	*vijou // ví, jijou // jí*
sedňite se, zavřite (popř. fonet. *zavřete)*	*sedňite si, zavřite*	*sedňete si, zavřete // sedňite si, zavřite*
hoďelál, přežil, prosél	*uďelal, přežil, prosil*	*uďelal, přežil, prosil*
zebřít, smit se, přít	*zebřít, smit se // smát se, přát*	*zebřát, smát se, přát*
sco // chco, scó // chcó	*chcu, chcó*	*chci // chcu, chcou // chtěji*
beď	*biď*	*buď*
plac, placte	*plať, platte*	jako v interdialektu
nebuj se, nebujte se	*neboj se, nebojte se*	jako v interdialektu
poďivé se	*poďivé se*	*poďivej se // poďivej se*
třísl se, zíblo	*třásl se, záblo*	jako v interdialektu
cófe, hébe, lice, tresce	*cófe, hébe, litá, trestá*	*coufe, hýbe, litá, trestá*

TVOŘENÍ SLOV

ďedečkuj	*ďedečkuj*	*ďedečkúv*
bilofské	*bilofské*	*bilovickej //bilofskej*
lechčéš, pozďéš	*lechčejc, pozďejc*	*lechčej, pozďej*
noženka	*noženka*	*noženka // nožička*

Z tohoto přehledu vyplývá, že interdialekt se shoduje s tradičním nářečím převážně v jevech vázaných na navyklou artikulační bázi (např. v délce kvantity, v dlouhém vokalismu, který má stejnou strukturu ať už představovanou mj. protikladem *ej-ou* (v obecné češtině) nebo *é-ó* (v nářečí a v interdialektu), v němž se tedy nepociťuje tendence vytlačit hanácké dlouhé monoftongy, a poměrně pevné jsou i tradiční tvary morfologické (ve skloňování i časování), pokud nejsou příliš nápadné podobou hláskovou (jako např. 2. p. mn. č. typu *babé).* V krátkém vokalismu zato tradiční tvary ustupují; to platí i o protetické hlásce *h.*

Po stránce lexikální lze v interdialektu pozorovat úbytek slov citově zabarvených a zánik některých slov podmíněný zánikem věcí, které ona slova vyjadřovala. Zároveň do interdialektu pronikají slova nová, některá z nich i za cenu rozrušování tradičního hláskového systému (např. slovo *soudruh,* sice staré, ale obecně i v mimostranickém styku užívané až po roce 1945 nevyskytovalo se nejprve v hanácké nářeční podobě *sódruh;* dnešní už dosti častá nářeční podoba je důkazem zdomácnění slova i mimo spisovný jazyk).

Velmi složitý byl rozbor syntaktické stránky mluvených projevů. Především by bylo třeba zachytit a vyložit syntaktický systém tradičního nářečí na Brněnsku, což se dosud nestalo. Od specifických jevů podmíněných nářeční strukturou by potom bylo nutno odlišit jevy dané mluvenosti jako způsobem realizace projevů a jevy dané stálými okolnostmi mluveného projevu (s aktivní, provokující přítomností adresáta, s vázaností na konkrétní situaci, s vázaností na kontext atp.); tyto jevy by byly společné dialektu, interdialektu, pražské obecné češtině a i obecné češtině brněnské „redakce". Těchto jevů je více než specificky středomoravských jevů strukturních, specificky místních jevů ostatně není mnoho ani na celé oblasti českého národního jazyka. (Sluší se zde aspoň připomenout, že se na Brněnsku užívá příčinné spojky *že* i tam, kde by ve spisovné češtině nebyla obvyklá, např. *že to vracíte tak pořádňe, to ste počtivá,* hojné jsou věty s všeobecným podmětem v 3. os. j. č., např. *diž de dobře, je tam za hoďinu,* ve shodě s celou východní a střední Moravou. Reprodukovanost projevu se naznačuje příslovcem *pré,* kdežto na východní Moravě je v téže funkci *že,* např.: *ptala se jé, eši má hlat, pré jag bi né.)* V některých jevech se syntaktická stavba nářečí na Brněnsku liší od syntaktické stavby nářečí východomoravských, ale to především jen nedostatkem některých archaických konstrukcí, které na východní Moravě zůstaly zachovány (např. 2. p. záporový). Jestliže bude v budoucnu zachycena syntaktická stavba nářečí na Brněnsku, lze očekávat, že rozdíly mezi ní a stavem v interdialektu budou vcelku zanedbatelné; budou spočívat nejspíše jen v tom, že do interdialektu pronikají některé konstrukce spisovné, aniž se starší typy vytlačují. Objevují se např. pasívní konstrukce dříve v dialektu neznámé, např. *je volané na výbor.* Ale takovéto konstrukce se strukturně přehodnocují jako stavové, nikoli už pasívní, tj. „je ve stavu, že ho volají na výbor". Mimo to jsou stále hojné vazby reflexívní a aktivní podobného významu, v našem případě *volali jé na vihor.*

Na závěr uveďme ještě několik svědectví

o tom, jak sami hodnotili jazykovou situaci na Brněnsku vyplňovatelé dotazníku pro nářeční hanácká, kteří pomáhali při výzkumné akci brněnské pobočky Ústavu pro jazyk český ČSAV v letech 1953—1954.

Tak např. učitelé M. Vlček a Fr. Pokorný z Brna-Slatiny viděli situaci takto:

„Usedlíci a starší obyvatelé užívají tvarů širších (místo y e, *místo* u o *apod.), předsouvají dosud hlásku* v- *a méně často* h-. *Hlásku* h- *nepředsouvá již téměř vůbec školní mládež.*

Po velkém růstu obce, po přistěhování nových obyvatelů, zvláště po roce 1950, ustupuje užívání některých starších slov u usedlíků pomalu do pozadí. Starších tvarů neužívá školní mládež. Spisovných tvarů se v běžné mluvě užívá velmi málo.

Ačkoli Slatina je téměř stejně daleko od Brna jako Líšeň, zachovalo se zde poměrně velmi málo typických dialektických znaků místních, zatímco líšeňský dialekt si uchoval mnoho zvláštností (e, *např.* me sme bele, *se ve Slatině nevyskytuje tak často, jako u líšeňských rodáků).*"

Učitelé tehdejší jedenáctileté střední školy v Brně-Husovicích shrnuli svá pozorování takto:

„Nářečí Husovic je nevýrazné a velmi těžko postižitelné, poněvadž Husovice ztratily snad nejvíce ze všech brněnských čtvrtí svůj původní nářeční ráz. Židenice, i když jsou stejně dělnickou čtvrtí jako Husovice, přece jen si zachovaly své nářečí v zemědělských usedlících, kteří nejméně podlehli vlivu města. V Husovicích i těch pět zemědělských rodin podlehlo vlivu průmyslového prostředí. Proto jsou v Husovicích nářeční jevy tak roztříštěné a neucelené. Nepostižitelné jsou rozdíly v kvantitě a záleží opravdu jen na mluvicím.

Daleko charakterističtější je slovník husovického obyvatelstva, na němž je patrný dloubodobý vliv němčiny. Jde ovšem o jev typicky brněnský."

Učitel Jan Štěpánek podává toto svědectví o jazykové situaci v Brně:

„Nářečím většinou hovoří starší lidé, kteří na venkově navštěvovali české školy, nebo tak mluví Brňané, kteří chodili ještě za mocnářství do německých škol. Generace, která navštěvovala české školy za první republiky, hovoří častěji spisovně, ačkoli v běžné řeči (podtrženo mnou, J. Ch.) *objevuje se i u nich hanácké nářečí. Toto nářečí žije ještě v Husovicích a Židenicích. Čtenáři knih užívají hovorové mluvy spisovné.*"

Tento příspěvek nemohl pochopitelně vyčerpat celou problematiku jazykové situace na Brněnsku, měl ji jen naznačit a měl přinést údaje nejzákladnější. Bude napříště nutně třeba, aby vznikly obšírné monografie o mluvě měst, tedy i druhého největšího města ČSSR, a aby se dialektologie — i za cenu metodického novátorství — neomezovala jen na popis a rozbor venkovských dialektů. Právě z vývoje národního jazyka v našich živých centrech politických a hospodářských lze mnohdy usuzovat na jeho další vývoj. A úkolem jazykovědy jako každé jiné vědy není jen to, aby zachycovala a vykládala jistý stav, nýbrž aby pravdivě předvídala směr dalšího vývoje a aby mu, bude-li v našem případě znamenat obohacení výrazových schopností jazyka, též napomáhala. K tomu by studium městské mluvy, budiž připomenuto ještě jednou, bylo nemalým přínosem.

UKÁZKY MLUVENÝCH PROJEVŮ

1. Projev nářeční. Vypravuje Fr. Čápová, nar. 1870, z Brna-Obřan.

Bela sem ze sedlákú. Slóžila sem vode dvanásťi let; to sem mosela bet hu ďeťí, pag hu sedlákú. Moc sem se nadřela. Já sem se vdávala brzo, muž béval takové mistr, pak bél hlásné. Já sem bela hašplířka, bela sem modz voblíbená. Prvňí rok sme mňeli díťe. Ešče za Rakóska muž mosél narukovad na mňesíc. Deš přišél, práca nebela žádná. Pag začál pracovat a tak sme ďelali vobá dvá a hnet sme mňeli hale dvje tři ďeťi. Beli sme f kvartíře hu paňí dochtorové Tučkové desed rokú. Mňela sem hromado ďeťí, dvanást. Prvňí nám mřeli. Zvostál haš třeťí. Potom sem dostala domek a potom sme hospodářili. Tak sme se tag živili. Chlapci beli fšecí vojácí. Karél bél dvje leta v Rusko. Karél se vožeňil, Mařka se vdala a Jenda se take vožeňil. Vzali nám domeg na dráho. Hromado tech domkú tam zebrali. Deš sme mňeli zlató svadbo, to sme beli spolo padesád let, fšecke kamarátke mňe přišli gratulovat. Já sem bela z našém devjetapadesát rokú. Teť so dvje leta vdovó.

2. Projev interdialektický. Vypravuje J. Nerudová, nar. 1936, z Brna-Obřan.

Choďila sem do Obřan do cvičeňí. Jednó nám bratr vedócí řekl, že pojedem f červnu na budovatelské tábor. Fšichňi sme se hrozňe ťešili a uš sme se aňi dočkat nemohli, gdi nastane ten okamžik a pojedem. Konečňe sme se dočkali a jeli sme. Po nekonečňe dlóhé ceste sme dorazili na místo, gde bili stani pro nás uš připravení. Sestra nám rozdala fšechni úkoli a začál táborové život. Ve stanech sme spali po dvóch. Já a kamarátka sme mňeli hlídat tábor právje vod dvanásťi do dvóch. Mi

sme bili na táboře po prvé, tak sme se strašne báli a za ňidz na svjeťe sme nechťeli hlídat sami. Po dlóhím rozhodláňí jak to uďelat, se kamarátka rozhodla, že budem hlídat ze šema hlítkama a tak sme bili zhúru celó noc. Buďíček sme ráno zaspali, protože sme bili strašne unaveňí po celonočňí hlítce, a gdiš sme to potom vikládali vostatňím, tak se nám vismáli a řekli, že sme hrozňí strašpitlíci.

JOSEF SKULINA

O TRADIČNÍ MLUVĚ V PŘEDMĚSTÍCH BRNA

V epoše dovršování kulturní revoluce v naší zemi, kdy se spisovný jazyk stává celonárodním útvarem, dorozumívacím prostředkem nejširších lidových vrstev ve všech oblastech lidské činnosti, a kdy dochází k sbližování spisovného jazyka — přes různé interdialektické útvary a hovorovou češtinu — s místními nářečími, vyžaduje zvýšené pozornosti zkoumání městské mluvy.[1])

V současné době se ukazuje, že se mluva v městech vyvíjí zpravidla rychleji než nářečí ve vesnicích a že se stává podkladem vznikajícího útvaru interdialektického, v němž mají převahu obecně rozšířené prvky dialektické, zatímco prvky specifické, jimiž se daná nářeční oblast diferencuje, zanikají.[2]) Tento vývojový proces v utváření městské mluvy v Čechách a na Moravě se neděje ovšem stejnoměrně; jsou zde rozdíly, které nutí k pečlivému vývojovému šetření a jazykové konkretizaci. Bylo by mylné tvrdit, že v každém městě vznikají za současných hospodářských a společenských podmínek předpoklady k formování oblastního nebo místního interdialektu. Současné dialektologické výzkumy, prováděné brněnskou pobočkou Ústavu pro jazyk český ČSAV,[3]) ukazují, že v předměstích moravských měst se udržují dodnes četné archaické nářeční prvky, kterou jsou živou součástí mluvnického systému městské mluvy.[4]) Záleží tu mnoho na místních podmínkách, které jsou rozhodující při konzervaci tradiční městské mluvy i venkovského nářečí, respektive dalšího vývoje městské mluvy ve směru formování interdialektu a odumírání místního nářečí, jehož proces dosud ještě dobře neznáme.

Z hlediska současného nářečního vývoje zasluhuje zvláštní pozornosti zkoumání městské mluvy v Brně.

Je tu několik příčin, o nichž se zmiňuje Jan Chloupek v čl. *Dnešní jazyková situace v Brně*, uveřejněném v našem sborníku, a proto není potřebí se o nich podrobně rozepisovat. Chceme podtrhnout jenom tu skutečnost, že zjištění nářečního podkladu městské mluvy v Brně — přes její zřejmý hanácký charakter — není tak jednoznačné, a proto cíl tohoto příspěvku zaměřujeme na zjištění nářeční formy brněnského předměstí, která není jednolitá a vykazuje místní rozdíly.

[1]) Termín „městská mluva" je nutno chápat šíře než termín „městské nářečí", třebaže základem městské mluvy je místní dialekt. Termínu „městská mluva" užíval už ve své *Dialektologii moravské II*, Brno 1895, str. 38, Fr. Bartoš, který ukázal na mnoha místech, že se „městská mluva" nejednou liší od nářečí okolních vesnic.

[2]) Viz Jar. Bělič, *Poznámky o mizení nářečí*, kn. Sedm kapitol o češtině, Praha 1955, str. 87—101.

[3]) Viz mou zprávu *Činnost pobočky Ústavu pro jazyk český ČSAV*, sb. Brno v minulosti a dnes, Brno 1960, str. 291—292.

[4]) S touto skutečností se počítá i při teoretickém propracovávání chystaného českého jazykového atlasu, který se připravuje v dialektologických odděleních Ústavu pro jazyk český ČSAV v Praze a v Brně. Protože jazykový atlas český má podat strukturní povahu českých, moravských a slezských nářečí v dnešním vývojovém průřezu a v síti zkoumaných míst se počítá také s některými městskými opěrnými body, proto byla vybrána — jako reprezentant tradičního nářečí v brněnském předměstí — Líšeň. K tomu srov. můj čl. *K vývoji městské mluvy na severovýchodní Moravě*, Slovo a slovesnost 23 (1957), str. 1—10.

Podle Administrativního lexikonu obcí republiky Československé z 1. ledna 1955 k městu Brnu náleží tyto čtvrti:[5])

Kohoutovice (Koh), Komín (Kom), Jundrov (Jun), Líškovec (Líš), Bohunice (Boh), Řečkovice (Řeč), Medlánky (Med), Žabovřesky, Královo Pole, Husovice (Hus), Obřany (Obř), Maloměřice (Mal), Židenice (Žid), Černovice, Komárov, Heršpice, Přízřenice, Líšeň (Líš), Slatina (Sla), Brněnské Ivanovice, Tuřany (Tuř).

V našem příspěvku jde tedy o zkoumání nářečí v předměstských čtvrtích Brna (Brno-město), nikoli v obcích, které náležely podle Administrativního lexikonu k širší oblasti brněnské (Brno-venkov).

Jazykově zeměpisně náleží Brno tradiční mluvou k oblasti hanácké, a to k západní hanácké skupině s pěti krátkými vokály *i, e, a, o, u; y, u* dalo *e, o*.[6]) Tato skupina se označuje též jinak jako letovicko-meziříčská s typem horským (změna *o* v *u*), v níž se vyskytují tyto společné znaky: (1) široké *ī* po *š, ž, č, ř, l* (nik. centrálně hanácké *ē*); (2) hiátové *v-* před počátečním *o* (n. *u*), resp. *ú* n. *u* z *ó*; (3) protetické *h-*, ustupující značně v části západní. Z hlediska dlouhých vokálů *i, ú*, jež se vyskytují důsledně v horském nářečním typu hanáckém *(mísa, císař, zajíc; dúm, kúň, míj)*, se vymyká zeměpisně mluva předměstí Brna z tohoto pásu a tvoří samostatný nářeční typ. Vzhledem k tomu, že se zde vyskytují veskrze krátké samohlásky *i, u (misa, císař, zajic; dum, kuň, muj)*, řadí se mluva brněnského předměstí k hanácké skupině centrální s třemi dlouhými vokály *é, á, ó*.

Můžeme systém krátkých a dlouhých samohlásek v tradiční mluvě předměstí Brna naznačit schematicky takto:

(a) *i u* *e o* *a* (b) *é ó* *á*

O specifičnosti předměstské mluvy Brna a jejího zařazení k nářečí hanáckému svědčí okolnost, že se v ní objevují typické znaky hanácké. Z dnešního hlediska v soustavě krátkých samohlásek náleží k nim:

(1) Hanácké *o* za staré *u* v případech *dob, kos, roka, já neso, bero, na břebo* Koh, Líš, Řeč, Med, Líš. Tvary typu *dub, já nesu, na břehu* jsou pak běžné v Jun, Mal, Hus, Žid. Naproti tomu v Kom, Boh, Tuř a Sla jsou tyto tvary systémově rozloženy, tj. obecně české podoby se objevují u substantiv *dub, kus, ruka*, kdežto hanácké podoby jsou pouze v morfologizovaných tvarech: *já neso, bero*. Zcela rozkolísaný stav je v 1. os. sg. slovesa *vzíti:* hanácká podoba *vemo // vezmo* je v Koh, Líš, Řeč, Med, Tuř, zatímco tvary *vemu // vezmu* nalézáme v Kom, Jun, Mal, Hus, Žid, Sla, Obř. Vedle běžnějšího sekundárního tvaru *já su (nésu) starši* užívají příslušníci nejstarší generace podoby *já so (néso) starši* Řeč, Med, Tuř, Líš. Podobně lexikalizovaná podoba *klosté* má malý výskyt Líš, Mal, Sla a je zatlačována obecnější podobou *klusté*.

Za staré *'u* po předcházející měkké souhlásce bývá nejčastěji ve všech předměstích Brna zase *'u*, např. *břuch, čuch*, jen v Líš a Líš se zachycují podoby *bróch, čoch*. Mnohem větší geografický rozsah má hanácká podoba v akuz. sg. fem. *má jedno čepico, má práco* Koh, Med, Líš, Sla, Líš; staré tvary *má jednu čepicu, má prácu* se vyskytují v Jun, Boh, Mal, Hus, Žid, Obř.

(2) Hanácké *e* za staré *y* v případech *reba, cheba, jazek, do hlave, dva plote, debe* má proti tvarům typu *dob, kos, roka* poměrně značný geografický rozsah; je běžné v Koh, Kom, Líš, Tuř, Líš, Sla. Obecně české podoby *riba, chiba, jazik, do hlavi, dva ploti, dibi* jsou v Jun, Med, Řeč, Mal, Žid, Obř; v Boh je *cheba*.

(3) Staré krátké *i* po *s, z, c* a *š, ž, č, ř, l* se zachovává, např. *sirka, zima, laciné; široké, žito, čisté, křivé, list*. Rozdíly se týkají Koh, Líš, Líš a Sla, kde se objevují podoby *serotek, zema, noset, vozet, cebola, šeroké, česté, vařet*.

Soustava krátkých vokálů v tradiční mluvě předměstí Brna se vyznačuje změnou hanáckého *u* v *o (dob, já neso, má jedno čepico)* a *y* v *e (reba, serka)*. Přitom se ovšem tyto typické hanácké znaky nevyskytují zde důsledně. Systémově značně ustupují a udržují se jednak v určitých typech (častěji u sloves než u substantiv), jednak v ojedinělých lexikalizovaných

[5]) V závorkách jsou uvedeny zkratky městských čtvrtí (bývalých obcí) Brna, v nichž bylo zkoumáno původní místní nářečí. Z míst, u nichž nejsou v závorce uvedeny zkratky, nebyl získán materiál; jde o Brněnské Ivanovice, Komárov, Královo Pole a Žabovřesky. Z dalších míst, jako Černovic, Dolních i Horních Heršpic a Přízřenic, nářeční materiál nebyl získán proto, že tyto čtvrti Brna byly osídleny převážně německým obyvatelstvem. Pořádek zkoumaných míst určuji od západu k východu (nikoli podle abecedního seřazení), protože tento postup má význam z hlediska jazykově zeměpisného a klasifikace brněnského nářečí v rámci okrajové skupiny hanácké.

[6]) Viz Boh. Havránek, *Nářečí česká*, Čs. vlastivěda III, Praha 1934, str. 174. Havránkovu strukturní jazykově zeměpisnou klasifikaci nářečí hanáckých potvrzuje v plné míře mapový materiál uložený v brněnské pobočce ÚJČ.

výrazech *(cheba)*. S jistou rezervou je pak třeba přistupovat i k hodnocení podoby *břoch*, která má už dnes i v hanáčtině povahu expresívní.

Splynutí samohlásek *o* a *e*, které vznikly poklesnutím z původního *u* a *y (moka, reba)*, s původními samohláskami *o* a *e (ten, on nese; voda, doma)*, realizovanými jako úzké *o* a *e*,[7]) svědčí o tom, že se brněnská městská mluva vytvářela v rámci západní hanácké skupiny a že se jím liší od centrální hanáčtiny, v níž se zachovává rozdíl mezi samohláskami *e, o (ten, doma)* a *é, ó, (réba, móka)*.

Podobný vývoj můžeme sledovat v soustavě dlouhých samohlásek. Typickými dominantními znaky jsou v městské mluvě Brna rovněž hanácké samohlásky *ó (móka)* a *é (stréc)*.

(1) Hanácké *ó*, vzniklé z *ou (au)*, a to ze staršího *ú*, bylo zjištěno ve všech předměstích. Např. *kót, sód, móka, fókat, kohót, holóbata, pópata, oni beró, pod lavicó, pod našó střechó;* rovněž po měkké souhlásce: *oni dělajó, volajó, pijó*. Vedle těchto běžných tvarů se objevuje hanácké *ó* místy v ojedinělých slovech, místy je vedle podoby hanácké už progresívnější podoba obecně česká. Např. *ďóra* Koh, Kom, Řeč, Med, Hus, Sla, Tuř, *lóbat* Koh, Kom, Lís, Řeč, Med, Líš, Tuř, *plóca* Lís, *kót // kout, sód // soud, oni dělajó // oni dělaji* Sla.

Obecně hanácká koncovka *-ijó, -ajó* převládá ve všech předměstích Brna, např. *oni ležijó, trpijó, bledijó, hlásijó, dělajó* apod. V Mal byl zachycen morfologický tvar *oni leží // oni ležijou* promiskue.

(2) Další typický hanácký znak *é* se vyskytá na místě starého *ý* v případech *stréc, pécha, véška, mlén, bévat, déchat, hodné chlapec, vémluva, véstava, vébor*. Ovšem s těmito tvary se nesetkáváme ve všech předměstích důsledně. Místy se vyskytují odchylky, a to nejčastěji v kulturních slovech, např. *národni vibor // vibor, vistava // vistava* Řeč, Med, Mal. Tvary s délkou, např. *pícha, viška* Jun, Mal, *stric, mlín, bodni // bodnej chlapec* Žid, Med, je možno vysvětlit jako tvary mladé, které se šíří vlivem mluvené spisovné češtiny. Promiskue byl zachycen tvar *stréc // stric* Sla.

Hanácké *é* bývá po *s, z, c* za staré *i* na většině předměstích Brna, například *lesék, sétko, vozék, zétra, cétit*. Po souhlásce *ž* je hanácké *é* jedině v lexikalizovaném výraze *nožék*, jinak po souhláskách *š, č, ř, l* koresponduje běžnější *i*, např. *zašivat, křiž, skřipat, příklad, přihoda, přistodulek, listek, jelitko, knoflik* Kom, Jun, Boh, Řeč, Med, Mal, Hus, Obř, Sla, Tuř. Samohláska *i* se vyskytá ve všech případech po *s, z, c* i *š, ž, ř, č, l* v Žid.

Dále se zjišťuje hanácké *é* po *š, č, ř, l* v Koh a Líš, např. *zašévat, čétat, křéž, skřépat, překlad, léstek, knoflék;* nadto se uvádějí ještě výrazy *přésada, přéstodulek, léstek, jelétko* Lís a *křépat, stehlék* Boh. U sloves typu *prosit, vozit* je krátké *i* důsledně ve všech osobách, např. *prosim, vozim, prosíš, vozíš* apod. Tvary s hanáckým *é* se uvádějí pouze z Koh v případě *já vařém, on vozé* a z Líš v případech *ty proséš, vozéš, on prosé, vozé*.

Za staré *ej* z pův. *aj* se zapisuje hanácké *é* nesystematicky v ojedinělých lexikalizovaných případech: *sténě* Koh, Kom, Boh, Řeč, Med, Hus, Sla, *bajné* Koh, Kom, Jun, Boh, Řeč, Med, Líš, Sla, *prodé* Boh, *vobičéně* Řeč, Med, Hus. Promiskue se objevují podoby *nélepši // nejlepši, névic // nejvic, chitřéši // chitřejši* Žid, jinak je už veskrze *vejce, dej, nevracej se* Žid, Mal.

Z dlouhých hanáckých samohlásek je tedy pevnější hanácké *ó* než *é*. Existence dlouhého *ó* působila systémově na vznik obecně hanácké morfologické koncovky *-ijó, -ajó (oni prosijó, dělajó)*, která je koncovkou interdialektickou a vyskytá se na celém hanáckém území.[8]) Z běžnějších případů typu *vibor // vibor, vistava // vistava* je vidět, že v těchto kulturních slovech je už hanácké *é* na značném ústupu. Hanáckým *é* v případech *lesék, vozék, cítit, nožék* souvisí nářeční brněnských předměstí s centrální hanáčtinou, zatímco po souhláskách *š, č, ř, l* se sbližuje s ní mluva Koh, Líš a Boh. Zdá se, že lexikalizovaný jev *nožék*, ostatně běžný ještě v celém předměstí, svědčí o dřívější živé hanácké tendenci v předměstích Brna.

Výše uvedený materiál z předměstí Brna ukazuje, že provést klasifikaci brněnské mluvy z hlediska nářečí hanáckých není snadné. Tradiční základ městské mluvy Brna je totiž už ve značné destrukci a prozrazuje četné hanácké znaky interdialektické, k jejichž stabilizaci přispělo v nemalé míře Brno jako hospodářské a kulturní centrum Moravy. K těmto interdialektickým znakům náleží: *ó (móka), é (stréc)* a morfologická koncovka *-ijó, -ajó (prosijó, dělajó)*.[9]) Z typických místních znaků pak zaniká *o z u (dob)* a *e z y, i (reba, serotek)*. Přitom vývoj nejde jednoznačně. Některé jevy se udržují sice systémově v určitých typech, jiné už v ojedinělých lexikalizovaných výrazech. V základě však lze pozorovat tytéž vývojové tendence, s nimiž se setkáváme v centrální hanáčtině.[10]) Nelze opomenout skutečnost, že v některých místech brněnských předměstí se už dnes nevyskytují vůbec typické hanácké znaky, které se tu objevovaly ještě na počátku našeho století. Tak se už nezaznamenávají podoby typu *kusť, nužik, vuves* v Kom.[11]) Z dnešního stavu v Kom nelze už vůbec vyvozovat, že se zdejší nářečí podstatně lišilo od nářečí ostatních obcí v předměstích Brna a že náleželo k horskému nářečnímu typu, jehož ohnisko vzniklo v jižní části Boskovicka.[12])

Zcela obtížná otázka vyvstává před námi, kdybychom chtěli na základě našeho materiálu stanovit aspoň přibližně stáří hanácké mluvy v předměstích Brna.[13])

Závěrem můžeme shrnout: Zkoumat zákonitost odumírání nářečí v městech bez stanovení základu tradičního nářečí je věc nadmíru obtížná. Má-li se dojít k spolehlivým a objektivním závěrům při zkoumání vytváření místních a oblastních interdialektických forem, pak nelze přehlížet princip odumírání místních nářečí a je nutno ukázat na tento jazykový proces.

[7]) O existenci těchto samohlásek v centrální hanáčtině srov. u A. Lamprechta v čl. *Vývoj bláskového systému českého jazyka se zvláštním zřetelem k nářečím na Moravě a ve Slezsku*, Slovo a slovesnost 17 (1956), str. 65—78.

[8]) Viz Jar. Bělič, *Slovesné tvary třeti osoby pl. praes. v moravské slovenštině*, sb. Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi, Brno 1948, str. 54—70.

[9]) Z dalších interdialektických koncovek v předměstí Brna neuvádím obecně moravské znaky (nepřehlasované *naša lavica, našu lavicu*, krátkost v případech *jama, blato, misa* aj.) a znaky obecně české, vyskytující se na Moravě, jako např. zúžené *i z é (mliko, dýlka)*, protetické *v (vokno)*, uniformní konc. *—ama (badama, rukama)* apod. Viz Fr. Trávníček, *Úvod do českého jazyka*, Praha 1958, str. 62; nejnověji Jar. Bělič, *K otázce obecné češtiny*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, str. 429; týž, *Vznik hovorové češtiny a její poměr k češtině spisovné*, Čs. přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, str. 59—71.

[10]) Viz Fr. Kopečný, *Nářečí Určic a okolí*, Praha 1957, str. 131—133.

[11]) Samohlásku *u* na místě *o* v případech typu *kuš, rubuta, vuběd, maslu* apod. uvádí Fr. Bartoš v Kom jako jev systémový; viz *Dialektologie moravská II*, Brno 1895, str. 182.

[12]) Viz Fr. Svěrák, *Boskovické nářečí*, Brno 1941, str. 10—11; zejména přiloženou mapku.

[13]) Vznik hanáckého nářečí se pokusil posunout do konce 15. století Fr. Matějek v čl. *K otázce stáří hanáckých nářečí*, Sborník prací FFBU V (1956), č. 4, ř. jazykovědná (A), str. 51 až 58; srov. k tomu stanovisko Fr. Kopečného v Naší řeči 39 (1956), str. 300—302.

ROSTISLAV VERMOUZEK:

Příspěvek ke knize Hugo Sáňky: Pomístní názvy brněnského okolí

Rozpravy Československé akademie věd 1960,
sešit 16, ročník 70, str. 106

Význam místních jmen jako historického a filologického vědeckého materiálu je dnes všeobecně uznáván a jejich zpracování přináší cenné výsledky. Vedle místních jmen se začíná věda zajímat také o jména pomístní. Děje se to v souvislosti s normalisací a úpravou názvosloví pro účely kartografické i jinou úřední potřebu. Řídícím orgánem pro úpravu místních i pomístních názvů je místopisná komise Čsl. akademie věd v čele s předsedou prof. Vladimírem Šmilauerem. Širší veřejnost je o práci této instituce informována „Zpravodajem místopisné komise ČSAV", který vychází několikrát do roka zatím jako hektografovaný tisk.

Jeho účelem je seznamovat zájemce s prací komise a získávat dopisovatele pro příští velký úkol, který má komise v plánu. Není to nic menšího, než úplné zachycení všech pomístních pojmenování v celé naší vlasti. Tento gigantický úkol si vyžádá dlouhé přípravné práce administrativní, organizační a badatelské, která se bude publikačně projevovat vydáváním mo-

nografií, jež budou podrobně zpracovávat pomístní jména menších územních celků. První taková studie je právě práce Sáňkova.

Studium pomístních jmen je věc velmi náročná a jejich výklad je často odvislý stejnou měrou od filologických znalostí, od důkladného využití pramenů i od studia terénu. Tyto tři složky se uplatňují v každém jednotlivém případě v jiném pořadí důležitosti a tak se může stát, že pomístní jméno může mít dvojí nebo i několikerý výklad.

V následujících řádcích chci uvést několik takových možností, jež mají být k práci Sáňkově údaji doplňujícími, nikoliv oponujícími. Protože Sáňkova práce má uspořádání heslovité, přidržím se ho a doplňky uvedu i s údaji příslušné stránky.

BABÍ LOM str. 11

Je to pojmenování kopce nad Lelekovicemi. Lidově se kopec nazývá Babylon. Domnívám se, že lidové pojmenování je starší a správnější. Přeměna na Babí lom vznikla patrně v důsledku puristických snah brněnských Čechů v druhé polovině minulého století. Otázka Babylonů je složitá a dosud nebyl podán uspokojující výklad tohoto pomístního názvu ani udána doba, kdy toto neobvyklé pojmenování vzniklo. Nebyla přijata Sommrova teorie, že pojmenování pochází ze slova Pavilon. Otázkou se zabýval MUDr. Bedřich Drož ve spisku „Pomístní jméno Babylon (zkomolenina názvu Babí lom, obětiště bohyně Báby").[1] Jeho vývody odmítl Josef Zubatý,[2] sám však nepodal spolehlivý výklad. Domnívám se, že nezbytným předpokladem spolehlivého výkladu bude registrace všech Babylonů a popis terénních tvarů, ku kterým se tyto názvy vztahují.

DOLNICE (str. 13)

Autor uvádí, že „V dolních" (Bilovice) je pole na dolině, útvar je odvozen od adjektiva dolní.

V podstatě lze s touto formulací souhlasit, je však možný ještě jiný výklad. Pomístní jméno „Dolnice" se vyskytuje také v Královém Poli. Je to lidové pojmenování Rostislavova a Mojmírova náměstí, jež se jako dlouhá ulice táhnou spodní, starou částí Králova Pole (Kartouz). Původní osada Královo Pole byla ulicovka při staré komunikaci, která spojovala Brno s Prahou. Cesta vycházela z Brna Rýnskou branou, jež stávala na konci ulice Běhounské v místech bývalého místodržitelství, šla ulicí Lidickou, horní část Lužánek a po ulici Dlouhé. Byla to cesta velmi důležitá, v literatuře se jí říká stezka Trstenická, v pozdější době se pro ni užívá pojmenování „cesta královská" — via regia. Královská cesta měla v katastru Králova Pole dvě větve: jedna šla přibližně tudy, kde je dnes hlavní dopravní tepna k Řečkovicím a říkalo se jí horní královská cesta, druhá vedla níže, kolem kláštera kartusiánů, a nazývala se dolní královskou cestou. V lidové mluvě se tento název zkracoval na jedno slovo — dolnice. Název tu tedy neznamená pojmenování polní trati, ale vztahuje se na osu osady, na komunikaci, jež tudy procházela.

Dolnice se vyskytuje i v Řečkovicích. Historické prameny mluví i zde o dolní královské cestě, u které stávala v 17. století jesuitská hospoda, kovárna a mílový kámen, k němuž sahalo městské právo brněnské.

Nad Řečkovicemi šla rovněž druhá větev královské cesty, při níž postavili jesuité po třicetileté válce na místě zničené krčmy hospodu „Na veselce". Svoje rozhodnutí odůvodňovali tím, že *dolní* královská *cesta* je nesjízdná, takže se většinou jezdí po horní.[3] Je i zde tedy bezpečně název „Dolnice" označení komunikace.

OSTRÁ, tj. hora (str. 20)

Autor uvádí tento název na několika místech brněnského okolí. Pojmenování Ostrá se vyskytuje také u vesnice Česká a právě na něm můžeme ukázat, že ke jménu „ostrá" patří ještě „hora", jak uvádí Sáňka. Nad vesnicí Českou se zvedá zalesněný výběžek horského masivu Báby, zvaný Horka. Pole nad ním se však nazývají „Pod Ostrou". Vysvětlení této zdánlivé nesrovnalosti nám podají historické prameny. Původně souvisela Horka s ostatními lesy a jmenovala se Ostrá horka. V pozdějších létech však byl kus lesa za ní vymýcen,

[1]) Tiskem A. V. Janoty, Nový Bydžov, str. 8.
[2]) Naše řeč, roč. VI, 1922, str. 81.
[3]) SAB E 25 č. 233 ... post popinam nostram inferiorem Řečkovicium, ubi via regia propre duas profundiares lagunas inpracticabilis erat ...
Viz též
SAB E 25 82 T: Ratione reparationis viae ad Ržečzkovitz, propre normalem lapidem miliaris brunensis sue des des Meilrechts. Ex diario procuratoriae Collegie S. J. Brunae anno 1716, 28. Juli.

přeměněn v pole a tak došlo k rozdělení názvu.

Kopečku se říká Horka, výběžku lesa Ostrá.

Kolem Ostré horky vedla stará cesta z Brna ku Praze a právě tam byli pocestní často ohrožováni rotami lapků. Tak v r. 1563 vyznal na trápení u Bíteše Pavel Špalda z Lomnice a Prokeš Trksa, že zabili člověka u Vostré horky. Jiný úklad se jim nepodařil. Číhali na pana Kytlice starého, úředníka na Pernštejně, který jel z Brna. Vystouplo jich na něj šest, ale když Kytlica postřelil jednoho z lapků, ostatní se rozutekli po tom lese.[4])

Na Vostré horce číhalo r. 1571 16 lapků na lidi, kteří šli z Brna z jarmarku, jenž se konal na sv. Kunhutu.[5])

ŠPILBERK (str. 22)

O názvu Špilberk psal již Bretholz a jiní, ale konečný úsudek o vzniku a významu tohoto jména dosud nepadl. Špilberk není jméno ojedinělé a ani výskyt čtyř těchto pojmenování, která uvádí autor z literatury,[6]) zdaleka nevyčerpává výskyt tohoto názvu. Sám mám sebráno z nevelkého území 19 „Špilberků". Domnívám se, že konečné řešení této otázky si vyžádá ještě velké práce heuristické a průzkum terénních tvarů, jež nesou toto jméno. Teprve potom se bude moci provést konečný filologický soud.

ČERVENÝ VRCH (str. 23)

Kniha uvádí tento název z Blanska. Červený vrch se jmenuje také horský hřbet, přes který jde státní silnice z České do Lipůvky.

Vysvětlení názvu by se mohlo hledat v barvě půdy, jak uvádí Sáňka na str. 33 pro Červený kopec nad Pisárkami. Avšak půda kopce u Kuřimi není červená, musíme tedy uvažovat o výkladu jiném.

Domnívám se, že Červený vrch u Kuřimi sloužil jako strážný bod při staré komunikaci z Brna do Prahy. Je z něho vidět krásně na Špilberk i do černohorských lesů, proto se odtud dávalo znamení ohněm. Potvrzuje to název nejvyšší části hřbetu, jež se nazývá Opálenka.

PONÁVKA (str. 28)

Při výkladu tohoto jména by se měl brát v úvahu jeho lidový tvar. V Lelekovicích, kudy Ponávka jako malý potůček protéká, se říká loukám nade vsí a několika chalupám při nich postaveným „Na Poňavě".

Ponorné řece Punkvě (Ponikvi) v Moravském krasu se říká lidově „Puňkva". Nejsou snad oba tyto názvy stejného původu?

KAMENICE (str. 32)

Autor uvádí, že název značí kamenitý pozemek. Někdy může značit také cestu vydlážděnou kamenem. Pomístní název Kamenice s tímto významem se užívá pro cestu, která jde od hradu Pernštejna do osady Mansberku.

HATĚ (str. 32)

Kniha uvádí, že název značí cestu na mokré trati, upravenou otepmi proutí, nebo i slabšími kmeny stromů. Správnost výkladu dokazují „Hatě" u Ivanovic, které leží na mírném svahu na sever od vesnice směrem k České. Dnes je tam úplně sucho, ale dříve, dokud nebyly tamní pozemky odvodněny, bývalo tam tak mokro, že se nedalo na jaře sít. Tratí procházela stará cesta z Brna k Černé Hoře a právě v těch mokrých místech ji bylo nutno opatřovat hatěmi, aby byla sjízdná. Jejich zbytky se našly v r. 1922 při hloubení vodní nádrže asi dva metry pod dnešní úrovní terénu. Byly to dubové trámce, nakladené napříč přes cestu (sdělení p. Komárka, rolníka z Ivanovic). Zbytky hatí se našly také na návsi v Ivanovicích, kudy stará cesta procházela.

PRÁŠILKA — PRAŠNICE (str. 36)

Autor uvádí, že se těmito názvy označují pozemky s prašnou půdou. Je to názor správný, avšak v některých případech je možný i jiný výklad.

[4]) Smolná kniha bítešská fol. 8—9 (okr. archiv Vel. Bíteš).
[5]) Tamtéž fol. 29.
[6]) Článek L. Kopeckého v časopise „Krajem Lučanů" XI, 1937, 69

„Prašnice" v Černé Hoře se někdy nazývá také Prašná. Název se vyskytuje rovněž v Řečkovicích a v České. „Prašná" v Řečkovicích je ulička, která odbočuje u hostince „Na špici" od státní silnice a vede úvozem ke staré zájezdní hospodě „Na veselce". Hospoda tu stávala již před třicetiletou válkou. Za obléhání Brna 1645 byla Švédy zničena, ale v r. 1676 ji brněnští jesuité obnovili.[7])

Prašná v České je cesta, která jde návsí rovnoběžně se státní silnicí. Její napojení na starou královskou cestu i ke staré „lelekovské" polní hospodě (Feldgasthaus)[8]) je přerušena tereziánskou silnicí, ale dá se dobře rekonstruovat.

Prašnice v Černé Hoře leží rovněž při státní silnici a jsou na ní stopy staré cesty.

Poloha „Prašných" při státní silnici i jejich funkce jako komunikací je nápadná. Vysvětlují si věc následovně:

Když byla postavena tereziánská silnice, zůstaly kusy staré cesty v terénu a používaly se v lokální dopravě. Protože vedle šla tvrdá, dlážděná silnice — chaussée — odlišila se původní cesta se spoustou prachu přídomkem „prašná cesta", zkráceně „Prašná". Dokazuje to zápis z r. 1843. Ve vceňovacích operátech (Catastral-Schätzungsoperat SAB, IVa, 308, oddíl Strassen und Wege, str. 68) obce Černé Hory se uvádí „Staubweg an der Kaiserstrasse" (Prašná cesta u státní silnice), která má výměru 125 čtverečních sáhů. Je to neklamný důkaz, že ve všech třech případech se název „Prašná" vztahuje na zbytky staré komunikace — královské cesty — jež šla tudy z Brna do Prahy.

VYHNALOV (str. 37)

Tímto jménem se označuje chalupnická část dědiny Svinošic, položená na větrné straně pod lesem. Jestliže někde vyfukuje, říká se v brněnském okolí, že je tam jako „na vyhnalově".

BŘAK (str. 40)

Pomístní název odvozený od tohoto poměrně vzácného stromu se vyskytuje také v obci Nuzířově. Polím se tam říká „Pod břakem". Strom — břak — tam na mezi stával ještě před několika léty (viz heslo Voškeruša).

BUKOVINA (str. 40)

Trať Bukovina je také v Moravských Knínicích. Rozeznávají se tam dva lesy tohoto jména: Přední a Zadní bukovina. V žádném z nich však dnes již buky nerostou. Přední je vysázena smrky, zadní je dubový les. Pole mezi oběma lesy se nazývá „Na doubravech". Všechna tři pojmenování nám ukazují, jaké byly kde původní porosty a jak se v průběhu věků zásahem lidské ruky měnily lesy na pole a umělým vysazováním zaváděly nové druhy dřevin.

VOŠKERUŠA (str. 46)

Na Tišnovsku se stromu oškeruši říká břak a plodům břačky. Oškeruše, dialekticky „voškeruša", „vuškeroša", značí tu nepěknou, neduživou ženu; jako název pomístní trati se toto slovo nevyskytuje.

PUSTINA (str. 46)

Jméno pro pojmenování polní trati není dnes příliš časté. Vyskytuje se však ojediněle v různých obměnách, např. v Nuzířově (býv. okres Tišnov) je trať „Na pustým". Název pustina byl běžným hospodářským termínem v období úhorového trojpolního hospodaření a označovala se jím půda, která nebyla obdělávána v pravidelných tříletých cirkulačních obdobích se střídáním ozim-jař-úhor. Ležela zpravidla mimo hony, někde na konci katastru, na stráni, pod lesem, měla málo úrodnou půdu, takže se její každoroční obdělávání nevyplácelo. Orala a osívala se jednou za 5, 7, 9 i více let, jinak sloužila za pastvinu. Pustiny bývaly u každého gruntu a byly jako takové vykazovány při nejrůznějších soupisech i s poznámkou, jak často se ořou. Platila se z nich menší daň než z ostatních polí. Pojem „pustiny" se částečně kryje s názvem „výhoř" (Brandacker) nebo Trischfeld. Když se trojstranné hospodaření změnilo na střídavé, došlo i na pustiny. Lepší byly proměněny v pole, horší zalesněny a jejich názvy zmizely.

[7]) SAB E 25 82 T.
[8]) AMB 2 R 23/2 Gasthaus im Felde unter Lelekowitz připomíná se již před rokem 1700.

ZÁRUBA (str. 49)

Sáňkův výklad „Záruba" jako záseka, překážka na cestě, je správný. Sedlem mezi kuřimskou Zárubou a Horkou šla jedna větev staré cesty z Brna ku Praze. V terénu ji můžeme docela dobře vystopovat. K cestě se pojí pověst z doby husitských válek. Jela prý po ní z Brna do Prahy manželka Zikmunda Korybutoviče, který u nás hrál významnou úlohu v době husitských válek. U Záruby prý se jí splašily koně, ale naštěstí nebyl při tom nikdo zraněn. Na poděkování prý byla postavena v sedélku mezi Zárubou a Horkou boží muka, která je tam dodnes. Je to čtyřhranný kamenný sloup, patrně z doby renesanční, který sloužil jako ukazatel cesty.

BÝČINA (str. 51)

Tento název se podle Sáňky užívá pro pojmenování Býčí skály. Vyskytuje se také v Moravských Knínicích. Je to louka v údolí mezi kopci Čebínkou a Kněžhorkou. Název je tu patrně odvozen od toho, že se tam pásali býci, nebo že jí užíval ten, kdo choval, „držel", obecní býky.

ČIHADLO (str. 51)

Pomístní název Čihadlo se vyskytuje v celé řadě obcí na Tišnovsku. V Moravských Knínicích je tímto názvem označován travnatý kopeček jižně od osady, kde se provádělo chytání ptáků — čižba. Na čihadlech se lovili hlavně zpěvní ptáci, stehlíci, kvíčaly, pěnkavy a kosi.

HONY (str. 56, 58)

Hon je stará polní míra a byl brán často za základ pomístního pojmenování. V Řečkovicích jsou pole (dnes ulice) Dlouhé hony, v Nuzířově jsou Zadní hony a Honky, v Moravských Knínicích opět Podhonky. Tento název patrně souvisí s místní vyjadřovací zvyklostí. V obci a okolí se říká: Zasel jsem *pod míru* ječmene, máme jen *podmíru* brambor, zbylo mně toho orat ale *pod míru*. *„Pod míru"* znamená, že je toho asi měřice. Tak může „podhonek" znamenat, že pole měří „pod hon", to jest asi hon.

KUS (str. 59)

Je podle Sáňky označení velkého pole. Na Tišnovsku se používá nebo do nedávna používalo tohoto slova ve významu pole. Nejlépe je to vidět na slovním spojení: „Žes nechal ten klobouk na kusu?" (kusu-poli), „Necháme vůz do rána na kusu" (poli). Malá pole se tam nazývají „kousky". Jedna lesní trať se dodnes jmenuje „Nad kóskama".

VÝPUSTEK (str. 65)

Jak autor uvádí, je to místo, kam se vypouštěl dobytek. Zdá se, že slovo přešlo do brněnského okolí a do Moravského krasu z české nářeční oblasti, která sahá v povodí Svratky od českých hranic až k Doubravníku. Slova se tam užívá ve formě „Vejpustek" pro označení pastviska i jako příjmení. V Nedvědici přešel tento název na skupinu domů postavených za městečkem na bývalém pastvisku.

BRLOH (str. 67)

Slovo znamená původně úkryt zvěře i nekalých živlů, zkrátka místo odlehlé. Brlohy i Brlůžky je několikeré pojmenování polních a lesních tratí mezi Milonicemi, Závistí, Lažany a Újezdem (okres Blansko). Brlohy se nazývá posměšně i dědinka Závist. Dříve to bylo její úřední jméno. V matrikách fary v Újezdě se v r. 1784 a 1834 uvádí přifařená osada Berloh, na Šemberově mapě z r. 1881 je rovněž pro vesničku uveden název Brloh a jen v podtitulku je název Závist. Brlohy měly beze sporu název pro řádění nekalých živlů, kteří se tam zdržovali hlavně v 16. století.

V r. 1556 vyznal Václav Mušín na trápení v Biteši (Velké), že vzal s tovaryši „Na brloze" úředníku Otaslavskému 16 kop grošů. V r. 1563 přiznal lapka Jan Holý na mučení v městečku Tišnově, že zastřelil člověka „Na brloze".

CESTA (str. 67)

Kromě autorem uváděných příkladů je také v katastru obce Lipůvky polní trať zvaná „Zácestí". Leží blízko boží muky „Trojice" pod Maňůvkou, kde se sbíhají tři cesty. Na starých katastrálních mapách z r. 1826 je tato polní trať zapsána jako „Zeste". Na první pohled je toto pojmenování záhadné, ale když je přečteme ně-

meckou výslovností, dostaneme slovo „Ceste", což je jen dialektický tvar slova „cesty".

KUCHYŇKA (str. 69)

Pojmenování lesa Kuchyňky u Újezda vykládá autor tak, že tam měli lesní dělníci boudu, ve které si vařili jídlo.

Místní tradice však uvádí, že tento kus lesa získal statkář Tesař výměnou od újezdské fary s podmínkou, že z něho bude dávat několik fůr dříví do farní kuchyně.

TRHOVIŠTĚ (str. 72—73)

Forma „trhoviště" je v naší mluvě poněkud neobvyklá, dnes jsme zvyklí říkat tržiště, obdobně jako hradiště. Avšak v Dalimilově kronice se vyskytuje tvar „hradoviště", takže trhoviště můžeme považovat za starší formu než tržiště. Tržiště i trhoviště jsou beze sporu místa, kde se konávaly trhy. Je známo, že trhy bývaly nejen v hrazených osadách, ale také na podhradí. Pomineme-li skutečnost, že „Trhoviště" v Obřanech leží v blízkosti obřanského hradiska, kde byla v době hallstatské a keltské opevněná kupecká osada, nemůžeme nechat nepovšimnuto, že ve 13. století stál nad Obřany mocný hrad pánů z Obřan a právě pod jejich hradem mohlo být tržní místo, jehož název se uchoval podnes.

TROUBY (str. 73)

Autor správně usuzuje, že název souvisí se zaváděním vodovodů. Ve Svinošicích poblíž myslivny „Na vejrazích" se říká „Na troubech". Těmito místy vedl z lesů pod Babím lomem vodovod do svinošického dvora. Zbytky trub se tam našly ještě před několika léty. Vodovod byl postaven patrně při přestavbě dvora v r. 1729.

KANDIA (str. 75)

Je to stará zájezdní hospoda, postavená na samotě poblíž vesnice Podolí při veřejné cestě, jež vedla odedávna z Brna do Olomouce. Hospoda stála těsně za hranicemi mílového obvodu brněnského. Její jméno je neobvyklé, ale nikoliv ojedinělé. Jiná zájezdní hospoda Kandia stávala při silnici z Brna do Slavkova poblíž Šaratic. Nazývala se také „U stříbrné kule". Domnívám se, že druhý název je novější a že vznikl až v době napoleonských válek, neboť hospoda leží v okruhu bitvy u Slavkova. Na původní pojmenování upomíná název polní trati „Ke Gandii" v katastru obce Šaratic.

Také u obce Otmarova při staré cestě z Brna na Měnín stávala zájezdní hospoda „Kandia". V okolí Sokolnic se Kandií (Gandií) nazývala každá zájezdní hospoda. Mluví se tam o „Gandii" Pindulce, Maxlovce a Staré (pozorské) poště, jež leží při tereziánské silnici z Brna do Olomouce.

Autor uvádí ještě hospodu Kandii u Konice. Její název je znám již z r. 1722.[9])

Jiná zájezdní hospoda Kandia stojí na samotě u obce Pivína v okrese kojetínském.[10])

Souhlasím s autorem, že název k nám byl přenesen z Řecka. Působil tu nepochybně ohlas tureckých válek, který zaléhal do našich zemí víc než dvě stě let. Podobného druhu jsou názvy zájezdních hospod „Na Krétě" v Tišnově, „U Plevna" ve Šlapanicích a Venedig v Lipníku nad Bečvou.

LOUPEŽE (str. 75)

Je to místní trať, ležící při silnici z Milonic do Lhotky. Dnes jsou tam pole, před 80—90 léty tam býval vysoký dubový les. Loupeže ležely při původní komunikaci z Brna ku Praze. A právě toto pomístní pojmenování nám umožňuje stanovit v terénu přesně její trasu. Při cestě leží ještě jedno místo, které upomíná na řádění nekalých živlů. Je to les Zlodějka u státní silnice z České do Lipůvky.

KNÍNIČKY (str. 80)

Název vznikl patrně s darováním této osady kněžně — manželce údělného knížete brněnského. Tuto domněnku potvrzuje okolnost, že ve správním obvodu zeměpanského hradu Veveří jsou tři osady tohoto jména: Moravské Knínice, které se na rozdíl od Kniničeck jmenovaly Velké Knínice, a Veverské Knínice, zvané dříve Německé.

[9]) VI. mor. okr. Konice, str. 199.
[10]) VI. mor. okr. Kojetín, str. 115.

KRÁLOVKA (str. 80)

Autor míní, že je to půda králova. Avšak je možný i jiný výklad. Královka v Řečkovicích je položena v místech, kudy šla „Královská cesta" pod horou Západí.[11]) Stála při ní dolní jesuitská hospoda, kovárna, mílový kámen a do roku 1922 ještě plochý kámen s křížem. Královská cesta se zkracovala jistě na „Královku". Domněnku potvrzuje okolnost, že také v Kuřimi se nazývá polní trať, kudy šla stará cesta, „Královkou".

VESELKA (str. 77)

Profesor Hosák míní, že Veselka, Veselí, Veselíčko bylo pojmenování míst na křižovatkách cest, při brodech, u mostů a přívozů, kde se zastavovali pocestní, kde vznikaly krčmy a bývalo tam tedy veselo. Pro brněnské okolí tento jeho názor platí stoprocentně. Máme zde dvě pomístní jména Veselka.

První je v Řečkovicích při „Prašné". Bývala to stará formanská zájezdní hospoda, která tam stála dávno před postavením tereziánské silnice. Zprávu o hospodě máme z doby po třicetileté válce ve spise, který zachycuje „Přehled válečných škod na statcích brněnských jesuitů v létech 1642—1645", kde se cituje: „Při týž dědině Řečkovicích tolikéž byla krčma při silnici, v níž víno a pivo přes celý rok se šenkovalo, též v nic obrácena jest."[12]) V r. 1676 jesuité tuto hospodu obnovili. V Odůvodnění se praví, že staví hospodu při horní královské cestě v místech, kde se říká „Na peštu" a kde stávala stará slavná krčma, ze které zbyly základní kameny u studny a sloupy. Hospoda byla pronajata za 100 zlatých ročního platu. Autor zápisu uvádí, že nájemce může tento obnos platit, protože dolní královská cesta je ve špatném stavu, takže se jezdí většinou po horní. Nová hospoda je blíže k městu a budou tam chodit pro pivo také Ivanovičtí, kteří nemusí až do Řečkovic.

Druhá Veselka stojí při státní silnici z Brna do Jihlavy. Dnes je to osada, v dřívějších dobách tam bývala jen hospoda, která stávala v místech nynější osady již dávno před postavením tereziánské silnice. Na hospodu se patrně vztahuje zpráva z roku 1412, podle níž koupil Mikšík z Heršpic od Ješka z Křižanova v Troubsku 3 lány, dva dvorce a 1/4 krčmy. V r. 1490 přijala Eliška z Troubska své syny na spolek na 4 lány, kostelní podací a krčmu.

Naprosto bezpečné zprávy o této krčmě máme z r. 1688. Šenkýřem tam byl tehdy nějaký Svoboda a o hospodě se říkalo, že byla nová. Rok nato se již nazývá Veselka. Před tímto rokem tam stávala již kovárna a kolárna, lze tedy právem předpokládat, že hospoda byla v tomto roce jen obnovena.[13])

BATELOV (str. 84)

Není to kopec u Moravských Knínic, jak uvádí autor, ale les na rovině v údolí malého potůčku, při němž stávala patrně zaniklá osada Hlinka.

KÝVALKA (str. 87)

Název zájezdní hospody Kývalky odvozuje autor od přezdívky hostinského, který se kýval, klátil ze strany na stranu. Kolem Kývalky šla stará cesta z Brna na Velkou Bíteš, Velké Meziříčí a Polnou do Čech. U hospody od ní odbočovala silnice na Rosice, Náměšť, Třebíč a Telč.

Rozcestí se jmenovalo podle svého tvaru od nepaměti Šip. Název přešel také na hluboké lesy kolem hospody, takže na Müllerově mapě z roku 1719 čteme pro tato místa pojmenování Schip-Sylva (les Šíp). Název Kývalky mohl také vzniknout od toho, že se od hospody dalo jít na dvě strany, k Velké Bíteši i k Náměšti, tam i onam.

Snad mělo sloveso kývati vedle dnes obvyklého „pohybovati se ze strany na stranu" i druhý smysl, který vystihoval možnost pohybu dvěma směry. Ukazoval by na to podnes užívaný název „kyvadlová doprava".

NEZBEDKY (str. 88)

uvádí autor v katastru obce Šebrov. Lesní trať Nezbedky leží při tak zvané blanenské cestě, která jde ze Svinošic do Blanska. Lid

[11]) SAB G 18, Sbírka rukopisů 838, fol. 42—45: Ex agris sub monte Zapadi juxta viam regiam.
[12]) SAB Fond G 1, Bočkova sbírka 5740.
[13]) Matrika narozených Troubsko 13. 3. 1688 (SAB)

vypráví, že tam stávala vesnice prý s kostelem a ukazuje místo, kde prý stávala kovárna. Nezbed uvádí mezi zaniklými osadami na Blanensku Dr. Věra Bednářová v časopise Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí č. 1. roč. V (1961). Údaj i tradici potvrzuje okolnost, že v lesích kolem Nezbedky jsou četné terasy, meze bývalých polí.

Sáňkova kniha je první a možno říci úspěšný pokus o zachycení a zpracování pomístních jmen na malém území. Autor sám přiznává, že to není soupis úplný.

Domnívám se, že úplný soupis pomístních jmen lze provést jen v rámci katastrální obce. Při této drobné práci je nutno zpracovat všechny dostupné prameny a hlavně úzce spolupracovat s místními znalci, se starými sedláky, hajnými, polními hlídači, kteří strávili většinu svého života v přírodě, znají důkladně terén a dovedou pojmenovat každý kousek katastru. Nejedná se tu jen o polní a lesní tratě, ale i názvy cest, mezí, příkopů, svodnic, studánek, strží, výmolů, potůčků a pramenů, pískovišť, lomů a jiných terénních tvarů.

Práce v terénu je při soupisu naprosto nezbytná, vždyť písemné prameny nezachycují celé bohatství pomístních jmen. A právě tyto nikde nezapsané pomístní názvy se rychle ztrácejí. Působí to především převratné změny v našem zemědělství, které vyřaďují řadu názvů z užívání a tím urychlují jejich zánik.

Je proto nejvyšší čas přikročit k práci na soupisech pomístních názvů. Sáňkovu knihu můžeme přivítat jako první krok na této cestě.

Věra Michálková

K jazykové kultuře na Brněnsku

Jedním ze stálých úkolů brněnské pobočky Ústavu pro jazyk český je péče o jazykovou kulturu v širokém slova smyslu. Pracovníci Ústavu sledují jazykové projevy psané i mluvené, vypracovávají jazykové rozbory novinových zpráv, některých rozhlasových relací, zodpovídají písemné i telefonické dotazy týkající se správného a kultivovaného vyjadřování, upravují různé texty pro tisk a starají se o celkovou jazykovou úroveň projevů, které mají širší veřejný dosah. Pod záhlavím Jazykové okénko jsou v krajském orgánu KSČ Rovnost pravidelně uveřejňovány kratší stati zabývající se jazykovými otázkami. Články podobného zaměření jsou příležitostně otiskovány i v jiných novinách a časopisech. Náměty k těmto článkům čerpají autoři z nejrůznějších oblastí jazykovědy, ale všechny stati mají jedno společné: pohotově reagují na aktuální potřeby veřejnosti. Toto vědomé úsilí o zvyšování úrovně všech projevů jazykového vyjadřování a snahu o zlepšení a rozšíření jazykových znalostí označujeme souhrnně jako péči o jazykovou kulturu.

V průběhu vývoje našeho národního jazyka bychom mohli sledovat některá období pro jazykový vývoj příznivá, kdy má jazyk v kulturním i hospodářském dění své důležité místo a kdy je popřípadě jeho působení tak silné, že pomáhá získávat společnosti pozice hospodářské i politické. (Jako příklad bychom mohli uvést období husitské, kdy se čeština stala nástrojem dorozumění i mimo tehdejší vlastní oblast českého národního jazyka.) Jindy je jazyk naopak ve svém mnohostranném uplatnění potlačen, poněvadž byli z různých důvodů potlačeni nebo odstraněni ze svých pozic jeho uživatelé nebo poněvadž se hospodářské a politické směry společnosti natolik změnily, že společnost aspoň zčásti přijala za komunikativní prostředek jiný jazyk. (Jako příklad by bylo možno uvést jazykovou situaci v českých zemích po Bílé hoře.)

Z hlediska vývoje jazyka jsou poměry obvykle komplikovanější v oblastech vzdálenějších od kulturního centra. V okrajových regionech našeho národního jazyka a v oblastech, které tvořily v minulosti po jistou dobu homogenní jednotku od okolních oblastí izolovanou (dnes jsou odrazem této někdejší izolovanosti místní nářečí), jsou nezřídka výsledky jazykového vývoje jiné než v jiných částech území národního jazyka. Dá se říci, že jazyk citlivě reaguje na změny v životě společnosti, která jím mluví, a že tyto změny jistým způsobem obráží. Nejprůkazněji lze toto tvrzení dokázat na rozvoji slovní zásoby, která registruje všechna pojmenování nových skutečností; méně je souběžnost jazyka s ostatním vývojem společnosti patrná v ostatních mluvnických plánech. Kodifikace všech dílčích jazykových norem však nepostupuje stejně rychle jako vlastní vývoj. Mezi současnými mluvnicemi a slovníky a mezi skutečným stavem živého jazyka vznikají zcela zákonitě jisté diference, které se mimo jiné snaží odstraňovat příspěvky osvětlující některé současné jazykové otázky. Podobný účel mají i rozhlasové relace na jazyková témata a rozbory vysílaných textů i zodpovídání dotazů v Jazykové poradně.

Všechny tyto formy jsou vlastně různými způsoby jazykového „doškolování", kterého se dostává zájemcům o jazyk — neodborníkům krátkými výklady většinou zaměřenými na konkrétní materiál. Autoři těchto výkladů se především soustřeďují na jevy, které jsou buď zcela nové, nebo se objevují v nových souvislostech a o kterých by se marně hledalo poučení v dosavadních mluvnických příručkách nebo ve slovnících.

Tak se např. v Jazykových okénkách postupně vykládal původ, význam a možnost použití slov, jako *záhumenek, přestárlý (člověk), cukrařina, dozrávárna, chuligán* apod. V rozhlasových relacích byly vysílány ukázky nevhodně stylizovaných textů s doklady z praxe a rozborem těchto útvarů se ukazovalo, v čem jsou nedostatky různých otřelých vyjádření, některých frází, klišé a snahy o falešnou lidovost. Zvláštní pozornost byla věnována nesprávným vyjádřením psaného jazyka, z nichž některá jsou omylem považována za spisovná (např. nevhodné užití opisných pasívních tvarů slovesných), jiná mají svůj původ v různých zněních nářečních (např. *v Jiráskové čtvrti* místo *v Jiráskově čtvrti, jak odešel* místo *když odešel* apod.) a opět jiná, která vznikají podvědomou snahou mluvčích vyjadřovat se v písemném projevu složitěji a méně osobně než v běžném projevu mluveném (srv. různé příklady z tzv. „úřední" nebo „schůzovní" češtiny).

Podstata všech těchto způsobů péče o jazykovou kulturu není nová, nové jsou z velké části některé její formy a zčásti i její náplň. Obdobné snahy v různých podobách a s různými výsledky lze pozorovat v odborné literatuře starší, hlavně v druhé polovině minulého století ve formě puristických příruček, tzv. jazykových brusů. Jejich autoři, vedeni postromantickým zájmem „očistit" svůj jazyk ode všeho, co bylo podle jejich názoru nečeské, zasahovali nezřídka do struktury jazyka nebo do jednotlivých jeho realizací takovým způsobem, že zavinili velmi vážné škody, které bylo později nesnadno odstraňovat. V mnoha případech šlo o vymycování znění jen proto, že měla svou paralelu v některém cizím jazyce, nejčastěji v němčině, později také ve francouzštině.

Pro ilustraci těchto „opravných" zásahů uveďme několik příkladů. Karel Vorovka ve svém Brusu s připojeným Abecedním ukazovatelem kazimluvů[1]) označuje křížkem vyjádření podle jeho mínění nesprávná a odmítá např. tato znění (v závorce vyjádření podle jeho názoru správná): *dále (= vstupte, volno), přišel nazpět (= vrátil se), štípou mě oči (= štípe mě v oči), odvyknout co (= odvyknout čemu), nic si z toho nedělá (= nedbá, nevšímá si toho).*

Obdobná je situace také v Brusu, který několikrát vydala Matice česká.[2]) Odmítají se zde jako nesprávná znění: *šaty jsou hotové (= šaty jsou ušity, udělány), co dělat (= co mám dělat), nebezpeči (= nebezpečenství)* aj. Logické hledisko v jazyku kromě jiných puristických snah uplatňoval M. Hattala,[3]) když zavrhoval výrazy jako *současník (= vrstevník), souhlasit (= přisvědčovat), souviset (= spojenu býti), zaprvé, zadruhé (= poprvé, podruhé)* apod.

Nelze zcela jednoznačně a bez výhrad všechno toto úsilí „oprávců a brusičů" jazyka českého zamítat. Jejich omyly a nesprávná hodnocení různých jazykových faktů mají svůj původ v nevědeckém posuzování jednotlivých realizací, pramení z obětavého a nadšeného diletantismu, ale nikoli z důkladných znalostí jazykového materiálu předcházejících období, a nemohou pochopit směr vývojových tendencí současného jazyka. Dílčí užitečné výsledky jejich práce zanikají v mnohem větším množství mylných hodnocení a nesprávných výkladů. Některé jejich názory dlouho přežívají, a dokonce ještě ani dnes není zvláště u starší generace zcela odstraněna z povědomí hrozba germanismu, popřípadě galicismu a ty jsou téměř synonymem pro nejtěžší prohřešek proti jazyku. Není bez zajímavosti, že ve většině případů považovaných za germanismy jde vlastně o jistý druh evropeismů, tj. vyjá-

[1]) Karel Vorovka, Strážce jazyka, slovníček gramaticko-fraseologický, jenž jest zároveň brusem jazyka českého, Praha 1896.

[2]) Brus jazyka českého, který sestavila komise širším sborem Matice české zřízená, 1. vyd. Praha 1877, 2. vyd. 1881, 3. vyd. 1894.

[3]) Martin Hattala, Brus jazyka českého, příspěvek k dějinám osvěty vůbec a slovanské i české zvláště, Praha 1877.

dření, jejichž modely jsou v evropských jazycích velmi podobné.

Dnešní obsah pojmu jazyková kultura je jiný, zájem o jazyk je hlubší, mnohostrannější, zásahy do něho citlivější. Ještě před několika desítiletími se jazyková kultura soustřeďovala jen na péči o spisovný jazyk. M. Weingart[4]) např. zdůrazňoval pro jeho pěstění tři složky: teoretickou práci jazykovou, školskou výchovu a spisovatelskou praxi. B. Havránek[5]) se ve svých vývodech soustředil především na „snahu a práci vědy o jazyce, lingvistiky, usilující o zdokonalení a prospěch spisovného jazyka". Oba jazykovědní teoretikové, jejichž výroky pocházejí ze začátku třicátých let, věnovali svou pozornost pěstění nejvyšší složky národního jazyka, jeho spisovné podoby.

V posledních desítiletích, charakterizovaných nesmírně rychlým vývojem, nástupem nových požadavků a nových způsobů práce ve všech oblastech života, musí se i jazyk jako prostředek komunikace uplatňovat nově. Nejde jen o jeho vlastní sféru působení a využití umělecké; i v běžném jazykovém styku je třeba počítat s jistou jeho demokratizací, s vyrovnáváním rozdílů, které ve vyjadřování určitého vývojového údobí jako celku existují. Tyto diference se projevují v několika vrstvách, tak jak navzájem mezi sebou interferují jednotlivé skupiny mluvčích. Na spisovnou podobu národního jazyka vykonávají zřetelný tlak všechny ostatní mluvené formy, od kultivovaných projevů, které jsou s malými rozdíly vlastně jen mluvnou obměnou projevů psaných, přes stupňovitý vliv vrstvy hovorové, interdialektu, až po místní nářečí na jedné straně a po profesionální dialekty na straně druhé. Ale tyto „nižší" útvary jsou zase naopak pod neustálým silným tlakem jazyka spisovného v obou jeho formách, psané i mluvené. Více než kdykoli dříve pronikají ze spisovného jazyka prvky do běžného vyjadřování, narůstá slovní zásoba, ovlivňují se navzájem složky gramatické stavby.

Aby bylo toto vzájemné působení ústrojné a užitečné, aby bylo ve shodě jak s vlastními jazykovými zákonitostmi, tak i s vývojovými tendencemi jazyka, o to usilují moderní formy péče o jazykovou kulturu. Nemají jen podobu odborných výkladů a rozborů jazykových faktů, nýbrž nezřídka populárně orientovanými články a glosami upozorňují na živé jevy zajímavé z hlediska jazykového.

Jazyková okénka otiskovaná v brněnské Rovnosti (je jich už na tři sta) jsou zaměřena především na tři hlavní úkoly. (1) Autoři v nich osvětlují některá nová pojmenování z oblasti hospodářských, politických i kulturně politických vztahů a vykládají původ, popřípadě obměny významu některých pojmenování starších. V těchto statích se zabývají jak slovy českého původu, tak některými výrazy cizími, především těmi, u nichž po mnohých změnách a přizpůsobeních domácímu jazykovému materiálu není jejich nečeský základ dnes už patrný. Takovým způsobem byl například vysvětlen původ slova *kostel*, které pochází z latinského *castra castellum* = = *vojenský tábor, bradiště*, podstatné jméno *bůh* bylo přiřazeno k čeledi slov *zbožíbohatý* atd., se kterými má společný etymologický základ, hovořilo se o dvojím významu označení *indiferent, indiferentní* apod.

(2) Druhým tematickým okruhem Okének jsou původní výklady některých jazykových jevů. Tyto články navazují na činnost Jazykové poradny a na přednáškovou i jinou popularizační činnost pracovníků Ústavu. Některé konkrétní dotazy, hlavně ty, které se vyskytnou několikrát, anebo ty, o nichž lze předpokládat, že by zajímaly větší okruh čtenářů, bývají zpracovány důkladněji, než původní dotaz vyžadoval. Jednotlivé jazykové jevy jsou zařazeny do širších souvislostí, při jejich výkladu se poukazuje na obdobné případy z jiných oblastí a původní zdánlivá jazyková zvláštnost nebo na první pohled nejasný případ se osvětlí jako součást jazykového systému. Tímto způsobem byl například vysvětlen významový rozdíl obsahově blízkých slov *závazek* a *slib*, ukázalo se, že je nevhodné používat označení *lidová zábava* pro pobavení podřadnější jakosti apod.

Z oblasti nespisovných prvků ve vyjadřování se autoři Okének zamýšleji především nad výrazy, které se v rychlosti vytvářejí nebo častěji ze staršího slovního materiálu obměňují v běžné dorozumívací praxi. Vznikají tak vyjádření slangová, pracovní, která se pro své nesprávné vnitřní ustrojení nemohou zařadit mezi spisovné vyjadřovací prostředky. Pro neústrojnost a nezřídka pro malou obecnou srozumitelnost nelze tedy přijímat takové výrazy, jako slovesa *odminusovat, zapříčinit, rozpovšechnit;* substantiva: *tabakismus, lůžkoden;* slovní spojení *partyzánská přístavba* a jiná podobná nesprávná znění.

(3) Posledním ze stálých úkolů Jazykových okének a Poradny je praktická péče o jazykovou kulturu[6]) v co nejširším měřítku. Autoři článků se zabývají jazykovou správností různých veřejných oznámení, nápisů a plakátů, z hlediska stylistické uměřenosti a se zřetelem k těm, jimž jsou projevy určeny, sledují noviny, časopisy a rozhlasové relace. Radí, jak užívat cizích slov a neobvyklých obratů a jak je správně vyslovovat. Dále se zabývají tzv. češtinou úřední a jejími zvláštnostmi, způsobem vyjadřování na schůzích, sledují vývoj odborné terminologie některých výrobních odvětví a snaží se vychovávat čtenáře k všestranně kultivovanějšímu ústnímu i písemnému projevu. Hlavní zřetel zde ovšem není v upozorňování na jazykové zajímavosti a zvláštnosti, i když přinášejí čtenářům nejeden užitečný podnět; vlastním cílem těchto výkladů je přispívat k všestranné výchově a zvyšování celkové kulturní úrovně těch, jimž čeština jako nástroj myšlení a dorozumění slouží.

[4]) Miloš Weingart, Obecné zásady pro kulturu jazyka, sborník Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, s. 245.

[5]) Bohuslav Havránek, Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura, sborník Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, s. 32.

[6]) Jazykové kultuře na Moravě, především na Brněnsku, věnoval velkou pozornost F. Trávníček. Srv. jeho práce Nástroj myšlení a dorozumění (Hrst úvah o spisovné češtině), Praha 1946 a Jazykové zákampí (Výbor statí o naší mateřštině), Brno 1961.

ROZPRAVA

sborníku

BRNO V MINULOSTI A DNES

Č. 4

Jaroslav Mezník

BRNĚNSKÝ PATRICIÁT A BOJE O VLÁDU MĚSTA VE 14. A 15. STOLETÍ

Úvod

Vývoj středověkého patriciátu a vnitřní boje ve městech 13.–16. století nejsou opomíjenými tématy v evropské historiografii. Značný počet belgických, německých a polských měst má speciální monografie zaměřené právě ke zkoumání těchto otázek; v poslední době rychle přibývají studie, které se snaží na základě nashromážděného materiálu dospět k obecnějším poznatkům.[1]) U nás dosud není situace tak příznivá: nebyla ještě vydána práce, která by pojednávala o patriciátu některého z českých či moravských měst.[2]) Neznamená to ovšem, že se naše historiografie této problematice zcela vyhýbala. Bohaté měšťanské rody byly sledovány v rámci monografií o jednotlivých městech i v samostatných článcích,[3]) patriciát jako celek byl předmětem zkoumání v pracích věnovaných širším otázkám sociálních a hospodářských dějin – připomínám ze starší literatury alespoň díla Šustova a Mendlova,[4]) z literatury marxistické Grausova, Mackova a Janáčkova.[5]) V pracích prvého typu bylo shromážděno dosti materiálu, k postižení obecnějších poznatků však v nich přikročeno nebylo. Šíře založené práce nemohly zase věnovat

---

[1]) Přehled o současném stavu bádání lze získat z těchto prací: *H. Samsonowicz,* Uwagi nad średniowiecznym patrycjatem; *T. Rosłanowski,* Czy istnial średniowieczny patrycjat miejski?; týž, Geneza patricjatu miejskiego; *K. CZOK,* Zunftkämpfe, Zunftrevolutionen oder Bürgerkämpfe. Srv. také nejnovější sborník Städtische Volksbewegungen im 14. Jahrhundert, Berlin 1960, zvl. statě *Czokovy a Fritzovy.* Ze západoevropské literatury jsou dobré *Dollingerovy* a van *Wervekovy* přehledy o sociálním vývoji belgických a německých měst ve sborníku La Ville II (Bruxelles 1955) a studie *E. Maschkeho,* Verfassung und soziale Kräfte.

[2]) Srv. *F. Graus,* Dějiny venkovského lidu II 106 pozn. 166. V dvacátých letech byla na pražské universitě vypracována disertace *B. Saxové* o pražském patriciátu ve 14. století, nebyla mi však dostupná.

[3]) O některých brněnských patricijských rodinách ze 14. století psal *B. Bretholz,* Geschichte. Několika dalšími měšťanskými rody se zabývají články: *A. Raab,* Die bürgerlichen Sippen der Kunigsfelder; týž, Die bürgerlichen Familien von Turm; *O. Stoklaska,* Die brünner Familie Tschertte.

[4]) *J. Šusta,* Dvě knihy I; *V. Mendl,* Sociální krise; týž, Hospodářské dějiny; týž, Z hospodářských dějin. Otázky vývoje patriciátu se na okraji dotkla ovšem i řada dalších autorů, jejichž práce zde vyjmenovat nemohu (např. *Z. Winter, J. Čelakovský*). Otázkou patricijského majetku na venkově se zabýval *J. Lippert,* Bürgerlicher Landbesitz.

[5]) *F. Graus,* díla uv. v seznamu literatury; *J. Macek,* Tábor I; *J. Janáček,* Dějiny obchodu. Patriciátem se zabývaly ovšem i práce zaměřené na zjištění třídní a sociální struktury našich měst v 15. a 16. století *(F. Kavka, F. Hoffmann, J. Kejř, F. Šimek aj.).*

dostatečnou pozornost dílčímu problému, a tak, i když přinesly řadu cenných postřehů, otázky vývoje patriciátu vyřešit nemohly.

Nedokonalá znalost vývoje patriciátu měla pak záporný vliv i na práce, týkající se vývoje vlády města a vnitřních bojů ve městech. Starší studie věnované tomuto tématu (především Čelakovského a Mendlovy)[6]) byly mimo to založeny na nesprávné teorii o dvojvrství ve středověkých městech. Celkově pak vycházela až donedávna naše historiografie z přesvědčení, že do husitské doby ovládal naše města patriciát a že všechny pokusy o zlomení jeho moci byly neúspěšné.[7]) Teprve v poslední době ukazují některé dílčí poznatky o pronikání cechů do rady v jednotlivých městech[8]) a obecně formulované závěry F. Grause o kompromisu, k němu docházelo ve 14. století mezi patriciátem a cechy,[9]) nové cesty při výkladu vnitřní situace v našich předhusitských městech, cesty, které musí být ovšem ještě přesněji osvětleny podrobnějším zkoumáním.

Poslední větou byl vlastně naznačen také hlavní úkol této práce: na příkladu jednoho z našich nejdůležitějších měst dospět podrobným rozborem k co nejspolehlivějším poznatkům o vývoji patriciátu i vlády města a tím připravit jeden ze základů pro zhodnocení vnitřní situace v našich městech 14. století. Aby tento úkol mohl být splněn, bylo ovšem nutno zvládnout některé předpoklady. Středověké město je jev dosti složitý; nemůžeme studovat dějiny jednoho města, aniž bychom si učinili představu o vývoji měst na širším teritoriu. Jsou-li předmětem našeho zájmu patriciát a vnitřní boje, přistupují k tomuto požadavku ještě některé další. Především se musíme vyrovnat s termínem patriciát: všichni badatelé se sice shodují v názoru, že tímto termínem označujeme horní vrstvu městského obyvatelstva, avšak při bližším osvětlení znaků této vrstvy nacházíme rozpory, které vedou až k smutnému konstatování, že téměř každá práce o patriciátu vychází z jiného pojetí. Nejde přitom o malicherné spory. Právě poslední polská diskuse o definici patriciátu[10]) ukázala, že mluvit o vymezení patriciátu znamená vlastně diskutovat o velmi důležitých tendencích vývoje měst a jejich obyvatelstva v období feudalismu. Bylo by užitečné, kdybych vlastní studium mohl uvést přehledem vývoje patriciátu a vnitřních bojů ve městech západní a střední Evropy v období feudalismu. Nedostatek místa mne však nutí, abych se spokojil jen tím, že zcela stručně načrtnu, co to vlastně byl středověký patriciát.[11])

Již v době, kdy města získávala na svých pánech rozsáhlou autonomii (ať již bojem či jinými způsoby), vytvářela se v nich skupina bohatých obyvatel, kteří na sebe postupně strhávali rozhodující vliv ve městě. Ovládli především městskou radu, vrcholný orgán městské samosprávy. Když tato skupina posilovala svou soudržnost i společensky (především sňatky) a do jisté míry i právně, vznikla horní vrstva městského obyvatelstva, patriciát. Vláda patriciátu se však trvale neudržela. Od konce 13. století prošla evropskými městy vlna vnitřních revolt, z nichž mnohé skončily porážkou patriciátu. Výsledek těchto bojů i jiné příčiny pak značně ovliv-

[6]) *J. Čelakovský,* práce uv. v seznamu literatury; *B. Mendl,* Sociální krise.
[7]) Toto pojetí zastává ještě *F. Kavka,* Zu den Fragen.
[8]) Z. *Šimeček,* Renty a rentovní listiny 49, pozn. 1; *F. Hoffmann,* Litomyšl v husitském revolučním hnutí 44.
[9]) Přehled čsl. dějin I, 156—158, 160.
[10]) Viz polské práce uvedené v pozn. 1.
[11]) Stručný výklad, který následuje, bude ovšem vyžadovat rozvedení a vysvětlení ve zvláštní studii.

nily další vývoj horní městské vrstvy. Ve všech středních a velkých městech zůstalo bohatství společným znakem patriciátu (typické pro patriciát bylo především vlastnictví rent ve městě a statků na venkově), avšak jinak existovaly mezi patriciátem v jednom a patriciátem v druhém městě značné rozdíly. V některých městech se po pádu patricijské samovlády setřely do značné míry hranice mezi patriciátem a střední městskou vrstvou, když bohatší kramáři či řemeslníci získali stejná práva na vstup do městské rady jako příslušníci bývalých patricijských rodin, jinde nadále patriciát ovládal městskou radu, jinde se určité měšťanské rodiny začaly od ostatního měšťanstva oddělovat stavovsky.

Obecně lze za patriciát podle mého mínění označit souhrn měšťanských rodin, které měly značný majetek, žily většinou z obchodu či z výnosu nemovitého majetku, byly vzájemně spřízněny a udržovaly si často vliv ve městě po několik generací. Patriciát však nemusí být vrstvou přesněji ohraničitelnou; přesnější hranici mezi patriciátem a střední vrstvou lze vést pouze tehdy, jestliže došlo k uzavření patriciátu nebo patriciát ovládal městskou radu (v tomto případě zahrnujeme do patriciátu rodiny, jejichž příslušníci zasedali v městské radě). Tam, kde se určitý počet rodů vydělil z celku měšťanstva (ať již příslušností k nějakému spolku nebo ustanovením městských statutů), doporučuji užívat termínu *uzavřený patriciát.*[12]) V případě, že patriciát ovládal město (tj. obsazoval sám městskou radu), mluvím *o radním patriciátu.* Radní patriciát, který existoval ve městech před vnitřními boji ve 13.–14. století a který měl některé specifické rysy, nazývám *starým patriciátem.*

Druhá obtíž při přístupu k práci o patriciátu a vnitřních bojích v našich městech souvisí s prameny. Hlavním pramenem při studiu vnitřních bojů a patriciátu v belgických a německých městech jsou městské kroniky a ustanovení městských statut o způsobu obsazování městské rady. U nás prameny tohoto druhu pro 14. a 15. století nemáme. K zjištění vývoje vlády města v Brně mi tedy nezbývalo, než zvolit poměrně složitý postup. Shromáždil jsem co nejúplnější seznamy brněnských městských rad a snažil jsem se získat co nejvíce zpráv o každé osobě, která v nich zasedala. Sestavit seznamy městských rad nebylo vždy zcela snadné; část městských rad jsem musel rekonstruovat na základě různých zpráv, v nichž byli jmenováni jednotliví členové městské rady. Druhý úkol znamenal vlastně projít všechny prameny, které mají vztah k dějinám Brna, a vyhledat v nich každou zprávičku, která se týká některého z členů rad.[13]) Vznikly tak dvě přílohy, které jsou základem této práce a mají přes 150 stran. Protože nebylo možné otisknout je současně s touto rozpravou, uložil jsem je pod názvem Členové brněnských městských rad z let 1343 až 1473 v Universitní knihovně v Brně, v Městském archívu v Brně a v knihovně Historického ústavu v Praze, kde si je může vypůjčit každý, kdo by chtěl překontrolovat mé závěry nebo pokračovat v mé práci.

Uvádím-li tedy v textu jakýkoli údaj o některém radním a necituji v poznámce pramen, znamená to, že příslušné doklady jsou shromážděny v odstavci věnovaném tomuto měšťanu v přílohách, uložených v uvedených knihovnách. Seznamy městských rad jsem se alespoň do určité míry pokusil nahradit v práci tabulkami, které v hlavních rysech ukazují vývoj v zastoupení jednotlivých složek měšťanstva na konšelských lavicích. Z tabulek je patrné, že se mi často nepodařilo zrekonstruovat

[12]) U nás tato forma patriciátu neexistovala. Známe ji např. z Lübecku a z Norinberku.
[13]) Stav pramenů mne vedl k tomu, že jsem své pátrání ukončil přibližně sedmdesátými lety 15. století. Konec 15. století tedy v této práci již sledován není.

celé seznamy městských rad (zvláště ve 14. století); při jejich studiu je proto nutno vždy brát zřetel na řádek, v němž je poznačen počet známých členů té či oné rady. U poslední tabulky (městské rady z let 1420–1473) tento řádek odpadl, protože seznamy z této doby jsou úplné.

Upozorňuji také na to, že jsem při citaci literatury úmyslně neuváděl plné bibliografické údaje: lze je snadno dohledat v soupisu literatury.

Rozprava vznikla přepracováním kandidátské práce, kterou jsem napsal v letech 1958–1959 jako aspirant Historického ústavu ČSAV. Jsem zavázán díkem vedení ústavu, že mi umožnilo zabývat se tématem, které mne plně zaujalo, a zvláště doc. dr. F. Grausovi, který byl mým školitelem. Za cenné připomínky děkuji také oponentům prof. dr. J. Dobiášovi a doc. dr. Z. Fialovi, mnohé podněty mi přinesly i diskuse, které jsem o své práci a o problematice středověkých měst vedl s doc. dr. J. Dřímalem, dr. F. Hoffmannem a prof. dr. J. Šebánkem.

I. Vláda starého patriciátu (do roku 1363)

Brno ve 14. století. – Patricijská vláda. – Starý patriciát. – Majetky starého patriciátu. – Zaměstnání starého patriciátu. – Národnost starého patriciátu. – Oslabení starého patriciátu v padesátých letech 14. století. – Doplňování starého patriciátu. – Pád starého patriciátu.

Brno patřilo již ve 14. století k našim nejvýznamnějším městům.[1]) Městský areál, uzavřený hradbami, dávno již nestačil přílivu obyvatelstva a na všechny strany vyrůstala předměstí. Roku 1348 žilo v Brně přibližně 7000 obyvatel a v následujících desetiletích se počet obyvatelstva nadále zvyšoval, i když město bylo postiženo několikerou morovou epidemií. Z našich měst jen města pražská a snad Kutná Hora svou velikostí Brno tehdy předstihovala. Rozmach města ovšem souvisel s jeho významem ekonomickým: bylo vedle Prahy a Vratislavi nejdůležitějším centrem dálkového obchodu v zemích Koruny české a výrobky jeho řemesel, především ovšem brněnské sukno, je již v dvacátých letech 14. století doloženo na cizích trzích.[2])

Přesto, že svou velikostí a významem v hospodářském životě země zaujímalo nepochybně Brno již počátkem 14. století přední místo, nebylo tehdy ještě hlavním správním střediskem Moravy. Existence dvou hlavních měst země – Brna a Olomouce, která charakterizovala Moravu až do 17. století, byla právě ve čtyřicátých letech zdůrazněna při reorganizaci zemského soudu a zemských desek, které byly z dosavadních provincií staženy do Brna a Olomouce. Ovšem to bylo již v době, kdy přednost Olomouce, jakožto střediska moravské církevní diecése, předstihlo Brno tím, že se stávalo sídelním centrem zeměpána – moravského markraběte. I když pak ovšem moravský markrabě nebydlel přímo ve městě, ale na brněnském

[1]) Celkový přehled o dějinách Brna ve 14. století lze získat především z *Bretholzových* dějin, i když jsou dnes značně zastaralé; Dějepis *F. Šujana* je však ještě slabší. Nedávno byl vydán stručný nástin města jako část katalogu výstavy Brno od pravěku k dnešku (pod týmž názvem); autor statí o 14. a 15. století, J. Dřímal, se v něm musel samozřejmě omezit pouze na registraci nejvýznamnějších dat a skutečností. K otázce počtu obyvatel *J. Marek,* Lidnatost Brna 141.

[2]) *F. Graus,* Český obchod 108. — Vzhledem k celkovému stavu výroby u nás ve 14. století není snad nutno blíže ukázat, že řemeslná výroba v Brně měla ještě zcela cechovní charakter. Pouze ve výrobě sukna existují určité náběhy k dělbě práce, ani zde však nejde o změny takového druhu, aby bylo možno mluvit o významnějších náznacích vyšší formy výroby (srv. *F. Graus,* Soukenictví).

hradě, blízkost jeho dvora měla nepochybně příznivé následky i pro rozvoj brněnského obchodu a řemeslné výroby.

Za těchto okolností není nadsázkou, tvrdíme-li, že Brno prožívalo ve 14. století vrchol svého rozmachu v období feudalismu. Ovšem ani za tohoto rozmachu nežilo všechno městské obyvatelstvo alespoň v poměrném blahobytu. Velká majetková diferenciace, kterou Mendl[3]) prokázal podle rejstříku z roku 1365, existovala samozřejmě již ve čtyřicátých a padesátých letech 14. století. Vedle bohatých měšťanů, kteří mimo značně majetky ve městě vlastnili i rozsáhlé statky na venkově, žila většina řemeslníků a kramářů prostým a střídmým životem, nemluvě o městské chudině, která živořila ze dne na den.

Právě existence velkých protikladů podtrhuje ještě více význam otázky, kterou si klademe již při výkladu o rostoucím a bohatnoucím městě: kdo vládl v tomto městě? Pánem města byl ovšem král,[4]) ale jeho zásahy do běžného městského života byly věcí zcela mimořádnou. Moc rychtáře, považovaného za zástupce krále ve městě, proti 13. století, kdy byl nepochybně první osobou ve městě, již značně upadla; zůstala mu hlavně určitá kompetence ve věcech soudních. Obrátíme tedy již pozornost na orgán, který byl skutečně vládnoucím činitelem města, na orgán, jehož složení bude základem pro poznání vývoje patriciátu a vlády města v celé této práci.

Během deseti dnů po velikonoční neděli nastupovala každým rokem v Brně v polovině 14. století nová dvanáctičlenná městská rada.[5]) Stará rada, která novou radu zvolila, měla i v období její činnosti značný vliv – důležitější rozhodnutí byla projednávána v širší radě, tj. při společném zasedání staré i nové městské rady. Jestliže tedy některý měšťan zasedal v každé druhé radě, byl členem širší rady nepřetržitě. Prohlédneme-li seznamy rad ze čtyřicátých a padesátých let 14. století, zjistíme, že někteří měšťané setrvávali tímto způsobem v radě dosti dlouho. Nepůjdeme tak daleko jako B. Mendl, který tvrdil, že v radě zasedaly tehdy stále tytéž osoby – v každé radě najdeme někoho, kdo dříve nikdy radním nebyl, avšak nesporné je, že příliš mnoho osob se v radě nestřídalo. Pravidelnost v termínech obnovování rady byla tedy provázena určitou pravidelností v jejich složení. Chceme-li znát příčiny této pravidelnosti, musíme především zjistit, jaký charakter měla tehdy v Brně vláda města. A prvním krokem k takovému zjištění je zkoumání zámožnosti osob, které městskou radu tvořily.

Roku 1348 zasedali v širší radě jednak radní z roku 1347, jednak radní z r. 1348, dohromady 24 osob. Roztřídíme-li tyto osoby podle výše dávky, kterou měli roku 1348 zaplatit v městské sbírce, a připojíme-li pro srovnání také výsledek rozboru všech tehdejších brněnských poplatníků, dostaneme tento obraz:[6])

[3]) *B. Mendl,* Sociální krise 92—107; k majetkové diferenciaci brněnského obyvatelstva r. 1348 viz tabulku na str. 255.

[4]) Otázkou vlivu krále na vládu města se zabývám ve IV. kapitole.

[5]) K termínu obnovování rady viz přílohu. K dalšímu srv. *J. Čelakovský,* O středověkém radním zřízení v král. městech moravských 103n.; *B. Bretholz,* Geschichte 126n.; *B. Mendl,* Knihy počtů, úvod 159n.

[6]) Rejstřík z r. 1348 vydán *B. Mendlem,* Knihy počtů 79n.; mezi poplatníky nejsou zahrnuti obyvatelé některých předměstských osad, jejichž počet není v rejstříku uveden.

V rejstříku z roku 1348 měli předepsány dávky										
	neurč.	do 8 gr	8—16 gr	16—32 gr	½—1 hř.	1—2 hř.	2—4 hř.	4—8 hř.	nad 8 hř.	celkem
Poplat.	78	427	308	192	115	82	47	34	15	1298
Radní	1	—	—	—	—	1	2	9	11	24

Převaha nejzámožnějších měšťanů v radě je naprosto zřejmá. Skupina patnácti měšťanů, kteří platili v městské sbírce více než 8 hřiven, obsazovala téměř polovinu rady, skupina 49 osob, které platily více než 4 hřivny, držela pět šestin míst v radě. Avšak přihlédneme-li k složení rad blíže, vidíme, že nejde jen o převahu, nýbrž téměř o totožnost nejzámožnější skupiny měšťanů se souhrnem osob, které zasedaly v radě. Z devíti radních, kteří podle tabulky platili 4–8 hřiven, čtyři měšťané byli již téměř na hranici ke kategorii vyšší: měli předepsáno 7½–8 hřiven. Jediným radním, který platil pod 2 hřivny, byl Jakub Alramův; musím však dodat, že tento měšťan roku 1343 platil 8 hřiven, roku 1354 pouze o něco méně. Vidíme tedy, že ze středně majetných měšťanů nezasedal v radě z roku 1348 nikdo. A nadvláda nejbohatších měšťanů se objasní ještě lépe, jestliže se podíváme na čísla v tabulce ještě z jiného hlediska. Z patnácti měšťanů, kteří platili roku 1348 více než 8 hřiven, bylo tehdy členy širší rady jedenáct měšťanů. Ze zbývajících čtyř však pouze jediný nikdy v radě nezasedal,[7]) ostatní pronikli do rady později nebo z neznámé příčiny právě v letech 1347–1348 do rady nebyli zvoleni.[8]) A vezmeme-li za základ všechny poplatníky, kteří měli předepsány v městské sbírce více než 4 hřivny, dojdeme k těmto výsledkům: 20 zasedalo v radě, 8 proniklo do rady později, 1 zasedal v radě dříve, ve dvou případech jde o vdovy po radních, 2 měšťané byli bratry radních, 2 měšťané syny osob, které zasedaly v radě. Nejméně 35 měšťanů z 49 příslušníků dvou nejbohatších kategorií náleželo tedy do okruhu radních rodin.

Rozbor majetku ukázal, že členy rady byli tehdy příslušníci nejbohatší vrstvy městského obyvatelstva, patriciátu. Přihlédneme-li blíže k sestavení rad, zjistíme další významný znak, který vysvětluje jejich pravidelné složení: značný počet míst v radě obsazovali členové několika málo rodů, které měly místa v radě zajištěna trvale. Týká se to především Swertzerů, kteří zasedali v každé radě z let 1343 až 1358; to znamená, že v širší radě měli stále dva členy. Šlo při tom skutečně o místa zajištěná rodu, protože zemřel-li některý Swertzer, který zasedal v radě, nastoupil na jeho místo jiný: po Janu Swertzerovi, který byl radním naposledy roku 1345, nastoupil roku 1347 Jakub Swertzer, když zemřel někdy v letech 1358–1359 Mikuláš Swertzer, zasedl na jeho místo roku 1360 Václav Swertzer.

[7]) Šlo o měšťana Heuglina, který byl původně sladovníkem (MAB rkp. 39, fol. 4b). R. 1348 měl ve sbírce předepsáno 11½ hř. za sebe a svého syna, který byl kanovníkem (*B. Mendl,* Knihy počtů 86). Tehdy platil ve sbírce naposled, r. 1353 se připomíná vdova Heuglinova (MAB rkp. 39, fol. 340b).

[8]) Jindřich Fuchs pronikl do rady r. 1350, Ota z Modřic r. 1357; Albert Rotender (Cum ruffis finibus), který zasedal v radě pravidelně od r. 1344, roku 1348 v radě nebyl, avšak stal se opět konšelem r. 1349.

U ostatních rodin nenajdeme pravidelnost tak důslednou. Musíme ovšem počítat s tím, že význam rodin se ve městě měnil a že každá rodina nebyla vždy schopna do rady někoho vyslat. V letech 1343–1346 nenajdeme v brněnské radě ani jednoho člena rodiny z Tišnova, ačkoliv tato rodina náležela k nejbohatším a nejvýznamnějším ve městě vůbec. Příčina tohoto jevu je jednoduchá: synové Jana z Tišnova byli ještě v té době příliš mladí, a proto do rady pronikli až později. Od roku 1347 zasedali již v radě pravidelně a v širší radě měla rodina – započítáme-li i Jana Jakubova, který náležel k její vedlejší větvi – někdy i tři členy. To se po nějakou dobu dařilo i rodině Anshelmově, když v jedné radě současně po nějakou dobu zasedal Anshelm a Tomáš Anshelmův. Více členů v širší radě mívala i rodina Smelclinova, ovšem pouze do roku 1346; od té doby zasedal nějaký člen rodiny v každé druhé radě. A opět šlo o místo vyhražené rodině: když roku 1355 zemřel Jan Smelclin, nastoupil do rady roku 1357 jeho syn Petr. Také rodina z Húzové (de Domo Theutonica) mívala občas v širší radě dva členy, zvláště počátkem padesátých let, kdy vždy v jedné radě zasedal Milota, v druhé Jiří z Húzové. Jinak tomu bylo již s rodinami Poherlitzerů, Alramů a z Bitýšky (de Vitis). Rodinu z Bitýšky reprezentoval ve čtyřicátých a padesátých letech v radě pouze Lucek z Bitýšky, z rodiny Alramovy v radě zasedal jen Jakub, k rodině Poherlitzerově lze vedle dlouholetého přísežníka Marka počítat jeho zetě Mikeše z Meziříčí – ten však byl konšelem pouze jednou. Bližší přihlédnutí k vývoji těchto rodin vysvětlí jejich menší zastoupení v radě: neměly prostě více členů, kteří by v radě mohli zasedat.

Již tento přehled ukazuje, že v Brně v polovině 14. století je patrný další důležitý znak patricijské vlády: v radě vlastně nezasedají určité osoby, ale určité rodiny.[9]) Vypočítal jsem jich zatím osm; připočteme-li k nim další dvě, totiž Rotendery (Cum ruffis finibus) a rodinu z Vyškova, dostaneme skupinu desíti rodin, které měly v Brně v polovině 14. století rozhodující podíl na moci. V letech 1346 až 1355 (a toto desítiletí bude nadále základem pro zjištění nejdůležitějších rysů vlády starého patriciátu) zasedalo v každé radě 6–8 zástupců těchto rodin, které tak měly v každé širší radě více než polovinu členů. Zajímavé je to, že některé z těchto rodin nenáležely k nejbohatším; týká se to především členů rodiny z Húzové, částečně Anshelmů a Smelclinů. Zvlášť typickým případem je Jan Jakubův z Tišnova, který v městské sbírce neplatil nikdy více než $2^1/_2$ hřivny, přesto však v radě dík svému původu zasedal po řadu let. Z toho ovšem vyplývá, že příslušnost k významné rodině měla někdy větší význam než majetek.

Převaha deseti rodin ovšem neznamená, že ony samy tvořily v polovině 14. století brněnský patriciát. Byla zde řada dalších významných patricijů; ve čtyřicátých letech patriciát zahrnoval kolem 30–40 rodů. Ne všechny rody byly však tak rozvětveny, aby mohly okamžitě zaplnit místo v radě, uprázdněné smrtí svého představitele. V letech 1343–1349 měl význačné postavení v radě Jan Eberhardův, jeden z nejzámožnějších tehdejších měšťanů. Po jeho smrti rodina z rady mizí; víme však o tom, že Janovi potomci do rady vstoupit tehdy nemohli prostě proto, že nebyli ještě dospělí. Podobně tomu bylo i s rodinou Bartoše fojta z Krnova, o němž také víme, že zanechal nedospělé děti. Obě rodiny by se během několika desetiletí objevily pravděpodobně opět v radě, kdyby se situace v Brně nebyla – jak uvidíme dále – v šedesátých letech dost radikálně změnila. Osudy některých jiných patricijských rodin tento předpoklad plně potvrzují. Dlouholetý radní Thamar zasedal v radě naposledy roku 1344; pak rodinu v radě po 15 let nenajdeme. Roku 1359 však byl zvolen do rady Thamarův syn Mikuláš. Podobně je tomu i se Stubnery. Jan Stubner starší byl konšelem v třicátých letech; ve čtyřicátých letech rodina v radě nezasedala, až roku 1358 se objevuje v seznamech radních Jan Stubner mladší.

[9]) Podobně tomu bylo v období vlády starého patriciátu v mnoha městech; srv. *Ph. Dollinger*, Patriciat noble et patriciat bourgeois 74 (Štrasburk) a *J. Schneider*, La ville de Metz 505.

Rodina, která jednou pronikla do rady, se tedy v ní velmi často již udržela. Je tedy správné, jestliže počítáme za patricijskou každou rodinu, která v té době zasedala některým svým příslušníkem v radě.[10]) Šlo ostatně o skupinu rodin, jejichž semknutost byla zesilována i častými vzájemnými sňatky. Prameny neumožňují úplné poznání těchto vztahů; známe dost často křestní jména manželek patricijů, avšak jejich původ dosti zřídka. Přesto víme o tom, že Tišnovští byli spřízněni se Swertzery a Rotendery, Smelclinové s Gobliny, Poherlitzerové s rodinou Ferrei, Anshelmovci rovněž s rodinou Ferrei. Lucek z Bitýšky měl za manželku dceru Goblinovu, dcera Jana Eberhardova byla provdána nejprve za Jana Wiffona a později za Bartoše fojta z Krnova, dcery Miloty z Húzové za Jana Rotendera a Konráda Wollera.

Vidíme tedy, že v první polovině 14. století existovaly v Brně rodiny, které lze právem přirovnat k patricijským rodům německých měst („Geschlechter"). Člen takové rodiny získával místo v radě již tím, že náležel k vládnoucí vrstvě, a mohl si být jist tím, že po něm zasednou v radě i jeho potomci. A navíc – on sám měl konšelskou stolici zajištěnu až do své smrti. Doživotní členství v radě je dalším typickým znakem patricijské vlády;[11]) právě ono činilo z patricije skutečného vládce města. A sledujeme-li v pramenech osudy jednotlivých brněnských patricijů v čtyřicátých a padesátých letech 14. století, zjistíme, že bylo jejich nepsaným právem. Patricij, který přestal být členem rady, současně většinou mizí z rejstříků a záznamů městské sbírky i ze zápisů v městské knize. Výjimky nejsou četné. Tak Dětřich Mauriciův nebyl konšelem v letech 1347–1358, ačkoliv po celou tuto dobu platil v městské sbírce. Příčina je celkem jasná: Dětřich jako vlastník velkých venkovských majetků, které byly dosti vzdáleny od Brna, ztrácel o městské záležitosti zájem. Jindy mohl některým patricijům zamezit vykonávat funkce radního zdravotní stav; tak tomu snad bylo u Jana z Tišnova, kterého v radě ve čtyřicátých letech nenajdeme, ačkoliv zemřel až roku 1346 nebo 1347. Byly i jiné příčiny, které mohly vést k tomu, že patricij zanechal práce v radě; mohl být zaneprázdněn v obchodě, mohl se vydat na cestu do Říma či do jiného poutního místa. Většinou však opuštění místa přísežného znamená, pokud jsem to mohl v pramenech sledovat, odchod z města nebo smrt.

Z toho, co bylo až dosud řečeno, vyplývá zcela jasně, že v Brně vládla ve čtyřicátých a padesátých letech 14. století skupina nejbohatších rodin, která si zmono-

[10]) V polovině 14. století obsazovali členové rady i ostatní významnější městské úřady: výběrčími městské sbírky byli 3 členové staré a 3 členové nové rady, mistrem komory některý bohatý radní, také židovským rychtářem býval člen rady. Jediným významným úřadem, který s radou nesouvisel, byl ve městě úřad rychtáře.

[11]) Pro Worms ve 13. a Štrasburk ve 14. stol. viz *M. Folz*, Beiträge 25, 69; pro Gent ve 14. stol. *B. Mendl*, Sociální krise 33; pro Krakov ve 14. stol. *M. Patkaniowski*, Krak. rada miejska 96.

Složení brněnských městských rad 1306—1365

	Rodina doložena od	1306	1317	1327	1328	1330	1331	1333	1335	1338	1340	1342	1343	1344	1345	1346	1347	1348	1349	1350	1351	1352	1353	1354	1355	1356	1357	1358	1359	1360	1361	1362	1363 I	1363 II	1364	1365
Alram	1245	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	1	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Anshelm	1287	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	—	2	—	—	1	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bartoš	1319	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Dobrawitzer	1327	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Eberhardi	1301	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
z Húzové	1306	1	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Goblini	1328	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mauricii	1323	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Poherlitzer	1306	1	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Smelclin	1330	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Stubner	1327	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Swertzer	1317	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Thamari	1317	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
z Tišnova	1327	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
de Vitis	1306	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Weyfen, Wiffo	1252?1327	—	—	2	1	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cum ruffis finibus	1343	—	—	1	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
z Vyškova	1342	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Glescin	1343	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Woller	1343	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Niesel	1343	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Fuchs	1340	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
řezníci	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
pekaři	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
zlatník	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
kožešníci	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
jiní	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Jiní doloženi do 1363I	—	1	1	2	3	1	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3
Jiní doloženi v l. 1363—1365	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	2	3
Celkem známe členů rad	—	3	7	12	12	11	10	2	2	2	2	2	2	2	7	12	4	2	3	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	11	11	10	11	12	12

Rodiny doložené v radě: po 1335 | před 1335 — Řemeslníci

polizovala přístup k obsazování radních křesel, tedy radní patriciát.[12]) Jak došlo k této situaci? Tvořila vládnoucí skupina rodin pokračování vrstvy, která se ujala vedení ve městě již v době, kdy měšťané získali autonomní správu do svých rukou (v tomto případě bychom mluvili o starém patriciátu), nebo usurpovala moc teprve v době pozdější vítězstvím nad starší vládnoucí vrstvou či omezením vlivu všeho svobodného měšťanstva?

Zodpovězení této otázky je dosti obtížné. Pramenů pro dobu před rokem 1342 je velmi málo; můžeme se opírat pouze o několik jmen v listinách a o ojedinělé seznamy rad. Navíc si však musíme uvědomovat, že patriciát ve 13. a 14. století nebyl vrstvou ustrnulou a neprostupně uzavřenou.[13]) Řada rodů vymírala, jiné rody mohly opustit město nebo zchudnout a ztratit vliv, a na jejich místo nastupovaly rody nové. Tedy i tam, kde existovala nepochybná kontinuita, neznamenalo to, že u vlády zůstával stále souhrn týchž rodů. Za těchto okolností nezbývá, než postupovat opatrně od poloviny 14. století krok za krokem zpět do dávnější minulosti a snažit se získat z pramenů co nejvíce, a to s vědomím, že zcela bezpečné poznatky jsou zvláště pro 13. století nemožné.

Z let 1333–1340 známe jen ojedinělá jména radních, z nichž mnoho vysoudit nemůžeme. Dva seznamy rad se však zachovaly z let 1331–1332; bohužel jsou neúplné a obsahují jména pouze 18 radních.[14]) Z těchto 18 radních čtyři zasedali v radě ještě ve čtyřicátých letech, devět dalších náleželo (alespoň podle jmen) k patricijským rodinám ze čtyřicátých a padesátých let; ze zbývajících pěti byli dva označeni jménem povolání (řezník a notář), takže jejich rodinné vztahy nám unikají. V listině z roku 1328 je vypsán (poprvé v dějinách Brna) seznam celé širší rady. Srovnáme-li tento soupis 24 jmen s členy rad ze čtyřicátých a padesátých let, dospějeme k těmto výsledkům: tři osoby jsou totožné, 18 osob náleželo k týmž rodinám a pouze u tří osob souvislost chybí. Nelze pochybovat o tom, že v dvacátých a třicátých letech ovládala město táž vrstva, s kterou jsme se setkali v polovině století.

O tom, že její moc měla ještě starší kořeny, svědčí dva zlomky seznamů rad z let 1317 a 1306. V mladším je uvedeno sedm radních, z nich šest náleželo k našim patricijským rodinám, sedmý zasedal v radě i v dvacátých letech. Z roku 1306 pak pochází nejstarší doklad, v němž jsou tři jmenovitě určení měšťané označeni jako přísežní; dva z nich náleží k rodinám, které se udržely v Brně ještě ve čtyřicátých letech, a třetí se jmenoval Mikuláš kraječ suken. V listině je ještě zmínka o měšťanu čtvrtém, který však nebyl tehdy radním; jmenoval se Nicolaus de Vitis a náležel tedy k nám již známé rodině z Bítýšky.

Vládnoucí vrstva se tedy během první poloviny 14. století nezměnila. Pak ovšem zbývá již jen krok k tomu, abychom hledali souvislost mezi ní a mezi privilegiem Václava I. z roku 1292.[15]) Tímto privilegiem bylo brněnským měšťanům povoleno,

---

[12]) Skutečnost, že v Brně vládl v 2. polovině 14. stol. patriciát, dokázal *B. Mendl* (Sociální krise 104—105); upozorňuji však na to, že r. 1365 nebyla situace již tak jednoznačná, jak se Mendl domníval (o tom viz dále).

[13]) *H. PLANITZ*, Deutsche Stadt 274.

[14]) Ve skutečnosti jde o rady obnovené v l. 1330 a 1331; seznam z r. 1331 obsahuje 11 jmen, seznam z r. 1332 pouze 10 jmen — tři jména se však v obou seznamech opakují (pravděpodobně obsahují oba seznamy vedle členů nové i některé členy staré rady). Srv. k tomu seznamy rad v příloze; seznamy rad do r. 1332 má také *B. Bretholz*, Geschichte 127.

[15]) CDM IV č. 303.

aby si sami každoročně v oktávě po neděli velikonoční volili přísežné. Král si ovšem vyhradil právo sesadit jednoho či více radních, kdyby se dopustili „zjevného zločinu" (reatum notoricum), navíc byli nově zvolení přísežní povinni představit se jemu či jeho úředníku. Přes tuto doložku získalo město ustanovením privilegia o volbě rady důležité rozšíření své autonomie; v právní listině z roku 1243[16]) se totiž o přísežných mluví, ale není v ní uvedeno, zda mají být voleni měšťany nebo jmenováni králem a jeho úředníky.

Z privilegia z roku 1292 nevyplývá zcela jasně, kdo vlastně má určovat sestavu rady; mluví se zde obecně o tom, že přísežné mají brněnští měšťané volit ze svých řad se souhlasem celého města. Značně pozdější praxe si toto nařízení vysvětlovala velmi jednoduše tím způsobem, že novou radu má volit rada stará.[17]) To bylo ovšem až v 15. století; počátkem století 16. se na znění privilegia dokonce odvolávali představitelé městské obce, když usilovali o získání vlivu na volbu městské rady.[18]) Ovšem to, co víme o vládě města na začátku 14. století, vylučuje, že Václavovým privilegiem měly získat širší vrstvy městského obyvatelstva nějaká práva při volbě rady. Mluví-li se v něm o souhlasu celého města a o tom, že měšťané mají vyvolit přísežné mezi sebou, lze to vysvětlit dvojím způsobem. Buď se zde myslí měšťané v užším slova smyslu, tedy patriciát, nebo jde o frázi. Klonil bych se k druhému výkladu. Jestliže vládnoucí vrstva měla tehdy ve městě situaci pevně v rukou (a vše nasvědčuje tomu, že ji skutečně měla), nemuselo jí záležet na tom, aby v privilegiu bylo přesně vytčeno, jak se má volba radních provádět; potřebovala především chránit právo na volbu před činiteli vnějšími, neměstskými. Kdyby se v privilegiu jednalo o vyřešení vnitřních městských záležitostí, musela by ustanovení být mnohem přesnější, musela by obsahovat přímo údaje o tom, kdo je oprávněn konšely volit. Je tedy pravděpodobné, že již koncem 13. století byla nová rada volena starou, což ovšem znamená, že noví členové byli do rady přijímáni kooptací.

Privilegium z roku 1292 tedy upevňovalo a právně pojišťovalo patricijskou vládu. Vzhledem k tomu, že již roku 1307 jsme našli u moci ty rodiny, které pak vládly po celou první polovinu 14. století, můžeme vším právem předpokládat, že tato vrstva vládla i v desetiletí předchozím. O úzké souvislosti mezi privilegiem z roku 1292 a patriciátem ze čtyřicátých let 14. století svědčí ostatně do jisté míry i zmíněná skutečnost, že se tehdy stále dodržoval termín pro obnovu městské rady stanovený právě tímto privilegiem.

Sledovat kontinuitu vlády brněnského patriciátu v 13. století je velmi obtížné. Můžeme se opírat téměř jen o několik jmen brněnských měšťanů, která se roztroušeně vyskytují v listinách.[19]) A ta nám příliš mnoho nepovědí: většinou jde pouze o jména křestní, někdy je k nim připojeno označení místa bydliště nebo zaměstnání, několik málo přezdívek (příjmení) nebo označení původu nesouvisí s jmény patricijů z první poloviny 14. století. Přece však se můžeme zachytit alespoň dvou jmen křestních. Alram rychtář a měšťan, doložený několikrát ve čtyřicátých letech 13. století, byl s největší pravděpodobností předkem patricijské rodiny Alramovy;

[16]) CDB IV č. 17.

[17]) „. . . sed per consilium, quod ante hec erat, iuxta talia civitatis privilegia regis Wenceslai, fuit electum . . ." (MAB rkp. 48, fol. 370a; zápis otištěn *B. Bretholzem* v ZVGMS 19/116n.). O tom, že volba rady odstupujícími radními byla obvyklá také v 2. polovině 14. století, viz str. 287.

[18]) *J. Dřímal*, Sociální boje 235, 240, 246.

[19]) Shrnul je *B. Bretholz*, Geschichte 70—72.

něco podobného lze předpokládat o Anshelmovi, který je poznačen jako svědek v listině z roku 1287. Není ostatně ani zcela vyloučeno, že rodina Swertzerova souvisela s Oldřichem Černým, zakladatelem herburského kláštera. Na velmi starý původ několika rodů z poloviny 14. století lze soudit podle některých jejich majetků.[20]) Ovšem to všechno je málo. K zkoumání vzniku patriciátu brněnské prameny skutečně nedostačují.

Přesto i to málo, co jsme zjistili, dovoluje společně s poznatky týkajícími se první poloviny 14. století pronést alespoň některé závěry. Nevíme, zda již ve čtyřicátých letech 13. století ovládal město patriciát, či zda se vyvinul až začátkem druhé poloviny tohoto století. V obou případech je však jisté, že koncem století měla vládnoucí vrstva moc pevně ve svých rukou a udržovala ji bez přestávek až do poloviny 14. století, kdy lze její vládu zkoumat poměrně velmi podrobně. Za těchto okolností je zcela správné, nazveme-li tuto vrstvu starým patriciátem: s největší pravděpodobností jde skutečně o nejstarší vrstvu v dějinách Brna, která měla všechny znaky charakterizující patriciát.

Vláda starého patriciátu v polovině 14. století nebyla ovšem založena jen na dlouhotrvající zvyklosti a tradici. Viděli jsme již, že jeho členové tvořili roku 1348 skupinu, která se od ostatního měšťanstva odlišovala již svým bohatstvím. Rejstřík městské sbírky, který byl východiskem rozboru, ukázal ovšem pouze relativní zámožnost patricijů v rámci městského obyvatelstva. To však nestačí. Musíme si přiblížit minulost konkrétním výzkumem, který ukáže, jaké majetky vlastně tvořily patricijská bohatství; zvláštní pozornosti si pak zaslouží ty druhy majetků, které byly pro patriciát zvlášť typické.

V některých městech vlastnili patricijové značnou část městského areálu i s budovami, které na něm byly vystavěny: v italských městech jim náležely ve 12. až 13. století celé ulice, v Kolíně nad Rýnem odkazovali svým potomkům až 40 domů, a i v blízkém Krakově měl bohatý měšťan počátkem 14. století řadu domů.[21]) V Brně se v polovině 14. století s něčím takovým nesetkáme; již vlastnictví dvou domů v jedné ruce bylo jevem výjimečným a většinou přechodným. Patricijské domy ovšem byly v porovnání s průměrnou velikostí domů ve městě poměrně rozsáhlé, nákladněji vybudované a lépe vybavené; proto si také patricijové vymohli na králi Janovi privilegium, podle něhož se v Brně neplatila městská sbírka z domů, nýbrž z městišť.[22]) Nešlo však o nějaké domy výsadní – některé budovy přecházely z rukou patricijských do vlastnictví jiných měšťanů, aniž by tyto přesuny měly výraznější vliv na postavení kupujícího. Bydliště patricijů nebyla ani koncentrována na jednu oblast města. Domy významných patricijů nalezneme na Rybím trhu (dnes nám. Družby národů), na Dolním trhu (nám. Svobody), Ostružnické ulici (Radnická ul.), v Měšťanské ulici (Panská) i na jiných místech.[23])

[20]) Vdově po Markovi Poherlitzerovi náležely r. 1365 malé renty na řadě domů v okolí herburského kláštera, které s největší pravděpodobností jsou svým původem platy areální (*B. Mendl*, Knihy počtů 332—333).

[21]) *J. Lestocquoy*, Les villes 179—181; *L. v. Winterfeld*, Handel, Kapital u. Patriziat 12—22; *J. Ptaśnik*, Studya I 43.

[22]) CDM VI č. 240; srv. k tomu výklad *B. Mendla*, Knihy počtů, úvod 126—127.

[23]) *B. Bretholz*, Geschichte 191—207.

I když tedy byl dům významnou složkou majetku patricijů, nebyl objektem výlučným ani objektem, sloužícím k stále většímu rozšiřování majetku. Ještě menší význam měly v rámci patricijských majetků kramářské a masné krámy, chlebné lavice a jiná zařízení sloužící k provozování živnosti a řemesel. Mezi majetky patricijů se sice krámy objevují, ba dokonce v několika případech můžeme u velmi bohatých měšťanů pozorovat snahu po kumulaci krámů, především masných, avšak velká většina jich náležela těm, kteří je potřebovali ke svému zaměstnání (tedy kramářům, řezníkům, pekařům apod.). To platí do jisté míry i o patricijských rodinách. Ve čtyřicátých letech vlastnili masné krámy příslušníci rodiny Wiffonovy, jejichž hlavní představitel, radní Oldřich Wiffo, byl řezníkem. Dokonce i ti měšťané, kteří se vyznačují skupováním krámů ve větším počtu, byli alespoň původně řezníky: platí to pravděpodobně o Jakubu Geuschalchovi, který roku 1365 vlastnil 4 masné krámy, určitě o Otovi z Modřic a o Nieslinech. Dodat je nutno ovšem ještě to, že mimo Wiffony pronikli ostatní jmenovaní měšťané do rady poměrně velmi pozdě, až ve čtyřicátých a padesátých letech 14. století. Příslušníci skutečně starých rodů vlastnili masné krámy pouze výjimečně.

Tento závěr je v rozporu s výsledky zkoumání Rörigova, který zjistil, že v Lübecku koncem 13. století právě krámy a jiná zařízení sloužící provozování řemesel i živností byly jedním z nejvýraznějších druhů majetků starých patricijských rodů.[24]) Podobný rozpor existuje ostatně také mezi již dříve uvedeným častým vlastnictvím mnoha domů ve městech 12. a 13. století a skutečností, že s něčím podobným se v Brně v polovině 14. století nesetkáme. Rozpor je pouze zdánlivý; během 13. a 14. století totiž došlo ve vlastnických poměrech uvnitř středověkých měst k dost výrazným změnám, souvisícím s vývojem rent.[25]) Není pochyb o tom, že ani ve 12. a 13. století neužívali bohatí měšťané všech domů a živnostenských a řemeslných zařízení, které vlastnili. Propůjčovali je chudším obyvatelům města, kteří jim za to odevzdávali určité platy. Tyto platy ovšem znamenaly tehdy ještě určitou závislost právní a nemovitost zůstávala nadále zásadně vlastnictvím jejího původního majitele. Později (většinou koncem 13. a počátkem 14. století) se však situace mění: ten, kdo užívá zatížené nemovitosti, stává se jejím vlastníkem, i když rentu nemůže vykoupit (mluvíme proto o věčných rentách).

Nevíme, kdy došlo v Brně k této přeměně. O něco více zjistíme o další fázi vývoje rent, totiž o zrušení věčných platů: někdy počátkem třicátých let 14. století dostalo Brno privilegium od krále Jana, na jehož základě bylo povoleno vykoupit každou rentu částkou, která se rovnala šestinásobku platu. Povolení výkupu rent neznamenalo ovšem zrušení instituce rent vůbec. Naopak, právě v čtyřicátých letech 14. století hrály renty v hospodářském životě města velmi významnou úlohu. Avšak renta přestala být znakem jakékoli nerovnoprávnosti a stala se skrytou formou úvěru. Pro toho, kdo potřeboval peníze, byla renta stále výhodnějším východiskem než lichvářské židovské půjčky, a vlastníkovi kapitálu slibovala dosti vysoký důchod. Cena rent dokonce v té době klesla – hřivna platu byla na nemovitostech prodávána nejčastěji za pět hřiven. Pro vlastníka více domů nebo řemeslných zařízení bylo pak výhodnější prodat tyto nemovitosti s podmínkou, že mu z nich bude placena renta, než udržovat je ve vlastním majetku: renta byla příjmem na-

[24]) *F. Rörig*, Der Markt von Lübeck.
[25]) Dále se opírám v otázkách obecného vývoje o práci *B. Mendla*. Z hospodářských dějin; pokud mluvím o vývoji rent v Brně, viz mou práci Vývoj ceny rent.

prosto bezpracným a přitom poměrně velmi bezpečným. Nepřekvapuje proto, že mezi městskými majetky patricijů v té době nenalézáme větší počty domů či krámů, zato však poměrně velmi četné renty. Byly zde ovšem rozdíly: některých patricijů se týkají desítky zápisů o koupi nebo vlastnictví rent, rentovní majetek jiných byl značně menší. Celkově však byli ve čtyřicátých letech 14. století patricijové společně s církevními institucemi téměř výlučnými vlastníky rent – příslušníky střední měšťanské vrstvy nalezneme mezi majiteli rent jen zřídka.

Je ovšem obtížné odhadnout, jak velký majetek měl ve skutečnosti patriciát v rentách. Přesnější obraz získáváme až k roku 1365, a to je doba, kdy se nepochybně patricijské rentovní vlastnictví již značně zmenšilo. V padesátých letech se totiž zase cena rent o něco zvýšila – byly kupovány i vypláceny za šestinásobek placené částky – a proto již byly o něco méně výhodným uložením peněz. Mimo to se velký počet rent dostal v té době z rukou patriciátu do rukou církve; patricijové totiž odkazovali ve svých testamentech mnoho svých rent klášterům a kostelům a dávali renty i těm příslušníkům svých rodin, kteří vstupovali do brněnských i jiných klášterů. Přesto náležela ještě roku 1365 příslušníkům starého patriciátu více než třetina rent, váznoucích na nemovitostech brněnských měšťanů; v rentách jim plynul ročně důchod ve výši téměř 140 hřiven, který měl cenu více než 900 hřiven. Pro některé patricije byly tehdy renty hlavní součástí jejich majetku. Platí to především o Albertu Cum ruffis finibus (Rotenderovi) mladším, kterému renty vynášely ročně přes 42 hřiven; Marek Fuchs pobíral ročně v rentách téměř 25 hřiven, Jan Anshelmův 16 hřiven a Pavel Smelclinův 10 hřiven. Důležité je však i to, že některým příslušníkům starých patricijských rodin, především Poherlitzerům a Swertzerům, patřily řady poměrně malých rent. Ty totiž jsou pravděpodobně pozůstatkem starých areálních platů a tak vlastně posledními zbytky kdysi rozsáhlých městských majetků patriciátu z 13. století. Jinak z pramenů již nepoznáme, které renty (zvláště na masných krámech a chlebných lavicích) byly příslušníky patriciátu zakoupeny a které připomínají někdejší vlastnictví jejich rodin.

Renty nebyly placeny jen z nemovitostí, které byly postaveny uvnitř hradeb, ale také z majetků na předměstí a v okolí města. A v těchto oblastech můžeme sledovat také další druhy patricijských majetků. U sladoven a lázní se patricijové většinou spokojovali pouze s rentami, které na nich vlastnili; lázeň v rukou patricijské rodiny jsem ve čtyřicátých a padesátých letech 14. století vůbec nenašel, u sladoven jsem se s něčím takovým setkal pouze jednou.[26]) Jinak je tomu u mlýnů, které byly vysoce ceněnými nemovitostmi. Dva mlýny, které roku 1365 náležely brněnským měšťanům, byly pro městskou sbírku ohodnoceny na 180 a 310 hřiven;[27]) je ovšem nutno podotknout, že zde nešlo pouze o budovu – k mlýnům náležely i okolní zahrady a pole. V první polovině 14. století byly velké mlýny v okolí města, pokud nenáležely církvi, téměř vesměs v rukou patricijů. Roku 1342 náležely dva mlýny u svrateckého náhonu Matěji Mauriciovu a Konrádu Poherlitzerovu,[28]) o něco později se dozvíme o tom, že Tomáš Anshelmův měl mlýn v předměstí „super Schutam", současně měl mlýn Dětřich Mauriciův, který v padesátých letech koupil ještě mlýn další.[29]) Můžeme předpokládat, že v čtyřicátých a padesátých letech

[26]) Sladovnu vlastnil Mikuláš Heuter (MAB rkp. 39, fol. 316a).
[27]) *B. Mendl*, Knihy počtů 357—358.
[28]) *B. Bretholz*, Geschichte 210.
[29]) MAB rkp. 39, fol. 103a, 111a; ještě jeden mlýn koupil Dětřich r. 1360 (rkp. 39, fol. 114b), sotva však mu patřily všechny tři mlýny najednou.

14. století náležely stále brněnským patricijům nejméně 3 velké mlýny v bezprostředním okolí Brna. Podobně jako mlýny byly značně nákladným zařízením také jatky, které počátkem čtyřicátých let zařídil na předměstí Matěj Mauriciův; po jeho smrti z nich řezníci platili Dětřichu Mauriciovi dosti vysokou rentu.[30])

V okolí města nalezneme ještě další patricijské majetky, totiž dvory a vinice. Tyto druhy majetků se neomezovaly pouze na blízké okolí města.[31]) Mnoho vinic náleželo brněnským měšťanům především mnohem dále k jihu, v okolí Hustopeč a Židlochovic. Vinice ovšem nebyly výlučným patricijským majetkem; zvláště menší vinice nalezneme i v majetku příslušníků střední městské vrstvy. Byly však celkem stabilní součástí patricijských majetků a pro některé patricije byly společně s šenkem vína, který byl s vlastnictvím vinic vázán, jedním z hlavních zdrojů příjmů. Albertu Rotenderovi mladšímu náležely roku 1365 vinice oceněné na 70 hřiven – a to nepochybně ocenění pro městskou sbírku neodpovídalo skutečné hodnotě vinic. Dodat je nutno ještě to, že z vinic méně zámožných měšťanů plynuly patricijům četné renty.

Větší význam než vinice měly však pro patricije z poloviny 14. století jiné venkovské statky. Začínaly již v okolí města rozsáhlými dvory a polnostmi, které občas sahaly až k městským branám; podobné druhy majetků vlastnili patricijové také v blízkém Králově Poli, v Židenicích a Černovicích. Do vzdálenějších oblastí se rozpínaly venkovské patricijské statky nejvíce na jihu, kde některým příslušníkům starého patriciátu (především rodinám Mauriciově, Eberhardově a rodině z Krnova) náleželo několik vesnic v okolí Pohořelic. Celkem patřilo brněnským patricijům kolem roku 1350 přibližně 7 celých vesnic; v dalších 14 vesnicích měli velké majetky (dvory, části vesnic apod.), menší jejich majetky byly roztroušeny v řadě vesnic dalších. Důležité je především to, že měšťanské venkovské majetky byly téměř vesměs v rukou patricijů; nepatricijské držitele půdy nalezneme v blízkém okolí Brna na menších pozemcích, jinak získávali větší komplexy polí a pozemků nanejvýš někteří velmi bohatí měšťané, kteří během krátké doby pronikli do rady a začlenili se také do starého patriciátu.

Přehled jednotlivých druhů majetků brněnských patricijů tedy ukázal, že příslušníci brněnských patricijských rodů měli majetky, které se odlišovaly od běžných měšťanských majetků nejen kvalitativně, tedy svou cenou, ale také kvantitativně. Příslušníci patriciátu měli téměř výhradně ve svých rukou statky na venkově, ve městě samém renty a v jeho okolí mlýny a velké dvory; jde ostatně o ty druhy nemovitostí, které byly základem bohatství patriciátu ve všech větších evropských městech. Kromě toho ovšem také ostatní patricijské majetky převyšovaly vlastnictví prostého měšťanstva: patricijové měli výstavné domy, četné vinice, cenná zařízení domu a jiné movitosti. Majetková nadřazenost patriciátu byla pak nepochybně základem jeho nadřazenosti politické.

Pátráme-li po zdrojích patricijských příjmů, stojíme ve většině středních a velkých evropských měst před dvěma možnostmi: buď byl patriciát značně zaangažován v obchodu (zvláště v obchodu dálkovém), nebo šlo o vrstvu v jádře rentiérskou.

[30]) *B. Bretholz,* Geschichte 104, 244; MAB rkp. 39, fol. 98b, 106a, 110a.
[31]) K dalšímu viz *J. Mezník,* Venkovské statky.

V naší literatuře dosud byl při hodnocení činnosti patriciátu kladen hlavní důraz na jeho činnost obchodní.[32]) Lze tedy i brněnský starý patriciát považovat za vrstvu v podstatě kupeckou?

Některé skutečnosti tomu nasvědčují. Z dvacátých a třicátých let 14. století pocházejí doklady o dosti význačných obchodních podnicích některých brněnských patricijů.[33]) Tak roku 1323 dodalo několik brněnských měšťanů v čele s Konrádem Poherlitzerem a Mikulášem z Húzové (de domo Theutonica) uherskému králi Karlovi jako dary Jana Lucemburského sukna, klenoty a koně za více než 630 hřiven, což je na brněnské poměry částka úctyhodná.[34]) Roku 1337 pobýval jakýsi Konrád z Brna s Konrádem z Moravy (není vyloučeno, že jde o Konráda Poherlitzera nebo Konráda Wollera) v Benátkách,[35]) roku 1329 nalézáme jakéhosi Jana z Brna (Jan Smelclinův nebo Jan Swertzerův?) na cestě do Benátek,[36]) v letech 1327 a 1333 jsou brněnští měšťané doloženi při obchodní činnosti v Klosterneuburgu.[37]) Ve čtyřicátých letech ovšem zpráv přibývá. Petr z Húzové byl roku 1343 přepaden na cestě v Uhrách a obrán o sukno, koně a jiné kupecké zboží. Jakub Swertzer, Jan Cum ruffis finibus a Anshelm kupovali či prodávali sukna, Marek Poherlitzer a Jakub Alramův prodávali víno, Bohuš z Tišnova slanečky. Jako dlužníci chebských, vratislavských a pražských měšťanů jsou patricijové doloženi dosti často a sotva se zmýlíme, budeme-li většinu těchto dluhů pokládat za dluhy obchodní.

Jde pouze o zlomkovité doklady. Musíme se zamyslet nad tím, zda můžeme jejich význam rozšiřovat a tvrdit o každém patricijovi, o jehož obchodní činnosti máme jednu zprávu, že byl kupcem. Je ovšem velmi těžké na základě tak řídkých pramenů dokázat o nějakém měšťanu, že se intenzívně zabýval obchodem; na druhé straně je zase velmi snadné označit za kupce každého patricije, o němž s jistotou víme, že nebyl řemeslníkem. K opatrnosti nabádají výzkumy o patriciátu jiných měst, kde bohatství pramenů vedlo k bezpečnějším výsledkům. V poslední době dokazuje G. Luzzato, že již od nejstarší doby lze u benátského patriciátu doložit vedle kupců osoby, které žily z nemovitého majetku, tedy rentiéry.[38]) Sailer upozornil na to, že mezi vídeňskými kupci, kteří se zabývali obchodem v Uhrách a v Itálii, se vyskytuje velmi málo členů vídeňských radních rodin, a Brunner přímo napsal, že členové radních rodin žili většinou z výnosů svých majetků.[39])

Víme o tom, že majetky některých brněnských patricijů v polovině 14. století byly skutečně velké. Kdybychom tedy shrnuli situaci konstatováním, že patricijové žili z obchodu a výnosu svých statků, nemohli bychom se dopustit chyby. Ovšem s tímto konstatováním se spokojit nemůžeme. Mezi rentiérem a kupcem jsou velké rozdíly jak v sociálním zařazení tak v celkovém hodnocení. Problém je ovšem složitý: rentiér mohl občas sjednat výhodnou koupi, a pak se v zápisech městské knihy

[32]) *J. Šusta,* Dvě knihy I 61; *F. Graus,* Chudina městská 109; týž, Český obchod 8, 70; *A. Gáczová,* K problematike mestskej chudoby 196.
[33]) Rámec této práce mi nedovoluje, abych se zabýval brněnským obchodem podrobněji. Pro celkové informace odkazuji na práci *J. Šebánka,* Dějiny brněnského obchodu. O dálkovém obchodu brněnských kupců ve 14. století zmínky u *F. Grause,* Český obchod.
[34]) CDM VI č. 244; srv. *B. Bretholz,* Geschichte 99.
[35]) *H. Simonsfeld,* Fondaco dei Tedeschi I č. 96.
[36]) *G. Strakosch-Grossmann,* Auswanderung 145.
[37]) Ibid. 144.
[38]) *G. Luzzato,* Studi di storia economica Veneziana, Padova 1954, studie Les activités économiques du patriciat Vènetuen — viz recenzi L. Beutina v Historische Zeitschrift 181/1956 213.
[39]) *L. Sailer,* Ratsbürger 56; *O. Brunner,* Finanzen 15.

objeví zmínka o jeho kupecké činnosti, ačkoliv ta nebyla nejdůležitějším zdrojem jeho příjmů; naopak kupec mohl mít rozsáhlý nemovitý majetek, i když dosud obchod ve velkém měřítku provozoval.

Chceme-li tedy v otázce, zda starý brněnský patriciát byl ve čtyřicátých a padesátých letech 14. století rentiérský nebo kupecký, dojít k určitějším závěrům, nezbývá než pomoci si nepřímými důkazy. Rejstřík z roku 1365 zachycuje také movitosti. Vzhledem k tomu, že pod těmito movitostmi si musíme představovat především kupecké zboží a pohledávky, je výskyt movitostí dosti pravděpodobným svědectvím o tom, že se měšťan zabýval obchodem.[40]) Vycházíme-li z této úvahy, dospějeme k závěru, že roku 1365 se měšťané, kteří byli příslušníky nebo potomky starého patriciátu, obchodem zabývali poměrně málo. Většina z nich má sice zapsány velké částky v nemovitostech, ale movitosti měl pouze Jan Anshelmův, Albert Cum ruffis finibus mladší a Konrád Dobrawitzer. Tento závěr se ovšem týká až šedesátých let 14. století. Avšak jiná okolnost domněnku, že starý patriciát byl spíše rentiérský, plně podporuje.

Jestliže byl v polovině 14. století u moci patriciát, můžeme předpokládat, že se snažil ze své vlády těžit. To se týká i vybírání městské sbírky. Nepozorujeme sice, že by patriciát šel tak daleko, aby berní povinnosti přeložil zcela na nižší vrstvy – víme o tom, že patricijové odevzdávali v městských sbírkách poměrně značné částky. Avšak patriciát by sotva sám podporoval nebo schvaloval ustanovení, které by bylo pro něj přímo nevýhodné. A v této souvislosti je zajímavá jedna skutečnost. Právě za patricijské vlády nebyla v Brně vybírána dávka jen z nemovitého majetku, nýbrž také z movitostí; přitom se platily z hřivny nemovitostí v jedné sbírce 2 groše, z hřivny movitostí 4 groše. Velké zdanění movitostí bylo celkem výhodné pro majitele nemovitostí a velmi nevýhodné pro kupce. Kdyby byli u vlády města kupci, nepochybně by se snažili zbavit se tohoto tíživého břemene. Králi, případně markraběti nezáleželo na tom, jaké majetky byly základem zdanění; jemu šlo pouze o to, aby z města pravidelně dostával určitou peněžní částku.[41]) Víme bezpečně o tom, že se z movitostí platilo nejen roku 1365, nýbrž i roku 1348.[42]) Jestliže tedy byly v té době v Brně vysoko zdaněny movitosti, znamená to, že většina patricijů se soustavně kupeckou činností asi nezabývala, neboť jinak by vysoké zdanění movitostí nemohla připustit.

Tomuto tvrzení zdánlivě odporují uvedené zmínky o obchodní činnosti patricijů.

Musíme si však uvědomit dvě skutečnosti. Především – je jisté, že někteří příslušníci starého patriciátu se ještě kupeckou činností skutečně zabývali; jenže to, co platí o několika jedincích, nelze okamžitě přenášet na celou vrstvu. A pak – typické je to, že se zprávy týkají téměř výhradně dvou oborů obchodní činnosti, totiž obchodu se suknem a obchodu s vínem. Jde totiž právě o ty obory, které byly zvýhodňovány i při vypisování městských sbírek. U obchodu s vínem se zvýhodňování týkalo pouze vína, které pocházelo z vlastních vinic, alespoň od roku 1355; roku 1348 platili měšťané ještě z vína, které měli ve sklepě.[43]) Patricijové vlastnili mnoho vinic; prodávají-li tedy víno, jde především o úrodu z těchto vinic a nelze vlastně mluvit o kupecké činnosti ve vlastním slova smyslu. Obchod s vínem býval – a asi

[40]) Pravidlo nelze rozšiřovat na jiná města bez bližšího zkoumání.

[41]) Proto také schválil již zmíněné ustanovení, že se má městská sbírka vybírat z městišť a ne z domů (srv. str. 261).

[42]) *B. Mendl*, Knihy počtů, úvod 100.

[43]) *B. Mendl*, Knihy počtů, úvod 133.

z těchže příčin – jedním z hlavních druhů obchodní činnosti patriciátu i v jiných městech.[44])

Druhým obvyklým oborem obchodní činnosti patricijů byl výkroj suken. Je málo dokladů o tom, že patricijové provozovali skutečný dálkový obchod se suknem. Pokud zprávy o jejich obchodní činnosti dovolují soudit, zabývali se především rozprodejem dovezeného sukna v malém: většinou v pramenech kupují sukna, která jim byla dodána chebskými, vratislavskými nebo pražskými měšťany. I u výkroje suken byly při vybírání městské sbírky stanoveny velmi příznivé podmínky pro zámožné majitele nemovitostí.[45]) Výkroj sukna byl tedy – obchod s vínem spočíval přece do značné míry v prodeji vína z vlastních vinic – vlastně jedinou obchodní činností, která měla pro většinu členů starého patriciátu větší význam. Jde o jev typický: patriciát se zabýval především tím druhem obchodní činnosti, jehož prosperita byla založena do značné míry na městském zákonodárství, které na jedné straně vyhrazovaly výkroj cizích suken nejbohatším měšťanům, na druhé straně znemožňovalo domácím soukeníkům detailní rozprodej jejich výrobků.[46]) Šlo tedy o činnost, která měla do značné míry ráz parazitní. Avšak ani význam výkroje sukna nesmíme u patriciátu příliš přeceňovat. Obchod se suknem je doložen jen u menšiny patricijů, a i když argumentum ex silentio v obchodních otázkách té doby má velmi nejistou platnost, domnívám se, že není nutno přecházet k opačnému extrému a považovat každého patricije současně za krejče suken.

Vedle příjmu z nemovitostí a obchodu byly zde ovšem i jiné možnosti získávání peněz. V některých městech plynuly příslušníkům patriciátu největší zisky z peněžního obchodu.[47]) Není pochyb o tom, že půjčování peněz mělo svůj význam i pro brněnské patricije, ovšem v mezích mnohem skromnějších. Téměř o všech je doloženo, že půjčovali chudším měšťanům; jde však většinou o poměrně malé částky a nevíme, zda alespoň v některých případech nešlo o dluhy za sukno. Dost obvyklé byly však půjčky městu, které byly ovšem prováděny ve formě prodejů rent nebo snad i prodeje sukna nebo vína. Lze také předpokládat, že patricijové byli věřiteli panovníka a šlechticů; doloženo je to však jen u Matěje Mauriciova, a ani u toho nevíme, zda nešlo o dluhy za dodané zboží.[48]) Ve styku mezi měšťany nahrazovalo do značné míry půjčky kupování rent, které, jak jsme viděli, bylo v polovině 14. století pro bohaté měšťany velmi výhodné. A o tom, že renty byly skutečně v mnohých případech obcházením kanonických ustanovení o zákazu půjčování peněz na úrok,[49]) svědčí smlouvy, v nichž se stanoví, že dluh se změní v rentu, nebude-li splacen do určitého termínu.[50])

[44]) Např. v Kolíně (*L. v. Winterfeld*, Handel, Kapital u. Patriziat 41) a ve Vídni (*H. Planitz*, Studien 322—323).

[45]) *B. Mendl*, Knihy počtů, úvod 143—144.

[46]) *F. Graus*, Soukenictví 171, 175n.

[47]) Jde ovšem především o patriciát měst italských a flanderských, kde mnozí patricijové byli finančníky velkého stylu. Avšak i ve Štrasburku dosáhl peněžní obchod patricijů značného rozsahu (*Ph. Dollinger*, Patriciat noble et patriciat bourgeois 68n).

[48]) CDM VII č. 332.

[49]) Literatura o tomto předmětu je velmi obsáhlá, nejdůležitější práce vypočítal *B. Schnapper*, Les rentes v soupisu literatury. Obsáhle se církevními zákazy a jejich působením zabýval *J. Lestocquoy*, Les villes 198n.; u nás *B. Mendl*, Z hospodářských dějin 172—174 a *F. Graus*, Chudina městská 14.

[50]) MAB rkp. 39, fol. 389b, 391a. Zajímavé jsou také zápisy, v nichž si majitel renty vyhrazuje, že renta bude do určitého termínu splacena — v tomto případě nahrazovala renta půjčku s úrokem (např. MAB rkp. 39, fol. 254a, 275a).

Mincovní podnikání bylo pravděpodobně provozováno některými brněnskými patriciji ve 13. století – alespoň otec Goblina, radního z roku 1327, byl mincmistrem. V první polovině 14. století se však v Brně mince nerazila, takže odpadla tato možnost příjmů. Určitou úlohu v příjmech patricijů hrála asi spekulace s nemovitostmi, ovšem přesněji ji zachytit je obtížné. Za řemeslníka lze z patricijů, kteří do rady pronikli před rokem 1345, považovat pouze Oldřicha Wiffona.

Celkově nelze tedy příslušníky patriciátu považovat jednoznačně za kupce. Obchod s vínem souvisel s vlastnictvím vinic, určitý význam měl výkroj suken; ostatní druhy obchodní činnosti byly pro většinu příslušníků starého patriciátu pouze příležitostné. Jestliže si ovšem položíme otázku, jak vznikl velký majetek, který umožnil příslušníkům patriciátu jejich význačné postavení ve městě, není třeba pochybovat o tom, že jeho hlavním zdrojem obchod byl. Mendl tvrdil, že v druhé polovině 14. století lze u pražského patriciátu sledovat ukládání obchodního kapitálu do pozemkového vlastnictví a opouštění obchodu.[51]) Je otázka, zda v určitých obdobích vývoje nešlo spíše o stálý proces: měšťan-kupec obchodem zbohatl, zisky uložil do nemovitostí a stal se rentiérem; současně jiný měšťan začíná bohatnout obchodem.[52]) Příklad: Konrád Poherlitzer, který žil ve dvacátých letech, byl kupcem, jeho syn Marek ve čtyřicátých letech rentiérem; ve čtyřicátých letech bohatne obchodem Jindřich Fuchs. Uvidíme, že podobný proces lze sledovat i u těch bohatých měšťanů, kteří do patriciátu pronikli od čtyřicátých let 14. století. Netřeba připomínat, že v jednotlivých případech mohl být vývoj složitější a potomek rentiérův se mohl k obchodu opět vrátit. I když se však někteří patricijové dosud (nebo znovu) obchodem zabývali, lze starý brněnský patriciát považovat za skupinu osob, která žila především z nemovitého majetku, získaného obchodní činností jich samých nebo jejich předků.

Během první poloviny 14. století vyvolávala ve většině německých, flanderských, brabantských a severofrancouzských měst vláda starého patriciátu vření, které na mnoha místech vedlo k porážce patriciátu a k nastolení vlády polocechovní. V Brně, jak jsme viděli, vládla v polovině 14. století vrstva, která má všechny znaky starého patriciátu. Jaké vztahy se vyvinuly mezi ní a mezi ostatním městským obyvatelstvem?

Můžeme jen litovat toho, že se v Brně nezachovala nějaká městská kronika, která by glosovala události i poměry ve městě očima současníka. Stopy po projevech odporu střední městské vrstvy nebo chudiny proti patricijské nadvládě jsou totiž v jiných pramenech dosti nezřetelné. Privilegium Václava II. z roku 1292 sice obsahuje zákaz spolků (uniones), avšak tyto „spolky" jsou do té míry kladeny pouze do souvislosti se svobodným prodejem zboží na trzích,[53]) že na nějaké organizace zabývající se myšlenkou na zvrat vlády ve městě nelze vůbec myslet. Patriciát si v té době, jak jsme viděli, byl ostatně ještě tak jist svou vládou, že nepovažoval ani za nutné přesněji vymezit, kdo vlastně se má podílet na volbě městské rady. A jeho

[51]) *B. Mendl,* Z hospodářských dějin 263.

[52]) Podobné stanovisko zastával *J. Šusta,* Dvě knihy I 66.

[53]) CDM IV č. 303: „Statuimus insuper et volumus in ipsa civitate Brunnensi uniones aliquas de cetero non haberi, sed singulis diebus fori universi incole quorumcunque locorum cum suis mercibus ad ipsam civitatem libere accedant". Srv. také *B. Mendl,* Sociální krise 153.

odpor vůči cechovnímu hnutí lze snadno vysvětlit i tehdy, když připustíme, že neviděl od počátku možný politický význam cechovního hnutí: zvýšení cen řemeslných výrobků, které následovalo po upevnění cechovní organizace, se týkalo přece mnoha druhů zboží, které patricijové sami potřebovali.

Během první poloviny 14. století se ovšem poměry značně změnily. Cechovní hnutí doznalo značného rozmachu, vývoj rent přispěl k určitému vyrovnání mezi někdejšími majiteli městské půdy a chudšími obyvateli, jejichž majetky byly zatíženy platy: právně vlastně stál chudý měšťan na téměř stejné úrovni jako člen významné patricijské rodiny. Přesto ovšem existoval nadále rozpor mezi patricijským bohatstvím a chudobou většiny městského obyvatelstva, nadále existovala patricijská nadvláda, která přinášela příslušníkům patricijské vrstvy prakticky výsadní postavení a řadu výhod.[54]) Nemusíme pochybovat také o tom, že radní dovedli přímo ze své úřední funkce těžit, i když z radních účtů to přesně poznat nemůžeme.[55]) Za těchto okolností se nepochybně zvětšoval odpor střední městské vrstvy proti patricijské nadvládě, zvláště když značná část majetků náležejících příslušníkům střední městské vrstvy byla stále zatížena rentami, které pobíraly patricijské rodiny.

Avšak přes všechny rozpory existovaly v Brně i některé skutečnosti, které – ve srovnání s jinými městy ovládanými patriciátem – nepřipouštěly tak prudké vyhrocení konfliktů. I když dochované rejstříky městské sbírky ukazují, že v mnohých případech byly patricijům odpouštěny při vybírání sbírek určité částky, celkem musíme konstatovat, že většinou příslušníci patriciátu platili ve sbírkách velmi značné sumy. Zůstala zachována přímá daň, která i při zvýhodňování majetných vrstev nebyla pro chudší měšťany tak tíživým břemenem, jako daně nepřímé, zaváděné silnými patricijskými vládami v italských, porýnských a flanderských městech.[56]) Význam mělo jistě i to, že v Brně bylo již ve čtyřicátých letech 14. století možno vykoupit všechny renty.

Tyto skutečnosti však nemohly konfliktům zcela zabránit. Někdy ve třicátých letech zakázal markrabě Karel v Brně cechy vůbec, a ačkoliv v zápisu brněnské právní knihy se toto ustanovení vykládalo příčinami hospodářskými,[57]) nemůžeme vyloučit, že v této době byla hlavní příčinou zákazu již i obava patriciátu před šířícím se protipatricijským hnutím. Karlův zákaz cechů ovšem neznamenal zamezení jakékoli organizace řemeslníků; proto také nemohl v této etapě vývoje vést ještě ke kritickému zostření rozporů. Rada ostatně dovedla jednotný postup cechů rozrážet využíváním jejich vzájemné nevraživosti a zvláště postupem proti těm cechům, jejichž snahy o získání co největších zisků nemohly být příliš vítané pro většinu městského obyvatelstva.

Pěkným příkladem je především Bretholzem[58]) velmi podrobně popsaný boj rady

[54]) Srv. *B. Mendl,* Sociální krise 84; *F. Graus,* Soukenictví 175n. Zmínil jsem se již také o zdaňování měštišť místo domů.

[55]) Zjistíme tam nejvýš, že radní vypili na účet města mnoho vína při zasedání městské rady, že si nechávali platit za pasení městských koní na svých loukách a za cesty do Prahy nebo jiných míst.

[56]) *B. Mendl,* Sociální krize 52.

[57]) *E. F. Rössler,* Rechtsdenkmäler II 218—219; srv. *B. Mendl,* Sociální krise 86—88.

[58]) *B. Bretholz,* Geschichte 233—238. — Zajímavá je skutečnost, že na akci rady měl významnou účast Nieslin, kdysi řezník; ukazuje to, že v období vlády starého patriciátu se řemeslníci, kteří se věnovali časem obchodu, zbohatli a pronikli do rady, zcela odcizili prostředí, z něhož původně vyšli. K témuž závěru dospěl při výzkumu vratislavského patriciátu také *G. Pfeiffer,* Breslauer Patriziat 170—171.

s brněnskými řezníky, k němuž došlo počátkem padesátých let 14. století. Markrabě Jan Jindřich, nepochybně z návodu městské rady, dal tehdy řezníkům statuta, která byla pro jejich snahu o získání co největších zisků značně nevýhodná. Řezníci odmítli podřídit se těmto ustanovením a zahájili stávku. Rada se však nezalekla, nechala vysekávat maso na svůj účet, a i když prodělala, prosadila své: řezníci byli nuceni kapitulovat a statuta přijmout. Při hodnocení této události si musíme uvědomit, že řezníci, dosti početní a bohatí, stávali většinou v čele bojů střední městské vrstvy proti patriciátu. Brněnská městská rada tedy svým postupem dosáhla dvojího cíle: jeden z jejích protivníků byl oslaben, současně však šlo o akci, která musela být přijata se souhlasem u většiny městského obyvatelstva, zvláště u chudších vrstev. Stávka řezníků však současně ukazuje, jak bylo tehdy již v Brně cechovní hnutí rozšířeno a že bylo poměrně již dosti silné. Můžeme předpokládat, že ve čtyřicátých a padesátých letech 14. století bylo konfliktů mezi patriciátem a řemeslníky v Brně víc, i když se o nich v pramenech nic nedozvíme.

Rozpory mezi patriciátem a ostatními vrstvami městského obyvatelstva mohly být komplikovány ještě otázkou národnostní. Dosti často se setkáváme s názorem, že ve 14. století byly vládnoucí vrstvy našich měst německé, kdežto širší vrstvy městského obyvatelstva české.[59]) Tato formulace platí nepochybně pro značný počet našich měst, pro Brno však nevyhovuje. I když existence dosti silné české vrstvy je prokázána, není celkem pochyb o tom, že většina brněnského městského obyvatelstva byla v polovině 14. století německá.[60]) Závažná je ovšem otázka, zda proti smíšenému chudšímu obyvatelstvu stál čistě německý patriciát, nebo zda byly národnostně smíšeny všechny vrstvy obyvatelstva. První hledisko zastával B. Mendl, k druhému dospěla L. Süssová a blížil se mu G. Chaloupka.[61])

Odpověď na tuto otázku není snadná. Skutečnost, že město zaměstnávalo téměř vesměs německé městské písaře,[62]) časté užívání německých termínů v městské knize i v brněnské knize právní,[63]) existence německých městských listin[64]) – to vše ukazuje, že vládnoucí vrstva byla německá. Na druhé straně však překvapuje, kolik českých křestních jmen se objevuje právě u těch nejvýznamnějších patricijských rodin. Ze tří synů Jana z Tišnova se jmenoval jeden Václav a druhý Bohuš, synové Marka Poherlitzera byli Pešek a Václav, jeho zeť Mikeš; nejvýznamnější příslušník rodiny z Húzové (de Domo Theutonica) měl křestní jméno Milota, stejně se jmenoval i příslušník rodiny z Bítýšky (de Vitis), který byl členem křižovnického řádu. Přední představitel rodiny z Bítýšky byl Lucek. I když víme o nespolehlivosti jmen pro určování národnosti jednotlivých měšťanů, přece jen tak velký počet českých křestních jmen není bez významu: ukazuje alespoň to, že účast na sněmech, styk se šlechtou, pobyt na statcích v českém prostředí – to vše vedlo příslušníky patriciátu ke snaze přiblížit se českému životu, převažujícímu na venkově.[65]) Ve srovnání se střední městskou vrstvou bylo mezi patriciátem pravděpodobně mnohem méně

[59]) *B. Mendl,* Sociální krise 78n.; *J. Macek,* Tábor I 107.
[60]) Literaturu o této otázce viz v pozn. 61—63.
[61]) *B. Mendl,* O národnostním složení 367; *L. Süss,* Volkszugehörigkeit 277; *G. Chaloupka* (Brno a Znojmo 99) vyzdvihuje česká jména členů rad, současně však zdůrazňuje, že „správa městská nepředstavovala tehdy obraz národního poměru brněnského obyvatelstva".
[62]) *B. Mendl,* Knihy počtů, úvod 46—47.
[63]) *B. Bretholz,* Geschichte 338—339.
[64]) Např. CDM VI č. 374.
[65]) Srv. k tomu *B. Mendl,* O národnostním složení 367—368.

osob, jejichž mateřskou řečí byla čeština, na druhé straně však bylo asi relativně více patricijů, kteří vedle němčiny ovládali také češtinu.

V každém případě však národnostní rozpor nezvyšoval rozpory, které ve městě existovaly mezi patriciátem a střední městskou vrstvou. Viděli jsme, že vlastně nemáme žádné nebo téměř žádné prameny, které by nám ukazovaly růst těchto rozporů a jejich projevy ve vnitřních dějinách města ve čtyřicátých a padesátých letech 14. století. Přesto musíme předpokládat, že odpor proti patricijské vládě byl již v této době – přes všechny momenty, které nedopouštěly otevřené konflikty – dosti silný. Jinak bychom totiž stěží vysvětlili průběh událostí, k nimž došlo v následujících desetiletích, událostí, které vyvrcholily pádem vlády starého patriciátu. Dříve než k těmto událostem dospějeme, musíme se však ještě zastavit u dvou skutečností, které k pádu vlády starého patriciátu asi značně přispěly, totiž u jeho oslabení koncem padesátých let 14. století a u způsobu, jakým byl doplňován.

Roku 1361 zasedlo v radě pouze 5 příslušníků rodin, které v radě nalezneme do konce čtyřicátých let 14. století; z 10 nejvýznačnějších rodin, které v letech 1346–1355 obsazovaly v radě 6–8 míst, se stali pouze 3 členové radními. Nešlo přitom o něco úplně výjimečného. Také v radě z roku 1359 a v radě, ustanovené na jaře roku 1363, měly tyto rodiny pouze po třech zástupcích. V radách, které byly zvoleny v sudých letech (1358, 1360, 1362) je účast starých rodů vůbec a vůdčích deseti rodin zvlášť přece jen o něco větší. Avšak základní poznatek je přesto celkem jasný: rodiny, které tvořily starý patriciát v první polovině 14. století, ztrácely převahu v městské radě, starý patriciát byl oslaben.

Pátráme-li po příčinách tohoto jevu, nabízí se vysvětlení, které je z hlediska jednoho směru dnešní západoevropské historiografie dokonce velmi moderní:[66]) většinu starých rodů vyhubil mor, který v Brně řádil v padesátých letech 14. století.[67]) Při bližším přístupu k otázce však toto vysvětlení nepostačí. Přihlédneme-li k složení rad z let 1351–1353, zjistíme, že starý patriciát první vlnou morové epidemie zničen nebyl. V těchto radách totiž zasedalo po osmi příslušnících deseti vůdčích rodin starého patriciátu. Na druhé straně ovšem musíme konstatovat, že v radě z roku 1350 se zmenšil dost znatelně počet těch radních, kteří pocházeli ze starých patricijských rodů, a že někdy kolem roku 1350 zemřeli tak význační patricijové, jako byl Jan Eberhardův, Dětřich Glesein, Oldřich z Vyškova a Tomáš Anshelmův. Bez následků tedy černá smrt asi nebyla. Nesmíme však zapomenout na to, že lidé ve městech umírali i tehdy, když žádná morová epidemie neřádila, a že by tedy bylo metodicky zcela nesprávné přičíst všechny ztráty na její vrub. Chceme-li tedy zjistit příčiny oslabení starého patriciátu koncem padesátých let 14. století, nesmíme se zastavit jen u otázky vlivu černé smrti, ale zkoumat všechny příčiny, které mohly vést k úbytku patricijských rodů.

V některých městech jsou známy patricijské rodiny, které přetrvaly staletí. Například rodina Pollo působila ve Vídni od 13. do 16. století,[68]) v Kolíně je rodina

[66]) Srv. k tomu *F. Lütge,* Das 14.—15. Jahrhundert a tam cit. literaturu.
[67]) O moru v Brně, *B. Bretholz,* Geschichte 359—360; zprávy o morech v našich zemích ve 14. století shromáždil *F. Graus,* Die erste Krise 592.
[68]) *H. Planitz,* Studien 319.

Jude doložena od roku 1152 až do roku 1674, kdy definitivně přešla k šlechtě,[69]) některé rodiny v Soestu lze sledovat od poloviny 13. až do 16. století.[70]) Avšak šlo o zjevy více méně výjimečné. Známé jsou především proto, že již pro délku svého trvání byly tyto rody vděčnějším polem pro bádání, velmi často zaměřené genealogicky, než rody, které přežily jen krátkou dobu. Podrobnější výzkumy ukazují velkou úmrtnost patricijských rodin: tak právě v Soestu ze 100 patricijských rodin, které jsou doloženy před rokem 1300, jen asi polovina přešla do 14. století.[71]) Z 60 patricijských rodin, které v Kostnici působily roku 1350, jich roku 1400 žilo ve městě 37 a roku 1430 pouze 10.[72]) V Londýně rodiny velkých kupců zřídka přetrvaly dvě generace.[73])

Základní příčinou zanikání patricijských rodů byla populační situace ve středověkých městech. Obecně známé pravidlo, že středověké město nemohlo trvat bez stálého přílivu nových sil z okolí,[74]) platí i pro užší vrstvu uvnitř města – patriciát. Velmi názorný je populační vývoj rodiny Rohrbachů ve Frankfurtu v 15. a 16. století: 7 otců mělo celkem 53 dětí, z nichž 35 zemřelo za života otcova; tedy pouze 18 přežilo své otce, a z nich jen 12 dospělo k sňatku.[75]) A to jde o rodinu, která se udržela poměrně velmi dlouho! V poslední době se otázkou populačních možností vyšších vrstev středověkých měst zabývala S. L. Thruppová, a dospěla k závěru, že populační situace velkých kupeckých rodin byla sice o něco příznivější, než situace nižších vrstev obyvatelstva, že však přesto ani u nich se porodnost zdaleka nemohla vyrovnat úmrtnosti.[76]) Nešlo přitom jen o obrovskou kojeneckou úmrtnost; v některých případech umírala téměř polovina dětí ve věku pod 21 let.[77])

Vedle vymírání byly zde ovšem i jiné příčiny, které přispívaly ke krátkému trvání patricijských rodů. Patří k nim především odchod patricijů na venkov a jejich přestup k šlechtě, fluktuace patriciátu z města do města, a konečně hospodářský úpadek rodin, které po ztrátě svého majetku ztratily i politický vliv ve městě.[78]) Rozpoznat bezpečně podíl těchto jednotlivých příčin je však často velmi obtížné. V málo případech překročíme mez pouhé pravděpodobnosti, a to i tam, kde soudíme, že některá rodina vymřela. V Brně např. zmizela v padesátých letech 14. století rodina z Húzové (de Domo Theutonica): Milota zasedal v radě naposledy roku 1354, Jiří roku 1357, o obou mizí současně zprávy i v jiných pramenech. Můžeme oprávněně soudit, že oba zemřeli bez mužských potomků a že tedy rodina vymřela; není však vyloučena ani možnost, že se některý z nich odstěhoval – o Jiřím jsem nenašel zmínku, ve které by byl označen za nebožtíka. Víme také o tom, že nemusí znamenat vymření rodiny, jestliže se o ní ve městě dlouho nemluví.[79]) Přes tyto výhrady lze soudit, že vymírání patricijských rodů mělo na oslabování starého

[69]) *L. v. Winterfeld,* Handel, Kapital u. Patriziat 14—16.
[70]) F. v. KLOCKE, Patriziat 22.
[71]) F. v. KLOCKE, Patriziat 23.
[72]) H. PLANITZ, Deutsche Stadt 274.
[73]) S. L. THRUPP, Merchant Class 311.
[74]) J. KULISCHER, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte 170; F. LÜTGE, Roger Mols Introduction 16.
[75]) K. BÜCHER, Bevölkerung 46.
[76]) S. L. THRUPP, Merchant Class 206.
[77]) S. L. THRUPP, Merchant Class 203.
[78]) Srv. M. J. MIKA, Studia 83.
[79]) Srv. např. údaj o rodině Thamarově na str. 257.

patriciátu značný podíl. V Brně, stejně jako v jiných větších městech, přispívalo k častému zániku patricijských rodin i to, že mnoho patricijských synů přecházelo na duchovní dráhu. Nenalezneme mezi rodinami, které náležely ke starému patriciátu, rodinu, jejíž některý člen by nebyl knězem nebo mnichem.[80]) Příkladem může být rodina Poherlitzerova: ze čtyř synů Konráda Poherlitzera se dva stali kanovníky. Není pochyb o tom, že tak častý výskyt kněží v patricijských rodinách je zbavoval možnosti rozvětvení. Připočteme-li ještě vysokou úmrtnost, především v dětském věku, nemůžeme se divit, že velká většina rodů nemohla přežít více než 2 nebo 3 generace. To byl ovšem jev stálý. V padesátých letech přišla však morová epidemie. Ačkoliv si nevyžádala v patricijské vrstvě zdaleka tolik obětí, jako v oblastech, které byly postiženy mnohem hůře,[81]) nešlo o věc bezvýznamnou: když i za normálních okolností patriciát pouze stěží udržoval populační rovnováhu, nemohla být zvýšená úmrtnost bez následků.

Kromě černé smrti byla zde také jiná mimořádná příčina, která spolupůsobila na početní oslabení starého patriciátu. V třicátých letech 14. století se v Brně usídlil markrabě Karel. To muselo vést k častým jeho stykům s předními patricijskými rodinami. A tyto styky nezůstaly bez následků. Je známo, že z brněnského patriciátu pocházeli dva Karlovi kancléři, totiž Mikuláš z Brna a Mikuláš Luckův z Brna.[82]) Pro nás je však významnější to, že několik příslušníků starého patriciátu, kteří nebyli duchovními, přešlo do Karlových služeb a sledovalo jej na jeho cestách, zvláště v Tyrolsku a Itálii. To platí především o rodině Alramově a Goblinově. Mikuláš Alramův zastával důležité funkce v Tyrolích,[83]) Konrád Goblinův, který ještě r. 1343 byl členem brněnské rady, se stal brzy nato královským hejtmanem v Belusu a Feltre.[84]) Odchod do služeb Karla IV. můžeme předpokládat i u více členů starého patriciátu – u Jakuba a Petra Smelclinových a u Matěje Poherlitzera. Petr Smelclinův se nakonec do Brna vrátil, pro ostatní však dvorská služba vedla k definitivnímu opuštění města.

Přechodem k dvořanstvu sledovali ovšem patricijové jen vzory patriciátu těch míst, u nichž byl tento přechod usnadněn skutečností, že město bylo současně rezidencí zeměpánovou; to se u nás týká především Prahy.[85]) Vedle přechodu ke šlechtě prostřednictvím dvorské služby můžeme však u většiny významnějších měst sledovat také jinou cestu, která vedla k týmž důsledkům. V době, kdy ještě neexistovaly přehrady mezi stavem rytířským a měšťanským, stačilo totiž patricijovi přestěhovat se na venkovské statky, opustit městský život a městská zaměstnání – a již tím se stal patricij šlechticem.[86]) Zajímavé je to, že tuto celkem jednoduchou

[80]) O přechodu patricijských dětí k duchovenstvu viz též stať o vztahu mezi patriciátem a duchovenstvem v VI. kapitole.
[81]) Srv. F. LÜTGE, Das 14./15. Jahrhundert, zvl. str. 175 pozn. 37.
[82]) Mikuláš z Brna byl synem Jana Eberhardova, Mikuláš Luckův snad Lucka z Bítýšky. O obou viz L. KLICMAN, Mikuláš z Brna, kde jsou opraveny nesprávné údaje F. TADRY (Kanceláře a písaři); k původu Mikuláše z Brna I. KRŠKA, Brněnská městská listina 56, pozn. 49.
[83]) V. VOJTÍŠEK, Pražský zlomek, Výbor 375.
[84]) B. BRETHOLZ, Geschichte 166—168.
[85]) Zprávy o přechodu patricijů k dvorské šlechtě u V. V. TOMKA, Dějepis Prahy III 3—24.
[86]) K této otázce J. ŠUSTA, Dvě knihy I 38, 66; J. LIPPERT, Bürgerlicher Landbesitz 12, 73; B. MENDL, Hospodářské a sociální poměry 427n.; statě o přechodu patriciátu k šlechtě nalezneme v každé práci o patriciátu, upozorňuji alespoň na studii O. BRUNNERA, Bürgertum und Adel (Zwei Studien, Neue Wege), dále J. PTAŠNIK, Studia II 5—9 a S. L. THRUPP, Merchant

cestu nelze v době nadvlády patriciátu v polovině 14. století v Brně téměř doložit. Jediným případem je Dětřich Mauriciův. Tento vlastník velkého majetku na venkově zasedal v radě roku 1346, pak však z rady mizí, ačkoliv v Brně nadále platil městské sbírky. I když tedy se ještě zcela neodloučil od města, přesídlil asi na venkov; je nutno připomenout, že byl ženat se šlechtičnou a jeho venkovské statky byly značně vzdáleny od Brna. Počátkem padesátých let lze tedy jej pokládat za šlechtice, v pramenech je také nazýván Dětřichem Mauriciovým z Vlasatic. Koncem padesátých let však dochází opět k obratu: jeho městský majetek se zvětšuje, r. 1359 zasedá Dětřich opět mezi přísežnými. Je tedy vidět, že ani u něho nebyl přechod ke šlechtě definitivní; na konci života se opět vrací do města.

Musíme tedy konstatovat, že přechod patriciátu ke šlechtě byl v období vlády starého patriciátu jevem velmi řídkým, nebereme-li ovšem v úvahu přechod do služeb dvorských. Ani stěhování patriciátu není v této době častým zjevem. Do jiného města se odstěhovali snad Mikuláš Bernardův, Konrád ze Žďáru a Petr z Húzové. Zajímavý je příklad Mikuláše Tyrmanova. V radě se objevuje roku 1343 a pak znovu roku 1350 pod jménem Mikuláš z Hory. Jak se zdá, šlo o příslušníka kutnohorského patriciátu, který se přiženil do rodiny z Tišnova a nějakou dobu pobýval v Brně. Pak se asi odstěhoval nazpět do Kutné Hory, brněnská rada však nadále užívala jeho služeb při jednáních v blízké Praze. Do Brna se na nějakou dobu znovu vrátil, pak je opustil definitivně. Jiné příklady takového stěhování přísežného v té době neznám. Není ovšem nemožné, že se do jiného města odstěhovali členové patricijské rodiny, kteří v radě nikdy nezasedali. Víme přece o tom, že někteří patricijové pobývali v jiných městech po dost dlouhou dobu. Jan Stubner byl v mládí vychován ve Vídni, pak se však do Brna vrátil; také sirotci Jana Eberhardova měli poručníka z vídeňské radní rodiny Würfelů. Nemůžeme vyloučit, že takových případů bylo víc.

Některé rodiny přestaly zasedat v radě, i když zůstaly usazeny v Brně. Ačkoliv význam rodů je v období patricijské vlády veliký, neznamená to, že by rodina, která opadla hospodářsky, setrvala ve společenství patriciátu. Ze čtyřicátých let jsou o tom dva dosti jasné příklady. Wolfart Raido zemřel po roce 1344, kdy je naposled doložen v radě. Ačkoliv jeho syn a zeť žili v Brně, do rady se nedostali; syn později koupil královopolskou rychtu, avšak zadlužil se při tom tak, že musel zastavit nejen většinu svého nemovitého majetku, nýbrž i část majetku svého švagra. Také rodina Wiffonova upadla v této době do střední městské vrstvy. Oldřich Wiffonův, který v radě zasedal do roku 1344, nenáležel již k nejbohatším měšťanům; jeho potomci se do rady nedostali. O něco později podobným způsobem opustila patriciát rodina Gleseinova. Dětřich Glesein zasedal v radě v letech 1345, 1347 a 1349, jeho zeť Jan Glesein v letech 1351 a 1353. Po jeho smrti již Gleseiny v radě nenajdeme, ačkoliv jsou ve městě doloženi.

Bylo tedy dosti příčin, které znemožňovaly dlouhé trvání většího počtu rodů. Pro velké oslabení starého patriciátu koncem padesátých let 14. století měly však největší význam ty okolnosti, které byly mimořádné: vymírání zvýšené morovou epidemií a přechod k dvorské službě. Důležité je to, že se oslabení patriciátu neprojevovalo jen zánikem několika rodů, ale také oslabením rodin, které dále ve městě působily: rodina sice existovala a její zástupce zasedal v radě, avšak po jeho

Class 279. Také v Moskvě přecházeli kupcové ve třetím nebo čtvrtém pokolení ke šlechtě — M. N. TICHOMIROV, Moskva 161.

smrti neměla rodina nikoho, kdo by obsadil místo zemřelého v radě. Z významné rodiny Poherlitzerovy zasedal v padesátých letech v radě pouze Marek; dva jeho bratři byli duchovními a třetí žil mimo město asi v dvorských službách. Ačkoliv měl Marek nejméně dva syny, nemohli po jeho smrti zasednout pro své mládí okamžitě na jeho místě. Podobně tomu bylo u rodiny Eberhardovy a Alramovy, u Bartoše z Krnova, částečně u Smelclinů a Anshelmů.[87]) Není pochyb o tom, že taková dočasná indispozice rodin vysílat své zástupce do rady mohla existovat vždy: rodiny Stubnerova a Thamarova také na čas zmizely z rady, aby se do ní opět během jednoho až dvou desetiletí vrátily. Avšak vzhledem k tomu, že právě ve čtyřicátých letech přešlo několik patricijů do dvorské služby a v padesátých letech byla úmrtnost posílena morovou epidemií, byla tato dočasná indispozice koncem padesátých let 14. století mnohem výraznější než v dobách jiných. Spojíme-li tedy oba jevy – vymizení rodin a jejich oslabení, pochopíme, proč podíl členů starého patriciátu na sestavení rad v Brně počátkem šedesátých let tak výrazně poklesl.

Mizení některých patricijských rodin a oslabování starého patriciátu jako celku mělo ovšem své důsledky. Uprázdněná místa v radě musela být zaplňována, čímž další a další rodiny pronikaly do řad patriciátu. Citelné celkové oslabení celé vrstvy společně s dočasnou indispozicí vůdčích patricijských rodin obsazovat svými členy radu přispělo pak k události, která měla pro vývoj města význam prvořadý, totiž k pádu vlády starého patriciátu. Zastavíme se však nejprve u prvního problému: kdo nastupoval na místa zmizelých patricijských rodin v období vlády starého patriciátu.

Některé z osob, které pronikly do rady od roku 1346, lze pokládat již před vstupem do rady za příslušníky starého patriciátu, i když nenáležely k deseti vůdčím rodinám ani k rodinám, které v radě zasedaly v letech 1343–1346. Zcela nesporné je to u Perharda Bartušova a Jana Stubnera, kteří byli potomky radních z let 1327–1331. K starému patriciátu měl blízko i Albert Ferreus, který se stal radním roku 1347: široce rozvětvená rodina Ferreů byla totiž spřízněna s předními brněnskými patricijskými rodinami a jako celek byla velmi bohatá. Starý původ je pravděpodobný také u Mikuláše Ellendova, Mikuláše Heutera a Mikuláše Ebranova. Poznat příčinu vzestupu jiných osob je často velmi obtížné. Přihlédneme proto nejprve k těm případům, o nichž se zachovalo relativně větší množství pramenů. Patří k nim především Jindřich Fuchs.[88])

Byl původně kožešníkem; zdá se však, že poměrně brzy své řemeslo opustil a věnoval se obchodu. Ačkoliv zprávy o obchodní činnosti brněnských měšťanů jsou zlomkovité, u Jindřicha Fuchse ukazují bezpečně alespoň mnohostrannost jeho obchodních zájmů. Prodával sukno, víno, slanečky, kůži, chmel. Šlo při tom o činnost kupeckou, ne kramářskou: prodával totiž ve velkém, a to nejen měšťanům brněnským, nýbrž i do Jihlavy a Jevíčka. Zvlášť zajímavé jsou dva doklady o jeho stycích s řezenským kupcem Haimramem – Jindřich se kapitálově zúčastňoval

[87]) Tam vymřela větev rodiny, z které pocházel Tomáš Anshelmův.
[88]) Srv. můj článek Jindřich Fuchs.

jeho obchodů na severní Moravě, v Polsku a Slezsku. Je jasné, že dochované zprávy zachycují pouze zlomky jeho obchodní činnosti; jeho zisky musely být obrovské. Ukládal je především v rentách, a to v takovém rozsahu, že náležel od počátku čtyřicátých let 14. století k nejbohatším měšťanům v Brně. Do rady však pronikl teprve roku 1350. Zajímavé je to, že v tomto roce (nebo o něco dříve) se oženil s vdovou po Wernlinovi, která pocházela z patricijské rodiny Goblinovy.

Význam sňatku s příslušnicí staré patricijské rodiny dotvrzuje i případ Oty z Modřic. Stejně jako Jindřich Fuchs byl i on původně řemeslníkem (na rozdíl od Jindřicha – řezníkem), stejně jako Fuchs se věnoval dálkovému obchodu a stal se jedním z nejbohatších měšťanů. Pronikl však do rady mnohem později – teprve roku 1357. Jde o náhodu, že i on se rok před svým vstupem do rady oženil s dcerou Bernlina Goblina? Goblinova rodina si uchovávala ve městě ještě dlouho značný vliv, i když přešla prostřednictvím dvorské služby ke šlechtě. Dvojí případ sňatku s členkou staré patricijské rodiny u měšťanů, kteří byli velmi bohatí, přitom však byli „homines novi", měl za následek vstup těchto měšťanů do městské rady. Vidíme, že bohatství samo o sobě nepovzneslo měšťana do řad patriciátu: patriciát musel takového zbohatlíka přijmout mezi sebe společensky a nejvýraznějším projevem takového přijetí byl právě sňatek.

Ota Niesel byl původně snad také řezníkem. Do rady pronikl nejdříve z celé trojice – již roku 1348, zasedal v ní však značně nepravidelně. Svůj velký majetek získal určitě také obchodem. Zlomkovitost brněnského materiálu charakterizuje nejlépe skutečnost, že kupeckou činnost Nieslinovu vůbec nezachycuje, jediný přímý doklad pochází z pramenů olomouckých.[89]) V brněnských pramenech naznačuje jeho kupeckou činnost pouze velké kolísání výše částek, které Niesel odváděl v městských sbírkách: šlo asi o různě hodnocený majetek movitý. Jinak jsou Ota Niesel a jeho bratr Konrád, který majetek po něm zdědil, typickými příklady kupců, kteří majetky získané obchodem ukládají v nemovitostech. Koncem padesátých let 14. století kupovali obrovská množství rent; těžko vysvětlíme tuto skutečnost jinak, než že šlo o ukládání volných peněz.

Sňatek s členkou staré patricijské rodiny nelze u Oty doložit. Později byl s Niesliny nějak spojen Pavel Smelclinův, avšak k tomuto spříznění došlo asi již v době, kdy Nieslinové zasedali v radě. Vliv příbuzenských vztahů na vzestup do řad patriciátu můžeme sledovat však u jiných měšťanů, kteří v té době pronikli do rady. Tak Konrád Dobrawitzerův byl zetěm Jana Dobrawitzera, Jan zlatník (v radě od roku 1353) byl manželem vdovy po Albertu Ferreovi, Petr Glapfenmertz byl příbuzným Engelprechta Moče, Mikuláš pekař nastoupil do rady po smrti svého otce Konráda pekaře.

Poslední jméno vybízí k řešení otázky, do jaké míry se mezi patriciát dostávali ve čtyřicátých a padesátých letech 14. století řemeslníci. Příklad Oty z Modřic, Oty Niesela a Jindřicha Fuchse nabádá k opatrnosti. Všichni tři byli původně řemeslníky a velmi často jsou v pramenech dosti dlouho jako řemeslníci označováni; Ota z Modřic je dokonce jako Ota řezník zapsán i v zemských deskách. A přesto víme, že jejich bohatství nepocházelo z řemesla, nýbrž z obchodu. Podobným případem je ostatně i Konrád Dobrawitzer, který je v nejstarších zmínkách nazýván kožešníkem. Z tohoto stanoviska musíme posuzovat všechny „řemeslníky", kteří v radě

[89]) MAO rkp. 166 fol. 18b.

v té době zasedali. Není jich málo. Vedle již zmíněných Jana zlatníka, Konráda pekaře a Mikuláše pekaře pronikl do rady Haimlin kožešník, Jan pekař a snad Wernhard řezník (ten však až roku 1361). Jindřich Tuschel byl původně pekařem (v radě 1356), Jakub Geuschalch (v radě od 1359) asi řezníkem. Skutečných řemeslníků pravděpodobně mezi nimi mnoho nebylo. Jan pekař bývá někdy nazýván Jan zvaný Pekař, což samo o sobě naznačuje, že se již řemeslem nezabýval. Podobně u Jindřicha Tuschela, který velké majetky zdědil, sotva lze předpokládat řemeslnou činnost v době, kdy zasedal v radě. U většiny z vypočtených osob jde tedy asi o stejné případy, jako u Jindřicha Fuchse, Oty Niesela a Oty z Modřic: byli původně řemeslníky, později však přešli k obchodu. Někteří však se asi skutečně řemeslem živili i v době, kdy zasedali v radě. Není pak náhodné, že jde o samé pekaře, řezníky a kožešníky, tedy o řemesla, jejichž ráz umožňoval některým příslušníkům nabýt dost velkého bohatství. A zde šlo skutečně o měšťany bohaté, což platí zvláště o těch, kteří do rady pronikli před rokem 1355. O tom, zda jejich vstup do rady byl umožněn spřízněním s některými patricijskými rodinami, není dokladů; vzhledem k tomu, co víme o Otovi z Modřic a Jindřichu Fuchsovi, to však pokládám za pravděpodobné. Řídký výskyt skutečných řemeslníků a především nepravidelnost jejich členství v radě přesvědčuje pak zcela jasně o tom, že řemeslníci pronikali v této době do rady pouze za svou osobu (tedy ne snad jako zástupci určitého cechu) a byli skutečnými patriciji.

Zastavíme-li se u otázky, jak bohatí byli měšťané, kteří byli do rady nově přijímáni, dojdeme k závěrům dosti zajímavým. Ve čtyřicátých letech šlo v obrovské většině o největší boháče. Nepočítáme-li příslušníky starého patriciátu, proniklo nově do rady v letech 1346–1350 devět měšťanů. Z nich čtyři náleželi do skupiny nejbohatších měšťanů – v roce, kdy vstoupili do rady, zaplatili ve sbírce více než 8 hřiven. Jeden nový radní zaplatil rovných 8 hřiven, dva více než 4 hřivny, jeden 4 hřivny a pouze jeden méně než 4 hřivny. Bohatství bylo tehdy jasně jedním z hlavních předpokladů vstupu do rady. V padesátých letech se však situace mění. Z 12 osob, které do rady pronikly v té době (příslušníky starého patriciátu ovšem opět nepočítám), pouze jeden (Ota z Modřic) platil více než 8 hřiven, další (Jan zlatník) více než 4 hřivny. Ostatní platili méně – starý patriciát doplňoval své řady měšťany, kteří nepatřili k největším poplatníkům, ačkoliv ve městě bylo dosti měšťanů, kteří platili částky podstatně vyšší než noví radní. Tak roku 1359 odevzdali tři poplatníci, jejichž rodiny v radě nezasedaly, ve sbírce více než 8 hřiven a ve skupině poplatníků, kteří platili 4–8 hřiven, nalezneme takových měšťanů šest (z osmi); podobně tomu bylo i roku následujícího.[90]) V této době se již tedy zcela nekryla nejbohatší vrstva města v vrstvou, která obsazovala městskou radu.

Snad to souviselo s otázkou další. V padesátých letech pozorujeme značné stěhování bohatých měšťanů z jiných měst do Brna. O velké většině měšťanů, kteří ve čtyřicátých a padesátých letech pronikli do rady, lze však doložit, že pocházeli z Brna nebo se alespoň v Brně před vstupem do rady dlouhou dobu zdržovali;[91]) jiní se v Brně oženili s členkami starých měšťanských rodin – někdy šlo přímo

[90]) Přehled o vybírání městské sbírky v letech 1359 a 1360 vydán u B. MENDLA, Knihy počtů 258—259.

[91]) Opatrnou formulaci volím z toho důvodu, že u většiny měšťanů nelze brněnský původ bezpečně prokázat: před r. 1343 chybějí prameny.

o sňatek s členkou starého patriciátu.[92]) Můžeme tedy soudit, že rodilí Brňané měli tehdy pro vstup do rady přednost před osobami přistěhovalými, neboť případů přijetí přistěhovalých do rady je poměrně málo.

Patří mezi ně Konrád Wollerův, který žil v Brně již roku 1343 a do rady pronikl roku 1346. Nebýt jeho jména, netušili bychom o jeho původu nic. Avšak víme o tom, že roku 1333 byla z Řezna vyhnána patricijská rodina Wollerova.[93]) Při úzkých stycích mezi Brnem a Řeznem ve 14. století – Brno bylo mezistanicí na cestě řezenských kupců do Uher, kdykoliv se z politických nebo hospodářsko-politických důvodů uzavřela cesta přes Vídeň – je velmi pravděpodobné, že i Konrád Wollerův pocházel z této rodiny a do Brna se přistěhoval i se svým otcem v třicátých letech. – Jiná je situace u Václava z Hustopeč, který přesídlil do Brna v letech 1345–1346 a hned roku 1347 byl členem rady. Pro jeho rychlý vzestup do rady působily zde vedle jeho velkého majetku určitě také dřívější společenské styky s brněnskými patriciji, kteří měli v okolí Hustopeč své vinice; ani spříznění není vyloučeno. – Konečně Petr z Měnína byl původně rychtářem v Měníně; zdá se, že mezi patriciátem velkých měst a rychtáři měst menších, městeček a vesnic byl dosti úzký vztah: mezi starým patriciátem jsme viděli Bartoše fojta z Krnova, Mikuláš Marsiliův je asi totožný s Mikulášem rychtářem z Rousínova a Raidův syn se stal rychtářem královopolským.

Celkově se tedy o radních, kteří se nově objevili v radě ve čtyřicátých a padesátých letech 14. století, dá říci asi toto: 1. Majetek sám nestačil k přijetí do patricijské vrstvy, důležité byly také vztahy společenské, zvláště spříznění. 2. Řemeslníky mezi patriciji najdeme, avšak celkem zřídka; častější je případ, že řemeslník přešel k obchodu a teprve pak zbohatl a stal se patricijem. 3. Do patriciátu pronikali především příslušníci starých brněnských rodin, nově přistěhovalí měšťané se stali příslušníky patriciátu jen výjimečně, a to buď na základě sňatku nebo z toho důvodu, že již před příchodem do města měli nějaké společenské vztahy k předním patricijským rodinám. 4. Nápadný je rozdíl ve velikosti majetku mezi novými radními ve čtyřicátých a padesátých letech: kdežto původně se do rady dostávali většinou jen nejbohatší měšťané, později nalézáme v radě i osoby o něco méně zámožné.

Toto shrnutí uprostřed kapitoly je věcí poněkud neobvyklou, přesto však má svůj smysl. V padesátých letech 14. století se totiž blížíme k události, která měla pro vývoj města prvořadý význam: k pádu vlády starého patriciátu. Zmínil jsem se již o tom, že se v našich městech nedochovaly kroniky, které by barvitě líčily sociální boje mezi patriciátem a střední městskou vrstvou, jako v mnoha městech německých. Právě proto je důležité bedlivě sledovat vše, co umožňuje poznat vývoj patriciátu, neboť jenom tak dospějeme alespoň k přibližnému poznání a vysvětlení průběhu událostí. Vždyť o tom, že se něco důležitého v Brně roku 1363 přihodilo, zpravují pouze tři zmínky ve vyúčtování městské sbírky za léta 1362–1377, zmínky tak nenápadné, že dosavadnímu bádání jejich význam téměř naprosto unikl.

---

[92]) Také Konrád Dobrawitzerův se přiženil do rodiny Dobrawitzerovy, Jan zlatník si vzal vdovu po Albertu Ferreovi, Mikuláš Marsiliův měl za manželku dceru Křišťana Milchera, Jan pekař z Dětřichova si vzal jakousi bohatou pekařku.

[93]) H. PLANITZ, Studien 330—331.

V první z těchto zmínek se dočteme, že roku 1363 v den svaté Markéty (13. července) jmenoval markrabě několik nových přísežných, a že sesazení staří radní předali novým dluhy, které jsou podrobně vypsány.[94]) Ostatní dvě zmínky se hlásí k roku 1365. V obou se praví, že markrabě znovu dosadil staré radní.[95]) Ve všech třech zmínkách jsou vyjmenováni někteří noví a někteří staří radní.

Na první pohled není na těchto zprávách nic pozoruhodného. Bretholz je znal, přesto se nad nimi vůbec nepozastavil.[96]) Čelakovský spatřoval v nich něco zvláštního: zdůraznil, že markrabí sesadil roku 1363 svémocně 7 brněnských přísežných a na jejich místo dosadil nové, z nichž 3 byli řemeslníky.[97]) Avšak ani on nespatřoval v této události žádný významný mezník ve vývoji brněnské městské vlády. Mendl odmítl výklad Čelakovského. Podle jeho mínění šlo zde o typický doklad střídání staré a nové rady; rada, která byla roku 1363 nahrazena radou novou, se dostala opět roku 1365 k úřadu.[98])

Pravdě nejblíž byl Čelakovský. Neunikla mu skutečnost, že změnu rady způsobil panovník, ačkoliv podle privilegia Václava II. z roku 1293 měl pouze potvrzovat svobodně zvolenou radu.[99]) Mendlův omyl je pochopitelný. Věděl o tom, že se v Brně střídala stará a nová rada a zde se skutečně do rady vracejí osoby, které v ní zasedaly před dvěma lety. Zarazit jej mohla snad skutečnost, že staří konšelé jsou roku 1363 označováni jako sesazení („destituti"). Při normálním střídání rad o žádné sesazení přece nešlo; konšelé skončili svou činnost a předali vládu nové radě, zůstávali však členy rady širší.[100]) Jde však o drobnost, která vynikne pouze při znalosti jiných souvislostí: vysvětlení významu uvedených zpráv je umožněno teprve tehdy, jestliže jsou známy (i když ne zcela dokonale) seznamy brněnských městských rad z období předcházejícího i následujícího.

Víme již o tom, že ve čtyřicátých a padesátých letech byla rada pravidelně obnovována během 10 dnů po velikonoční neděli. V tom případě je nápadné již to, že markrabě ustanovil nové přísežné v červenci. Avšak probíráme-li podrobně jména radních v zápisech městské knihy, přijdeme k překvapujícímu závěru, že od dubna roku 1363 se zde objevují jména jiná, než jaká nacházíme v radě z roku 1362; na jaře roku 1363 došlo k normální obnově rady, roku 1363 tedy byla rada jmenována dvakrát! Pokračujeme-li dále v takovém zkoumání, dojdeme k dalšímu poznatku, který jasně vyvrací Mendlovu hypotézu: v létě roku 1364 došlo k nové výměně radních, je tedy vyloučeno, že by celá událost byla dokladem běžného střídání staré a nové rady. Již na základě těchto skutečností je jasné, že v letech 1363–1365 se v Brně setkáváme s něčím naprosto neobvyklým. O tom, o co vlastně tehdy šlo, poučí dost názorně složení obou rad z roku 1363 a rady z roku 1364.

Neznáme všechny členy rady, která byla zvolena v dubnu 1363. Přesto lze zcela bezpečně tvrdit, že měla celkem běžné obsazení – svou strukturou byla podobná

---

[94]) B. MENDL, Knihy počtů 275.

[95]) B. MENDL, Knihy počtů 277, 279.

[96]) B. BRETHOLZ, Geschichte 303.

[97]) J. ČELAKOVSKÝ, O středověkém rad. zřízení v král. městech moravských 105; nevím, jak dospěl Čelakovský k tvrzení, že markrabě sesadil sedm radních, a proč počítal kramáře za řemeslníka.

[98]) B. MENDL, Knihy počtů, úvod 160—161.

[99]) Podle tohto privilegia měl ovšem panovník sesadit jednoho nebo více radních, kdyby se dopustili zjevného provinění (srv. str.); r. 1363 šlo asi o zneužití tohoto práva.

[100]) Také zmínka z r. 1365 je nápadná stylizací „marchio mandasset restutui pro iuratis".

radě z roku 1361. V důsledku oslabení starého patriciátu zasedali v ní jen 3 příslušníci deseti vůdčích patricijských rodin (Václav z Tišnova, Mikuláš Swertzerův a Jan Cum ruffis finibus), k starému patriciátu náležel také Mikuláš Ebranův a Mikuláš Thamarův. Konrád Woller byl v radě již od roku 1346, poprvé v radě nezasedali také Jan Křišťanův a Jakub Pretschelch. Novými radními byl šenkýř Prenclin a kupec Rutenstock; dva členy rady neznáme.

Rada ustanovená v červenci 1363 nebyla složena ze samých nových lidí; zajímavé je to, že v ní zasedali 3 měšťané, kteří byli členy rady předchozí (Mikuláš Ebranův, Konrád Woller a Jakub Pretschelch). Vedle Mikuláše Ebranova najdeme v ní ještě dalšího příslušníka starého patriciátu – totiž Konráda Dobrawitzera. Avšak vyloučeny byly přední rodiny starého patriciátu, nebyl v ní ani jeden Swertzer, Rotender, Smelclin, Anshelm nebo příslušník rodiny z Tišnova. Nově v radě zasedalo 5 měšťanů. Také srovnání zaměstnání radních ukáže rozdíly: kdežto v první radě byli vedle jednoho šenkýře sami rentiéři a kupci, v druhé radě nalezneme vedle kupců a kramářů dva nebo tři řemeslníky (Mikuláš sladovník, Bernard řezník a snad Jan pekař).

Mnohem nápadnější je však struktura rady z roku 1364. To, že v ní nezasedal žádný příslušník deseti vůdčích patricijských rodin, nemůže již překvapit po tom, co víme o složení druhé rady z roku 1363. Navíc však musíme konstatovat, že v ní nebyl ani jeden měšťan, pocházející ze starých patricijských rodin, a že 7 osob, tedy více než polovina rady, zasedalo v radě poprvé. Také při zjišťování zaměstnání radních dospějeme k zcela novému obrazu: z 11 členů rady 5–6 radních byli řemeslníci a pouze o dvou lze soudit, že byli kupci. Abychom plně pochopili význam struktury této rady, musíme si ještě uvědomit, že ji naprosto nelze vysvětlovat početní slabostí starého patriciátu. V radě z roku 1362 měl starý patriciát významnou účast – zasedal v ní Jan Stubnerův, Jan Anshelmův, Jan z Vyškova, Bohuš z Tišnova, Václav Swertzerův a Konrád Dobrawitzerův. Všichni tito patricijové byli ještě roku 1365 na živu, takže by za normálních okolností všichni byli členy rady z roku 1364. Viděli jsme však, že pouze jediný, totiž Konrád Dobrawitzer, se v letech 1363–1364 stal radním. Zásah markraběte znamenal téměř úplné odstavení starého patriciátu z vlády města.

Tento převrat – myslím, že jde o nejvýstižnější výraz pro změnu, která zde nastala – nejde ovšem vysvětlit bez přihlédnutí k poměrům v Brně v polovině 14. století. Nemůžeme předpokládat, že by markrabě zasáhl do vývoje města a odstranil z vlády jeho vedoucí činitele bezdůvodně a bez podpory v městě samém. Nedostatek pramenů vede ovšem k tomu, že je třeba mnoho předpokládat, mnoho je třeba vykonstruovat. Mou snahou bude podat výklad pokud možno nejpravděpodobnější.

Konstatoval jsem, že ve čtyřicátých letech existovaly ve městě značné rozpory mezi patriciátem a ostatními vrstvami městského obyvatelstva, které musely vést k vnitřnímu napětí a odporu proti patricijské vládě. Tehdy byl ovšem patriciát dostatečně silný na to, aby všechny projevy nespokojenosti mohl potlačit; ještě počátkem padesátých let se mu podařilo zdolat stávku řezníků. To byl však jeho poslední úspěch. V padesátých letech došlo k značnému početnímu oslabení starého patriciátu. Nutnost obsazovat celou radu přiváděla do rady nové lidi. Zjistil jsem, že šlo většinou o osoby, které nenáležely k nejbohatší vrstvě brněnského obyvatelstva.

Vysvětlení tohoto jevu může být dvojí. Buď patriciát přibíral do rady i méně

zámožné měšťany z toho důvodu, aby zmírnil napětí, které mezi ním a středním měšťanstvem existovalo. Nebo naopak patriciát, ve snaze uchovat své pozice v radě, vybíral za nové radní takové osoby, které nemohly ohrozit jeho pozici a byly pouze loutkami, jednajícími v jeho intencích. Nesmíme zapomínat na to, že celkové oslabení starého patriciátu bylo provázeno také dočasným nedostatkem jeho členů, kteří mohli zasedat v radě – roku 1365 by starý patriciát byl mohl již obsadit hladce opět celou radu. Vedoucím příslušníkům starého patriciátu mohlo jít tedy jen o to, zaplnit nejvýhodnějším způsobem dočasné mezery. Ať již však byly úmysly patricijů jakékoliv, výsledkem jejich postupu bylo nakonec posílení protipatricijské opozice.

Kdo vlastně tvořil tuto opozici? Mendlův protiklad patriciát-řemeslník není zcela výstižný, i když řemeslnictvo zde bylo samozřejmě nejpočetnější složkou. Význam řemeslníků v protipatricijské opozici je patrný i z toho, že v obou radách, které znamenaly pád patriciátu, měli velkou účast. Avšak obě tyto rady netvořili řemeslníci sami, viděli jsme již, že se jich zúčastnili i někteří bohatí kupci. Konec konců i při vnitřních bojích v jiných městech se setkáme se skutečností, že důležitou složkou protipatricijské opozice byli často právě kupci, kteří nebyli příslušníky skupiny vládnoucích rodin.[101]) V druhé radě z roku 1363 je nápadné především členství Ješka z Olomouce. Byl to velmi bohatý kupec, který se však do Brna přistěhoval teprve roku 1360. I další člen této rady, kupec Hašel Donátův z Prahy, byl nedlouho brněnským měšťanem. Zdá se tedy, že se k řemeslníkům v opozici proti starému patriciátu připojili bohatí kupci, kteří nebyli brněnského původu. A nešlo o složku málo významnou. Zvyšující se význam Brna jako obchodního střediska i jako sídla markraběcího dvora přitahoval do města řadu kupců, kteří počítali s tím, že zde se jim naskytnou nejlepší příležitosti pro obchodní podnikání a pro další zbohatnutí. Roku 1360 nalezneme mezi nejbohatšími poplatníky řadu měšťanů, kteří se do Brna přistěhovali během posledního desetiletí.[102]) Víme již o tom, že do rady přibíráni nebyli, protože starý patriciát dával přednost měšťanům, kteří byli ve městě usazeni již delší dobu. Nelze pochybovat o tom, že bohatí přistěhovalí kupci usilovali také o to, aby se podíleli na vládě města.

Avšak k opozici proti starému patriciátu se připojila asi i část kupců ostatních. Viděli jsme, že někteří významní patricijové zasedali v obou radách, z nichž vůdčí rodiny starého patriciátu byly vyloučeny. Nejpravděpodobnější vysvětlení naznačí srovnání majetkové struktury obou skupin podle rejstříků z roku 1365. Swertzerové, Tišnovští, Smelclinové, Mikuláš Thamarův, Jan Stubnerův a většina Anshelmů, tedy ti měšťané, kteří byli markrabětem z rady vyloučeni, zde nemají zapsány žádné movitosti. Konrád Dobrawitzerův, Mikuláš Ebranův a Marek Fuchs, kteří v radě přes svou příslušnost k patriciátu zůstali, movitosti přihlásili. A v této okolnosti tkví asi kořen celé věci. Opozice nebyla namířena proti starému patriciátu proto, že šlo o osoby, které zasedaly v radě již dlouhou dobu, nýbrž proto,

[101]) Např. ve Štrasburku r. 1332 (Ph. DOLLINGER, Patriciat noble et patriciat bourgeois 74), v Soestu ve 14. století (F. X v. KLOCKE, Patriziat 70—71), v Magdeburku koncem 13. století (B. MENDL, Sociální krise 61—62), v Krakově počátkem 14. století při sporech rady s obcí (M. PATKANIOWSKI, Krak. rada miejska 98—99).

[102]) Ve vyúčtování městské sbírky z r. 1360 (B. MENDL, Knihy počtů 265—269) nalezneme mezi nejbohatšími poplatníky Mikuláše ze Svitav, Pertolda z Vestfálska, Mikuláše z Brodu, Mikuláše Brunnera a syny Jakuba ze Senostráže; ani jeden z těchto měšťanů nežil v Brně ve čtyřicátých letech, ani jeden nezasedal v radě.

že se jednalo o rentiéry, které vlastně s městem svazovaly jen bydliště a členství v radě, u některých mimo to vlastnictví rent a výkroj suken. Takoví lidé samozřejmě nemohli hájit zájmy ani řemeslníků, ani kupců, proti takovým osobám se utvořila koalice mezi řemeslníky sdruženými v ceších s bohatými kupci.[103]) Špatná finanční situace města a jeho rychle se zvětšující zadlužování[104]) dodávaly této opozici stále více argumentů.

Hospodářská a mocenská pozice starého patriciátu byly ovšem stále velmi silné. Opozice sama těžko mohla jejich vládu svrhnout, zvláště když vzhledem k svému složení sotva mohla počítat se stálou a účinnou pomocí širokých vrstev městského lidu – drobných řemeslníků a městské chudiny. Zasáhla však síla zvenčí – převrat provedl markrabě.[105])

[103]) O tom, že ve městě byla v 2. polovině 14. století silná averze proti tomu, aby radu obsazovali vlastníci velkých statků na venkově, svědčí ostatně i jeden článek brněnského Manipulu (viz str. 287).

[104]) Srv. B. BRETHOLZ, Geschichte 273—280.

[105]) O příčinách, které vedly asi markraběte k zásahu proti starému patriciátu, se zmíním v VI. kapitole.

II. Mezi vládou starého patriciátu a vládou polocechovní (1363—1393)

Vláda města v letech 1363–1365. – Zmizení starého patriciátu. – Vláda města v letech 1365–1393.

Když markrabě Jan Jindřich dosadil v červenci 1363 radu, z které vyloučil přední představitele starého patriciátu, nemínil tím dát moc do rukou nižším vrstvám městského obyvatelstva. Tato skutečnost se nám potvrdí, sledujeme-li složení městských rad z let 1362–1365[1]) podle zámožnosti jejich členů. Zjistíme, že dvě rady, z nichž byl starý patriciát vyloučen (1363II a 1364) se po této stránce příliš neliší od rad předchozích. Určité rozdíly ovšem pozorujeme, zvláště když si uvědomíme, že někteří radní z let 1362, 1363I a 1365 měli mimo majetky uvedené

Majetnost radních z let 1362—1365 podle rejstříku z r. 1365

	nemajetní	majetek v ceně: do 3 hř.	3 až 12 hř.	12 až 20 hř.	20 až 30 hř.	30 až 60 hř.	60 až 100 hř.	100 až 200 hř.	nad 200 hř.	v rejstříku neuved.
poplatníci 1365	627	449	338	102	65	52	18	7	13	—
radní 1362	—	—	—	—	—	2	4	1	2	2
radní 1363I	—	—	—	—	1	2	3	1	2	1
radní 1363II	—	—	—	1	—	2	4	—	3	1
radní 1364	—	—	—	—	1	5	5	—	1	—
radní 1365	—	—	—	—	—	4	5	1	2	—

v rejstříku navíc ještě venkovské statky, z kterých v městské sbírce neplatili. Hlavně u rady z roku 1364 pozorujeme určitý přesun do nižších majetkových kategorií. Avšak i tehdy byla naprostá většina radních vybrána mezi stovkou nejbohatších měšťanů: řemeslníci, kteří do této rady pronikli, náleželi k nejbohatší špičce řemeslnictva vůbec.

[1]) Výsledky majetkového rozboru poplatníků rejstříku z r. 1365 jsem převzal od B. MENDLA, Sociální krise 104.

Tato skutečnost potvrzuje, že převrat roku 1363 nebyl namířen proti nejbohatším měšťanům, ale proti příslušníkům několika rodů, které si na základě staré tradice a svého bohatství činily nárok na vládu nad městem. Pozice starého patriciátu však byly ve městě ještě stále silné. Přesto, že některé rody vymřely a jiné byly populačně oslabeny, přesto, že jiné majetkově upadly (týká se to do jisté míry i Anshelmů a Smelclinů), tvořil starý patriciát v šedesátých letech 14. století stále ještě celek, s kterým bylo nutno počítat. Mezi 12 měšťany, které Mendl vypočítává jako největší poplatníky v Brně roku 1365, nalezneme 6 příslušníků starých patricijských rodin a 2 příslušníky rodin, které se k starému patriciátu připojily v padesátých letech.[2])

Za těchto okolností nemohla mít vláda města, obsazovaná příslušníky opozice proti starému patriciátu, příliš dlouhého trvání. Roku 1365 dosadil markrabě do rady opět 5 příslušníků starých patricijských rodin, které byly roku 1363 z vlády města odstaveny, a s nimi Leutera Rutenstocka, který roku 1363 sdílel osud starého patriciátu. Neznamená to, že by se věci vrátily do starých kolejí. Zbylých šest míst v radě obsadili nejen Mikuláš Ebranův, Jakub Geuschalch a Konrád Dobrawitzer, kteří byli členy rad jak v období vlády staého patriciátu tak v letech 1363–1364, nýbrž také Walter Delek, který se do rady dostal teprve roku 1364, a dva lidé v radě zcela noví. Zdá se tedy, že rada z roku 1365 byla dílem kompromisu: bohatí kupci využili opozice širších vrstev městského obyvatelstva k tomu, aby pronikli k vládě města po boku příslušníků starého patriciátu.

V některých městech za těchto okolností splynuli noví lidé se starým patriciátem a věc skončila jen tím, že patriciát byl rozšířen.[3]) V Brně však došlo k jinému vývoji. Převrat z roku 1363 měl totiž trvalé následky. Projevuje se to i ve změnách, které způsobil ve vývoji radního zřízení. Viděli jsme, že v polovině 14. století byly rady v Brně střídány v naprosto pravidelných termínech. Tato pravidelnost rokem 1363 skončila. I když zprávy o členech rad a seznamy rad jsou stále méně a méně četné, přece jen umožňují bezpečně poznat alespoň to, že se termín volby rady měnil: rada z roku 1365 byla u moci pravděpodobně celá dvě léta, další rady byly obnovovány v letních měsících. Avšak již rada z roku 1372 započala svou činnost pravděpodobně v lednu, rada z roku 1377 opět na jaře. Jiné změny jsou ještě významnější. Před rokem 1363 se nikdy neobjeví člen staré rady v radě nové, téměř pravidelně (tj. jestliže nezemřel, nebo se neodstěhoval) však byl opět zvolen do další nové rady; většina radních tedy se objevuje v každé druhé radě. Od roku 1363 však taková pravidelná účast měšťanů v radě je výjimečná. Někdy se jedno jméno objeví ve dvou nebo více radách po sobě, jiné jméno v několikaletých nepravidelných intervalech. Pro vývoj rady to má i ten důsledek, že širší rada má nyní více členů než 24: jejími členy nebyli jen radní dvou posledních rad, nýbrž pravděpodobně většina osob, které kdy v radě zasedaly.[4]) Věc měla i svůj důsledek společenský: jakmile pronikl do rady některý měšťan před rokem 1363, měl místo v radě zajištěno, pokud o ně ovšem stál; po roce 1363 již nikdo v radě místo zajištěno neměl. Tato skutečnost měla pravděpodobně vliv na proces, kterého si musíme dále blíže všimnout, totiž na zmizení starého patriciátu.

– – –

[2]) Největší poplatníky z r. 1365 vypočítává B. MENDL, Sociální krise 104—105 pozn. 2.
[3]) Tak tomu bylo např. ve Stralsundu po bojích, které probíhaly mezi patriciátem a opozicí v dvacátých letech 16. století (J. SCHILDHAUER, Auseinandersetzungen 194—200).
[4]) Viz seznam rady z r. 1387 v příloze.

Zmínil jsem se již o tom, že kolem roku 1365 by byl zase starý patriciát mohl obsadit celou radu. V rejstříku městské sbírky nalezneme v tomto roce několik členů rodiny z Tišnova, několik Anshelmů, Swertzerů, Smelclinů, dva Stubnery, Mikuláše Thamarova, Jana Alramova, dva Rotendery, Jana z Vyškova, Mikuláše Ebranova a Konráda Dobrawitzera, dále několik měšťanů z velmi bohatých rodin, které byly se starým patriciátem úzce spřízněny a v radě zasedly před rokem 1363, především Marka Fuchse a Jana Křišťanova. Z Poherlitzerů je v rejstříku dosud zapsána vdova po Markovi, vedle ní však již začínají vystupovat Markovi synové Václav a Petr. V šedesátých a sedmdesátých letech zasedaly ještě některé z těchto osob v radě. Pravidelně se v ní vyskytuje Marek Fuchs a Jan Wischawer; dvakrát se v radě po roce 1363 objevil Mikuláš Swertzerův, Mikuláš Ebramův a Bohuš z Tišnova, čtyřikrát Jan Stubnerův, třikrát Konrád Dobrawitzer, jednou Jan Anshelmův, Pavel Smelclinův a snad i Albert Rotender mladší. V osmdesátých letech však již tyto osoby i rodiny z rady mizí; naposledy byl roku 1387 Jakub Fuchs starým radním, od té doby v radě příslušníka starého patriciátu (mimo snad Jana Luknera a Bohuše z Vyškova) nenajdeme.

Avšak nejde jen o členství v radě. V sedmdesátých a osmdesátých letech mizí totiž příslušníci starého patriciátu z města vůbec. V rejstříku z roku 1387 se ze všech rodin, které jsem vyjmenoval, vyskytují pouze Stubnerové, Wischawerové a Jakub Fuchs; v rejstříku z roku 1389 již nenajdeme ani Stubnery. Jde o velký zvrat. Rodiny, z nichž některé žily v městě – a vládly městu – snad více než století, a které jsou doloženy ve městě většinou po několik generací, úplně mizí během dvaceti let. Nevíme přesně, co se vlastně se starým patriciátem stalo – proto užívám neutrálního výrazu „zmizení patriciátu". Vzhledem k tomu, že starý patriciát vlastnil velké majetky na venkově, lze ovšem předpokládat, že řada příslušníků starých patricijských rodů přešla na venkov a splynula s drobnou šlechtou. Nedostatek pramenů umožňuje bohužel jen málo případů takového přechodu sledovat do podrobností. Dává to již povaha věci samé. V městských pramenech určitá osoba zmizí, aniž bychom věděli, co se s ní stalo; mimo to jsou městské prameny v Brně v druhé polovině 14. století velmi chudé. Ani zemské desky příliš mnoho pro svou stručnost a neúplnost nepomohou. Přesto je ve dvou případech doložen přechod ke šlechtě téměř bezpečně.

Týká se to především rodiny Stubnerovy. V rejstřících z let 1365 a 1367 se vyskytují ještě oba bratři, Jan a Pešlin; o obou víme, že měli velké statky na venkově, Pešlin byl v osmdesátých letech také lesníkem olomouckého biskupa. V rejstříku z roku 1387 nalezneme pouze Jana Stubnera, roku 1389 již ani on v Brně nebyl. Přitom o obou víme bezpečně, že žili ještě v devadesátých letech. V zemských deskách je Jan Stubner nazýván roku 1368 měšťanem brněnským, později toto označení u něho mizí; počátkem 15. století se o něm mluví jako o Stubnerovi z Olšan. I když nemůžeme zaručit, že Stubnerové založili vladycké rodiny – o potomcích Pešlina Stubnera nevíme nic jistého a z dětí Jana Stubnera známe jen dceru – jisté je to, že sami město opustili a přestěhovali se na venkov. Něco podobného lze tvrdit také o rodině z Tišnova. Bohuš z Tišnova měl velké majetky na venkově a roku 1371 prodal svůj dům v Brně. Vzhledem k tomu, že je roku 1377 doložen ještě v městské radě, je pravděpodobné, že se do jiného města nepřestěhoval.

U velké části ostatních členů starého patriciátu nezbývá než odchod na venkov předpokládat. Některé rodiny ovšem také vymřely; jistě to víme o Dobrawitzerech,

pravděpodobné je to u Rotenderů a koncem století u rodiny z Vyškova. Avšak těžko by obstálo tvrzení, že bez potomků vymřela většina rodin: znamenalo by to, že čtenář mi odpustí přehnaný výrok – v letech 1367–1387 řádil v Brně mor, který postihoval speciálně členy starého patriciátu. Od té doby, co členové starého patriciátu ztratili monopol na vládu nad městem, zmizelo hlavní pouto, které je dosud udržovalo ve městě. Před rokem 1363 znamenal brněnský patricij společensky pravděpodobně více než zeman na venkově; jako vlastník majetku na venkově se zemanovi rovnal, jako vládce velkého města jej snad i převyšoval. Po roku 1363 se situace však změnila: být zemanem znamenalo přece jen více než být pouze měšťanem.

Složení brněnských městských rad v letech 1365—1393

			1365	1367	1368	1369	1370	1372	1373	1374	1375	1376	1377	1378	1381	1382	1383	1386	1387	1389	1390	1392	1393
V radě do 1363 I	Rodiny	Anshelm	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
		Dobrawitzer	1	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
		Fuchs	–	1	–	1	–	1	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–
		Smelclin	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
		Stubner	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
		Swertzer	1	–	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
		Thamar	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
		z Tišnova	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
		z Vyškova	1	–	1	–	–	1	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
		jiné osoby	3	–	2	3	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
V radě od 1363 II	Rodiny	Lukner	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	1	–	–	1	–	1	–	–	–	1	–
		Boskowitzer	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	–	1	–	–	–	–	–	1
		Haz	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
		Herl	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	1	–	–	1	–
		Oler	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	1	–	1	1	1	1
		od Věže	–	–	–	1	1	–	1	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
		kupci, kraječi, rentiéři	2	6	2	3	5	–	4	2	–	3	1	–	1	–	2	–	3	–	–	2	1
		kramáři, tandléři	–	–	3	–	2	1	1	3	2	1	–	2	2	–	2	–	1	1	–	–	1
		šenkýři	–	–	–	–	1	1	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
		řezníci	–	–	–	–	–	1	1	–	3	1	1	1	2	–	1	–	1	–	–	1	–
		pekaři	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1	–	2	–	–	1	–	–	1
		sladovníci	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	1	1	–	1	–	–	–	–	1	1
		kožešníci	–	1	1	1	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1
		příslušníci jiných řemesel	–	1	–	–	1	1	1	1	1	1	1	–	–	–	1	–	–	–	–	1	4
		zaměstnání neznáme	1	2	–	3	–	2	2	2	2	1	3	1	4	–	1	–	6	4	1	1	1
Počet známých členů rad			12	11	12	12	12	12	12	10	12	12	12	8	12	2	12	2	12	7	2	10	12
z toho přistěhovalí			1	5	2	4	7	1	6	3	6	3	3	1	2	–	5	–	4	2	1	2	1

Nelze ovšem tvrdit, že všichni členové starého patriciátu vymřeli nebo přešli k šlechtě. Václav, syn Marka Poherlitzera, se přestěhoval do Znojma; nevíme ovšem, jak dlouho zůstal on nebo jeho potomci měšťany znojemskými. Odchod do jiného města je možný také u rodiny Eberhardovy a snad ještě u některých rodin dalších. Dosti nejasný je osud rodiny Fuchsovy. Přechod ke šlechtě je málo pravděpodobný – Fuchsové nikdy neměli velké statky na venkově, alespoň od té doby, co Jindřich Fuchs prodal velký dvůr v Králově Poli. Ze zbývajících možností pokládám za nejpravděpodobnější zchudnutí rodiny – později se totiž v Brně setkáváme s Fuchsy, kteří byli nemajetní a do rady již nepronikli. Rozpad majetku této rodiny snad souvisel s tím, že její bohatství záleželo z velké části ve vlastnictví rent; v druhé polovině 14. století došlo totiž k zvyšování ceny rent, které pro majitele zatížených nemovitostí přinášelo možnost zmenšit rentovní břemeno a pro majetníky starých rent faktické znehodnocování jejich majetku.[5]) Je zajímavé, že i Albert Rotender ml., největší vlastník rent v Brně v šedesátých letech vůbec, zemřel značně zadlužen.

Sledujeme-li tedy jednotlivé rodiny (pokud to stav pramenů dovolí), nalezneme různé příčiny jejich zmizení z Brna. Příčiny, z nichž některé konec konců působily vždy, nejen v druhé polovině 14. století. Hledáme-li však základní příčinu rozpadu starého patriciátu, nezbývá skutečně než předpokládat, že jí byl přechod patricijských rodin ke šlechtě.

Nebyl nakonec přechod starého patriciátu na venkov vynucený? Není možné, že rozpory mezi starým patriciátem a opozicí nebyly ukončeny vytvořením rady z roku 1365, ale trvaly i v letech dalších až do té doby, kdy starý patriciát ztratil svůj vliv ve městě? Některé skutečnosti by naznačovaly oprávněnost těchto otázek. V právní sbírce (tzv. Manipulu), kterou na základě Knihy písaře Jana sestavil někdy v osmdesátých letech 14. století Jan z Gelnhausenu, se dočteme, že přísežní mají být voleni odstupujícími radními z měšťanů ve městě usazených a ne na venkově přebývajících;[6]) je nepochybné, že osten tohoto ustanovení byl namířen proti starému patriciátu, který vlastnil rozsáhlé venkovské statky. O nějakých vnitřních sporech o vládu města svědčí také kolísání počtu příslušníků starého patriciátu v městské radě. V radě z roku 1365 zasedalo 9 osob, které pronikly do rady do roku 1363 a které tedy můžeme započítat k starému patriciátu (ačkoliv některé z nich jsou doloženy v radě až poměrně pozdě nebo se zúčastnily i protipatricijských rad z let 1363–1364), v radě z roku 1367 však najdeme ze starého patriciátu pouze Marka Fuchse, člena protipatricijské rady z roku 1364. Roku 1868 vypočítáme mezi konšely zase 5 příslušníků starého patriciátu, roku 1369 čtyři, roku 1370 jen dva. Avšak roku 1372 je v radě opět 6 členů starého patriciátu, přičemž jde o samé význačné rody: Anshelm, Fuchs, Smelclin, Stubner, Swertzer a z Vyškova –

---

[5]) J. MEZNÍK, Vývoj ceny rent 206.

[6]) J. ČELAKOVSKÝ, O středověkém radním zřízení v král. městech moravských 106; autorství a dobu vzniku Manipulu určil J. DŘÍMAL, Brněnské městské knihy, právo a listiny 120.

takový soupis jmen v radě by zcela odpovídal situaci v padesátých letech 14. století! Ovšem jde již o poslední případ rady se silným zastoupením starého patriciátu – pak již nalezneme mezi přísežnými jeho příslušníky jen ojediněle.

Pokračování boje o moc mezi patriciátem a opozicí není tedy vyloučeno. Ovšem bližšího o tom říci nic nemůžeme; dostali bychom se na půdu nepodložených dohadů. Musíme se tedy spokojit s konstatováním, že starý patriciát po převratu z roku 1363 se postupně ztrácí z rady (a později i z města vůbec), což ovšem znamená, že městskou radu museli obsazovat lidé noví. Skutečnost, že stará tradice byla porušena a nová se teprve hledala, měla ovšem některé typické následky. Zmínil jsem se již o tom, že nebyla zachována zásada o střídání starých a nových radních, že byl opuštěn dlouho zachovávaný termín obnovy rady. Můžeme však dodat i některé zajímavé znaky další. Na rozdíl od vlády starého patriciátu došlo k mnohem většímu střídání lidí v radě. V období vlády starého patriciátu zasedalo v deseti za sebou následujících radách z let 1343–1352 celkem 48 osob (které, mimochodem, náležely maximálně k 37 rodinám); v deseti radách obnovených v letech 1365–1377 napočítáme naproti tomu 65 osob, tedy značně více. Přitom na rozdíl od vlády v období starého patriciátu, kdy i noví radní pocházeli většinou z Brna, nalézáme mezi přísežnými, kteří v radě zasedali po roce 1363, značný počet osob přistěhovalých. Tato skutečnost souvisí ovšem ještě se složením protipatricijské opozice.

Ukázal jsem, že v opozici proti starému patriciátu náleželo vedle řemeslníků důležité místo bohatým kupcům, kteří se do Brna přistěhovali. Již v radě z roku 1365 byl řemeslný element, který měl tak početné zastoupení v radě z roku 1364, zatlačen do pozadí; také v následujících radách nenalezneme mnoho řemeslníků. Bohatí přistěhovalí kupci však získali ve vládě města význačné postavení. Tak v radě z roku 1367 zasedali Jan Slemkitl, Ješek z Olomouce, Jan Ortlinův z Vyškova, Šimon z Ostřihomu a Ondřej Hecker; ani jeden z nich nebyl v Brně měšťanem v padesátých letech, všichni měli v rejstříku z roku 1365 zapsány značné částky v movitostech.

V dalších radách pak narážíme na podobné případy. V radě z roku 1370 nalezneme dokonce 7 osob, které se do Brna přistěhovaly.[7]) Do rady se dostávaly i osoby, které se zdržely v Brně poměrně velmi krátce. Tak Vavřinec z Norimberka, radní z roku 1370, se do Brna přistěhoval krátce před tímto rokem a brzy nato opět Brno opustil. Jiní radní se přistěhovali, setrvali však v Brně delší dobu. Bartoloměj z Pruska byl v Brně od šedesátých let; původně byl školním rektorem, později se začal zabývat obchodem, získal velký majetek a od roku 1368 zasedal v radě. V témže roce do rady pronikl Filip z Křižanova, který se do Brna přistěhoval krátce před rokem 1356. Michal ve Věži pocházel z Gothy v Německu, v Brně je doložen teprve v šedesátých letech; přiženil se do rodiny Konráda ve Věži, který však sám také z Brna sotva pocházel. Zajímavý je případ Jana Soflera. Pocházel asi z Vestfálska, v Brně si vzal bohatou vdovu, po její smrti majetek rozšiřoval obchodem a roku 1370 pronikl do rady. Mnoho dalších osob, které zasedaly v šedesátých a sedmdesátých letech v brněnských městských radách, nenalezneme ve městě před rokem 1360. Patří mezi ně Jan Ortlinův z Vyškova, Titzo kupec z Výmaru, Mikuláš Prenner z Naumburka, Mikuláš Krisaner, Jan z Křižanova, Mikuláš Kegl, Jakub z Nového Města, Michal Nazz z Jevíčka. Jejich jména sama o sobě ukazují, že oblast, z níž se do Brna stěhovali bohatí kupci, byla dosti široká. Roku 1387 zasedl v radě také Konrád Würfel, příslušník významné vídeňské radní rodiny.

[7]) Šlo o Filipa z Křižanova, Jana Ortlinova z Vyškova, Bartoloměje z Pruska, Michala ve Věži (in Turri), Dětřicha kupce z Výmaru (Titczo), Vavřince z Norimberku a Jana Heckera.

Záplava přistěhovalců v městských radách ukazuje, že patriciát od roku 1365 neměl jeden ze základních rysů starého patriciátu. V polovině 14. století byla důležitou podmínkou vstupu do rady rodina nebo příbuzenské vztahy k radním rodinám. Po roce 1365 na něco takového nenarážíme. Příbuzné nalezneme v radě výjimečně. Albert Fridlinův byl asi synem Fridlina sladovníka, Jan Hecker souvisel s Ondřejem Heckerem. Nový patriciát je charakteristický tím, že velmi málo tvoří rody, že má krátký život.[8])

Sledovat příčiny tohoto jevu není snadné, zvláště při tísnivém nedostatku pramenů. Přesto se můžeme pokusit o vysvětlení. V okamžiku, kdy ztratil patriciát svá privilegia a opustil pak město, nebyla zde žádná ucelená skupina, která by mohla okamžitě zaujmout jeho místo. Velká spousta osob, které pronikaly do rady, musela projít určitou krystalizací, aby se některé nejbohatší rodiny mohly zase ujmout vedení. Proto také tvoření nových rodů můžeme sledovat až v dalším období – a jak uvidíme později, několik málo rodin mělo v této době své počátky. Tento proces však značně zpomalovala další okolnost. K tomu, aby některá rodina získala ve městě privilegované postavení, potřebovala mít nejprve takovou hospodářskou a společenskou pozici, která by jí politickou moc zajišťovala. Nejbohatší a nejvýznamnější členové nového patriciátu však následovali patriciát starý. Jakmile dosáhl měšťan obchodem velkého bohatství, ukládal stejně jako staří patricijové své zisky do venkovských statků. A protože stejně jako staří patricijové neměl ani on místo v radě zajištěno, opouštěl město a přecházel na venkov. Bezpečně lze něco takového doložit alespoň v jednom případě: syn Ješka z Olomouce není již v rejstříku z roku 1387 zapsán, ačkoliv vystupuje v té době i později jako vlastník venkovských statků. Podobně také Jan Ortlinův se zakupoval na venkově, nevíme však, zda měl mužské potomky. Na venkov přecházel i Mikuláš Kegl, jehož dcera se provdala za šlechtice; syna však asi neměl. Přechod ke šlechtě je možný u více patricijů: příliš mnoho jich mizí beze stopy. To se týká i bohatého Jana Slemkitla, který roku 1374 koupil brněnskou rychtu. V Brně žil ještě roku 1389, o jeho potomcích však nevíme nic.

I když tedy se přechod ke šlechtě týká jen několika příslušníků nového patriciátu, šlo právě o ty, kteří měli vzhledem k svému majetku největší předpoklady dosáhnout pro své rodiny velmi významného postavení ve městě. U ostatních měšťanů, kteří v té době pronikli do rady, můžeme počítat s velkou fluktuací, kterou způsobovala měnící se hospodářská situace celého města. Jiní radní nedosáhli tak velkého majetku, aby jim zabezpečili rozhodující vliv i svým potomkům.

Při velkém střídání osob v radě během druhé poloviny 14. století stojíme při probírání seznamů rad často před otázkou, zda nedošlo během sedmdesátých a osmdesátých let k novým zvratům ve vývoji vlády města, k novým bojům mezi existující skupinou vládnoucích měšťanů a mezi nějakou nově vzniklou opozicí. Tak např. roku 1374 zasedlo v radě nově sedm přísežných, tedy více než polovina rady. Při

[8]) Také v Řeznu byl nový patriciát, který nahradil patriciát starý po bouřích z třicátých let 14. století, charakteristický svou „Kurzlebigkeit" — srv. H. PLANITZ, Studien 332.

celkovém zhodnocení situace však dospějeme k závěru, že o žádný převrat asi nešlo: velký počet osob, které nově zasedly v radě, byl s největší pravděpodobností způsoben jen obecnými příčinami, které způsobovaly střídání v radě. Také při zkoumání otázky, zda k nějakým změnám ve vládě města nevedly brněnské bouře z roku 1378, dojdeme k výsledku, že rady, které následovaly po těchto bouřích, mají celkem stejně složení jako ty, které jim předcházely; bližší rozbor brněnských událostí vedl ostatně k závěru, že nešlo o odboj proti vládě města, ale o hnutí nižších vrstev obyvatelstva, které bylo projevem jejich nespokojenosti s těžkými životními podmínkami a nemělo žádných konkrétních a jasných cílů.[9])

Střídání osob v radě způsobovala ostatně v druhé polovině 14. století vedle odchodu patricijů na venkov a fluktuace patriciátu také příčina další. Městská rada byla totiž v té době v kritické finanční situaci.[10]) Ta byla již jednou z příčin pádu vlády starého patriciátu. Ani později se však situace nezlepšovala a městské příjmy se nadále zmenšovaly. Souviselo to i s odchodem starého patriciátu na venkov – viděli jsme, že příslušníci starého patriciátu platili v městské sbírce i z některých svých majetků, které vlastnili mimo město, a tyto příjmy samozřejmě po jejich odchodu z města odpadly. Na druhé straně vydání narůstala, zvláště když značná část příjmů plynula na placení městských rent (tedy vlastně na úroky městských dluhů). Za těchto poměrů neměli asi všichni nejbohatší měšťané zájem o stálé členství v radě, na druhé straně pak docházelo stále znovu a znovu k vyhledávání osob, které by dokázaly finanční situaci města zlepšit.

To ovšem neznamená, že městská samospráva prožívala v té době nějakou těžkou krizi. Vždyť právě v sedmdesátých letech 14. století dosáhla městská rada značného úspěchu: podařilo se jí dostat pod svou kontrolu úřad městského rychtáře.[11]) I když byl podle mého mínění význam této skutečnosti dosavadní literaturou poněkud přeceňován (vliv městského rychtáře v našich městech od konce 13. století značně upadal a již v polovině století následujícího se pravděpodobně omezil na ohraničenou kompetenci ve věcech soudních a policejních), znamenalo to nepochybně odstranění konkurenční moci ve městě a tím i posílení moci a prestyže městské rady. O tom, že pád a odchod starého patriciátu skutečně nevedl k nějaké hlubší a trvalejší krizi ve vládě města, svědčí pak ostatně i jiná skutečnost.

Počátkem sedmdesátých let 14. století byla těžká finanční situace města předmětem jednání mezi markrabětem a městskou radou.[12]) Toto jednání se vyznačovalo znakem, který je pro nás velmi zajímavý. Ačkoliv se složení městské rady od roku 1363 značně změnilo, pokládali se konšelé sami za nástupce radních z první poloviny století a byli za ně pokládáni i markrabětem. To ukazuje, že zde existovala jakási kontinuita. A určitá kontinuita radní vlády je nakonec znakem celého období od šedesátých do devadesátých let 14. století, přes velké střídání osob v radě a přes příliv přistěhovalých měšťanů do městské rady. Tuto kontinuitu udržovali také příslušníci starého patriciátu, pokud zasedali v radě, a později radní, kteří se udrželi

[9]) Srv. k tomu můj článek Hnutí řemeslníků a chudiny.
[10]) B. BRETHOLZ, Geschichte 273—323.
[11]) Městská rada koupila rychtu již v r. 1372 za 200 hř., r. 1374 ji však opět za 250 hř. prodala Janu Slemkitlovi; r. 1376 pak dostala od markraběte Jišta privilegium, že po Slemkitlově smrti může rychtáře sama dosazovat (B. BRETHOLZ, Geschichte 128—129; J. DŘÍMAL, Brněnské městské knihy, právo a listiny 115—116, 119—120). Slemkitl byl naživu ještě r. 1389.
[12]) O jednání mezi markrabětem a radou B. BRETHOLZ, Geschichte 317—320 a B. MENDL, Knihy počtů, úvod 150—154.

v radě po delší dobu. A přes všechny změny nebylo takových osob málo. Uvedu alespoň Bartoloměje z Pruska, který v radě zasedal dost pravidelně od roku 1368 až do roku 1389, Jana Luknera, který byl konšelem v letech 1373–1392, a Filipa z Křižanova doloženého v radě v letech 1368–1378; příslušníky rodiny Fuchsovy nalezneme mezi radními od roku 1364 až do roku 1387. Mimo to zasedala vedle přistěhovalých měšťanů stále v radě řada osob, která pocházela z Brna, jako Jakub Boskowitzer, Michal Sibenkinder, Jan Lukner a řada dalších. A konečně: většina radních měla řadu společných rysů, takže lze mluvit přece jen o určité vrstvě obyvatelstva.

Poplatníci a členové městské rady v rejstříku z roku 1387

	neurč.	do 8 gr.	8—16 gr.	16—32 gr.	½—1 hř.	1—2 hř.	2—4 hř.	4—8 hř.	celkem
Poplatníci	61	606	325	191	151	142	46	7	1529
Radní	3	—	—	—	—	6	16	2	27

Tato nová vrstva se po mnoha stránkách lišila od starého patriciátu, a to nejen tím, že byla mnohem méně ustálená, že ji netvořilo několik význačných rodin. Příslušní ovšem stále náleželi k těm nejbohatším měšťanům: srovnáme-li majetkové zařazení 27 osob, které roku 1387 tvořily novou a starou radu, s majetkovou strukturou celého města, zjistíme, že všichni radní byli vybráni z velmi bohatých měšťanů a velká většina náležela k 50 nejzámožnějším poplatníkům města. Nebyla zde však již ta téměř naprostá totožnost nejbohatších měšťanů s okruhem osob, zasedajících v radě, jak jsme ji poznali ve čtyřicátých letech v době pevné vlády starého patriciátu. Ne všichni nejbohatší měšťané se dostávali do rady. Ze sedmi poplatníků, kteří platili více než 4 hřivny, zasedali dva v radě, dva pronikli do rady později, jeden byl v radě dříve a dva nejsou v radě doloženi nikdy. Z 53 poplatníků, kteří odevzdali ve sbírce více než 2 hřivny, zasedalo v radě 18, později proniklo 6, dříve zasedali v radě 4 a nikdy nebylo v radě 25 měšťanů.[13])

Po stránce národnostní lze konstatovat, že podobně jako starý patriciát byl i patriciát z druhé poloviny 14. století převážně německý. Ovšem jsou i zde určité rozdíly. U příslušníků starých patricijských rodů jsem našel dosti českých křestních jmen a usoudil, že jde asi o vliv styku s českým živlem na venkově. S něčím podobným se u měšťanů, kteří do rady pronikli po pádu starého patriciátu, setkáme pouze výjimečně.[14]) Přistěhovalí i brněnští kupci, kteří neměli jako starý patriciát po dlouhou dobu v držení velké statky mimo město, neměli tolik příležitostí k tomu, aby se sblížili s českým živlem. Jestliže přece česká jména najdeme, jde na rozdíl od starého patriciátu nepochybně o znak českého původu. Zcela jasné je to u příslušného z roku 1377, který je nazýván Medwek Bohemus, velmi pravděpodobný je

[13]) Zpracováno dle MAB rkp. 19; členy rady nové i staré viz v příloze.
[14]) Uvést lze Hanu z Olomouce, syna radního Ješka z Olomouce; ovšem Ješek z Olomouce, který pravděpodobně pocházel z Přerova, mohl být českého původu.

český původ u obou Maršíků, kteří v radě zasedali roku 1381. Osoby s českým původem ovšem tvořily stále v radě menšinu; je také otázka, zda si svou národnost uchovaly i v době, kdy již pronikly do rady. V každém případě ukazují, že vzrůst česky mluvící vrstvy ve městě, o němž celkem nelze pochybovat,[15]) se projevil i pronikáním osob s českým původem do městské rady.

Starý patriciát byl, jak jsme viděli, vrstvou především rentiérskou. Nový patriciát v druhé polovině 14. století tvořili hlavně obchodníci. O obchodní činnosti brněnských měšťanů z druhé poloviny 14. století sice máme málo zpráv, avšak hlavní zdroj příjmů radních vysvítá ze zachovaných pramenů celkem jednoznačně. Je pravděpodobné, že byli mezi nimi také rentiéři,[16]) ale mnoho jich být nemohlo: nově přistěhovalí měšťané neměli tak velké majetky v Brně, aby mohli žít jen z jejich výnosů, rentiéry se mohli tedy stát až během určité doby; něco podobného platí ostatně i o radních brněnského původu. Velká část radních je přímo jako kupci či kramáři označena a alespoň u některých je aktivní činnost v dálkovém obchodě doložena zcela bezpečně.[17])

Všichni radní ovšem nebyli jen kupci, kramáři a rentiéři. Mezi radními nalezneme několik šenkýřů a hlavně – řadu řemeslníků. Zmínil jsem se sice již o tom, že roku 1365 byli řemeslníci z rady opět vyloučeni; pak se opět v radě objevují. Neměli ovšem nikdy (až do roku 1393) v radě převahu, tvořili dosud menšinu. Proti období vlády starého patriciátu se však jejich účast v radě značně zvětšila. Nejdůležitější je však to, že právě v účasti řemeslníků lze pozorovat od šedesátých do devadesátých let 14. století určité změny.

V letech šedesátých a na začátku let sedmdesátých nemůžeme spatřovat v účasti řemeslníků v radě žádná pravidla. V každé radě po roce 1365 sice najdeme osobu, která se alespoň po nějakou dobu zabývala řemeslem, avšak při bližším zkoumání dojdeme k závěru, že jde o bohaté jednotlivce, kteří pronikli do patriciátu dík svému velkému majetku. Ukazují to nejen výše částek, které odváděli v letech 1365 a 1367 v městské sbírce, ale také skutečnost, že jde o osoby různého zaměstnání (kožešník, sedlář, zedník, sladovník), které se v radě střídaly bez vší pravidelnosti; není vyloučeno, že v té době tito radní ostatně již své původní řemeslo neprovozovali.

Od roku 1372 však můžeme pozorovat zajímavou věc: v každé radě, jejíž seznam je úplněji dochován, nalezneme řezníka. Jde ovšem opět o velmi bohaté měšťany, kteří mohli proniknout do rady pouze dík svým majetkům; v některé radě také nalezneme jen jednoho řezníka, v některých více příslušníků tohoto řemesla. Přesto však stálá účast řezníků v radě si zaslouží pozornosti, zvláště když něco podobného můžeme sledovat i u jiných řemesel: v radě se poměrně často od sedmdesátých let objevují pekaři a sladovníci.[18])

---

[15]) Srv. k tomu G. CHALOUPKA, Brno a Znojmo 100—101. Nemohu sice souhlasit s Chaloupkovým přeceněním síly české vrstvy v Brně, avšak vzrůst této vrstvy lze z jeho práce odvodit naprosto bezpečně.

[16]) Rentiéry byli především příslušníci starého patriciátu, z nových patricijů byl rentiérem pravděpodobně Jakub Boskowitzer.

[17]) Zpráva o obchodní činnosti Ješka z Olomouce v opavském městském formuláři ze 14. století — viz D. TŘEŠTÍK, Miesjky formularz opawski 4 (Třeštík zde omylem ztotožnil kupce Ješka z Olomouce s kramářem Janem z Olomouce, ve skutečnosti šlo o dvě osoby; děkuji F. Šigutovi za laskavé zaslání opisu úryvku formuláře, který se týkal Ješka z Olomouce). Zprávy o obchodní činnosti Jana Ortlinova z Vyškova MAO rkp. 166 fol. 23ab, 24b; o obchodní činnosti Jana Soflera a Dětřicha z Výmaru MAB rkp. 39 fol. 374b.

[18]) K sladovníkům lze s velkou pravděpodobností připočítat také Jana Luknera.

Nemůžeme ovšem ještě s určitostí tvrdit, že pekaři, sladovníci a řezníci v radě zastupovali své zaměstnání a jeho organizaci – cech, avšak to, že je objevujeme téměř v každé radě, dotvrzuje poznání, které do jisté míry vyplývá již z údajů o velkém střídání osob v radě: vláda města v podobě, v jaké existovala v Brně v letech 1363–1393 byla něčím přechodným. Nešlo již o silnou patricijskou vládu, jakou jsme poznali v Brně v předchozím období, ani o vládu polocechovní či cechovní. Dříve či později musely ve městě získat rozhodující vliv nové silné patricijské rody nebo řemeslnické a živnostenské organizace. Vzhledem k tomu, že se v druhé polovině 14. století celek silných patricijských rodů nevytvořil, nemůžeme být překvapeni zvratem, k němuž ve vývoji vlády města došlo v devadesátých letech.

III. Polocechovní vláda v Brně (1393–1473)

Ekonomické a společenské předpoklady polocechovní vlády v Brně. – Celkové rysy vývoje vlády města 1393–1473. – Majetková struktura městských rad. – Řemeslníci v radě. – Obchodníci v radě a brněnští patricijové v 15. století. – Jejich majetky, zaměstnání a národnost. – Tendence vývoje vlády města v druhé polovině 15. století.

Z dosavadního výkladu snad dostatečně vyplynuly hlavní předpoklady pevné patricijské vlády ve středověkém městě: existence vrstvy, která se svým majetkem příkře odlišovala od většiny městského obyvatelstva. Vznik takové vrstvy a její trvání souvisely úzce s kupeckou činností. I když jsou dnes Paascheho, Sohnovy a Bücherovy teorie o rovnoměrném rozdělení majetku řemeslníků ve středověkém městě odstaveny do říše bajek,[1]) není celkem sporu o tom, že řemeslník mohl svým zaměstnáním získat skutečně nadprůměrné majetky pouze výjimečně. Někteří řemeslníci byli chudí, někteří dosti zámožní. Avšak majetek těch nejbohatších měl své meze, které byly ve všech městech celkem stejné. Souviselo to ovšem s tím, že výroba ve středověku nemohla, mimo některá vyspělá střediska,[2]) překročit charakter řemesla a přejít ve výrobu kapitalistickou.[3]) Jestliže se v pramenech setkáme s velmi bohatými řemeslníky, nesmíme zapomínat na to, že jejich majetek mohl být ovlivněn bohatým sňatkem nebo dědictvím; v případě, že některý řemeslník je skutečně nadprůměrně bohat, zjistíme o něm většinou, že se zabýval vedle řemesla (nebo místo řemesla) obchodem.

Středověký obchod umožňoval vytváření mnohem větších majetků. Proto také ve městech, která se vyznačují velkými sociálními protiklady, tvořili nejbohatší vrstvu téměř výhradně kupci nebo rentiéři, kteří svůj majetek získali obchodem. Např. v Londýně bylo roku 1391 ze 187 nejbohatších měšťanů 182 kupců;[4]) počet podobných příkladů by bylo možno značně rozšířit. V takových městech pak skutečně existoval protiklad kupci (+ rentiéři) – řemeslníci, i když ne zcela do důsledků: mezi chudšími měšťany nebyli jen řemeslníci, i když nejmocnější skupina byla téměř výhradně neřemeslnická.

[1]) K tomu viz F. EULENBURG, Drei Jahrhunderte 268—275; H. JECHT, Studien, zvl. kap. 3 a 4; V. V. STOKLICKAJA-TĚREŠKOVIČ, Očerki 17—61; u nás B. MENDL, Sociální krise.

[2]) V. I. RUTĚNBURG, Očerk iz istorii rannego kapitalizma v Italii; k tomu srv. diskusi ve IV, V a VI. díle sborníku Srednije věka.

[3]) K. MARX, Kapitál I 332—333.

[4]) S. L. THRUPP, The Merchant Class 117.

Jiná situace byla ve městech, jejichž poloha, vlastní exportní možnosti nebo nějaké jiné zvláštní podmínky neumožňovaly tak velkorysé rozvíjení obchodní činnosti, zvláště dálkového obchodu; v takových městech se nevytvářely tak velké a tak početné kupecké majetky, které by daleko překračovaly meze dané majetkům řemeslnickým. Protiklad kupci a rentiéři – řemeslníci pak mizí, neboť mezi nejbohatšími měšťany najdeme příslušníky obou těchto skupin.[5])

Existence a trvání patriciátu v Brně byly tedy do určité míry podmíněny možnostmi, které toto město skýtalo pro rozvoj obchodní činnosti.[6]) Víme o tom, že se v Brně vyrábělo a z něho exportovalo sukno. První zmínky o exportu brněnského sukna pocházejí již ze 14. století; více však víme až o století následujícím, kdy se brněnské sukno vyskytuje ve Slezsku, Rakousku a v Uhrách.[7]) Bratislavské třicátkové knihy umožňují odhadnout i intenzitu tohoto exportu v polovině 15. století: roku 1457 bylo v Bratislavě procleno několik set postavů brněnského sukna.[8]) Není to málo a jde pouze o jednu celnici, zachycující jen zlomek celkového množství vyváženého sukna. Avšak význam brněnského exportu se objasní ve srovnání s množstvím sukna, které exportovala města italská a flanderská, kde počet vyrobených a vyvážených postavů činil desetitisíce.[9]) A pouze tato množství umožňovala obchodníkům, kteří se zabývali exportem sukna, získat ty obrovské majetky, charakterizující patriciát italských a flanderských měst. Brněnský export nebyl bezvýznamný pro strukturu města, nemohl však být základem bohatství většího počtu kupců. To ostatně dotvrzuje opět bratislavská třicátková kniha. Brněnští měšťané vezou do Bratislavy většinou brněnské sukno; cena jimi dováženého zboží je ve srovnání s cenou zboží vratislavských, vídeňských a bratislavských kupců celkem nepatrná.[10])

Není tedy důležité jen to, zda nějaký jev existoval, nýbrž především intenzita tohoto jevu. A to se netýká jen významu exportu, ale také významu tranzitního obchodu. Ten bývá pro vývoj kupectva v našich městech hodnocen velmi vysoko.[11]) Není sporu o tom, že byl pro velkou většinu kupců v našich městech hlavním pramenem jejich zisků. Avšak nemohl mít pro společenskou skladbu našich měst takový význam, jaký měl u měst hanzovních a podunajských, nehledě na města flanderská, porýnská a italská, kde ovšem působil společně s možností vyvážet výrobky domácí. Mluvíme často o významných cestách, které křižovaly naše země; šlo jistě o cesty důležité, avšak z celoevropského hlediska obchodní cesty prvořadého

[5]) Nemluvím o zcela malých městech, která měla často do značné míry agrární ráz. K typologii měst H. JECHT, Studien 70 a J. JANÁČEK, Řemeslná výroba 184n.

[6]) K dalšímu srv., co o významu švábských a švýcarských měst napsal H. AMMAN, Schaffhauser Wirtschaft 305—308.

[7]) Nejstarší doklady o vývozu brněnského sukna shromáždil F. GRAUS, Český obchod 108 až 109. Z těchto dokladů je nutno přehodnotit význam listu brněnské rady o cejchování sukna, který otiskl B. BRETHOLZ (Geschichte 421—422) a zařadil k r. 1351; jak zjistil J. DŘÍMAL, náleží tento list až do poloviny 15. století.

[8]) F. KOVÁTS, Nyugatma gyarország 110—111.

[9]) Srv. K. HELLEINER, Europas Bevölkerung 267.

[10]) MA Bratislava, Tridsiatkové registre. V průvodci po tomto archivu je vedle knihy z r. 1457 uvedena také kniha z r. 1458. Je to však omyl: ve skutečnosti jde o originál a opis knihy z r. 1457.

[11]) Přehled čsl. dějin I 158.

významu naše země – a Moravu zvlášť – obcházely.[12]) Také Brnem procházela cesta z Čech do Uher a z Vídně do Vratislavi a do Krakova.[13]) Srovnání s blízkou dunajskou obchodní trasou však ukazuje, že nešlo o cesty prvořadého významu, a to ani tehdy, jestliže budeme vycházet z předpokladu, že přes Brno šla i část zboží z Porýní do Uher.[14]) Ani pokus Jana Lucemburského a uherského Karla Roberta přesunout dunajskou cestu z Řezna do Uher na sever přes Brno nemohl na tom mnoho změnit; i když četná potvrzení privilegia Karla Roberta pro německé kupce, užívající této okliky, prozrazují, že alespoň někdy proudila část zboží skutečně přes Brno, nelze si dělat iluze o tom, že se podařilo na tuto cestu strhnout podstatnější podíl podunajského obchodu – vodní doprava byla přece jen mnohem výhodnější a levnější.[15])

A i když uznáme, že se v Brně křižovaly obchodní cesty přece jen dosti významné, nemusí to ještě znamenat, že přinášely brněnským kupcům příliš velký zdroj příjmů. Záleží zde totiž na tom, zda se brněnským kupcům podařilo dostat meziobchod do svých rukou. Vídeňští měšťané skutečně bohatli ze svého práva skladu: zamezovali cizím obchodníkům přecházet se zbožím město, nutili je prodat zboží ve Vídni a sami pak se ziskem prodávali dále. Brněnským měšťanům se něco podobného nepodařilo, přesněji řečeno: nestačili na to. Brnu bylo sice uděleno právo skladu, avšak již J. Šebánek poznal, že šlo svými důsledky spíše jen o právo nucené cesty.[16]) Je celkem velmi málo dokladů o tom, že se brněnští měšťané sami zabývali mezinárodním obchodem. Jindřich Fuchs spolupracoval s řezenským kupcem při jeho obchodech v Polsku – mimochodem, šlo o zajímavý směr obchodu Řezno-Brno-Krakov. Petr z Húzové prodával sukno v Uhrách; nevíme však, zda nešlo o sukno brněnské. Nemusíme pochybovat o tom, že tyto ojedinělé a ne zcela jasné zmínky jsou alespoň stopou toho, že se někteří brněnští kupci asi v polovině 14. století sami zúčastňovali dálkového obchodu. Avšak příliš velký význam asi tato jejich činnost neměla. I zmínky o obchodních záležitostech v brněnské právní knize naznačují, že značná část tranzitního obchodu, který směřoval přes Brno, byla v rukou cizích měšťanů.[17])

Jestliže pochybuji o velkém významu mezinárodního i exportního obchodu pro brněnské kupce, předpokládám, že prostředkovali obchodní styk mezi cizími hospodářskými oblastmi a oblastí, která souvisela s brněnským trhem. Typickým příkladem takového obchodníka je právě Jindřich Fuchs, který jiným brněnským měšťanům nebo měšťanům jiných moravských měst prodával zboží, nakoupené asi většinou od pražských a chebských kupců. Časté zmínky v půhonech z 15. století o dluzích šlechticů za zboží, které jim dodali brněnští kupci, ukazují na další odbytiště brněnské obchodní činnosti. Je velmi těžko rozpoznat, do jaké míry získávali zboží brněnští kupci v cizích městech osobními obchodními cestami a do jaké míry prodávali zboží, které jim cizí kupci dovezli do Brna.[18]) V každém případě měli

[12]) V předhusitské době měl snad největší význam transitní obchod na cestě z jižního Německa přes Prahu do Polska (J. JANÁČEK, Dějiny obchodu 17).

[13]) K dalšímu viz práce, cit. na str. 265 v pozn. 33. O pokusu Jana Lucemburského vést cestu z Řezna do Uher přes Brno a jeho význam také Th. MAYER, Der auswärtige Handel 29—30.

[14]) F. GRAUS, Český obchod 25.

[15]) Th. MAYER, Der auswärtige Handel 29—30.

[16]) J. ŠEBÁNEK, Dějiny brněského obchodu 20.

[17]) E. F. RÖSSLER, Deutsche Rechtsdenkmäler II 4—8, 11—12.

[18]) Pro druhý způsob svědčí zpráva o dluhu Václava Haze u chebského kupce: kupec vyslal do Brna pro peníze zvláštního agenta (MAB rkp. 48 fol. 576a).

brněnští kupci možnost dosáhnout dost velkých zisků; avšak tyto zisky nelze srovnat s možnostmi, které měli měšťané v těch městech, jejichž výroba nebo poloha je činila důležitými centry evropského obchodu. V Brně tedy nebyly příliš příznivé podmínky pro existenci vrstvy, která by se od ostatního měšťanstva svým majetkem příkře odlišovala.

Přesto jsme zjistili, že v polovině 14. století taková vrstva v Brně existovala. Rozpor je zdánlivý. V každé generaci se podařilo pouze několika osobám výrazně zbohatnout maximálním využitím možností, které byly v Brně k dispozici; v polovině 14. století takovými osobami byli např. Jindřich Fuchs, Ota z Modřic a Ota Niesel. Základ patriciátu tvořily rodiny, jejichž bohatství bylo nashromážděno již předchozími generacemi, které uložily zisky z obchodu do nemovitostí. Bohatá vrstva existovala tedy dík tomu, že zbohatlí měšťané i po získání statků na venkově zůstávali ve městě a jejich majetky se rozpadávaly jen poznenáhlu. Vymírající a chudnoucí rodiny byly pak nahrazovány těmi několika kupci, kterým se podařilo značně zbohatnout. Patriciát se podobal nádrži, do níž z jedné strany přitéká pramen a z druhé strany opět část vody odtéká: stav vody zůstává celkem nezměněn.

Po polovině století však dochází ke změně. Sledovali jsme pád patriciátu a jeho příčiny. Víme však také o jeho důsledcích: starý patriciát, pokud nevymřel, opustil město, sledován nejbohatšími příslušníky nového patriciátu. Byla otevřena stavidla nádrže, která si tak dlouho udržovala svůj stav. Nejbohatší vrstva města zmizela. Současně lze sledovat důležité tendence, které pro majetkovou strukturu města měly dalekosáhlé následky.

Ve 14. století dochází k významné změně ve vyvoji evropského obchodu. Kupci již necestují do příliš vzdálených oblastí, původně velmi dlouhé obchodní trasy jsou rozkouskovány, kupci kupují na nejbližším významnějším trhu.[19]) V první polovině 14. století putují brněnští měšťané za obchodem do Itálie, jsou doloženi také ve Frankfurtu.[20]) Později tak široký rozsah nenajdeme. Hranice činnosti brněnských kupců lze omezit přibližně Chebem, Prahou, Pasovem, Vídní, Bratislavou a Vratislaví. Tento vývoj, způsobený především sobeckou politikou jednotlivých měst, která se snažila získat podstatné položky zisků z tranzitního obchodu, nebyl nevýhodný pro ta města, která se stala uzlovými body obchodu, významnými tržišti. Brno se takovým uzlovým bodem nestalo. Vratislavští kupci volně procházeli do Vídně[21]) a do Bratislavy,[22]) pražští kupci do Bratislavy.[23]) Brno tedy na tomto vývoji prodělalo; ztratilo možnost nakupovat přímo v Itálii a v Německu, samo nezískalo nic. Mimo to se muselo přímo na Moravě bránit rostoucí konkurenci Olomouce, která ještě v polovině 14. století neznamenala v obchodě příliš mnoho.[24]) Koncem 14. století se pak zhoršuje situace politická, začínají války mezi markrabaty Joštem a Prokopem, které těžce ohrožovaly bezpečnost obchodu; brzy nato přichází husitské revoluční hnutí, které znamenalo konec významu obchodní cesty Praha–Uhry a svými důsledky i konec pokusů o obcházení Vídně při cestě z Řezna do Uher přes Brno.

[19]) F. GRAUS, Český obchod 86.

[20]) F. GRAUS, Český obchod 31.

[21]) R. 1447 byla spáchána loupež na vratislavském měšťanu u Mikulova — směřoval tedy jasně do Vídně (MAB, výpisky z vratislavského městského archivu; na výpisku uvedena sign. Městský archiv Vratislav, korespondence, 1447, června 5., Brno).

[22]) Vratislavští kupci se objevují velmi často v bratislavské třicátkové knize z r. 1457.

[23]) MA Bratislava, rkp. 2al (tzv. Protocollum actionale z r. 1402) pag. 113, 114.

[24]) F. GRAUS, Český obchod 74.

Nelze ovšem tvrdit, že by dálkový obchod přestal být výnosným druhem zaměstnání; musíme však počítat s tím, že se ve městech typu Brna možná výše zisků poněkud snížila. Na druhé straně se však pravděpodobně o něco zvýšily zisky řemeslníků. V druhé polovině 14. století došlo totiž v západoevropských zemích k zvláštnímu vývoji cen: řemeslné zboží se ve srovnání s cenami zemědělských produktů zdražovalo. Nemusíme se zde zabývat příčinou tohoto jevu, důležité je to, že jej lze pozorovat přes značný nedostatek pramenů i u nás.[25]) To ovšem znamená, že řemeslníci, nebo alespoň část řemeslníků, za svou práci více vydělávali, přičemž se zmenšily jejich výdaje za zboží, které museli kupovat na výživu své rodiny. Při současném zmenšení obchodních zisků se mohli bohatí řemeslníci majetkově značně přiblížit bohatým kupcům, zvláště v městech, která nebyla význačnými obchodními centry.

Uvedené příčiny tedy přispívaly k tomu, že se po zmizení starého proletariátu nemohla vytvořit nové silná patricijská vrstva. Přistupovaly k tomu však ještě skutečnosti další. Viděli jsme, že nejdůležitějšími a nejtypičtějšími majetky starého patriciátu byly venkovské statky, renty ve městě a mlýny a velké dvory v bezprostředním okolí města. Vlastnictví venkovských statků však po pádu starého patriciátu bohaté měšťany od města odvádělo: také nejbohatší příslušníci nového patriciátu, pokud vlastnili velké majetky na venkově, přecházeli na venkov. Proto venkovský majetek, který vlastnili brněnští měšťané kolem roku 1400, byl nesrovnatelně menší než souhrn venkovských statků starého patriciátu v polovině 14. století; velkým vlastníkem nemovitostí na venkově byl vlastně jediný měšťan – mincmistr Arnold z Kumbachu. Mlýny a velké dvory a polnosti kolem města přešly během druhé poloviny 14. století z velké části do vlastnictví církevních ústavů.[26])

Za těchto okolností bychom čekali, že hlavním jádrem nově se vytvářející městské vládnoucí vrstvy zůstanou majitelé většího počtu rent – u těch nebylo totiž předpokladů pro opouštění města. Avšak u rent došlo k vývoji, který něco takového znemožnil.[27]) Během druhé poloviny 14. století se neustále zvyšovala cena rent; jestliže v polovině století byly renty prodávány v poměru 1 : 6 nebo dokonce 1 : 5, byla koncem století již téměř naprosto obvyklá cena 10 hřiven za 1 hřivnu platu. Za tohoto stavu nebyla pak samozřejmě renta již tak výhodným uložením kapitálu, stoupání ceny rent současně umožňovalo majitelům zatížených nemovitostí renty částečně nebo zcela vyplácet. Zmíněná skutečnost, že právě ty rodiny, které byly velkými vlastníky rent, majetkově upadaly, potvrzuje vliv vývoje ceny rent na strukturu majetku nejbohatších měšťanů. Počátkem 15. století sice ještě renty v rukou měšťanů najdeme, ale naprostá většina jich náležela v té době již církevním ústavům.

Nejbohatší měšťané tedy neměli koncem 14. století ve větším počtu ty druhy majetků, které byly kvalitativně odlišné od majetků střední městské vrstvy. Zmenšení kupeckých zisků a zvýšení výdělků části řemeslníků však způsobily, že i kvantitativní rozdíly v majetcích se zmenšily. Roku 1387 žilo v Brně ještě několik kupců, kteří v městské sbírce odvedli dost velké částky; nejde však již o tak velké rozdíly, jako o rejstřících z let 1348 a 1365. Nejbohatší kupci nebyli již svými majetky příliš vzdáleni od majetků nejbohatších řemeslníků. Proto také v sedmdesátých a osmdesátých letech zasedá v radě stále větší počet řemeslníků. Předpoklady silné

[25]) F. GRAUS, Dějiny venkovského lidu II, exkurs IV.
[26]) J. MEZNÍK, Venkovské statky 137, 139.
[27]) H. MEZNÍK, Vývoj ceny rent 205—206, 209.

patricijské vlády již zmizely, jde nyní o to, jak dlouho se udrží u moci skupina měšťanů, jejíž moc se zakládala pouze na ne příliš výrazném bohatství. Řemeslníci zasedají v radě dosud za svou osobu, dík tomu, že náležejí mezi nejbohatší měšťany. Avšak jejich stoupající počet v radě má své důsledky. Pokud do rady pronikali řemeslníci výjimečně, odlišovali se společensky od ostatních příslušníků svého zaměstnání a svého cechu. Jakmile se však počet řemeslníků v radě zvyšoval, výjimečné postavení v cechu asi poněkud ztráceli. Uvnitř jednotlivých cechů byly velké majetkové rozdíly, avšak bohatších mistrů bylo více. Nebylo tedy velkých rozdílů mezi několika řemeslníky, kteří pronikli do rady, a těmi bohatými řemeslníky, kteří v radě nezasedali. A tak začíná být poznenáhlu pokládán radní-řemeslník za zástupce svého cechu v radě.

V sedmdesátých letech v radě zasedali většinou řezníci, pekaři a sladovníci. Jakmile začali být považováni za zástupce svého cechu, počaly i ostatní cechy, méně bohaté avšak početné, požadovat zastoupení v radě. Ve chvíli, kdy se setřely ostré rozdíly mezi patriciátem a střední městskou vrstvou, v době, kdy zmizely staré patricijské rodiny, které své místo v radě opíraly o dávné zvykové právo, v době, kdy již řezníci, pekaři a sladovníci měli své příslušníky v radě dosti pravidelně, stal se i vstup ostatních cechů do rady pouze otázkou času.

Nevíme, za jakých okolností vnikli nakonec zástupci chudších řemesel[28]) do rady. Můžeme soudit, že k tomu druhému převratu ve vývoji vlády ve městě nedošlo zcela hladce, že byl provázen rozpory mezi kupci a bohatšími cechy na straně jedné a chudšími cechy na straně druhé. Prameny umožňují konstatovat pouze to, že ke změně došlo pravděpodobně roku 1393. V radě, která tehdy zahájila svou činnost, zasedalo totiž 7 řemeslníků, a to pekař, sladovník, kožešník, soukeník, uzdař, brnîř a zlatník. V předešlé radě (z roku 1392), z níž známe více-méně bezpečně alespoň většinu členů, najdeme řezníka, sladovníka a kožešníka, chyběli v ní tedy zástupci většiny chudších řemesel. Zvláštní postavení rady z roku 1393 naznačuje i ta okolnost, že trvala bez větších změn několik let; to připomíná situaci po roku 1363, kdy rada z roku 1365 úřadovala po dvě léta.

Další rady byly pak až do roku 1403 sestavovány podobným způsobem, jako rada z roku 1393. Zasedalo v nich, pokud to můžeme poznat, 5 až 8 řemeslníků, většinou po jednom řezníku, pekaři, sladovníku, kožešníku a soukeníku, další místo obsazoval uzdař, tobolečník, řemenář nebo lučištník, další zlatník, konvář, platnéř nebo brnîř. Zastoupení řemesel nebylo ovšem zcela pravidelné, nebo chyběl řezník, někdy zástupce jiného významného řemesla. Ve výjimečných případech se setkáváme s opačným zjevem: v radě zasedalo více příslušníků jednoho řemesla. Zajímavé je to, že v obou takových případech bylo v radě více soukeníků. Zvláště nápadné je složení rady z roku 1403. Nebyl v ní pravděpodobně ani řezník, ani pekař, zato však 2 soukeníci a 2 kožešníci.

Zdá se tedy, že soukeníci, ne sice příliš bohatí, ale početní, se snažili získat větší vliv na správu města. Tato jejich snaha však asi narazila na odpor. Od roku 1404 je

[28]) Přesnější by bylo mluvit o středně zámožných řemeslech. Příslušníci skutečně chudých řemesel (ševci, hrnčíři, koželuzi aj.) pronikali i později do rady ojediněle. Soukeníky nelze považovat (jako celek) za řemeslníky chudé.

v městské radě nenajdeme; nemůžeme ovšem vyloučit, že v té době ještě v radě zasedali – seznamy rad jsou v prvním destiletí 15. století velmi neúplné. Avšak soukeník se nevyskytuje ani v radách z druhého destiletí, tedy v době, kdy již známe složení všech rad. Vysvětlení podává zápis v městské knize z roku 1409. Dozvíme se v něm, že soukeníci nechtěli vyrábět sukna té délky, jakou určila rada, ačkoliv to slavně přislíbili; proto byli starou i novou radou vyřazeni i se svými následovníky ze všech úřadů.[29]) Můžeme pouze tušit, že otázka délky postavů byla spíše záminkou než příčinou vyloučení soukeníků z rady. Z dějin jiných měst jsou známé časté

Složení brněnských městských rad 1393—1420

		1393	1396	1397	1398	1399	1400	1402	1403	1404	1406	1407	1408	1409	1410	1411	1413	1414	1415	1416	1417	1418	1419	1420
Rodiny	z Vyškova	–	–	–	1	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Lukner	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Boskowitzer	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Haz	–	–	–	–	–	1	1	–	1	1	2	1	–	–	2	–	1	1	1	–	1	1	2
	Oler	1	–	–	–	–	–	1	1	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
	Herl	–	–	1	–	–	–	1	–	1	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
	ve Věži	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1
	z Kroměříže	–	–	–	1	–	1	–	1	1	1	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	1	–
	z Kumbachu	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	1	–	–	–
	Trojan	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1	–	1	–	–	1	–	–
	Eisner	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	1	–
	Poltzmacher	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
Jiní	kupci	1	–	1	1	1	1	–	–	1	–	–	–	1	–	–	1	–	1	–	–	1	–	–
	kraječi suken	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1
	kramáři, tandléři	1	–	1	–	–	1	1	1	2	–	–	1	–	1	–	1	2	1	1	–	1	–	–
	řezníci	–	–	1	–	1	1	1	–	1	–	–	–	1	–	–	1	1	–	–	1	–	1	1
	pekaři	1	1	1	1	1	–	–	1	–	–	1	1	1	–	–	–	1	–	–	–	1	–	
	sladovníci	1	–	1	–	–	–	1	1	1	–	–	–	–	1	–	1	1	–	–	1	1	1	–
	soukeníci	1	–	1	–	2	–	1	2	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	kožešníci	1	–	1	1	1	–	–	2	1	–	1	–	2	2	1	1	1	1	–	1	–	–	1
	koželuzi	–	1	–	–	1	–	1	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	uzdař, řemenář, tobolečník	1	1	–	1	1	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
	zlatníci	1	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	1	1	–	1	1	–	1	1	1	–
	kováři, brníř, platnéř	1	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	1	1	–	–	1	–	1	1	–	1	1	1
	konváři	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	2	1	–	1	–
	střelci	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	1	1	–	1
	krejčí	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
	tesař	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Zaměstnání neznáme		1	1	2	5	3	1	1	2	–	1	2	2	1	2	2	3	3	3	6	4	4	1	4
Počet známých radních		12	4	12	12	12	12	12	12	12	5	8	8	9	9	12	12	12	12	12	12	12	12	12

[29]) MAB rkp. 48 fol. 534a „... propter quod ipsi per antiquos et novos iuratos et plenum consilium civitatis Brunnensis cum heredibus suis ab omni honenstatis officio exclusi esse debent temporibus affuturis ...".

případy toho, že poměrně chudší a početné řemeslo se pokusilo získat největší podíl na vládě města, bylo však poraženo koalicí kupců s ostatními cechy.[30])

Po vyřazení soukeníků z rady se v druhém desetiletí 15. století zvýšilo zastoupení těch řemesel, která se zabývala zpracováním kovu. Roku 1411 zasedal v radě konvář a zlatník, roku 1415 zlatník a brnířr, roku 1416 brnířr, konvář a cínař, a i v dalších radách měla tato řemesla až do roku 1421 stálé zastoupení. Neúčast soukeníků v radě však neměla dlouhého trvání. Roku 1421 požádali totiž soukeníci městskou radu, aby jim odpustila jejich staré provinění; rada jim povolila opět přístup k městským úřadům s odůvodněním, že jde o početné řemeslo, které v době ohrožení města (tj. na počátku husitských válek) bylo první připraveno k obraně.[31]) Pravá příčina tohoto rozhodnutí spočívala asi v tom, že si rada chtěla zajistit za husitského revolučního hnutí spolupráci nejpočetnějšího cechu, zvláště když v Brně nechyběli stoupenci husitství, jak ukazují pozdější známé pokusy o převrat v Brně. A tak mezi radními z roku 1424 najdeme opět soukeníka.

Od té doby nedošlo až do roku 1473 k zásadním změnám ve složení městských rad.[32]) Je to tím podivuhodnější, že jde o dobu, která se vyznačuje prudkým varem a stálým neklidem. V dvacátých a třicátých letech probíhá husitské revoluční hnutí, jehož vlny zasáhly nejednou prudce až k brněnským branám. Následuje období neklidu, zakončené až nastoupením Ladislava Pohrobka. Začátek vlády Jiřího z Poděbrad přináší další vzruchy: Brno se proti němu bouří a vzdává se až po obležení. A zanedlouho se znovu město s králem rozchází, tentokrát definitivně. Válka mezi Jiřím a Matyášem pustoší celou Moravu. Kdybychom měli odhadovat situaci v zemi podle seznamů městských rad, usoudili bychom, že panuje klid a pořádek. A k převratům ve složení rady nedochází ani po roku 1453, kdy král Ladislav povolil znovu Brnu svobodnou volbu rady,[33]) což z hlediska právního vývoje brněnského městského zřízení nemělo malý význam.

Pouze některé nepravidelnosti v seznamech rad upozorňují na to, že se v zemi děje něco neobvyklého. Tak rada z roku 1421 působila až do roku 1424, rada z roku 1466 až do roku 1469. V první polovině 14. století by taková dlouhá doba trvání rady znamenala nějakou událost přímo uvnitř města. V 15. století je pouze odrazem neklidných poměrů v zemi. Termín obnovování rady byl v té době vůbec nepravidelný. Většina rad zasedala déle než rok, takže v některých letech k obnovování rady vůbec nedošlo.[34]) Avšak nepravidelný termín obnovování městské rady není záležitostí pouze 15. století – existoval již od roku 1363.

Od té doby také v Brně neexistuje střídání dvou garnitur osob v radě. V 15. století byli měšťané voleni do rady často v trojletém cyklu, většinou však zcela nepravidelně. Jestliže již v druhé polovině 14. století narazíme na skutečnost, že některý

[30]) Tak např. byla vláda tkalců v Brugách svržena příslušníky ostatních řemesel (B. MENDL, Sociální krise 36).

[31]) MAB rkp. 48 fol. 534ab.

[32]) Významnějšími změnami rozumím vyřazení celé řady osob, reprezentujících nějakou vrstvu nebo skupinu obyvatelstva. Jednotlivé osoby mohly být ovšem z rady vyloučeny. Známý je případ Mikuláše Ponawitzera, který byl r. 1444 popraven pro zpronevěru sirotčích peněz (W. SCHRAMM, Ein Buch I, 13—15).

[33]) MAB rkp. 48 fol. 370a. Zápis otiskl B. BRETHOLZ v ZVGMS 19/1915 116n.; srv. také seznam rady z r. 1454 v příloze.

[34]) Rada, která byla zvolena koncem srpna 1430, působila až do března 1432, tedy přes 17 měsíců, další rada zasedala 16 měsíců apod.

měšťan zasedal ve dvou následujících radách, v 15. století se s tímto jevem setkáváme v každé radě, a to zcela pravidelně. Z každé rady přecházejí dva členové do rady následující. Pouze dvakrát bylo toto pravidlo od roku 1419 porušeno; v letech 1465 a 1466 přešel do nové rady jen jeden člen staré rady.

I když tedy pravidelností obnovování rad se nemohly rady v 15. století rovnat radám do roku 1363, některé znaky ukazují na značnou stabilnost tehdejší městské vlády. Vedle stálého přecházení dvou členů staré rady do rady nové to dokazuje především skutečnost, že se v radě v polovině 15. století střídal poměrně malý počet osob. V deseti radách z let 1433–1443 zasedalo 54, v deseti radách z let 1453–1462 pouze 52 osob. Počet měšťanů, kteří zasedali v deseti radách, se tedy značně přiblížil stavu, jaký jsme nalezli v polovině 14. století.[35]) Ovšem příčiny stabilnosti radní vlády v 15. století byly zcela jiné. Místo právně nekodifikované vlády rodů nastoupila právně nekodifikovaná vláda cechů.

Šlo skutečně o vládu, v níž řemeslné cechy měly důležité postavení? Nebylo přehnané, jestliže jsem mluvil o tom, že to či ono řemeslo bylo zastoupeno v radě? Nešlo přece jenom o radní vrstvu, která se nadále vyznačovala svým relativním bohatstvím a do níž pronikali i bohatí řemeslníci? Tyto otázky jsou naprosto opodstatněné. Zatím jsme se v otázkách typu městské vlády opírali jen o zaměstnání radních od roku 1393 do dvacátých let 15. století – a to jen málo: vždyť jde o období, které je chudé na prameny, a označení zaměstnání, uváděné u jména měšťana, nemusí být zcela bezpečným základem práce. Chceme-li tedy dospět k jistějším poznatkům, musíme dokázat vliv řemeslnických organizací na vládu města na základě pramenů z desetiletí dalších. A jako při poznávání vlády starého patriciátu v polovině 14. století zahájíme i nyní pátrání rozborem městských rad podle majetnosti radních.

Poplatníci a členové městské rady v rejstříku z roku 1432

	neurč.	do 8 gr.	8–16 gr.	16–32 gr.	½–1 hř.	1–2 hř.	2–4 hř.	celkem
Poplat.	63	374	231	169	130	97	38	1102
Radní	1	—	—	—	—	10	11	22

První krok při této cestě k poznání vlády města v 15. století nebude příliš úspěšný. Nevíme přesně, na základě jakých zásad byla vybírána městská sbírka roku 1432, a rozbor rejstříku z tohoto roku vede k poněkud matným výsledkům. Přesto se pokusíme srovnat majetkovou strukturu celého města s majetkovou strukturou městské rady. Protože nevíme, kdo tehdy zasedal ve staré radě, připojuji k městské

[35]) Pro srovnání připomínám, že v l. 1343—1352 zasedalo v radě 48 osob; v l. 1367—1377 celkem 65 osob, v r. 1411—1421 již méně — 59 osob.

radě z roku 1432 ještě členy rady z roku 1433,[36]) aby počet zkoumaných osob byl větší. Dva měšťané zasedali v obou radách, budeme tedy do rubrik moci zanést pouze 22 radních, z nichž jednoho jsem však v rejstříku vůbec nenašel.[37])

Výsledek rozboru skutečně nevyhlíží nijak přesvědčivě: radní nalézáme pouze ve dvou nejvyšších rubrikách a situace se zdánlivě příliš neliší od té, kterou jsme shledali při rozboru rejstříku z roku 1387. Jsou zde ovšem některé okolnosti, které při bližším přihlédnutí ukazují, že radní nejsou zcela totožní se skupinou nejbohatších měšťanů. Z 38 poplatníků, kteří ve sbírce zaplatili více než 2 hřivny, jich 11 nikdy v radě nezasedalo. A jiné velmi bohaté radní nalezneme v radě pouze na krátký čas. Tak např. Petr z Ivančic, který roku 1432 zaplatil 2 hřivny, byl v radě jen v letech 1416 a 1421. Ještě k důležitějším poznatkům bychom přišli, kdybychom zkoumali rady předchozí i následující – zjistili bychom, že v radě zasedali někteří měšťané, kteří nebyli příliš zámožní: v letech 1430 a 1434 byl radním Mikuláš Leichtenzain, který roku 1432 zaplatil jen 1 hřivnu, v radě z roku 1436 nalezneme zlatníka Konráda Aurochera, který odevzdal jen půl kopy. Raději však přikročíme k rozboru pramene, který umožňuje získat bezpečnější poznatky.

V hlavní knize z roku 1442 nemáme ovšem uvedeny všechny poplatníky – jsou zde zapsáni jen ti, kteří vlastnili nějaký nemovitý majetek. Kniha však na druhé straně obsahuje údaje mnohem konkrétnější, údaje, které nemohly být ovlivněny mimořádnými okolnostmi. Proto jsem také mohl přibrat k rozboru celou řadu městských rad, aby množství zkoušených případů bylo co největší a náhodnost tak co nejméně působícím činitelem.[38])

Poplatníci a členové městských rad v hlavní knize z roku 1442

	majetek v ceně					
	do 20 hř.	20–50 hř.	50–100 hř.	100–150 hř.	150–500 hř.	nad 500 hř.
Všichni poplatníci	405	140	97	52	52	5
z toho vnitřní město	144	120	83	46	52	5
Radní 1441	—	—	3	1	6	1
Radní 1442	—	1	4	1	6	—
Radní 1443	—	—	3	2	6	1
Radní 1445	—	—	4	2	5	1
Radní 1446	—	1	2	2	6	1
Radní 1447	—	—	1	3	7	1
Radní 1448	—	1	3	1	7	—

[36]) Logičtější by bylo připojit k členům rady z roku 1434 osoby, které zasedaly v radě předchozí, tj. v radě z r. 1430. Avšak čtyři členové rady z r. 1430 v rejstříku z r. 1432 buď nejsou uvedeni (Ondřej Poltzmacher a Oldřich Czusser) nebo o nich chybějí údaje (Mikuláš Ponawitzer, Jan Pergmeister); proto jsem dal přednost osobám zasedajícím v radě z r. 1433.

[37]) Jde o Jana Mit dem mel soukeníka. Rejstřík z r. 1432 je uložen v MAB pod sign. rkp. 21. Seznamy rad viz v příloze.

[38]) Rozbor majetkové struktury osob uvedených v původních zápisech hlavní knihy z r. 1442 (MAB rkp. 8) jsem převzal z práce J. MARKA, Společenská skladba moravských měst v 15. a 16. století, která mi byla laskavě autorem v rukopise dána k nahlédnutí.

Obraz, který jsme získali, se značně liší od toho, co jsme až dosud poznali při srovnávání majetkové struktury městských rad s majetkovou strukturou celého města, ať již to bylo v období vlády starého patriciátu nebo v osmdesátých letech 14. století. Ještě při rozboru rejstříku z roku 1387 jsme konstatovali, že téměř všichni radní byli vybíráni ze stovky nejbohatších měšťanů. Ve čtyřicátých letech 15. století tomu bylo již jinak. Stovku nejbohatších tvořili prakticky ti měšťané, jejichž nemovité majetky měly cenu větší než 100 hřiven. Tito měšťané však pouze v jedné ze sledovaných městských rad obsazovali více než tři čtvrtiny míst (r. 1447), a někdy byl jejich podíl ještě menší; v letech 1445 a 1448 obsazovali méně zámožní měšťané 4 místa v radě (tedy třetinu), roku 1442 dokonce 5 míst. Do rady pronikaly tedy osoby s průměrným, a bereme-li za základ situaci ve vnitřním městě, téměř podprůměrným majetkem.[39])

Není přitom ovšem pochyb, že velmi bohatí měšťané nadále zaujímali v městské radě významné místo. Z pěti měšťanů, jejichž městský majetek byl roku 1442 oceněn na více než 500 hř., zasedali tři (Jan Haz, Štěpán Zlabinger a Michal Kunigsfelder) ve čtyřicátých letech v radě. Čtvrtý, Martin Perman, byl konšelem ještě roku 1440 a někdy brzy po roce 1442 zemřel; jeho syna Václava nalezneme v radě již roku 1457. Avšak z toho, že v radě zasedali i poměrně málo zámožní měšťané, vyplývá jasně, že majetek nebyl při sestavování rady hlediskem jedině rozhodujícím.

S několika měšťany, kteří nenáleželi k nejbohatší špičce městského obyvatelstva, jsme se setkali i v městských radách i v období vlády starého patriciátu (i když šlo ovšem o měšťany relativně stále velmi bohaté). Konstatovali jsme tehdy, že do rady pronikali především vlivem příslušnosti k patricijské rodině či společenským stykům s patricijskými rodinami. Probíráme-li nezámožné měšťany, kteří zasedali v radě ve čtyřicátých letech 15. století, nemůžeme dospět k podobnému závěru. Mezi radními, kterým roku 1442 náležel nemovitý majetek v ceně pod 100 hřiven, nalezneme většinou řemeslníky (Ondřej krejčí, Jan konvář, Ondřej konvář; Kunc Grym byl kožešníkem, Kunc Aurocher zlatníkem, Václav Zukspratl asi soukeníkem, Martin Bradáč asi sladovníkem); vedle řemeslníků však k nim patřili také příslušníci jiných zaměstnání (Štěpán vozka, Štěpán Klenar šrotéř, Štěpán Eberl krejčí suken a Jan Polan kupec) a jeden měšťan, jehož zaměstnání neznáme (Mikuláš Leichtentzain). Ze všech těchto měšťanů pouze u jednoho lze předpokládat, že měl předka konšelem: Štěpán Eberl byl pravděpodobně vnuk Petra Eberlova, který byl příseženým roku 1402. A u žádného nemáme doloženy nějaké užší společenské styky (především ovšem sňatky) s nejbohatšími měšťany. Nezbývá tedy skutečně než předpokládat, že méně zámožní radní pronikali do rady jako zástupci svých zaměstnání a jejich organizací.

Ke stejnému závěru dojdeme na základě rejstříku z roku 1471 i pro třetí čtvrtinu 15. století. V radách z let 1470 a 1471 zasedalo opět 22 osob – 2 měšťané byli v obou radách; údaje máme pouze o 19 členech obou rad, avšak i ty jsou dosti výmluvné:[40])

[39]) J. DŘÍMAL (Sociální boje 226, 281—282) považoval v Brně v druhé polovině 15. století za patricije ty měšťany, jejichž majetek přesahoval cenu 150 hř. Kdybychom se řídili tímto hlediskem, znamenalo by to, že ve čtyřicátých letech 15. století obsazoval patriciát přibližně polovinu rady.

[40]) Rejstřík městské sbírky z r. 1471 je uložen v MAB pod sign. rkp. 22; chybějí údaje o Mikuláši Münsterbergerovi, Václavovi Piwainerovi a Tomáši Golčovi.

Poplatníci a členové městské rady v rejstříku z roku 1471										
	neurč.	do 8 gr.	8—16 gr.	16—32 gr.	½—1 hř.	1—2 hř.	2—4 hř.	4—8 hř.	nad 8 hř.	celkem
Poplat.	55	330	93	161	152	65	16	3	1	876
Radní	3	—	—	1	3	8	6	1	—	22

Zajímavé je již to, že nejpočetněji byli v radě zastoupeni měšťané, kteří v městské sbírce odevzdali 1–2 hřivny, což nebyla již skupina těch nejbohatších. Důležitější je však skutečnost, že v radě nalezneme přece jen dosti početně zastoupeny poplatníky ještě méně zámožné. Ondřej kožešník zaplatil ve sbírce 36 grošů, Štěpán sladovník dokonce pouze 29 grošů; šlo tedy o měšťany, kteří měli podprůměrné majetky. Bohatí měšťané mají v radě převahu, nejde však o jejich samovládu.

Rozbor rejstříku z roku 1471 potvrzuje také závěr, k němuž jsme dospěli již rozborem hlavní knihy z roku 1442. Tvrzení, že v Brně musely mít cechy nějaký vliv na sestavování městských rad, je skutečností, o níž nelze pochybovat: jinak účast méně zámožných řemeslníků v radě nevysvětlíme. Abychom vyzkoumali, jak se tento vliv projevoval, musíme ovšem pokračovat ve zkoumání struktur jednotlivých rad podle zaměstnání konšelů, které jsme zatím opustili v dvacátých letech 15. století konstatováním, že v dalším období nedošlo k větším změnám a převratům ve vývoji vlády města.

Ve většině městských rad z let 1424–1473 se mi podařilo zjistit 5–7 řemeslníků; v několika případech jsem poznal mezi radními pouze čtyři řemeslníky, jednou dokonce pouze tři.[41]) Není však pochyb o tom, že tak nízký počet je spíše projevem naší nepřesné znalosti než obrazem skutečného stavu, zvláště když se týká dvacátých let 15. století, tedy období, z něhož se zachovalo málo pramenů. Můžeme tedy shrnout, že v polovině 15. století obsazovali řemeslníci přibližně polovinu rady. Jsou zde určité výkyvy; zdá se, že ve čtyřicátých letech bylo zastoupení řemeslníků o něco málo větší než v letech šedesátých. V šedesátých letech totiž nikdy nezasedalo v radě více než šest řemeslníků, kdežto ve čtyřicátých jich dvakrát najdeme bezpečně sedm.[42])

Přihlédněme k zastoupení jednotlivých řemesel. V letech 1424–1471 se vystřídalo celkem 40 rad. Řezníky najdeme ve 33 radách, pekaře ve 14 radách, sladovníky v 28 radách, kožešníky ve 30 radách, soukeníky ve 32 radách, krejčí v 9 radách, střelce v 15 radách, zlatníky v 7 radách, konváře ve 4 radách, platnéře, kováře a nožíře v 11 radách. Mimo to v 6 radách byl vozka a v 11 radách šrotéř vína. Nesmíme přeceňovat význam těchto součtů – vzhledem k tomu, že naše znalost zaměstnání radních není ani přesná ani úplná, nemohou sloužit za podklad pro zkoumání vývoje vlády města; jejich užitečnost spočívá pouze v tom, že ukazují alespoň do určité míry, která řemesla mohla mít v radě pravidelné zastoupení.

[41]) V radě z r. 1428.

[42]) V l. 1443 a 1448.

Nejčastěji zasedali v radě řezníci, sladovníci, soukeníci a kožešníci. Kdybychom znali zaměstnání všech radních, byla by asi účast příslušníků těchto řemesel v radě ještě úplnější. I tak je u těchto řemesel zastoupení v radě tak pravidelné, že můžeme u některých radních jejich zaměstnání, které jinak neznáme, téměř s jistotou odhadnout podle toho, kdy zasedali v radě. Tak např. Valentin Korner byl do rady zvolen pouze dvakrát, v letech 1451 a 1455; neznáme ani jeho majetek, k velmi bohatým měšťanům tedy určitě nepatřil a do rady pronikl asi jako zástupce některého cechu. Právě v těch dvou letech nezasedal v radě žádný kožešník, je tedy pravděpodobné, že Korner byl kožešníkem. O Janu Handlovi a o Mikuláši z Opavy nevíme také nic, v radě zasedali každý jen jednou v době, kdy v ní nenajdeme žádného soukeníka; šlo tedy asi o soukeníky.[43])

Důležité však není jen to, že řezníky, sladovníky, kožešníky a soukeníky najdeme ve většině rad. Obyčejně nalezneme v každé radě jen jednoho řezníka, jednoho soukeníka – šlo tedy skutečně o zástupce těchto řemesel. Kdyby totiž na sestavu rady neměly cechy vlivu a řemeslníci pronikali do rady jen za své osoby – ať již vlivem svého bohatství nebo snad také pro svou schopnost (s čímž ovšem ve středověku příliš počítat nemůžeme), musela by být účast jednotlivých řemesel mnohem nepravidelnější a u bohatých řemesel bychom čekali častou přítomnost více jejich bohatých příslušníků v jedné radě. Pravda, v městských radách z poloviny 15. století nalezneme občas také více příslušníků jednoho řemesla: v letech 1446–1447 zasedali v radě dva řezníci, v letech 1433, 1438, 1443, 1451 a 1470 dva a roku 1435 dokonce tři sladovníci, roku 1443 dva soukeníci. Avšak nejde o případy příliš četné a zvláště u sladovníků souvisí s nejasnou hranicí mezi vlastníky sladoven a měšťany, u nichž sladovnictví bylo hlavním zdrojem příjmů. Mimo to na složení rady působily některé vlivy, které přispívaly k tomu, že nemohlo být dodržováno nějaké zcela přesné schéma: pravidlo o přechodu dvou členů staré rady do rady nové, právo podkomořího zasahovat do volby aj. Celkově o střídání zástupců hlavních cechů v radě nemůže být pochyb.

Překvapuje poněkud nízký počet pekařů v radě. Od čtyřicátých let nalezneme mezi radními pouze jednoho, totiž Oldřicha Tannera. Vzhledem k významu tohoto řemesla je pravděpodobné, že jeho zástupců bylo v radě přece jen víc. Snad byl pekařem Mikuláš Ponawitzer, pekařem mohl být snad i Mikuláš Heutel[44]) – oba se většinou v radě objevují tehdy, když v ní nebyl jiný pekař. I zástupců ostatních řemesel bylo asi více, než ukázal náš výpočet. Stálé zastoupení však již asi neměla, alespoň ne po celé sledované období.

Pozorujeme totiž zajímavou skutečnost: některá řemesla si dovedla místo v radě udržet po určitou dobu, pak však z rady mizí nebo se v ní již neobjevují pravidelně. Pochopitelné je to u střelců, kteří zasedali v radě velmi často v první polovině 15. století, od šedesátých let se v ní však již nevyskytují. Šlo totiž o řemeslo, jehož význam nepochybně stoupl s poptávkou po zbraních v období vyplněném válkami; s návratem klidnějších poměrů a stále se rozšiřujícím užívání palných zbraní postavení střelců klesalo, což se projevovalo i v jejich účasti na vládě města. Osvald střelec, poslední zástupce tohoto řemesla v radě, v ní setrvával asi vlivem svého

[43]) Do součtů jsem tyto případy ovšem nezapočítal.

[44]) Zařadil jsem jej mezi soukeníky, protože je to pravděpodobnější: na domě, který r. 1442 náležel Mikuláši Heutlovi, je zapsán v rejstříku z r. 1432 bohatý Heutel pannifex. Naprosto bezpečné však ztotožnění těchto dvou osob není a Mikulášovi Heutelovi náležela r. 1442 chlebná lavice.

bohatství a své dlouholeté radní činnosti. Těžko však vysvětlíme, proč se právě na přelomu čtyřicátých a padesátých let podařilo získat krejčím místo v několika po sobě následujících radách. Dříve totiž zasedali v radě pouze sporadicky, v šedesátých a sedmdesátých letech 15. století v radě krejčího nenajdeme. U ostatních řemesel – jde většinou o řemesla, zabývající se zpracováním kovů – je účast v radě dost nepravidelná. V jedné radě zasedal zlatník i konvář, v druhé žádný příslušník kovodělných řemesel. Ve srovnání s druhým desetiletím 15. století však zastoupení těchto řemesel v radě znatelně pokleslo.

Mezi zástupci jednotlivých zaměstnání v radě nalezneme dost velké rozdíly v majetku. Tak z řezníků byl ve čtyřicátých a padesátých letech v radě Václav Turr, Michal z Měnína a Hanuš Rot, jejichž majetky byly roku 1442 oceněny na 429, 269 a 340 hřiven, vedle nich však Hanuš Stengel, jehož majetek nedosahoval ani ceny 150 hřiven, a Petr Mikš, který roku 1442 měl nemovitosti v ceně 105 hřiven.[45]) Jinde jsou majetkové rozdíly ještě větší: roku 1454 byl v radě sladovník Mikuláš Pfarrer, jehož majetky měly cenu 419 hřiven, roku 1455 Štěpán sladovník, jemuž náležely nemovitosti v ceně pouhých 68 hřiven. Průměrná zámožnost všech příslušníků jednotlivých zaměstnání ve městě se ovšem obrážela v průměrné zámožnosti reprezentantů těchto řemesel v radě: radní z řad řezníků, pekařů a sladovníků byli většinou bohatí, radní, zabývající se jinými řemesly, byli většinou méně zámožní. Avšak ani zde nejde o pravidlo bez výjimek. Zmínil jsem se o nezámožném sladovníku v radě, naopak nalezneme mezi radními kožešníky, soukeníky a krejčí, kteří měli majetek, jehož cena přesahovala 150 hřiven.[46]) To ukazuje, že se ani uvnitř cechů nepodařilo ještě nejbohatším řemeslníkům strhnout na sebe veškerý vliv. I tak byl ovšem jejich vliv velký. Také polocechovní vláda je do značné míry vládou bohatých: okruh osob, které se podílely na moci, se sice značně zvětšil, avšak o nějaké demokratické či lidové vládě nelze mluvit v žádném případě.

Polovinu rady obsazovali řemeslníci; zbývá tedy zkoumat složení druhé poloviny. O některých radních víme, že byli kramáři, jiní byli kraječi sukna, jiní kupci. Je však velmi obtížné u mnohých měšťanů přesně odlišit příslušnost k jednomu z těchto odvětví a k tomu ještě vypátrat, u kterých bývalých obchodníků převládlo pobírání důchodů z nemovitostí nad skutečnou aktivní hospodářskou činností. Jsme v pokušení vyhnout se obtížím tvrzením, že polovinu rady obsazovaly řemeslnické cechy a polovinu patriciát. Takovému hodnocení však odporují výsledky, k nimž jsme dospěli při rozboru majetkové struktury městských rad. Mezi radními ze čtyřicátých let 15. století, jejichž nemovitý majetek měl cenu nižší než 100 hřiven, jsme nalezli dva obchodníky, totiž kupce Jana Polana a kraječe Štěpána Eberla. Je nutno k tomu ještě dodat, že nejde o případy zcela výjimečné. V padesátých letech byl přísežným několikrát Mikuláš Lederer, pravděpodobně kramář, jehož majetek byl roku 1442 oceněn pouze na 100 hřiven; k nejbohatším měšťanům nenáleželi ani

[45]) Roku 1453, kdy se stal členem rady, byl však možná již o něco zámožnější: do hlavní knihy mu byly připsány po roce 1442 další nemovitosti, nevíme ovšem, kdy je zakoupil.

[46]) Např. Mikuláš Heutel (pravděpodobně soukeník), Jan Reichsmid (kožešník — později držel po nějakou dobu ves Slavíkovice a není zcela jisté, zda stále vykonával své řemeslo), Jakeš krejčí aj.

Složení brněnských městských rad 1420—1473

		1420	1421	1424	1427	1428	1429	1430	1432	1433	1434	1435	1436	1437	1438	1440	1441	1442	1443	1445	1446	1447	1448	1449	1450	1451	1452	1453	1454	1455	1456	1457	1458	1459	1460	1461	1462	1463	1464	1466	1469	1470	1471	1473
Rodiny	Haz	2	1	1	1	—	—	1	2	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Herl	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	z Kroměříže	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Trojan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Eisner	—	—	—	1	1	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Poltzmacher	—	1	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	od Věže	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Minsterberger	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Perman	—	—	1	—	1	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Slaiher	—	—	1	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Kunigsfelder	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Ledrer	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Zlabinger	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Ryšan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Kupci	—	—	1	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Kraječi	1	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Kramáři	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Šrotéř, vozka	—	—	—	1	1	—	—	2	—	—	—	1	—	1	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Řezníci	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1	2	1	1	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Pekaři	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	2	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Sladovníci	—	—	—	1	—	—	1	1	—	2	—	3	1	1	2	1	—	1	2	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Kožešníci	1	1	—	1	1	—	1	1	—	1	—	1	1	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Soukenníci	—	—	—	1	1	—	1	1	—	1	—	1	1	1	—	1	—	1	2	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Zlatníci	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Kováři, nožíři, platnéř	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Konváři	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Střelci	1	1	1	—	—	—	2	—	—	—	—	1	1	2	1	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Krejčí	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Ševci	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Řemeslníci[1])	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Zaměstnání neznáme	4	6	2	2	4	3	4	1	2	3	1	2	2	1	3	—	4	1	—	4	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[1]) Platili de artificio, zaměstnání však neznáme

Mikuláš kramář, kraječ Jan Sleicher a kramář Jan Boskowitzer zvaný Židlák, kteří tehdy rovněž zasedali v radě. To ukazuje, že ty radní, kteří nebyli řemeslníky, nelze v 15. století automaticky pokládat za příslušníky patriciátu.

Naskýtá se pak ovšem otázka, zda obchodníci zasedající v radě, nebo alespoň jejich část, nepronikali do rady také jako zástupci nějakých organizací svého zaměstnání. I když tato domněnka je na první pohled dosti pravděpodobná, doložit ji nemůžeme. Souvisí to s dvěma skutečnostmi. Především: působí již zmíněná nejistota při pokusech o přesné určení zaměstnání měšťanů, kteří se nezabývali řemeslem. Navíc však nevíme ani to, zda přece jen alespoň několik míst v radě nebylo rezervováno pro nejbohatší měšťany, kteří do rady pronikali ne jako zástupci nějakých organizací, ale vlivem svých majetků. Nezbývá, než abychom tuto otázku ponechali zcela nezodpovězenu a pokusili se dospět k jiným poznatkům o neřemeslnících v radě, aniž bychom brali ohled na to, jakým způsobem se do rady dostávali.

Zmínil jsem se již o tom, že průměrná zámožnost radních určitého řemesla vyplývala z průměrné zámožnosti všech příslušníků tohoto řemesla. Toto pravidlo lze rozšířit i na ostatní členy městské rady. Vzhledem k tomu, že průměrná zámožnost kramářů, kraječů a kupců byla větší než průměrná zámožnost řemeslníků, byli většinou obchodníci zasedající v radě bohatší než konšelé zabývající se řemeslem. I zde jde ovšem o rozdíl, který můžeme poznat jen tehdy, postavíme-li proti sobě všechny neřemeslníky a všechny řemeslníky: již z toho, co jsem dříve uvedl, je přece jasné, že v některých případech mohli být radní-řemeslníci (zvlášť šlo-li o řezníky, sladovníky nebo pekaře) bohatší než řada konšelů, kteří se živili obchodem. Situace vyhlížela tak, že nejbohatší konšelé byli velkou většinou neřemeslníci, mezi středně zámožnými se objevují smíšeně řemeslníci i neřemeslníci, chudší příležní byli většinou řemeslníky.

Toto pravidlo platilo zhruba po celé období od konce 14. století až do sedmdesátých let století 15. Sledujeme-li však neřemeslníky v radě podrobněji, zjistíme, že během této doby došlo k některým změnám. Nápadné je především to, že v 15. století se opět v Brně setkáváme (na rozdíl od situace koncem 14. století) v pramenech s měšťany, kteří získali nadprůměrné majetky, zasedali v radě, tvořili vlivné rodiny a neopouštěli město. Vzhledem k tomu, že jde tedy nepochybně o osoby, které lze plným právem nazvat patriciji, zaslouží si zvláštní pozornosti. Na prvním místě je nutno uvést Arnolda z Kumbachu.[47]) Je v literatuře dobře znám jako brněnský mincmistr; zdá se však, že svůj velký majetek nezískal mincovním podnikáním. Je totiž v Brně doložen v rejstřících z let 1387 a 1389 a náležel již tehdy mezi největší poplatníky – mincmistrem se však stal později. O jeho bohatství svědčí skutečnost, že ke kapli, kterou v Brně založil, věnoval vedle 3 hř. renty na brněnských, předměstských i líšeňských nemovitostech 2 domy v Brně. Byl také vlastníkem velkých statků na venkově. Roku 1400 mu náležela ves Telnice, později přikoupil ještě Harasy, mimo to držel zástavním právem Šlapanice a doživotně Líšeň. V radě zasedal, pokud víme, pouze dvakrát, v letech 1404 a 1408. Zemřel kolem roku 1412 bezdětný, část jeho majetků zdědil jeho synovec Jan Zwilling, nazývaný později také Jan Arnoldův, který se pak dvakrát dostal do rady. Po roce 1417 však Arnoldovce ani v radě ani v Brně vůbec nenajdeme.

Současně s Arnoldem z Kumbachu dosahuje ve městě význačného postavení ro-

[47]) O něm E. NOHEJLOVÁ, Moravská mincovna, zvl. str. 46n.

dina Hazova. Na rozdíl od Arnolda, který se do Brna přistěhoval, jde o starou brněnskou rodinu. Její předky nalezneme v Brně již v polovině 14. století; Konrád Hez se stal roku 1363 výběrčím berně, Tomáš Heze radním roku 1382. Část rodiny přešla asi na nějakou dobu na venkov: otec Václava Haze, nejvýznamnějšího člena celé rodiny, se nazývá Konrádem z Černovic – byl asi tamějším rychtářem. Václav Haz se zabýval obchodem se suknem a byl v čilém obchodním styku s mnohými šlechtici a duchovními. Společně se svým otcem koupil roku 1408 od markraběte Jošta Řečkovice, později také statky u Lelekovic s patronátním právem tamějšího kostela. Po jeho smrti rodina Řečkovice odprodala, avšak zůstávala stále jednou z nejbohatších ve městě: Jan Haz měl v hlavní knize z roku 1442 zapsány nemovitosti v ceně více než 500 hřiven – a šlo o majetky skutečně patricijské, především dvůr a mlýn. Dlouhou dobu náležela rodině také vesnice Vysoká u Jihlavy. Pokud můžeme sledovat sňatky příslušníků rodiny, najdeme mezi jejich manželi a manželkami většinou měšťany a měšťanky jiných moravských měst; manželky Václava, Jindřicha a Jana Hazových byly dcerami jihlavského měšťana Vincencia (Jindřich si pravděpodobně vzal vdovu po Václavovi, manželka Janova byla vdovou po Arnoldovi z Kumbachu), později se dcery těchto patricijů provdaly za Pavla kramáře z Jihlavy, který se pak přestěhoval do Brna, a za bratislavského měšťana Hanuše Kochaima. Započítáme-li k rodině také Pavla kramáře z Jihlavy, který se do ní přiženil a usadil se v Brně, zjistíme, že celkem 6 jejích členů zasedalo v radě. Zvláště v první polovině 15. století (mimo čtyřicátá léta) zasedali Hazové v radě velmi pravidelně, někdy měli dokonce dva členy rodiny v radě. Nadřazené postavení rodiny potvrzuje i skutečnost, že se její příslušník – dr. Jan Haz – stal dokonce olomouckým biskupem; pro posouzení vlivu rodiny je důležité i to, že měšťan Jan Haz obnovoval roku 1420 jako zástupce moravského hejtmana jihlavskou městskou radu.

Koncem první poloviny 15. století však Haze majetkově předčily nové rodiny. Zdroj jejich bohatství a jejich původ často neznáme. Týká se to především Michala Kunigsfeldera. Jeho jméno by ukazovalo na původ z blízkého brněnského okolí. Otázka však není zcela jednoduchá: téměř současně s Michalem Kunigsfelderem žijí Kunigsfelderové i v Bratislavě, pronikají tam do rady a obsazují i rychtářský úřad. Jejich souvislost s brněnskými Kunigsfeldery však není jasná. O Michalovi víme, že se intenzívně zabýval obchodem. Jeho zisky musely být značné, protože majetky, které získal, byly největší, jaké v Brně vůbec v 15. století existovaly. Ve čtyřicátých letech koupil v okolí Brna vesnice Žabovřesky a Manice, zástavou držel rozsáhlé orlovské zboží u Vyškova a mimo to měl velké majetky příslušející k městu – roku 1442 měl v hlavní knize zapsány nemovitosti v ceně 675 hřiven a později, jak se zdá, ještě nějaké vinice přikoupil. V radě zasedal velmi často v třicátých a čtyřicátých letech 15. století. Po jeho smrti zdědila majetky dcera Kateřina, provdaná nejprve za Štěpána Langa a později za Hanuše Ryšana mladšího.

Původ Ryšanů také neznáme. Hanuš Ryšan žil v Brně již roku 1432, byl však tehdy ještě nájemníkem. V polovině 15. století náležely jemu a jeho stejnojmennému synovi ve městě a v okolí nemovitosti, ohodnocené na více než 600 hřiven; v padesátých letech koupili Ryšanové Řečkovice, po smrti Michala Kunigsfeldera drželi po nějakou dobu orlovské zboží, později vlastnili nějaké majetky jako léna od olomouckého biskupa. I zde ukazují sňatky význam rodiny: mimo příbuzenství s Kunigsfeldery byli spřízněni také s nejpřednějšími olomouckými rodinami, se

Saltzery a Molery. Do rady pronikli však Ryšanové poměrně velmi pozdě, až koncem padesátých let; zajímavé je, že syn zasedal v radě dříve než otec.

Z Ryšanovy nebo Kunigsfelderovy rodiny pocházela Regina, manželka dalšího významného měšťana Štěpána Zlabingera. Ten se přistěhoval do Brna někdy po roce 1432. Roku 1442 byl však již jedním z největších majitelů nemovitostí v Brně: jeho majetky měly cenu větší než 700 hřiven. Na rozdíl od Ryšanů a Kunigsfelderů nemáme žádných zpráv o jeho statcích na venkově, nepočítáme-li ovšem vinice. Byl kramářem a v radě zasedal již od roku 1443, tedy velmi brzy po svém příchodu do Brna.

Ryšanové nezískali Řečkovice přímo od Hazů. Od dědiců Václava Haze je koupil roku 1426 Martin Perman. Je to osoba zajímavá: pocházel z vídeňské patricijské rodiny, do Brna se přistěhoval za husitských válek. Roku 1442 měl v Brně a v jeho okolí 6 domů, sladovnu, lázeň, masný krám, 8 vinic a dvůr v celkové ceně více než 750 hřiven. I když po Martinově smrti jeho syn Václav prodal Řečkovice Ryšanům, náležel nadále k nejbohatším měšťanům v Brně; ještě i další generace si uchovala dost velký majetek. V radě zasedali Martin i Václav velmi často.

Všechny tyto rodiny, jak vidíme, měly mnoho společných znaků s patriciátem ze 14. století: náležely jim velké majetky, zasedaly v radě, byly spřízněny mezi sebou nebo s významnými měšťanskými rodinami jiných měst. Avšak jsou zde také určité rozdíly, z nichž jeden je zvlášť významný: patricijských rodin bylo ve 14. století mnohem více. V 15. století se nejbohatší rodiny také majetkově i společensky oddělovaly od ostatního měšťanstva, bylo jich však málo. Vyjmenoval jsem šest rodin; ani ty však nepůsobily v Brně současně. V době, kdy nastupovali Kunigsfelderové a Ryšanové, byli Arnold i jeho synovec Jan již mrtví a Hazové v úpadku. Není tedy náhodné, že se v radě objevují současně nanejvýš 2 příslušníci těchto rodin.

Je možno ovšem namítnout, že výčet rodin, které jsem zde uvedl, není úplný. V radě najdeme i jiné rodiny po několik generací. Z rodiny z Kroměříže zasedal v radě otec, syn a vnuk od roku 1398 až do roku 1465 – a to nemohu vyloučit možnost, že do rady pronikla i další generace. Dvě nebo tři generace v radě najdeme také u Münsterbergerů, Eysnerů, Ledererů, Sleiherů a Herlů, rodina Poltzmacherova se v radě objevuje od roku 1417 až hluboko do 16. století. Všechny tyto rodiny se zabývaly obchodem nebo jinými druhy podnikání (Mikuláš Poltzmacher byl v polovině 15. století mincmistrem), všechny byly poměrně bohaté. Přesto však je nemůžeme pokládat beze všech výhrad za patricijské.

Zmínil jsem se již v úvodu o tom, že od pádu patricijské samovlády nelze vždy přesně vymezit patriciát; existují osoby, které mají některé znaky příslušnosti k patriciátu a některé znaky příslušnosti k střední městské vrstvě. To platí plně o vyjmenovaných rodech. Během první poloviny 15. století se sice již pomalu upevňovaly jejich pozice v radě, avšak současně se svými majetky ještě většinou neodlišovaly příkře od ostatního měšťanstva; jejich příslušníci a příslušnice se nedostávali do rodinných styků s šesti nejvýznamnějšími brněnskými patricijskými rodinami, zjistíme naopak sňatky s řemeslníky a s méně zámožnými měšťany. Někteří řemeslníci (zvláště pekař Oldřich Tanner a řezník Václav Turr) měli majetky, které byly větší než majetky příslušníků těchto rodin. Bude tedy přesnější, budeme-li kolem poloviny 15. století Münsterbergery, Eysnery, Lederery, Sleihery, Herly,

Poltzmachery a příslušníky rodiny z Kroměříže považovat za skupinu, která tvořila jakýsi přechod mezi patricijskými rodinami a ostatním měšťanstvem.[48])

Patricijové v 15. století se však neodlišovali od patricijů 14. století jen tím, že jich bylo méně. Došlo k změnám ve vývoji hospodářských a sociálních poměrů města, které se odrazily také ve struktuře majetku a ve zdrojích příjmů bohatých měšťanů.

Ve 14. století byly typickými patricijskými majetky venkovské statky, mlýny a dvory v okolí města a renty na nemovitostech ve městě.[49]) Již celkový přehled o patricijích a patricijských rodech z 15. století ukázal, že venkovské statky se staly opět velmi významnou složkou majetků těch nejbohatších měšťanů. A jako ve 14. století, tak také ve století následujícím šlo o výhradný majetek patricijské skupiny. Pomineme-li majetky Arnolda z Kumbachu, které se po jeho smrti zase dostaly do rukou šlechty nebo církve, je soupis měšťanských venkovských statků poměrně stručný: rodina Hazova držela Vysokou u Jihlavy, menší majetky u Lelekovic a Řečkovic, které však přešly během století do rukou Permanů a pak Ryšanů; Michalu Kunigsfelderovi náležely ve čtyřicátých letech Žabovřesky a Manice; orlovské zboží, které po něm držel nějakou dobu také Hanuš Ryšan, bylo jen zástavou; Ryšanové později získali také některá léna od olomouckého biskupa. Koncem století patřily venkovské majetky také některým dalším rodinám (např. Poltzmacherům), avšak až do sedmdesátých let pouze v jednom případě připadl větší venkovský majetek měšťanu, kterého jsem mezi patriciji nevyjmenoval: Jan Reichsmid, původně kožešník, se na krátký čas stal spoluvlastníkem a pak vlastníkem vsi Slavíkovic u Rousínova.

Přesto, že rozsah venkovských statků brněnských měšťanů se značně zmenšil, byl přece jen stále výraznou součástí majetku patricijů. Poněkud jinak tomu bylo s majetky v okolí města. Značná část velkých dvorů, polností a mlýnů za brněnskými hradbami, které v polovině 14. století náležely patricijům, připadla již během několika desetiletí církvi. Z majetků zbylých byly nadále patricijskými majetky mlýny: v polovině 15. století byly v rukou rodin Hazovy a Ryšanovy. Jinak byly sladovny, drobné i větší dvory, lázně a jiná řemeslná zařízení jak v rukou patricijů a jiných bohatších rodin tak v rukou ostatního měšťanstva.

Ještě výraznější rozdíl nastal ve vlastnictví rent. Druh majetku, který v polovině 14. století měl v struktuře majetku patricijů značný význam, je doložen ve vlastnictví měšťanů počátkem 15. století celkem ojediněle. V polovině 15. století je pak již vývoj ukončen: renty na městských nemovitostech nalezneme téměř výlučně v rukou církevních institucí.

Zmenšením celkového rozsahu majetků bohatých brněnských měšťanů na venkově a v okolí města a soustředěním rent do rukou církve se zvětšil význam vinic ve struktuře majetku nejbohatších brněnských měšťanů. Zdá se ostatně, že se rozloha vinic náležející brněnským měšťanům zvětšila proti 14. století i absolutně. Šlo o majetek, který nebyl vyhražen jen těm nejbohatším: roku 1442 náležely vinice více než

[48]) Během 2. poloviny 15. století se některé z těchto rodin pozvedly na úroveň předních rodin patricijských; platí to především o Poltzmachrech, kteří získali i statky na venkově.

[49]) V dalším se opírám o své články Venkovské statky a Vývoj ceny rent.

polovině majitelů domů ve městě a mimo to i některým obyvatelům města, kteří domy nevlastnili. Avšak cena vinic, náležejících jednotlivým měšťanům, se značně od sebe lišila. A pro nás je důležité to, že vlastníci velkých statků na venkově, které považujeme za vlastní patricije, byli současně i největšími vlastníky vinic. Nebyly zde tedy dvě skupiny bohatých měšťanů, z nichž jedna ukládala peníze především v koupi vesnic, druhá v koupi vinic. Bohatnutí měšťana se většinou v pramenech projevuje nejprve tím, že přikupuje vinici za vinicí; kupování vesnic znamená, že již dosáhl skutečně nadprůměrného majetku a touží po vyšším společenském postavení, kterým by se přiblížil šlechtě.

Vzniká ovšem otázka, jakým způsobem patricijové své nadprůměrné majetky získávali. Konstatoval jsem, že vývoj obchodu a cen řemeslného zboží zmenšil již koncem 14. století možnosti k velkému zbohatnutí většího počtu měšťanů. V 15. století se podmínky pro nabytí velkých majetků v Brně dále zhoršovaly.[50]) Po roce 1411 přestalo být Brno sídelním místem moravského markraběte, následující období plné válek a vnitřních bojů nebylo příznivé pro rozmach obchodu, zvláště když od počátku husitských válek pozbyla na významu obchodní cesta z Čech do Uher, která procházela Brnem. Jestliže máme z 15. století mnohem více zpráv o vývozu brněnského sukna, nemusí to ještě znamenat, že se objem výroby a vývozu ve srovnání se stoletím předchozím výrazně zvětšil; a o tom, že neklidnými poměry trpěla ostatní odvětví řemeslné výroby, nelze vůbec pochybovat. Nepřekvapuje pak stálé zmenšování počtu brněnského obyvatelstva, které můžeme sledovat po celé 15. století: zatím co v polovině 14. století mělo Brno přibližně 7000 obyvatel a později se jeho počet ještě zvýšil, na konci husitských válek žilo ve městě a jeho předměstích kolem 6000 a v druhé polovině 15. století kolem 5000 obyvatel.[51])

Viděli jsme, že i za těchto nepříznivých okolností existovalo v Brně několik měšťanů (či měšťanských rodů), jejichž majetek měl poměrně značný objem. Musíme si však uvědomit, že ne všichni dosáhli bohatství za svého pobytu v Brně. Podle vzniku majetků můžeme totiž patricijské rodiny rozdělit do tří skupin: někteří patricijové se do Brna se značnými majetky přistěhovali (Arnold z Kumbachu, Martin Perman, Štěpán Zlabinger),[52]) některé rody zvětšovaly svůj vliv a majetek v Brně po několik generací, než pronikly do nejvyšší společenské vrstvy (Hazové, později i Poltzmacherové a do jisté míry Münsterbergerové), u zbylých příčiny rychlého vsestupu neznáme (Hanuš Ryšan, Michal Kunigsfelder). Můžeme jen předpokládat, že jejich zbohatnutí bylo způsobeno jednak maximálním využitím možností, které nadále poskytoval obchod[53]) i podnikání jiného druhu (určitý význam v tomto

[50]) Celkový přehled o dějinách Brna v 15. století je možno získat z Dějepisu Brna od F. ŠUJANA; jde však o práci dnes již naprosto zastaralou. Cenné jsou studie J. DŘÍMALA (Biskup Vilém z Kolína, Notář Jan Thabrarr, Zemský dům v Brně), za zmínku stojí také práce H. WELTZLA, Brünn im 15. Jahrhundert.

[51]) J. MAREK, Lidnatost Brna 144.

[52]) Připojit bychom mohli také velmi bohatého Jana Moravu, který však do roku 1473 v radě nezasedal.

[53]) Šlo asi především o zprostředkování obchodu cizího zboží v bližším i vzdálenějším okolí města, (o čemž svědčí časté zápisy v půhonných knihách, v nichž jsou šlechtici poháněni brněnskými měšťany za to, že nezaplatili dodané zboží) a o vývoz brněnského sukna do Rakouska a do Uher; k tomu srv. práce cit. v pozn. 33 na str. 265, bratislavskou třicátkovou knihu z r. 1457 a listiny MA Bratislava Lad. 30. No. 3590 a Lad. 18. No. 1620.

ohledu měla i existence mincovny v Brně),[54]) jednak spekulací obchodní i úvěrovou, která souvisela s válečnými a neklidnými poměry. Zásadní význam pro existenci patricijských rodin v Brně však měla skutečnost jiná. Zatímco v druhé polovině 14. století pozorujeme odliv bohatých měšťanů na venkov či do jiných měst, v 15. století již k těmto jevům ve větší míře nedochází. I za nepříznivých okolností bylo několika měšťanům a měšťanským rodům možno získat a udržet si poměrně značný majetek, současně však nepříznivé okolnosti způsobily, že takových výrazně bohatých rodů nemohlo být ve městě mnoho.

Nedostatek pramenů ztěžuje také zkoumání otázky, zda brněnští patricijové pokračovali ve výdělečné činnosti i v době, kdy již svých velkých majetků dosáhli, či zda se spokojovali výnosem těchto majetků. Postupujeme-li od případu k případu, sesbíráme jen několik poznatků. Arnold z Kumbachu byl brněnským mincmistrem a jako věřitel je doložen i v Jihlavě, Václav Haz obchodoval se suknem a společně s jakýmsi Václavem z Písku zařizoval v Brně nový vodovod, Michal Kunigsfelder vedle činnosti obchodní, kterou ovšem můžeme pouze předpokládat, se věnoval peněžnímu obchodu,[55]) Hanuš Ryšan se zabýval dálkovým obchodem.[56]) Ovšem ani zde, podobně jako při hodnocení zpráv o obchodu členů starého patriciátu, nesmíme z jednotlivých dokladů vysuzovat příliš mnoho. Svědčí bezpečně o tom, že někteří patricijové v 15. století se nespokojovali jen příjmem ze svých majetků; intenzitu jejich obchodní, peněžně-obchodní či podnikatelské činnosti z nich poznat nemůžeme. Zpráva o tom, že Václav Haz dlužil za sukno do Chebu, může znamenat také jen to, že se tento patricij zabýval výkrojem sukna; jeho účast na stavbě vodovodu se mohla omezovat jen na poskytnutí kapitálu – vlastní podnik snad vedl odborník Václav z Písku. Na mnohem bezpečnější půdě jsme při zkoumání zdrojů zisků Štěpána Zlabingera: o tom, že byl kramářem, nesvědčí jen občasné označení, ale také skutečnost, že platil v městské sbírce poplatek z krámů a že jako obchodník s „krámným zbožím" je doložen i mimo Brno.

V polovině 14. století měl pro patricije zvláštní význam výkroj suken, který byl jejich privilegovaným zaměstnáním. V 15. století se situace změnila.[57]) Někteří velmi bohatí měšťané sice také krájeli sukna, avšak nešlo již o povolání, při jehož provozování by patricijové měli nějaké zvláštní výsady: poměrně velmi vysoké dávky z výkroje byly předpisovány bez ohledu na zámožnost měšťana. Podobně jako v jiných městech se tedy i v Brně přeměnil výkroj suken z privilegovaného a občasného zdroje příjmu patriciátu v běžné zaměstnání.

Vše, co jsem dosud k řešení otázky zaměstnání brněnských patricijů v 15. století mohl uvést, zní dost nejasně. Přesto se pokusím o určitější závěr, i když bude mít platnost pouze pravděpodobnou. Skutečně aktivními obchodníky, peněžníky či podnikateli byli asi Arnold z Kumbachu, Michal Kunigsfelder a snad i Hanuš Ryšan starší – jde o osoby, které velké majetky nezdědily, ale samy jejich podstat-

[54]) E. NOHEJLOVÁ, Moravská mincovna markraběte Jošta; J. POŠVÁŘ, Nástin dějin brněnské mincovny I. Z brněnských radních byli mincmistry Arnold z Kumbachu počátkem a Mikuláš Poltzmacher v polovině 15. století.

[55]) Vyplývá to ze skutečnosti, že držel některá zboží na venkově jako zástavy; vedle Orlovského zboží běží zde také o Kuřim v dvacátých letech 15. stol. (LC III 85 č. 394 — spolupracoval s Petrem Slaiherem).

[56]) Náhodou se zachovala zpráva o tom, že vyslal svého pacholka na obchodní cestu do Pasova.

[57]) Podobně tomu bylo i jinde — srv. pro Lübeck F. Rörig, Großhandel u. Großhändler, 223—227.

nou část získaly; určitá aktivita obchodní a podnikatelská je možná i u Václava Haze. U ostatních převažoval v příjmech asi výnos jejich nemovitých majetků.

Jestliže došlo během 14. a 15. století k některým změnám v majetkových poměrech a druzích zaměstnání brněnských měšťanů, existovaly určité rozdíly i ve složení národnostním. Na silný vzestup podílu českého živlu v Brně v 15. století upozornil již G. Chaloupka;[58]) pro nás je důležité to, že se i v seznamech rad objevuje v 15. století mnohem více českých jmen, než tomu bylo ve století předešlém. A nejde přitom jen o jména křestní, i když velmi častý výskyt tvaru Hanůšek a Hanuš (a ojediněle také Janko) pro křesní jméno Jan není bez významu. Rodina Trojanova, která do rady pronikla během první poloviny 15. století ve dvou generacích, radní Petřík Krč (kupec), Martin Bradáč, Mikuláš Šiška, Mikuláš Puchala (sladovníci), Mikuláš Nesvač (řemeslník) a Václav Němec měli jasně česká příjmení, zcela jistě českého původu byl Mikuláš kramář.[59]) A dokonce i mezi těmi rodinami, které jsme vypočítali jako patricijské, se vyskytují Ryšanové – tedy rodina s jasně českým jménem – kteří navíc užívali českého tvaru svého křestního jména, totiž buď Hanůšek nebo Hanuš.

Nesmíme ovšem ztotožňovat české jméno s českou národností. Právě rodinu Trojanovu je sotva možno pokládat za českou: je v Brně doložena již v osmdesátých letech 14. století a byl by skutečně zázrak, kdyby si dovedla svou národnost uchovat v prostředí většinou německém po několik desetiletí. Ovšem přibývání českých jmen ukazuje bezpečně alespoň to, že česká vrstva v Brně sílila, a to nejen mezi obyvatelstvem nejchudším: právě u patricijské rodiny Ryšanovy není vyloučeno, že šlo i v době jejího pobytu v Brně nadále o rodinu českou. Není jistě náhodou, že od čtyřicátých let 15. století nalézáme v brněnské městské knize občas české zápisy.[60]) Převahy však zatím český živel nenabyl, i když byl posilován přílivem nových obyvatel z českého okolí. Lze však předpokládat, že velká část brněnského obyvatelstva ovládala oba jazyky; v tom případě bylo pro národnostní vývoj města skutečně osudné to, že se nezdařily husitské pokusy o jeho dobytí.

Zabývajíce se patriciátem z 15. století, kladli jsme většinou do popředí jen malou hrstku těch nejvýznamnějších rodů; poměrně málo jsem se zmiňoval o těch, které tvořily jakýsi přechod mezi patriciátem a střední městskou vrstvou, které sice zasedaly po několik generací v radě a měly dosti značné majetky, současně však se ani svými příbuzenskými styky ani svými majetky nějak výrazněji nad ostatní měšťanstvo nevyvyšovaly. Bylo to způsobeno především tím, že to, co o těchto rodinách do sedmdesátých let 15. století víme, neobsahuje nic zvlášť výrazného: šlo většinou o kupce, kraječe suken nebo kramáře, u některých je doložena činnost lichvářská,[61])

[58]) G. CHALOUPKA, Brno a Znojmo 102.

[59]) V pramenech je nazýván Mikulass, Mikolasch institor (viz seznamy městských rad z let 1451, 1454, 1455). Podle křestního jména lze na český původ usuzovat také u Štěpána sladovníka (testament má však německý) a u Řehoře koželuha. Je nápadné, jak často se česká jména objevují u sladovníků.

[60]) Nejstarší český testament se týká obyvatele předměstského, avšak z šedesátých let jsou zachovány i dva české testamenty brněnských měšťanů (MAB rkp. 48 fol., 392a, 398b).

[61]) Petr Slaiher půjčoval Martinu Permanovi.

vedle domů vlastnili dost velké a četné vinice.[62] Pro vývoj vlády města však nebyla jejich existence bez významu.

Vznik polocechovní vlády v Brně byl do jisté míry ulehčen tím, že se během druhé poloviny 14. století jen velmi málo utvářely rodiny, které usilovaly či které by byly schopny svým vlivem uchovat si místo ve vládě města po několik generací. Ještě v první čtvrtině 15. století nenalézáme příliš podstatné změny. V radě zasedají vedle řemeslníků a patricijských rodin Hazovy a Arnoldovy většinou kupci, kramáři a kraječi suken, kteří nevytvářeli radní rodiny: pouze Mikuláš Herl, Václav Oler ml., Matyáš z Kroměříže a Václav od Věže byli druhými zástupci svých rodin v radě, přičemž u Václava od Věže a Mikuláše Herla není ani to jisté. Sledujeme-li příslušníky těchto rodin v radě, zjistíme, že tam zabírali poměrně málo míst: maximálně dvě místa ročně, velmi často však ani jedno (v l. 1414–1418). Započteme-li k nim i patricijské rodiny Hazovu a Arnoldovu, zjistíme, že dohromady měly v radě nejvýš čtyři, častěji však dva nebo jen jednoho a průměrně jen něco málo přes dva zástupce.[63])

V dalším průběhu 15. století se však situace poněkud mění. Mizí sice rodiny Arnoldova, Olerova a od Věže, avšak vedle nových výrazně bohatých měšťanů a rodin (Permanů, Zlabingerů, Kunigsfelderů a Ryšanů) nalézáme v radě stále více osob, které pocházely z rodin již dříve v radě zastoupených. Tak od roku 1429 sedí v radě druhý příslušník rodiny Slaiherovy, roku 1433 třetí příslušník rodiny z Kroměříže, roku 1438 třetí příslušník rodiny Herlovy a druhý příslušník rodiny Poltzmacherovy, roku 1440 druhý příslušník rodiny Eisnerovy, roku 1441 druhý příslušník rodiny Trojanovy, roku 1447 druhý příslušník rodiny Ledererovy, roku 1445 třetí příslušník rodiny Slaiherovy, roku 1458 druhý příslušník rodiny Münsterbergerovy. Ve čtyřicátých letech obsazovaly tyto rodiny společně s Permany, Kunigsfelderem, Zlabingerem a Hazy velmi často 3, jednou 5 a jednou dokonce 6 míst v radě.[64]) Co to znamená? Jestliže jednou polovinu rady obsazovali řemeslníci, v druhé získali převahu příslušníci rodin, které vynikaly buď skutečně velkými majetky nebo tím, že v radě byly zastoupeny již i dřívějšími generacemi. Kdyby se tato převaha v dalších desetiletích ještě zvětšila, znamenalo by to již dost významné podlomení principu polocechovní vlády v Brně. Ve skutečnosti k tomu nedošlo: v šedesátých letech se zastoupení patricijských a polopatricijských rodin v radě opět zmenšilo a do rady pronikali ve zvýšeném množství noví lidé.

Přesto, že zvýšený vliv několika rodin v radě byl nakonec v polovině 15. století jen přechodným jevem, jde o věc, která si zaslouží pozornosti. Ukazuje totiž, jak velké nebezpečí hrozilo zastoupení širších kruhů řemeslných a obchodních v radě i při polocechovní formě vlády. Bohatí měšťané, kteří do rady pronikli jako zá-

[62]) Zvláštní postavení zaujímali již kolem poloviny 15. století Poltzmacherové; Mikuláš Poltzmacher byl mincmistrem, dr. Jan Poltzmacher dosáhl ve třicátých a čtyřicátých letech významného postavení na vídeňské universitě (srv. J. DŘÍMAL, Notář Jan Thabrarr 12). V poslední čtvrtině 15. století se rodina dostala mezi nejpřednější: Wolgang Poltzmacher dědil po Martě Saltzerové (dceři Hanuše Ryšana a vnučce Michala Kunigsfeldera, provdané do olomoucké patricijské rodiny dostala mezi nejpřednější: Wolgang Poltzmacher dědil po Martě Saltzerové (dceři Hanuše Ryšana a vnučce Michala Kunigsfeldera, provdané do olomoucké patricijské rodiny Saltzerovy) a získal majetek na venkově.

[63]) Započítány rady z let 1402—1424, vynechány jsou rady z let 1406—1410, jejichž seznamy nejsou úplné.

[64]) V radách z let 1440—1449 zasedali průměrně více než 3 příslušníci těchto rodů.

stupci jednotlivých řemesel a živností, se snažili uchovat svůj vliv ve městě i pro své potomky a vytvořit pro sebe ve městě vůdčí a privilegované postavení.[65]) V Brně bylo toto nebezpečí ostatně ještě zvýšeno tím, že zastoupení jednotlivých cechů v radě nebylo zaručeno žádným statutem či článkem městského práva.

Tážeme-li se, na základě jakých zásad byla městská rada v Brně během 15. století volena, musíme se vrátit k již zmíněnému privilegiu krále Ladislava z roku 1453.[66]) Volba rady měla být nadále prováděna tím způsobem, že jedna rada zvolí druhou a seznam zvolených osob má být předložen panovníkovi nebo jeho zástupci k potvrzení. Dřívější volba je popisována tak, že komorník vybral sám 12 přísežných ze 24 navržených jmen; kdo podával návrh, se ve zprávě nepraví, můžeme však předpokládat, že stará rada. V obou případech měla tedy stará rada na volbu rady nové největší vliv. O účasti obce či cechů se zde nepraví nic, ani zmínka nesvědčí o tom, že by jednotlivé cechy a jiné organizace měly zajištěno místo v radě. Polocechovní vláda tedy v Brně byla založena jen na zvyklosti a na daném stavu mocenských sil ve městě.[67])

Jestliže za těchto okolností se udržela polocechovní vláda v Brně bez podstatných změn od devadesátých let 14. století až do šedesátých let století následujícího, kdy zkoumání naše končí, lze z toho vysoudit dvě skutečnosti. Řemeslnictvo organizované v ceších bylo natolik silné, že se patricijové a s nimi spojení bohatí obchodníci nemohli odvážit vyřadit řemeslníky z rady a ujmout se vlády nad městem sami. Přitom ani nejzámožnějším řemeslníkům (kteří se ostatně často současně zabývali také obchodem) ani nejzámožnějším kramářům, kraječům suken a kupcům se stále ještě nepodařilo nabýt naprosté převahy v ceších a jiných městských organizacích, takže při sestavování městských rad se konšely stávali i ti řemeslníci, kteří nenáleželi k nejbohatším. Patricijové a nejbohatší obchodníci a řemeslníci měli sice ve městě velký vliv, neměli však ve svých rukou soustředěnou veškerou moc.

Není ovšem vyloučeno, že již v polovině 15. století se při volbě rady počaly uplatňovat poznenáhlu určité tendence, vedoucí k utvoření nové radní vrstvy, která – ač ne stejnorodého složení – by se zmocnila vlády nad městem a kořistila by z ní pro svůj vlastní prospěch. Při srovnání městských rad ze čtyřicátých a šedesátých let 15. století se zdá, že se účast méně zámožných měšťanů o něco málo snížila[68]) – nejsme si však jisti, zda nejde o jev související se zvyšováním ceny nemovitostí v Brně. Podobně se ocitáme na poněkud nejisté půdě, zjišťujeme-li, zda se po polovině 15. století poněkud nesnížil počet řemeslníků v radě. Viděli jsme, že zvýšený vliv patricijských a jim blízkých rodin ve čtyřicátých letech 15. století později opět poněkud ustoupil do pozadí. Jedna skutečnost však přece jen naznačuje, že mohlo docházet k postupnému zvětšování odstupu mezi radními a ostatním měšťanstvem.

[65]) Ve městech tak vznikal nový radní patriciát.

[66]) Viz pozn. 33 na str. 301.

[67]) Tomu odpovídá i skutečnost, že účast jednotlivých řemesel v radě podléhala určitým změnám: viděli jsme při srovnání sestavy městských rad z dvacátých a padesátých let 15. století, že se za tu dobu zmenšilo zastoupení kovodělných řemesel, v polovině století se končí období poměrně časté účasti střelců v radě a naopak dochází ke krátkému období pravidelnějšího výskytu krejčích mezi přísežnými.

[68]) V některých městských radách z let čtyřicátých až šedesátých nalezneme jen 5 měšťanů, jejichž nemovitý majetek měl cenu větší než 150 hř., v sedmdesátých letech počet těchto radních je vždy vyšší než šest.

Již za vlády starého patriciátu se vůdčí rodiny rády odlišovaly v mnoha městech v západní a střední Evropě od ostatního měšťanstva tím, že k svému jménu připojovaly titul „pan" (dominus, herr).[69] V Brně se tento zvyk uchytil poměrně velmi málo: za vlády starého patriciátu nalezneme tento titul u členů rad jen v seznamech rady z let 1328 a 1331, a i tam pouze ojediněle. Po pádu starého patriciátu se ovšem s titulem „pan" u radních nesetkáváme vůbec. V 15. století však dochází ke změně. Poměrně brzy byli nazýváni pány radní jako celek;[70] to ovšem ještě není znak společenského odlišování členů rad, titulem byla zdůrazněna vážnost městské rady jako celku. Avšak během druhé poloviny 15. století objevujeme titul „pan" i u jednotlivých měšťanů,[71] a to je již věc, která ukazuje skutečně na pokus viditelně se povýšit nad ostatní měšťany. Ovšem ani zde se nesmíme pokoušet o příliš jisté závěry: něco podobného totiž nacházíme téměř současně i v jiných městech,[72] takže význam této skutečnosti můžeme posoudit jen na základě širších studií.

V období, kdy končí toto zkoumání, existovala tedy ještě stále v Brně polocechovní vláda se zastoupením méně zámožných měšťanů v radě. Nebezpečí, které stále hrozilo této vládě, se však brzy muselo projevit: ukazuje to rozdělení brněnského obyvatelstva za vnitřních bojů, k nimž došlo v dvacátých letech 16. století.[73] Ovšem zjistit, kdy přešla vláda města do rukou skupiny, proti níž tyto boje byly vedeny, jsem v rámci této práce již nemohl.

[69]) H. PIRENNE, Les anciennes démocraties 219; i v blízké Vídni byli již ve 13. století označováni patricijové jako „herr, dominus" (O. Brunner, Zwei Studien, Neue Wage 118).

[70]) Např. MAB rkp. 48 fol. 555b z r. 1444: „domini cives concilii".

[71]) R. 1470 čteme o „panu" Mikuláši Ledererovi (MAB rkp. 48 fol. 401b), r. 1478 jsou dva měšťané nazýváni pány v českém zápise (MAB rkp. 48 fol. 427b); v soukromém listu se mluví o „panu" Ledererovi již r. 1465 (MAB, Sbírka listin, /1465, před červencem 15./). Význam titulu „pan" bude ovšem možno přesněji v Brně ohodnotit tehdy, až se zjistí, zda náležel všem radním nebo jen přislušníkům některých rodin.

[72]) Např. v Olomouci od sedmdesátých let 15. století (MAO rkp. 164 fol. 149a, 15a, 22b; listina sign. 324b).

[73]) Srv. popis radního zřízení té doby F. ŠUJANA, Dějepis Brna 237. Průběh zápasů mezi radou a obcí v Brně ve dvacátých letech 16. století je podrobně popsán v práci J. DŘÍMALA, Sociální boje.

IV. K postavení patriciátu v soudobé společnosti

Úvodem. – Patriciát a panovník, vliv panovníka na vládu města. – Patriciát a šlechta. – Patriciát a duchovenstvo. – Patriciát a střední městská vrstva. – Patriciát a městská chudina. – K postavení patriciátu v soudobé společnosti.

Úkolem této práce bylo zjistit vývoj patriciátu a městské vlády v Brně ve 14. a 15. století. Pokud to dovolovaly prameny a metody, kterých jsem užil, byl tento úkol již splněn. Jestliže přikračuji i k pokusu o zjištění poměru patriciátu k ostatním složkám tehdejší společnosti, především k panovníkovi, šlechtě, duchovenstvu, střední městské vrstvě a městské chudině, činím tak s vědomím, že půjde pouze o příspěvky a poznámky k prozkoumání těchto otázek. Solidní základnu jejich zpracování budeme mít teprve tehdy, až bude probádán i patriciát jiných měst, především ovšem pražský; materiál jednoho města rozhodně nemůže přinést ve všem jasno. Celkové řešení je ostatně nemožné i proto, že při zkoumání vztahů dvou společenských vrstev je nutno vycházet ze znalosti obou stran. A nemusím snad podrobně vysvětlovat, že zvláště k otázce poměru panovníka a patriciátu nebo duchovenstva a patriciátu mohu přistupovat pouze z hlediska patriciátu: o moravských markrabatech Janu Jindřichovi a Joštovi toho víme zatím pouze velmi málo, a o duchovenstvu ve městech jen o něco víc. Jestliže pak v jednotlivých dílčích otázkách jsou výsledky nutně neúplné, bude mít i pokus o shrnutí spíše charakter diskusní.

V dějinách středověkých měst nalezneme dost příkladů hlubokých rozporů mezi patriciátem a městskou vrchností. Zvláště ve starším období městských dějin, když města bojovala o nezávislost městské samosprávy a o svržení feudálních pout, stojí v čele odboje většinou patricijské rody.[1]) Později sice dochází často k změně, patricijové naopak hledají sblížení s vrchností, aby získali spojence v boji proti opozici, avšak ani ve 14. a 15. století tato pravda neplatí všeobecně. Tak začátkem 14. století bojuje Stralsund se svou vrchností (rujánským knížetem) o rozšíření svých svobod,[2])

[1]) Srv. F. GRAUS, Die erste Krise 568.

[2]) E. CIÉŚLAK, Walki ustrojowe 69—70.

pruská města v čele s Gdaňskem roku 1410 se pod vedením patriciátu pouštějí do boje s Řádem německých rytířů a volají o pomoc polského krále.[3])

V našich městech se s něčím podobným, snad mimo Prahu,[4]) až do počátků husitských válek nesetkáme. I v Brně je za hlavní znak poměru mezi panovníkem a patriciátem možno označit již od konce 13. století spojenectví, tj, poslušnost patriciátu vůči panovníkovi a podpora patriciátu panovníkem. Patriciát poskytuje panovníkovi pomoc hospodářskou i vojenskou. V období vlády starého patriciátu se město zúčastnilo různých válečných tažení,[5]) brněnská rada při každé vhodné příležitosti neopomenula odevzdat panovníkovi a jeho průvodcům cenné dary.[6]) Vedle částek, které panovníkovi platilo město jako celek,[7]) poskytovali mu úvěr i jednotliví patricijové. Mohu zde opět připomenout dodávku zboží, kterou poskytli brněnští patricijové Janu Lucemburskému roku 1323,[8]) a i později máme bezpečné zprávy o tom, že patricijové měli u panovníků velké pohledávky.[9]) Tyto služby ovšem nezůstávaly bez odměny. Brno dostalo během první poloviny 14. století řadu cenných privilegií týkajících se obchodu a patricijských majetků na venkově,[10]) jiná privilegia přinášela patricijům výhody v držbě jejich majetků městských i v provozování výnosného obchodu se suknem.[11]) Také jednotliví patricijové získávali od panovníka cenné odměny; tak např. Dětřich Mauricius dostal pro svou ves Vlasatice vlastní hrdelní soud.

Spojenectví mezi panovníkem a patriciátem bylo u nás umožněno dvěma zvláštními příčinami. Především souviselo s tím, že panovník i patriciát nalézali ve svém spojenectví oporu proti činiteli, jehož váha v zemi se neustále zvyšovala, totiž proti šlechtě. Pokud se patricijové zabývali ještě obchodem, potřebovali klid v zemi a bezpečné cesty. To jim mohl zajistit jen panovník, který byl natolik silný, aby uměl zkrotit nejen loupežné choutky feudálů, ale také aby zamezil jejich vzájemným svárům, které bývaly provázeny přepadáním kupců a pleněním měšťanských nebo církevních statků.[12]) Na druhé straně pro panovníka byla pevná hrazená města, v jejichž čele stáli počátkem 14. století patricijové, jedním z nejvýznamnějších mocenských základen pro konsolidaci země a pro uplatnění vlastní moci.

Jestliže tedy existovaly příčiny, které nutně sbližovaly patriciát s panovníkem, neprojevovaly se na druhé straně u nás tolik ty rysy vzájemných vztahů, které jinde vedly k vzájemným sporům. Pokud v dějinách středověkých měst existovaly boje patriciátu proti vrchnosti, souvisely, jak jsme viděli, především s otázkami městské

[3]) E. CIEŚLAK, Walki ustrojowe 41—42.

[4]) Zda lze pokládat za příklad boje mezi patriciátem a panovníkem některé události v Praze v letech 1309—1310, pokládám za sporné. Výraznější je vzpoura patriciátu proti Janu Lucemburskému r. 1319.

[5]) Tak již r. 1312 táhli Brněnští proti některým nepokojným moravským feudálům (B. BRETHOLZ, Geschichte 97), k podobné akci došlo r. 1316 (Ibid. 98). Také ze čtyřicátých let máme zprávy o účasti Brňanů na válečném tažení (Ibid. 121).

[6]) Srv. B. MENDL, Knihy počtů, úvod 176n.

[7]) K tomu srv. B. BRETHOLZ, Geschichte 123n.

[8]) CDM VI č. 244.

[9]) R. 1351 dlužil Mikuláš syn Matěje Mauriciova Dětřichu Mauriciovu 336 hř.; část z této sumy mu zajistil na královských dluzích (MAB rkp. 39 fol. 289b). Petru Smelclinovi byly r. 1365 odpuštěny v městské sbírce 3 hř. pro markraběcí dluhy (B. MENDL, Knihy počtů 358).

[10]) Jejich přehled u B. BRETHOLZE, Geschichte 101, 109, 118—120.

[11]) Srv. str. 261, 267.

[12]) Srv. k tomu J. ŠUSTA, České dějiny II/2 33.

autonomie a rozvoje městské správy. U nás však velká část práv, o která porýnská, belgická a francouzská města musela tak tvrdě bojovat, byla na základě zvláštního vývoje dána městům panovníkem dobrovolně.[13])

Patriciát mohl být ovšem i za těchto okolností puzen proti panovníkovi svým usilováním o naprostou volnost při jmenování městských rad. Avšak otázka, do jaké míry měl panovník přímý vliv na vývoj vlády města, přesahuje vlastně do jisté míry meze problematiky vztahů mezi panovníkem a patriciátem: trvá totiž i tehdy, když již patricijská vláda padla. Přesto se jí budeme zabývat, protože má pro vnitřní dějiny města velký význam a dosud byla prozkoumána poměrně málo. Otázku vztahů mezi patriciátem a panovníkem ovšem přitom se zřetele nepustíme.

Východiskem zkoumání vlivu panovníka na sestavování městských rad v Brně je nepochybně privilegium Václava II. z roku 1292.[14]) Panovník tehdy slíbil městu, že si radu může volit samo, zachovávaje si vedle práva potvrzování nově zvolených radních jen právo sesadit některého radního, kdyby se dopustil zjevného zločinu. Zdá se, že od té doby po více než půl století panovník skutečně do volby radních nezasahoval; alespoň nenalézáme nikde ani náznak toho, že by tomu bylo jinak. Radní v té době zasedali ostatně prakticky v radě doživotně a kooptaci nových členů prováděli asi sami. Panovník ostatně neměl zatím důvodu nějak do volby rady zasahovat: přirozené spojenectví, které jej poutalo k patriciátu, mu nezavdávalo po dost dlouhou dobu příčinu k tomu, aby se pokoušel jeho moc ve městě omezovat.

Tím podivnější se nám může jevit zásah markraběte Jana Jindřicha roku 1363, kdy tento panovník nejen porušil ustanovení privilegia z roku 1292, ale navíc se postavil ve sporech ve městě na stranu protipatricijské opozice. Vždyť šlo o bratra Karla IV., o němž je v naší literatuře naprosto jednomyslně rozšířeno mínění, že byl úzkým spojencem patriciátu;[15]) a vyskytlo se dokonce tvrzení, které přisuzovalo Janu Jindřichovi ještě ostřejší proticechovní a propatricijskou politiku než Karlu IV.[16]) Není přitom pochyb o tom, že mnohé prameny dávají tomuto tvrzení zdánlivě za pravdu: Jan Jindřich opakoval pro Brno zákazy cechů, které vydal Karel IV., a novým řeznickým pořádkem vyvolal vlastně spor mezi radou a bohatými řezníky.[17])

K vysvětlení obratu v politice Jana Jindřicha dospějeme jen tehdy, jestliže nebudeme vycházet z abstraktních představ o spojenectví Lucemburků s patriciátem, nýbrž z konkrétní situace. Uvedl jsem, že pro panovníka byli patriciové cenní jednak jako vládci města, jednak jako osoby zámožné, které v případě potřeby mohly posloužit úvěrem. Jestliže však v opozici proti brněnskému starému patriciátu stanuli také bohatí kupci, existovala ve městě druhá vládní garnitura, která mohla být panovníkovi stejně prospěšná, jako garnitura patricijská. K pádu vlády starého patriciátu asi pak přispěly tři okolnosti (z nichž ovšem dvě musíme předpokládat): 1) Vláda starého patriciátu se stala již příliš nezávislou na panovníkovi – Jan Jindřich potřeboval zvětšit svou váhu ve městě. 2) Městská rada se v šedesátých letech octla v tíživé finanční situaci; to zmenšovalo schopnost patricijských vládců města plnit finanční povinnosti vůči panovníkovi, což jej mohlo

[13]) K této otázce M. REJNUŠ, Královská města a podpora Přemysla Otakara II.

[14]) Výklad o tomto privilegiu viz na str. 259—261.

[15]) J. ČELAKOVSKÝ, O vývoji středověkého zřízení radního v městech pražských 24; B. MENDL, Sociální krise 168n.; F. GRAUS, Handelsbeziehungen 104.

[16]) Z. WINTER, Dějiny řemesel a obchodu 206.

[17]) CDM VIII č. 180; srv. str. 269—270.

vůči této vládnoucí vrstvě naladit nepříznivě. 3) Právě zprávy o zákazech cechů a stávka řezníků ukazují, že protipatricijské hnutí v Brně se muselo stupňovat již po delší dobu; není vyloučeno, že v Brně docházelo již k nějakým otevřeným vystoupením znepřátelených táborů. Pro panovníka šlo jistě o nevítaný jev a bylo pro něj prospěšné postavit se na stranu hnutí, které dovedlo tak dlouho odolávat perzekuci a které se ukazovalo být silnější.

Jde ovšem pouze o dohady. Pravděpodobné je v každém případě to, že Jan Jindřich usiloval zvýšit svůj vliv ve městě. Jestliže totiž za dvě léta dosadil opět příslušníky starého patriciátu do rady, ukazuje to, že mu nešlo o zničení této vrstvy, ale o nalomení jejího monopolu na moc ve městě; bývalou samovládu již starému patriciátu nevrátil.

I když v sedmdesátých letech daly špatné finance města panovníkovi (šlo již o Jošta) opět příležitost zasahovat do vnitřních záležitostí města, zdá se, že volba radních byla v té době již opět prováděna samostatně měšťany samotnými, přesněji řečeno – stará rada opět volila radu novou. Potvrzuje to článek brněnského Manipulu, podle kterého výslovně volba rady náleží členům rady odstupující.[18]) Právě sedmdesátá léta jsou pak dobou, kdy se městské radě podařilo dostat do svých rukou definitivně brněnskou rychtu; zdá se ovšem, že tím královský vliv ve městě příliš neutrpěl, protože, jak již poznal E. F. Rössler, rychtář v Brně brzy pozbyl charakter vrchnostenského úředníka.[19])

V devadesátých letech dochází k nastolení polocechovní vlády v Brně. A v této souvislosti se ovšem naskýtá otázka: provedl převrat opět markrabě nebo šlo o čistě vnitřní brněnskou záležitost? Bohužel, na tuto otázku nemohu dát jinou odpověď, než že se mi nepodařilo najít prameny, které by ji jen poněkud vyjasnily. Lze ovšem předpokládat, že se věc bez panovníka sotva mohla obejít: je málo pravděpodobné, že by stará rada, v níž vedle kupců a kramářů zasedali jen zástupci bohatších cechů, sama dobrovolně uznala potřebu rozšířit radu i o zástupce dalších důležitých cechů. Jde ovšem o pouhý dohad. Ale v souvislosti s tímto dohadem vyvstává ještě jeden problém, jehož vyřešení by mělo význam pro vnitřní dějiny všech našich větších měst.

Pokud naše starší literatura předpokládala, že v našich městech se až do husitských válek celkem neobmezeně udržela vláda patriciátu, vycházela do jisté míry z rozdílu, který existuje mezi zprávami o našich městech a zprávami o městech jiných. V říšských městech německých, ve městech flanderských, brabantských se dochovala statuta či privilegia, v nichž je přesně vytčeno, kolik míst v radě má připadnout patriciátu a kolik jednotlivým cechům. A podobná statuta najdeme i jinde: podle vídeňského privilegia z r. 1396 má se skládat rada ze zástupců „Erbbürgern", kupců a řemeslníků, přičemž každá z těchto složek má obsazovat třetinu míst;[20]) pro Krakov ustanovil Kazimír Veliký kolem roku 1368, že polovina rady má být „de populo mechanico", polovina „de populo civili".[21]) U nás se s něčím podobným nesetkáváme.[22])

[18]) Viz pozn. 6 na str. 287.
[19]) E. F. RÖSSLER, Rechtsdenkmäler II str. LXIII.
[20]) O. BRUNNER, Finanzen 178.
[21]) M. PATKANIOWSKI, Krakowska rada miejska 41.
[22]) Výjimku tvoří do určité míry privilegium Václava IV. pro Staré Město pražské z r. 1413; tam ovšem nešlo o sociální příslušnost radních, ale o jejich národnost (V. V. TOMEK, Dějepis Prahy III 549).

Jestliže starší literatura právě z této skutečnosti vyvozovala, že u nás existovala stále patricijská vláda, šlo o omyl: alespoň v Brně je polocechovní vláda od devadesátých let 14. století skutečností, která stojí mimo jakoukoli pochybnost. Tím naléhavěji ovšem vyžaduje tento rozpor vysvětlení. A přiznávám se, že jsem zatím zcela uspokojivé vysvětlení nenašel. Tvrdit, že se privilegia ztratila nebo byla dokonce ničena, když se později utvořila vládnoucí vrstva, která opět zásady polocechovní vlády zradila, je velmi nepravděpodobné: listiny se ztratit mohly, sotva však by privilegium takového druhu zůstalo bez ohlasu v právních knihách.[23]) Nezbývá tedy, než se domnívat, že věc souvisí se skutečným rozdílem mezi průběhem událostí v západní Evropě a u nás. Ve velkých flanderských a porýnských městech pravděpodobně přece jen rozpory mezi patriciátem a protipatricijskou opozicí dospěly k mnohem vyšším stupňům intenzity, takže vznikaly skutečně nesmiřitelné tábory, jejichž vzájemné úmluvy bylo nutno stvrdit písemně. V Brně pravděpodobně k tak ostrému vyhrocení protikladů nedošlo. Mimo to působily i další skutečnosti. V německých říšských městech císař (či král) byl mocností značně vzdálenou, takže většinou nemohl do vnitřních bojů zasahovat bezprostředně; strana, která vyšla z vnitřních bojů vítězně, jej sama žádala o listinu, v které by bylo určeno složení městské rady, aby tím posílila svou moc. V Brně, kde panovník ze svého sídla doslova obhlížel město, byl styk mezi ním a městem mnohem užší. Přitom tím víc muselo město žárlivě střežit svou autonomii. I ti měšťané, kteří stáli v opozici proti panující městské vládě, museli mít zájem na tom, aby zásadně nebylo rušeno ustanovení privilegia Václava II. o svobodné volbě rady, a aby případný panovníkův zásah do volby v jejich prospěch zůstal jen výjimkou, na kterou bude co nejdříve zapomenuto. Na druhé straně panovník neprojevoval tehdy ještě příliš centralizační snahy, alespoň ne proti městům, a bylo pro něho výhodnější nevměšovat se příliš do vnitřních městských záležitostí, čímž by nepochybně měšťany proti sobě podráždil; mohl se spoléhat na to, že radní ve svém vlastním zájmu se budou snažit vyjít mu co nejvíce vstříc, ať již vláda města bude v rukou patriciátu či protipatricijské opozice.

V případě, že tato úvaha vystihuje skutečnost správně, lze k poslední její části dodat jen to, že panovník se ve svém předpokladu nezklamal. Pro Jošta byla velká moravská města hlavní oporou v bojích proti bratru Prokopovi; nemáme z té doby zpráv o nějakých zásadnějších rozporech mezi panovníkem a městy. Zdá se také, že panovník či jeho zástupci se nesnažili zasahovat podstatněji do volby městské rady. Můžeme tak usuzovat především z té skutečnosti, že přes změny na královském trůnu, k nimž došlo během první čtvrtiny 15. století, a přes to, že se střídaly osoby, které v zastoupení krále působily při volbě městských rad, nepozorujeme v té době žádná významnější přeskupování v jejich složení. A jediná výjimka, která toto pravidlo porušuje, totiž dočasné vyloučení soukeníků z rady,[24]) nebyla způsobena zásahem zvenčí, tedy panovníkem či jeho zástupci, ale vyplynula z vnitřního městského dění.

[23]) Ustanovení o volbě radních bývají v našich právních knihách velmi neurčitá; dočteme se v nich, že konšel nemá být slepý, hluchý, nepříčetný, náměsíčný, nemá být ani příliš bohatý ani příliš chudý apod. Významnější je zmínka v Olomoucké městské knize Václava z Jihlavy z r. 1430, podle které mohou být do rady voleni také „počestní lidé z řemesel", avšak ne dva z téhož řemesla do jedné rady (J. KUX, Verwaltungsgeschichte 70).
[24]) Srv. str. 300.

Proti tomuto tvrzení lze namítnout, že v zápise o návštěvě Ladislava Pohrobka v Brně roku 1453 si pisatel stěžuje na nedodržování ustanovení privilegia Václava II. o volbě rady: nebylo prý dovoleno staré radě určit složení nové rady samostatně, protože o něm rozhodoval podkomoří. Avšak ze zprávy samé a z rozboru seznamů městských rad můžeme dovodit, že zásahy podkomořího nemohly být příliš podstatné. Ve zprávě se totiž říká, že podkomoří vybíral nové konšely ze 24 navržených, přičemž, jak jsem se již o tom zmínil,[25]) návrhy sotva mohl dávat někdo jiný než stará rada. Tomu odpovídají i seznamy rad: přehlédneme-li jejich složení před a po roku 1453, nepostřehneme nejmenšího rozdílu ani ve výběru osob, ani v systému obnovování. Vždyť i zásada o přechodu dvou členů staré rady do nové rady je zachovávána zcela plynule před i po privilegiu Ladislava Pohrobka. Nebudeme asi daleko od pravdy, budeme-li soudit, že potvrzením svobodné volby rady chtěli brněnští konšelé především dosáhnout toho, aby podkomoří ztratil i teoretické právo na zásahy do volby rady, na jehož základě mohl od města vydírat finanční dary.

Zmínkou o Ladislavu Pohrobkovi se ovšem dostáváme již do blízkosti událostí, které by podle dosavadní literatury měly přinést nové doklady o spojenectví mezi patriciátem a panovníkem na straně jedné a o zásazích panovníkových do vývoje vlády města na straně druhé. Je známo, že po volbě Jiřího z Poděbrad udržovala Vratislav vůči němu nepřátelství po dosti dlouhou dobu především zásluhou cechů a vůbec nižších vrstev obyvatelstva, které k odporu nutily patriciát směřující spíše k pokusům o usmíření. Podobně tomu bylo i v některých městech moravských: v Jihlavě 20 čelných patricijů opustilo město, když se postavilo nepřátelsky proti králi,[26]) v Olomouci a ve Znojmě se patricijové a vůbec městské rady odhodlaly k odboji pod nátlakem cechů.[27])

V Brně byla situace poněkud složitější. Patriciát zde byl slabý a v otázce poměru ke králi – jak se zdá – nejednotný. Roku 1458 město krále původně neuznalo a Jiří z Poděbrad je musel oblehnout, aby je donutil ke kapitulaci. Přes všechny domněnky o vlivu této kapitulace na postavení městské rady a patriciátu, které byly vysloveny,[28]) jsem nucen konstatovat, že neznamenala žádný zvrat ve vývoji vlády města. Rada, která stála v čele města v době, kdy se pozvedlo k odboji, zůstala nadále v činnosti: Brno se poddalo v červenci, rada byla obnovena teprve 30. října 1458. A závažné je to, že se tato nová rada svou strukturou v podstatě neliší od rady předchozí. V radě z roku 1457 lze bezpečně rozpoznat 5 řemeslníků, v radě z roku 1458 stejný počet; také struktura rady podle zámožnosti jejích členů se celkem nezměnila. Bylo zachováno i pravidlo, že dva členové rady staré se stali členy rady nové.

Pouze v jednom bodě najdeme v radě z roku 1458 něco nového. Rodina Ryšanova získala v Brně i na venkově velké majetky již ve čtyřicátých a padesátých letech.

[25]) Srv. str. 317.
[26]) R. URBÁNEK, České dějiny III/3 394, zvl. pozn. 2.
[27]) H. REUTTER, Znaim und König Georg Podiebrad; F. KRONES, Erzählenden Quellen 68.
[28]) Ve zprávě o kapitulaci města se dočteme, že králi šly naproti při kapitulaci cechy; o účasti rady se zde mlčí. R. URBÁNEK (České dějiny III/3 383) z toho vysuzoval, že ve městě nebyla k patriciátu důvěra, J. DŘÍMAL (Zemský dům 31) se domníval, že rada byla kompromitována odbojem. Rozdílný výklad souvisí s tím, že Urbánek pokládal patriciát téměř za spojence Jiřího z Poděbrad, Dřímal naopak za jeho nejtvrdšího protivníka. Podle mého mínění se oba autoři pokusili ze zprávy vyvodit příliš mnoho: cechy šly královi naproti prostě proto, že byly tehdy nejdůležitější organizací měšťanstva v té době.

Přesto její příslušník vstoupil do rady teprve roku 1458, později najdeme Ryšany v radě ještě v letech 1461 a 1463; jak vidíme, zasedali v radě pouze v době, kdy město uznávalo vládu Jiřího z Poděbrad. Lze tedy předpokládat, že náleželi ke stoupencům tohoto krále a že jejich vstup do rady souvisel poněkud s kapitulací města. Kdybychom však z této skutečnosti chtěli vyvozovat, že všichni brněnští patricijové stáli na straně králově, dopustili bychom se omylu. Václav Perman, příslušník jiné patricijské rodiny, byl sice členem těch rad, které byly zvoleny v období Jiřího vlády (v letech 1460 a 1463), zasedal však také v radách, které proti němu bojovaly (v letech 1457, 1466, 1469). A něco podobného lze říci o dalších patricijích, polopatricijích i jiných členech městské rady. Zásah Jiřího z Poděbrad do vývoje vlády města byl tedy minimální a omezil se v podstatě na to, že do rady prosadil jednoho svého stoupence, který snad měl politiku města usměrňovat způsobem králi příznivým.

Shrneme-li vše, co jsme dosud o vztahu mezi patriciátem a králem mohli vyzkoumat, můžeme říci, že poměr patriciátu k panovníkovi v Brně ve 14. století byl naprosto kladný: patriciát panovníka potřeboval. U panovníka tomu bylo podobně – jen s malou změnou: patriciát podporoval tak dlouho, dokud jej potřeboval, tedy dokud mu patriciát mohl nejlépe zaručit všechny potřeby, které od města a od měšťanů vyžadoval. Panovníkovy zásahy do vývoje vlády města nebyly časté a docházelo k nim jen tehdy, když si vnitřní konflikty ve městě vyžadovaly nového řešení. V 15. století je patriciát v Brně slabý a o jeho vztahu k panovníkovi víme velmi málo. Král nadále respektuje právo brněnských měšťanů na vlastní volbu městské rady a nepokouší se o hlubší zásahy do složení jeho vládnoucího orgánu ani tehdy, když město po nezdařeném vojenském odporu muselo před ním kapitulovat.

Mluvíme-li o vztahu mezi patriciátem či měšťanstvem na straně jedné a šlechtou na straně druhé, můžeme tím mínit dvě věci. Buď máme na mysli přátelský či nepřátelský poměr, který vznikal při stycích mezi šlechtou a měšťany, nebo nám jde o společenské postavení těchto skupin v rámci celé společnosti. I když plně uznávám, že spory mezi patriciátem (či měšťanstvem) a šlechtou měly v našich dějinách někdy úlohu skutečně značnou,[29]) nedává mi materiál, který mám k dispozici, možnosti zabývat se vývojem vztahů mezi nimi ve smyslu, který jsem uvedl na prvním místě: vznikl by pouze soupis čistě popisných údajů. Zabývám se zde proto jen otázkou, jak hluboká byla v jednotlivých etapách vývoje společenská propast mezi patriciátem a šlechtou, tedy do jaké míry se šlechta nadřazovala nad patriciát a do jaké míry se patriciát šlechtě společensky vyrovnával.

Víme o tom, že počátkem 14. století se pokusilo několik pražských a kutnohorských patricijů získat přímý vliv na zemskou vládu proniknutím do nejvyšších šlechtických kruhů, zpečetěným sňatkem patricijských dětí s dětmi nejurozenějších panských rodů. Tento pokus byl soudobým pozorovatelem hodnocen velmi příkře a odmítavě,[30]) avšak není bez významu, že vůbec k němu došlo. I když se panské rody i tehdy cítily vysoce povzneseny nad všechny měšťany, patricijové se považovali za

[29]) Podle F. HOFFMANNA mělo nepřátelství mezi největšími moravskými městy a šlechtou značný vliv na postavení těchto měst v husitských válkách (Jihlava v husitské revoluci 184—185).
[30]) U Petra Žitavského — FRB IV 115—116.

společenskou vrstvu nejvyšší šlechtě velmi blízkou. Zajímavé je to, že se později již ani v Praze patriciát nikdy nepokusil o to, aby byl kladen na úroveň panských rodů. A to, co platí pro Prahu od počátku lucemburské vlády, platilo asi vždy pro Brno, kde přece jen největší měšťanské majetky nikdy nedosahovaly úrovně měšťanských majetků pražských; panské rody tam byly společensky nepochybně vrstvou patriciátu nadřazenou.

Můžeme tedy omezit svá pátrání na otázku, do jaké míry se patriciát společensky vyrovnává drobné šlechtě, tedy zárodku pozdějšího rytířského stavu. Jde zde vlastně o dvojí vývojový proud: během 14. a 15. století se teprve uzavírá drobná šlechta ve zvláštní rytířský stav, současně dochází ve městech k proměnám vládnoucí vrstvy. Je obtížné měřit společenské postavení dvou vrstev, z nichž jedna sídlí na venkově a druhá především ve městě. Přesto existuje několik znaků, které umožňují srovnávat společenské postavení šlechtice a patricije celkem dosti bezpečně. Důraz bývá kladen na některé znaky právní, např. na otázku, zda patricijové byli oprávněni přijímat léna.[31]) Znakem rovnocennosti je nesporně i to, jestliže se patricij za svou osobu zúčastňuje sněmovního jednání. Stejně jako v posuzování společenské situace uvnitř měst má velký význam příbuzenské spojení. Konečně důležitým znakem poměru mezi oběma vrstvami je i přechod patricijů ke šlechtě. Zde ovšem nás nezajímá pouze otázka, zda k přechodu došlo, ale především jak k němu došlo. Pro posouzení vývoje vztahů mezi patriciátem a šlechtou nemá totiž celkem význam vzestup měšťanů prostřednictvím dvorských úřadů. Dvorská služba umožňovala několika málo jednotlivcům povýšení do vyšších společenských vrstev po celé období feudalismu, tedy i v 17. a 18. století, kdy stavovská uzavřenost dosáhla svého vrcholu.[32])

Všimněme si nejprve poměru mezi starým brněnským patriciátem a šlechtou. Zmínil jsem se již o tom, že v polovině 14. století nalezneme velmi málo dokladů o přechodu patricijů ke šlechtě. To pravděpodobně nesvědčí o nadřazenosti nižší šlechty, nýbrž naopak o tom, že šlo o stavy téměř rovnocenné, takže přechod na venkov a splynutí s okolními drobnými šlechtici nebyl pro patricije společenským povýšením. Ukazuje na to již případ Dětřicha Mauriciova, který se oženil s dcerou dosti význačného šlechtického rodu a nějakou dobu jakoby kolísal mezi městem a venkovem, mezi životem patricije a šlechtice. Především však o tom svědčí hromadný odchod starého patriciátu na venkov od té doby, co ztratil monopol na vládu ve městě.

Šlechtický sňatek Dětřicha Mauriciova nebyl ovšem případem výjimečným. Mnoho patricijských rodin bylo spřízněno s Gobliny, což byla ve čtyřicátých a padesátých letech rodina jasně šlechtická; šlo však přece jen o rodinu původu patricijského, a tak větší význam mají případy ostatní. Šlechtičnu si vzal Jan z Boskovic a po jeho smrti se s ní oženil Jan Křišťanův, také Jan Alramův měl manželku šlechtičnu; za syna radního Mikuláše sladovníka se provdala dcera Dětřicha z Cimburka. O tom, že nižší šlechta se tehdy ještě nepovažovala z privilegovaný stav, svědčí ostatně i sňatek Ofky, dcery šlechtice Petra Hechta z Rosic, za brněnského bohatého krejčího Pyluše.[33]) Příčinu sňatků vladyckých dcer s bohatými měšťany snadno pochopíme, jestliže srovnáme jejich zámožnost s majetkem některých zemanů. Zmíněný

[31]) Zvláště ve studiích německých autorů; srv. např. L. SAILER, Ratsbürger 100n.
[32]) Srv. O. BRUNNER, Neue Wege 142n.; V. KLECANDA, Přijímání.
[33]) MAB rkp. 39 fol. 333b.

Pyluš krejčí zajistil své manželce věnem majetek v ceně 30 hřiven, kdežto v zemských deskách nalezneme případ, v němž šlechtic daroval své manželce věnem mnohem menší částku, pouze 1 hřivnu úroku v ceně 10 hřiven.[34])

A patriciát se vyrovnává nižší šlechtě i po jiných stránkách. Patricijové vlastnili pečetě – a to v takovém množství, že jen v nejstarší brněnské městské knize jsem našel tři zápisy, týkající se ztráty pečetí.[35]) Pečetě měly i vdovy po patricijích.[36]) Důležité je však všimnout si toho, v jakých záležitostech měšťané své pečetě přivěšovali a v jakých souvislostech se v listinách vůbec objevují. Roku 1343 byl patricij Sidlin ze Šlapanic jedním ze dvou rozhodčích ve sporu mezi syny šlechtice Mikuláše z Ořechova a klášterem obřanským.[37]) Listinu pečetil také Oldřich z Vyškova. Vidíme, že nešlo vůbec o městskou záležitost, spornými stranami je zemanská rodina a klášter. Přesto se dohoda činí v měšťanském domě, smluvčím je měšťan, ze tří pečetí, které jsou přivěšeny na listině, jsou dvě měšťanské. Bylo by to možné, kdyby měšťané nebyli pokládáni za osoby zcela rovnoprávné s příslušníky nižší šlechty?

Jako leníci olomouckého biskupa se objevují patricijové zcela běžně,[38]) byli tedy „lehensfähig". Zvlášť důležité je však to, že zasedali i na zemských sněmech. Již Šusta ukázal, že se brněnští a olomoučtí měšťané objevovali ve 13. století na zemském sněmu a zemském soudě, ať již vedle feudálů nebo jako zástupci feudálů.[39]) Ze 14. století máme však doklady mnohem názornější. V listině z roku 1321 se mluví o tom, že na obecný sněm se sešli jak pánové, tak měšťané markrabství moravského.[40])

Společenská rovnocennost mezi patriciátem a nižší šlechtou existovala přitom v době, kdy oficiální dělení společnosti na trojí lid vlastně pro městský stav nemělo zařazení; vzhledem k tomu, že průměrný měšťan pracoval, přiřadili bychom jej do třetí skupiny společně s poddanými.[41]) Zdá se ostatně, že jak v právních pramenech,[42]) které vycházely ze šlechtického prostředí, tak i v soudobých kronikách[43]) byli měšťané k „chlapům" skutečně počítáni. Jenže v době, kdy neexistovalo ještě přesné rozlišení mezi jednotlivými stavy, nebyla situace zcela jasná. Patricij byl měšťanem, současně byl však i majitelem statků na venkově, a tím se stával také jedním z těch, kdo „ochraňovali" a vyrovnávali se nižší šlechtě. Byl tedy měšťanem a vládcem města, současně však také vlastně šlechticem.

Až do konce století se asi na stavu, jaký jsme zde poznali, mnoho nezměnilo. Příslušníci starého brněnského patriciátu opouštějí město a přecházejí ke šlechtě, ně-

[34]) ZDB VI č. 310.
[35]) MAB rkp. 39 fol. 55b (r. 1360 ztratil pečeť měšťan hustopečský), fol. 290b (r. 1367 Bohuš z Tišnova), fol. 275a (r. 1368 Marek Fuchs). Viz také obrazy pečetí brněnských patricijů ze 14. století u B. BRETHOLZE, Geschichte tab. VII. Podrobnější zkoumání měšťanských pečetí by možná dalo nové poznatky o vývoji patricijských rodin a jejich přechodu na venkov.
[36]) CDM XII č. 79.
[37]) CDM VII č. 504.
[38]) J. MEZNÍK, Venkovské statky 144, 146 (Modřice, Šlapanice).
[39]) J. ŠUSTA, Dvě knihy I 70 pozn. 1.
[40]) CDM VI č. 192: „tam baronum quam civium marchionatus Moravie, qui ad generale colloquium tunc Brunna celebrandum convenerunt."
[41]) K otázce trojího lidu viz F. GRAUS, Dějiny venkovského lidu II 268; týž, Několik poznámek k středověkému učení o společnosti, zvl. str. 219. Zajímavé je, že Hus počítal měšťany k vládnoucí vrstvě (Dějiny venkovského lidu II 268 pozn. 2).
[42]) V. BRANDL, Kniha Tovačovská 132 (heslo Chlap).
[43]) Viz pozn. 30 na str. 325.

kteří noví patricijové je následují. Máme další doklady o spříznění patricijů se šlechtici: vdova po brněnském radním Ješkovi z Olomouce se provdala za význačného feudála Filipa ze Svojanova, Mikuláš Kegl dal svou dceru Petrovi Přísnekovi z Lidbořic, Arnold z Kumbachu byl příbuzným Maršíka z Radověšic, markraběcí dvořan Beran si vzal dceru Petra Payra.[44]) Počátkem 15. století si pak brněnský měšťan Jan Zwilling (synovec Arnolda z Kumbachu) vzal dceru Holuba, leníka olomouckého biskupa v Modřicích, a sestra konšela Staňka sladovníka byla provdána za Jana z Čardíka, asi vladyku.

Obraz se značně změní, jakmile pokročíme do období po husitských válkách. Roku 1440 jsou města poprvé uváděna jako zvláštní stav na zemském sněmu.[45]) Jde nesporně o úspěch měst jako celku; otázkou však je, zda nejde vlastně o degradaci patriciátu (pokud v té době ovšem můžeme v Brně o patriciátu vůbec mluvit), který byl až dosud na sněmech zastoupen dík tomu, že vlastnil majetky zapsané do zemských desk. Patricijové, kteří byli původně účastni sněmovního jednání na základě týchž předpokladů jako drobná šlechta, nyní začínají být od šlechty oddělováni stavovským rozlišováním.

A nejde jen o rozlišování na sněmech. Neznáme doklady o přechodu brněnského patricije ke šlechtě. Je sice pravda, že brněnský patriciát byl v této době velmi slabý. Avšak právě skutečnost, že neměl vládu města ve svých rukou, mohla vést nejbohatší měšťany k odchodu na venkov, jak jsme to viděli u starého patriciátu ve druhé polovině 14. století. Jestliže nemůžeme něco takového doložit, vyplývá z toho, že v této době nebylo splynutí s nižší šlechtou již tak snadnou záležitostí. To dotvrzuje i skutečnost, že jen zcela ojediněle nalezneme doklady o příbuzenských poměrech mezi měšťany a šlechtou. Zdá se, že první manželka Jana Moravy pocházela z nižší šlechty, avšak není to zcela jisté.[46]) Brněnské patricijské rodiny se spřízňují vzájemně nebo hledají sňatkové spojení s patricijskými rodinami olomouckými, jihlavskými a bratislavskými. Zatímco ve 14. století byl patricij napůl měšťanem, napůl šlechticem, v 15. století již zůstává pouhým měšťanem a je ve společnosti níže postaven než chudý šlechtic, který nemá mnoho majetku, ale erb a urozený původ.

Vidíme tedy, že brněnský materiál celkem potvrdil Šustovo a Klecandovo líčení vývoje vztahů mezi patriciátem a šlechtou od 13. do 16. století. Ve 13. a 14. století nebyly ještě jednotlivé stavy mezi sebou ostře rozlišeny, takže přechod z měšťanstva ke šlechtě nebyl obtížný.[47]) Patnácté století pak je dobou přesného rozlišení mezi stavem panským a rytířským na straně jedné, rytíři a měšťany na straně druhé. Na rozdíl od pojetí Klecandova[48]) se však domnívám, že proces společenského oddělení nižší šlechty od patriciátu započal na Moravě dříve než koncem 15. století; již během první poloviny 15. století se stává přechod patricijů ke šlechtě zjevem zcela výjimečným a také společenských styků rychle ubývá.

Vzniká otázka, do jaké míry průběh tohoto procesu ovlivnilo husitské revoluční hnutí. Jak známo, Lippert právě jemu připisoval rozhodující úlohu: podle něho přivodilo totiž zbohatnutí šlechty a zchudnutí měst, jejichž obyvatelé ztratili za válek

[44]) MAB rkp. 48 fol. 522b.
[45]) F. KAMENÍČEK, Sněmy I 2—3.
[46]) ZDB XII č. 568.
[47]) J. ŠUSTA, Dvě knihy I 70—71; V. KLECANDA, Přijímání 5—6; J. LIPPERT, Bürgerlicher Landbesitz 12, 73.
[48]) V. KLECANDA, Přijímání 4—5.

značnou část svých majetků na venkově, čímž byla způsobena pozdější převaha šlechty.[49]) Vývoj brněnského patriciátu tomuto tvrzení však odporuje. Venkovské statky brněnských měšťanů přešly většinou do jiných rukou již ve 14. století, v první polovině 15. století naopak pozorujeme opět vzrůst měšťanských statků na venkově. Není ovšem vyloučeno, že národnostní a náboženské rozdíly mezi bohatými brněnskými měšťany na jedné straně a většinou šlechty na straně druhé proces odlišení šlechty a měšťanů poněkud urychlily, jeho příčinou však být nemohly. To nejlépe ukazuje skutečnost, že týž proces probíhal i v sousedním Rakousku, kde husitská revoluce nemohla mít po této stránce žádný vliv.[50])

Příčiny uzavírání stavů jsou tedy jistě mnohem složitější, než předpokládal Lippert, a jejich vysvětlení může přinést pouze pečlivé studium vývoje šlechty ve 14. a 15. století.

Probíráme-li testamenty brněnských bohatých měšťanů, zjistíme, že jejich pravidelnou součástí byly odkazy církevním institucím. Někdy dosahují dary kostelům a klášterům značných částek; např. radní Oldřich Hupfenbach věnoval ve svém testamentu z roku 1412[51]) herburskému klášteru 7 hř. renty v ceně 70 hřiven, špitálu sv. Jana 2 hřivny renty za 20 hřiven, jiným kostelům a klášterům iluminovaný rukopis a peníze za šaty a zbraně. Způsob darování býval různý. Ve 14. století převažovaly u patricijů renty, později bývaly věnovány spíše peněžní částky. Patricij Jindřich Fuchs nařídil ve svém testamentu z roku 1362, že každému knězi sídlícímu ve městě mají být vyplaceny 2 groše, předměstským kněžím po groši.[52]) Dosti často dávali umírající patricijové svým pozůstalým za úkol postavit novou kapli či alespoň zařídit nový oltář. Najdeme sice také testamenty, v nichž se na církevní instituce nepamatuje vůbec;[53]) můžeme však předpokládat, že odkazy církvi byly v těchto případech vykonány bez písemného zajištění nebo před pořízením testamentu.

Svědčí velké odkazy a dary patricijů církvi o jejich dobrém vztahu k duchovenstvu a jejich velké zbožnosti? Musíme si především uvědomit, že odkazy církvi byly nesporně ve středověku jakousi společenskou povinností. Avšak vysvětlit jejich výši jen tímto způsobem nemůžeme. Jak v poslední době pěkně ukázal Lestocquoy,[54]) hlavním motivem patricijských darů byl strach před peklem. Patricijové, jako ostatně celá středověká společnost, věřili v posmrtný život, a jako kupci nebo osoby, které se zabývaly finančními transakcemi, chtěli si lepší úděl „na onom světě" zakoupit. Nenajdeme sice v Brně tak velké odkazy, jaké se vyskytovaly ve flanderských a italských městech. A nesetkáme se ani s odkazy, určenými těm osobám, které byly lich-

[49]) J. LIPPERT, Bürgerlicher Landbesitz 2n.
[50]) O. BRUNNER, Neue Wege 146.
[51]) MAB rkp. 48 fol. 313b; testament otiskl O. STOKLASKA, Testamente 128—130.
[52]) CDM IX č. 277.
[53]) Odkazy ve prospěch církve nenajdeme např. v testamentu Štěpána Zlabingera z r. 1469 (MAB rkp. 48 fol. 403b). Na církevní instituce nepamatoval ani Hainlin z Vyškova, když se r. 1355 vydával na pouť do Říma (MAB rkp. 39 fol. 186a) — pokládal svou pouť za dostatečné zajištění svého posmrtného života? — Nápadná je skutečnost, že se v testamentech ze 14. století pamatuje na církevní instituce poměrně méně než ve století následujícím. Je ovšem nutno k tomu podotknout, že v rkp. 39 se zachovalo málo testamentů a že i ty, které máme k dispozici, jsou poměrně neúplné. Avšak ani testament Jindřicha Fuchse (CDM IX č. 277) neobsahuje tak četné a rozmanité odkazy církvi, jako testamenty pozdější.
[54]) J. LESTOCQUOY, Les villes 208n.; k dalšímu srv. J. MACEK, Tábor I 105.

vářskou činností patricijů ožebračeny.[55]) Avšak základní příčiny odkazů ve Flandrech i u nás jsou stejné.

Patricijská štědrost měla však své meze. Měl-li patricij potomky, neodkazoval vždy církvi příliš velké majetky, kdežto bezdětní manželé darovali někdy před smrtí kostelům a klášterům podstatnou část svého jmění.[56]) Odkazy církvi a jejich výše závisely tedy i na tom, do jaké míry byli měšťané vázáni k pozemskému životu. Svědčí o tom ostatně i vývoj dědického práva v Brně ve 14. a 15. století. Roku 1331 bylo povoleno volně odkazovat movitosti, od roku 1498 i nemovitosti, avšak s výhradou, že nesmí připadnout duchovním.[57]) Obě nařízení směřovala proti duchovenstvu a měla zabránit přílišnému přelivu měšťanského majetku do moci mrtvé ruky. Byla vydána králem; přesto šlo i zde stejně jako u jiných privilegií nesporně o projev zájmu vládnoucí měšťanské vrstvy. Znamená to, že patricij, který před smrtí byl ochoten obětovat církvi značnou část svého majetku, se v době, kdy ještě zasedal v plné síle v městské radě, s obavou díval na rostoucí rozsah církevního majetku ve městě.

Církev ovšem dostávala od patricijů dary i v době, kdy ještě nepomýšleli na smrt. Všeobecně lze říci, že velká většina kaplí a oltářů v městských kostelích byla zřízena příslušníky patriciátu; některé z nich založili patricijové ještě dlouho před svou smrtí. Jedním z motivů jejich zakládání byl nesporně opět strach z pekla. Avšak velmi časté zdůrazňování otázky patronátu ve všech zprávách, týkajících se těchto kaplí a oltářů naznačuje, že jejich zakládání nebylo vždy zcela nezištné. Držba patronátního práva znamenala vliv na církevní správu ve městě, a tato otázka nemohla být lhostejná ani jednotlivým patricijům ani městu jako celku; není ostatně vyloučeno, že z držby patronátního práva mohly plynout i některé finanční výhody. V každém případě však církevně-politický význam převyšoval. Patricijové potřebovali mít vliv na obsazování co největšího počtu obročí již proto, že chtěli zajistit dobré a jisté místo těm příslušníkům své rodiny, kteří vstoupili na církevní dráhu.

Tím se ovšem dostáváme k jedné z nejdůležitějších otázek vztahu patriciátu k duchovenstvu. Pochybuji o tom, že z některé jiné vrstvy společnosti 14. století odcházelo na studia a stávalo se duchovními poměrně tolik osob, jako právě z patriciátu. Vždyť v Brně ze čtyř synů patricije Konráda Poherlitzera byli dva duchovní a ze čtyř dětí Mikuláše Swertzera st. byl jeden syn mnichem, druhý farářem a dcera byla jeptiškou! Zvláště u starého patriciátu by se počet podobných případů dal ještě značně rozšířit.

Již Bretholz ukázal, že v polovině 14. století byly patricijské rodiny zastoupeny velmi početně v městských klášterech, ať již šlo o ženský klášter herburský, nebo o mužské minoritský a dominikánský.[58]) Důležité však je to, že příslušníci patricijských rodin pronikali v té době i do těch klášterů, které měly spíše aristokratický charakter: potomky patricijů nalezneme v klášterech cisterciáckých, premonstrác-

[55]) Zdá se, že ani v Brně nebyl nízký úrok pokládán za lichvu. R. 1359 půjčil duchovní měšťanovi 10 hř. s podmínkou, že mu bude vráceno 11 hř. (MAB rkp. 39 fol. 192b).

[56]) Příkladem je testament bohatého bezdětného řezníka Václava Turra, který církevním ústavům daroval 265 hř., tedy částku jistě značnou.

[57]) O. STOKLASKA, Testamente 96.

[58]) B. BRETHOLZ, Geschichte 165n.

kých i benediktinských.[59]) To jen potvrzuje závěr, že ve 14. století velkých rozdílů mezi patriciátem a šlechtou ještě nebylo. V 15. století kláštery měšťanské syny již tolik nelákaly. Pokud příslušníci patriciátu odcházeli do církevních institucí, stávali se většinou světskými duchovními; z patricijských synů pouze synové Anny Kunigsfelderové (pozdější manželky Hanuše Ryšana ml.) byli kartouzskými mnichy. Zvlášť nápadný je nezájem o městské kláštery: ve 14. století vstupovali do dominikánského řádu příslušníci tak významných rodů, jako byli Alramové, u minoritů byl syn Jindřicha Fuchse; v 15. století se v těchto klášterech se syny patricijů nebo jiných velmi bohatých měšťanů nesetkáme. Není vyloučeno, že tato okolnost přispěla poněkud k pozdějšímu hospodářskému úpadku městských klášterů. Patricijské děti totiž neodcházely do klášterů s prázdnem: obdržely vybavení[60]) a ve 14. století vlastnily často renty, z nichž část připadla po jejich smrti klášteru.[61]) Brněnské prameny nám ostatně zajímavým zápisem přibližují chápání vstupu do kláštera ve středověkých městech – mluví se v něm o koupi prebendy v klášteře tišnovském.[62])

Syny patricijů najdeme i mezi plebány v okolních vesnicích. Syn Jana Smelclina byl plebánem v Modřicích, Konrád, bratr Heimlina Lvova (Leonis), plebánem v Pouzdřanech a Jan Poherlitzerův plebánem v Drnholci. Ovšem místa prostých plebánů patricijským synům nedostačovala – snažili se proniknout na bohaté prebendy kanovnické. Nutno přiznat, že se jim do dařilo. Na rozdíl od některých německých měst, kde se již ve 13. století začaly kapituly uzavírat uchazečům z řad měšťanstva,[63]) nalezneme mezi brněnskými a olomouckými kanovníky patricijské syny velmi často. Brněnskými kanovníky se stali dva synové Konráda Poherlitzera, několik dalších brněnských kanovníků z patricijských rodin vyjmenoval již Bretholz.[64]) V olomoucké kapitule nebyla situace jiná. V letech 1341 až 1360 se tam stalo kanovníky nebo získalo expektance na kanovnická místa celkem 73 osob. Ze 64 kanovníků, kteří pocházeli z Čech a Moravy, bylo původem 29 šlechticů a 22 měšťanů, u zbylých 13 je bez bližšího studia poznání jejich původu obtížné. Nejméně 6 kanovníků pocházelo z Brna, z toho 3–5 z patricijských rodin.[65]) A i v pozdějších dobách nelezneme opět a opět patricije na kanovnických prebendách, i když již ne v tak velkém počtu. Z rodiny Hazovy se stali kanovníky dr. Jan Haz, pozdější biskup olomoucký, a Mikuláš Haz, syn Pavla kramáře z Jihlavy.

Někteří potomci patricijských rodů dosáhli ještě vyšších hodností. Bretholz předpokládá, že olomoucký biskup Konrád (1316–1326) pocházel z brněnské (a současně i pražské) rodiny Rechzerovy.[66]) Ze starého brněnského patriciátu pocházeli dále Mikuláš z Brna, kancléř markraběte Karla a pozdější biskup tridentský, který

[59]) Jan Swertzer byl mnichem na Velehradě (cist.), Václav z Húzové v Třebíči (benedikt.); Kateřina z rodu Bernardova a Kateřina, dcera Oldřicha Ferrea, byly jeptiškami z Tišnově (cist.), Kateřina, dcera Alberta Ferrea, v klášteře Králové na Starém Brně (cist.), Kunhuta z rodiny Raidonovy v Dolních Kounicích (premon.). Nejde o úplný výčet, doklady však dostačují k tomu, aby prokázaly, že pro potomky patricijů nebyly žádné kláštery uzavírány.

[60]) Srv. B. BRETHOLZ, Geschichte 168—169.

[61]) Kunhuta, dcera Wolfarta Raidona, která byla jeptiškou v Dolních Kounicích, dostala 2 hř. renty, z nichž 1 hř. měla po její smrti připadnout klášteru (MAB rkp. 39 fol. 163b).

[62]) MAB rkp. 39 fol. 122b.

[63]) M. FOLTZ, Beiträge 73.

[64]) Geschichte 160; někteří kanovníci, které Bretholz uvádí, nebyli však potomci patricijů, nýbrž bohatých nepatricijských měšťanů.

[65]) Zpracováno podle seznamů M. ZEMKA, Posloupnost kanovníků.

[66]) B. BRETHOLZ, Geschichte 158.

byl bratrem Jana Eberhardova, a další Karlův kancléř Mikuláš Luckův z Brna, snad syn Lucka z Bítýšky; Jakub Goblinův se stal biskupem ve Feltre.[67]) V 15. století, jak jsem se již zmínil, pocházel z brněnské patricijské rodiny olomoucký biskup Jan Haz.

Obdržet biskupskou prebendu se ovšem dařilo jen nepatrnému množství kněží. Přitom byl počet osob, které od 14. století odcházely ze všech společenských vrstev na kněžskou dráhu, tak veliký, že vystudovaný klerik jen stěží získával umístění. Víme o tom, že se v té době vytváří tzv. kněžský proletariát, který později měl tak význačný podíl v husitském revolučním hnutí. Patricijové ovšem nedávali syny na studia proto, aby z nich byli „kněžští proletáři". Proto se asi patricijové tak snažili shromáždit co nejvíce patronátů ve svých rukou. Jen touhou po získání patronátního práva můžeme vyložit věci jinak těžko pochopitelné, např. koupi statků u Lelekovic Václavem Hazem roku 1417: šlo o jakési dva lesy a louku, tedy majetky celkem nepatrné a nevýznamné – náleželo k nim však patronátní právo kostela v Lelekovicích. Celý vtip této koupě spočíval asi v tom, že Hazové potřebovali zajistit místo nějakému příslušníku své rodiny, snad dr. Janu Hazovi, pozdějšímu kanovníku a biskupovi, který tehdy byl asi ještě dost mlád. Patronátní právo samo ovšem koupit nemohli, šlo o spiritualia, která se prodávat nesměla. Na oko se tedy koupil les a louka, pravý účel koupě se zamaskoval. Význam patronátních práv pro patricije je zřejmý i z toho, že v deskových zápisech je vždy při prodejích a koupích vytčeno jako jedna z náležitostí statku, a že patricijové vlastnili často patronátní práva i v těch vesnicích, které jim nepatřily celé.[68]) Podobně tomu bylo i s patronátními právy oltářnických nebo kaplanských míst v městských kostelech: v testamentech bývá přesně určováno, komu má patronát připadnout.

Velmi často měl ovšem měšťan syna klerika, nenáleželo mu žádné patronátní právo a pokusy o získání jiných míst byly bezúspěšné. Pak nezbývalo, než nějaké místo zřídit, získat jeho patronát a synovi hodnost. V několika případech zjistíme, že patricijové zřizovali pro své syny dokonce i kanovnické prebendy. Tak z listiny z roku 1348 se dozvídáme, že olomoucký měšťan Konrád Wockensteter daroval k nově založené olomoucké kanonii 15 hřiven úroku, přičemž kanovníkem se stal jeho syn Mikuláš.[69]) Zdá se, že nešlo o postup ojedinělý. Brněnský Jan Smelclin založil kanonikát u sv. Petra v Brně,[70]) a víme, že jeden ze Smelclinů, nepochybně jeho syn, byl brněnským kanovníkem. Jiná cesta k dosažení kanovnické prebendy vedla přes papežskou kancelář; vzhledem k tomu, že za expektance na udělení kanovnické prebendy musel uchazeč zaplatit velké poplatky, nemůžeme pochybovat o tom, že i tento postup byl značně nákladný.

Odchod patricijských synů na studia a jejich umístění nebyly tedy snadnou a lacinou záležitostí. Přesto, jak jsme viděli, šlo o jev velmi rozšířený. A o tom, že si patricijové dost upřímně přáli, aby se jejich synové stali duchovními, svědčí některé olomoucké testamenty z druhé poloviny 15. století: Řehoř Moler pamatoval ve své závěti zvláštní sumou na svého syna Bernardina, kdyby se chtěl učit v koleji, Pavel Kratzer doporučoval manželce, aby pro jeho dva syny vybrala učitele, nechala je chodit do školy a snažila se o to, aby oba (nebo aspoň jeden) se stali kněžími; ko-

[67]) B. BRETHOLZ, Geschichte 166—168.
[68]) Viz J. MEZNÍK, Venkovské statky 144—146 (Ostopovice, Podbřežice, Tikovice).
[69]) CDM VII č. 813.
[70]) CDM VIII č. 243.

nečně i Kristin Mikschmeltzer žádal poručníky, aby jeho syna přidržovali k učení, kdyby se chtěl stát knězem.[71]) Přání patricijů nevyplývalo pouze ze zištnosti: studium a umístění kleriků bylo asi někdy nákladnější než příprava a vybavení pro měšťanské kupecké povolání.

Vůdčí motiv byl tedy asi jiný. Duchovenstvo bylo v pojetí společnosti 14. a ještě i 15. století stavem vysoce hodnoceným. V soudobém dělení společnosti na trojí lid bývá téměř vždy uváděno na prvním místě.[72]) Je pravda, že uvnitř duchovenstva byly hluboké rozdíly majetkové a tím i společenské. Avšak patricijští synové dosahovali velmi často vyšších církevních obročí, která pro ně znamenala nepochybně velmi vysoké místo v žebříčku tehdejší společnosti. Ve 14. století byl v brněnských pramenech význačnější člen duchovního stavu vždy označován titulem „pan" – a musíme si uvědomit, že tento titul si tehdy nepřisvojovali ani příslušníci starého patriciátu, ačkoliv šlo o skutečně aristokratickou vrstvu ve městě. Stát se tedy „pánem" bylo asi hlavní tužbou těch patricijských synů, kteří odcházeli na studie, aby se připravili na duchovní dráhu.

V této snaze nestál ovšem particiát ve městě osamocen. Také příslušníci střední městské vrstvy vysílali své syny na studia, a v některých případech najdeme potomky nepatricijských městských rodin na dosti význačných církevních hodnostech. Připomenu alespoň nejznámější případy z 15. století: rodina světícího biskupa Viléma z Kolína neoplývala majetkem a v městské radě nikdy nezasedala,[73]) synem nezámožného brněnského měšťana byl i velmi agilní veřejný notář Jan Thabrarr.[74]) Ovšem vyšších církevních důstojenství dosahovali synové prostých měšťanů pouze výjimečně; nebyli většinou tak bohatí, aby si mohli lepší prebendy koupit, jak to činili příslušníci patriciátu. Tím se ovšem předpoklady vztahu k církvi mezi patriciátem a střední vrstvou značně lišily. U synů méně zámožných měšťanů bylo proniknutí do vyšších církevních kruhů obtížné, naproti tomu patricijští synové měli nějaká církevní obročí zajištěna i tehdy, jestliže jejich osobní kvality byly velmi nízké. Lze k tomu uvést jeden velmi typický případ olomoucký. Václav, syn olomouckého kupce a přísežného Ondřeje Škocha, byl svým otcem několikrát vyděděn, a to výslovně pro neřádný život. Přesto dostal nakonec místo sakristána v kostele sv. Mořice; příznačné je, že jeho otec a bratr se za něho museli zaručit za všechny klenoty a ostatní kostelní náčiní.[75])

Jestliže ze všeho, co bylo až dosud řečeno, vyplývá úzké spojení patriciátu s církví, nemůže tento poznatek vyvrátit ani skutečnost, že vztah mezi patriciátem a některými církevními institucemi nebyl vždy nejlepší. I v období vlády starého patriciátu došlo mezi brněnskou městskou radou a olomouckým biskupem ke sporům, které vyvrcholily vyhlášením interdiktu nad městem.[76]) Za několik let nato zakázal markrabě, nesporně pod vlivem přání patriciátu, duchovním kupovat ve městě domy;[77]) zdá se, že domy duchovních ve městě a jejich privilegia byly předmětem častých třenic mezi patriciátem a duchovenstvem. V těchto případech však nešlo ze strany patriciátu o projevy nějakých proticírkevních tendencí. Ze 14. století známe řadu

[71]) MAO rkp. 1540 fol. 195b, 190a—191a; rkp. 164 fol. 152b.
[72]) Odkazuji na práce F. GRAUSE, uvedené v pozn. 41 na str. 327.
[73]) J. DŘÍMAL, Biskup Vilém z Kolína 2—3, 5—6.
[74]) J. DŘÍMAL, Notář Jan Thabrarr 2—3.
[75]) MAO rkp. 164 fol. 177b.
[76]) B. BRETHOLZ, Geschichte 110—113.
[77]) CDM VII č. 203.

případů běžných feudálních rozbrojů, kdy stál biskup proti panovníkovi, klášter proti biskupovi, město proti klášteru, aniž by kterýkoliv z těchto sporů měl proticírkevní nebo dokonce protifeudální ráz. Jestliže se patriciát postavil někdy proti některé církevní instituci nebo duchovní osobě, šlo většinou o hospodářské otázky nebo o záležitosti týkající se městské správy. V ostatních případech stál při těchto sporech na straně panovníkově nebo na straně jednoho ze dvou soupeřících duchovních ústavů.

Postoj brněnské rady ve sporu o patronát sv. Jakuba počátkem 15. století nevyplýval pouze z postoje patriciátu, který neměl v té době již vládu ve svých rukou, i když jedním z činných účastníků této akce byl patricij Václav Haz.[78]) A to se týká i sporu mezi brněnskou kapitulou a městskou radou v šedesátých letech 15. století o školu u sv. Jakuba, který měl dost bouřlivý průběh a byl spojen se snahou rady po získání patronátního práva kostela sv. Jakuba v Brně.[79]) Ani v jednom z těchto sporů nešlo ze strany rady o stanovisko proticírkevní: přela se s duchovními ústavy, současně však bojovala proti husitům a Jiřímu z Poděbrad.

Celkový postoj patriciátu k duchovenstvu byl tedy přes všechny třenice jednoznačný. V tom, že se obávali pekla a uznávali potřebu církve, se patricijové tolik od příslušníků střední městské vrstvy nelišili. Rozdíl byl v tom, že prostí měšťané přece jen toužili po lepší církvi. Patricijům vyhovovala církev taková, jaká byla. Nemohli je nadchnout přívrženci reformních směrů horující o potřebě chudoby kněžstva. Nejbližší příbuzní patricijů zastávali přece v církvi právě ta bohatá obročí, která byla reformními kazateli napadána; a získávání kanovnických prebend nebo i skromnějších míst rektorů kaplí a oltářníků nepřišlo patricije zadarmo. Skutečnost, že vedle bohatých prelátů existují chudí klerici, kteří si musí shánět na chleba nuzným střídnictvím nebo dokonce žebrotou, jim nevadila: jejich synové náleželi vždy mezi bohaté duchovní. Boj proti všemu svatokupectví v církevní praxi? Pro patricije bylo celkem pohodlnější vědomí, že jsou natolik bohatí, aby mohli dary církvi a zakupováním odpustků získat naději na odpuštění všech hříchů. Papežský fiskalismus byl snad i pro ně nepříjemný, na druhé straně jim však umožňoval získávat od církve to, co potřebovali: dobré umístění pro své syny duchovní.

Patriciát měl tedy všechny předpoklady být přes své spory s duchovenstvem pevným spojencem církve v té podobě a s těmi vadami, jaké měla ve 14. století.

Zkoumáme-li vztahy mezi patriciátem a ostatními vrstvami městské společnosti, musíme si stále uvědomovat, že jde o vrstvy mnohem méně semknuté než třídy ve společnosti kapitalistické. Již v úvodu jsem alespoň naznačil obtíže, které vznikají při pokusech o vymezení patriciátu. Je nepochybné, že tyto obtíže vyplývají z objektivní skutečnosti, totiž z rozdílností, k nimž v jednotlivých městech docházelo při vývoji horní vrstvy městského obyvatelstva. Připojme k tomu nyní i to, že něco podobného lze říci také o střední městské vrstvě a o městské chudině. Ani to totiž nejsou vrstvy ve všech městech totožně utvářené, a navíc jde o skupiny značně nejednotné. Střední městská vrstva byla konglomerátem osob s různými majetky a různým povoláním; přitom záviselo na velikosti a ekonomickém typu

[78]) B. BRETHOLZ, Geschichte 169—182.
[79]) J. DŘÍMAL, Notář Jan Thabrarr 57n.

města, do jaké míry byla majetkově diferencována a jakým způsobem byly v ní zastoupeny jednotlivé skupiny zaměstnání. Ještě větší roztříštěnost byla pak znakem městské chudiny, jejíž početnost a složení se v jednotlivých městech nepochybně značně lišily. Za těchto podmínek musely ovšem vedle rozporů mezi vrstvami existovat také značné rozpory uvnitř těchto vrstev, přičemž vzájemné vztahy mezi nimi se musely značně lišit v různých městech.

Tato úvaha ovšem nesmí vést k názoru, že pro proměnlivost složení a nejednotnost jednotlivých vrstev městské společnosti není možné dospět k některým obecnějším závěrům o jejich vzájemných vztazích. Platí to především o poměru mezi patriciátem a střední městskou vrstvou. Je samozřejmé, že nalezneme rozdíly mezi intenzitou rozporů těchto vrstev v různých městech; svou úlohu zde nepochybně hrála velikost města a především stupeň majetkové diferenciace obyvatelstva. Nápadná je však skutečnost, že se intenzita rozporů značně měnila i v jednom městě, ačkoliv nedošlo k zásadním změnám v jeho ekonomickém zaměření a v majetkové diferenciaci jeho obyvatelstva. Tak ve Vratislavi téměř celé 14. a část 15. století je naplněno tuhými zápasy mezi patriciátem a cechy, kdežto v 16. století se antagonismus mezi patriciátem a řemeslníkem nijak neprojevuje.[80])

Tato skutečnost ukazuje, že při vysvětlení vnitřních bojů ve městech skutečně nevystačíme s pouhým rozborem majetkové struktury. Je sice nepochybné, že majetková diferenciace – existence bohatých a chudých – byla jednou z hlavních podmínek rozporů ve městě, nebyla však jediným momentem, který určoval intenzitu rozporů a kvalitu. Ve městě neexistovaly jen boje mezi patriciátem a střední městskou vrstvou, ale také velmi časté a velmi ostré spory mezi různými seskupeními patricijských rodů, mezi jednotlivými cechy, mezi bohatšími a chudšími řemeslníky, mezi řemeslníky a kramáři apod. Boje mezi patriciátem a střední městskou vrstvou jako celkem propukaly jen za určitých okolností. A nejzávažnější příčinou, která k nim mohla vést, byla patricijská forma vlády města.

Existovala-li ve městě patricijská vláda, utvářela se proti ní široká opozice, která si vytkla za cíl patricijskou moc zlomit. Taková byla asi situace v Brně v padesátých letech 14. století (i když přímo boje mezi patriciátem a opozicí doloženy nemáme a musíme je předpokládat) a ve většině větších a středních měst západní a střední Evropy té doby. Nenávist k patricijské samovládě, která na všechny měšťany rozvrhovala těžké dávky v městských sbírkách, aniž by připouštěla kontrolu nad vlastním hospodářstvím, dokázala sjednotit skupiny městského obyvatelstva, které jinak měly rozdílné zájmy a cíle. Důležité je především to, že docházelo k utvoření koalice mezi řemeslníky a kupci, která podporována ještě městskou chudinou stavěla patriciát do izolace. Za této situace docházelo uvnitř města ke konfliktům, do nichž byla zainteresována většina městského obyvatelstva a v níž stály skutečně proti sobě patriciát a městská střední vrstva (podporována chudinou) jako celky. Na této situaci nemění nic ani skutečnost, že jednotliví patricijové se někde připojovali k opozici (v Brně, jak se zdá, se to týká Konráda Dobrawitzera a Marka Fuchse).

Opozice proti patriciátu byla vedena nejbohatšími příslušníky střední městské vrstvy: viděli jsme, že i v Brně zasedali v radách z let 1363–1364 osoby poměrně zámožné. Po porážce patriciátu (ať již byla vynucena ozbrojeným konfliktem nebo k ní došlo poznenáhlým ustupováním patricijů, kteří se obávali o své majetky i ži-

[80]) K. MALECZYŃSKI, Dzieje Wrocławia 297.

voty) mohlo pak dojít k různému vývoji poměrů ve městě. V Brně byli řemeslníci od roku 1365 z vlády města opět vytlačeni, v radě zasedali patricijové společně s kupci, kteří se dříve začlenili do patricijské opozice. To není případ v dějinách měst ojedinělý. Kupci, kteří ostatně po stránce majetkové i sociální stáli patricijům poměrně blízko, vstupovali do koalice s řemeslníky jen z toho důvodu, aby se domohli podílu na vládě města. V případě, že toho cíle dosáhli, byli ochotni opustit své bývalé spojence a podílet se na vládě společně s patriciji.[81])

Záviselo ovšem na síle řemeslnictva a jeho organizaci, zda takové řešení připustily či zda se s ním natrvalo spokojily. Ve velké části velkých německých měst byla již po první velké vlně úspěšných protipatricijských bojů nastolena polocechovní vláda; ve městech hanzovních naopak uspokojením kupecké části protipatricijské koalice došlo vlastně k nové patricijské vládě, jejíž základna se jen o něco rozšířila. V některých městech byl však vývoj složitější a polocechovní vláda byla nastolena až v druhé etapě vnitřních bojů. Tak ve Štrasburku, kde po bojích roku 1309 ovládli radu společně staří patricijové a kupci, došlo roku 1349 k novému převratu, který dal rozhodující moc do rukou cechům.[82]) Podobně tomu bylo i v Brně, kde od sedmdesátých let 14. století pronikají do rady zástupci řemesel potravinářských a od roku 1393 zástupci všech nejvýznamnějších cechů.

Je pravděpodobné, že polocechovní vláda značně zmenšovala možnost konfliktů mezi vládou města a ostatním obyvatelstvem. Samozřejmě ani ona nebyla vládou demokratickou. V radě sice nalezneme i podprůměrně zámožné měšťany, nejde však o jev příliš rozšířený. Zástupci nejchudších řemesel (olejníci, obuvníci, koželuzi, hrnčíři aj.) zasedali v radě jen výjimečně. Aristokracie se rozšířila, ale zůstala aristokracií, říká Wolf,[83]) a přesto, že s jeho výrokem nelze zcela souhlasit, něco pravdy na něm je. Osoby, které v období polocechovní vlády zasedaly v městské radě, do ní pronikly, pokud nenáležely k patriciátu, dík tomu, že jejich majetek jim zajistil přední místo v cechu nebo (pravděpodobně) v kramářském či kupeckém bratrstvu. Vytvářela se tak opět jakási vládnoucí skupina měšťanů. Jenže – a v tom souhlasit s Wolfem nemohu – nešlo o aristokracii. Mezi skupinou měšťanů, která zasedala v Brně v městské radě během 15. století, a mezi ostatním měšťanstvem nebylo nějaké přesnější společenské nebo majetkové hranice jako mezi patriciátem a střední vrstvou ve 14. století.

Jestliže za patricijské vlády převyšoval ostatní rozpory ve městě spor mezi patriciátem a ostatními městskými vrstvami, za polocechovní vlády tomu bylo jinak. Tím, že zástupci cechů byli připuštěni do rady, zmírnil se rozpor mezi patriciátem a ostatním měšťanstvem; patriciát byl ostatně v Brně v 15. století dost slabý. Cechy neměly tedy silného společného nepřítele, proti němuž se kdysi mohli sjednotit všichni jejich příslušníci. A tak získaly na významu velké rozdíly, které existovaly uvnitř cechů mezi bohatými a chudými mistry, mezi mistry a tovaryši. Rozpory, které na základě těchto rozdílů mohly vzniknout, byly však zeslabovány společnými zájmy všech příslušníků jednoho cechu. Všichni řemeslní mistři se museli nakonec spojovat proti svým tovaryšům, jeden cech bojoval proti druhému, byly rozpory mezi řemeslníky a obchodníky. Mnoho front, které tak městem probíhaly, přinášelo

[81]) Tak tomu bylo např. za vnitřních bojů v hanzovních městech během 15. století (srv. E. CIEŚLAK, Walki ustrojowe 220—252).
[82]) Ph. DOLLINGER, Patriciat noble et patriciat bourgeois.
[83]) Ph. WOLF, Les luttes 452—453.

roztříštění a celkem malé vyhrocení sociálních konfliktů. Proto přes všechny rozpory, které nepochybně existovaly, nemáme v Brně z 15. století zpráv o bojích mezi patriciátem a střední vrstvou.[84])

Některé rozpory mezi patriciátem a příslušníky střední městské vrstvy ovšem trvaly nadále. Souvisely především s tím, že patricijové byli nejbohatšími měšťany, měli statky na venkově a společensky se do jisté míry od osatních měšťanů nadále odlišovali, zvláště při vybírání ženichů a nevěst pro své potomky. Avšak tyto znaky patricijské odlišnosti musely být pociťovány u různých skupin příslušníků střední vrstvy různě. Majetkové rozdíly mezi patriciji a zámožnějšími kupci, kramáři či řemeslníky nebyly přece jen tak velké a nemusely zavdávat příčiny k nevraživosti příliš vyostřené. K určité averzi vůči patricijům mohla vést spíše jejich snaha odlišovat se společensky, ale ta v Brně v 15. století nebyla příliš nápadná a nevylučovala ani rodinná spojení s nejbohatšími příslušníky střední městské vrstvy; konec konců hranice mezi patriciátem a střední městskou vrstvou byly tehdy značně mlhavé. Obchodní činnost patricijů je stavěla do jednoho šiku s ostatními bohatšími kupci, kraječi suken a kramáři. Přitom ovšem případné spory mezi řemeslníky a obchodníky nemohou být hodnoceny jako projev rozporů mezi patriciátem a střední městskou vrstvou, protože všechny obchodníky nemůžeme považovat za patricije. Bohaté řemeslníky spojovalo s patriciji vedle členství v radě také to, že jim patřily vinice: jejich zájem bylo společně s patriciji a s jinými bohatými obchodníky obhajovat výhody (zvláště při výčepu vína) s vlastnictvím vinic spojené.

Větší byla pravděpodobně averze proti patricijům u měšťanů průměrně zámožných a měšťanů chudších. Ovšem ani pro ně nebyli patricijové jedinými a nejvýznamnějšími protivníky ve městě. Zdá se skutečně, že pád vlády starého patriciátu v Brně téměř znemožnil vytváření se konfliktů, v nichž by na jedné straně stál patriciát, na straně druhé celá střední vrstva. Nemuselo tomu být tak všude: pokud řemeslníci a kramáři pokládali podíl patriciátu na vládě města za stále příliš veliký, nebo když se naopak patriciát snažil znovu nabýt ztracených pozic, docházelo v řadě německých měst k prudkým bojům. Jenže v Brně byl patriciát v 1. polovině 15. století celkem slabý, a nebyl proto ani schopen domáhat se převahy v městské radě. Teprve další vývoj, když se pravděpodobně znovu seskupila mocnější patricijská vrstva, která vytlačila zástupce středně zámožných měšťanů z rady, umožnil opět vytváření mocnější protipatricijské opozice. K výbuchu těchto rozporů došlo ovšem až značně později, totiž v dvacátých letech 16. století.

Jestliže se po pádu patricijské samovlády zmenšil antagonismus mezi patriciátem a střední městskou vrstvou, neznamená to, že nemohlo vůbec dojít k projevům, jejichž osten se obracel proti bohatým patricijům. To však byla již hnutí, v nichž proti patriciátu nestála celá střední městská vrstva a v nichž zvýšenou úlohu měla i městská chudina. Proto se o nich zmíním až v souvislosti s pokusem přispět několika poznámkami k otázce vztahu mezi patriciátem a městskou chudinou.

[84]) O tom, že kapitulace města Jiřímu Poděbradskému nebyla asi provázena konfliktem mezi vládou města a ostatním obyvatelstvem, jsem se již zmínil. Problémem zůstává zařazení příznivců husitů, kteří se r. 1422 nebo 1424 pokoušeli pomoci husitským vojskům k dobytí města (srv. R. URBÁNEK, K historii 262—263; A. NEUMANN, K dějinám 102). Ztotožňovat tyto vzbouřence s nižšími vrstvami obyvatelstva je pravděpodobné, není však naprosto jisté: v Olomouci byli z pokusu o převrat podezříváni členové staré rady (SAB, G 10, rkp. 343 fol. 116b). Více světla snad přinese připravovaná práce J. DŘÍMALA o husitství na Moravě.

Při hodnocení vztahů mezi patriciátem a městskou chudinou vycházíme ze stanoviska, že patriciát byl třídním nepřítelem chudiny;[85]) současně si však musíme uvědomit, že nebyl ve městě jejím nepřítelem jediným. Tovaryši, nejsemknutější a nejlépe organizovaná část chudiny, byli zaměstnáni řemeslnickými mistry, tedy většinou příslušníky střední vrstvy. Nádeníci byli zaměstnáváni nejen patriciátem, nýbrž i střední vrstvou a duchovenstvem. Pouze menšina příslušníků městské chudiny byla přímo vykořisťována příslušníky patriciátu. Týká se to pacholků a služek v patricijských domech, kupeckých a kramářských pomocníků, zchudlých řemeslníků, kteří sloužili patricijům,[86]) a námezdních pracovníků v patricijských sladovnách a mlýnech, pokud ovšem bydleli ve městě nebo na předměstí.[87]) Již tento výčet ukazuje, že šlo o skupinu osob rozličných zájmů. Kupečtí pomocníci ve službách patricijů často bohatli a stávali se příslušníky střední vrstvy,[88]) řemeslníků ve službách patricijů nebylo mnoho a považovali se nepochybně za společensky nadřazené děvečkám a pacholkům. Situace v našich městech se tedy značně lišila od situace v některých městech italských, kde patricij byl často zaměstnavatelem velkého počtu námezdných nebo polonámezdných sil. Příslušník florentských Ciompi nenáviděl patricije, kteří mu vládli a kteří jej vykořisťovali. U nás příslušníci chudiny nepochybně nenáviděli patricije – příslušníky městské rady, kteří je nutili odevzdávat v městských sbírkách značné částky z jejich výdělků, nenáviděli boháče, kteří žili v blahobytu vedle jejich bídy. Avšak současně nenáviděl tovaryš mistra, chudák kramáře, který jej klamal, nádeník mistra zedníka.

Třídním nepřítelem chudiny bylo tedy vlastně všechno bohatší měšťanstvo. Přitom však chudina byla sama složena z velmi nesourodých složek, takže sjednocení celé této vrstvy proti patriciátu a střední vrstvě bylo za normálních okolností téměř nemožné.[89]) Proto při vší sympatii, kterou cítíme k nejutiskovanější a nejubožejší vrstvě středověké společnosti, nesmíme se nechat svést k tomu, abychom při každé bouři ve středověkých městech předpokládali významnější podíl městské chudiny jako samostatného činitele. Engels velmi správně konstatoval, že v bojích proti patriciátu působila chudina většinou pouze jako „chvost" měšťanské opozice.[90]) Jen v oblastech s poměrně pokročilou ekonomickou strukturou, především ve středoitalských městech, tedy tam, kde část chudiny lze již nazvat předproletariátem a část patriciátu ranou buržoazií,[91]) vystupuje v bojích o vládu města chudina s vlast-

[85]) F. GRAUS, Český obchod 8.

[86]) Např. r. 1345 byl jeden poplatník nazván „sartor Thamari" (B. MENDL, Knihy počtů 23).

[87]) Jiným způsobem byli patriciji vykořisťováni majitelé předměstských domků a chýší, které byly poplatné patricijům, a nájemníci v patricijských domech.

[88]) Z r. 1350 zpráva o Kunclínu kramáři, kdysi služebníku Matěje Mauriciova (MAB rkp. 39 fol. 103b). R. 1345 zastavil Endler pekař dům Mikuláši sloužícímu Matěje Mauriciova (MAB rkp. 39 fol. 119b). R. 1366 kupovala dům vdova po Oldřichovi služebníku Rotenderů (MAB rkp. 39 fol. 273a). R. 1348 vlastnil Henslin služebník Nieslinův rentu (MAB rkp. 39 fol. 350b). Ve všech těchto případech užito termínu „famulus". Další příklady u B. MENDLA, Knihy počtů (viz heslo „služebníci" v rejstříku). Je nápadné, že u příkladů, které jsem uvedl, jde vesměs o služebníky těch nejbohatších měšťanů, kteří se zabývali obchodem. — Majetek služebníků se mohl zvětšovat také odkazy zaměstnavatele — i v 15. století odkazovali někteří bohatí měšťané v testamentech určité částky svým služebníkům; např. Bernard Herl odkázal sloužícímu (servitor) 10 kop.

[89]) F. GRAUS, Chudina městská 35n.

[90]) B. ENGELS, Německá selská válka 32.

[91]) Srv. V. I. RUTĚNBURG, Na rodnyje dviženija 85.

ním programem. U nás v předhusitském období existuje vlastně jediná forma, která je projevem samostatného postupu chudiny proti utlačovatelům: je to boj tovaryšů proti řemeslnickým mistrům.[92]) Ovšem i to je vlastně projev pouze části městské chudiny, a mimo to i ten, jak se zdá, probíhal většinou roztříštěně, totiž v rámci jednotlivých cechů.

Jestliže je tedy obtížné mluvit u nás ve 14. století o hnutích, která by byla proti vyšším vrstvám společnosti vedena městskou chudinou jako samostatným celkem, neznamená to, že se příslušníci chudiny smiřovali vždy se svým těžkým osudem a nepokoušeli se bojovat za lepší život. S výjimkou sporů tovaryšů s mistry šlo však o hnutí, v nichž městská chudina nevystupovala sama. Týká se to částečně již zmíněných bojů o vládu města, v nichž se chudina z nenávisti vůči patriciátu dostala do vleku nejbohatších příslušníků střední městské vrstvy. Avšak výraznější byla hnutí jiná, hnutí, v nichž příslušníci chudiny bojovali skutečně za své zájmy; šlo o hnutí „chudých". Těžké životní podmínky neměla ve městě totiž jen chudina, ale také průměrně a podprůměrně zámožní příslušníci střední městské vrstvy, především řemeslníci, kteří sice pracovali vlastními výrobními nástroji a sami své výrobky prodávali, avšak vydělávali svou prací tak málo, že to sotva stačilo na ukojení těch nejdůležitějších životních potřeb.

Hnutí a bouře „chudých" neměly většinou jasného cíle.[93]) Příslušníci městské chudiny a chudí řemeslníci nedovedli ještě vypracovat program, který by směřoval ke změně společenského řádu.[94]) Většinou se stavěli proti některým skutečnostem, které podle jejich mínění způsobovaly jejich bídu nebo ji výrazně zhoršovaly. Tak tomu bylo také ve známých brněnských událostech z roku 1378. V červenci toho roku se sešli bez souhlasu rady několikrát chudší brněnští obyvatelé (příslušníci střední vrstvy i chudiny) s cílem poradit se o prostředcích, které by vedly k zlepšení životních podmínek. Jejich stížnosti se neobracely proti městské radě nebo proti vrchnostem vůbec. V peticích, formulovaných poníženě a opatrně, byly především vznášeny stížnosti na předražování potravin, hlavně masa a chleba; konkrétním požadavkem, který nakonec z těchto stížností vyplynul, byla žádost o zřízení dvou trhů na chleba a maso. I když mluvčí chudších obyvatel, kteří pravděpodobně z větší části náleží k průměrně zámožným měšťanům, chtěli také zajistit cechovním mistrům účast na vládě města, šlo o požadavek, který nebyl po celé hnutí charakteristický, nehledě k tomu, že byl velmi mírný.

Zdálo by se, že při omezenosti cílů tohoto hnutí a při jeho celkové krotkosti není třeba věnovat mu větší pozornost. Není to však pravda. Události z roku 1378 totiž přesvědčivě ukazují, že ve městech existovalo určité vření, které nejde začlenit ani do ustáleného schématu bojů mezi patriciátem a většinou městského obyvatelstva ani do hranic sporů mezi jednotlivými vrstvami. Tím se ovšem vracíme ještě jednou k tomu, co bylo již výše řečeno: vrstvy obyvatelstva středověkých měst nebyly skupinami tak pevně utvářenými, jako jsou třídy v kapitalistické společnosti. Proto také

[92]) O tom F. GRAUS, Chudina městská 140n.

[93]) k dalšímu viz můj článek Hnutí řemeslníků a chudiny.

[94]) I tam, kde část chudiny přerostla již v předproletariát a dospěla k přesvědčení, že zlepšení poměrů přinese jen boj, v němž i ona získá zastoupení ve vládě města, neodvážila se úplně odstavit předchozí vládnoucí vrstvy. Ve Florencii ciompi sice pronikli do vlády města, neodvážili se však zabavit dílny patricijů, i když patricijové podkopávali vládu lidu tím, že dílny neotevírali a rozšiřovali tak nezaměstnanost (V. I. RUTĚNBURG, Narodnyje dviženija 210—212).

byla mnohem větší možnost různého seskupování. Při vytváření sporů mezi „bohatými" a mezi „chudými" mohla hranice mezi těmito tábory probíhat podle okolností různě: průměrně zámožní řemeslníci se mohli stavět na jednu či druhou stranu, jindy (jako v Brně roku 1378) se „chudí" postavili proti některým skupinám zaměstnání jako celku. Typické pro hnutí „chudých" je však to, že mohlo jen za zvláštních podmínek dospět k nějakému jasnějšímu vytýčení cílů, které by vedly dál než k odstranění některých dílčích zlořádů. Stalo se však velmi významným dějinným činitelem, jakmile k vytýčení nějakého – často navenek nábožensky zabarveného – programu dospělo. Hledíme-li pak na věc z tohoto stanoviska, dospějeme k závěru, že i ta krotká hnutí „chudých", jako byly brněnské události z roku 1378, mají mnoho společného s postupem radikálnějších městských složek v husitském revolučním hnutí a v německé selské válce, a jsou proto významnou součástí vnitřního vývoje středověkých měst.

Zabýval jsem se vývojem patriciátu a vlády města v Brně a pokusil jsem se přinést některé příspěvky k otázce vztahů mezi patriciátem a panovníkem, šlechtou a ostatním městským obyvatelstvem. Zbývá tedy ještě, abych se zastavil u otázky postavení patriciátu v soudobé společnosti. Bude to zastavení poměrně stručné a chudé: výzkum brněnského materiálu nedovolil, abychom mohli v této otázce dospět k nějakým závažnějším a definitivnějším výsledkům. Navíc ještě se musím omezit pouze na 14. století, protože v století následujícím byl patriciát v Brně slabý, samostatně se příliš neprojevoval a mimo to bylo město ve zvláštní pozici (v české a většinou husitské zemi město katolické a z větší části německé), která nedovoluje získat poznatky se všeobecnější platností.

Již v úvodní kapitole jsem se zmínil o tom, že marxistická literatura hodnotí úlohu patriciátu ve společnosti negativně. Máme-li omezit náš obzor na hodnocení brněnského patriciátu ve 14. století, nedojdeme k výsledku jinému; avšak v jedné otázce se, alespoň pro Brno, musíme vyslovit poněkud odchylně. Jde o otázku úlohy patricije jakožto kupce. V naší marxistické literatuře totiž převládl názor, že právě ve 14. století kupecká činnost působila retardačně, protože přispívala k omezování výroby.[95]) Nevím, zda tento poznatek lze rozšiřovat na všechny oblasti našich zemí. Je totiž známo, že kupecký kapitál, jeden z historických předpokladů vývoje kapitalistického způsobu výroby,[96]) v některých městech rozvoj zbožní výroby a tím i výroby vůbec naopak podporoval.[97]) Brněnské sukno je doloženo již roku 1327 ve vratislavském celním tarifu,[98]) a Brno nemuselo tedy mít tak výrazně pasivní obchodní bilanci jako naše země jako celek.[99]) Je otázka, zda k rozvoji brněnského soukenictví a jeho exportu nepřispěla poněkud i činnost kupců, kteří sukna vyváželi. Domnívám se proto, že obchodní činnost patriciátu (zvláště dálkový obchod) nemusela mít v hospodářském vývoji Brna retardační úlohu.

[95]) Naposledy F. GRAUS, Handelsbeziehungen 110.

[96]) K. MARX, Kapitál III/1 346. Na téže stránce je v dalším odstavci výrok „kde obchodní kapitál převládá, tam zůstává vše při starém"; tento odstavec však pojednává již o úloze obchodního kapitálu v období kapitalistické výroby, kdy obchodní kapitál „funguje už jen jako agent průmyslového kapitálu" (Ibid.). B. ENGELS zdůrazňoval význam peněz pro podvrácení feudálního řádu (O rozkladu feudalismu 8n.); nepřispěl rozvoj obchodního kapitálu také k rozvoji peněžního hospodářství?

[97]) Pro hanzovní města E. CIEŚLAK, Rewolta w Lubece 472; H. SAMSONOWICZ, Badania nad kapitałem 20.

[98]) F. GRAUS, Český obchod 108.

[99]) F. GRAUS, Handelsbeziehungen 107n.

Záporným rysem brněnského patriciátu proto není to, že se jeho příslušníci zabývali obchodem, nýbrž naopak to, že obchodu zanechávali, když nabyli tak velikého majetku, aby jim renty a spekulace zajistily dostatečný příjem.[100]) Zakupování nemovitostí patriciátem nemělo jen ten význam, že z něho činilo vykořisťovatele venkovského lidu, a tím i jeho třídního nepřítele,[101]) nýbrž měnilo také vztahy mezi patriciátem a šlechtou. Pro patricije-kupce byl šlechtic někdy zákazníkem, někdy nepřítelem; spory mezi obchodem a feudály nebyly ve středověku řídkým zjevem. Jako vlastník statků na venkově se však patricij stal ve 14. století napůl šlechticem, neboť stavovsky dosud nebyl měšťan od šlechty přísně oddělen. Feudalizace patriciátu nespočívá v tom, že patricijové opouštěli město a usazovali se na venkově. Již velký majetek na venkově stačil k tomu, aby patricij, ač dále bydlel v městě, přebíral od šlechty mravy,[102]) zvyky a nepochybně také postoj k existujícímu společenskému řádu. Odchod z města byl až konečným projevem tohoto procesu a docházelo k němu, jak jsme viděli právě u brněnského patriciátu, někdy až tehdy, když patriciát ztratil monopol na vládu nad městem.

Pokud existovala patricijská vláda ve městě, mohla feudalizace patriciátu znamenat značné nebezpečí pro další vývoj měst. Města, jejichž existence a rozvoj nepochybně přispěla k pozdějšímu rozpadu feudalismu, byla „cizím prvkem" ve feudální společnosti nejen zaměstnáním svých obyvatel, ale také jeho společenským postavením. Kdyby bývala zůstala ovládána vrstvou, která by poznenáhlu splynula se šlechtou, znamenalo by to jejich užší spojení s feudály a možná by to dokonce zabrzdilo i vytvoření se měšťanstva jakožto zvláštního a politicky často samostatně jednajícího zemského stavu. Ve vnitřních městských dějinách by to přispělo k potlačování všech radikálnějších protifeudálních prvků, které se kdy ve městech objevily. A z tohoto důvodu má porážka patricijské vlády a nastolení vlády polocechovní pokrokový význam i za předpokladu, že polocechovní vláda nebyla vládou městského lidu, že šlo také o vládu nejbohatších měšťanů. Je skutečně zásluhou protipatricijských bojů ve 14. století, že se uvnitř měst utvořilo stavovské rozlišování městského obyvatelstva jen ojediněle,[103]) že se pány uvnitř měst nakonec nestaly osoby, jimž by pocit sounáležitosti s měšťanstvem byl cizí a které by spíše tíhly k světským feudálům. Proto má určité oprávnění starý názor, že teprve protipatricijskými boji byl vytvořen měšťanský stav:[104]) bez povalení patricijské vlády by byli vlastně i zámožnější měšťané bez jakéhokoli vlivu na vládu města.

Všechna nebezpečí patricijské vlády existovala ovšem především za předpokladu feudalizace patriciátu. Pokud patricij obchodoval, nemohl být nikdy přijat šlechtou

[100]) Lze ještě doložit: kdy zanechal dálkového obchodu a zabýval se nejvýš výkrojem sukna, které dovezli cizí kupci. To byla již činnost čistě parazitní.

[101]) Srv. F. GRAUS, Dějiny venkovského lidu II 106.

[102]) Srv. C. H. ROTH v. SCHRECKENSTEIN, Patriziat 215n; O. BRUNNER, Finanzen 265.

[103]) V našich městech k němu nedošlo vůbec. „Erbovní" měšťané z 16. století v Čechách byli natolik společensky odděleni od rytířů, že pro vývoj měšťanstva nemohli znamenat větší nebezpečí. Jinak tomu bylo v některých městech německých: r. 1641 obdrželi příslušníci lübecké Zirkelgesellschaft císařské privilegium, kterým byli postaveni na roveň šlechtě (G. FINK, Die Frage des Lübecker Patriziates 274). I v Německu šlo však o případy celkem ojedinělé.

[104]) C. H. ROTH v. SCHRECKENSTEIN, Patriziat 268.

za zcela rovnocenného partnera, a to ani tehdy, jestliže získal poměrně značné majetky na venkově: pro šlechtice byla přece jakákoli práce něčím ponižujícím. I v tomto ohledu pokládám tedy skutečnost, že patriciát obchodu zanechával, za větší nebezpečí pokroku a vývoje společnosti, než by mohla způsobit jeho kupecká činnost.

Ovšem i tehdy, jestliže se většina patriciátu dosud obchodem zabývala, byl patriciát ve 14. století již jasně reakční silou. Jako vlastník rent, jako uzurpátor veškeré moci ve městě a jako živel, který ve vládě města prosazoval především své zájmy, se patriciát stále více stával nepřítelem ostatních vrstev městského obyvatelstva. Jako vlastník nemovitostí na venkově byl vykořisťovatelem poddaného obyvatele. A vlivem svých vztahů k panovníkovi, ke šlechtě a především k církvi se stával jedním z nejdůslednějších opor feudálního řádu.

Závěr

Nemá smyslu, abych se na konci práce pokoušel ve zkrácené formě opakovat to, co v ní bylo již jednou řečeno. Spokojím se s tím, že se v největší stručnosti zmíním o těch poznatcích, které podle mého mínění jsou nové a mají přitom poněkud širší význam.

1. Dosavadní literatura, pokud se zabývala vývojem našich měst v předhusitském období, dospěla sice již Mendlovými pracemi k zjištění, že ve městech existovaly hluboké rozpory mezi vládnoucí vrstvou a ostatním městským obyvatelstvem; marxističtí historikové (zvláště F. Graus) tento obraz ještě prohloubili a zpřesnili. Většinou se však předpokládalo, že až do výbuchu husitského revolučního hnutí nedocházelo v našich městech k zásadním změnám ve vývoji vlády města a že tedy patriciát ovládal naše města na počátku 15. století stejně jako v 1. polovině století předešlého.[1]) Podrobné zkoumání struktury brněnských městských rad naproti tomu ukázalo, že během 14. století došlo ve vývoji vlády města ke zvratům, které značně ovlivnily vzájemné postavení jednotlivých vrstev městského obyvatelstva a tím i intenzitu vnitřních rozporů ve městě.

2. Byly vysloveny pochybnosti o tom, zda v našich větších městech existovaly ve 14. století patricijské rody, které se udržely v čele města po několik generací, a zda tedy se patriciát podobal „Geschlechter" německých říšských měst.[2]) Viděli jsme však, že tzv. brněnský starý patriciát měl většinu typických znaků charakterizujících patriciát větších měst střední a západní Evropy ve 13. a 14. století: šlo o skupinu rodů, které měly téměř monopol na obsazování městských úřadů (kromě rychty), přičemž základem jejich moci byl velký nemovitý majetek, především renty ve městě a rozsáhlé statky na venkově.

3. Moc starého patriciátu, oslabeného přechodem několika patricijů do služeb Karla IV. a nárazem černého moru, podlehla roku 1363 náporu střední městské vrstvy, která byla posílena tím, že se na její stranu připojili bohatí přistěhovalí kupci a nakonec i markrabě usilující o zvýšení svého vlivu ve městě. Význam tohoto převratu není omezen jen na dějiny Brna: dosud jsme byli nuceni konstatovat, že patri-

[1]) Např. B. MENDL, Sociální krise, zvl. str. 196.

[2]) O existenci „Geschlechter" v našich městech pochybovali J. ŠUSTA, Dvě knihy I 59 pozn. 1 a F. GRAUS, Dějiny venkovského lidu II 106. Šusta ovšem vycházel z předpokladu, že „Geschlechter" v německých městech byly již ve 14. století celky naprosto uzavřené, což není pravda.

ciát u nás vycházel z vnitřních bojů předhusitského období vítězně.[3]) Brněnský příklad tedy ukazuje, že obraz vnitřního vývoje našich měst byl složitější, než ukazují zprávy popisující průběh událostí, které až dosud byly téměř jediným pramenem při zkoumání vnitřních zápasů v našich městech.

4. Po roce 1363 mizí během dvaceti let z města starý patriciát. Nestabilní a slábnoucí nový patriciát, především kupecký, který nastoupil na vedoucí místo ve vládě města, byl nucen stále více místa v radě uvolňovat řemeslníkům. V devadesátých letech pak dochází k dalšímu zvratu – k nastolení polocechovní vlády. Skutečnost, že samovláda patriciátu byla v Brně během 2. poloviny 14. století svržena, a že se k moci dostaly i cechy, je snad nejdůležitějším výsledkem, k němuž jsem dospěl.[4])

5. Zjištění existence polocechovní vlády v Brně v 1. polovině 15. století vede nutně k revizi dosavadního vysvětlení postoje města během husitského revolučního hnutí. Otázka, proč se největší moravská města stala protihusitskými baštami, byla často vysvětlována tím způsobem, že se patriciátu těchto měst podařilo udržet moc ve svých rukou.[5]) Vzhledem k tomu, že v husitském období nebylo Brno ovládáno jen patriciátem, je zřejmé, že toto vysvětlení nevyhovuje a že bude nutno hledat řešení jiné.

6. Jestliže jsem dospěl k závěru, že samovláda patriciátu byla v Brně během 14. století zlomena, otřásá tento poznatek dosud převládajícím přesvědčením o tom, že ve všech městech u nás existovala v té době trvale patricijská samovláda. A jsem přesvědčen o tom, že boj mezi patriciátem a protipatricijskou opozicí byl skutečně ve většině našich větších měst rozhodnut již během druhé poloviny 14. století, a to pádem nebo alespoň oslabením patricijské vlády. Pak by ovšem rozpor mezi patriciátem a střední městskou vrstvou nemohl být tím hlavním sociálním předpokladem husitského hnutí ve městech, jak soudil Mendl,[6]) ani jedním z nejdůležitějších předpokladů, jak dosud soudila marxistická historiografie.[7]) Podle mého mínění souviselo revoluční hnutí ve městech spíše s nespokojeností chudších vrstev městského obyvatelstva; tato nespokojenost se původně projevovala živelnými hnutími, která neměla jasného programu a cíle. Husitská ideologie dokázala sjednotit masy městského lidu právě tím, že slibovala cestu k spravedlivějšímu uspořádání společnosti.

[3]) Srv. k tomu nejnovější přehled vnitřních bojů v našich městech, který sestavil F. KAVKA ve sborníku Städtische Volksbewegungen 143—146.

[4]) Blízko k správnému řešení pro vývoj v Brně stál J. ČELAKOVSKÝ, alespoň pro počátek 15. století (O středověkém radním zřízení v král. městech mor. 133).

[5]) Např. Přehled čsl. dějin I 204.

[6]) B. MENDL, Sociální krise 197—200.

[7]) J. MACEK, Tábor I 103n.

Seznam zkratek

AČ	—	Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích
CDM	—	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
ČČH	—	Český časopis historický
ČsČH	—	Československý časopis historický
ČMM	—	Časopis Matice moravské
ČSPS	—	Časopis Společnosti přátel starožitností
KH	—	Kwartalnik historyczny
LC	—	Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové
MA	—	Městský archiv
MAB	—	Archiv města Brna
MAO	—	Městský archiv v Olomouci
MIÖG	—	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
PH	—	Przegląd historyczny
QGSW	—	Quellen zur Geschichte der Stadt Wien
SAB	—	Státní archiv v Brně
SAO	—	Státní archiv v Opavě, pobočka v Olomouci
SAP	—	Sborník archivních prací
SMM	—	Sborník Matice moravské
VSWG	—	Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte
ZDB	—	Moravské zemské desky, kraj brněnský
ZDO	—	Moravské zemské desky, kraj olomoucký
ZDVGMS	—	Zeitschrift des deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens

Seznam použitých archivních pramenů

Archiv města Brna (MAB):
- Listiny
- Městské knihy rkp. 39 a 48
- Knihy privilegií a listin rkp. 40 a 41
- Hlavní knihy městské sbírky rkp. 8 a 9
- Rejstříky městské sbírky rkp. 18, 19, 20, 21, 22, 23
- Opisy listin z městského archivu ve Vratislavi

Městský archiv v Olomouci (MAO):
- Listiny
- Městské knihy rkp. 164, 166, 1540

Státní archiv v Brně (SAB):
- Bočkova sbírka (G 1): listiny
- Nová sbírka (G 2): listiny
- Sbírka rukopisů (G 10): rkp. 343 (tzv. kopiář Václava z Jihlavy)

Státní archiv v Olomouci (SAO):
- Kapitulní archiv: listiny (MCO), rukopis C. O. 227
- Konsistorní archiv: nejstarší erekční kniha (od roku 1484)

Městský archiv v Jihlavě (MA Jihlava):
- Listiny
- Městské knihy I, II, III

Městský archiv v Bratislavě (MA Bratislava):
- Listiny
- Rkp. 2 a 1 (tzv. Protocollum actionale od r. 1402)
- Tridsiatkové registre z roku 1457

Seznam citovaných edic pramenů a literatury

H. AMMAN, Schaffhauser Wirtschaft im Mittelalter, Thayngen 1948
V. BRANDL (ed.), Kniha Tovačovská, Brno 1868
B. BRETHOLZ, Geschichte der Stadt Brünn I (bis 1411), Brno 1911
O. BRUNNER, Die Finanzen der Stadt Wien von den Anfängen bis ins 16. Jahrhundert, Wien 1929
— Neue Wege der Sozialgeschichte, Göttingen 1956 (statě Zwei Studien zum Verhältnis von Bürgertum und Adel)
K. BÜCHER, Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im XIV. und XV. Jahrhundert I, Tübingen 1886
E. CIEŚLAK, Rewolta w Lubece 1408—1416, Przegląd zachodni X/1954, str. 471—526
— Walki ustrojowe w Gdańsku i Toruniu oraz w niektórych miastach hanzeatyckich w XV w., Gdańsk 1960
CODEX diplomaticus et epistolaris Moraviae IV—XV, ed. A. BOCZEK, J. CHYTIL, P. v. CHLUMECKY, V. BRANDL, B. BRETHOLZ, Brno 1845—1903
K. CZOK, Zunftkämpfe, Zunftrevolutionen oder Bürgerkämpfe? Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, 7 (1957—58), str. 129—142
J. ČELAKOVSKÝ, O středověkém radním zřízení v královských městech moravských, ČMM 29/1905, str. 97—133
— O vývoji středověkého zřízení radního v městech pražských, Praha 1921 (zvl. otisk ze Sborníku příspěvků k dějinám hlavního města Prahy I/2)
Ph. DOLLINGER, Patriciat noble et patriciat bourgeois à Strasbourg au XIV. siècle, Revue d'Alsace 90 (1950—51), str. 52—82
J. DŘÍMAL, Biskup Vilém z Kolína, ČMM 55/1931, str. 1—42
— Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausen, SAP VIII/1958, č. 1, str. 109—129
— Notář Jan Thabrarr, ČMM 58/1934, str. 1—144
— Sociální boje v Brně ve 20. letech 16. století, Brno v minulosti a dnes I/1959, str. 221—286
— Zemský dům v Brně, Brno 1947
J. EMLER (ed.), Zlomek register zápisů markrabství moravského z roku 1459. AČ VII, Praha 1887, str. 563—604
B. ENGELS, Německá selská válka, Praha 1950
— O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoasie, Praha 1946
F. EULENBURG, Drei Jahrhunderte städtischen Gewerbewesens, VSWG II/1904
G. FINK, Die Frage des Lübecker Patriziates im Lichte der Forschung, Zeitschrift des Vereins für lübeckische Geschichte und Altertumskunde, XXIX/1938, str. 257—279
M. FOLTZ, Beiträge zur Geschichte des Patriziats in den deutschen Städten vor dem Ausbruch der Zunftkämpfe (Straßburg, Basel, Worms, Freiburg i. B.), Marburg 1899
A. GÁCZOVÁ, K problematike mestskej chudoby v Bratislave v prvej polovici XV. storočia, Historický časopis, I/1953, str. 177—217
F. GRAUS, Český obchod se suknem ve 14. a počátkem 15. století, Praha 1950
— Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské, II, Praha 1957
— Die erste Krise des Feudalismus, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 3/1955, str. 552—592
— Die Handelsbeziehungen Böhmens zu Deutschland und Österreich im 14. und zu Beginn des 15. Jahrhunderts, Historica II/1960, str. 77—110
— Chudina městská v době předhusitské, Praha 1949
— Několik poznámek ke středověkému učení o společnosti, ČsČH 7/1959, str. 205—231
— Soukenictví v době předhusitské, Sborník pro hospodářské a sociální dějiny, I/1946, str. 164 až 182
K. HELLEINER, Europas Bevölkerung und Wirtschaft im späterem Mittelalter, MIÖG 62/1954, str. 253—269
F. HOFFMANN, Jihlava v husitské revoluci, Havlíčkův Brod 1961
— Litomyšl v husitském revolučním hnutí, Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí, Pardubice 1959, str. 33—105
G. CHALOUPKA, Brno a Znojmo do pol. 15. století, ČSPS 57/1949, str. 14—21, 94—107
J. JANÁČEK, Dějiny obchodu v předbělohorské Praze, Praha 1955
— Řemeslná výroba v českých městech v 16. století, Praha 1961

H. JECHT, Studien zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte, VSWG XIX/1926, str. 48—85
F. KAMENÍČEK, Zemské sněmy a sjezdy moravské I, Brno 1900
F. KAVKA, Zu den Fragen der Volksbewegungen in den Städten des 14. Jahrhunderts in Böhmen und Mähren, Städtische Volksbewegungen im 14. Jahrhundert, Berlin 1960, str. 143—146
V. KLECANDA, Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, Praha 1928 (otisk z Časopisu Archivní školy 6/1928)
L. KLICMAN, Mikuláš z Brna, pozdější biskup tridentský, a Mikuláš Luckův z Brna, ČČH V/1899, str. 251—255
F. v. KLOCKE, Patriziat und Stadtadel im alten Soest (Pfingsblätter des Hansischen Geschichtsvereins, Blatt XVIII), Lübeck 1927
F. KOVÁTS, Nyugatma gyarország árúforgalma a XV. században a Pozsonyi harminczadkönyv alapján, Budapest 1902
A. KRATOCHVÍL, Epicedium minoritského kláštera v Brně, ČMM 43—44 (1919—1920), str. 14—64
F. v. KRONES, Die erzählenden Quellen der Geschichte Mährens im fünfzehnten Jahrhundert, ZVGMS 4/1900, str. 1—105
I. KRŠKA, Brněnská městská listina z první poloviny 14. století, Brněnský archivní věstník 1958, č. 3, str. 40—56
J. KULISCHER, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit I, Berlin 1954
H. KUX, Verwaltungsgeschichte der Stadt Olmütz, Olomouc 1942
Die LANDTAFEL des Markgrafthumes Mähren. Text der Brünner Cuda. Text der Olmützer Cuda. Ed. P. v. CHLUMECKY, J. CHYTIL, C. DEMUTH, A. v. WOLFSKRON, Brno 1856
K. LECHNER, Die ältesten Belehnungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz, Brno 1902
J. LEISCHING, Johann Tschertte, königlicher Baumeister der niederösterreichischen Lande, ZVGMS 4/1900, str. 279—302, 331—346
J. LESTOCQUOY, Les villes de Flandre et d'Italie sous le gouvernement des patriciens (XIe — XVe siècles), Paris 1952
LIBRI CITACIONUM et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové, I—V, ed. V. BRANDL, Brno 1872—1892
J. LIPPERT, Bürgerlicher Landbesitz im 14. Jahrhundert, Praha 1902
F. LÜTGE, Das 14.—15. Jahrhundert in der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 162/1950, str. 161—213
— Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Berlin—Göttingen—Heidelberg 1952
— Roger Mols Introduction à la Demographie Historique des Villes à Europe du XIVe au XVIIIe siècle, München 1957
J. MACEK, Tábor v husitském revolučním hnutí I, Praha 1952
K. MALECZYŃSKI, Dzieje Wrocławia do roku 1618, Warszawa 1958
J. MAREK, Lidnatost Brna v 14. až 16. století, Brno v minulosti a dnes II/1960, str. 125—147
K. MARX, Kapitál. Kritika politické ekonomie. Díl I, III/1, Praha 1954, 1955
E. MASCHKE, Verfassung und soziale Kräfte in der deutschen Stadt des späten Mittelalters, vornemlich in Oberdeutschland, VSWG 46/1959, str. 289—349.
T. MAYER, Der auswärtige Handel des Herzogtums Österreich im Mittelalter, Innsbruck 1909
B. MENDL, Hospodářské a sociální poměry v městech Pražských v letech 1378—1434, ČČH 22/1916, str. 45/67, 422—445, ČČH 23/1917, str. 74—84, 353—364
— (ed.), Knihy počtů města Brna z let 1343—1365, Brno 1935
— O národnostním složení středověkého Brna, ČMM 62/1938, str. 361—368
— Sociální krise a zápasy ve městech čtrnáctého věku, Praha 1926 (zvl. otisk z ČČH roč. XXX a násl.)
— Z hospodářských dějin středověké Prahy, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy V/2 (1932), str. 161—390
J. MEZNÍK, Hnutí řemeslníků a chudiny v Brně roku 1378, ČsČH 9/1961, str. 637—651
— Jindřich Fuchs, Brno v minulosti a dnes I/1959, str. 151—158
— Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století, SMM 79/1960, str. 129—147
— Vývoj ceny rent a rentového vlastnictví v Brně ve 14. a 15. století, Sborník prací fil. fak. brněnské university, C 7/1960, str. 203—213
M. J. MIKA, Studia nad patrycjatem poznańskim w wiekach średnich, Poznań 1937
A. NEUMANN, K dějinám husitství na Moravě, Olomouc 1939
E. NOHEJLOVÁ, Moravská mincovna markraběte Jošta, Numismatický časopis československý IX/1933, str. 45—70

M. PATKANIOWSKI, Krakowska rada miejska w średnich wiekach, Kraków 1934
G. PFEIFFER, Das breslauer Patriziat im Mittelalter, Breslau 1929
H. PIRENNE, Les anciennes démocraties des Pays-bas, Les villes et les institutions urbaines I, Paris-Bruxelles 1939, str. 143—301
H. PLANITZ, Die deutsche Stadt im Mittelalter, Graz-Köln 1954
— Studien zur Rechtsgeschichte des städtischen Patriziats, MJÖG 58/1950, str. 317—335
J. POŠVÁŘ, Nástin dějin brněnské mincovny I, Numismatický sborník V, Praha 1958, str. 99—165
PŘEHLED ČESKOSLOVENSKÝCH DĚJIN I (do roku 1848), Maketa, Praha 1958
J. PTAŚNIK, Studya nad patrycyatem krakowskim wieków średnich, Rocznik krakowski XV/1913, str. 23—95, XVI/1914 str. 1—90
A. RAAB, Die bürgerlichen Familien vom Turm in Böhmen und Mähren, ZVGMS VIII/1904, str. 447—453
— Die bürgerlichen Sippen der Kunigsfelder in Brünn und Preßburg, ZVGMS 29/1927, str 133—142
M. REJNUŠ, Královská města a podpora Přemysla Otakara II., Slezský sborník 55/1957, str. 20—23
H. REUTTER, Znaim und König Georg Podiebrad, ZVGMS 30/1928, str. 173—187
A. REZEK, Dopisy rodů Hradeckého a Rozemberského od roku 1450 do 1526, AČ VII, Praha 1887, str. 201—400
F. RÖRIG, Wirtschaftskräfte im Mittelalter (Abhandlungen zur Stadt und Hansegeschichte, herausgegeben von P. KAEGBEIN), Weimar 1959 (studie Entstehung der Hanse, Großhandel und Großhändler im Lübeck des 14. Jahrhunderts, Der Markt von Lübeck)
T. ROSŁANOWSKI, Czy istnial średniowieczny patrycjat miejski? PH 50/1959, str. 350—363
— Geneza patrycjatu miejskiego w Europie zachodniej (Przegląd badań), KH 53/1956, č. 3, str. 232—252
E. F. RÖSSLER, Deutsche Rechtdenkmäler aus Böhmen und Mähren, II, Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XIV. Jahrhundert, Praha 1852
V. I. RUTĖNBURG, Narodnyje dviženija v gorodach Italii XIV — načalo XV věka, Moskva-Leningrad 1958
— Očerki iz istorii rannego kapitalizma v Italii, Moskva 1951
L. SAILER, Die wiener Ratsbürger des 14. Jahrhunderts, Wien 1931
H. SAMSONOWICZ, Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańska w II połowie XV wieku, Warszawa 1960
— Uwagi nad średniewiecznym patrycjatem miejskim w Europie, PH 49/1958, str. 574—584
B. SCHNAPPER, Les rentes au XVIe siècle (Histoire d'un instrument de crédit), Paris 1957
J. SCHNEIDER, La ville de Metz aux XIIIe et XIVe siècles, Nancy 1950
W.SCHRAMM, Ein Buch für jeden Brünner I, Brno 1901
C. H. Freiherr ROTH v. SCHRECKENSTEIN, Das Patriziat in den deutschen Städten, besonders Reichstädten, Freiburg i B. u. Tübingen s. d.
H. SIMONSFELD, Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die Deutsch-venetianischen Handelsbeziehungen, I, Stuttgart 1887
O. STOKLASKA, Die Brünner Familie Tschertte (Teufel), ZVGMS 5/1901, str. 297—298
— Die Testamente der Brünner Bürger, ZVGMS 6/1902, str. 95—144
V. V. STOKLICKAJA-TĚREŠKOVIČ, Očerki po socialnoj istorii německogo goroda v XIV—XV věkach, Moskva 1936
G. STRAKOSCH-GROSSMANN, Die deutsche Auswanderung aus Mähren in der Vergangenheit, ZVGMS 20/1916, str. 141—187
L. SÜSS, Die Volkszugehörigkeit der Bevölkerung Brünns im Jahre 1348, Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte I/1937, str. 269—280
J. ŠEBÁNEK, Archivy zrušených klášterů moravských a slezských, I, Inventáře pergamenů z let 1078—1471, Brno 1932
— Dějiny brněnského obchodu do roku 1740. Listy z dějin brněnského obchodu, Brno 1928, str. 13—82
Z. ŠIMEČEK, Renty a rentovní listiny v Českých Budějovicích. Právně historické studie V/1959, str. 49—75
F. ŠUJAN, Dějepis Brna, Brno 1928²
J. ŠUSTA, České dějiny, II/2, (Král cizinec), Praha 1939
— Dvě knihy českých dějin I, Praha 1917
F. TADRA, Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu Lucemburského, Praha 1892
S. L. THRUPP, The Merchant Class of Mediaeval London (1300—1500), Chicago 1948

M. N. TICHOMIROV, Sredněvěkovaja Moskva v XIV—XV věkach, Moskva 1957
V. V. TOMEK, Dějepis města Prahy I—V, Praha 1892—1905²
D. TŘEŠTÍK, Miejskij formularz opawski z początku XIV wieku, Ślaski kwartalnik hist. Sobótka, XV/1960, str. 1—14
K. UHLIŘZ, Regesten aus dem Archive der Stadt Wien, QGSM II. Abteilung, sv. I, II, III, Wien 1898—1904
R. URBÁNEK, České dějiny III/3 (Věk poděbradský sv. 3), Praha 1930
— K historii husitské Moravy, ČMM 63—64/1939—1940, str. 229—314
V. VOJTÍŠEK, Výbor rozprav a studií, Praha 1953 (studie Pražský zlomek komorního registra krále Jana z roku 1312, Soud a rada v královských městech českých)
H. WELZL, Brünn im 15. Jahrhundert, ZVGMS 6/1902, str. 58—71
L. v. WINTERFELD, Handel, Kapital u. Patriziat in Köln bis 1400 (Pfingsblätter des Hansischen Geschichtsvereins XVI), Lübeck 1925
Z. WINTER, Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století, Praha 1906
Ph. WOLF, Les luttes sociales dans les villes du midi français XIIIe—XVe siècles, Annales ESC 1947, str. 443—454
M. ZEMEK, Posloupnost kanovníků metropolitní kapituly sv. Václava v Olomouci, Vlastivědný věstník IV/1949, str. 121—136, 167—182, V/1950, str. 53—64, 101—116, 141—146

BRNO V MINULOSTI A DNES IV

Pro archiv města Brna vydalo Krajské nakladatelství v Brně roku 1962 jako svou 180. publikaci. Odpovědný redaktor publikace Jaroslav Dřímal. Obálku navrhla Věra Fridrichová. Vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., závod Brno, provozovna 12. Vydání první, stran 350. Náklad 1500 výtisků. Q-19*21879. KNV 4572/61-ž. Tem. skup. 02/65, AA 34,82 + 2,02 il., VA 37,29.

47-017-62 Váz. Kčs 32,—

63-III-7